

Національний університет “Острозька академія”
Українське Історичне Товариство

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ІСТОРИЧНІ НАУКИ
ВИПУСК 11

ОСТРОГ
2008

УДК 94 (08.2)
ББК 34.3

*Друкується за ухвалою Вченої ради Національного університету
“Острозька академія”. Протокол №2 від 24 вересня 2008 р.
Друкується згідно з постановою ВАК від 11.04.2001 № 5-04/4*

Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Вип. 11 / Національний університет “Острозька академія”, Українське Історичне Товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету “Острозька академія”, 2008. – 540 с.

Редакційна колегія:

Ігор Пасічник, д. психол. наук, професор (відп. редактор);
Любомир Винар, д. габ. (історія), професор (відп. редактор);
Алла Атаманенко, канд. іст. наук, доцент (редактор);
Леонід Зашкільняк, д. іст. наук, професор;
Юрій Мицик, д. іст. наук, професор;
Валерій Степанков, д. іст. наук, професор;
Володимир Трофимович, д. іст. наук, професор;
Віктор Атаманенко, канд. іст. наук, доцент;
Віктор Павлюк, канд. іст. наук, доцент;
Віталій Яремчук, канд. іст. наук, доцент;
Наталія Конопка, канд. іст. наук, ст. викл. (відповід. секретар).

*Видано за фінансової підтримки Українського історичного товариства,
Української американської асоціації університетських професорів та Світової наукової ради при СКУ.*

До збірника увійшли статті з актуальних проблем дослідження української діаспори. Серед розглянутих питань – аналіз діаспори як явища, співпраці українців у світі, розвитку науки, огляди бібліотечної та архівної діаспориани в Україні та поза нею, діяльність видатних українців та ін. Для викладачів, науковців, студентів та всіх, хто цікавиться історією.

ISBN 966-7631-62-1

© Національний університет “Острозька академія”,
Українське Історичне Товариство, 2008.
© Автори статей, 2008.

ЗМІСТ

<i>Алла Атаманенко. Передмова</i>	6
---	---

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА ЯК ЯВИЩЕ

<i>Ірина Ключковська. Держава – діаспора у світових реаліях</i>	8
<i>Віталій Онищук. Чинники формування соціального статусу в діаспорних меншинах</i>	20
<i>Олег Малько. Стан і перспективи співпраці між діаспорою та Україною в гуманітарній сфері</i>	25
<i>Марія Тимочко. Українська громада в Австралії</i>	37

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ

<i>Омелян Вішка. Українська політична еміграція у Польщі (1920 – 1939)</i>	47
<i>Валентина Піскун. Українська політична еміграція 20-х рр. ХХ ст. у контексті економічних інтересів світового співтовариства</i>	58
<i>Ольга Забавська. До історії післявоєнної української еміграції: українці у лавах польських збройних сил під британським командуванням</i>	71

СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКЕ ТА РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В ДІАСПОРІ

<i>Наталія Даниленко. Роль жіночих організацій</i>	85
<i>Юрій Недужко. Боротьба української діаспори за демократію та державну незалежність України (кінець 70-х – початок 90-х років ХХ століття)</i>	90
<i>Володимир Ковальчук. Місія Енріке Інсабато у налагодженні контактів української політичної еміграції з італійським політикумом (1930-і – 1950-і рр.)</i>	113
<i>Іван Патарак. Чин отців Редемптористів у громадсько-релігійному житті українців в Канаді</i>	119
<i>Ірина Преловська. Богословська спадщина митрополита Іоанна Теодоровича (1887 – 1971)</i>	128

РОЗВИТОК НАУКИ В ДІАСПОРІ

<i>Алла Атаманенко. Журнал “Український історик” і творення Українського історичного товариства (До 45-ліття УІТ)</i>	142
<i>Надія Заворотна. Розвиток україністики в університеті Торонто та в наукових бібліотеках університету за останнє десятиріччя</i>	160

<i>Марко Павлишин.</i> Українці в Австралії: стан досліджень	171
<i>Наталія Мартинишин, Галина Шміло.</i> Українське мовознавство у діаспорі	182
<i>Надія Темірова.</i> Образ української аристократії в дослідженнях істориків діаспори	192

УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ ПОЗА УКРАЇНОЮ

<i>Любомир Винар.</i> Історик Павло Грицак: життя і діяльність (у 50-ліття смерті)	205
<i>Анастасія Хеленюк.</i> Колекція професора Любомира Винара в Національному університеті «Острозька академія» як джерело до вивчення світогляду вченого	222
<i>Олександр Кучерук.</i> Аркадій Жуковський на чолі Наукового товариства імені Шевченка у Європі	235
<i>Мотря-Марія Мілянч.</i> Атанас Мілянч з перспективи XXI століття	245
<i>Галина Клинова.</i> Проблеми давньої історії України у творчості Олександра Домбровського	251
<i>Наталія Гумницька.</i> Омелян Пріцак – автор показової моделі українознавчих досліджень у Гарвардському університеті	267
<i>Інна Старовойтенко.</i> Наукова діяльність Лева Чикаленка: період еміграції (1920 – 1965 рр.)	281
<i>Оксана Супрунюк.</i> В.В. Дорошенко – дослідник української преси: еміграційний період (1944 – 1963)	292
<i>Анатолій Трембіцький.</i> Родина Сіцинських-Січинських та Українське історично-філологічне товариство в Празі (1923 – 1945 рр.)	301
<i>Марія Баран.</i> Співпраця Богдана Лепкого та Зенона Кузелі під час їх проживання у Німеччині	327
<i>Людмила Маленко.</i> Наукова спадщина Ф.А. Щербини: козакознавчий аспект	330
<i>Любов Корнійчук.</i> Постать М. Грушевського у творчому доробку А. Жуковського	343
<i>Ярослав Сенік.</i> Іван Світ про українців Далекого Сходу	355

АРХІВИ, ФОНДИ І КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ

<i>Юрій Черченко.</i> Листування Богдана Кентржинського в архіві ОУН у Києві	366
<i>Єлизавета Домбровська.</i> Листи з чужини. Зв'язки Богдана Заклинського з українською діаспорою	375

<i>Олена Єфремова.</i> Фонд № 5235 «Уряд УНР в екзилі» у Центральному Державному Архіві Вищих Органів Влади та Управління України	381
<i>Віталій Масненко, Олександр Пашковський.</i> Матеріали про Б.Д. Крупницького у Державному архіві Черкаської області	397

МИТЦІ В ДІАСПОРІ

<i>Микола Мушинка.</i> Письменник Іван Голубовський та його колекція картин Олекси Новаківського	402
<i>Леонід Коровник.</i> Яр Славутич – людина нової доби (до 90-річчя поета й філолога)	415
<i>о. Юрій Мицик.</i> З листування кінорежисера Євгена Деслава	420
<i>Жанна Янковська.</i> Мотиви ностальгії в українській художній літературі митців діаспори	440

УКРАЇНСЬКІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ В ДІАСПОРІ

<i>Олег Румянцев.</i> «Руски новини» та «Рідне слово» – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами	448
<i>Лариса Антошук.</i> Структура журналу «The Ukrainian Quarterly» (1957 – 1991 pp.)	461
<i>Наталія Марченко.</i> Канадський кварталник «Логос»: структура та зміст видання	478

УКРАЇНСЬКА ОСВІТА ПОЗА УКРАЇНОЮ

<i>Людмила Божук.</i> Практика реалізації українського шкільництва: порівняльний аналіз східної і західної діаспори	489
<i>Юлія Заячук.</i> Українознавча освіта в канадських університетах: сучасний стан і перспективи	505
<i>Ольга Зубко.</i> Викладачі-подоляни Українського Вищого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923 – 1933 pp.)	515
<i>Марія Васильченко.</i> Розвиток українського шкільництва у Східній Словаччині після 1945 року	522
<i>Марат Закіров.</i> Українська освіта в урало-сибірському регіоні у 1920 – 1933 роках	535

ПЕРЕДМОВА

Діаспора протягом всього ХХ-го століття і сьогодні є важливим чинником формування позитивного образу України в світі, репрезентації українських інтересів у країнах поселення, фактором сприяння розвитку Української державності. Саме вона, з її чітко визначеною національною ідентичністю, значною мірою сприяла збереженню наукових, культурних, національних традицій.

Події останніх десятиріч ХХ – першого десятиріччя ХХІ століття продемонстрували, що в умовах глобалізаційних процесів у світі українська діаспора може стати одним із чинників налагодження співпраці з іншими країнами. Одночасно, т.зв. четверта хвиля еміграції з України є важливим індикатором внутрішніх проблем держави, а частково – навіть фактором негативних процесів, пов'язаних з вихованням молодшого покоління, збереженням сімейно-шлюбних відносин тощо. Саме тому вивчення різних аспектів діяльності українців поза Україною сьогодні є одним із найважливіших дослідницьких напрямів.

До цього процесу варто долучитися не лише історикам, філологам, бібліологам, мистецтвознавцям, а й політологам, соціологам, психологам, філософам та іншим дослідникам, праці яких можуть створити більш цілісний образ “закордонної України”. Україна сьогодні все більше дізнається про закордонних українців, їх непересічний внесок у світову культуру і сприяти цьому процесу має діяльність наукових інституцій в Україні та діаспорі, які активно займаються науковим вивченням проблеми, серед яких діє й Інститут дослідження української діаспори Національного університету “Острозька академія”.

Пропонований випуск “Наукових записок” присвячений 45-літтю журналу “Український історик” – часопису, що видавався поза Україною від 1963 р., започаткований відомим українським американським вченим, Почесним професором і Почесним доктором Національного університету “Острозька академія”, а також Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича та Волинського національного університету ім. Лесі Українки др. Любомиром Романом Винарем. Заснувавши журнал, Редактор зумів залучити до співпраці в ньому практично всіх провідних дослідників історії України закордоном і беззмінно редагує видання протягом всіх цих років. Згодом “Український історик” об'єднав навколо себе вчених діаспори в Українське історичне товариство, яке, після відновлення Української незалежності здобуло собі прихильників і в Україні.

Співпрацю між Національним університетом “Острозька академія” та Українським історичним товариством на чолі з його багатолітнім керівником проф. Л. Винарем було започатковано у 1990-х рр. З ініціативи та за підтримки керівника УІТ, щиро підтриманої ректором Національного університету “Острозька академія” доктором психологічних наук, професором Ігорем Пасічником, в Академії у січні 2002 р. було засновано Інститут дослідження української діаспори під керівництвом А. Атаманенко. У вересні 2006 р. – створено єдину в Україні та діаспорі Кафедру історії української діаспори, почесним керівником якої було обрано проф. Л. Винара.

За підтримки Українського історичного товариства та інших наукових установ діаспори – Історичної секції Української вільної академії наук у США, Української американської асоціації університетських професорів, Світової наукової ради при Світовому конгресі українців та ін. Інститутом дослідження української діаспори було започатковано проведення що два роки міжнародних наукових конференцій “Українська діаспора: проблеми дослідження”, в яких беруть участь провідні дослідники діаспори з України та зарубіжжя.

До пропонованого збірника увійшли матеріали III Міжнародної наукової конференції “Українська діаспора: проблеми дослідження”, що відбулася у вересні 2008 року. Серед статей – публікації як вчених з України, так і з-поза неї. Таке поєднання зусиль дослідників, серед яких є й представники неукраїнської науки, вихованих на різних методологічних засадах та підходах до вивчення наукових проблем, на нашу думку, дозволить розширити дослідницькі обрії та доповнити загальну картину уявлень материкових науковців про закордонне українство.

Тематика статей визначила й традиційні для збірника рубрики.

Алла Атаманенко,
Директор Інституту дослідження української діаспори
Національного університету “Острозька академія”

УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА ЯК ІСТОРИЧНЕ, СОЦІАЛЬНЕ ТА ДЕМОГРАФІЧНЕ ЯВИЩЕ. ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ МІЖ ДІАСПОРОЮ І УКРАЇНОЮ

Ірина Ключковська
Львів

ДЕРЖАВА-ДІАСПОРА У СВІТОВИХ РЕАЛІЯХ

В статті висвітлено проблему існування «держави-діаспори» в світових реаліях: використання державою своєї діаспори як стратегічного фактора політичного впливу; залучення діаспори як носія знань та вмінь щодо розробки різноманітних проєктів, програм тощо. Основна увага приділяється міжнародному аспекту відносин між діаспорою та державою.

Ключові слова: міграція, міжнародна політика, діаспора, політичний фактор, міжнародна співпраця.

In this article author elucidates the problem of existence of the certain scheme of “state-diaspora”: the state uses its diaspora as a strategic factor of political influence; as a carrier of certain knowledge and abilities for a development of some projects, programs, etc. Major attention is paid to the aspect of international relations between Diaspora and the state.

Key words: migration, international politics, diaspora, political factor, international cooperation.

***

Сьогодні міграцію розглядають як одне із визначальних питань, що характеризує ХХІ століття. За даними Світового банку понад 130 мільйонів людей знаходиться поза межами своєї батьківщини. Міжнародна організація з питань міграції наводить ще більш вражаючі цифри: в наш час 192 мільйони людей живе поза межами свого місця народження, що становить 3 відсотки всього населення світу. А це означає, що приблизно одна особа з 35 у світі є мігрантом. Від 1965 року до 1990 року кількість міжнародних мігрантів зросла на 45 мільйонів, що становить річний зріст у 2,1 відсотки. Цьогорічний річний зріст – 2,9 відсотки.

Питання міграції є багатовимірним, адже це явище є основою та неминучою складовою економічного та соціального життя кожної держави, і, якщо нею правильно керувати, то вона може бути вигідною як для окремих осіб, так і для суспільств.

Питання міграції включає такі аспекти, як: трудова міграція, возз'єднання родин, міграція та безпека, міграція та торгівля, права мігрантів, інтеграція в чужоземне середовище, міграція та розвиток країн походження і країн проживання та ряд інших.

Існує багато глобальних тенденцій в сучасному мобільному світі, що впливають на міграційні процеси, серед яких слід назвати:

- економічні нерівності розвитку країн;
- лібералізацію торгівлі, що потребує більш мобільної робочої сили;
- розвиток комунікаційних мереж, що пов'язують всі частини світу;
- виникнення транснаціональної міграції та ін.

Потреба в робочій силі в розвинених країнах, а також її наявність в країнах, що розвиваються, сприяє глобальному міграційному рухові. Величезний світовий ринок праці надав роботодавцям можливість винаймати працівників-мігрантів, як складову політики заощадження коштів. Глобалізація та пов'язані з нею чинники збільшили рух робочих потоків крізь кордони. Особливо це стосується висококваліфікованих працівників, в чому зацікавлені великі міжнародні корпорації, а через брак робочої сили в розвинених країнах, зокрема у сфері послуг, Європа та Сполучені Штати намагаються прийняти «ліберальну політику» щодо залучення емігрантів, зокрема у готельному та ресторанному бізнесі, програмуванні, фінансовому та страховому секторах.

За свідченнями експертів, починаючи з 2001 року, міжнародна економіка зазнала суттєвого спаду. Міжнародний Валютний Фонд передбачив, що економічне зростання спаде на 3,2 відсотки у порівнянні з попередніми роками. Хоча це частково знижує рух робочої сили, особливо в галузі інформаційних технологій, будівництва, виробничих секторах, проте, на сьогодні економічний спад не вплинув на повернення мігрантів до рідних країн. Досвід фінансової кризи в Азії 1999 року показує, що мігранти залишаються в країні свого проживання, навіть, якщо умови погіршуються. Тимчасовий спад не може спричинити розриву в русі мігрантів, а також докорінно не змінить сучасних тенденцій.

Вагомою причиною міграційних сучасних процесів є також демографічна ситуація в світі. Ріст населення відрізняється у розвинених країнах та країнах, що розвиваються. У розвинених країнах нинішнє річне зростання становить менше 0,3 відсотки, тоді як в інших частинах світу кількість населення зростає в 6 разів швид-

ше. За підрахунками ООН в Японії та країнах Європи спостерігається стійкий спад приросту населення впродовж наступних 50 років. Так наприклад, підраховано, що до 2050 року населення Італії зменшиться з нинішніх 57 мільйонів до 41 мільйона, населення Японії зменшиться від 127 мільйонів до 105 мільйонів у 2080 р. До того ж в цих країнах спостерігають старіння населення. Тому одним із засобів розв'язання проблеми може бути «замінна міграція».

Розвиток транспортних та комунікаційних технологій, що з'єднує різні місця світу, веде до появи так званої «транснаціональної міграції». Найбільш показовими наслідками цього є явище подвійного громадянства, яке приймається у багатьох країнах світу, запровадження права власності та права голосу. Держави тепер визнають, що належність до країни не визначена територією. Виникає новий вид стосунків «Людина-держава», «держава-діаспора».

Міграція починає займати одне із чільних місць в політиці не лише Великої вісімки та багатьох країн світу, але й таких структур, як ООН, ЮНЕСКО, ЄС та ін. Так в червні 2007 року у Брюсселі відбувся Глобальний Форум з питань Міграції та Розвитку, який міжнародна спільнота розцінює як новий процес на світовому рівні, що дозволить урядам розвинених країн та країн, що розвиваються обговорити практичні шляхи зміцнення взаємовигідних зв'язків між міграцією та розвитком. Учасники Форуму мали на меті змінити парадигму міграції та розглянути питання оптимізації залучення міграції до проектів політики розвитку.

У роботі Форуму взяли участь учасники з понад 120 урядів та 200 громадських організацій. В колі дискусій – питання пов'язані з діаспорою, оскільки це явище виникло як наслідок міграційних процесів. Проблеми було обговорено на секції «Робота з діаспорою заради розвитку», метою якої було представити приклади якнай-ефективнішого залучення діаспори для взаємної користі як країни проживання, так і країни походження та запропонувати новий інструментарій для збільшення впливу діяльності діаспори як чинника розвитку.

Проведення конференцій на діаспорну тематику вже віддавна є світовою практикою. Такі заходи на тему взаємодії держави та діаспори регулярно відбуваються в країнах Європи, Азії, Африки, зокрема таких як Польща, Угорщина, Франція, Ізраїль, Вірменія, Індія, Китай, Союз африканських держав та в багатьох інших. Метою таких форумів є вироблення механізмів співпраці з діаспорою, яку розцінюють як потужний державотворчий фактор, а проведення та-

ких заходів – як інтегральну частину розвитку взаємовідносин держави та її співвітчизників за кордоном.

За останні 25 років на політичній арені роль діаспори помітно зросла. Причин є багато, серед яких слід назвати геополітичні зміни, в тому числі й ті, що були зумовлені крахом комуністичної системи, що привело до виникнення нових країн на політичній карті світу; політику полікультурності, яка активно впроваджується в тих країнах, де живе багато іммігрантів; новітні комунікаційні технології, що суттєво покращили здатність мобілізуватися і сьогодні є потужним засобом спільного згуртування та ін.

Сьогодні багато країн вже розробило механізми різностороннього співробітництва з власними діаспорами, стимулюючи в такий спосіб процеси культурної, політичної, наукової та бізнесової інтеграції. Результатом, наслідком таких інтеграційних взаємодій є виникнення цілісності, що має нові якості та сутність. У процесі взаємодії відбувається формування інтересів, цілей, які усвідомлюються як спільні для цієї цілісності.

Світова практика засвідчує, що при виробленні політики взаємодії держави та її діаспори слід дати відповідь на питання: Хто? (є діаспорою), Де? (локалізована діаспора), Як? (залучити діаспору для розвитку), Чому? (очікуваний результат від співпраці з діаспорою). Уряди багатьох країн ставлять собі за мету мобілізувати діаспору шляхом залучення та активного використання людського, соціального, фінансового, культурного, політичного капіталу.

Міжнародна організація «Діаспора як творець багатства» подає ряд прикладів співпраці урядів зі своїми діаспорами. Серед них:

- запровадження урядових програм Сальвадору, Колумбії, Аргентини, Естонії, Ефіопії та ін.;

- діяльність спеціальних урядових структур з питань співпраці з діаспорою Бразилії, Туреччині, Азербайджані, Вірменії, Литві, Мексиці, Румунії, Тунісі, Сирії, Перу та ін.;

- організація подій для діаспори: Боснійський Конгрес діаспори, Сирійська Конференція експатріантів під патронатом Президента, Конференція з питань міграції та розвитку у Китаї, Африканський Саміт Інтелектуалів у Сенегалі, міжнародний семінар для закордонних перуанців, Діаспора Сербії та Батьківщина та ін.

Багато країн світу використовують свої діаспори як інструмент для реалізації своєї зовнішньої і внутрішньої стратегії розвитку. Деякі діаспорні асоціації впливають на формування політики держав-опонентів своїх країн походження на користь батьківщини, вплива-

ють на уряди своєї держави через підтримку чи опозицію, надають фінансову чи іншу допомогу політичним партіям, рухам, громадським організаціям.

Як відомо, існує «стратегія розвитку» японського етносу, китайського, циганського та ін. Кожна ця стратегія працює на відтворення в умовах, що постійно змінюються в результаті історичних обставин унікального етносу. Еволюційна стратегія розвитку єврейського етносу, наприклад, базується на засадах сегрегації єврейської громади від неєврейського світу; підтримки у членів єврейської громади переконаності у своїй обраності; інтелектуальному захисті доктрин і ідеологій іудаїзму і єврейських теорій антисемітизму та ін. Результатом цієї стратегії стало утворення єврейського суперетносу з унікальними характеристиками: лояльність і відданість «народу Ізраїлю», як глобальній єврейській релігійно-етнічній спільності; високий ступінь етнічної ідентифікації; високий рівень згуртованості, координування і погодженості між єврейськими громадами; менталітет «обраності» єврейського народу; моральний партикуляризм, що виражається у відомій фразі: «добре те, що добре для євреїв»; всебічна підтримка держави Ізраїль і лобіювання його інтересів у всіх країнах єврейської діаспори. Це, безумовно, сприяло консолідації єврейських громад у країнах проживання і приводить до того, що євреї США, Канади, Великобританії та інших країн їдуть з родинами в Ізраїль попри те, що там точиться безперервна війна, що Ізраїль фактично є не прифронтовою, а фронтовою зоною в ізраїльсько-палестинському конфлікті.

У зв'язку із зростанням асиміляційних процесів, які є об'єктивними явищами у середовищі діаспор, депутат Кнессету започаткував антиасиміляційну програму під назвою «Право народження». (За даними Інституту Світового Конгресу асиміляція, тобто зникнення діаспорних євреїв у країнах проживання, набирає катастрофічного розмаху. Враховуючи процент асиміляції серед євреїв, що становить 50%, через 30 років поза межами Ізраїлю їх буде лише 4,4 мільйони). Згідно з цією програмою кожен молодий єврей віком від 15 до 26 років має право скористатися безкоштовним авіаквитком для поїздки та для десятиденного перебування в країні свого походження відповідно до програми, яку він обере, загальною вартістю \$15.000 – 20.000 на особу. Фінансування забезпечується із спеціально створеного для цієї мети фонду. Програма діє з 2000 року.

У США Ізраїль володіє надзвичайно потужним інструментом –

American Israel Public Affairs Committee (AIPAC), більш відомим як «єврейське лобі». Серед багатьох проектів слід назвати його співробітництво з американським Конгресом, результатом якого було:

- \$2,9 мільярди на допомогу Ізраїлю, включаючи фонди на боротьбу з тероризмом;
- \$500 мільйонів на ізраїльську оборону;
- \$70 мільйонів на новоприбулих іммігрантів з колишнього Радянського Союзу.

AIPAC вдалося переконати 82 сенатори та 236 депутатів підписати петицію, яка вплинула на відмову Президента США чинити тиск на Ізраїль з метою пришвидшення мирних переговорів.

Численні організації працюють на спільну мету в ім'я зміцнення солідарності євреїв у цілому світі, серед найвпливовіших слід назвати:

- World Jewish Restitution Organisation, яка змусила швейцарські банки виплатити євреям пограбованим в роки Другої світової війни їх добро та відшкодувати втрати;
- United Jewish Appeal, організація, яка займається філантропічною діяльністю і виділяє щорічно понад \$700 мільйонів на підтримку різних справ євреїв у світі.

Це лише один з багатьох прикладів використання державою своєї діаспори як фактора політичного впливу.

Форми реалізації цієї політики, а також засоби і методи для досягнення цієї мети можуть бути різноманітними, але строго в рамках офіційно прийнятої ідеології співпраці. Цікавим у цьому контексті є приклад діяльності вірменської діаспори, якій вдалося вплинути на ситуацію, що склалася у Вірменії в постконфліктний період 1994 року, коли спостерігалася відсутність національної консолідації, дроблення та протистояння політичної еліти ураженої внутрішніми суперечностями, що призвело до застою економічних реформ і тим самим до суттєвого сповільнення інвестиційних надходжень, і домогтися шляхом успішного лобіювання в американському уряді розширення офіційної допомоги Вірменії. В результаті було заблоковано програми допомоги для Азербайджану, натомість Вірменія отримала \$240 млн. Цей крок забезпечив потужну підтримку вірменським урядам, які знаходилися на стадії перманентної ротації.

На всіх етапах свого входження до ЄС країни-кандидати активно залучали свої діаспори. У 2003 році відбулася спільна конференція Парламенту Польщі та польських громад зарубіжжя під назвою «Конференція Полонії з країн Європейського Союзу», на якій мар-

шалек Сенату Лонгін Пастусяк відзначив велику роль польської діаспори на шляху входження країни до ЄС, окресливши її два найважливіші завдання:

- вплив на уряди 15 країн-членів ЄС у питанні ратифікації договору про вступ;

- робота над утвердження позитивного образу держави у країнах проживання з метою успішного проведення моніторингу громадської думки у країнах ЄС з питання входження Республіки Польщі до цієї європейської структури.

Багато країн, таких як Ізраїль, Вірменія, Куба, Греція розглядають діаспору як важливий стратегічний політичний засіб впливу в країнах проживання. Прикладом цього є створення спільних американських асоціацій, представниками яких є одні з найвпливовіших осіб у Вашингтоні.

Як показує досвід зарубіжних країн, у стосунках держави та діаспори окремою проблемою є цілий комплекс завдань економічного характеру, зокрема: залучення інвестицій, розвиток торгівельних відносин та врегулювання питання грошових переказів, що зумовлює зміни в банківській системі, адже саме банки відіграють вагому роль у спрямуванні фінансових потоків трудової імміграції до країн походження.

Наведемо не зовсім типовий, але дуже показовий приклад активного залучення китайської діаспори для розвитку своєї історичної батьківщини. Високий рівень національної свідомості китайців зумовлений низкою чинників, таких як нерозривний зв'язок між національною свідомістю і традиційними цінностями китайців, однорідним складом населення Китаю. Для всіх китайців, де б вони не жили, головне – це батьківщина та необхідність працювати для її процвітання. Саме ця країна зуміла використати всі чинники впливу, в тому числі і своїх співвітчизників за кордоном. Ще 35-40 років тому всесвітня китайська діаспора («хуацяо») вела доволі хаотичне існування. Сьогодні завдяки цілеспрямованій урядовій політиці – це потужна консолідована формація, яка вклала мільярди американських доларів інвестицій в економіку КНР, а це 70-80% усіх іноземних інвестицій, які походять переважно з Гонконгу, Тайваню і Сінгапуру, де китайські підприємці створюють компанії та здійснюють фінансові вливання у свою батьківщину. Зовнішня економічна політика Китаю може бути охарактеризована економічною інтервенцією в Південно-Східну Азію, в якій етнічні китайці становлять 86% найбагатших людей. Китайська діаспора контролює економіку

Індонезії мало не на 90%, Таїланду – на 75%, Малайзії – на 50-60%. Громадська думка є одноставною у твердженні, що завдяки ефективній реалізації правильно визначених політичних заходів у Китаї, фахівці з діаспори не бояться інвестувати в економіку своєї батьківщини.

В інвестиційній політиці багатьох держав пріоритетним напрямком є сприяння для вливань в економіку від діаспори, опираючись на тезу про те, що гуманітарна програма допомоги країнам свого походження, непідкріплена діловою та інвестиційною програмами, не є ефективною та успішною. Іншими словами: гуманітарна допомога без інвестицій є безвідповідальною стратегією. Вплив таких інвестицій розцінюється однозначно як позитивний, оскільки вони є каталізаторами розвитку, сприяють підвищенню продуктивності праці, передачі знань, навиків набутих в країнах проживання, сприяють у налагодженні співпраці між підприємствами, якими вони володіють на еміграції, та зупиняють відтік інтелектуальної сили за кордон, оскільки надають робочі місця і запроваджують новітні технології та ін. Як зазначають експерти, мотиваційним фактором для інвестицій діаспори є не лише прибуток, але й ностальгічні почуття, етнічні зв'язки, збережена національна ідентичність, бажання приєднатися до розвитку рідних країн. У зв'язку з цим затверджується система законодавчих актів, спрямованих на покращення інвестиційного клімату, змін до системи оподаткування та візового режиму, митних правил та ін.

Значна увага багатьох держав фокусується на ефективному залученні людського ресурсу діаспори, зокрема у політиці – використання висококваліфікованих кадрів. У Нігерії створено Базу даних професійних людських ресурсів, у Гані – Банк навиків, у Беніні – Базу даних співвітчизників-професіоналів, які проживають у Франції і Базу компетентності. Африканський Форум розвитку має Африканську експертну базу даних діаспори, Колумбія – дослідницьку мережу «Ред. Калдас», Болгарія – Кваліфікації за кордоном, Азербайджан – Ресурси і інтелектуальну галузь. Як зазначає Міністр промислової політики та підприємництва Шрі Ланки Гаміні Пейріс: «Нашою найбільшою цінністю є людський ресурс. Надходження від нашої діаспори займають друге місце серед надходжень у нашу країну» – каже він. Добрим прикладом може слугувати досвід регіону Карибських островів, де показник міграції людей, які отримали вищу освіту в коледжах є чи не найбільшим у світі: за оцінками 76% жителів Ямайки, які отримали освіту в коледжі, зараз проживають

у США. Ця «перекачка розуму» була великою втратою для країни, але використовуючи вміння та досвід діаспори, урядам вдається не лише нейтралізувати ці негативні явища, але й залучити діаспору як носія знань та вмінь для розробки різноманітних проектів. Ці дані засвідчують про вміння використати кожне явище, зумовлене новими міграційними хвилями на користь розвитку своєї держави, хоча це явище, без сумніву, має як позитивні, так і негативні сторони. Так із 400.000 студентів, які Китай відіслав на навчання за кордон у франкомовні країни, повернулося на батьківщину лише 140.000. Зате в даний час випускники, які не повернулися, створили понад 3.000 підприємств у Китаї, а 10.000 висококласних фахівців беруть участь у роботі 35 державних бізнес-інкубаторів.

Діаспори ніколи не були однорідними середовищами, незважаючи на їх спільне походження. Часто всередині спостерігаються конфлікти, зумовлені різними обставинами та причинами, що змусили людей покинути рідну землю. Як приклад, стосунки між мігрантами, що виїхали з Куби до 1962 року і новою хвилею, що вважає себе «дітьми революції» і належить до різних соціальних та економічних класів, характеризуються глибокими суперечностями.

Почуття належності до діаспори може зовсім зникнути, пригаснути, бути активним чи ні. Це залежить від ряду об'єктивних та суб'єктивних чинників. Інколи це може бути випадок чи подія на батьківщині. Катастрофа 2004 року в Азії, яка була наслідком цунамі, мобілізувала закордонні організації Шрі-Ланки, Індії, Індонезії, Таїланду. Помаранчева революція в Україні сколихнула тисячі українських структур в закордонні. Проте, як правило, в даний час, незважаючи на суперечності, трансформаційні процеси, новітні реалії в діаспорному середовищі, спостерігається стійка тенденція у політиці держав, спрямована та мобілізацію величезного потенціалу своїх співвітчизників у зарубіжжі.

На вебсайтах індійської діаспори можна прочитати: «Діаспора є чимось дуже особливим для Індії. Проживаючи в далеких країнах, її громадяни добилися неймовірного успіху у вибраних професіях і все це завдяки відданості своїй справі та тяжкій праці. Дуже важливим є те, щоб вони завжди пам'ятали про свій емоційний, духовний та культурний зв'язок зі своєю рідною країною. Він завжди буде звучати взаємною гармонією в серцях народу Індії».

Саме тому багато країн світу розробило та реалізує потужні програми підтримки та розвитку своїх діаспор з метою збереження їх національної ідентичності. Лише маючи національно свідому, па-

тріотичну діаспору, яка постійно відчуває турботу та зацікавленість своєї батьківщини походження, можна сподіватися на ефективний зворотній зв'язок.

Українська діаспора налічує від 12 до 20 млн. Серед 30 мільйонів працездатних громадян кожен четвертий працює закордоном. За оцінками експертів щорічно близько 2,5 млн. українців їде для нелегальної роботи в інші країни. За даними Всесвітнього Конгресу Українців та Інституту демографії й соціальних досліджень кількість нелегальних мігрантів із України за 2005 рік виглядає приблизно так: Росія – 1 млн., Польща – 300.000, Італія – 200.000 – 800.000, Португалія – 65.000 – 150.000, Іспанія – 100.000 – 400.000, Туреччина – 35.000, США – 20.000.

Українська діаспора не є унікальним явищем – це живий організм, який зазнає впливів та змін, зумовлених рядом економічних, політичних та культурних чинників. Вона вписується в загальну світову діаспорну та міграційну мозаїку, з властивими для неї внутрішніми суперечностями, конфліктами різних еміграційних хвиль, трансформаційними та асиміляційними процесами.

Українські громади сьогодні не існують у їх первісному вигляді. В їх середовищі відбуваються значні трансформаційні процеси, зумовлені різними чинниками, зокрема асиміляційними. За роки незалежності нашої держави виникло також нове явище – східна діаспора, яка почала розвиватися після розвалу радянської імперії, проте знаходиться лише на стадії активного структурування і потребує особливої уваги й підтримки з боку своєї історичної батьківщини.

Народилася й нова проблема четвертої хвилі еміграції з мільйонами наших співвітчизників, якими практично не займається держава, завдання якої частково перебрала на себе церква, слугуючи тим осередком, навколо якого гуртуються заробітчани. З одного боку спостерігаємо відтік потужних інтелектуальних сил з України, що за висловом Г. Удовенка, народного депутата України, який тривалий час очолював Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Верховної Ради, може перетворити країну в «зону стихійного лиха». З іншого боку, Олег Воловина, професор, президент Informed Decisions Inc. (США), провівши детальний статистичний аналіз, робить висновок про те, що потік четвертої хвилі позитивно впливає на функціонування українських громад, зокрема у США, та є активним фактором зменшення асиміляційних процесів серед українства. Нова хвиля еміграції – яви-

ще далеко неоднозначне і ще потребує окремого вивчення та дослідження.

Проте на відміну від більшості країн світу, в нашій державі немає усвідомлення важливості залучення діаспори до державотворчих процесів. Проголошення незалежності нашої держави по-суті мало б стати тим переломним моментом, який привів би до глибокого розуміння участі світового українства у справі розбудови України як демократичної європейської держави. Адже ця доленосна подія, послуговуючись математичним терміном, є точкою біфуркації, що веде до нових якісних змін не лише у внутрішній та зовнішній політиці, але у стратегії співпраці з українською діаспорою, яка є величезним ресурсом знань та можливостей. Певні позитивні зрушення в цьому напрямку відбулися після 2004 року, коли вперше було створено при МЗС управління з питань зв'язків з закордонним українством, розроблена концепція і програма співпраці з діаспорою та виділені кошти.

Таким чином, навіть побіжний аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

- За останні 25 років значення діаспори, яка є результатом перманентних міграційних процесів, зумовлених низкою глобальних причин, невинно зростає.

Світова практика показує, що держави розцінюють діаспору, як:

1. Потужний націотворчий та державотворчий фактор розвитку;
2. Дієвий інструмент політичного, економічного та культурного впливу в країнах проживання;
3. Ефективний засіб для утвердження позитивного образу своєї держави у міжнародній спільноті.

- Для реалізації розвитку стратегії співпраці з діаспорою та з метою збереження національної ідентичності держави використовують різноманітний інструментарій, а саме:

1. Створення спеціальних відомств в урядах, які уповноважені займатися розвитком діаспори;
2. Розробка програм (програми повернення співвітчизників, молодіжні програми, програми підтримки розвитку бізнесу...);
3. Проведення форумів, конгресів, конференцій, як засіб вироблення механізмів співпраці та запозичення й обміну досвідом.

- Україні, як молодій державі, в питанні взаємодії з діаспорою необхідно базуватися на постулаті: українська діаспора інтегральна частина нашої держави. У зв'язку з цим:

1. Вивчити світовий досвід взаємодії з діаспорою та механізми

співпраці;

2. Розробити стратегію співпраці з діаспорою як державотворчого фактору, поєднуючи капітал вмінь та знань на синергетичній основі;

3. Визнати напрям роботи з діаспорою як стратегічний, який не залежить від змін політичних персоналій.

Джерела та література:

1. Збірник доповідей Першої міжнародної наукової конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». – Львів: Сполом, 2006.

2. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. – Київ: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004.

3. Кардаш П., Кот С. Українці в світі / П. Кардаш, С. Кот. – Київ: Фортуна, 1995.

4. <http://www.gfmd-fmmd.org>

5. <http://www.iom.int/jahia/jsp/index.jsp>

6. <http://www.senat.gov.pl/k5/polonia/konf/sten/>

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ В ДІАСПОРНИХ МЕНШИНАХ

В статті розглядається питання статусу нетитульних етнічних груп, які разом із корінними народами складають основу стабільності та розвитку суспільства. Проблема статусу етнічних груп створює важливий сегмент міжнародних відносин і є важливим чинником зовнішньої політики.

Ключові слова: статус, етнічність, діаспорні меншини, національні меншини.

In the article the issue under consideration is an untitular ethnic groups status, that together with native people form the basis of society stability and development. A problem of the ethnic groups status sets up an important segment of the international relations and it is a crucial foreign policy factor.

Key words: status, ethnicity, diaspora minorities, national minorities.

***

Актуальність проблеми наукового дослідження статусу діаспорних меншин зумовлена необхідністю становлення демократичних правових держав, еволюційного розвитку громадянського суспільства. Таке суспільство має бути повернене обличчям до кращих надбань світового досвіду, де діаспорні меншини роблять значний внесок у формування демократичних національних держав і функціонування стабільних політико-правових систем, позитивно впливають на ефективність різноманітних державно-політичних і громадських інституцій.

У сучасному світі практично не існує етнічно гомогенних держав. Соціологи підраховали, що лише 12 держав (10%) умовно можна віднести до етнічно гомогенних – тут основна етнічна спільнота складає майже сто відсотків населення. У 25 державах (19%) основна етнічна спільнота сягає 90% усіх мешканців, ще в 25 країнах вона становить 75-90%, у 31 країні (24%) – від 50 до 70%, а в 39 країнах (30%) – менш ніж половину населення. Є окремі випадки, де кількість етнічних груп в одній країні навіть перевищує 100%.

Така розмаїтість етнічного складу населення є результатом дії різного роду чинників, зокрема, міграцій великих мас людей, які відбувалися в усі періоди історії, і особливо активізувалися в пе-

ріод розпаду соціалістичного табору, Радянського Союзу, Югославії тощо. Багатовекторні міграції спричинили масштабне і швидке змішування представників різних народів, сформували численні етнічні спільноти у межах одного етнополітичного організму, яким є держава.

Проблема національних утворень – одна із найбільш складних проблем, яка стосується як організації державного та суспільного життя усередині кожної держави, так і міжнародних відносин.

Факт появи етнополітичних, етносоціальних, етнокультурних та правничих досліджень діаспорних утворень свідчить про необхідність здійснення подальших кроків з метою більш глибокого наукового аналізу статусу таких меншин як вагомого чинника державобудування, окреслення тенденцій і прогнозування перспектив його розвитку і впливу на політико-правові процеси як у самій Україні, так і поза її межами. Світовий досвід довів, що відмова від будь-яких форм дискримінації впливає на політичну і соціальну стабільність держав. Тому у Конституції України статтею 24 передбачено, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, роду, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками¹.

На думку Ж.Ж. Руссо, людська гідність є суттю самої людини. Гідність, з одного боку, є моральна самооцінка людиною свого зв'язку з суспільством, свого значення, права на повагу з боку інших, з боку суспільства. З іншого боку, гідність – це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності, неповторності конкретної людини, значимості кожної особи як частки людського суспільства. Гідність людини – джерело його прав та свобод. Тільки володіння правами та свободами є тією передумовою, що дає людині можливості розкритися, самореалізуватися як особистості. Визнання та дотримання основних прав та свобод людини будь-якої національності є основою безпеки, стабільності відносин як в окремих країнах, так і в цілому світі.

Рівність та недискримінацію можна розглядати як основу та ціль захисту меншин. Остання може бути досягнута тільки через додаткові заходи щодо захисту меншин. Справжня рівність настає тільки тоді, коли меншість має спеціальні права, містить у собі гарантії проти асиміляції.

У вітчизняній науковій літературі розробляється достатньо нова ідея неминучості соціальної нерівності в поліетнічному суспільстві.

Поняття статусу в науковому дослідженні дає можливість визначити становище групи у порівнянні з іншими групами. Соціокультурний, політичний чи етнічний статус є атрибутом будь-якого неізолюваного етносу чи етнічної групи та завжди є співвідношенням, як мінімум, двох етнічних груп, двох культур, і проявляється в їх контакті або в уявленнях та оцінках, які є наслідком подібних зв'язків.

Для аналізу соціального аспекту соціально-етнічного статусу прийнятними є показники, що традиційно використовуються при вивченні матеріального становища, рівня кваліфікації та освіти, позиції щодо владних структур, забезпеченістю пресою, книгами, школами, бібліотеками, театрами тощо. Наведені показники є важливими, у даному випадку, не стільки у безпосередніх своїх значеннях, скільки в уявленнях та оцінках, які свідчать, за М. Вебером, про престиж даної групи. Іншою складовою соціально-етнічного статусу є, власне, етнічний його аспект, який проявляється через особливості етнічної ідентичності. Вивчати стан міжетнічних відносин в Україні та статус окремих груп можна за допомогою шкали Богардуса, яку у США застосовували ще у 20-х роках ХХ століття. У нашій країні такий моніторинг з 1994 року здійснюють науковці Київського міжнародного інституту соціології (КМІС).

Шкала Богардуса являє собою серію висловлювань такого типу: «Я згодний допустити представника даної національної групи...», наприклад, як члена родини, щоб і сама людина, і її діти теоретично могли укласти з ним шлюб, сприймати як родича. Позитивна відповідь оцінюється в один бал. Приятельське сприйняття представника іншої національної групи оцінюється в два бали, прийняття як сусіда – три, колеги по роботі – чотири, мешканця України – шість балів. Відповідь – «Не пустив би в Україну» – оцінюється в сім балів. Середнє значення для усіх етнічних груп називається індексом ксенофобії.

Окрім етнічних груп, науковці КМІС розглядали ще й лінгвоетнічні, оскільки поведінка росіян і українців в Україні дуже істотно відрізняється залежно від того, якою мовою вони розмовляють. Росіяни на 90 із лишком відсотків російськомовні. А українці є як україномовні, так і російськомовні. Основні етнічні групи в країні – україномовні українці, російськомовні українці і росіяни.

Таким чином, за шкалою Богардуса розраховується середнє відношення до етнічних груп. Найнижче значення соціальної дистанції для україномовних українців було у 1994 році – 1,7. Частина опитаних допускали їх як членів родини, частина – як близьких дру-

зів, але не членів родини (це можуть бути росіяни). Якщо говорити про ієрархію, то найкраще населення ставиться до україномовних українців, котрі становлять більшість. Потім – до українців взагалі, потім – до росіян. Далі йдуть білоруси і євреї (вони посідають четверте місце з незначним відривом від слов'янських народів). Після них – американці, канадці, поляки, французи, німці, румуни, негри. Найгірше ставляться до циганів.

Згідно з моніторингом КМІС з 1994 по 2004 рік рівень ксенофобії зріс. До 1999 року, на думку В. Паніотто, це було спричинено падінням рівня життя. Потім матеріальна ситуація поліпшилася. Але у 2001 році, після подій 11 вересня, розпочався світовий процес загострення відносин між етнічними групами, стала простежуватися більша настороженість щодо іншого, відмінного². В сучасній Україні у період будь-яких виборів міжетнічні стосунки загострюються, оскільки знаходяться політичні сили, котрі шукають свою нішу міжетнічної ворожнечі, свої цільові групи і протиставляють їх іншим, створюючи конфлікт. Мова тут є одним із найважливіших чинників. Мова, питання культури, рівень життя – основні проблеми – чинники погіршення ставлення до однієї якоїсь групи.

Багатовекторні міграції якісно змінюють палітру населення. Сам етнополітичний організм перетворюється на складний соціум, який, у свою чергу, в етнопольовому аспекті можна поділити на кілька соціумів. За останні 15-20 років у світі з'явилися новітні українські діаспорні меншини. Це Італія – близько 0,5 млн. осіб, Іспанія – до 300 тисяч, Португалія – більше 250 тисяч. Заявили про себе українські мігранти-заробітчани та поселенці у Фінляндії, Мозамбіку, Китаї, Японії. Результати досліджень статусу новітніх українських мігрантів греко-католицькою релігійною місією свідчить про те, що ці діаспорні утворення затверджують свій статус в країнах розселення, як правило, на персональній основі – індивідуально, не покладаючись на державу. Цьому сприяє досить таки високий освітній рівень заробітчан-поселенців. Як правило, вони знаходяться в працездатному віці та мають добре здоров'я. Зростає культурний рівень мігрантів.

Українці найбільш забезпечені мобільним зв'язком, але поступаються Інтернетом. Українські маршрутні таксі-бусики курсують по всій Європі на персональній основі, а не на правовій. Кожен мігрант намагається самотужки улаштувати своє життя.

Як розглядати новітні українські діаспорні утворення? 80% опитаних стверджують, що повернуться до України. Але коли? Само-

свідомість роздвоюється: одна – в Україні, інша – в міграції. Українські діти сприймають своїх батьків, які працюють за кордоном, як банкомати. Втрачаються соціальні зв'язки між родинами та генераціями.

Проведений аналіз показує істотний дефіцит науково-обґрунтованих підходів до вивчення позицій етнічних діаспорних груп у сучасному суспільстві. Серед соціокультурних та соціально-психологічних чинників статусу етнічних утворень найважливішими є: мова (її декларований та реальний статус), рівень збереження народної культури етнічної групи, національний характер, історична пам'ять, шляхи формування поліетнічності та територіальне розміщення, етнічні стереотипи.

Джерела та література:

¹ Конституція України. – К., 2005.

² Паніотто В. Ксенофобія: випробування чужим / В. Паніотто // Дзеркало тижня. – №38. – 1 жовтня 2005 р.

Олег Малько
Київ

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ МІЖ ДІАСПОРОЮ ТА УКРАЇНОЮ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

В статті розглядаються стан та перспективи співпраці між діаспорою та Україною на сучасному етапі. Зроблено огляд основних досягнень в гуманітарній сфері, проаналізовано головні проблеми, що негативно впливають на перспективи плідних стосунків між українцями у світі, та й загалом на імідж України на міжнародній арені.

Ключові слова: українська діаспора, Українська державна політика, Всесвітній форум українців, гуманітарна сфера.

In this article author observes a condition and prospects of the cooperation between Ukraine and diaspora on a contemporary level. Author also made a review of the main achievements in humanitarian sphere, analyzed key problems which negatively influence the prospects of a fruitful relations between Ukrainians in the world, as well as the prestige of Ukraine on international arena in general.

Key words: Ukrainian diaspora, Ukrainian State politics, International forum of Ukrainians, humanitarian sphere.

***

Питання про співпрацю різних частин всеукраїнської спільноти і перспективи такої співпраці стає дедалі більш актуальним у зв'язку із зростанням обсягів і трансформацією змісту контактів представників діаспори й материкової України, накопиченням нового досвіду спілкування різних частин українського етносу за умов якісно нового політичного клімату в нашій державі, принципово інакшої міжнародної ситуації. Аналіз набутого досвіду може бути корисним з точки зору вирішення проблеми консолідації українського соціуму, зокрема, для сприяння поверненню українців на Батьківщину.

Центральний об'єкт дослідження – гуманітарна сфера і формула консолідації української нації. Тут ітиметься переважно про взаємодію України із західною частиною діаспори у період 1992 – 2001 рр. – між I і III всесвітніми форумами українців.

З розпадом СРСР і втечею з «табору» його європейських сателітів прийшло розуміння владної потреби у солідарності і консолідації українців усіх країн. Демократія й громадянське суспільство перестали бути абстрактними для України поняттями, проте ще не стали настільки близькими, аби здійснити справжній прорив у нову

практику відносин на лінії «влада – суспільство». Доволі швидко відійшла у минуле традиційна схема співпраці України з діаспорою, яка зводилася до старанно контрольованих спецслужбами обмінів художніми виставками і концертами митців та аматорських колективів. Настав час повноцінної, широкомасштабної взаємодії у більшості актуальних сфер державного і суспільного життя. Як і в попередні роки, осередки західної діаспори активно цікавилися розвитком подій на батьківщині, раділи її здобуткам, сумували з приводу поразок і прорахунків. «Кожну щиру українську людину, яка сліdkує за подіями на Батьківщині, не можуть не зворушити факти бурхливого національного пробудження українського народу, – читаємо в газеті «Наш голос». – Посилене колишніми правозахисниками, письменниками і іншими діячами Руху, хвилі духовного прозріння охоплюють і виявляють себе у майже усіх різновидах суспільного життя, включаючи всенародні елементи і їх прагнення звільнитися від всякого деспотизму і рабства»¹.

Можна стверджувати: ініціатива щодо налагодження і розвитку співпраці на лінії «діаспора – Україна» належала переважно іммігрантам. Інтелектуали діаспори усвідомлювали: лише об'єктивна, адекватна оцінка реальної ситуації може визначити вірні шляхи та ефективні методи виходу України з кризового стану. На пошук таких шляхів було, зокрема, спрямоване опитування, що його провели серед 72 свідомих українців США у березні 1994 р. Отже, головними проблемами, що гальмують здійснення реформ в економіці і демократизацію суспільного життя виявилися: корупція та хабарництво, розвал науки, занепад культури та проблеми освіти, недієвість законів, русифікація, політична криза, проблеми підготовки нових управлінців, криміналізація владних структур тощо. Загалом респонденти виокремили 28 позицій. «Так що проблеми сучасної України дуже болять світовій діаспорі», – зазначив один з авторів опитування професор Осип Мороз². Діаспора постійно відслідковувала становище у Великій Україні, продовжуючи розпочату справу відродження Вітчизни в різних формах, різними способами – працею політичною, інформаційною, культурно-освітньою, академічною. Особливого значення набувала допомога діаспори Батьківщині в збереженні мови, розвитку національної освіти, шкільництва і науки.

Варто наголосити, що вихідці з України – громадяни країн цивілізованої демократії накопичили безцінний досвід у питаннях розвитку освіти і науки; проігнорувати його було б прикрою помилкою.

Більше того, лише за умови творчої імплементації цього досвіду ми зуміємо разом сформуванати цілком нове бачення України, її майбутнього та минулого, зможемо, за словами Юрія Шевельова, збудувати свій Парфенон. Отже серед 700 тисяч громадян США, які за переписом 1980 року називали себе українцями, майже 20% – фахівці вищого класу в різних галузях економіки, культури, власники фірм і підприємств. 24,700 американських громадян українського походження працюють архітекторами та інженерами, 11,300 є професорами університетів і коледжів, а 15,600 є науковцями. Серед них і фізик-атомник Григорій Шарпак і провідний у світі фахівець у галузі квантової та органічної хімії Роалд Хоффман – Нобелівські лауреати, що народилися в Україні. В Канаді кожний восьмий українець має університетську освіту, а кожен десятий працює у сфері управління бізнесом і в торгівлі³. Поза всяким сумнівом, життя і праця українців у середовищі інших народів, інших культур відкрили безліч каналів швидкого збагачення досвідом сучасних технологій, сучасної культури праці, у ширшому розумінні – сучасної цивілізації, виходи до якої були для нашої вітчизни глухо заблоковані упродовж століть. Отже доля розпорядилася таким чином, що Україна – чи не єдина з колишніх республік СРСР, яка має величезне багатство – багатомільйонну діаспору по всьому світі – це наш потужний економічний, інтелектуальний і пропагандистський десант за кордоном. По суті справи діаспора побудувала свою країну поза межами самої України, зберегла мову, традиції, культуру, релігію, а головне – любов до України. Діаспора накопичила великий досвід життя на Заході, досягла поважних позицій у всіх сферах: політиці, науці, економіці, бізнесі, юрисдикції, культурі і т. д.

Активна допомога осередків західної діаспори у справі збереження й розвитку української духовності, мови, освіти та науки – факт на сьогодні незаперечний. Досить згадати численні громадські фундації, орієнтовані на підтримку української мови, історичних досліджень, україністики в широкому розумінні слова. Один лише Петро Яцик – відомий меценат, бізнесмен з Канади – пожертвував на українські інституції в західному світі понад 16 мільйонів доларів. Під його патронатом 1997 року започатковано англomовне видання «Історії України-Руси» Михайла Грушевського.

Важко переоцінити роль західної діаспори у створенні Української Вільної Академії Наук, відновлення в Західній Європі, а згодом і в Америці Наукового товариства ім. Тараса Шевченка – осередків, які відіграли визначальну роль у розвитку об'єктивних українознав-

чих студій у повоєнні часи. Колишній студент Львівського університету, пізніше професор Гарвардського, видатний історик Омелян Прицак застосував увесь свій вагомий у науковому світі авторитет, аби переконати керівників Гарварда – цього найстарішого і найпрестижнішого університету США («кузня президентів!») – дати згоду на організацію в його системі осередків україністики. Для створення трьох запланованих кафедр потрібні були чималі гроші. Професор звернувся до відомого патріотизмом Петра Яценка і, об'їхавши разом США і Канаду, вони зібрали потрібну суму.

1973 року у Гарварді відкрито три кафедри: історії України – імені М. Грушевського, української філології – імені О. Потебні, української літератури – імені Д. Чижевського. Крім того, при університеті було засновано Український дослідницький інститут, який із 1977 року видає авторитетний науковий часопис «*Harvard Ukrainian Studies*»⁴.

Наприкінці ХХ століття економічна ситуація в нашій державі лишалася вкрай складною, що примусило сотні тисяч громадян України виїхати для роботи за кордон. Суттєво активізувався і процес інтелектуальної еміграції з України до США, Канади, інших країн Заходу. Лише до США щороку емігрували 300-400 громадян України – докторів і кандидатів наук, представників найсучасніших галузей науки – генної інженерії, молекулярної біології, кібернетики, ядерної фізики, а також і гуманітарних дисциплін. Національна академія наук України фактично стала кузницею наукових кадрів для інших країн. Позитивом цього явища є включення інтелектуальних емігрантів у всесвітній процес формування транснаціонального культурного простору⁵.

Опинившись на чужині, українські вчені знайшли в еміграції свободу мислення, без чого справжньої науки бути й не може. Удалині від батьківської землі вони гідно виконували і далі виконують свій професійний обов'язок, створили цілу низку талановитих робіт в різних галузях знання, в тому числі в царині вивчення рідної мови, інших слов'янських мов, проблем етнічної історії тощо. Виявилось, що в чужому романо-германському середовищі зберегти рідну мову від розчинення було набагато простіше, аніж у радянській Україні. Носії західної культури з пошаною поставилися до намагань своїх нових співвітчизників зберегти мову історичної батьківщини, виходячи з того, що присутність згуртованих і діяльних осередків представників різних етносів у будь-якій державі надає їй лише більшої краси, більшого культурного розмаїття. Такі осередки слугують

за своєрідні мости дружби між країнами і народами, що їх населяють, активними чинниками народної дипломатії. Один з численних прикладів – ситуація в Швейцарії. Незважаючи на асиміляційний вплив, українська діаспора в цій країні зуміла не лише відстояти національну і культурну самобутність, а й створити справжні духовні цінності⁶.

Здобувши незалежність, що стала можливою завдяки, зокрема, і цілеспрямованим зусиллям емігрантів, Україна почала рухатися шляхом демократичного цивілізованого розвитку, одним із проявів чого є політика молодшої держави по відношенню до української діаспори як органічної частини українського етносу. За словами Леоніда Кучми, на той час провідника молодшої держави, після проголошення Акту про незалежність України 1991 року закордонні українці перестали бути діаспорою без державного народу. Їх правовий захист, усіяка підтримка зв'язків з ними, залучення до землі батьків виокремилися у провідні напрями державної етнонаціональної політики⁷. Протягом двох неповних років в Україні відбулися світового рівня конгреси Міжнародної асоціації українців, Світової федерації українських лікарських товариств, фестиваль української поезії «Золотий гомін», симпозіум «Голодомор-33» тощо. Створено Міжнародну школу україністики для підготовки молодих політологів, стартували процеси обміну студентами вузів і стажування науковців. Перший набір студентів розпочала відроджена Києво-Могилянська академія з університетським статусом; її програма сформована з урахуванням досвіду зарубіжних вузів і передбачає активну участь у викладацькій діяльності посланців діаспори.

І Конгрес українців незалежних держав колишнього СРСР, що відбувся у січні 1992 року у столиці України, одностайно ухвалив рішення зібрати розпорошених по всій планеті українців на Всесвітній форум. Ця масштабна акція, приурочена до першої річниці доленого Акту про державність України, відбулася 21-24 серпня 1992 року в Києві. У роботі круглого столу з проблем розвитку науки в Україні та її інтеграції в світову систему взяли участь науковці з Австрії, Франції, Бразилії, Канади, США, Німеччини, Росії, України. У дискусії виступили майже сорок провідних учених та керівників наукових осередків і центрів. Результатом зацікавленого та компетентного обговорення стало напрацювання низки важливих науково-практичних рекомендацій. Перший форум українців пройшов на «величезному піднесенні, був ознаменований загальним ентузі-

азмом і радісними сподіваннями»⁸. На цьому тлі небаченої раніше інтенсивності набуває взаємодія наших співвітчизників, в Україні і не в Україні суціль.

Одним із прикладів плідної співпраці вчених України та діаспорних осередків стало видання багатотомної «Енциклопедії української діаспори» (ЕУД). Цей науковий проект був започаткований 1988 року в США і до 1994 року виконувався силами самої діаспори під керівництвом професора Василя Маркуся – головного редактора ЕУД в Чикаго.

У березні 1994 року питання підготовки «Енциклопедії» обговорено на засіданні Президії НАН України, після чого Академія прийняла пропозицію Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка і Фондації Енциклопедії Українознавства Америки про спільну роботу науковців НАН України і науковців діаспори над «Енциклопедією». До роботи над проектом підключилися вчені Інституту соціології і ряду інших гуманітарних інститутів Академії⁹.

В Інституті змісту і методів навчання Міносвіти України сформовано спеціальний підрозділ – лабораторію з проблем освіти української діаспори. Організовано навчання та стажування студентів, вчителів і викладачів української мови та літератури через мережу вищих навчальних закладів України. Зокрема, Товариством «Україна» спільно з Міністерством освіти України проведено практичний семінар для вчителів української мови шкіл зарубіжжя, у якому взяли участь представники Російської Федерації, країн Балтії, Казахстану, Польщі, Англії.

Зусилля свідомої частини діаспори мали особливу цінність для України наприкінці 90-х років, адже російськомовність половини населення країни стала перешкодою для мовної і культурної консолідації не лише титульного етносу, а й усього суспільства. Безумовно, взаємодія діаспорних осередків з батьківщиною у сфері збереження мови підживлювала і підживлює оптимізм національної незнищенності.

Водночас процес гуманітарної взаємодії материкової України з величезним океаном української світової діаспори не варто розглядати як безпроблемний. Приміром, у 1997 р. Міністерство освіти і науки України не надало можливості студентам україністики з Бухаресту вдосконалювати свої мовні знання¹⁰. В країні бракувало літніх шкіл з української мови.

Оскільки закономірне геополітичне та цивілізаційне місце України – серед модерних європейських націй, молода держава має ак-

тивізувати власну участь у творенні нової Європи, забезпеченні її безпеки й стабільності, у поглибленні регіональної економічної інтеграції. З огляду на ці обставини одним з головних завдань української діаспори II Всесвітній форум українців (21-25 серпня 1997 р.) визначив розгортання широкої просвітницької роботи з метою активного формування норм та цінностей правового, громадянського, відкритого суспільства в Україні¹¹.

На порядку денному Форуму були й питання співпраці світового українства в освітній і науковій сфері. У резолюції секції «Досвід і перспективи наукових взаємообмінів між Україною та діаспорою» наголошено на тому, що така співпраця є важливим чинником піднесення рівня науки в нашій державі та активізації національно-культурного життя українців, які мешкають за межами історичної батьківщини.

Наголошено також, що відновлення незалежності України ще не забезпечило того рівня допомоги Української держави науковцям діаспори, якого вимагала тогочасна ситуація. Не вичерпано можливостей участі українців зарубіжжя в діяльності українських наукових установ. Форум окреслив першочергові заходи, зорієнтовані на активізацію наукової співпраці між Україною та діаспорою. Серед них:

- створення фонду підтримки українських наукових установ, які виконують дослідження спільно з науковцями діаспори;
- встановлення стипендій для стажування українських вчених, що мешкають за кордоном, в наукових установах України;
- видання головною редакцією «Української енциклопедії» спільно з НАН України, Міністерством науки і освіти України, МАУ і діаспорними науковими установами довідника про українські наукові установи і товариства в Україні та за її межами, підготовка універсального біографічного довідника і галузевих біографічних словників про українських вчених. Крім того, запропоновано також низку інших заходів¹².

Як ми знаємо, ухвали й резолюції Другого форуму українців (як, до речі, і Першого) реалізовано лише частково – через брак коштів, недостатню увагу влади та її відверто дилетантські методи, відсутність активної та послідовної державної політики щодо діаспори, добре організовані дії супротивників ідеї консолідації українства, а головне – через слабкість громадських інституцій. Адже відомо, що забезпечення потреб та інтересів діаспори, поетапний розвиток діалогу й конструктивна співпраця з етнічною батьківщиною можуть

відбуватися лише на груповому рівні, тобто коли громадські структури діаспори співпрацюють з відповідними громадськими або (у гіршому випадку) державними структурами країни походження.

Негативно вплинула на динаміку співпраці України та діаспори доволі низька поінформованість українського суспільства про діаспору, її здобутки і проблеми. Натомість чимала частина наших співгромадян продовжувала сприймати закордонних українців під впливом стереотипів, що були сформовані радянською пропагандою. На думку О. Мороза, Другий форум «не був демократичним, не було звіту про виконану роботу, про фінанси. Переобрання себе знову до керма і почестей дійсно забезпечить цим людям певну позицію та представництво, ну й матеріальну якусь-таку, мабуть, користь. А всесвітнє українство натомість залишається й надалі в застої та дезорієнтації»¹³.

Сприяти просуванню України до рівноправного партнерства у світовій економіці неможливо без опори на науку. Ця теза стала однією з центральних під час роботи III Всесвітнього форуму українців (18-20 серпня 2001 року), який наголосив: входження України до гурту розвинених країн світу визначатиметься її успіхами переходу на засади стійкого розвитку, за якого інтелектуальні ресурси, людський капітал постають головною продуктивною силою. Останнє можливе лише за умови, коли пріоритетом державної політики постає розвиток наукової й освітньої галузей, зорієнтованих на перехід до інноваційної моделі національної економіки і соціальної сфери. Лише завдяки високому інтелектуальному потенціалу Україна може протистояти негативним наслідкам глобалізаційних процесів.

Співпраця в галузі наукових досліджень, тісно пов'язана із співпрацею діаспори і материкової України у царині освітній і загальнокультурній, протягом 90-их років XX століття стала чинником розвитку науки в нашій державі, збагачення світової скарбниці знань, збереження культурної спадщини нашого народу, активізації національно-культурного життя українців, які проживають у різних частинах ойкумени. Важливо і те, що взаємодія діаспорної гілки українського етносу з батьківщиною стала у зазначений період впливовою складовою процесу формування ідентичності української нації, національної інтеграції. Ці позитивні зміни відбувалися в досить повільному темпі, оскільки в Україні – на рівні держави й суспільства – не одразу визріло усвідомлене розуміння важливості консолідації всього світового українства. Вочевидь, це можна пояснити й не

до кінця визрілим усвідомленням необхідності утвердження нашої держави як європейської, демократичної та високорозвиненої країни із потужними інституціями громадянського суспільства. Попри той факт, що в роботі форуму взяли участь більше 390 громадських організацій, в тому числі 215 організацій з українського зарубіжжя¹⁴, лише невелика частина їх отримала можливість репрезентувати свою позицію. Академік Іван Дзюба охарактеризував ситуацію такими словами: «У нас немає дефіциту будь-якого імпортного товару, в тому числі й віртуального, але у нас є гострий дефіцит вітчизняного інтелектуального продукту на рівні точних і ефективних розв'язань наших болючих проблем»¹⁵.

Брак чітких національних орієнтирів державотворення у масштабах країни зумовив той факт, що мережа україномовних шкільних навчальних закладів, яка 2000 року дорівнювала майже 68%, пропорційно не відповідала питомій частці українців як загалом у державі, так і у більшості регіонів. За даними офіційних джерел, в україномовних школах 2001 року навчалося у Донецьку – 8,2%, у Макіївці – 5,5%, у Харцизьку – 5,8%, у Маріуполі – 5,9% учнів¹⁶.

Недостатня увага держави до проблем гуманітарної сфери, особливо національної науки, спровокувала процеси руйнування цієї галузі. За часи пострадянського реформування вона виявилася не затребуваною економікою країни, а відтак втратила орієнтири і довгострокові цілі. Як наслідок, український науковий організм спрямував свої сили на консервування попередньої моделі організації науки з метою самозбереження. В «Ухвалі» Науково-технологічної секції форуму констатовано: той потужний науково-технічний потенціал, який був сформований в Україні напередодні її незалежності, сьогодні значною мірою втрачено. Як наслідок, в промисловому і сільськогосподарському виробництві застосовуються відсталі, застарілі енерго- і ресурсномісткі технології. Сьогодні більше ніж 90% виробленої в Україні продукції не має сучасного науково-технічного забезпечення, що безумовно вкрай негативно позначається на конкурентноздатності і рентабельності переважної більшості вітчизняних товарів. З другого боку, фінансовий стан багатьох виробництв не дозволяє їм впроваджувати нові технології та утримувати висококваліфікованих спеціалістів. За експертними оцінками, через невикористання сучасних досягнень науки і технологій у виробництві Україна щорічно втрачає мінімум 10 млрд. доларів¹⁷.

В резолюції Форуму наголошено: структурна незавершеність, недостатня ефективність ринкових реформ в Україні спричинена

передусім тим, що на всіх рівнях державної влади домінують представники старої адміністративної системи, стиль, методи та традиції управління яких не відповідають вимогам сьогодення. Слід підкреслити, що форум відбувався «в атмосфері глибоких розчарувань, утоми від невдач, взаємних претензій тутешніх українців до діаспори і навпаки». Ця атмосфера, вочевидь, зберігалася ще певний відрізок часу після форуму, про що, зокрема, свідчить і стаття голови американського комітету «Діти Чорнобиля», професора Тараса Гунчака «Українська «Національна ідея» в історичній перспективі». Розмірковуючи про події 24 серпня 1991 року – Дня проголошення незалежності Української держави, Т. Гунчак в журналі «The Ukrainian Quarterly» пише: «Яка славна мить! Однак, з урахуванням політичних подій, які відбулися після цього, може виникнути запитання, чи стала або навіть чи могла стати Декларація про незалежність України фактором об'єднання українського народу так само, як реалізація Національної ідеї стала сигналом до боротьби і самопожертви попередників»¹⁸.

Наприкінці ХХ століття державне фінансування національної наукової сфери перебувало в процесі трансформації. Протягом 1996 – 1998 років спостерігалася тенденція до зменшення витрат на науку від 0,45% до 0,34% валового внутрішнього продукту (ВВП)¹⁹. У більшості розвинених країн доля внутрішніх витрат на дослідження і розробки у ВВП перевищувала 2 відсотки: у США – 2,05%, в Японії – 2,75%, в Ізраїлі – 3,5%. Безпосередні ж витрати на одного науковця в Україні становлять 2 тисячі доларів щорічно, в той час як у деяких європейських країнах, США, Японії на одного науковця припадає щорічно від 100 до 200 тис. доларів²⁰.

Попри кризовий стан у науковій сфері в окремих напрямках матеріалознавства, теоретичної фізики, астрономії, математики, біотехнології Україна ще зберігала провідні позиції в світі. Значною мірою за сприяння діаспорних осередків українські вчені активно залучалися до співробітництва в рамках численних наукових і науково-технічних проектів.

За висновком академіка НАН України Михайла Згуровського, спостерігаємо відмову незалежної України від пріоритетного науково-технологічного розвитку. Це зумовило стагнаційний характер її економіки, яка почала базуватися на використанні накопичень попередніх поколінь, дешевої робочої сили в низькотехнологічних секторах виробництва та сировинних ресурсів. З числа основних продуктивних сил були виключені наука, передова освіта та інно-

вації²¹. Втім історія однозначно свідчить: вихід із будь-якої кризи й докорінні перетворення політичної та соціально-економічної сфер суспільства можливі і дають бажаний ефект лише за умови орієнтації на науку, наявності виваженої, науково обґрунтованої програми, що відображає об'єктивні реалії і виклики часу, формулює стратегічні пріоритети розвитку. Підтвердженням цього є програма президента США Рузвельта з подолання Великої депресії, програми побудови нового постіндустріального суспільства в Японії, країнах Південно-Східної Азії.

Розвиток подій в нашій державі засвідчує, що проблема подальшої співпраці України і діаспори в гуманітарній сфері перейшла до категорії перманентно актуальних і зберігатиме свою злободенність до тих часів, поки владна еліта в нашій державі досягне певного рівня інтелектуальної та політичної зрілості. Потужно впливаючи на формування української людини, об'єднуючи українців в етнічній батьківщині та поза її кордонами, взаємодія в гуманітарній сфері стає одним з вирішальних чинників цілісності, духовної та інтелектуальної консолідації всеукраїнського етносу. Недостатня увага до неї з боку держави та суспільства і надалі гальмуватиме процес формування ідеології побудови держави, напрацювання і реалізації чіткої стратегії подолання загроз XXI століття.

Джерела та література:

¹ Томків В. Пробудження народу / В. Томків // Наш голос. – Р. XXIII. – Ч. 3. – березень 1991 р. – С. 41.

² Кириченко І. Не заступайте патріотизмом науку! / І. Кириченко // Дзеркало тижня. – 17-23 листопада 2007 р.

³ Мороз О. Україна: шляхи вдосконалення держави / О. Мороз. – Львів: Універсум, 1998. – С. 36; Драч І. Від Форуму до Форуму / І. Драч. – Київ, 2006. – С. 55; Дзеркало тижня. – 26 серпня – 1 вересня 2006 р.

⁴ Дзеркало тижня. – 19-25 серпня 2006; У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21-25 серпня 1997 року. – К.: Видавництво «Фенікс», 1998. – С. 257.

⁵ У майбутнє – в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього Форуму Українців 18-20 серпня 2001 року. – Київ, 2001. – С. 164.

⁶ Українська діаспора. – 1997. – Число №10. – С. 40.

⁷ У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21-25 серпня 1997 року. – К.: Видавництво «Фенікс», 1998. – С. 21.

⁸ У майбутнє – в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього Форуму Українців 18-20 серпня 2001 року... – С. 40.

⁹ Українська діаспора. – 1994. – Число №5. – С. 95-96.

¹⁰ Гоян М. Чотири наших перемоги. Лист до всіх, хто має українську душу / М. Гоян // Українське слово. – Число 32. – 4-10 серпня 2004 р.; У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21-25 серпня 1997 року.... – С. 264.

¹¹ У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття. Матеріали другого Всесвітнього форуму українців 21- 25 серпня 1997 року.... – С. 381-384.

¹² Там само – С. 265-267.

¹³ Мороз О. Україна: шляхи вдосконалення держави / О. Мороз. – Львів: Універсум, 1998. – С. 36.

¹⁴ Громадські організації – учасники III Всесвітнього форуму українців. Інформаційний довідник. Товариство «Україна – світ». – К., 2001. – 55 с.

¹⁵ У майбутнє – в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього Форуму Українців 18-20 серпня 2001 року... – С. 41.

¹⁶ Там само. – С. 110.

¹⁷ Там само. – С. 338-339.

¹⁸ Hunczak Taras. The Ukrainian «National Idea» in Historical Perspective / Taras Hunczak // The Ukrainian Quarterly. – Fall-Winter, 2007. – Volume LXIII. – № 3-4. – P. 238.

¹⁹ Постанова ВР України про стан фінансування науково-технічної сфери в державі від 16.06.1999 р. №746-XIV/ Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

²⁰ Дробноход М. Наукова сфера України в контексті реформування / М. Дробноход // Освіта і управління. – 2007. – Т. 10. – №1. – С. 9-10.

²¹ Згуровський М. Точка біфуркації для України / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 22-28 грудня 2007 р.

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА АВСТРАЛІЇ
(За матеріалами відділу рукописів Львівської
національної наукової бібліотеки України
ім. В. Стефаника)

Після Другої світової війни започатковано масове переселення до п'ятого континенту, а в історію української еміграції вписано ще одну країну – Австралію, що, власне, стала найновішою державою для нашої діаспори.

До Австралії з Європи виїхало приблизно 20 тисяч «переміщених осіб». У 1975 р. там було уже майже 35 тисяч українців. Майже 80 відсотків з них поселилися у Новій Південній Валії і Вікторії, інші – в Південній та Західній Австралії, Квінсленді і Тасманії. Найбільшими українськими осередками стали Сідней (майже 10 тис.), Мельборн (майже 9 тис.), осідок українських католицької та православної єпархій, центр Українського Наукового Товариства ім. Шевченка – Аделаїда (майже 6 тис. українців), П'єрт (1600 українців) і Брісбейн¹.

Тема становища та ролі української діаспори в Австралії знайшла відображення у багатьох дослідженнях. Нині її вивчають чимало науковців. Щодо існуючих видань про українців в Австралії та узагальнення стану досліджень теми дав ґрунтовну характеристику професор Марко Павлишин у статті «Українці в Австралії: стан досліджень»².

До Австралії у 1949 р. емігрував з табору переміщених осіб у Німеччині і Степан Радіон³, уродженець с. Сильне тепер Ківерцівського району Волинської області. Він закінчує Австралійську Школу Журналізму і постійно дописує до багатьох українських часописів Австралії, Канади, США, тож стає літописцем австралійської україніки на п'ятому континенті, громадським діячем, бібліографом і журналістом, автором наукових праць, новел, оповідань і нарисів у царині української літератури, а також критиком і перекладачем з англійської мови. За бібліографічну діяльність його записано до почесного реєстру австралійської україніки. В історію української літератури увійшов як член Об'єднання українських письменників “Слово” в Нью-Йорку та Спілки письменників України, член-кореспондент НТШ, дійсний член Української Могилянсько-Мазе-

пинської Академії Наук, почесний доктор літератури університету Арізони (США), дійсний член Інституту Дослідів Волині, звичайний член Наукового Товариства ім. Шевченка в Австралії, член Асоціації австралійських письменників.⁴

С. Радіон – автор статей і заміток та член редколегії 4 тому (Австралія – Азія – Африка) Енциклопедії Української Діаспори⁵. Невтомний архівіст і бібліограф, він у 1997 р. видав бібліографію україніки австраліяни⁶, в якій відобразив характер колекційних матеріалів, що передав бібліотекам та науковцям, а у вступному слові «Від автора» свій вчинок обґрунтував так: «Наполегливе кількадесятилітнє збирання українського друкованого слова в Австралії накопичило в моєму архіві багато документальних матеріалів, які через похилий вік стало менше використовуватися мною для науково-дослідницьких праць. [...] А усе те разом – це образ духовного пульсу життя-буття українських поселенців в Австралії. Уся документація на те підшита в папках і вислана до бібліотек в Україні до Луцька, Одеси, Львова, [...] щоб не загубилися сліди україніки з могого архіву.»⁷

Тож, матеріали з архіву С. Радіона, що надійшли до відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (ЛННБУ ім. В. Стефаника), опрацьовані та включені до фонду окремих надходжень (Ф. 9). Запропоновані дослідникам одиниці збереження представляють українську етнічну спільноту в Австралії у ілюстрованих, друкованих, машинописних та рукописних матеріалах, що за змістом відображають організаційне, духовне, соціально-культурне, менше – економічне життя українських поселенців. Хронологічні рамки – друга половина ХХ ст.

На їх основі науковці мають можливість зробити аналіз широкотраншевої діяльності громадських організацій Австралії, та й, зрештою, дослідити саму їхню структуру. Перш за все – Союзу Українських Організацій Австралії (СУОА), який власне і централізував (1953 р.) українські суспільно-громадські організації, координуючи їх діяльність та репрезентуючи українську спільноту в Австралії.⁸

У фонді зберігаються матеріали 19-го з'їзду СУОА, що відбувся 13 – 14 травня 1989 р.: програма, звіт голови управи за час від 7 червня 1986 до 12 травня 1989 рр. М. Моравського, звіт організаційного референта, заступника голови С. Лисенка, секретаря та протокольного секретаря управи В. Шевченка і О. Лисенко, референта зовнішніх зв'язків Л. Лаврівського, діяльності крайового комітету з відзначення 1000-ліття Хрещення Руси-України при СОУА А. Ман-

дичевського, голови української шкільної ради Австралії Т. Сліпецької, референта молоді Т. Коцаби, референта преси та інформації Б. Коваленко, фінансовий звіт Р. Захаряка та звіт референта архіву М. Сліпецького.⁹

Багатим на інформацію буде ознайомлення дослідників з протоколом цього ж 19-го з'їзду та програмою 21-го з'їзду СУОА; структурою керівних органів, біографічними даними на посаду голови СУОА (кандидат Стефан Романів), членів управи, контрольної комісії, товариського суду, а також членів комісій зовнішніх зв'язків, культурно-мистецької, комунікації, України, організаційної, суспільної служби, молоді, преси. Подано широкі анкетні дані таких громадських активістів, як: Майї Грудки, Нестора Яворського, Володимира Буштета та їхня робоча платформа.¹⁰ Сюди ж долучені такі документи: протокол ч. 53 загальних зборів Української громади Вікторії (1995 р.),¹¹ звіт про діяльність Української громади Ст. Албансу¹² та звіт Національного фонду СУОА (каса, діловодство, завваги контрольної комісії) за підписом голови контрольної комісії Всеволода Шевченка та члена комісії Романа Лазарка.¹³ Тут же знаходиться некролог від Управи Української Громади Вікторії і редакції «Вісника УГВ», у якому повідомляється сумна звістка для українського громадянства про те, що 5 липня 1986 р. відійшов у вічність в Мюнхені на 75 році життя Великий Син українського народу Ярослав Стецько.¹⁴

Фінансову діяльність Союзу Українських Організацій Австралії представляють звіти Українського фінансового фонду (1978 – 1989 рр.), контрольної комісії, скарбника СУОА (1992 – 1995 рр.), звіти про грошову та майнову допомогу громадським організаціям та конкретним особам в Україні.¹⁵

Певною джерельною базою для дослідників стане ознайомлення із багатьма важливими громадськими заходами, що відбувалися під егідою СУОА.¹⁶ Так, передані до фонду їхні окремі програми, в часових межах 1972 – 1991 рр., знайомлять із ходом проведення «Великого фестивалю української пісні і танку», святкового відкриття розбудованого Українського Дому та Клубу членів Української Громади Вікторії (УГВ) й відзначення її 40-ліття та 100-ліття рідного шкільництва (1881 – 1981), 35-ліття УГВ (1949 – 1984). Дослідники можуть ознайомитись із програмами представлення музичного ансамблю ім. М. Лисенка та драматичного гуртка УГВ «Червоні маки», демонстрації найкращих українських фільмів «Ніколи не забуду» і «Тіні забутих предків», із статтею під заголовком

«Страждання С. Параджанова». Зберігається програма відзначення «Золотим ювілейним концертом» 50-ї річниці Акту проголошення відновлення української державності Головою Національних Зборів Ярославом Стецьком у Львові 30 червня 1941 р. та 30-ї річниці смерті Степана Бандери (1959 – 1989), інші матеріали.

Різноплавною за змістом та насиченістю бачимо програму заходів, що їх провела Студентська Громада Вікторії (СГВ).¹⁷ Тут – і загальні збори СГВ, і «велика маніфестація в обороні переслідуваних патріотів в Україні», і конкурсні розважальні молодіжні заходи на кшталт «Міс СГВ».

Спілка Української Молоді (СУМ), зокрема, її осередок ім. Гетьмана Мазепа в Мельборні, організовуючи різноманітні програми концертів, запросила 27 квітня 1990 р. до українського «Народного Дому» в Ессендоні усе громадянство на зустріч із головою СУМ у Харкові Андрієм Черемським, який приїхав на запрошення КУ СУМ. Читаючи оголошення, дізнаємось, що гостя відрекомендували так: «Андрій Черемський: молодий активіст, який підніс національний прапор в часі демонстрації в Харкові в серпні 1989 р., за що був арештований».¹⁸

Працюючи із матеріалами фонду, можна отримати широку картину конкретної діяльності української громади в Австралії зі статті Степана Лисенка «Українці в Австралії», опублікованої у «Бюлетені Світового Конгресу Українців» за листопад 1994 р.,¹⁹ серед ґрунтовних відомостей за напрямками роботи видно стан шкільництва і освіти, організаційну структуру громади Австралії, інформацію про пресу, видавництва. З приводу останніх – читаємо: «...в Австралії виходять два тижневики – «Вільна Думка» в Сідней та «Церква і життя» в Мельборні, ряд місцевих періодичних і неперіодичних видань. Існують видавництва «Просвіта», «Ластівка», «Рідна мова». Остання випустила ряд високоякісних підручників для шкіл».²⁰ Приємно читати і «Заключення»: «Наша спільнота має добре ім'я в Австралії і добрі зв'язки з урядовими чинниками на найвищому рівні. Живе не тільки «самим хлібом», але цікавиться і турботами про Україну...».²¹ Окрім названого, – бюлетень багатий на ряд іншої важливої інформації.

У окремій одиниці збереження²² відклалися публікації про Україну та українців, інші розрізнені матеріали: колядки, щедрівки, дитячі вірші, оповідання, які також мають значення для дослідників.

9 вересня 1949 р. стало знаковою подією в житті українців Вікторії. Цього дня вони прийняли статут Української Громади Вікто-

рії (УГВ) та обрали управу, яку очолив І. Грушецький. Він став її головним ініціатором та творцем, завдяки йому Федеральний Уряд Австралії «впровадив до реєстраційних списків окрему рубрику української національності, бо досі всіх українців реєстровано як поляків, росіян, румунів, чехів».²³ З цих пір організоване українське громадянство Вікторії стало могутньою творчою силою, що постійно розвивається і збагачується. В цьому переконаємось, знайомлячись із планами, що є на збереженні фонду. Один із них – стратегічний план діяльності управи Української Громади Вікторії каденції 1993 – 1995 рр.²⁴ був запропонований членам УГВ під гаслом «Горджуся своїм українським походженням». Бачимо такий же – план української громади Вікторії на 1995 – 1997 рр.,²⁵ підготовлений за напрямками: планування, комісії, праця референтур, календар та стратегічний план діяльності до року 2000 (розділи: «Внутрішня діяльність», «Культурно-мистецька діяльність», «Науково-виховна праця», «Роля Української Родини», «Україна», «Суспільна служба», «Зовнішня діяльність», «Молодь», «Жіноцтво».²⁶ Названі документи супроводжує текст звернення з коментарем та підпис-автограф голови УГВ С. Романіва.

Необхідно відмітити надзвичайну організованість та працьовитість Союзу українок Австралії. Матеріали фонду представляють окремі аспекти його діяльності. Зокрема, зберігається запрошення від крайової управи Союзу українок Австралії на концерт, яким 23 жовтня 1994 р. відзначались 110-ліття жіночого руху в Україні та 45-ліття Союзу українок Австралії. Тут же – пропонований поіменний список кандидатів до управи СУОА,²⁷ адже сюди 10 червня 1995 р. від Союзу українок були рекомендовані кандидатури як на голову та членів управи, так і до складу контрольної комісії та мирового суду.

Матеріали фонду подають дослідникам інформацію про Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, яке представлено програмою концерту у пам'ять героїв Козаччини (Ессендон, 8 грудня 1990 р.).²⁸ Дізнаємось, що захід відкривав вступним словом голова товариства Дмитро Пирогов, а далі було розмаїття художнього мистецтва: пісні «В поклони до Вас, Козаки», «Ой, коли б я сокіл», «Козацька веселість», «Воскресай, Україно» у виконанні хору «Чайка», виступи ансамблю бандуристів та драмгуртка «Кольорит», солістів та письменника, гостя з України Євгена Дудара. Словом, програма ілюструє всю змістовність та багатогранність духовного життя в осередку.

Для дослідників української громади на цьому континенті цікавими будуть архівні документи, що висвітлюють діяльність Української католицької Єпархії Австралії, Нової Зеландії та Океанії, присвячені 25-літтю Апостольського Екзархату – Єпархії (19. 10. 1958 – 19. 10. 1983). Вони дають можливість ознайомитись із історією та сучасністю тамтешньої української католицької церкви. Зокрема, звідси дізнаємось, що «в 1957 р. було вже в Австралії коло 35.000 українців, з того коло 20.000 українців католиків і 15.000 православних. В Новій Зеландії було 230 українців католиків».²⁹ Серед підбірки на церковну тематику не менш цікавими є матеріали, що стосуються відзначення 1000-ліття Хрещення Руси-України, зокрема, – симпозиуму з нагоди святкувань (1996 р.) 400-ліття відновлення Берестейського та 350-ліття Ужгородського З'єдинень.³⁰

Перші пластуни прибули до Австралії 1948 р. Їх організаційну мережу налагодив на континенті Р. Олесницький. Набрала розмаху виховна робота, а лави почали наповнюватись новим членством. Активну молодіжну діяльність у «Пласті» показано, наприклад, відозвою українських пластунів зі списком прізвищ та їхніми підписами-автографами з нагоди святкування другої річниці незалежності України.³¹ Лист від невстановленого автора, ймовірно члена Пластової організації, адресується пп. А. і М. Мацібуркам у справі таборування на Соколі.³²

Своє представлення у фонді має і Рада українських кооператив Австралії (РУКА). Окремою одиницею збереження описано бюлетень з інформацією про забезпечення.³³

Ряд документів засвідчує активну культурно-просвітницьку діяльність української громади Австралії. Багату інформацію дослідники почерпнуть, наприклад, з матеріалів, серед яких – проект статуту «Об'єднання театральних мистців Вікторії» (ОТМ), що його підготували за дорученням перших організаційних зборів ініціаторів заснування ОТМ Г. Корінь, Л. Максимішин, Ф. Габелко 1 березня 1989 р. у Мельборні.³⁴ Тут же можна ознайомитись і з протоколом ініціативних загальних зборів любителів українського театру, на яких головував Ф. Габелко, а секретарем був І. Шевченко,³⁵ окрім того – з порядком денним зборів та звітом Тимчасової Управи ОТМ.³⁶ Власне, звіт особливо багатий на факти, прізвища активістів. У ньому серед переліку багатьох заходів, що відбулися, висловлена подяка кореспондентам О. Афонченко та І. Бронницькому, а також редакціям часописів «Церква і життя», «Вільна думка», «Українські вісті», «які підтримали нас морально, інформуючи

нашу спільноту про нашу працю».³⁷ Доповненням до звіту служить додатковий інформаційний матеріал «Заснування мистецького об'єднання у Вікторії».³⁸

Ще один протокол (ч.2) загальних зборів мистецького об'єднання, які відбулися у Ессендорні 7 травня 1989 р. в залі засідань української громади Вікторії, засвідчує прийняття статуту зі змінами і додатками, дискусією над звітами, вибір Управи та поточні справи, пропозиції і поради. Читаємо, що на цей раз на зборах головував Габелко Ф., секретарем був Вишневий Г.³⁹

Серед матеріалів на театральну тематику зберігаються оголошення, програми, із яких дізнаємося про виконавців ролей, постановників. Приміром, така інформація є про театр ім. Л. Курбаса при українській громаді Вікторії, драматичний гурток «Летюча естрада» з Сіднею, а також широко представлена програма концертів Львівського театру «Не журись», що у вересні 1990 р. гастролював в Аделаїді, Перті, Брізбейні, Сіднеї, Ньюкастелі, Джіллонгу, Мельборні, у складі О. Федорошина, В. Морозова, І. Криновича, В. Жданкіна, О. Хоми, З. Филипчука та Ю. Саєнка.⁴⁰

Архів української громади Австралії, переданий С. Радіоном, включає також і листування, пов'язане з іменами відомих постатей. Приміром, до Є. Вертипороха, Генерального секретаря Головної Ради НТШ в Торонто, звертається 20 вересня 1965 р. із Мельборна керівник місцевого осередку Т. Ляхович, він же голова редколегії видання «Українці в Австралії» (1966). У листі йдеться про обмін джерелами наукової інформації та оцінюється становище, що склалося перед виходом у світ книги. Зокрема, автор повідомляє: «Редколегія вже передала усі статті видавцеві до друку, і тим самим Редколегія перестала існувати. Проволока в виданні книги є спричинена технічними труднощами, себто друкарнею. Розмір книги збільшилося з 500 на 750 сторін. Думаю, що за 6 до 8 місяців книга вийде готовою. [...] приготівся на всякі труднощі. Але стільки, що я їх зазнав, то на це я не був приготований. Не хочу описувати їх, бо це могли б бути сенсаційні неімовірні повісті. Однак це все мене так змучило, що я на дальше тягнення Осередку НТШ не маю сили, і по виданні книги невідклично з цього посту зрезигную».⁴¹ Від себе додамо: згадана книга «Українці в Австралії. Матеріали до історії поселення українців в Австралії», присвячена 150-літтю з дня народження Т. Шевченка, стала цінним енциклопедичним джерелом 15-річної історії найновішої української еміграції на австралійському континенті, історії «зорованої спільноти, із всебічно розви-

ним громадським і церковним життям, із визначеними зорганізованими ділянками: наукової, шкільної, культурно-мистецької і ін.».⁴²

Серед кореспонденції знаходиться і лист-звернення з України від директора Артемівської централізованої бібліотечної системи Донецької області Г. М. Сторожук, від 17 квітня 1995 р. до центральної української філії освіти. В ньому йдеться про підвищення читацького попиту на літературу з історії України, твори українських письменників і зрослий інтерес читачів до іноземних мов, англійської, зокрема, та висловлюється просьба надати допомогу у надходженні таких книг.⁴³

До згаданої книги „Бібліографія Україники Австраліяни” увійшла публікація листа-подяки С. Радіону від Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, датованого 5 червнем 1996 р. за підписом М. Романюка (нині – її генерального директора, член-кореспондента НАН України, професора). Автор, висловлюючи йому щиру вдячність та найкращі побажання, підкреслює, що книжкові надходження – „неоціненне джерело для дослідження українського слова поза межами нашої Батьківщини”.⁴⁴ В свою чергу, – і архівні матеріали українських організацій Австралії, що зберігаються у відділі рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника, мають значення як джерельна база, що передає атмосферу життя Австралії, передовсім, півстолітнього (після 1948 р.) проживання української спільноти на п'ятому континенті.

Джерела та література:

¹ Українці в Австралії: Матеріали до історії поселення українців а Австралії. – Мельбурн: Союз Українських Організацій Австралії, 1966 (Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії. Бібліотека українознавства. Ч. 15). – 862 с.; Історичний Атлас України / Опрац. Тесля І., Тютюк Є.; За ред. Л. Винара. – Монреаль; Нью-Йорк; Мюнхен, – 1980. – С. 66-67, 176-177.

² Павлишин М. Українці в Австралії: стан досліджень // *Confra-ternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / Відп. ред. М. Крикун, заст. відп. ред. О. Серета. – Львів, 2006-2007 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. Вип. 15. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 812-818.

³ Булка Я. Степан Радіон: журналіст, письменник, рецензент-критик // *Бібліографія і збірка друкованих праць*: Вид. 2, перероб. 4.2. – Австралія: Спадщина, 1992. – С.102–103; Аркушин Г. Степан Радіон – лі-

тописець австралійської україніки // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доп. і повід. Міжнар. наук. конф. 25 – 26 серпня 1995 р. / Редкол.: Л. І. Крушельницька (відп. ред.) та ін. – Львів, 1996. – С. 448 – 452; Комариця М. Радіон Степан // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 287 – 288; Біляїв В. «На неокраїнім крилі...». – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – С. 328-329.

⁴ Аркушин Г. Літописець Австралійської України // Радіон С. Із пожовклих листків в Австралії: Епізоди з автобіографії віршами прозою: Третє видання з відгуками критики. – Австралія, Аделаїда: Наша мета, 1998. 146 с.; Саєнко Л. Українська австраліана: архів Степана Радіона // www.archives.gov.ua/ArchUkr/Saenko_2004.php -20k.

⁵ Енциклопедія Української Діаспори. – Т. 4. ; (Австралія – Азія – Африка) / Гол. ред. В. Маркусъ. – Київ; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн: Наукове Товариство ім. Шевченка, Національна Академія Наук України, 1995. – 251 с.

⁶ Радіон С. Бібліографія Україніки Австраліяни (Ukrainica Australiana). Спрінгвайл (Мельборн); Австралія: «Спадщина», 1997. – 128 с.

⁷ Від автора. / Радіон С. Бібліографія Україніки Австраліяни (Ukrainica Australiana). Спрінгвайл (Мельборн) Австралія: «Спадщина», 1997. – 128 с.; „Архів Степана Радіона. Україніка, вислана до інших бібліотек” / Радіон С. Бібліографія Україніки Австраліяни (Ukrainica Australiana). Спрінгвайл (Мельборн) Австралія: «Спадщина», 1997. – С. 84 – 87, 118.

⁸ Болюх М. Союз Українських Організацій Австралії // Українці в Австралії: Матеріяли до історії поселення українців в Австралії. – Мельборн, Австралія, 1966. – С. 220 – 282.

⁹ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Від. рукописів (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника. Від. рукописів). – Ф. 9, од. зб. 5186. – Арк. 1 – 20.

¹⁰ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 9, од. зб. 5183. – Арк. 1 – 30.

¹¹ Там само. – Од. зб. 5183 – Арк. 31 – 33.

¹² Там само. – Арк. 34.

¹³ Там само. – Арк. 37 – 38.

¹⁴ Там само. – Арк. 40.

¹⁵ Там само. – Од. зб. 5187. – Арк. 1 – 46.

¹⁶ Там само. – Од. зб. 5189. – 30 арк.; Там само. – Од. зб. 5195. – 14 арк.

¹⁷ Там само. – Од. зб. 5193. – Арк. 1.

- ¹⁸ Там само. – Арк. 5.
- ¹⁹ Там само. – Од. зб. 5190. – Арк. 1 – 4.
- ²⁰ Там само. – Од. зб. 5190. – Арк. 1 – 2.
- ²¹ Там само. – Арк. 1 зв.
- ²² Там само. – Од. зб. 5198. – Арк. 1 – 15
- ²³ Дубів В. 15-річчя Української Громади Вікторії // Українці в Австралії: Матеріали до історії поселення українців в Австралії. Мельборн, Австралія, 1966. – С. 339-350.
- ²⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 9, од. зб. 5184. – Арк. 1 – 14.
- ²⁵ Там само. – Арк. 28 – 32.
- ²⁶ Там само. – Арк. 28 – 32.
- ²⁷ Там само. – Од. зб. 5188. – Арк. 1 – 2.
- ²⁸ Там само. – Од. зб. 5197. – Арк. 1 – 2.
- ²⁹ Там само. – Од. зб. 5185. – Арк. 4.
- ³⁰ Там само. – 22 арк.
- ³¹ Там само. – Од. зб. 5192. – Арк. 1 – 2.
- ³² Там само. – Од. зб. 5201. – Арк. 1.
- ³³ Там само. – Од. зб. 5194. – С. 9.
- ³⁴ Там само. – Од. зб. 5191. – Арк. 1 – 13.
- ³⁵ Там само. – Арк. 14 – 18.
- ³⁶ Там само. – Арк. 5 – 9.
- ³⁷ Там само. – Арк. 9.
- ³⁸ Там само. – Арк. 18 – 19.
- ³⁹ Там само. – Арк. 14 – 17.
- ⁴⁰ Там само. – Арк. 10 – 13.
- ⁴¹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 9, од. зб. 5200. – Арк. 1 – 1 зв.
- ⁴² Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії, Союз Українських Організацій Австралії. Заключне слово // Українці в Австралії: Матеріали до історії поселення українців в Австралії. – Мельбурн: Союз Українських Організацій Австралії, 1966 (Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії. Бібліотека українознавства. Ч. 15). – С. 857 – 859.
- ⁴³ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Від. рукописів. Ф. 9, од. зб. 5202. – Арк. 1.
- ⁴⁴ Радіон С. Бібліографія Україніки Австраліяни (Ukrainica Australiana). Спрінгвейл (Мельборн) Австралія: «Спадщина», 1997. – С. 118.

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ

Омелян Вішка
Торунь, Польща

УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ У ПОЛЬЩІ (1920 – 1939)

В даній статті розглядається історія та діяльність української політичної еміграції в Польщі в 1920 – 1930 рр. Зокрема, зосереджується увага на причинах, передумовах та мотивах, які спонукали політичних емігрантів України шукати притулок на території Польщі; подається характеристика умов, в яких перебували емігранти на території цієї країни.

Ключові слова: українська політична еміграція, Польща, табори інтернованих вояків, УЦК, Українська Станиця.

In this article a problem of Ukrainian political emigration in Poland in 1920 – 1930 is raised. In particular, reasons, premises, motives, that induced Ukrainian political emigrants to take refuge on the territory of Poland, are taken into consideration; there is a characteristic of the conditions under which the emigrants resided on the territory of this country.

Key words: Ukrainian political emigration, Poland, camps for interned soldiers, UCC, Ukrayinska Stanytsya.

***

Велика хвиля біженців з Наддніпрянської України прибула до Польщі в листопаді 1920 р. Причиною цього стала мілітарна поразка армії Української Народної Республіки, яка не витримала наступу переважаючих військ советської Росії. У середині листопада з Кам'янця-Подільського виїхали члени уряду УНР і Голова Директорії Симон Петлюра, крім того на еміграцію вийшла багатотисячна група цивільної людності. Тиждень пізніше власну територію залишила українська армія – 21 листопада перейшла Збруч та була розташована польською владою у таборах інтернованих. Наприкінці 1920-го року в Польщі опинилося близько 35 тисяч українських вихідців.

В квітні 1920 р. у Варшаві було підписано польсько-українську угоду для протистояння советській Росії, яка вже загарбала Наддніпрянську Україну й готовилась до інвазії на Польщу. Польща визнавала незалежність Української Народної Республіки, а ця зате зрікалася претензії на Східну Галичину. Інтегральною части-

ною документа була військова конвенція, яка врегульовувала, між іншим, принципи формування з польською допомогою українських військових сил та взаємні зобов'язання під час спільного наступу проти советських військ.

Спільна польсько-українська офензива проти советської Росії вирушила 25 квітня того ж року. Похід на Київ проходив під гаслом: За нашу і вашу свободу. В цій операції приймала участь, формована на Поділлі, українська дивізія, яку потім окреслювали 3 Залізною дивізією та формована навесні 1920 р. 6 Стрілецька дивізія. Від початку травня 1920 року також 1 Запорізька, 2 Волинська і 4 Київська – вони вийшли з заплля ворога, об'єдналися з 3 Залізною дивізією і відтак обсадили південний відрізок проти більшовицького фронту. Уже в ході кампанії було формовано 5 Херсонську і Кінну дивізії.

Під час весняної кампанії російські війська були витиснені зі значної частини правобережної України, також з Києва. У червні, однак, більшовики перейшли до контрнаступу – Кінна армія Семьона Будьонного прорвала фронт і союзницькі війська мусіли поспішно відступити на захід. Шоста Стрілецька дивізія вела вичерпні бої з наступаючими більшовиками від Києва аж до Холма і Красноставу. В середині серпня доля війни відвернулась – польські війська здійснили успішний контрнаступ з лінії річки Вепш на висунуті аж під Варшаву війська Міхаїла Тухачевського. Це чудо над Віслою було можливе також завдяки підрозділам 6 Стрілецької дивізії УНР, яка спершу брала участь в охороні польських військ, що групувалися за річкою Вепш, а потім у затриманні наступу кінноти Будьонного на Замостя. Решта українських дивізій забезпечувала південний фланг фронту перед наступами російських частин Александра Єгорова. Попри побоювання польської сторони, українці виконали умови угоди. Згрупування Тухачевського і Єгорова були розбиті і фронт пересунувся на схід; на українському напрямі за Збруч та Горинь.

Умов квітневої угоди не дотримали, однак Польща – у жовтні підписала з советською Росією мирні прелімінарії і тим самим польсько-український союзницький договір був поляками розірваний. Українське військо ще понад місяць проводило самостійні операції на Поділлі, не змогло, однак, подолати більшовиків. У цій безвихідній ситуації притулок своєму зрадженому союзнику дала Польща. В середині листопада на захід подалися члени уряду УНР, урядові службовці і голова держави Симон Петлюра. Окрім того багато тисяч цивільної людності – всього близько 7 тис. осіб. Державні структури було розташовано здебільшого в Тарнові. Тиждень пізні-

ше Збруч пересікло військо та було на території Польщі інтерноване в таборах у Ланцуті, Вадовицях, Каліші, Александрові Куявському, Ченстохові і Піотркові Трибунальському. За даними українського командування наприкінці листопада 1920 року в Польщі опинилося близько 27 тис. вояків.

Восени 1920 р. весь петлюрівський табір сподівався, що залишає Україну на окреслений, недовгий час і вже найпізніше навесні 1921 р. всі матимуть можливість повернутися на Батьківщину. Військо зберегло свою структуру, в таборах велася, м. ін., військова підготовка. Збройна вилазка восени 1921 р. на Україну кількох військових груп, однак, закінчилася невдачею і окупація краю совєтською Росією розтягнулася на довгі роки. Для більшості вихідців еміграція перетворилася на постійну. Лише невелика частина біженців повернулася в рідні сторони, натомість багато з них виїхало в середині двадцятих років з Польщі до інших країн.

Українська еміграція була диференційована – вона різнилася щодо матеріального та інтелектуального стану, щодо поглядів на громадські справи і навіть політичні, хоча здебільшого це були соціалісти. Однак, ця розмаїтість серед емігрантів не виходила за межі однієї спільної ідеї – ідеї української державності, одного спільного прагнення – відновлення суверенної держави. Якщо причиною залишення ними рідного краю й перебування на чужині стала поразка визвольних змагань то українські біженці були політичними емігрантами – подальше перебування в краю загрожувало їм репресіями та навіть смертною розправою з боку політичних суперників.

Приблизно 90% української еміграції у міжвоєнній Польщі становили особи пов'язані з Українською Народною Республікою – її державними структурами і армією. Визнаним лідером цієї частини української еміграції був Симон Петлюра, а відтак цілий політичний табір названо петлюрівським, а всіх, хто до нього належав – петлюрівцями. Серед емігрантів були переважно чоловіки, більшість з них – військові; на жінок припадало близько 10% всієї групи.

У Тарнові під час війни проти більшовицької Росії у 1920 р. двократно затримувалися владні структури Української Народної Республіки, а восени того ж року залишилися на довше. (Група співробітників центральних установ УНР перебувала також в Ченстохові). Крім членів уряду й урядовців адміністрації в Тарнові знайшлися численні політики, партійні діячі, науковці – бувші викладачі Українського Кам'янецького університету. Тарнів на короткий час став найважливішим осередком української політичної еміграції

в Польщі. У 1921 р. вона створила тут численні організації, школи, видавництва, військово-історичний музей-архів, виходила українська преса. Тут було засновано Український Народний Університет (остаточно його локалізовано в Ланцуті) та приватну українську гімназію.

Деякий час у Тарнові працював уряд УНР та покликаний на початку 1921 р. пара парламент – Рада Республіки. Державні установи були, однак, скорочені і їх функції перебирали інші – Центральне бюро біженців та відділ Українського товариства допомоги біженцям з України та їх родинам. Тарнів, однак, не довго заживав «слави» найважливішого осередку української еміграції в Польщі. Провінційне місто не дуже то й надавалося на політичний центр еміграції, а місцева влада не прагнула затримати її у себе. Значення Тарнова впало разом з покликанням у Варшаві Українського Центрального Комітету. Після переїзду С. Петлюри з Тарнова до Варшави, столиця Польщі в кінці 1921 року стала виконувати роль українського еміграційного державного центру, а згодом також і культурно-освітнього.

У підписаному у березні 1921 р. у Ризі польсько-советському трактаті передбачено, що на території сигнатаріїв не будуть толеровані еміграційні уряди. Необхідним стало покликання в Польщі української аполітичної організації, яка репрезентувала б інтереси земляків-емігрантів, замінила редуковані до мінімуму з політичних причин еміграційні державні структури Української Народної Республіки. Такою організацією став покликаний в середині 1921 р. Український Центральний Комітет. Комітет був щоправда задуманий як прикриття діяльності уряду УНР, але незабаром він перетворився на самоврядну та незалежну організацію.

Фундаторами УЦК виступили вищі державні функціонери УНР – А. Ніковський, П. Пилипчук і А. Лукашевич, пізніше – згідно до статуту УЦК – до його керівного складу було кооптовано ще 15 осіб. Комітет незабаром було реорганізовано, а на II-му з'їзді еміграції у 1928 р. перетворено в громадську організацію – Товариство «Український Центральний Комітет у Польщі». Воно скупчувало переважну більшість українських політичних вихідців проживаючих в міжвоєнний період в Польщі.

Майже зараз після розміщення війська розпочалися перетасування. Більші передислокації відбулися 1921 р. – від листопада того ж року інтерновані петлюрівці проживали вже лише в трьох таборах: Стшалкові, Каліші і Щипіорні біля Каліша. У вересні 1922 р.

українців інтернованих в Стшалкові було переведено до Каліша. Кількість інтернованих систематично зменшувалася. У весняно-літньому сезоні формовано робітничі групи, які були керовані до праці в рільничих господарствах, військових підрозділах та публічних установах. Багато хто не повертав до табору. Польська влада, зацікавлена ліквідацією таборів, не запобігала цим практикам, якщо втікачам вдалося знайти працю і здобути дозвіл місцевої влади на замешкання. Дедалі робітничі відділи були керовані на постійну роботу, зокрема на лісорубках у північно-східних районах краю.

Наприкінці 1923 р. в таборах перебувало ще дещо понад 3 тисячі українців – серед них було немало осіб похилого віку, жінок з дітьми, інвалідів. Коли у першій половині 1924 р. було ліквідовано останні табори в Щипіорні та Каліші – всіх здатних до праці було забезпечено картами побуту та дозволено на замешкання там, де знайшли працю, за умов отримання дозволу на це місцевої влади. Кілька сотень осіб – хворих, інвалідів, старців, генералів і вищих рангом офіцерів з родинами – залишилось в Каліші у відкритій 1 серпня того ж року Українській станиці. Опіку над ними перебрало на себе Міністерство праці і суспільної опіки. Таким чином проблема інтернованих українських вояків у Польщі перестала існувати – вона переросла в проблему розпорошеної української політичної еміграції.

У міжвоєнний період у Станиці, м. Каліші та околиці скупчилось після інтернування до 1,5 тисячі наддніпрянців. Ще під час інтернування постали в Каліші численні організації й установи. Серед них: Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам у Каліші і його видавництво «Чорномор», Товариство «Самопоміч», Українське воєнно-історичне товариство, Спілка українських воєнних інвалідів. У Станиці існувало, м. ін., Товариство вояків б. Армії УНР та Союз українок емігранток. Все це дозволяє ствердити, що Українська станиця разом з переліченими організаціями й установами становила другий, після Варшави, центр суспільно-культурного життя української еміграції в Польщі.

Українська Станиця, єдина такого роду гуманітарна установа, була важливим досягненням УЦК. У 1924 – 1930 рр. мешкало у ній пересічно 650-750 осіб, а відтак систематично зменшувалася – восени 1935 тут було 460, а у вересні 1938 р. лише 277 осіб. Влада в Станиці належала визначеній Комітетом управі, яка працювала на основі окремого регламенту. У її склад входили два відремонтовані великі й два менші бараки, а разом з тим кухні, пекарні, майстерні,

склади, електростанція і водонапірна. Догляд за порядком і охорона Станиці здійснювала станична сторожа підлегла відповідному референту. Санітарно-лікарський догляд виконував повітовий лікар, який приймав хворих три рази на тиждень в станичній амбулаторії.

Українська Станиця мала характер трудової колонії. Субсидії на утримання Станиці і харчування жителів надходили від Міністерства праці і суспільної опіки за посередництвом УЦК у вигляді щомісячних асигнувань. Виплати меншали й Станиця була в тяжкій ситуації, зокрема, у початкових 30-х роках. У 1933 р. Станиця придбала поруч ділянку, де завела яринно-овочевий город. Прибутки полегшували ситуацію. Інтегральною частиною Станиці був Дім українського інваліда у м. Каліші, в якому проживало 30-50 пансіонерів.

Невдовзі після відкриття Станиці в ній розгорнулася освітня й культурна праця. У 1921 – 1933 роках тут працювала Гімназія ім. Т. Шевченка. Учнями гімназії були не лише українські емігранти, були прийомані також галичани. З табірних засобів постала станична бібліотека, яка у 1938 р. налічувала 1.550 книжок та журналів. Окрім того постала Початкова школа ім. С. Петлюри. У 1925 р. Союз українок емігранток заснував у Станиці дитячий садок. В Станиці діяли два хори та драматичний гурток, видавалася преса. Релігійні потреби мешканців Станиці та емігрантів з Каліша й околиць задовольняла станична церква св. Покрови.

Як управа Станиці, так і згадані організації влаштовували численні свята, м. ін., річниці проголошення самостійності України, шевченківські роковини, роковини смерті С. Петлюри. В Станиці відбувалися також дивізійні свята.

На початку 1939 р. польська влада прийняла рішення про ліквідацію Станиці. Причиною такого рішення була загроза з боку Німеччини, кошти утримання та значна декапіталізація будинків. Евакуйовано нездатних до праці, а решта мала залишити Станицю до 10 травня цього ж року. Рішенням ген. В. Сальського та Головної управи УЦК – управителю І. Литвиненку було наказано евакуацію до Львова архіву та бібліотек. Процес ліквідування Станиці продовжувався декілька місяців, але він до вибуху війни не був завершений.

Починаючи з 1923 р. Український Центральний Комітет вживав активних заходів для консолідації розпорочених по всій Польщі емігрантів, створюючи з цією метою місцеві відділи. Впродовж усього міжвоєнного періоду в Польщі було (у різний час) засновано й діяло близько ста таких клітин різного організаційного рівня.

Крім цього на основі статуту УЦК у Польщі було зареєстровано багато споріднених організацій – студентських, жіночих, культурних, освітніх, допомогових. З Комітетом співпрацювали також інші еміграційні установи, які були зареєстровані окремо на підставі їх власних статутів.

Початок 20-х рр. був часом напруженої організаційної роботи, до того ж у несприятливих умовах, коли виконавча влада у Польщі зосереджувалася в руках центристсько-правих сил. В цей період безперечним досягненням еміграції стало отримання нею права азилу, створення в Каліші згаданої Української станиці, підшукування роботи для значної маси емігрантів у Польщі та інших країнах, поліпшення побуту воєнних інвалідів, допомога академічній молоді, розгортання культурно-освітньої роботи. Крім співпраці з польською владою та гуманітарними організаціями Речі Посполитої, УЦК налагодив контакти також з представництвами Ліги Націй.

Після повернення до влади Ю. Пілсудського в житті еміграції спостерігалось пожвавлення, з'явилися надії на зміну несприятливої міжнародної ситуації, і навіть – на повернення до Батьківщини. Проте невдовзі українські емігранти пережили велике потрясіння, обумовлене загибеллю Симона Петлюри. Однак українці вийшли з цього зміцнені – це був час гуртування довкола ідеї української державної незалежності. Всупереч сподіванням Москви мертвий Петлюра з того часу уявляв собою набагато більшу небезпеку для більшовицького режиму аніж живий – для української еміграції він став мучеником, символом боротьби за незалежність Батьківщини.

Час перебування на еміграції був пов'язаний з постійними обмеженнями та бідністю, що зокрема проявилось на початку 30-х рр. коли через економічну кризу й безробіття вони потерпали найбільше. В середині 30-х рр. значна частина емігрантів вже не могла працювати через похилий вік, навіть якби підшукування роботи не становило проблеми. А отже, потреба у гуманітарній допомозі збільшилась і це у час, коли Українська Станиця після реорганізації перестала приймати нових жителів.

Присутність у Варшаві у міжвоєнний період українських емігрантських державних структур, хоча скорочених та діючих неявно, зокрема присутність Ради та Головної управи Українського Центрального Комітету, присутність багатьох науковців, артистів, журналістів, генералітету, партійних і суспільних діячів, студентів та створених ними організацій і товариств – все це справило те, що столиця Польщі була у той час безперечно наймогутнішим центром

суспільно-культурного та наукового життя української політичної еміграції.

Серед низки організацій діючих у Варшаві були, м. ін. Українська студентська громада, Союз українок емігранток, Спілка українських інженерів та техніків, Товариство вояків б. Армії УНР, Товариство ім. Симона Петлюри, Український клуб, Український національний хор ім. М. Лисенка, Школа ім. Л. Українки, Товариство «Українська школа на еміграції», Товариство допомоги студентам-українцям у Варшаві, Правниче товариство, Рада «Хреста Симона Петлюри», Український Науковий Інститут, Українське воєнно-історичне товариство, Літературний гурток «Мистецтво», Мистецький гурток «Спокій», Міжорганізаційний комітет допомоги українським безробітним емігрантам, Український еміграційний комітет допомоги голодній Україні, Українське видавниче товариство «Варяг», Українське товариство Ліги Націй. Тут мала свій осідок організація, яка скупчувала не лише українців – Клуб «Прометей».

Польська влада обмежувала поселення українських емігрантів у східних воєводствах, зокрема в Галичині. Тому групи українських емігрантів були тут менші. Вони, як правило співпрацювали з місцевим українським населенням – у Львові в рамках Товариства допомоги емігрантам з України. Рішенням емігрантських владних структур у Львові не було українських емігрантських студентів. У Кракові студентська емігрантська громада була невелика – домінували тут «вихідці» з Галичини. Члени місцевої петлюрівської колонії, хоча покликали свій відділ УЦК, користувався часто культурно-освітніми офертами краківських галицьких українців.

На початку 30-х рр. перед емігрантами постала нова проблема – підросло молоде еміграційне покоління, якому необхідно було забезпечити виховання в державницькому дусі та створити сприятливі умови для навчання. Безперечним досягненням стало заснування початкової школи у Варшаві, відновлення роботи аналогічного закладу в Станиці, будівництво бурси для дітей емігрантів у Перемишлі. Звичайно, ці заклади не могли задовольнити навіть мінімальні потреби. Значний вклад в наукову справу вніс нововідкритий Український Науковий Інститут у Варшаві, а в економіку – засновані два рільничі господарства в Каліші та Кривиці.

Крім заходів, спрямованих на корисне унормування правового статусу емігрантів у Польщі, поліпшення їх матеріального становища та умов культурного розвитку, завданням УЦК була боротьба за державну незалежність України, репрезентація інтересів поневоле-

ного українського народу перед світовою спільнотою, виповнювання ролі його збірного дипломатичного представника. Разом з тим, Комітет намагався запобігти розкладовій діяльності советської агентури у середовищі емігрантів, одним з основних завдань якої була дезорганізація українського суспільного життя. Важливим напрямком діяльності УЦК була і протидія пропаганді іншого політичного противника українства – російської еміграції, чільні представники якої не визнавали українців окремим народом та заперечували їх право на державну незалежність. Для координування заходів такого роду українська наддніпрянська еміграція наприкінці 20-х рр. створила Головну Еміграційну Раду. Крім того у Польщі було засновано Клуб «Прометей», який об'єднував вихідців з поневолених Росією країв.

Значення петлюрівського політичного табору для України є незаперечним – він спричинився до створення суверенної Української Народної Республіки та вживав всіх заходів для утвердження її незалежності. Активна політична діяльність петлюрівців в еміграції дозволила зберегти безперервність української державної влади, аби у відповідний час передати символічні клейноди владі відродженої незалежної України. Натомість для Польщі проблема Державного Центру УНР в екзилі та наддніпрянської еміграції була в міжвоєнний час справою другорядною, і навіть маргіальною. Проте українська еміграція створила певні вартості й для Польщі, бо її представники разом з поляками розбудовували, в міру своїх сил і здібностей, відроджену незалежну Польщу. Українські вчені та артисти внесли свою лепту в розвій польської науки й культури, інженери сприяли розвитку польської металургії та рільництва, група досвідчених старшин підсилила офіцерський корпус Війська Польського. Але більшість емігрантів була змушена тяжко працювати на будовах, у численних рільничих маєтках, в цукроварнях і на цементних заводах, на лісорубках і в тартаках – щиросердно віддячившись Польщі та її громадянам за допомогу й гостинність. Крім того, кільканадцять тисяч українських чоловіків мало й певне демографічне значення, особливо в силу того, що вона зазнала значних людських втрат під час воєн. Зрештою, достатньо переглянути лише список прізвищ у цій монографії, щоб переконатися, як багато з них повторюється сьогодні серед польського населення.

Справжнім ударом для української еміграції в Польщі було підписання у 1932 р. польсько-советського договору, після чого їх надії на повернення до Батьківщини ставали щораз все більш ілюзорни-

ми. Відтак почастишали дрібні внутрішні протиріччя, що точилися серед еміграції від самого початку її перебування у Польщі, і які тепер перетворились в поважні суперечки. На адресу керівництва Українського Центрального Комітету, а ширше й проводу УНР, почали лунати звинувачення з боку т.зв. опозиційної групи, створення якої, без сумніву, ініціювалося советською агентурою. Боротьба за збереження моралі, за єдність, за вірність політичній концепції відновлення суверенної української держави, продовжувалась.

Попри всі труднощі цього періоду українська еміграція в Польщі зуміла знайти в собі сили для відсічі опозиційним елементам й надалі займала важливе місце в боротьбі за українську справу на міжнародній арені. Наприкінці 1936 р. справа дійшла до примирення та розрядження нервової атмосфери. Численні візити (особливо після останнього з'їзду української еміграції в 1937 р.) членів Головної управи УЦК до місцевих осередків організації допомогли у наведенні порядку й до певної міри сприяли поживленню їх діяльності. Але в багатьох випадках сили старих діячів вже вичерпались, а замінити їх не було ким. Останні передвоєнні роки пройшли під гаслом єдності та прагнення до економічної незалежності. Важко оцінити – на скільки все це випливало з усвідомлення необхідності продовження конструктивної праці, а на скільки з втоми, збайдужіння до національної справи, примирення з долею. Водночас значна кількість емігрантів і надалі очікувала якихось змін та щиро вірило Роману Смаль-Стоцькому, який на згаданому з'їзді заявив, що з'їзд цей буде останнім, а емігранти незабаром повернуться на рідні землі.

У 1939 р. відділи Українського Центрального Комітету, що діяли на західних теренах Польщі, включених до Німеччини (Westpreussen, Wartheland), були перейменовані на філії Української громади в Німеччині (Ukrainische Gesellschaft in Deutschland) з осідком у Берліні. На решті польської території відділи УЦК перестали існувати. В Генеральному Губернаторстві (Generalgouvernement) багато емігрантів включилися у роботу Українського Допомогового Комітету, а відтак заснованого в квітні 1940 р. у Кракові Українського Центрального Комітету на чолі з В. Кубійовичем. Цей Комітет репрезентував справи українців на цій території перед німецькою владою. Але попри те, що петлюрівці співпрацювали з цією організацією, її не можна вважати правонаступником еміграційного УЦК.

Натомість емігранти зі східних воєводств вже на початку війни отримали змогу ближче «познайомитися» з советською владою. Це знайомство, як правило, мало трагічні наслідки – емігрантів аре-

штоували і часто без ніякого слідства й суду розстрілювали або вивозили до віддалених східних районів. Ворогами Советського Союзу були всі українці, які емігрували й не захотіли повернутися до «комуністичного раю». Наприкінці світової війни, незадовго до приходу советських військ, значна кількість емігрантів вирушила на Захід. Цей крок, як виявилось, був виправданий – багатьох з тих, хто залишився, було депортовано на схід до таборів, часто з дружинами й дітьми, які з советською державою нічого спільного не мали. Вони були репресовані не лише за антисоветську діяльність, а просто за сам факт перебування на еміграції, бо таким чином підтримували міжнародну буржуазію. Депортаційні акції проводили спеціальні групи НКВД та воєнні комендатури, політично активними емігрантами займалася контррозвідка Червоної армії «Смерш». Починаючи з літа 1945 р. польська комуністична влада деякий час продовжувала вживати репресії по відношенню до представників довоєнної «білої еміграції», застосовуючи у т. ч. й депортації.

Таким чином слова Смаль-Стоцького сказані на емігрантському з'їзді у 1937 р., збулися лише на половину – з'їзд був останнім, але повернутися на вільну Україну вихідцям не вдалося, хіба що в якості репресованих для відбуття покарання. Навпаки – постарілі та виснажені, але вже якимось прилаштовані до емігрантських умов життя – вони мусили вдруге покидати свої садиби, так само як у 20-х рр., залишаючись знов без сімей. Ледве трохи загоїлися їх психологічні рани, як вони знову мали пережити нові потрясіння.

На сьогоднішній день українська політична еміграція у Польщі – кількісно скорочена через виїзди до інших держав, розпорошена по краю ще до війни й частково асимільована, пересічена й розкидана по всіх усядах під час війни та перших повоєнних років, поділена новим державним кордоном – перестала фактично існувати як єдина цілість. Про існування багатотисячної колись української еміграції нагадують лише некрополії, наведені в книзі прізвища та відроджена в декількох осередках традиція вшанування пам'яті полеглих та померлих – тих емігрантів-українців, які опосередково спричинилися до відродження у дев'яностих роках незалежної України.

Валентина Піскун
Київ

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ 20-Х РР. XX СТ. У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ СВІТОВОГО СПІВТОВАРИСТВА

У дослідженні вперше висвітлено місце української політичної еміграції в контексті економічних інтересів світового співтовариства. Автор окреслила окремі напрямні фінансово-економічної і бізнесової діяльності українських політичних емігрантів у 20-х роках XX ст. Незважаючи на значні намагання українських політичних емігрантів долучитися до розгортання власного бізнесу конкурувати на ринках країн Європи вони не могли через законодавче обмеження країн проживання з одного боку, а з іншого – вони були малоцікавими як партнери, бо не мали відповідних коштів. Найбільш вдалою, на думку автора, була наукова діяльність у сфері економіки, де українські вчені-економісти мали міжнародне визнання.

Ключові слова: еміграція, економічні інтереси, бізнес.

In the following research, author for the first time elucidates the role of Ukrainian political emigration in the context of economic interests of the world community. Author also described some separate trends of refugees' financially-economical and business activities during the 20-s of XX century. Despite emigration's considerable attempts to join the development of private business and the competition on European markets, it was not able to do so, due to the host country's legal system and lack of assets. Author highlights the idea that scientific activity in the economic field, in which Ukrainian scientists had gained world recognition was the most successful for diaspora.

Key words: emigration, economic interest, business.

Українську політичну еміграцію у 20-30-их роках XX ст. розглядаємо як явище, що її поява пов'язана з наслідками військової поразки Української революції 1917 – 1923 рр. У цей час в організованих формах продовжували діяти уряди УНР і ЗУНР в еміграції, що визначало політичну і економічну складову української спільноти в еміграції. Окрім того, в кожній з країн, де перебували українські політичні емігранти складалася своя система взаємовідносин влади цих країн з ними, як і ставлення до українського питання загалом.

Зміна геополітичної карти світу вплинула на розвиток соціаль-

но-економічних стосунків у середині європейських країн та на міжнародну торгівлю, спричинила новий розподіл сфер впливу. Окрім того, кожна з країн намагалася стабілізувати економіку своїх країн та, по можливості, повернути втрачене у війні майно і кошти.

Дослідження долі української політичної еміграції в контексті економічних інтересів світового співтовариства ще не були об'єктом зацікавлення українських науковців. Хоча слід констатувати, що це питання частково розглядалося Б. Винаром у контексті вивчення економічного колоніалізму в Україні¹. Поодинокую працею, що і до нині не втратила своєї актуальності, є також дослідження Б.Винара «Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919 – 1964)»². Саме в цій праці автор охопив усі центри, в яких формувалася українська економічна думка. Окрім того, в окремому розділі подані бібліографічні дані про українських економістів: В. Тимошенка, І. Витановича, К. Кононенка, М. Чировського, С. Процюка, В. Голубничого, З. Мельника, В. Бандери, І. Коропецького та ін. Наприклад, І. Витанович наукову працю на суспільно-економічну тематику розпочав ще у 1920-ті роки. Після завершення Другої світової війни І. Витанович включився до праці над «Енциклопедією Українознавства», де був одним із редакторів економічного відділу. У 1964 р. з'являється його монументальна праця «Історія української кооперації». Як наголошує Б. Винар: «До цієї праці Покійний готувався довгі роки, збираючи матеріали та утримуючи постійні контакти зі ще живучими учасниками кооперативного руху на рідних землях. «Історія української кооперації» є не тільки найбільш ґрунтовно опрацьованим твором на цю тему у нашій економічній літературі, але й дає нам, мабуть, єдину спробу безпосередньо зв'язати розвиток кооперативної думки з соціологічними течіями. Широка історична база цієї монографії залишиться на довгі роки енциклопедичним довідником для всіх дослідників економіки України, які будуть цікавитися економічними процесами в найновішій історії України»³.

Основні тенденції, що характеризували особливості розвитку європейських країн після закінчення Першої світової війни: 1) подолання економічної кризи та встановлення ідейно-ідеологічного балансу в країнах, що стало нагальним в тому числі й через бурхливе проникнення комуністичних ідей в різні суспільні середовища, а тому так само впливало на економіку країни. Звідси боротьба багатьох держав із поширенням більшовизму. 2) Для прориву в економіці, зокрема в машинобудівній галузі, розпочали

використовувати економічно вигідніше паливо – нафту. (Що в свою чергу породило інтерес європейських держав і корпорацій до покладів нафти). 3) Економічна політика європейських держав була спрямована на налагодження торговельних стосунків з однією з найбільш ємких економік – економікою радянської Росії. У цьому напрямку проявився взаємний інтерес: радянська Росія була зацікавлена як в дипломатичному визнанні, так і в налагодженні торговельних стосунків, а європейські держави отримували доступ на радянський ринок. Тобто уже з початку 1920-х років над політикою потужним чином домінувала економіка. А, отже, й українське питання було підпорядковане цим інтересам. Відстоювання українськими політичними емігрантами незалежної України не вписувалося в інтереси російських більшовиків, оскільки підривало основи тих економічних планів, які реалізовували більшовики на постімперському російському просторі, починаючи з 1918 року. Дискусії радянських економістів, що розгорнулися на Першому Всеросійському з'їзді Ради Народного Господарства (Москва 26.05 – 4.06.1918 р.) засвідчили про те, що перемогла точка зору на повернення до єдиного економічного простору, в якому не передбачалася політична окремішність територій, які уже на той час проголосили свою незалежність (в тому числі й Україна). Про це детально написав Павло Христюк ще на початку 1920 років⁴. А В. Садовський влучно узагальнив: «питання господарської політики на Україні трактується у тісному зв'язку з політичними завданнями советської влади»⁵. Стверджуємо, що саме у 1918 р. в європейські країни були спрямовані агенти більшовиків, які засновували там різноманітного типу акціонерні товариства, а ті в свою чергу сприяли прориву економічних стосунків з подібними компаніями в тих державах і налагодження торгівельних стосунків попри політичне невизнання радянської Росії, і, навіть, підтримку антибільшовицьких сил в Росії. За відомостями Дипломатичного відділу посольства УНР в Німеччині № 46, 1920 рік: «Представник більшовиків Копп заявив деяким політикам, що його влада вже цілком переконала, що комунізму в Західній Європі тепер не можна перевести. Головною задачею совітських представників за кордоном повинно було нав'язати із державами та пролетаріатом Заходу вузький контакт, наладити товарообмін і, по можливості, досягнути признання»⁶. А в іншому бюлетені йшлося про діяльність більшовицького агента Л. Бармаша, про діяльність таємного відділу виконкому Комінтерну і його представників у різних європейських

країнах⁷. Також повідомлялося, що в Норвегії «в Варде є велике большевицьке торговельне агенство офіційно визнане норвезькою владою. На чолі стоїть інженер Ел. Вільгус, помічником у нього є брат Семен Леонтійович»⁸.

Економічну складову в діяльності української політичної еміграції у 1920-х роках розглядаємо у декількох напрямках: 1) намагання закріпитися на ринках країн перебування українським кооператорам та поодиноким особам; 2) фінансово-економічна діяльність урядів УНР і ЗУНР в еміграції та їхнє намагання зберегти уряди як дієві структури для продовження міждержавних та особистісних контактів; вирішення долі українського майна за кордоном; 3) інформаційно-популяризаторська робота в різних середовищах країн проживання з метою ознайомлення з економічним потенціалом України та її можливої ролі в світовому економічному поділі праці та сфер впливу; 4) теоретичні узагальнення в різних галузях економіки, статистики, економічної географії тощо; 5) вплив на політику країн проживання щодо визнання СРСР та укладання дипломатичних стосунків.

Просування на ринки країн Європи українські кооператори активно розпочали ще в попередні роки. Так з ініціативи представників Центральних Українських Кооперативних Установ, об'єднаних в ОЦУКСі, та за підтримки проф. Івана Ганницького і Федора Наконечного 9 лютого 1921 р. Георгій Сціборський звернувся до Посольства УНР у Відні з такою заявою: «Бажаючи купити кусок землі в Австрії, маю честь прохати посольство видати посвідку у тому, що на Україні підданим Австрійським дозволено купувати землю. Така посвідка мені необхідна для предоставлення в земську комісію для одержання дозволу на купівлю землі»⁹. Цю землю вирішили придбати з огляду на політичну ситуацію в Україні. «Вирішили придбати один або кілька невеликих участків землі, на яких могли б кооператори, що не мають зараз праці за кордоном, поселитися й працюю коло землі добувати собі засобів для прожиття за кордоном, для чого було ухвалено купити землю на ім'я Георгія Сціборського або Христофора Антоновича Барановського. Спроба набути більш значний кусок землі в 25-30 іок (коло 12-15 десятин), щоб на ній закласти велику колонію показала, що австрійський Земельний комітет не хотят дати українцям дозволу (близько 4 іок знайшли)»¹⁰.

У 1921 р. Сергій Пермінів звертався до Посольства УНР у Відні з таким проханням: «Прошу посвідчити, що пан Володимир Іванович

Полетика у себе в маєтку Масоновщина, Полтавської губернії, Роменського повіту производил мармелад, фруктову пасту і повідло. Ця посвідка потрібна на відкриття производства варення»¹¹.

Подібні прохання були непоодинокими і Уряд УНР намагався по можливості надавати допомогу українцям, які проживали в інших країнах. Так 12 березня 1920 р. до посольства УНР у Відні звертався учений садовод і господар Олекса Коваленко. Він прохав надати йому допомогу або позичку у сумі 4.000 корон. «Не маю змоги докінчити розпочаті мною праці про городництво та садівництво. Багато літ працюю в цій області... Щоб мати змогу далі робити і продовжувати свої опити, я придбав собі в Штірії господарство з садами і городами, звичайно з великими боргами і мені доводиться напружувати усі свої сили, щоб утримуватись і продовжувати розпочате діло. Зараз я викінчую підручник для Міністерства Земельних Справ і, щоб не відриватися мені від сеї праці, мені доконче потрібна грошова допомога, докі я викінчу і представлю свою працю в Міністерство і одержу за неї гонорар»¹². Урядом була надана допомога у розмірі 6.000 крон.

Одним із засобів існування урядів УНР і ЗУНР за кордоном був продаж майна. Так за дорученням уряду ЗУНР д-р Я. Селезінка у жовтні 1920 р. виїхав до Праги з метою продажі радіостанції (майно державне) чехам¹³. Водночас із державних фондів уряд ЗУНР виділяв кошти комітетові академіків у Празі – 20 тис. корон чеських, на «прошення тов. «Прихильників Освіти» у Відні» одноразову підмогу 10.000 к. «на цілі товариства для підмоги академічної молодіжи», на тов. «Січ» 150 к. місячно підмоги»¹⁴. В той же час у 1921 р. за дорученням Уряду ЗУНР Л. Цегельський вів у Вашингтоні переговори про «уділення Урядові ЗУНР Американсько-Канадійської консорції державної позички. Переговори велись «на підкладі заставу монополій державних». Уряд постановив перевести у США «позичку Національної Оборони у квоті 100 тис. дол.»¹⁵. Уряд Канади також запропонував надати позичку. Згідно з рішенням Президента Галицької Української Національної Ради від 16 серпня 1922 р. на Канаду була розписана позичка Національної Оборони в сумі 50 тис. доларів. Вона бралася на 10 років під 6% на рік. «Позичка сплатиться протягом десяти років від часу перейняття влади правним правительством на території Галицької республіки через вильосовування. Льосування відбувається в грудні кожного року, а сплата 1 червня. Перше льосування через 2 роки»¹⁶. У Звіті представництва ЗУНР в Канаді про стан з позичкою Національної

Оборони 1924 р. зазначалося: «В Канаді українці проживають в 2050 місцевостей, участь у Національній Обороні взяло 169 місцевостей 9 українців 0,5 млн. в Канаді). Взяло участь в Національній Обороні 5842 особи... Від 15 вересня 1922 до 24 мая 1923 до НО надійшла сума 30.713.87 доларів. Вислано Галицькому урядові 18.359.83. Помешкання – 863.00, поїздки – 1.61001 і інші видатки – 968.30 дол. В банку ще є 8.570.40 дол. В підручній касі: 342.32 дол.»¹⁷.

Оскільки на території ЗУНР відомі були поклади нафти і за рахунок її продажу уряд поповнював бюджет, то і, перебуваючи в еміграції, (до остаточного вирішення долі Галичини) фактично продовжував розпоряджатися цим ресурсом. За даними д-ра Я. Селезінки «до великої війни річна продукція Східної Галичини на 2.6 млн. га управленої землі виносила 18 млн. центнерів збіжжя, в тім 5 млн. у пшениці, 40 млн. ц. у бараболі, а крім сего, 10 млн. ц. нафти і 1 млн. ц. соли»¹⁸. Цікавими є документи, які засвідчують про переговори приватних осіб різних країн з Урядом ЗУНР про нафтові концесії. Так 9 грудня 1922 р. до Костя Левицького звернувся з листом м-р Кроуфорд (Mr. J.A. Crawford) із Лондона, який писав: «осмілилось писати до Вас відносно концесій нафтових на Україні. Прошу прислати ту карту (геологічну)»¹⁹. Тобто бізнесмена цікавили не просто голослівні заяви про наявність родовищ нафти, а й підтвердження на геологічних картах. На цього листа було направлено офіційну відповідь уряду. «З сего приводу доношу вам, що нашим головним умов'єм є те, щоби фірма чи брета, яка хотіла б набути у нас нафтові концесії, прийняла на себе обов'язок і допомагала визнання державної незалежності Східної Галичини у держав Антанті»²⁰. Обіцяли надіслати жадану карту в наступному листі, оскільки намагалися одержати інформацію з краю про нафтові джерела в околиці Печеніжина і Устриць долішніх. Подібне листування було із м-ром Ф.А. Боєром (Канада)²¹.

Уряд УНР за кордоном на початку 1920-х років перебував у скрутному фінансовому становищі і тому одним із засобів подальшого існування став розпродаж майна. Головою Комісії з ліквідації майна УНР за кордоном був І. Храпка. 22 березня 1921 р. Х. Барановський писав до І. Храпка: «З огляду на надзвичайну і екстрену потребу в грошах, прошу Вас вжити найрішучіших заходів щодо ліквідації майна, хоч би для цього довелося продавати його і дешевше. Зокрема щодо відомого Вам майна. Продаж якого гальмується вимогою покупців зарахувати акредитив в 1.200.200 корон, то я гадаю, що і на ці умови треба погодити, аби найшвидше

одержати гроші»²². Доволі інформативним щодо фінансового стану Державного Центру УНР в екзилі в 1922 – 1923 рр. є листування керуючого міністерства фінансів УНР В. Приходька з тодішнім міністром фінансів П. Чижевським. 20 лютого 1922 р. В. Приходько повідомляв про фінансове становище таке: «Оно, пане міністре, катастрофічне! Дійсно, на нашу долю прийшлося стати коло справи в самий найгірший момент. Д.Ц. – зараз не має майже нічого в самому буквальному смислі! Ви запитаєте: – Чим же він існував до сього часу. Передовсім він не існував, а животів. Спочатку на ті крохи, які давали союзники (листопад 1920 – травень 1921 р.) далі – після Рижської умови і се припинилося. Тоді почався період ліквідації ріжного дуже мізерного майна і цінностей: були продані процентові папери, деякі благородні метали, деякі закуплені для України товари. Попередній уряд тільки те й робив, що ліхорадково ліквідував. І ось зараз ми прийшли до цілком порожнього місця, коли не рахувати двох-трьох попсованих авто, віденських марок і ще одної цінності, що зараз у п. Смаль-Стоцького»²³. Як відомо, найбільше бажаних було придбати українські марки. Одним із таких пронириливих покупців був пан Фішер із Відня. Його В. Приходько охарактеризував як ненадійного партнера, який не покритив на той час свої борги перед урядом УНР. Окрім того, Фішер, користуючись із ситуації, пропонував лише 8 млн., а загалом вартість колекції була не менше 25 млн. корон. В. Приходько також наводив приклад того, що «100 крб. випуску Центральної Ради (на ріжних мовах) є всього шість штук і ся одна купюра тепер ціниться в Тарнові – три тисячі м. п.!»²⁴. П. Чижевський як людина, яка звикла брати на себе відповідальність писав В. Приходьку: «Я поїду до Берліна, щоб з'ясувати справу з увільненням наших коштів у Берлінських банків.

Щодо самої справи так я відношуся до неї ні скептично ні оптимістично. Я тільки вважаю своїм обов'язком з усією енергією заходитися між іншим і коло неї...

Європейські суди встановили вже по різних державах (раніш я думав, що тільки в Швейцарії) прецедент, що коли в свій час не виплатив коштів, які в його переховувались, так він ніс на собі всі наслідки від пониження... Між іншим з наших коштів (410 млн. коло 100 млн. знаходяться в двох приватних банках). І ці банки знаходилися тепер під загрозою виплати нам (коли полагодимо якось справи) замість 100 млн. марок – двох мільярдів – бо а то все до 20 раз! Ви розумієте, що то був би повний крах для тих банків. Але це тільки для Вашої відомости»²⁵. Знання в європейських

фінансових колах, П. Чижевський розпочав потужну агітаційну роботу у середовищах приватного бізнесу. Однією з його цікавих ідей було намагання за отримання кредиту в один мільярд марок для Уряду УНР передати в концесію електрифікації України відповідним європейським фірмам. Що, на його думку, з одного боку викликало б економічний інтерес до України, а з іншого, сприяло б визнанню УНР і вирішенню українського питання на Генуезькій конференції. Він дуже ретельно стежив за перебігом переговорів на ній. 27 квітня 1922 р. П. Чижевський з оптимізмом писав В. Приходьку: «З приводу моїх контрактів можу сказати приємну річ, що вони викликали вже широку пропаганду на користь України у Н.Р. в Західно-Європейській пресі... Горою стоїть тепер за нас Лантерн»²⁶. Аналізуючи стан валюти в різних країнах, які охопила криза, наголошував 2 травня 1922 р.: «Всього видрукувано українських валютних знаків близько 45 млрд. гривень – в шість разів приблизно менш ніж австрійських корон... В обіг пущено 23 млрд. гривень в 10 разів менше ніж австрійських корон... В безпосередньому розпорядженні уряду мається більше 100 млн. гривень (курс валюти на досить поважному височині (як чеська наприклад)... котіровки можна підняти на європейських біржах (Валютний контракт)... агітаційна пропаганда УНР шириться»²⁷. 16 травня П. Чижевський повідомляв В. Приходьку: «Майте на увазі, що в колишні «ліпші часи» – оці п'ять вирізок (надіслав вирізки із французьких газет – В.П.) коштували нам в Парижі добру (а може й не одну) сотню тисяч франків.

Оце саме підготовляється брошура про Україну, що повинна бути видана в 300.000 примірниках на 15 мовах. ... Наші контракти утворили коло людей в Європі, що поставили рішучу ставку на УНР. І повинен зазначити, що те коло уже збільшується. Про приєднання до нашої концепції французького мільярдера Луї Дрейфуса я вже писав. Писавздається також і проте, що приєднується також і могутня компанія французьких південно-західних залізниць»²⁸. Саме така активізація Уряду УНР в економічних питаннях у європейських колах і турбувала більшовиків. Вони навіть намагалися розпустити чутки в європейській пресі про те, що Петлюра веде переговори про визнання більшовиків. Про це повідомляв дописувач «Свободи», який приховався за псевдо «Радянин»²⁹. Враховуючи таку ситуацію більшовики прискорили переговори з Німеччиною за рахунок врахування взаємних інтересів. (Зокрема, Х. Раковський вніс пропозицію уряду Німеччини про те, що саме УСРР вирішує

питання українських грошей у німецьких банках, і на вигідних умовах залагодити це питання). Отже, як показали подальші події, планам Уряду УНР не судилося втілитися в життя. В. Приходько 12 травня 1922 р. передбачливо писав П. Чижевському про те що «контрагенти англійські і французькі не вдержаться при загальнім ажіотажі і підуть туди пробувать щастя»³⁰. Інвестиції в Україну для європейського бізнесу перестали бути актуальними після рішень Генуезької конференції і поступовому визнанню радянської Росії як головного контрагента в економічному житті на постімперському російському просторі.

Під кінець 1922 р. ситуація Уряду УНР ускладнилась настільки, що вимушені були розпродати рештки різноманітного майна, скоротилася кількість урядовців, а в міністерстві фінансів залишилися: Савлучинський, Тарнавський, Сочинський, Приходько і Чижевський. 20 квітня 1923 р. В. Приходько повідомляв П. Чижевському про те що брали «позичку у нашої Спілки інвалідів в скрутний момент 2600.000 марок польських (уже віддали), другий раз продав дві машини (1.7000), у третій раз заложив в одному з банків 2 машини, діставши за це позичку в 1 млн.

Львівський кооператив після кількарізних наших натисків, пустив, нарешті, у продаж виданих йому 300 колекцій грошових знаків. Ціна колекції 25.000 м.п.... Наших знаків у кожній колекції 18, на загальну суму 8.300 гривень. Отже, як бачите, гривня пішла у гору!»³¹.

П. Чижевський досить негативно оцінював роботу кооператорів з продажу так званого американського майна в Парижі. Вона здійснювалася досить швидко, а кошти йшли помимо Уряду УНР. Більше того, кооператори не тільки недобророзумно віднесли до тих фінансових взаємин з Урядом, які склалися ще в попередні роки, а дехто з них просто розтринькував державні кошти. 27 березня 1922 р. С. Петлюра надіслав розлогого листа до Голови Уряду А. Ливицького. Цей лист був реакцією на доклад Міністерства фінансів від 20 березня 1920 р., який справив найтяжче враження: а) злочинними стосунками цих об'єднань до принятих на себе перед Державою зобов'язань і б) бездіяльністю уряду в справі вирівнювання розрахунків між Державою та українською кооперацією.

Ви повинні знати, що головним мотивом, яким керувалася державна влада в фінансуванні української кооперації на протязі існування української державности було бажання не тільки допомогти кооперативному рухові українському, але зміцнити

економічну базу української державности»³². Далі констатував, що кооперація не виконала цієї функції. Загальний борг кооперації державі складає 19.188.782.300 польських марок. Уже 12 квітня голова Ради Народних Міністрів А. Лівіцький звернувся з листом до Тимчасової управи коопероцентра. На руки Х. Барановського, В. Коваля і М. Литвицького, в якому детально виклав підрахунки проходження позичок. «На протязі 1919 – 1920 років українська кооперація одержала в позику: а) в українській валюті 660.800.000 гр., з них повернуто 7.546.840 гр. залишилось 653.253.160 гр.... Борг в закордонній валюті 285.014 швейц. франків»³³. Наголошувалося також і на необхідності виплати процентів. Намагаючись якось виправдати поведінку кооператорів А.М. Сербиненко подав детальну записку «В чому виявлялася моя діяльність в ОЦУКСі за час моєї участі в дирекції. Головне завдання, яке покладалося на Об'єднання Центральних Українських Кооперативних Союзів, – пропаганда за кордоном української кооперації і представництво її в міжнародних кооперативних організаціях, керування справою американського майна у Франції (тобто поставляти для України товари та товари для потреб армії. Організаторами ОЦУКСу виступили представники трьох потужних українських кооперативних союзи: Централ, Дніпросоюз і Українбанк. Проте вони практично не справились і завданням. Більше того, виникли проблеми з реєстрацією, а також і юридичних взаємин з урядом. Переговори з міжнародними кооперативними установами не були успішними, бо мало хто в Європі знав українських кооператорів. Окрім того, уже з початку 1920 р. активну роботу проти українських кооперативів розпочали їхні конкуренти – більшовики»³⁴. Як виявилось, навіть такі досвідчені кооператори як Х. Барановський не змогли уникнути провалу економічної діяльності через нерозбірливість укладання угод з фірмами-партнерами. Однією з таких фірм виявилася Америксіма (Анонімне Амстердамське Експортно-імпортне Акціонерне Товариство), яке очолював Ю.А. Бармат, «єврей з Умані (заявляв про себе як українського громадянина)»³⁵. Саме з ним Х. Барановський підписав в Амстердамі угоду в 1922 р. про поставку сільськогосподарського реманенту в підрадянську Україну. Як згодом виявилось, гроші на закупівлю було витрачено, а товар так і не доставлено за призначенням, а отже гроші витрачені не були повернуті. Ю. Бармат, як і багато інших, виявився більшовицьким агентом.

Українські політичні емігранти брали участь у виставках,

які організовувалися в країнах проживання. Так 13-17 травня 1922 р. Україна була представлена на Сільсько-Господарській виставці у Празі. Були подані діаграми господарського стану України до революції і поруч діаграми порівняння природних багатств, культури і населення з Росією. «Показана на виставці також українська книга. Пару сот на українській мові, головним чином фахової сільсько-господарської й економічної літератури. Крім того, література на інших мовах про Україну. Український кіоск одержав від Чеськословацької Хліборобської Єдноти, що упорядковувала виставку, за виставлені експонати дипльом. Український Громадський Комітет почав одержувати запрошення на різні виставки по цілій Ч.С. Республіці»³⁶.

Найбільш поширеною формами зайнятості в середовищі українських політичних діячів у 1920-х рр. були науково-освітня та видавнича діяльність. Видавнича діяльність ще у часи революції бурхливо розвивалася в Австрії, Німеччині. Так газета «Шлях», що видавалася в Зальцвелді у 1919 р. мала наклад 5000 примірників³⁷. На ці сфери діяльності українські політичні емігранти одержували дотації від держав, в яких проживали. Як повідомляв М. Мандрика М. Шаповалу 17 березня 1927 р.: «одержали 50 тис. на «НУ» (журнал «Нова Україна», що видавався в Чехо-Словащині. – В.П.) зараз же Головком і Редкол. вирішили приступити до видання «ВС» та перших двох книжок «НУ»³⁸. Одним із найуспішніших видавців у цей час був Ю. Тищенко-Сірий.

Ми окреслили лише деякі напрямні фінансово-економічної і бізнесової діяльності українських політичних емігрантів у 20-х роках ХХ ст. Варто зазначити, що попри значні намагання українських політичних емігрантів долучитися до розгортання власного бізнесу конкурувати на ринках країн Європи вони не могли через законодавче обмеження країн проживання з одного боку, а з іншого – вони були малоцікавими як партнери, бо не мали відповідних коштів. Найбільш вдалою була наукова діяльність у сфері економіки, де українські вчені-економісти мали міжнародне визнання.

Джерела та література:

¹ Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні та інші праці / Б. Винар / Українське Історичне Товариство, Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Європі, Національна Академія Наук України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Ред. Любомир Винар. – Нью Йорк – Львів – Париж, 2005. – 476 с.

² Винар Б. Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції

(1919 – 1964) / Б. Винар. – Мюнхен – Нью Йорк: Українське Історичне Товариство, 1965. Згодом цю працю було передруковано у збірнику Б. Винар. Економічний колоніалізм та інші праці / Б. Винар / Українське Історичне Товариство, Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Європі, Національна Академія Наук України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Ред. Любомир Винар. – Нью Йорк – Львів – Париж, 2005. – 476 с.

³ Винар Б. Пам'яті професора Іллі Витановича / Б. Винар // Український історик. – 1975. – Ч. 1-2 (45-46). – С. 131.

⁴ Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української Революції / П. Христюк. – 1922. – Т. IV. – С. 186-190.

⁵ Садовський В. П'ятилітка і народно-господарські інтереси України / В. Садовський / Сучасні проблеми економіки України // Праці Українського Наукового Інституту. – Варшава, 1931. – С. 135.

⁶ Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 5889. – Оп. 1. – Д. 12: Информационные бюллетени дипломатического отдела посольства УНР в Германии за 1920, политического и экономического характера, л. 135.

⁷ Там само. – Д. 14: Информационные бюллетени дипломатического отдела посольства УНР в Германии за 1921 г., л. 252, 400- 405, 497-499.

⁸ Там само. – Д. 13: Информационные бюллетени дипломатического отдела посольства УНР в Германии за 1920 начало 1921, л. 100.

⁹ ЦДАГО України. – Ф. 269: Колекція документів «Український музей в Празі». – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 52.

¹⁰ Там само. – Арк. 55.

¹¹ Там само. – Арк. 111.

¹² Там само. – Спр. 10. – Арк. 2-2зв.

¹³ Там само. – Спр. 45. – Арк. 25.

¹⁴ Там само. – Арк. 25, 31.

¹⁵ Там само. – Арк. 61зв.

¹⁶ Там само. – Спр. 54. – Арк. 3-6.

¹⁷ Там само. – Спр. 54. – Арк. 6-8зв.

¹⁸ Там само. – Спр. 52. – Арк. 7.

¹⁹ Там само. – Спр. 47. – Арк. 68.

²⁰ Там само. – Арк. 70-72.

²¹ Див.: там само. – Спр. 63. – Арк. 4-17.

²² ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2.

²³ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 2.

²⁴ Там само. – Арк. 9.

²⁵ Там само. – Арк. 17зв. До речі, в тому числі саме й ці кошти стали розмінною акцією при підписанні більшовицько-німецької угоди в Рапалло під час Генуезької конференції.

²⁶ Там само. – Арк. 28.

²⁷ Там само. – Арк. 32.

²⁸ Там само. – Арк. 39-40.

²⁹ Радяннин. Хто кого спокушав? / Радяннин // Свобода. – 1922. – 19 квітня.

³⁰ Там само. – Арк. 42.

³¹ Там само. – Арк. 60-60 зв.

³² Там само. – Спр. 7. – Арк. 1.

³³ Там само. – Арк. 2-3.

³⁴ Детальніше див.: там само. – Арк. 4-17.

³⁵ Там само. – Арк. 46.

³⁶ Прилога XXV. До с. 75. 13.V.1922. Господарська виставка. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. / М. Шаповал. – Частина I. / Упор. Сава Зеркаль. – Видала Українська Громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку, 1958. – С. 19.

³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 173. – Арк. 1.

³⁸ Там само. – Спр. 181. – Арк. 32.

Ольга Забавська
Івано-Франківськ

ДО ІСТОРІЇ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ: УКРАЇНЦІ У ЛАВАХ ПОЛЬСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ ПІД БРИТАНСЬКИМ КОМАНДУВАННЯМ

У статті зроблено спробу дослідити історію українських вояків польської армії, які під час Другої світової війни воювали під британським командуванням. Особливу увагу звернено на обставини їх перебування на території Польщі, а також переселення до Великої Британії й особливості переходу до цивільного життя у британському суспільстві.

Ключові слова: українські вояки, польські збройні сили, британська армія, демобілізація, Польський корпус приготування та розміщення.

In the article an attempt is made to investigate the history of the Ukrainian soldiers in the Polish Army, who during The Second World War fought under the British command. Special attention is focused on circumstances of their emigration to the Great Britain and on the peculiarities of their transfer to the civil life in the British society.

Key words: Ukrainian soldiers, Polish Armed Forces, the British Army, demobilization, Polish Preparation and Disposition Corps.

***

Друга світова війна і пов'язані з нею геополітичні зміни стали могутніми каталізаторами світового міграційного процесу, невід'ємною частиною якого була українська еміграція. Серед емігрантів значну частину становили ті українці, які воювали у складі різних військових формувань таких як польські збройні сили, УПА, Дивізія «Галичина», Червона армія. Зокрема, українці-вояки польської армії, підпорядковані польському еміграційному урядові в Лондоні, одні із перших опинилися за межами Батьківщини. На сьогодні маловідомим залишається той факт, що тисячі наших співвітчизників у складі польських збройних сил (ПЗС) відважно воювали на боці союзників у Західній Європі, Північній Африці та на Близькому Сході. Після війни вони стали потужним джерелом поповнення української діаспори у Великій Британії та, частково, українських громад США і Канади.

Незважаючи на актуальність, ця проблема не отримала належно глибокого вивчення у працях вітчизняних істориків. Наприклад,

автори навчальних посібників з історії української еміграції «Українська еміграція: від минувшини до сьогодення»¹, «Історія української еміграції»² наводять дані тільки про тих українців, які прибули до Об'єднаного Королівства у складі Другого корпусу польської армії, оминаючи своєю увагою українців-членів інших польських військових формувань під британським командуванням. Серед монографій, присвячених проблемам української діаспори, слід назвати працю Юрія Покальчука «Українці у Великій Британії»³. На підставі інтерв'ю з українцями – колишніми вояками ПЗС автор подає відомості про обставини вступу українців до цих збройних формувань та їх взаємовідносини з поляками. Цінною з фактологічної точки зору є монографія львівських дослідників Леоніда Зашкільняка та Миколи Крикуна «Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів»⁴, що містить інформацію про формування польським еміграційним урядом різних військових частин, до складу яких входили українці.

Серед британських дослідників даної проблеми слід відзначити Жанін Хенсон⁵, Жаквіса Вернанта⁶ та Ернеста Крауца⁷, які у своїх монографіях проаналізували заходи уряду лейбористів щодо переселення вояків ПЗС, у тому числі й українців, до Об'єднаного Королівства.

Дефіцит наукової літератури певною мірою компенсується значною кількістю мемуарних творів, написаних безпосередньо учасниками тих військових формувань. Зокрема, найбільш цінними для дослідників є спогади головнокомандувача Другого корпусу польської армії генерала Владислава Андерса «Армія у вигнанні»⁸, стрільця цього корпусу Теодора Турко «Щаслива людина»⁹ та вояка ПЗС під британським командуванням Мар'яна Гайви «Все здається, начебто – недавно»¹⁰.

Метою даної розвідки є на основі аналізу джерел та літератури комплексно розглянути обставини та причини вступу українців у лави польських збройних сил, визначити хронологічні рамки прибуття цієї групи українських емігрантів на Британські острови та дослідити правові й соціально-економічні аспекти їх становища в Об'єднаному Королівстві.

Після окупації нацистами Польщі у Франції був створений польський еміграційний уряд генерала Владислава Сікорського, який тісно співпрацював з урядами Франції, Великої Британії та США, а також підтримував контакти з членами еміграційного уряду УНР у Парижі. На підставі угоди, укладеної між польським та французь-

ким урядами, у січні 1940 р. розпочалося формування польської армії у Франції. У травні 1940 р. армія нараховувала 84 тисячі солдатів та офіцерів¹¹. Серед них було чимало українців, мобілізованих до польських збройних сил (ПЗС) ще напередодні та на початку війни, а також українські старшини та військовослужбовці, котрі служили у польському війську на контрактній основі з уповноваження уряду УНР.

Після капітуляції Франції у війні з Німеччиною 22 червня 1940 р. польський уряд переїхав до Великої Британії, переправивши туди частину Польської армії (близько 27 тисяч вояків). На той час в Об'єднаному Королівстві вже перебували 4 тисячі військовослужбовців польського воєнно-морського флоту і повітряних сил¹². Відомо, що у складі евакуйованих польських військових частин до Великої Британії прибула чисельно невелика група українців¹³. Однак представники саме цієї групи стали ініціаторами організованого життя української громади на Британських островах. Серед них відзначаємо майора Сергія Нагнибіду, сотників Юрія Сальського та Михайла Опаренка, а також посла польського сейму Микиту Буру¹⁴.

На підставі укладеної 5 серпня 1940 р. військової угоди між польським еміграційним та британським урядами продовжувалося формування ПЗС на території Об'єднаного Королівства¹⁵. Відомо, що бази військово-морських та повітряних сил польської армії розташовувалися в Англії, а інші військові частини знаходилися у Шотландії¹⁶. Українці поповнювали лави ПЗС за різних обставин. Вступ до польської армії під британським командуванням став чи не єдиним шансом врятувати своє життя для вояків Української Дивізії «Галичина», які потрапили у полон до військ союзників у 1944 – 1945 рр.¹⁷ З таких же міркувань до ПЗС вступали українці – воїни УПА, які навесні та влітку 1944 р. потрапили в німецькі облави й були насильно вивезені до Франції. Певний відсоток українців з таборів для переміщених осіб у Німеччині також вступали до польської армії з метою врятуватися від насильної репатріації до СРСР.

Українці у складі різних польських частин під британським командуванням воювали у Західній Європі та на Близькому Сході. Встановити точну кількість українських військовослужбовців ПЗС, які прибули до Об'єднаного Королівства під час Другої світової війни досить складно, оскільки в офіційних реєстрах вони здебільшого були записані як поляки¹⁸. Згідно статистики громадської організації Союз українців у Великій Британії українцями себе визнали 294 вояки польської армії, які наприкінці 1945 – початку

1946 рр. перебували на Британських островах¹⁹. Учасник тих подій Василь Олесків у своїх спогадах наводить дані, що у роки війни в Об'єднаному Королівстві у складі польських військових частин опинилися понад тисячу українців²⁰.

Наступна велика група українців прибула до Великої Британії у складі Другого корпусу польської армії під командуванням генерала Владислава Андерса. Формування корпусу було безпосередньо пов'язане з трагічними подіями на західноукраїнських землях після їх приєднання до Радянського Союзу восени 1939 р. У грудні 1939 р. радянська влада на ново приєднаних територіях розпочала репресії проти місцевого населення, які проходили під гаслом «очищення міста і села від ворожих елементів». Під арешти і депортації потрапили військові, чиновники, підприємці, заможні селяни, представники інтелігенції, діячі політичних та громадських організацій, священники. Їх разом з родинами депортували до Сибіру, Комі РСР, Північного Казахстану²¹. За різними джерелами у 1939 – 1940 рр. до виправно-трудова колоній і трудових поселень було виселено понад 1 мільйон жителів приєднаних регіонів, з них близько 400 тисяч були українцями з Галичини²².

Після нападу Німеччини на СРСР прем'єр польського еміграційного уряду В. Сікорський розпочав переговори з радянським послом у Великобританії І. Майським. Після тривалих суперечок під тиском англійців 30 липня 1941 р., у Лондоні було підписано угоду про відновлення дипломатичних відносин і створення польської армії на території СРСР. Угода зобов'язала радянський уряд надати негайну амністію всім польським громадянам на своїй території, з яких почали формувати Другий корпус польської армії. Згідно умов радянсько-польської військової угоди підписаної 14 серпня 1941 р. командування та офіцерський склад корпусу призначалися польською стороною і підпорядковувалися польським військовим законам та правилам. СРСР надавав можливу матеріальну допомогу та озброєння, решта питань постачання брав на себе еміграційний уряд²³.

У ході формування польської армії поступово зростало напруження між радянськими і польськими представниками. Причиною були постійні скарги польських військових на труднощі й перешкоди, яких вони зазнавали під час пошуків і скерування польських громадян до місць збору. Радянське керівництво категорично не погоджувалося визнати польськими громадянами українців, білорусів та євреїв, які до 1939 р. проживали у Західній Україні та Західній

Білорусі, мобілізуючи їх до Червоної армії²⁴. За таких умов багато українців вступали до польської армії під вигаданими польськими прізвищами, приховуючи власне етнічне походження²⁵. З цього приводу відомий діяч українського громадського життя на Британських островах Теодор Турко у своїх спогадах зазначає, що під час співбесіди з майором Другого корпусу польської армії він назвав своє українське прізвище та греко-католицьке віросповідання на що отримав категоричну рекомендацію «записатися поляком і римо-католиком». Пропозицією польського командування Т. Турко скористався, оскільки вважав, що «папір усе витримає, а з серця України йому ніхто не забере»²⁶.

Варто відзначити, що у польській армії існувала дискримінація щодо українців та представників інших національних меншин. Зокрема, українці, які не приховували свого справжнього етнічного походження, практично не мали шансів для кар'єрного зростання. Окрім того, вони постійно перебували під пильним наглядом польської розвідки²⁷. Через те, що чимало українців брали участь у війні у складі дивізії «Галичина» польське командування з підозрою ставилося до українців-військовослужбовців ПЗС. Нерідко це ставало підставою для того, щоб відправляти підрозділи, в лавах яких перебувало багато українців, вести найтяжчі бої із супротивником. Як наслідок, ці підрозділи зазнавали найбільших людських втрат²⁸. Водночас, зареєструвавшись поляками, чимало українців завдяки особистим якостям без перешкод зуміли отримати високі військові звання та нагороди. Наприклад, українець Володимир Янів закінчив службу у польській армії у ранзі поручника, а після демобілізації отримав звання капітана. За проявлену хоробрість у бою його було нагороджено польськими військовими відзнаками – Хрестом Заслуги і Хрестом «Монте-Кассіно»²⁹.

Вступаючи до ПЗС під польськими прізвищами, українці втрачали можливість спілкуватися рідною мовою, а також писати по-українськи листи до своїх рідних та знайомих³⁰. Ця обставина поряд з відсутністю греко-католицьких священників пригнічувала українців-воjakів, посилювала у них настрої самотійності та відірваності від Батьківщини. Однак більшість з них наважилися визнати своє українське походження тільки після завершення Другої світової війни³¹.

У складі Другого корпусу польської армії українці пройшли довгий військовий шлях через Азію до Європи. Навесні 1942 р. польські дивізії були передислоковані з території Росії до Казахстану

та Узбекистану. Звідти частину вояків, серед яких були й українці, перевезли до Великої Британії на навчання у школі льотчиків³². Під час війни чимало з них захищали повітряний простір Англії від нападів ворожих ескадрилій³³. Від березня до серпня 1942 р. 67 тисяч польських вояків і 42 тисячі цивільних осіб були евакуйовані через Іран на Близький Схід³⁴. В Іраку Другий корпус польської армії був включений до складу Восьмої британської армії. У зв'язку з цим польські підрозділи були розформовані, по-новому укомплектовані та забезпечені військовим обладнанням. Найбільше українців опинилися у складі Третьої Карпатської та П'ятої стрілецької дивізій польського корпусу³⁵. Військові навчання польські вояки проходили у Сирії та Лівані. У 1943 р. Другий корпус польської армії через територію Палестини був переведений до Єгипту. У грудні 1943 р. почалося перекидання польських підрозділів з Єгипту до Південної Італії, де вони разом з британськими та американськими військами взяли участь у битві за Рим³⁶. Польським дивізіям було доручено атакувати ключові позиції німецької оборони в районі монастиря Монте-Кассіно. Після тривалих і кровопролитних боїв у травні 1944 р. польські частини захопили гірський хребет і монастир. Їх втрати на полі бою становили близько 1000 солдат і офіцерів. У липні 1944 р. у великій битві під Анконою польський корпус втратив 2,5 тисячі солдат, під Болоньєю – ще 1,5 тисячі осіб³⁷. Багатьох поранених вояків, в тому числі й українців, перевезли до Великої Британії у 1944 – 1945 рр.³⁸

У складі Восьмої британської армії польські дивізії воювали на італійському фронті до закінчення Другої світової війни. На кінець 1945 р. у лавах польських збройних формувань служили понад 200 тисяч солдат і офіцерів³⁹, з них 112 тисяч належали до Другого корпусу польської армії⁴⁰.

Визнання 5 липня 1945 р. Великою Британією і США польського Тимчасового уряду національної єдності, створеного у Москві в червні 1945 р. та їх відмова підтримувати надалі польський еміграційний уряд у Лондоні поставили членів ПЗС у непевне становище. Варшавський уряд вимагав негайного повернення до Польщі усіх поляків, які перебували за кордоном. Однак, склавши присягу на вірність суверенній Польщі, чимало військовослужбовців ПЗС не бажали повертатись додому, де швидкими темпами встановлювався прорадянський комуністичний режим суспільного устрою.

Після капітуляції Японії 2 вересня 1945 р. розпочалася демобілізація британських і американських союзницьких військ. Перед

урядом Об'єднаного Королівства постала проблема вирішення долі тих вояків польської армії, які не мали ані бажання, ані можливості повернутися до Польщі. У березні 1946 р. уряд лейбористів на чолі з Клементом Еттли уклав договір з польським Тимчасовим урядом національної єдності про співпрацю щодо добровільного повернення усіх польських громадян, які перебували на території Великої Британії або служили у її збройних силах. За сприяння британських властей до Польщі повернулися 94 тисячі вояків ПЗС⁴¹. Однак більше 100 тисяч військовиків категорично висловилися проти репатріації до Польщі, з них близько 90 тисяч служили у лавах Другого корпусу генерала Андерса⁴². У травні 1946 р. у результаті тривалих дискусій та нарад із представниками командування ПЗС та членами парламенту уряд Великої Британії прийняв рішення про демобілізацію вояків польських збройних сил та переведення їх до цивільного життя⁴³. У зв'язку з цим з червня по жовтень 1946 р. Другий корпус польської армії було перебазовано до Великобританії⁴⁴. Щодо кількості українців, які прибули до Об'єднаного Королівства у складі корпусу, то найчастіше дослідники називають число 5.000⁴⁵ або 6.000 осіб⁴⁶.

З метою полегшення процесу демобілізації вояків ПЗС, їх працевлаштування та поселення у Великій Британії було створено Польський корпус приготування і розміщення (ПКПР). Обґрунтовуючи необхідність створення ПКПР, міністр закордонних справ Ернест Бевін під час виступу у парламенті відзначив: «Щодо тих поляків, які не бажають повертатися до Польщі, нашим обов'язком є якнайшвидше провести їх демобілізацію та підготувати їх до поселення або в Об'єднаному Королівстві або в заокеанських країнах. З нашого боку було б нераціонально і нечесно залишити тих доблесних людей напризволяще. Багато з них не знають англійської мови і це може викликати труднощі при пошуку роботи. Крім того, одночасне звільнення такої великої кількості вояків і їх вихід на ринок праці може спричинити на ньому нестабільні процеси. Тому уряд її Королівської Величності планує включити їх до спеціально створеного Корпусу приготування та розміщення»⁴⁷. За своєю суттю ПКПР був військовою організацією, яка входила до складу британських збройних сил, але внутрішньо зберігала польський характер і командування. Воякам ПЗС була надана можливість добровільного вступу до корпусу на основі укладення дворічного контракту з військовим міністерством Великої Британії⁴⁸. Члени ПКПР отримували платню за військову службу, сплачували податки до державної

казни і поступово знайомилися з британським способом життя.

У 1947 р. на основі Акту про переселення поляків було створено кілька державних департаментів і комітетів, які займалися питаннями працевлаштування, освіти, охорони здоров'я, соціальної опіки, матеріального забезпечення, поселення та еміграції членів корпусу⁴⁹. На утримання ПКПР та пов'язаних з ним інституцій протягом 1947 – 1948 рр. британська влада виділила 28 мільйонів фунтів стерлінгів⁵⁰. Серед факторів, які зумовили прихильне ставлення уряду до членів ПКПР, дослідники найчастіше виділяють фактор усвідомлення морального обов'язку перед вояками ПЗС за їх бойові заслуги під час війни⁵¹ та прагнення британського уряду зменшити дефіцит робочої сили у країні за рахунок їх демобілізації⁵². На нашу думку, саме нестача робітників для відбудови економіки країни стала підставою для прийняття урядового рішення про створення ПКПР. З метою цілеспрямованої підготовки фахівців для тих галузей народного господарства Великої Британії, в яких відчувався брак робочої сили, для членів Польського корпусу приготування та розміщення були організовані однорічні професійні курси шевців, кравців, слюсарів, гірників, офісних працівників⁵³, а також курси англійської мови⁵⁴. Після навчання молоді фахівці отримали можливість вільного пошуку місця праці та проживання⁵⁵. Звільнені з військової служби, члени ПКПР отримували цивільний одяг та грошову суму близько 30 фунтів стерлінгів, що дорівнювало місячному заробітковій некваліфікованого робітника⁵⁶.

Протягом існування корпусу у 1946 – 1949 рр. його членами стали 114 тисяч колишніх військовослужбовців ПЗС⁵⁷, з них 80 тисяч отримали працю у британській промисловості, сільському господарстві та сфері послуг, де вони переважно працювали некваліфікованими робітниками⁵⁸. Невеликий відсоток членів ПКПР, насамперед лікарі та фармацевти, отримали роботу за фахом, що було винятком у британському законодавстві, яке забороняло іноземцям працювати у сфері медицини⁵⁹. Тим членам корпусу, які за віком чи станом здоров'я не могли бути працевлаштовані, надавалася державна допомога.

Вступивши до ПКПР, вояки ПЗС отримали право на постійне проживання в Об'єднаному Королівстві. Невдовзі вони звернулися до британської влади з проханням про перевезення своїх родичів, які залишилися в Європі, Східній Африці та на Середньому Сході⁶⁰. Як наслідок, протягом 1947 – 1948 рр. у рамках урядової програми до Великої Британії були перевезені 40 тисяч членів родин поль-

ських військових. Зважаючи на існуючу житлову проблему у країні (за роки війни у Великій Британії було зруйновано 4 мільйони помешкань, що становило 30 відсотків від загальної кількості), демобілізовані члени ПКПР та їх сім'ї продовжували жити у військових таборах або спеціальних гостелях (гуртожитках. – О.З.)⁶¹.

Для забезпечення освітніх потреб членів ПКПР та їх родичів у 1947 р. була створена Комісія для освіти поляків, яка відкривала школи з польською мовою викладання для дітей іммігрантів та надавала державні стипендії на навчання у британських університетах студентів з числа колишніх вояків⁶². Завдяки наданій можливості здобути вищу освіту чимало з них зуміли влаштуватися на високооплачувану роботу в урядових установах та промислових підприємствах. В цілому, демобілізовані члени ПКПР були зрівняні у правах з британськими робітниками. Несуттєві обмеження, які стосувалися усіх іноземців, а саме обов'язкова реєстрація у поліції, були скасовані у 1950 р.⁶³

Незважаючи на очевидні переваги, які давав вступ до ПКПР, не всі вояки польських збройних сил забажали стати членами цієї організації. Їх було перевезено до Німеччини і там демобілізовано. Позбавлені усіх привілеїв колишніх вояків союзних армій, вони отримували статус переміщених осіб і одноразову виплату у сумі 400 німецьких марок. Існували певні обмеження щодо кількості особистих речей та суми готівки, які вояки ПЗС могли перевезти з Великої Британії до Німеччини⁶⁴. У порівнянні з членами ПКПР вони опинилися у значно гіршому матеріальному становищі.

Слід відзначити, що українці-вояки ПЗС спочатку зволікали зі вступом до Польського корпусу приготування і розміщення. Для цього було декілька підстав. По-перше, чимало українців, особливо вихідців із західноукраїнських земель, мали родичів у США та Канаді, тому вони якнайскоріше бажали емігрувати до цих країн⁶⁵. Зрозуміло, що перспектива прослужити у Польському корпусі ще два роки не надто їх приваблювала. Водночас тогочасні еміграційні закони Великої Британії значно спрощували процедуру відкриття віз та оформлення необхідних документів тільки для тих вояків, які записалися до ПКПР. Окрім того, їх разом з родинами перевозили до нової країни поселення за державні кошти. Зважаючи на вказані обставини, українці зрештою почали вступати до ПКПР. Наступним фактором, що гальмував процес переходу українців до цивільного життя було зростання напруги у відносинах між вояками-українцями та польським командуванням ПЗС. Як і раніше, українці

змушені були приховувати свою справжню національність через вороже ставлення до них польських офіцерів, які нерідко виступали за репатріацію українців до Польщі. З цього приводу Теодор Турко у своїх спогадах відзначає: «Дехто з поляків знав, що я українець. Знав це й наш інструктор, який часто спілкувався зі мною. На це йому звернув увагу пан капітан. Тоді я пішов до того офіцера і спитав, чому йому не подобається моє українське походження. Але той відповів, що йому подобаються українці, особливо за те, що по закінченні студій вони поверталися працювати у своє село чи місто»⁶⁶. Як свідчать джерела, поляки часто ображали національні почуття українців, вважаючи їх «людьми нижчого гатунку» та вихваляючись своїми «перемогами» під час пацифікації⁶⁷. Тому українці, помилково сприймаючи ПКПР за суто польську організацію військового характеру, не бажали вступати до його складу. Однак невдовзі з'ясувалося, що насправді Корпус приготування і розміщення є не польською, а британською організацією і запис до нього відкриває перед вояками ПЗС можливість вказати свою справжню національність у реєстраційних документах. Українці широко скористалися з наданої їм можливості і вступили до ПКПР під власними прізвищами, визнаючи своє українське походження⁶⁸. У складі ПКПР переважна більшість українців з польської армії пройшли перехідний етап до цивільного життя⁶⁹ і на рівні з поляками отримали право на постійне місце проживання і працю в Об'єднаному Королівстві.

Таким чином, під час і після закінчення Другої світової війни у складі Польських збройних сил до Великої Британії прибуло близько 7 тисяч українців, які значно зміцнили існуючу у цій країні українську громаду. Першу групу становили українські військовослужбовці польської армії, створеної урядом В. Сікорського у 1940 р. на території Франції. Здебільшого це були українці, мобілізовані до ПЗС ще напередодні та на початку війни, а також українські старшини та військовослужбовці, котрі служили у польському війську на контрактній основі з уповноваження уряду УНР. Після капітуляції Франції і переїзду польського емігрантського уряду до Великої Британії туди ж були перебазовані польські військові формування.

У роки війни українці поповнювали лави польської армії під британським командуванням у різний час і за різних обставин. Для багатьох українців (вояків Української Дивізії «Галичина», членів УПА, біженців з таборів у Німеччині) вступ до ПЗС став шансом реабілітувати себе перед командуванням союзницьких військ та порятунком від репатріації до СРСР.

Наступна велика група українців (близько 6 тисяч) прибула до Великої Британії у складі Другого корпусу польської армії під командуванням генерала Владислава Андерса. Здебільшого до складу цієї армії увійшли українці із західноукраїнських земель, які внаслідок репресій радянської влади перебували у виправно-трудовах колоніях та таборах Сибіру й Північного Казахстану.

Українці-вояки ПЗС часто ставали об'єктами польського шовінізму та дискримінації. Це змушувало їх приховувати своє етнічне походження і вступати до польської армії під вигаданими прізвищами. Після завершення війни вояків ПЗС було перевезено до Великої Британії і демобілізовано через запис до спеціально створеного Польського корпусу приготування та розміщення. Українці отримали право на постійне проживання в Об'єднаному Королівстві, перевезення сюди своїх родичів, а в плані соціального захисту були зрівняні у правах з британськими робітниками.

Подальші дослідження проблеми еміграції українців-вояків польських збройних сил до Великої Британії дадуть можливість відтворити цілісну й об'єктивну картину історії розвитку українського етносу у ХХ ст.

Джерела та література:

¹ Українська еміграція: від минувшини до сьогодення: Навчальний посібник / [Б. Д. Лановик, М. Ф. Граф'як та ін.]; за ред. Б. Д. Лановика. – Тернопіль: Чарівниця, 1999. – 512 с.

² Історія української еміграції: Навчальний посібник / [Б. Д. Лановик, Р. Т. Гром'як, М. В. Траф'як та ін.]. За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вища школа, 1997. – 520 с.

³ Покальчук Ю. Українці у Великобританії / Юрій Покальчук. – Львів: Кальварія, 1999. – 140 с.

⁴ Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.

⁵ Hanson J. Sympathy, Antipathy, Hostility, British Attitudes to Non-repatriable Poles and Ukrainians after the Second World War and to the Hungarian Refugees of 1956 / J. Hanson. – University of Sheffield, 1995. – 500 p.

⁶ Vernant J. The Refugee in the Post-War World / J. Vernant. – London: George Allen and Unwin Ltd, 1953. – 827 p.

⁷ Krausz E. Ethnic Minorities in Britain / E. Krausz. – London: Macgibbon and Kel., 1971. – 175 p.

⁸ Anders W. An Army in Exile: the Story of the Second Polish Corps /

W. Anders. – Nashville: Battery Press, 1981. – 319 p.

⁹ Турко Т. Щаслива людина. Спогади. / Т. Турко. – Лондон: з друкарні Української Видавничої Спільки, 1995. – 144 с.

¹⁰ Гайва М. Все здається, начебто – недавно. Спомини / М. Гайва. – Лондон: Накладом автора, 1998. – 88 с.

¹¹ Зашкільняк Л. Вказ. праця. – С. 515.

¹² Vernant J. Ibidem. – P. 74.

¹³ За нами один рік праці // Наш клич. – 1946. – 29 вересня. – С. 2.

¹⁴ Турко Т. Вказ. праця. – С. 95-97.

¹⁵ Зашкільняк Л. Історія Польщі... – С. 516.

¹⁶ Hanson J. Ibidem. – P. 27.

¹⁷ Гайва М. Вказ. праця. – С. 35-36.

¹⁸ Десять років СУБу // Календарець українця у Великій Британії. – Лондон, 1956. – С. 3.

¹⁹ Звіт із Першого Організаційного З'їзду «Союзу Українців у Великій Британії» (СУБ), який відбувся в днях 19 і 20 січня 1946 р. в Единбурзі, Шотландія // Наш Клич (додаток). – 1946. – 4.2/4. – С. 2.

²⁰ Олеськів В. До початків Союзу українців у Великій Британії / В. Олеськів // Гомін України. – Торонто, 2001. – С. 107.

²¹ Зашкільняк Л. Історія Польщі... – С. 514.

²² Новітня історія України (1900 – 2000): Підручник / А.Г.Слюсаренко, В. І. Гусев, В. М. Литвин та ін. – 2-ге вид. – К.: Вища школа, 2002. – С. 333.

²³ Зашкільняк Л. Історія Польщі... – С. 518.

²⁴ Там само. – С. 519.

²⁵ Зміна прізвищ членів ПКПР // Українська думка. – 1948. – 26 вересня. – С. 4.

²⁶ Турко Т. Вказ. праця. – С. 95-97.

²⁷ Там само. – С. 83.

²⁸ Музичка І. Монте-Кассіно: тут пролито і нашу кров / І. Музичка // Сурмач. – 1994. – Ч. 1-4. – С. 35.

²⁹ Кравчук Н. Червоні маки на Монте-Кассіно / Н. Кравчук // Сурмач. – 1994. – Ч. 1-4. – С. 38.

³⁰ З української преси // Українська думка. – 1947. – 2 жовтня. – С. 3.

³¹ Савчук М. Ще в Альбіоні, але вже не в туманному: Дорожні нотатки про Великобританію та її українську діаспору / М. Савчук // Дзвін. – 1997. – №11-12. – С. 88.

³² Кравець Р. Українці у Великобританії / Р. Кравець // Українська діаспора. – Киш, Чікаго, 1994. – Число 5. – С. 46.

³³ Українська еміграція: від минувшини до сьогодення... – С. 329.

³⁴ Зашкільняк Л. Історія Польщі... – С. 519.

³⁵ Кравчук Н. Червоні маки на Монте-Кассіно... – С. 37.

- ³⁶ Зашкільняк Л. Історія Польщі... – С. 532.
- ³⁷ Там само. – С. 533.
- ³⁸ Турко Т. Вказ. праця. – С. 91.
- ³⁹ Зашкільняк Л. Історія Польщі... – С. 533.
- ⁴⁰ Anders W. Ibidem. – P. 287.
- ⁴¹ Vernant J. Ibidem. – P. 75.
- ⁴² Anders W. Ibidem. – P. 287.
- ⁴³ Ibidem. – P. 294.
- ⁴⁴ Ibidem. – P. 302-304.
- ⁴⁵ Petryshyn W.R. Britain's Ukrainian Community: A Study of the Political Dimension in Ethnic Community Development: A Dissertation / W.R Petryshyn. – Bristol, 1980. – P. 156.
- ⁴⁶ Кравець Р. Українці у Великобританії... – С. 46.
- ⁴⁷ Anders W. Ibidem. – P. 294.
- ⁴⁸ Ще про ПКП // Наш клич. – 1946. – 30 червня. – С. 1.
- ⁴⁹ Kershaw R., Pearsall M. Immigrants and Aliens. A Guide to Sources on UK Immigration and Citizenship / R. Kershaw, M. Pearsall. – Kew, Richmond: Public Record Office, 2000. – P. 31-32.
- ⁵⁰ «Несправедливі тягарі» британських платників податку // Українська думка. – 1948. – 4 березня. – С. 4.
- ⁵¹ Ketsnaw R. Ibidem. – P. 11.
- ⁵² Hanson J. Ibidem. – P. 126.
- ⁵³ Турко Т. Вказ. праця. – С. 98.
- ⁵⁴ Комунікат, Ч.10 // Наш клич. – 1946. – 27 липня. – С.5.
- ⁵⁵ Цивільне заняття // Наш клич. – 1946. – 30 листопада. – С. 2.
- ⁵⁶ Турко Т. Вказ. праця. – С. 101.
- ⁵⁷ Krausz E. Ibidem. – P. 28.
- ⁵⁸ Holborn Louise. The International Refugee Organization. A Special Agency of United Nations: Us History and Work, 1946 – 1952 / Louise Holborn. – London: Oxford University Press, 1956. – P. 390.
- ⁵⁹ Vemant J. Ibidem. – P. 346.
- ⁶⁰ Куток порад. Загальні вказівки відносно приїзду деяких категорій людей із Німеччини // Українська думка. – 1947. – 30 березня. – С. 4.
- ⁶¹ Vernant J. Ibidem. – P. 352, 393.
- ⁶² До уваги студентів-членів б. польського корпусу // Українська думка. – 1949. – 14 серпня. – С. 4.
- ⁶³ Історія української еміграції... – С. 351.
- ⁶⁴ Ще про ПКП // Українська думка. – 1947. – 15 березня. – С. 5-7.
- ⁶⁵ Перед рішенням // Наш клич. – 1946. – 28 вересня. – С. 5.
- ⁶⁶ Турко Т. Вказ. праця. – С. 99.
- ⁶⁷ Там само.
- ⁶⁸ Зміна прізвищ членів ПКП // Українська думка. – 1948. – 26 ве-

---

ресня. – С. 4.

⁶⁹ Наше положення й обов'язки // Українська думка. – 1947. – 30 березня. – С. 4.

СУСПІЛЬНО-ГРОМАДСЬКЕ ТА РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В ДІАСПОРІ

Наталія Даниленко
США

РОЛЬ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

В статті розглядається внесок українських жіночих організацій та, зокрема, Світової Федерації жіночих організацій у боротьбі за права людини.

Ключові слова: жіночі організації, феміністичні течії, виховна робота.

In this article author describes the contributions of Ukrainian women's organizations, especially World Federation of Ukrainian Women's Organizations to the struggle for human rights.

Key words: women's organizations, feminist movements, educational work.

Мене завжди цікавило питання, чому жінки відокремилися в жіночих організаціях? Я вже 43 роки «товчуся» і працюю в цих організаціях. Давніше мені напевно було б приємно спілкуватися-співпрацювати з вродливим «сильним» родом.

Тепер перенесімся думками в часи останньої війни. Моя чудова Волинь. З одного боку німці, з другого – совети. А в лісах жевріє від своїх рідних людей Упівців. Вони ж за ідею «вільної батьківщини» воювали та вмирили. Мій дідусь-лікар майже щонаочі їздив їх лікувати. Оперував в примітивних «шпиталях»... але без знечулення, бо ж його не було. Одної ночі зупинилася фіра з сіном. Візник тихенько постукав у двері: «Паночку – я привіз вам гостинця – шість пачок різних ліків!». Гостинець передали зі Львова – куплений за гроші від Союзу Українок Америки.

Голова СУА Олена Лотоцька, на прохання Стефанії Чижович-Пушкар, передала гроші на ліки для вояків УПА. В цей час в Америці було вже доволі мільйонових підприємств, але ніхто не догадався... тільки жінки! Дідусь написав мені: «Ти мусиш колись тим жінкам віддячитися».

«Жінка втілює ліричну вдачу і концепцію творчості,
Оскільки жінка це символ життя»

(Шіллер).

Від молодших років мене цікавило питання рівноправності між

жінкою і мужчиною. Я вражлива до будь-якої несправедливости. Наприклад в юдео-християнстві місце жінки виразне. Юдеєць молиться, дякуючи Єгови, що не створив його жінкою, спільно обвинувачують Єву в гріхопадінні – забувають, що вона була створена з Адамового ребра. Ми їм це повинні пробачити, вони в цей час не вивчали біологічної спадковости.

В сьогоднішній патріархальній системі жінки доказують свій вклад у розвиток лодства, філософії, права, культури та технології.

В книжці «Українки в історії», за редакцією д-ра історичних наук проф. Валентини Борисенко – познайомитеся з видатними жінками усіх ділянок розвитку нашої культури, особливо жінками-науковцями.

Тепер нагадую собі твердження математика Форіє (Ch. Fourier) з 1808 року: «Соціальний прогрес суспільства визначається осягом рівноправности жінок!».

Так звані «феміністичні» течії почали розвиватися ще в 243 р. до Хр., коли римлянки домагалися знесення Опційського закону, який забороняв їм появлятися прилюдно, носити прикраси, забороняв присутність із чоловіками.

Найбільш ганебним вчинком були еспанська і римська інквізиції, що панували в середньовіччі понад 200 років – знищила тортурами і паленням відьом – біля 15-ти мільйонів жінок. Ще й досі в Азії бачимо жінок, що закривають свої обличчя, не дозволяють їм провадити авта. Ми ж щасливі, бо князь Ярослав Мудрий в «Руській Правді» свідомо підкреслив гуманні права жінок.

На одному зі з'їздів Генеральної Федерації Америки виступала Корета Кінг, яка сказала: «Ми – жінки – не вимагаємо навіть 50% людських прав – тільки 49.999%».

Це деякі з причин – чому жінки в Україні почали творити виключно жіночі організації.

Перший з'їзд жінок, 100 осіб, відбувся в Станіславові у 1884 році. Не було делегаток з великої України, бо Російська імперія вимагала паспорт і поліційне підтвердження доброї поведінки. Всі наради в імперії мусіли провадитися російською мовою. В підсумках Конгресу Мілена Рудницька писала, що «Конгрес зв'язує жіночі маси з життям Нації на всіх його відтинках».

Впродовж наступного десятиліття чоловіки також почали організуватися в політичних партіях, заснували газету «Діло» у Львові. Українська преса згідливо називала Кобринську «жіночим рабіном», Олену Пчілку «впертою бабою», Мілену Рудницьку також

не обминули епітети. Уляна Кравченко написала вірш «Піонерці».

Шлях до створення Світової Федерації Українських Жіночих Організацій був доволі складний. Софія Русова в 1919 році в Кам'янці-Подільському заснувала Українську Жіночу Раду, яка увійшла в Міжнародну Жіночу Раду. В 1925 р. у Вашингтоні відбувся конгрес, в якому брали участь делегатки, Ганна Чикаленко й Олена Лотоцька. Вони провели резолюції в політичній і шкільній комісіях.

В повоєнних роках працює Об'єднання Українських Жінок в Німеччині – голова Ірина Павликовська особливо піклується політичними переселенцями з України. Тимчасом в США та Канаді на початку 20-го століття почали організовуватися жіночі прицерковні сестрицтва. В 1925 р. засновується Союз Українок Америки і в 1926 р. – Союз Українок Канади.

Після 60-ти років праці жіночого руху, в 1948 році на Світовому Жіночому Конгресі у Філадельфії заснувалася Світова Федерація Українських Жіночих Організацій. Олена Кисілевська – письменниця, редакторка журналу «Жіноча доля», сенаторка польського союму очолила СФУЖО. В основному цей рух змагав до піднесення культурного та економічного рівня української жінки, придбання їй громадських прав та участь у визвольних змаганнях народу. Виховна ділянка, а зокрема дошкілля зовсім лягла своїм тягарем на жіночі організації. Багато успіхів, часом невдачі, але найкращий осяг: «Ми витримали»! Жінки різного віку, віровизнання, з різних частин України і відмінного політичного напрямку боліли долею політичних в'язнів, дбали про дитвору, виносили українське ім'я на світову арену.

Три найголовніші завдання СФУЖО:

1. Координувати працю жіночих організацій, не порушуючи їх статутових завдань, що вимагають інтереси українського громадянства даної країни.

2. Репрезентувати організації серед українського громадянства.

3. Заступати і репрезентувати СФУЖО в міжнародних загальних і жіночих організаціях.

Від 1949 р. СФУЖО є членом Міжнародного Світового Союзу Матерів з осідком в Парижі. Створений в 1949 р. комітет «Мати і дитина» у співпраці зі ЗУАДКомітетом переселив біля 50 родин біженців з Європи.

Впродовж всіх цих років інтензивно працює провід і всі складові організації. В 60-их та 70-их роках особливий приплив молодшого членства в організації. СФУЖО розвиває важливі інтернаціональні

зв'язки. Входить в членство Об'єднаних Націй в статуті NGO (недержавних 148 Націй), СФУЖО – це перша українська організація, яка увійшла в склад Об'єднаних Націй. На інтернаціональній арені виявляє всі страхиття Советсько-Московського Союзу, обороняє політичних в'язнів, шестидесятників, засуджує голодомор. Пропагандивно успішна інтернаціональна конференція в 1975 р. в Мехико, де наші делегатки голодували під егідою д-р Марусі Бек в обороні людських прав України. Подібні конференції відбувалися в Копенгагені (1980 р.) та в Кенії – Найробі (1985 р.).

В багатьох державах, на з'їздах Міжнародних і Світових, на конференції «Прав людини в Тегерані», делегатки доповідали про побутові, професійні та національно-політичні умови жінки й родини в Україні.

Квартальник «Українка в світі» почали друкувати в 1963 р. – писали програмові, ідеологічні статті, що також ілюстрували боротьбу українки в Советському Союзі. Друкувалися численні статті, розвідки з життя і праці видатних осіб.

Чисельними виданнями ми справді повинні пишатися: «На громадський шлях» І. Павликовської, «Виховниця поколінь» Константина Малицькая, монографія «Олена Залізняк», «Холмщина та Підляшшя», двомовне видання «Український Народний Одяг», «Голод моїми очима», «Чорний біль Чернобиля», «Зі сходу на схід» і багато інших. Для здобуття фондів працюють фінансові комісії в США і Канаді.

Сьогодні головна управа СФУЖО працює в Торонто (Канада), там де є управи інших світових громадських організацій. СФУЖО розгорнуло свої крила на п'ятьох континентах земної кулі – в 25 організаціях. Кожна з них руководиться власним статутом – відповідно з вимогами даної країни. Їхні цілі й увага головно спрямовані на Батьківщину, яка побіч політичних та міжпартійних негараздів бореться з природними стихіями. Торгівля, особливо молодими жінками, набрала світового масштабу. Карають організаторів, але чому не карають чоловіків, які користуються послугами жертв? Уряди держав у багатьох випадках користають неправним підкупом. З цією жахливою пошестю борються організації СФУЖО в діяспорі і Національна Рада Жінок України, голова Ірина Голубева.

В 1997 р. в Києво-Могилянській Академії відбувся конгрес на уявний портрет засновниці-фундаторки Академії Гальшки-Єлисавети Гулевичівни. Участь взяли 6 (в той час) жіночих організацій України. Кожна з них подавала свої вимоги до тодішнього Міністер-

---

ства Сім'ї та Молоді, Сузанни Станік. Я тоді запропонувала головам створити надорганізацію, на взір СФУЖО, яка б вимагала від уряду потрібних постанов. І справді за півтора року створилася Національна Рада Жінок України.

Сьогодні жіночі організації України розрослися по всій Україні. Працюють у всіх ділянках, щоб покращити життя країни, особливо жінки і дитини. З листів голови Ірини Голубевої довідуюся, що в травні 2005 р. в Києві відбулася Генеральна Асамблея Європейського Центру Міжнародної Ради Жінок: приїхали делегатки з 18 країн Європи.

У вересні 2006 р. в Києві взірцево відбулася 31 Асамблея Міжнародної Ради Жінок – 293 делегатки зі 41 держави. Жодна політична акція не змогла краще пропагувати ім'я України. Саме цього року НРЖУ плянує робити заходи відкриття «Музею Українського Жіночого Руху». Успіхів, Шановні Посестри!

Тимчасом в діаспорі у СФУЖО минають декади невсипущої праці. Еліта патріоток, котрі були виховані та отримали освіту в Україні, вже відійшли у всесвіт. Провід перебрали жінки, які виховувалися у «двох освітах», Батьківщини та еміграції. Тепер поволі перебирають провід особи народжені поза межами України. Віримо, що вони йтимуть протоптаним, але дещо іншим шляхом славних засновниць.

Юрій Недужко
Київ

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ТА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ 70-Х – ПОЧАТОК 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

В даній статті висвітлено боротьбу української діаспори за демократію та державну незалежність України наприкінці 70-х – на початку 90-х років ХХ століття; прослідковано вплив «холодної війни» на активізацію зарубіжної української громади, проаналізовано результати найбільших міжнародно-інформаційних кампаній української діаспори, підсумовано наслідки правозахисної діяльності закордонних українців, відмічено значний внесок української діаспори країн Заходу у поширення демократії, здобуття та розбудову державної незалежності України.

Ключові слова: *закордонне українство, відзначення Тисячоліття Хрещення України-Руси, вшанування жертв Голодомору 1932-1933 рр., правозахисна діяльність, державна незалежність.*

The focal point of this article is to enlighten Ukrainian diaspora's struggle for democracy, independence and sovereignty of Ukraine in the late 70 – early 80s of the XX century; to trace the “cold war” influence on activation of the Ukrainian community abroad; to analyze the results of the Ukrainian diaspora's biggest international information campaigns; to sum up the consequences of Diaspora's legal activities and to mention Western emigration's significant contribution to democracy amplification and obtaining of Ukraine's independence.

Key words: *Ukrainian diaspora, Millenium of the Christianization of Kievan Rus' celebration, mourning for the victims of Holodomor of 1932-1933, human rights activities, State independence.*

***

Актуальність теми дослідження безпосередньо пов'язана із сучасністю та лежить в площині державної політики по відношенню до української діаспори, зокрема, в контексті співпраці України із зарубіжними українцями. Важливе значення представлене дослідження має для розвитку історичної науки, адже висвітлення участі української діаспори у процесі становлення і розбудови незалежної демократичної України, насамперед, лобіювання національних інтересів нашої держави на міжнародній арені та в різних країнах світу, до цього часу не було предметом спеціального історичного до-

слідження та є «білою плямою» української історіографії.

Необхідно відмітити, що наша держава виділяє як пріоритетний напрямок поглиблення контактів і налагодження тісних взаємовідносин з українською еміграцією. Про це, зокрема, свідчать прийняття Верховною Радою України 4 березня 2004 року Закону України «Про правовий статус закордонних українців», розробка та реалізація Державної програми «Українська діаспора до 2000 року», Національної програми «Закордонне українство на період до 2005 року», Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010, Національної концепції співпраці із закордонними українцями. У Конституцію України включена спеціальна стаття 12, яка проголошує: «Україна дбає про задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами держави»¹.

Президент України В.А. Ющенко виступаючи перед українською громадою Чикаго 5 квітня 2005 року, під час Державного візиту до США, зокрема, наголосив: «Як Президент нової України дякую Вам за любов до нашої Батьківщини! У важкі часи саме від вас світ дізнавався правду про Україну... Цілому світові ви нагадували, що Україна є, що наша нація жива і виборює своє місце під сонцем. У всіх кінцях ви були послами майбутньої України, коли її ще не було на карті. Ви маєте знати – в тому, що вільна і незалежна Україна відбулась, є й ваш величезний внесок!... Вірю, що всі українці разом зроблять Україну щасливим домом для нашої великої української родини. Під одним дахом зберуться всі її дочки і сини. Ми маємо вірити в це і наближати цей благословенний час!»².

У 2008 році Прем'єр-міністр України Ю.В. Тимошенко розпорядженням Кабінету Міністрів України № 668-р. затвердила «План першочергових заходів щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, із збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізованому просторі на 2008 – 2009 роки», а також провела реорганізацію органів державної влади України, відповідальних за співпрацю із закордонними українцями³. У Державному бюджеті України щорічно на постійній основі передбачені кошти на підтримку зарубіжних українців.

На жаль, не так багато наукових праць присвячено різним аспектам боротьби української діаспори за демократію і державну незалежність України⁴. Комплексного історичного дослідження згаданої проблеми на жаль не існує. Автор зацікавився згаданою тематикою та присвятив їй ряд наукових праць⁵.

Метою представленої статті є висвітлення боротьби української діаспори за демократію та державну незалежність України наприкінці 70-х – на початку 90-х років ХХ століття. Серед завдань публікації дослідити вплив «холодної війни» на активізацію зарубіжної української громади, висвітлити результати найбільших міжнародно-інформаційних кампаній української діаспори, проаналізувати підсумки правозахисної діяльності закордонних українців, вивчити допомогу зарубіжних українців національно-демократичним силам в УРСР, а також лобіювання питання про визнання державної незалежності України перед органами влади країн Заходу.

1. Вплив «холодної війни» на активізацію української громади країн Заходу.

Наприкінці 70-х – на початку 80-х років минулого століття відбулася активізація боротьби організації української діаспори за демократію та державну незалежність України. Це було викликано, в першу чергу, новим загостренням «холодної війни», до якого привели введення Радянської армії до Афганістану в 1979 році та надзвичайного стану в Польщі в 1981 році, з одного боку, а також приход до влади в ряді країн Заходу консервативних політиків, налаштованих на конфронтацію відносно між двома провідними політичними системами світу. Це, насамперед, Маргарет Тетчер, яка очолила Кабінет Міністрів Великобританії в 1979 році, та Рональд Рейган, який при підтримці Республіканської партії став Президентом США в 1980 році. Вони, як і найбільш консервативні кола католицького духовенства, суттєво підтримали нового главу Ватикану і Римо-Католицької церкви Іоанна Павла II, зважаючи на його антикомуністичні погляди.

Допомога США «нікарагуанським контраст» та програма СОІ «Зоряних війн», висунуті президентом США, як і нова «східна політика» Ватикану, спрямована на підтримку «Східних католицьких церков», перш за все, Литовської та Української греко-католицької церкви, явно суперечили інтересам СРСР.

В результаті спецслужбами, дипломатичними каналами та засобами масової інформації країн обох протилежних блоків були розгорнуті могутні інформаційні кампанії. Активно проходила «гонка озброєнь». Ситуація у світі все більше загострювалась. Українська громада країн Заходу вирішила використати згадане політичне становище в світі для того, щоб нанести могутнього удару по міжнародному іміджу СРСР та авторитету органів влади Радянського Союзу

в середині країни.

Представники української діаспори, були в першу чергу громадянами країн Заходу. Відповідно їхній світогляд формувався під впливом західних ідеології та стандартів бачення і розуміння подій у світі. З іншого боку, вони становили частину українського народу поза межами Батьківщини. Велику частину еміграції склали ті, хто свого часу покинув Україну, побоюючись репресій з боку уряду СРСР. На Заході вони активно відстоювали ідею незалежної демократичної Української держави.

Таким чином, для більшості українських організацій діаспори ситуація, яка склалася у взаєминах між обома військово-політичними блоками, давала додаткові стимули та створювала сприятливі умови для розгортання успішної антирадянської діяльності. Українська діаспора брала активну участь в «холодній війні», виступаючи на боці Заходу, але як окрема політична сила. Якщо для країн Заходу «холодна війна» була важливим засобом збереження своїх провідних позицій у світі, недопущення експансії СРСР, то для української діаспори, участь в «холодній війні» передбачала покращення становища з правами людини, легалізацію УГКЦ і УАПЦ в УРСР та створення незалежної Української держави. Проте загалом інтереси обох сторін співпадали.

Кінець 70-х – 80-ті роки ХХ століття стали часом масштабних міжнародно-інформаційних кампаній української діаспори спрямованих на захист прав людини, поширення в країнах Заходу правдивої історії України, дискредитацію радянської влади та відродження державної незалежності України. Серед них, зокрема, чільне місце займають кампанія по відзначенню Тисячоліття хрещення Русі-України, кампанія з висвітлення правди і вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, кампанія допомоги жертвам Чорнобильської катастрофи, акція деколонізації СРСР, акція протидії русифікації, акція «Чорної стрічки», акція висвітлення правди про Вінницьку трагедію. Важливе значення в боротьбі за демократію та державну незалежність України належало також правозахисній діяльності та участі закордонних українців у Гельсінкському процесі.

Активну участь у них брали Світовий конгрес вільних українців, Державний Центр УНР в екзилі, ІСНО, СУВФ, УДР, Американці в обороні людських прав в Україні, Український конгресовий комітет Америки, Українсько-американська координаційна рада, Комітет українців Канади, Союз українських організацій Австралії,

Координаційний осередок українських громадських центральних установ Європи, Світова федерація українських жіночих організацій, УГКЦ, УАПЦ, УПЦ США, УГПЦ Канади, Українське євангельсько-баптистське об'єднання Північної Америки, Український народний союз, Український братський союз, Пласт, Спілка української молоді, Українська вільна академія наук, Наукове товариство ім. Шевченка, Українське історичне товариство, Український католицький університет, Український вільний університет, Український науковий інститут Гарвардського університету, Канадський інститут українських студій Альбертського університету та багато інших.

2. Кампанія по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України.

В 1977 році провідні громадсько-політичні, наукові і релігійні діячі діаспори прийшли до висновку про необхідність розгортання великомасштабної ювілейної кампанії по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України, яка повинна була суттєво вплинути на процеси в середовищі української еміграції та становище в галузі дотримання релігійної свободи в СРСР і УРСР.

Підготовка ювілейної кампанії передбачала два напрямки діяльності: внутрішній, спрямований на консолідацію і відродження української громади, припинення негативних тенденцій в її середовищі, і зовнішній, що передбачав, з одного боку, зміцнення позицій української громади в країнах проживання, а з іншого – підтримку легалізації в СРСР «катакомбної» УГКЦ та УАПЦ, нормалізацію становища з правами людини в Радянському Союзі та створення у перспективі незалежної Української держави.

З метою залучення фінансових коштів на проведення кампанії було організовано ряд фондів, оголошено збіркові акції серед української громади, здійснені заходи для отримання фінансування з боку владних структур країн Заходу.

Ознайомлення з основними заходами і подіями в ході підготовки і відзначення українською діаспорою Тисячолітнього ювілею хрещення Руси-України дозволяє виділити такі основні періоди цього процесу:

- Перший – 1977 – 1983 рр. Релігійні і наукові організації української діаспори, в першу чергу, УГКЦ, УАПЦ, УГПЦ Канади, УПЦ США, УВУ, УКУ і УНІГУ створюють організаційні комітети для відзначення ювілею, наголошуючи на важливості спільного екуме-

нічного відзначення Тисячоліття хрещення Руси-України.

- Другий – 1983 – 1986 рр. До участі в кампанії активно залучаються центральні й крайові громадсько-політичні, наукові, професійні, жіночі й молодіжні організації. Створюються громадські та наукові комітети для відзначення важливої історичної події. При цьому, велика увага звертається на політичний бік справи: дотримання прав людини і релігійної свободи, легалізацію УАПЦ та УГКЦ в СРСР, увага зарубіжної громадськості акцентується на залежному статусі України в СРСР та прагненні її народу до волі й незалежності.

- Третій – 1987 – 1988 рр. Найактивніша стадія кампанії. У ній беруть участь майже всі організації української діаспори в країнах Північної та Південної Америки, Західної Європи та Австралії. Велика увага приділяється залученню до участі в кампанії офіційних осіб та зарубіжної громадськості. В столицях і багатьох містах країн Заходу проводяться різноманітні урочисті заходи. Спільне світове понадконфесійне відзначення Тисячолітнього ювілею християнства в Україні проходить в листопаді 1988 р. на V Конгресі СКВУ в Торонто. Кампанія поширюється на країни Східної та Центральної Європи, зокрема, Польщу і Югославію та УРСР, де в Києві, Харкові, Одесі, Львові, Івано-Франківську, Зарваниці, Грушеві відбуваються неофіційні відзначення Тисячоліття хрещення Руси-України.

- Четвертий – 1989 – 1990 рр. Завершальні заходи ювілейної кампанії. 1 грудня 1989 р. Президент СРСР Михайло Горбачов та Глава Ватикану і Римо-Католицької церкви Іоанн Павло II домовляються про відновлення дипломатичних стосунків між обома країнами та легалізацію УГКЦ зі вступом в дію нового радянського Закону про релігію. У 1989 р. була легалізована УГКЦ, а в 1990 р. – УАПЦ.

Міжнародно-інформаційна кампанія української діаспори по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України проводилась у формі:

- 1). Організації чисельних з'їздів крайових і центральних установ української діаспори, присвячених ювілею, з поширенням відповідних закликів і звернень до української діаспори, представників влади і офіційних осіб країн Заходу з приводу недотримання прав людини і релігійних переслідувань в СРСР, фальсифікації української історії та привласнення українського ювілею представниками РПЦ і Радянського Союзу;

- 2). Проведення акцій протесту: мітингів, маніфестацій, пікетувань посольств СРСР, «молитовних стійок» з вимогами легалізації

УАПЦ та УГКЦ в Україні, дотримання прав людини, ліквідації колоніального статусу України;

3). Поширення листівок, інформаційних матеріалів серед офіційних осіб і громадськості країн Заходу, організації інформаційної кампанії в українських і зарубіжних засобах масової інформації;

4). Організації обговорення на сторінках української преси становища в українській діаспорі в зв'язку з асиміляційними процесами в її середовищі, позиції стосовно ювілею, потреби консолідації навколо спільного відзначення ювілею, активного залучення до участі в кампанії української молоді;

5). Організації наукових симпозіумів, конгресів і конференцій як виключно українських, так і спільно з науковими установами країн Заходу та за участю науковців з УРСР для пропаганди і популяризації історії України серед української і зарубіжної громадськості, здійснення з цією метою наукових проєктів, яскравим прикладом яких є Гарвардський проєкт;

6). Проведення фестивалів і концертів української народної творчості, виставок українського мистецтва з нагоди ювілею, що сприяло поширенню і популяризації української культури, звичаїв і традицій як серед української, так і іноземної громадськості країн Заходу;

7). Проведення урочистих богослужінь та екуменічних молебнів спільно священнослужителями українських православної, католицької і протестантської церков, представниками духовенства західних країн, посвячення новозбудованих українських храмів з нагоди ювілею, що сприяло підвищенню авторитету українських церков, зближенню позицій і певній консолідації УГКЦ і УАПЦ, відродженню релігійності серед українського суспільства і особливо серед молоді, приверненню уваги до трагічної долі українських церков в УРСР і релігійних переслідувань в СРСР;

8). Організації «років української молоді», зльотів молоді, спортивних олімпіад, конкурсів на кращі наукові роботи, вірші, твори-есе, малюнки з нагоди ювілею з метою залучення молоді до активної участі у справах української громади в країнах поселення;

9). Видання наукових праць з нагоди ювілею, присвячених історії України, релігієзнавству і філософії, творів української літератури;

10). Відкриття пам'ятників князю Володимирі і княгині Ользі, українських культурних осередків, виготовлення пам'ятних таблиць, ювілейних медалей, марок, святкових карток, листівок, емблем і альбомів для поширення інформації та увіковічення пам'яті

про ювілей;

11). Організації урочистих святкових заходів з нагоди ювілею в 1987 – 1988 роках в найбільших містах та столицях країн Заходу, зокрема в Вашингтоні, Нью-Йорку, Чикаго, Лос-Анджелесі (США), Оттаві, Торонто (Канада), Римі (Ватикан), Мюнхені (ФРН), Парижі, Ліоні (Франція), Мадриді, Барселоні (Іспанія), Лондоні (Великобританія), Брюсселі (Бельгія), Відні (Австрія), Пруденстополісі (Бразилія), Канберрі, Сідней, Мельбурні (Австралія), Буенос-Айресі, Бериссо (Аргентина), Енкарнасьйоні (Парагвай) та інших за участю іноземних офіційних осіб і громадськості з метою привернення їхньої уваги до проблем української діаспори та України⁶.

Таким чином українська діаспора в рамках проведення ювілейної кампанії передбачила, виробила й здійснила комплексну систему заходів, розрахованих на охоплення практично всіх сфер суспільного життя і діяльності, в першу чергу, громадсько-політичної, релігійної, наукової, культурно-освітньої і виховної. Кампанія носила глобальний характер, охоплюючи територію більше 30-ти країн, розташованих на 5-х континентах. Крім того, великий часовий термін проведення та значні використані кошти зумовили її масштабність і велике громадсько-політичне значення. Як визнання особливих заслуг канадських українців у розбудові держави, під час завершення кампанії в 1989 році 24-им генерал-губернатором Канади став українець Рамон Гнатишин.

В ході проведення ювілейної кампанії активно здійснювалася популяризація української історії, культури, традицій і звичаїв в багатьох країнах світу. Велике пропагандистське значення, в цьому контексті, мали випуск і поширення святкової атрибутики, а також організація ювілейних концертів, виставок мистецтва тощо.

Важлива роль в кампанії належала мас-медіа української еміграції, діяльність яких у цей період була спрямована на пробудження національної самосвідомості й консолідацію зарубіжних українців, їх активне залучення до участі в ювілейних заходах. Під час проведення кампанії мас-медіа виступали «інформаційною зброєю» української еміграції, привертаючи увагу світової громадськості до проблеми недотримання релігійної свободи в СРСР.

Увага органів влади, ЗМІ та громадськості країн Заходу була привернута до заборони діяльності УГКЦ і УАПЦ в СРСР. Інформаційно-пропагандистські акції української діаспори привели до винесення цієї проблеми на міжнародний рівень. Активну участь у її розв'язанні в інтересах української діаспори взяли представники

органів влади країн Заходу під час неодноразових переговорів з урядом СРСР.

До участі в кампанії та підтримці вимог українців організаціям української діаспори вдалося залучити Президента США Рональда Рейгана, віце-президента Джорджа Буша, генерал-губернатора Канади Жан Совеї, прем'єр-міністра Канади Браєна Малруні, Главу Ватикану і Римо-Католицької церкви Іоанна Павла II, королеву Великобританії Єлизавету II, Константинопольського патріарха Димитріоса I, Конгрес США, Сенати Канади і Австралії, губернаторів штатів і провінцій, мерів міст, представників місцевої влади, науковців, релігійних і громадських діячів США, Канади, Західної Європи, країн Латинської Америки та Австралії.

Керівництво США, Канади, представники органів влади країн Західної Європи, Південної Америки та Австралії неодноразово під час проведення ювілейної кампанії підкреслювали відчутний внесок українців в розвиток цих країн, здійснювали підтримку вимог української громади в галузі дотримання прав людини та забезпечення релігійної свободи в СРСР і УРСР. Адже дії української діаспори привернули увагу урядів, офіційних осіб та громадськості країн Заходу до недотримання прав людини і особливо релігійної свободи в СРСР, стимулюючи їх до активного обговорення і позитивного вирішення цих питань на міжнародному рівні, зокрема, під час переговорів з урядом СРСР⁷.

3. Кампанія з висвітлення правди і вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні.

У 1981 році українська діаспора країн Заходу розпочала великомасштабну міжнародно-інформаційну кампанію щодо дослідження, висвітлення правди та вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, приурочену до 50-річчя цієї жахливої трагедії українського народу. Активну участь у ній взяли понад 120 громадсько-політичних, релігійних, наукових, жіночих, молодіжних та професійних об'єднань закордонних українців.

Основною метою заходів української еміграції, поряд із вшануванням жертв великої трагедії українського народу, була дискредитація органів влади СРСР перед міжнародним співтовариством. Для цього була розгорнута великомасштабна кампанія української діаспори щодо дослідження, висвітлення правди та вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, приурочена до 50-ліття жахливої трагедії українського народу. Переважна біль-

шість організацій закордонних українців, таких як СКВУ, УККА, ДЦ УНР в екзилі, СУОА, що взяли активну участь в кампанії, мала в своїх програмних або статутних документах положення згідно з якими метою їх діяльності була боротьба за державну незалежність України. Отже свої дії, пов'язані із відзначенням 50-ліття Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, вони розглядали як один із складових елементів боротьби за досягнення державної незалежності України шляхом послаблення свого стратегічного ворога – органів влади СРСР.

Один з активних учасників тих подій американський вчений Джеймс Мейс писав із цього приводу: «Це був час незвичного політичного і громадського прориву, який готувався не одне десятиліття. Українська громада виявила безпрецедентну для неї політичну активність на американській політичній сцені... Найважливішим аспектом цього прориву була його політична складова. Їхній жаль, почуття скривдженості, співчуття до жертв голодоморів та політичних репресій були справжніми. Але вони були абсолютно переконані, що найкращим пам'ятником було би використання цього страждання як зброї боротьби проти радянського режиму з метою самоствердження та як конкретний крок до майбутнього визволення України і, таким чином, продемонструвати, що людські втрати українського народу не були даремними»⁸.

Крім того, кампанія української діаспори щодо дослідження, висвітлення правди та вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні, приурочена до 50-ліття жахливої трагедії українського народу, повинна була покращити становище закордонних українців в країнах їх проживання по аналогії з єврейською громадою, у якої був свій Голокост, а також сконсолідувати українців, надати їм додатковий імпульс в боротьбі з асиміляційними процесами та сприяти підтримці боротьби за відродження державної незалежності України.

Діяльність української діаспори в ході міжнародно-інформаційної кампанії щодо висвітлення правди про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні була сконцентрована в декількох напрямках:

- 1). Підготовка наукових праць та проведення міжнародних конференцій, присвячених Голодомору 1932 – 1933 років;
- 2). Організація маніфестацій, мітингів та інших багатолюдних акцій на відзначення цієї трагічної події;
- 3). Організація масштабної інформаційної кампанії в мас-медіа із залученням іноземних PR-агентств, а також підготовкою доку-

ментального фільму про трагедію Голодомору і трансляцію його в країнах Заходу;

4). Залучення офіційних осіб та органів влади країн Заходу до участі в подібній діяльності української громади з метою державного визнання трагедії українського народу шляхом створення Комісії Конгресу США з вивчення Голоду в Україні та Міжнародної комісії з розслідування Голоду в Україні в 1932 – 1933 роках. Робота комісії такого рівня передбачала автоматичне визнання їх висновків міжнародним співтовариством, що надавало величезні можливості українській громаді для їх інформаційного використання та відкривало шлях для висунення звинувачень органам влади СРСР у геноциді українського народу, адже «злочини проти людяності» не мали строку давності.

Кампанія української діаспори щодо висвітлення правди про Голодомор 1932 – 1933 рр. в Україні мала ряд наслідків: по-перше, весь світ дізнався про жахливу трагедію українського народу в контексті прагнень його до державної незалежності.

По-друге, органи влади СРСР були визнані на міжнародному та державному рівні винуватими в організації геноциду українського народу під час якого загинуло за різними оцінками від 4,6 до 10 млн. осіб.

По-третє, органи влади СРСР і УРСР вимушені були визнати сам факт голоду 1932 – 1933 років, чого до цього не було. А вчені в Україні розпочали його вивчення.

По-четверте, інформація про цей жахливий злочин сталінського режиму серйозно підірвала позиції КПРС та КП(б)У в Україні.

По-п'яте, факти Голодомору, підтверджені Міжнародною комісією з розслідування Голоду в Україні в 1932 – 1933 роках та Комісією Конгресу США з вивчення Голоду в Україні та тиражовані в мас-медіа, безсумнівно, сприяли зміні позиції багатьох державних діячів, політиків, науковців і журналістів в бік підтримки права українського народу на відновлення власної незалежної держави.

По-шосте, були значно зміцнені позиції української громади серед суспільств країн свого проживання.

По-сьоме, виявлені факти про Голодомор 1932 – 1933 років, а саме масштаб цієї трагедії надавав національно-демократичним силам в УРСР додаткових аргументів та моральної наснаги в боротьбі за відродження державної незалежності України.

4. Правозахисна діяльність та участь закордонних українців у Гельсінкському процесі.

Українська діаспора країн Заходу вела активну боротьбу за права людини і права української нації в УРСР. Вона трактувалася як видозмінена форма боротьби за відродження державної незалежності України. Українські правозахисні організації в країнах Заходу здійснили відчутний тиск на органи влади, громадськість та мас-медіа США, Канади та країн Західної Європи під час розвитку Гельсінкського процесу з метою здобути їх підтримку та підняти питання дотримання прав людини в Україні під час переговорів з СРСР наприкінці 70-х – на початку 90-х років ХХ століття.

Необхідно відмітити, що правозахисна діяльність закордонних українців вела до поступової «ерозії» радянської системи. Під час більшості суттєвих міжнародних заходів піднімалося питання недотримання органами влади СРСР взятих на себе зобов'язань згідно з, підписаним керівниками цієї країни, Заключним Актом Гельсінкської конференції. Це «псувало» на весь світ міжнародний імідж Радянського Союзу та його лідерів.

Привабливість комуністичного шляху розвитку, який СРСР пропагував у багатьох інформаційних кампаніях, розрахованих передусім на Захід і країни Третього Світу, нівелювалася повідомленнями закордонних українців про відверте «нехтування» тоталітарним режимом правами людини, наявність політ'язнів, відсутність свободи віросповідання та насильницьке насадження в Радянському Союзі атеїстичного світогляду. Тим більше, що інформація надана українською діаспорою оприлюднювалася, досить часто, високопосадовцями країн Заходу, зокрема, першими особами США і Канади.

Звичайно, все це було важливим елементом «холодної війни», яку закордонні українці завдяки своїм зусиллям обернули на користь українського народу та своєї країни. Необхідно підкреслити, що закордонні українці стали тим «рупором», який підняв на міжнародному рівні проблему з недотриманням прав людини в УРСР. Це відчутно сприяло становленню демократії та досягненню державної незалежності України.

Дії української діаспори увінчалися успіхом, про що свідчить реакція міжнародної спільноти та її тиск на органи влади СРСР для позитивного вирішення питань, які піднімали зарубіжні українці під час міжнародних конференцій НБСЄ, МЗС, дипломатичні представництва при ООН, правозахисні організації та мас-медіа захід-

них країн постійно піднімали проблему порушення прав людини в СРСР, прямо чи опосередковано здійснюючи тиск на органи влади Радянського Союзу з метою її вирішення. Це дало свої результати. Політика СРСР в галузі дотримання прав людини зазнала суттєвих змін. Радянський Союз, як активний учасник Гельсінкського процесу, почав виконувати взяті на себе зобов'язання у гуманітарній сфері.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. були звільнені останні політв'язні. Зокрема, у 1988 році завдяки особистому втручанню Президента США Рональда Рейгана та наполегливим зусиллям української громади в світі, органи влади СРСР звільнили Левка Лук'яненка та Юрія Шухевича. В листопаді 1990 року був випущений на свободу останній український політв'язень Богдан Климчак. В 1989 – 1990 роках в УРСР були легалізовані УГКЦ і УАПЦ та отримало реальне законодавче забезпечення право на свободу віросповідання. Реальним результатом стали законодавчі зміни в СРСР, припинення порушення прав людини та релігійної свободи в УРСР, звільнення ряду ув'язнених українців, започаткування самостійної участі України, як незалежної держави у Гельсінкському процесі на початку 90-х років ХХ століття⁹.

5. Допомога національно-демократичним силам в УРСР.

Наприкінці 80-х років ХХ століття для закордонних українців все більш очевидними ставали зміни, які відбулися в СРСР та країнах соціалістичного табору. Серія «оксамитових» революцій, які прокотилися країнами Центрально-Східної Європи, а також вихід країн Балтії з СРСР, засвідчили українські діаспори, що подібне можливе і в Україні. Хід Гельсінкського процесу та тиск органів влади країн Заходу на СРСР щодо виконання підписаних міжнародних угод в галузі прав людини, зокрема, релігійної свободи, свободи слова, політичних переконань, допуску на вибори спостерігачів від іноземних країн, вільного обміну інформацією, свободи зібрань, призвели до серйозних змін в Радянському Союзі. Цьому значно сприяла нова політика «перебудови» та «відкритості» проголошена радянським керівництвом на чолі з Михайлом Горбачовим. В УРСР з'явилася серйозна опозиційна сила у вигляді Народного Руху України.

Все це ставило перед українською діаспорою, яка прагнула до створення незалежної демократичної України ряд першочергових завдань.

По-перше, надати необхідну матеріальну, інформаційну та мо-

ральну підтримку опозиції в УРСР що прагнула до демократії та державної незалежності України, адже їй протистояла могутня державна машина.

По-друге, сприяти прозорості виборчого процесу, використовуючи для цього Конференції НБСЕ та свої зв'язки серед органів влади, в першу чергу США і Канади. Адже фальсифікація волевиявлення виборців, поряд із нерівномірним доступом до мас-медіа давали представникам панівної Комуністичної партії України можливість безкінечно утримувати владу в своїх руках. Практика країн Центрально-Східної Європи та Балтії свідчила про необхідність усунення цієї партії від влади задля подальшого демократичного та суверенного розвитку країни.

По-третє, необхідно було переконати органи влади країн Заходу у потребі визнання державної незалежності України, якщо український народ або органи влади УРСР врешті приймуть таке рішення, а також сприяти формуванню владних інституцій та зовнішньої і внутрішньої політики нової демократичної Української держави.

По-четверте, закордонні українці повинні були приділити велику увагу зміцненню національної самосвідомості українців, зміні їхніх ідеологічних переконань, заміні проросійського домінуючого комуністичного атеїстичного світогляду на національно-демократичний та релігійний завдяки інформаційно-пропагандистській діяльності.

Саме тому в 1989 – 1990 роках у країнах Північної Америки та Австралії формуються Комітети допомоги Україні, Товариства прихильників Руху, створюється Народний фонд допомоги Україні, діяльність якого була спрямована на допомогу Народному Руху України, а також дітям Чорнобиля.

В УРСР, за допомогою туристів і спеціальних кур'єрів, від закордонних українців поступали значні обсяги іноземної валюти «кешем», яка обмінювалася на «чорному ринку» по фантастично високому обмінному курсу, зважаючи на не конвертованість радянських рублів та згодом використовувалася для фінансування штабів Народного Руху, активістів, організації мітингів, виготовлення агітаційної поліграфічної продукції. Крім того, поставлялася необхідна навчальна і наукова література, розроблена вченими та громадсько-політичними діячами діаспори. Багато праць висвітлювали кардинально інший, відмінний від прийнятого в СРСР, підхід до історії України та її тогочасного становища. Вони використовувалися для навчання активістів Руху та створення дискусійних груп, які проводили агітацію за демократичний розвиток і державну незалежність

України.

Здійснювалася підтримка, з боку канадського, австралійського та американського крайових комітетів допомоги Україні, незалежних україномовних мас-медіа в Україні що стояли на державницьких позиціях.

Сума коштів виділених закордонними українцями на укомплектування опозиційних структур в Україні комп'ютерною технікою перевищувала суму в 300 тис. доларів США. На той час це був еквівалент 15 млн. радянських карбованців. Величезні на той час кошти. Половину цих коштів (150 тис.) надала українська діаспора США. По-суті закордонні українці повністю сформували технічну та майже повністю видавничу і матеріальну базу НРУ. З діаспорних коштів оплачувалися візити лідерів національно-демократичних сил в США, Канаду, країни Західної Європи і Австралію, а також перебування емісарів громадсько-політичних організацій української еміграції в УРСР¹⁰.

Непересічне значення для становлення державної незалежності України, мала діяльність закордонних українців спрямована на формування позитивної громадської думки в Україні щодо цього питання. Найяскравіше це проявилось під час підготовки і проведення всенародного референдуму 1 грудня 1991 року, який мав підтвердити Акт про державну незалежність України, прийнятий Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 року. Народний Рух України ініціював створення Громадської Ради «Референдум», яка повинна була популяризувати серед українців ідею державної незалежності України. Її співголовами стали письменник Іван Драч та ректор КПІ Петро Таланчук¹¹. Проте, для проведення задекларованої діяльності були потрібні кошти. Тим більше, що паралельно з референдумом проходили і перші загальнонаціональні вибори Президента України.

9-10 жовтня у будинку Спілки письменників України пройшли консультації між керівництвом НРУ, Громадської Ради «Референдум» та представниками української громади США. Трохи раніше аналогічні переговори пройшли з канадськими українцями.

НРУ потребував на проведення агітаційної кампанії щодо підтримки державної незалежності України трохи більше 10 млн. радянських рублів (268 тис. дол. США). Закордонні українці пообіцяли надати необхідні кошти. Проте, вони наполягли, щоб гроші в першу чергу йшли на пропаганду участі в голосуванні, нейтралізацію політичної пропаганди щодо неучасті в референдумі або не під-

тримки державної незалежності України, проведення спостереження за чесністю голосування та підрахунком голосів¹².

Незважаючи на формальне невтручання закордонних українців у президентські перегони в Україні, можна стверджувати, що їх фінансова допомога йшла в тому числі і на підтримку опозиційних кандидатів. Адже ідея підтримки проголошення державної незалежності України була домінуючою в передвиборчій агітації опозиційних політиків, зокрема, В. Чорновола й І. Юхновського. Крім того, забезпечення спостереження за чесністю проведення голосування та підрахунку голосів стосувалося як референдуму так і президентських перегонів.

Іншими словами за гроші закордонних українців під виглядом референдуму неофіційно фінансувалися передвиборчі заходи, діяльність агітаційних груп та спостерігачів на виборах. Гроші поступали безперервно. В США і Канаді були проголошені збіркові акції. За шість тижнів тільки українська громада США надала на підтримку референдуму майже 204 тис. дол. США. Приблизно таку ж суму надала і українська діаспора Канади. Якби часу було більше, допомога вимірялася б мільйонами доларів. Проте й цих грошей з лихвою вистачило на всі організаційні заходи. У січні 1992 року канадські і американські українці після перевірки бухгалтерії НРУ засвідчили, що зловживань не було. Гроші пішли на потреби України¹³. Тим більше, що результат референдуму – понад 90% голосів за українську незалежність, продемонстрував перед українською громадою країн Заходу ефективність діяльності НРУ.

Важливим аспектом діяльності української діаспори було добитися визнання з боку органів влади країн Заходу державної незалежності України в разі її проголошення українським народом. З органами влади Канади в цьому напрямку проблем було значно менше, зважаючи на значний вплив української громади в канадському суспільстві та Консервативній партії Канади, яка перебувала в той час при владі. Проте, політику країн Заходу визначали, в першу чергу, США. Тому українська громада цієї країни розгорнула активну діяльність з метою переконати керівництво країни в необхідності підтримки державної незалежності України. На початку 90-х років XX століття українська громада США чітко поставила перед керівництвом цієї північноамериканської країни питання про необхідність визнання державної незалежності України. Це було представлено як стратегічний пріоритет в діяльності української громади цієї держави. Успішну діяльність в цьому напрямку вели

УККА, УАКР, Державний центр УНР в екзилі, ККДУ США, ІСНО, СУВФ, УДР, «Україна 2000». Активно діяла з метою визнання державної незалежності України з боку уряду країни і українська громада Австралії¹⁴.

Програш опозиційних кандидатів на виборах, через деякий час, з лихвою компенсувався національно-демократичною політикою, яку почав проводити новообраний президент України Леонід Кравчук. Призупинення, а згодом заборона діяльності КП(б)У, призначення на ряд провідних посад в державі представників національно-демократичних сил, а також підписання Біловезьких угод, які призвели до ліквідації СРСР, зробили його досить популярним в середовищі української діаспори. Цьому сприяли і розповіді Леоніда Кравчука про те, як в дитинстві він збирав гроші для УПА. Комуністичне минуле нової української влади відійшло на другий план.

Закордонні українці їй повірили. 24 серпня 1992 року останній Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк на чолі делегації Державного центру УНР в екзилі передав владні регалії УНР Президенту України Леоніду Кравчуку. Державний Центр УНР в екзилі припинив своє існування¹⁵. Це свідчило про визнання закордонними українцями легітимності нового українського керівництва та відродженої Української держави. По-суті цей акт засвідчив поєднання державних традицій УНР і УРСР в новій Українській державі.

Підсумовуючи все вищесказане, необхідно відмітити значний внесок української діаспори країн Заходу у поширення демократії та здобуття державної незалежності України. Зусилля закордонних українців, передусім, були спрямовані на проведення масштабних міжнародно-інформаційних кампаній спрямованих на захист прав людини, поширення в країнах Заходу правдивої історії України, дискредитацію радянської влади. Важливе значення в боротьбі за демократію та державну незалежність України належало також допомозі з боку організацій зарубіжних українців національно-демократичним силам в УРСР, а також лобюванню питання про визнання державної незалежності України перед органами влади країн Заходу.

Серед перспективних напрямків подальших досліджень висвітлення участі закордонних українців у процесі розбудови незалежної демократичної України.

Джерела та література:

¹ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради

України 28 черв. 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – С. 6.

² Виступ Президента України Віктора Ющенка на зустрічі з представниками української громади м. Чикаго 5 квітня 2005 р. // Офіційне Інтернет-представництво Президента України.

³ План першочергових заходів щодо розвитку зв'язків з українцями, які проживають за межами України, із збереження, захисту та популяризації культурних надбань українства у світовому цивілізованому просторі на 2008 – 2009 роки. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008 року № 668-р.

⁴ На скрижалях історії: З історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940 – 1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн. 1 / Упоряд.: О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк, П.Т. Тронько. – К., 2003. – 862 с. Рудницький Яр. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками / Я. Рудницький. – Оттава, 1994. – 96 с.; Городиський Зенон. Українська Національна Рада. Історичний нарис / З. Городиський. – Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1993. – 98 с.; Маруняк Володимир. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1 Роки 1945 – 1951 / В. Маруняк. – Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – С. 429; Паньківський Кость. Від комітету до Державного Центру / К. Паньківський. – Нью-Йорк – Торонто, 1968. – 287 с.; Прокоп Мирослав. Меморіал УНР і УГВР на мировій конференції в Парижі / М. Прокоп // Сучасність. – 1987. – Ч. 10. – С. 74-93; Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / під ред. Л. Винара і Н. Пазунок. – Філадельфія – Київ – Вашингтон: Фундація ім. С. Петлюри в США, вид-во «Веселка», 1993. – 493 с.; Маркусь В. Українські політичні партії на еміграції в 1945 – 1955 роках / В. Маркусь // Сучасність. – Мюнхен. – 1984. – Ч. 10. – С. 64-70; Панченко Олександр. Організація українських націоналістів за кордоном в контексті українського державотворення / О. Панченко. – Видавництво «Гадяч», 2003. – 466 с.; Панченко Олександр. Українська головна визвольна рада – Закордонне Представництво УГВР – Генеральний секретаріат Закордонних справ УГВР – Середовище УГВР / О. Панченко. – Видавництво «Гадяч», 2004. – 420 с.; Киричук Ю. Українські емігрантські партії повоєнного часу (1945 – кінець 1950-х років) / Ю. Киричук // Вісник Львів. ун-ту. Серія: історія. – 2002. – Вип. 37/1. – С. 364-378; Галамай Степан. Конференції закордонних частин ОУН в Міттенвальді / С. Галамай // Міттенвальд 1946 – 1951. З нагоди 50-ліття Таборів Українських Біженців в Міттенвальді, Німеччина. – Воррен – Мічиган, 2001. – С. 165-167.

⁵ Недужко Ю.В. Погляди Президента УНР в екзилі Миколи Лівницького (1967 – 1989) на проблему відродження незалежної демократичної

України / Ю.В. Недужко // Література та культура Полісся. – Вип. 27. Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті / Відп. ред. і упорядник Г.В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 183-187; Недужко Ю.В. Європейські політичні процеси та перспективи відродження незалежної демократичної України в працях Президента УНР в екзилі Миколи Лівичького / Ю.В. Недужко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – С. 64; Недужко Ю. Створення і діяльність Державного центру УНР в екзилі (1945 – 1955) / Ю. Недужко // Національні Рухи Опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х – середини 1950-х років: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. – С. 171-177; Недужко Ю. Взаємодія Державного центру УНР в екзилі з міжнародними організаціями та органами влади країн Заходу / Ю. Недужко // Тези доповідей Першої Міжнародної Наукової Конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті» 8-10 березня 2006 року, м. Львів, Україна, 2006. – С. 32-35; Недужко Ю.В. Формування українського національного-визвольного руху в еміграції (1945 – 1950 рр.) / Ю.В. Недужко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). – Вип. 30. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 318-328; Недужко Ю.В. Міжнародна діяльність Державного центру УНР в екзилі наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття / Ю.В. Недужко // Літературно-мистецький, публіцистичний та науково-популярний щомісячник «Бористен», 2005. – №12. – С. 14-16; Недужко Ю. В. Державний центр УНР в екзилі: боротьба за демократію та незалежність України / Ю.В. Недужко // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ч. 4. – Кн. 1. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 129-147; Недужко Ю. Жіночі організації української діаспори в контексті боротьби за відродження незалежної демократичної України (сер. 40-х – 50-ті рр. ХХ ст.) / Ю. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2006. – №1. – С. 23-29; Недужко Ю.В. Внесок вчених української діаспори у відродження державної незалежності України / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2006. – №3. – С. 31-36; Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори США за відродження державної незалежності України (кінець 50-х – початок 60-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець».

Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2006. – №4. – С. 55-61; Недужко Ю.В. Взаємодія Державного центру УНР в екзилі та Американського комітету визволення від більшовизму в інтелектуальній альтернативі СРСР (в першій половині 50-х років ХХ століття) / Ю.В. Недужко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). – Вип. 33. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 316-328; Недужко Ю.В. Культурні ініціативи інтелігенції української діаспори в контексті боротьби за відродження державної незалежності України (кінець 50-х – друга половин 60-их років ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Вип. ХХІ. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2006. – С. 299-304; Недужко Ю.В. Взаємодія об'єднань української діаспори країн Заходу та Американського комітету визволення від більшовизму в 50-х – 60-х роках ХХ ст. / Ю.В. Недужко // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Випуск п'ятий. – Ніжин – Київ: НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – С. 28-33; Недужко Ю.В. Діяльність української діаспори Канади щодо відродження державної незалежності України (кін. 40-х – сер. 60-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: Вежа, 2007. – №1. – С. 282-287; Недужко Ю.В. Діяльність української діаспори в США по відродженню державної незалежності України (сер. 40-х – сер. 50-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин: Збірник наукових праць пам'яті доктора історичних наук, професора Пархомчука Станіслава Максимовича / Відп. ред. В.А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 75-84; Недужко Ю.В. Євроінтеграційний курс зовнішньополітичної діяльності Державного центру УНР в екзилі (1948 – 1960 рр.) / Ю.В. Недужко // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво: Тези доповідей III Міжнародної наук.-практ. конф. студ., аспірантів і молодих науковців, Луцьк, 18-19 трав. 2006 р.: У 2-х т. / Уклад. В.І. Лажнік, С.В. Федонюк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2006. – Т. 1. – С. 23-26; Недужко Ю.В. Інформаційна діяльність Державного центру УНР в екзилі в другій половині 50-х років ХХ століття / Ю.В. Недужко // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-красназничої конференції присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. У двох томах. Том 2: Всесвітня історія. Спеціальні історичні дисципліни. Політологія. Міжнародні відносини. – Чернівці: Книга ХХІ, 2006. – С. 257-262; Недужко Ю.В. Інформаційна діяльність Дер-

жавного центру УНР в екзилі наприкінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття / Ю.В. Недужко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 274-281; Недужко Ю.В. Діяльність української політичної еміграції Західної Європи по відродженню незалежної демократичної України (сер. 40-х – кін. 50-х рр. ХХ століття) / Ю.В. Недужко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 16: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 237-250; Недужко Ю.В. Державний центр Української Народної Республіки в екзилі (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) / Ю.В. Недужко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 90; Недужко Ю.В. Освітньо-виховні аспекти діяльності української діаспори країн Заходу в контексті боротьби за державну незалежність України (середина 40-х – 80-ті роки ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей на пошану професора П.П. Гузенка / Відп. ред. В.М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 12. – С. 416-433; Недужко Ю.В. Культурна діяльність СКВУ в контексті боротьби за відродження державної незалежності України (кінець 60-их – початок 80-их років ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Український вимір. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ». – Випуск шостий. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – С. 132-135; Недужко Ю. Українська діаспора США в боротьбі за демократію та державну незалежність України (сер. 50-х – кін. 60-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Україна в нас єдина: Матеріали засідань наукових секцій IV Всесвітнього форуму українців, 18-20 серпня 2006 р. м. Київ / Уклад. Д.В. Павличко, В.М. Зуєв, Л.М. Кононко – К.: Екопаксервіс, 2007. – С. 211-215; Недужко Ю. Боротьба української діаспори країн Заходу за відродження державної незалежності України в середині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст. / Ю.В. Недужко // Тези доповідей Другої Міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті» 18-20 червня 2008 року, м. Львів, Україна, 2008. – С. 126-127.

⁶ Недужко Ю.В. Тисячоліття хрещення Руси-України. Відзначення світовою громадськістю всесвітньо-історичної події / Ю.В. Недужко. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2003. – С. 96-98.

⁷ Недужко Ю.В. Українська діаспора Західної Європи в кампанії по відзначенню тисячоліття хрещення Руси-України / Ю.В. Недужко

// Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: Вежа, 2000. – №3. – С. 32-36; Недужко Ю.В. Роль засобів масової інформації в кампанії української діаспори по відзначенню Тисячоліття хрещення Руси-України / Ю.В. Недужко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 5. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 205-212; Недужко Ю.В. Участь організацій української діаспори країн Заходу в підготовці кампанії з відзначення тисячоліття хрещення Руси-України (кін. 70-х – поч.80-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: Вежа, 2001. – № 5. – С. 48-52; Недужко Ю.В. Відзначення тисячолітнього ювілею християнства та лібералізація релігійного життя в СРСР / Ю.В. Недужко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Збірник статей. – Вип. 19. – Київ – Донецьк: Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 320-331; Недужко Ю.В. Українська діаспора та відзначення тисячоліття хрещення Руси-України в шкільному курсі історії / Ю.В. Недужко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сільська школа: Традиції та новаторство». 24-25 жовтня 2000 року. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С. 96-102; Недужко Ю.В. Тисячоліття хрещення Руси-України. Відзначення світовою громадськістю всесвітньо-історичної події / Ю.В. Недужко. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2003. – С. 200.

⁸ Мейс Дж. Відзначення українською діаспорою 50-річчя голодомору / Дж. Мейс // Голод 1932 – 1933 років в Україні: причини та наслідки. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 798.

⁹ Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори Канади за права людини та незалежність України (кін. 60-х – поч. 80-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Наука, релігія, суспільство. – ІІІІ МОНУ і НАНУ «Наука і освіта», 2005. – №2. – С. 43-48; Недужко Ю.В. Діяльність Світового Конгресу Вільних Українців щодо забезпечення свободи і демократії в Україні. 1969 – 1979 / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2007. – №2. – С. 40-46; Недужко Ю.В. Інформаційна діяльність Світового Конгресу Вільних Українців наприкінці 60-х – в 70-х рр. ХХ ст. / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2007. – №3. – С. 44-49; Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори країн Заходу за права людини в Україні (середина 70-х – початок 80-х рр. ХХ ст.) / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Києво-Могилянська Академія» і видавни-

цтва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2007. – №6. – С. 14-20; Недужко Юрій. Правозахисна та державотворча діяльність української діаспори в умовах Гельсінкського процесу наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Кієво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2008. – №2. – С. 55-62; Недужко Ю.В. Боротьба української діаспори країн Заходу за права людини в Україні (середина 80-х – початок 90-х рр. XX ст.) / Ю.В. Недужко // Спільний проект Національного університету «Кієво-Могилянська Академія» і видавництва «Мандрівець». Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець», 2008. – № 3. – С. 55-62.

¹⁰ Інтерв'ю автора з Почесним головою УВКР Михайлом Горинем.

¹¹ Інтерв'ю автора з Головою Товариства «Україна-Світ» Іваном Драчем.

¹² Тобі, Україно. Історія Координаційного Комітету Допомоги Україні в США 1991 – 2003. – Упорядкування Оксани Сліпущко. – Київ: «Аконіт», США – Україна, 2004. – С. 34-35.

¹³ Там само. – С. 38.

¹⁴ Лаврівський Любомир. Зовнішні зв'язки українців в Австралії / Л. Лаврівський // Українці в Австралії. Том 2. – Союз Українських Організацій Австралії, Мельбурн, 1998. – С. 178-199.

¹⁵ Плав'юк Микола. Роль Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі у відродженні української державності / М. Плав'юк // У майбутнє – в ім'я України! Матеріали III Всесвітнього форуму українців, 18-20 серпня 2001 р.

Володимир Ковальчук
Київ

МІСІЯ ЕНРІКЕ ІНСАБАТО У НАЛАГОДЖЕННІ КОНТАКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ З ІТАЛІЙСЬКИМ ПОЛІТИКУМОМ (1930-і – 1950-і рр.)

У статті висвітлюється роль місії італійського політика, дипломата і журналіста Енріке Інсабатто у налагодженні відносин між українською політичною еміграцією та італійськими політичними колами в 30-50-их рр. ХХ ст. Зокрема охарактеризовано головні аспекти налагодження контактів італійських політичних кіл з провідниками ОУН (ПУН) Є. Коновальцем та Є. Онацьким, завдяки посередництву Е. Інсабатто.

Ключові слова: *Е. Інсабатто, Організація Українських Націоналістів, Є. Коновалець, італійський політикум.*

In this article author elucidates the role of the mission of Italian politician, diplomat, and journalist Enrique Insabato in a settlement of relations between Ukrainian political emigration and Italian political circles during 30s-50s of XX century. In particular author characterizes the main aspects of the contacts establishment between Italian politicians and OUN leaders Ye. Konovalets and Ye. Onatsky through the mediation of E. Insabato.

Key words: *E. Insabato, Organization of Ukrainian Nationalists, Ye. Konovalets, Italian political environment.*

***

Прикметною особливістю творчого доробку багатьох істориків, котрі вивчають діяльність діячів ОУН на зовнішньополітичній арені у 1930-х – 1950-х рр., є «україноцентричність». Вона виявляється у наступному: дослідники педантично з'ясовують, з якими країнами ОУН налагоджувала контакти¹, а аналогічні ініціативи іноземців, котрі з власної волі шукали зв'язки із членами цієї організації й знайомили їх з керівниками своїх держав, до їхнього поля зору потрапляють не часто. У результаті складається враження, що оунівці «завойовували» підтримку іноземців-політиків у односторонньому порядку. Невже ніхто за кордоном не ініціював самочинно співпрацю з подібними організаціями?

Характерним прикладом постійного відстоювання інтересів ОУН у Європі середини ХХ ст. є місія італійського політика, дипломата і журналіста Енріке Інсабатто.

На початку 1930-х рр. керівництво Італії активно цікавилось націоналістами у Східній та Південній Європі. Інсабато отримав доручення від Беніто Мусоліні встановити зв'язки з кавказькими сепаратистами². Дивно, чому вибір впав саме на цього дипломата – Енріке Інсабато спеціалізувався на справах Близького Сходу. «... Справа Грузії грає для нього важливішу роль, ніж українська проблема... з уваги, мабуть, на нафтові терени», – писав у лютому 1934 р. керівник ОУН Є. Коновалець³. Окрім кавказьких, уряд Італії доручив Інсабатові вивчити націоналістичні рухи інших народів «Сходу» (Прибалтика, Польща, СРСР). До переліку увійшли й українські націоналісти. Італія не хотіла допустити, щоб її в цих справах обігнала Німеччина⁴. І справді, дипломат-авантюрист у 1934 р. поїхав шукати зв'язків із «ОУН, білорусами, литовцями ...»⁵.

Виконуючи доручення, Е. Інсабато впродовж 1933 – 1935 рр. зустрівся з багатьма діячами ОУН чи причетними до цієї організації особами. Зокрема, він познайомився з керівником оунівців Євгеном Коновальцем, «відпоручником» ОУН в Італії Євгеном Онацьким (друг Коновальця з часів УГА), Ріко Ярим⁶.

Слід зазначити, що головну увагу Енріке Інсабато звертав на підтримку стосунків з лідером ОУН. Так, записи у щоденнику Бачини-Бачинського складають враження, що Інсабати й Коновальці дружили сім'ями⁷. Е. Інсабато часто відвідував лідера ОУН у Швейцарії. Зокрема, 9 лютого 1934 р. Енріке Інсабато і Євген Коновалець обмірковували «шляхи організації української еміграції». Щонайменше двічі, 21 травня 1935 р. і 2 травня 1936 р., Інсабато радив очільнику ОУН піти з політики й «оселитися в Італії», тому що «боїться за його життя», адже той «оточений агентами і провокаторами»⁸. Цікаво, що така «дружба» не заважала для Інсабато виявляти недоліки Коновальця, зокрема його «м'який» і «недиктаторський» характер⁹. Останній, у свою чергу, в боргу не залишався – називав Інсабату «спекулянт»¹⁰.

Добрі професійні відносини склалися між Енріке Інсабато і «відпоручником» ОУН в Італії Євгеном Онацьким. Вони обоє були журналістами та дипломатами. До того ж, останній добре знав італійську мову^{*}. Знайомство з Інсабато допомогло Онацькому в налагодженні особистих контактів із керівництвом Італії. Зокрема, він зміг зустрітися й обговорювати «українське питання» зі секрета-

---

* Листи Онацького, написані італійською мовою, чекають на свого дослідника в Архіві ОУН у м. Києві.

рем дуче, заступником керівника уряду Россоні***, державним секретарем Бастіанні¹¹, віце-головою МЗС Якомоне, заступником міністра освіти Сольмі, секретарем відділу фашистської партії у Римі д'Арома¹². Радянський публіцист Я. Галан, мабуть, під враженням від ефективної співпраці Енріке Інсабато з Євгеном Онацьким, нарік останнього працівником італійської контррозвідки¹³.

Через посередника Євгена Онацького ОУН виплачувала для Енріке Інсабато за лобістські послуги грошову компенсацію. Вже у 1933 р. допомога надходила щомісяця. Як зазначав керівник ОУН Коновалець у листі до Онацького від 8 травня, «...я особисто думаю, що ми й далі кожного місяця даватимемо йому по 100 лір». Цікаво, що ще місяць тому – в квітні 1933 р. – лідер ОУН був готовий платити для Інсабато 500 лір¹⁴.

Завдяки дипломатичній допомозі Енріке Інсабато провідник ОУН Євген Коновалець зміг наприкінці 1936 року перебратися з сім'єю на постійне проживання до Італії. «Свого сина Юрія він віддав на навчання до французького ліцею ім. Шатобріана у Римі, де студіювали діти дипломатів», – уточнив наступник Коновальця на посаді провідника ОУН Андрій Мельник¹⁵. Дружина Коновальця мешкала у Римі навіть після його смерті¹⁶. У 1936 році на Апенінський півострів переїхав з Женеви Провід українських націоналістів (ПУН). Цей керівний осередок ОУН пробув у Римі до 1940 року¹⁷.

Услід за мельниківцями, наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр. бандерівці також завели в Італії свого «друга». Ним став міністр закордонних справ цієї держави граф Галеаццо Чіано¹⁸. Як відомо, його донька вийшла заміж за рідного брата Степана Бандери Олександра, а сам Чіано був одружений на дочці італійського дуче Беніто Мусоліні.

Без сумніву, Друга світова війна внесла свої корективи у діалог представників ОУН з італійськими державно-політичними чинниками. Втім, дипломат-авантюрист Інсабато про людей з цієї організації не забув.

---

* Россоні, котрий у минулому був анархо-синдикалістом, у другій половині 1920-х рр. керував фашистською конфедерацією профспілок Італії. В 1928 р. Муссоліні звільнив Россоні з поста керівника і розділив конфедерацію на кілька частин, після чого підпорядкував їх Міністерству корпорацій. На думку С. Сіллаби, Россоні 1930-х рр. – «кар'єрист і демагог». Див: Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1985. – Т. 3. – С. 152; Силлаба С. Профсоюзная политика итальянского фашизма / С. Силлаба. – Москва, 1935.

За даними архівних документів, у червні 1952 року Енріке Інсабато інтенсивно контактував з Дмитром Андрієвським під час візиту останнього до Риму в ранзі представника ВО УНРади. Деталі цієї зустрічі викладені у машинописі «Подорож до Італії п. Дмитра Андрієвського». Даний документ ми випадково виявили серед матеріалів архівного фонду 5235 Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (м. Київ).

У цьому джерелі Андрієвський відгукується про Інсабато таким чином: «15 червня ... зложив я візиту п. Е. Інсабато, старому приятелю українців і моему давньому знайомому. Він був радий бачити мене знов у Римі і ми відразу перейшли на політичні теми»¹⁹.

Серед ключових тем, які обговорювали, була італійська зовнішня політика. Інсабато докладав зусиль, аби граф Сфорца** переорієнтував її головну вісь з Півночі на Південь та Схід, тобто ближче до арабів й району Середземномор'я, дотично до українських земель. Італійський друг Андрієвського похвалився, що вже попрацював у цьому напрямку – як «знаряддя» такої нової політики створив науково-дослідні заклади «Інститут пер оріенте», «Італо-арабський осередок студій», «Італо-українське товариство»²⁰. Також під керівництвом Інсабато діяв так званий «Осередок італо-арабських зносин» – частина більшої установи «Італійський інститут для Сходу». Даним закладом керував сенатор Чіяска. За сумісництвом він працював заступником голови «Італо-українського товариства»²¹. Слід додати, що орієнтир Сфорци на Північ був прямим запереченням зовнішньополітичних устремлінь, які демонстрував МЗС за часів Мусоліні. «Історична мета Італії – це Азія і Африка... На Півночі нічого або майже нічого робити, як і на Заході, в Європі й за океаном», – заявляв дуче²². Відтак, надія Інсабато скоригувати орієнтири МЗС Італії за нових політичних обставин після Другої світової війни виглядає примарною.

Під час візиту до Риму Дмитро Андрієвський намагався сповна використати знайомства Інсабато. Хоча йому не вдалося отримати аудієнцію в італійського прем'єр-міністра де Гаспері** (той якраз

---

* Мабуть, міністр закордонних справ Італії.

** Чи це не той кардинал Гаспарі, котрий у 1919 р. був міністром закордонних справ Ватикану і з яким неодноразово зустрічався представник УНР граф Михайло Тишкевич? (див: ЦДАВО. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 438. – Арк. 70). Частина листування Тишкевича з кардиналом Гаспарі зберігається в ЦДІА України у Львові (див: Гентош Л. Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича / Л. Гентош // Україна модерна. – 1996. –

приймав іншу людину), він зустрівся з послом Єгипту в Італії. «Амбасадор приобіцяв зробити все можливе, щоби радіо в Каїрі робило висилання українською мовою», – повідомив українець²³.

Таким чином, невтомне посередництво італійського дипломата Енріке Інсабато допомогло представникам ОУН за межами рідних земель віднаходити потрібні зв'язки з впливовими політичними, державними та громадськими діячами. З іншого боку, завдяки його діяльності уряд Італії був добре поінформований про націоналістичні структури «поневоленних народів на сході» (Польща, Прибалтика, СРСР).

Джерела та література:

¹ Киричук Ю. ОУН і УПА у загальносвітовому контексті: паралелі, порівняння, аналогії, уроки // УПА в боротьбі проти тоталітарних режимів (Ісаєвич Я. – гол. ред. кол.) / Ю. Киричук. – Львів, 2004. – С. 32-50; Посівнич М. Деякі аспекти діяльності ОУН на Далекому Сході / М. Посівнич // Український визвольний рух. – 2005. – №5. – С. 118-130; В'ятрович В. Українсько-угорські переговори / В. В'ятрович // УПА в боротьбі проти тоталітарних режимів (Ісаєвич Я. – гол. ред. кол.). – Львів, 2004. – С. 158-163.

² Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1985. – Т. 3. – С. 224.

³ Його ж. У вічному місті. – Торонто, 1989. – Т. 4. – С. 146.

⁴ Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами / І. Каменецький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 872; Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1989. – Т. 4. – С. 42.

⁵ Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1985. – Т. 3. – С. 3.

⁶ «Дмитрук Клим» (Гольський Євстахій). Безбатченки / Є. Гольський. – Львів, 1972. – С. 15; Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1985. – Т. 3. – С. 78; Черченко Ю. Неопубліковані документи про Олега Ольжича (1937 – 1941 рр.) / Ю. Черченко // Історичний журнал. – 2007. – №5. – С. 118.

⁷ Бачина-Бачинський Є. Є. Коновалець у Женеві / Є. Бачина-Бачинський // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 732, 739.

⁸ Там само. – С. 727, 736, 739, 730.

⁹ Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1989. – Т. 4. – С. 154.

¹⁰ Його ж. У вічному місті. – Торонто, 1989. – Т. 4. – С. 33.

-
- ¹¹ Каменецький І. Вказ. праця. – С. 872.
- ¹² Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1985. – Т. 3. – С. 55, 66, 179.
- ¹³ Галан Я. Драматичні твори. Художня проза. Публіцистика / Я. Галан. – Київ, 1983. – С. 316.
- ¹⁴ Онацький Є. У вічному місті / Є. Онацький. – Торонто, 1985. – Т. 3. – С. 152, 196, 325.
- ¹⁵ Мельник А. Перша і остання зустрічі з Євгеном Коновальцем / А. Мельник // Літопис Червоної Калини. – 1993. – №5-6. – С. 16.
- ¹⁶ ЦДАВО. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 438. – Арк. 30.
- ¹⁷ Дмитрук Володимир. Вони боролися за волю України / В. Дмитрук. – Луцьк, 2007. – Т. 3. – С. 40.
- ¹⁸ Орнат Я. Батько Степана Бандери / Я. Орнат // Літопис Червоної Калини. – 1993. – №7-9. – С. 15. Для ознайомлення зі зовнішньополітичними вподобаннями Г. Чіано див: Щоденник графа Чіано, міністра закордонних справ фашистської Італії / Перекл. М. С. Ч. – Нью-Йорк, 1967.
- ¹⁹ ЦДАВО. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 438. – Арк. 28.
- ²⁰ Там само. – Арк. 28.
- ²¹ Там само. – Арк. 21.
- ²² Коррадов Т. Фашистская Италия под знаком войны / Т. Коррадов. – Москва – Ленинград, 1936. – С. 111.
- ²³ ЦДАВО. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 438. – Арк. 32.

Іван Патарак
Чернівці

ЧИН ОЦІВ РЕДЕМПТОРИСТІВ У ГРОМАДСЬКО-РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ В КАНАДІ

Дослідження присвячене діяльності Чину Отців Редемптористів на теренах Канади. Окремлено труднощі та результати діяльності цього чернечого ордену, охарактеризоване вплив та значення оо. Редемптористів для церковно-релігійного та громадсько-культурного розвитку української громади Канади.

Ключові слова: *Чин оо. Редемптористів, о. А. Деляре, українські поселенці, організація релігійно-церковного життя, Канада.*

This article is devoted to the activities of the Order of Fathers Redemptorists in Canada. Author describes difficulties and results of Order activity, characterized friars' significance and influence on religious, social and cultural development of Ukrainian community in Canada.

Key words: *Order of the Most Holy Redeemer, A. Delare, Rev., Ukrainian settlers, organization of religious life, Canada.*

***

Діяльність оо. Редемптористів серед українців у Канаді – це приклад жертвовної праці монахів задля задоволення духовних потреб українських мирян. Період кінця XIX – 30-х років XX століття є, на думку автора, найбільш вагомим в цій діяльності і тому потребує докладного розгляду.

Чин Найсвятішого Ізбавителя заснував св. Альфонс Лігуорі 9 листопада 1732 р. в м. Скаля, на півдні Італії. Молодий перспективний адвокат зрікся світської слави та всіх минутих благ, щоб присвятитися Богові. Отримавши тайну священства, св. Альфонс заснував нове місійне Згромадження (Чин), головним завданням якого було проповідувати Слово Боже духовно занедбанам мешканцям гірських місцевостей Південної Італії¹.

За короткий час Чин поширюється по Європі, а згодом – по всьому світу. На сьогодні приблизно є 5,5 тисяч редемптористів, які працюють у 77 країнах світу і належать до п'ятьох різних літургійних обрядів та духовних традицій (Маронітського, Халкедейського, Сіро-Малабарського, Українсько-Византійського і Латинського). Редемптористи східного візантійського обряду Української Греко-Католицької Церкви завдячують своєму існуванню бельгійському місіонерові о. Ахілю Деляре, який у 1906 р. прийняв східний обряд,

щоб працювати для українських емігрантів Канади (після виїзду з України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вони довго не мали жодного духовного проводу).

Отець Ахіль Деляре був першим редемптористом, який почав працювати серед українських поселенців Канади. Розпочав він свою діяльність 11 жовтня 1899 року з міста Брендон, що у провінції Манітоба. Невдовзі, до списку парафій, які обслуговував о. Деляре долучилось ще 15 поселень в цьому районі. Але його перебування в Брендоні не було довгим і вже через чотири роки він за проханням о. Василя Жолдака, секретаря митрополита Андрія Шептицького, який в 1901 році відвідував Канаду, до архієпископа Ст. Боніфас преосвященного А. Лянжевена, отримує під духовну опіку Йорктонський округ. В період з 1901 по 1904 рік він періодично відвідує новий округ, а з 12 січня 1904 року залишається в Йорктоні на постійній основі.

Працювати о. А. Деляре серед українців Канади було доволі складно. Основними перешкодами на шляху його нормального сприйняття з боку українських поселенців були латинський обряд, бельгійське походження, а отже і погане знання мови. В умовах боротьби з Незалежною грецькою церквою, священники якої були українцями і добре знали мову латинським священникам потрібно було приймати серйозні, відповідальні рішення, які могли б перехилити терези на їхню користь. Саме таким рішенням слід вважати перехід о. А. Деляре з латинського на східний (Візантійський) обряд, який відбувся 1906 року з благословення Папи Пія Х.

З того часу діяльність о. А. Деляре стає більш ефективною і дедалі частіше відчувається потреба в поповненні чернечих сил. 6 січня 1909 року на допомогу о. Деляре до Йорктону приїжджає ще один редемпторист східного обряду о. Г. Бульс, що дозволило проводити регулярні Богослужіння в Йорктоні та посилити місійну працю в околицях. Крім вище згаданих отців східний обряд приймають оо. Редемптористи Н.М. Декамп, К. Тешир та Л. Боский.

У 1910 р. митрополит Андрей Шептицький брав участь у Євхаристійному конгресі, у Монреалі. Митрополит використав цю нагоду, щоб здійснити першу візитацію українців-греко-католиків у Канаді. Він відвідав українські поселення, де працювали о. Деляре та його співбрати і був вражений їхньою самопожертвою для духовно покинутих українців у Канаді та вирішив попросити бельгійських отців розпочати подібну місійну працю й на Західній Україні, що в подальшому дозволило поповнювати ряди священнослужителів

ордену в Канаді за рахунок еміграції.

Вирішення питання обряду було одним з багатьох, що потребували вирішення. Великі простори Канади не дозволяли динамічно розвиватись ордену через розкиданість колоній та низький рівень життя українських поселенців. Монахам доводилось постійно подорожувати у важких умовах що не залишало їм часу на організаційну діяльність. Для прикладу зауважу, що оо. Редемптористи з Йорк-тону, Саскачеван обслуговували українців у Оттаві, Онтаріо та Монреалі, Квебек. Крім цього, вони опікали близько сорока колоній в провінції Манітоба. В таких умовах тільки поповнення рядів монахів могло дозволити ордену розвиватись.

Багато зусиль оо. Редемптористи направляли на організацію парафій та побудову церков. Зрозуміло, що побудувати достатню кількість культових споруд на теренах місійної діяльності за свої кошти вони не могли, тому основними жертводавцями були все ті ж українські поселенці та єпископи римо-католицької церкви. Справа та йшла добре, так як ентузіазму в українців було багато і вони охоче організовувались у громади, засновували комітети та й займались будівництвом. В період з 1916 по 1923 роки в окрузі Комарно, Манітоба було збудовано 12 церков, а ще 5 перебували на стадії будівництва².

Будівництво культових споруд породжувало питання власності. Зрозуміло, що римо-католицькі єпископи вимагали запису церков на їхні чартери, а українські поселенці, побоюючись зміни обряду в церквах та оберігаючи плоди власної праці залишали їх у власності громади. Так мало, помалу визріло питання призначення власного єпископа для українців Канади. І, власне, в цьому процесі одне з ключових місць займав редемпторист о. Ахіль Деляре.

Римо-католицькі єпископи вважали, що немає потреби призначати для українців Канади власного єпископа, адже вони підпадають під їхню юрисдикцію і серед них проводиться духовна діяльність священників. Вони вважали, що завдяки роботі оо. Василіан з Галичини та оо. Редемптористів, що змінили обряд можна задовольнити всі духовні потреби української громади. Проте, не всі римо-католики Канади думали однаково, о. Деляре, наприклад, вважав, що добре організована Українська греко-католицька церква в Канаді зможе ефективно протистояти наступу Російської православної церкви та Протестантських місій. Він зазначав, що українські католики не бажають підпорядковуватись римо-католицьким єпископам, тому що вони мають упередження до Римо-католицької церкви

– упередження, яке вони принесли з собою з Батьківщини, де багато поколінь боролись проти польської аристократії і духовенства, за збереження своєї релігії, культури та національної ідентичності. Тільки український єпископ, на думку о. Деляре, зміг би розв'язати труднощі з якими зіткнулась Українська католицька церква в Канаді. Тільки він міг би протистояти дезінтеграційним силам в українській католицькій спільноті³.

Першим реальним кроком на шляху призначення єпископа став Пленарний Собор (Plenary Council), скликаний Апостольським делегатом в Квебеці 15 вересня 1909 року. Одним з питань, які розглядались на ньому, була ситуація щодо українців в Канаді. Щоправда, перед цим, 22 червня 1909 року Апостольський делегат попросив о. Деляре написати доповідь про ситуацію щодо українських католиків Канади, так як він був чи не єдиним римо-католиком, розуміючим всю глибину цього питання.

О. Деляре висловив свої думки у вигляді нового меморіалу, до якого долучились о. Сабурен (латинський священник) та о. Филипів (ЧСВВ). Основними потребами українських католиків, на думку о. Деляре, були: навчальні заклади, власна газета, священнослужителі та власний єпископ⁴. На соборі про потреби Української греко-католицької місії в Канаді говорив о. С. Дидик, керівник Василіанської місії в Канаді, який був запрошений як представник греко-католицького кліру. Він в усній формі доніс до єпископів все те, про що писав, у своєму «Меморіалі про українців в північно-західній Канаді» о. Деляре. Собор розглянув його пропозиції і прийняв рішення виділити значні кошти на заснування семінарії, гуртожитків, шкіл та інших інституцій, потрібних греко-католикам. Єпископи дали тисячу доларів та пообіцяли дати ще 100 тисяч доларів протягом 10 років з 1910 по 1920 рік⁵. Таке щедre фінансування було обумовлено невідкладною потребою створення вищевказаних інституцій, для збереження впливу церкви. Крім цього, було прийнято рішення про потребу здійснення експерименту на теренах Канади в справі з призначенням українського єпископа. Звернення з відповідним змістом було направлено на розгляд до Риму, але швидкої відповіді від Папи не вдалось отримати, так як документ потребував детального вивчення.

Навесні 1912 року до Апостольського престолу був викликаний о. Деляре, а 12 травня священник вже прибув до Риму, щоб дати пояснення про ситуацію щодо канадських українців. Ним було зазначено, що активність протестантів, православних та інших деноміна-

цій серед українців в Канаді сильно зросла і продовжувала зростати далі. Ще він розповів про акції з боку українців на підтримку призначення власного єпископа і що люди не сприймуть його підпорядкування латинським єпископам, він повинен діяти тільки під прямою юрисдикцією Папського престолу.

Через два місяці після візиту о. Деляре до Риму, 12 липня 1912 року, Апостольський престол призначив єпископа для українців греко-католиків у Канаді⁶. Ним став добре відомий галицький священник, ректор Греко-католицької духовної семінарії у Львові, доктор богослов'я Никита Будка. Таким чином, за всебічного сприяння отця редемпториста Ахіля Деляре українці греко-католики здобули власного єпископа у Канаді.

Після призначення єпископа оо. Редемптористи активно зайнялись питанням розбудови інфраструктури місії. Вже в 1912 році о. Деляре звернувся до єп. Н. Будки за дозволом створити монастир оо. Редемптористів східного обряду та новіціат в складі греко-католицької дієцезії⁷. Така пропозиція не знайшла прихильності у єпископа і він не приховував своїх думок стосовно того, що священники повинні бути емігрантами з Галичини або пройти навчання там, для того, аби перейняти дух українства та добре розуміти потреби українців в Канаді. Він запропонував створити перший монастир оо. Редемптористів східного обряду в Галичині під керівництвом митрополита Андрія Шептицького. Що стосується позиції самого митрополита, то в бесіді з о. Деляре, під час свого приїзду до Канади в 1910 році, він не заперечував проти створення монастиря саме в Канаді.

Негативна позиція єпископа щодо створення монастиря та його думки стосовно священників, які повинні обслуговувати українців в Канаді привела українських бельгійців у стан розпачу. Ось, наприклад, о. Боелс писав до о. Деляре наступне: «Я зазначаю, що не бажаю працювати тут більше. До нас будуть відноситись тут толерантно ще недовго. Отож, ми маємо негайно залишити це місце»⁸. Крім цього, вони думали над поверненням до латинського обряду на над переїздом назад до Бельгії. Але сам о. Деляре був налаштований більш заповзятю і бачив своє майбутнє тільки в східному обряді, десь в США чи Галичині.

Після певного періоду невизначеності, щодо долі оо. Редемптористів в Канаді, 18 березня 1913 року єп. Н. Будка змінив свою думку і написав листа в якому дозволяв створення монастирів, малої семінарії та новіціату бельгійським отцям на території Канади⁹.

Звісно, що така подія додала оптимізму о. Деляре, який одразу ж взявся за здійснення задуманого. Невдовзі був запропонований та погоджений проект великого монастиря та монументальної церкви в модерному українському стилі. Перший камінь споруди був закладений 2 серпня 1913 року¹⁰. Так почалась історія української гілки оо. Редемптористів, які не дивлячись на своє бельгійське походження, служили українцям в Канаді. Її заснування, безперечно, вплинуло на організаційну структуру української етнічної групи в Країні кленового листка і дало поштовх її подальшому розширенню.

До 1919 року оо. Редемптористи вже мали монастир святого Спаса в містечку Йорктон, Саскачеван, та побудували при ньому колегію св. Йосафата. Її вартість оцінювалась в 150 тисяч доларів, які допоміг знайти єпископ Никита Будка та самі оо. Редемптористи¹¹. В 1926 році в колегії вже навчалось 75 учнів, які перебували під опікою «Братів християнських шкіл»¹² Методія та Афанасія. Ще один монастир знаходився в Айтуні, що також в провінції Саскачеван. Зусиллями священника Филипа Ру та прихожан Маунтін Род в 1926 році була побудована одна з найгарніших українських церков в Канаді. Вона була хрестовидної форми з одним великим куполом по центру та чотирма маленькими по боках. Хоча її вартість оцінювалась в 150 тисяч доларів, витрачено було всього 14 тисяч та працю всього містечка¹³.

Але не дивлячись на досить динамічний розвиток чину, відношення до них з боку українців було не найкращим, що і стало причиною підняття цього питання під час другого приїзду до Канади митрополита Андрія Шептицького в 1921 році. Оо. Редемптористи скаржились єрарху на неприйняття їх українською громадою. Розглянувши цю ситуацію, митрополит, перебуваючи у Йорктоні, презентував відкритий «лист Митрополита до оо. Редемптористів», в якому зазначалось: «...Наш нарід відчуває потребу мати священників своєї народности... Та жертва Ваша не лишається без успіхів... Наші люди переконаються в коротці, що Ви не шукали себе і свого добра, коли вже близько двадцять літ тому се діло розпочали... поміч таких чужинців ставала для нас дійсно дуже цінною, часом прямо потрібною»¹⁴. Цей лист був у стилі дипломатичної діяльності митрополита, адже не вперше він у такий спосіб намагався досягти порозуміння між різними станами суспільства. І не зважаючи на його адресацію безпосередньо оо. Редемптористам, робилась ставка на сприйняття широким загалом. Люди повинні були зрозуміти жертовну діяльність монахів та змінити своє ставлення до них.

Покращити ставлення українців оо. Редемптористи намагались і друкованим словом. З квітня 1923 р., в Йорктоні, почав виходити журнал оо. Редемптористів «Голос Ізбавителя». Його редактором був о. Йосип Бала, українець за походженням, який долучився до бельгійського чину в 1913 році. В зміст журналу були вміщені новини, статті релігійного характеру та інше. Його випуск здійснювався до березня 1928 року, після чого видання на деякий час було припинено. Випуск часопису було відновлено в друкарні оо. Редемптористів в Йорктоні, Саскачеван з листопада 1933 року¹⁵. В цьому ж році в друкарні оо. Редемптористів почав виходити друкований орган БУК-а «Бюлетень Брацтва Українців Католиків Канади», який в 1938 році змінив свою назву на «Будучність Нації» та був перетворений з місячника на двотижневик.

Розширення діяльності ЧНІ багато в чому також опиралось на поповнення рядів монахів. За 30-ті роки ХХ століття їх число зросло більш ніж в два рази з 7 до 16 осіб і все це завдяки новопризначеному єпископу В. Ладиці. Ключовим джерелом поповнення місіонерських сил була Західна Україна, в якій орден набув значного розвитку. Станом на 1938 рік в Західній та Карпатській Україні діяло 8 монастирів оо. Редемптористів, в яких перебувало близько 120 монахів¹⁶. Отже, не було дивним, що місіонерські сили для Канади брались саме звідти.

Першим отцем редемптористом східного обряду, який приїхав до Канади був о. Д. Гаврилюк (1932 рік), в 1935 приїхали оо. Р. Хомяк і В. Корба. Незадовго після них в 1936 році новими жителями Канади стали оо. В. Краєвський і ст. І. Шавель, в 1939 приїхав о. Й. Форнальчик, а в 1940 р. іммігрували оо. Й. Корба, ст. Ст. Шавель та Гр. Шавель¹⁷. Крім цього, повертаючись з свого другого візиту єпископ В. Ладика взяв собі в супровід шістьох молодих світських священників: о. М. Горошко, який пізніше став священником в армії, о. І. Борецького, який в 1948 році став єпископом, о. С. Боріса, о. М. Колоду, о. М. Шведа та о. І. Шпитковського. За ними ще послідував о. Т. Косаба¹⁸.

Найбільш важливим результатом залучення місіонерських сил ордену з Західної України було те, що він отримав українське національне забарвлення, адже до цього для українців Канади меси здійснювали здебільшого монахи бельгійського походження і це було серйозною перешкодою в їх діяльності, через недовіру українського населення. Але стараннями о. А. Деляре, бельгійця за походженням, східна гілка чину було заснована на Україні і набула тут великого

розмаху, що дозволило використати її сили в подальшому для підтримання ордену в Канаді.

Робились також заходи для виховання священників і в Канаді. З 1920 року в Йорктоні, Саскачеван діяв ювенат ЧНІ, який готував кандидатів на священників для подальшого навчання в духовній семінарії. Взагалі, Йорктон для оо. Редемптористів був тим самим, що і Мондер для оо. Василіан. Саме звідси вони здійснювали свою діяльність на теренах Саскачевану. Пізніше вони розбудували ще один осередок, який знаходився в Комарні, Манітоба та обслуговували звідти близько 40 колоній¹⁹. Наступним кроком на шляху діяльності чину стало відкриття своєї семінарії, для виховання молодих священників, що і сталось 25 серпня 1941 року в Йорктоні, Саскачеван, де почали викладати філософські та богословські науки.

Розбудова чину потребувала також і збільшення приміщень, що стало причиною побудови нового монастиря оо. Редемптористів в Робліні, Манітоба, в який малось на меті перенести ювенат, а також утвердити його в новий осередок діяльності. Станом на 1941 рік в чині оо. Редемптористів в Канаді діяло 16 священників, 8 студентів духовної семінарії, 5 братів та 5 новичків, отже загальне число монахів ЧНІ складало 34 особи. Інституційно ЧНІ в Канаді був вже забезпечений досить непогано, діяли 3 монастирі, дім богословських студій (семінарія), ювенат (мала семінарія), будинок для сиріт, інститут для дівчат, колегія св. Йосифа в Йорктоні, друкарня «Голосу Спасителя» та деякі інші²⁰.

Таким чином, оо. Редемптористи займали вагоме місце в громадсько-релігійному житті українців. Вони створювали громадські об'єднання, відкривали монастирі, церкви, освітні заклади. Здійснювалась допомога бідним та малозабезпеченим сім'ям. Підкріплювалось це ідеолого-культурною діяльністю через пресу. Все це сприяло інтеграції чину в українську спільноту та посилювало її адаптаційні можливості.

Джерела та література:

¹ Чин Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ), Згромадження редемптористів, Редемптористи, міжнародна назва – Congregatio Sanctissimi Redemptoris (CSsR) – http://monks.ugcc.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=19&Itemid=40

² Пропам'ятна книга з нагоди золотого ювілею поселення українсько-го народу в Канаді. – Йорктон: Голос Спасителя, 1941. – С. 63.

³ Pioneer Bishop. The story of bishop Nicetas Budka's 15 years in Canada. Prepared by Bishop Budka Council # 5914. – Redeemer's voice press. –

Saskatchewan, 1991. – P. 25.

⁴ Vocht Jozef De, CSSR. Father Achiel Delaere (1868 – 1939): the first Eastern Rite Redemptorist & Canada's Ukrainian Catholic Church / Jozef De Vocht. – Yorkton, Saskatchewan, 2005. – P. 142.

⁵ Ibid. – P. 143.

⁶ Казимира Б. Перші осяги (духовна опіка над українцями в Канаді) / Б. Казимира. – Йорктон, Саскатун, Канада: Друкарня Голосу Спасителя, 1956. – С. 27.

⁷ Vocht Jozef De, CSSR. Father Achiel Delaere (1868 – 1939)... – P. 172.

⁸ Ibid. – P. 175.

⁹ Ibid. – P. 180.

¹⁰ Ibid. – P. 182.

¹¹ Божик П. Церков українців в Канаді / П. Божик. – Вінніпег, 1927. – С. 114.

¹² Об'єднання «Братів християнських шкіл» було засноване у Франції святим Де ля Салем у 1680 році і займалось виключно вихованням молоді в школах. Своїх представників воно мало в усьому світі, а їх чисельність становила близько 20 тисяч осіб.

¹³ Божик П. Вказ. праця. – С. 115.

¹⁴ Марунчак М.Г. Митрополит Андрей Шептицький на Заході 1920 – 1923 / М.Г. Марунчак. – Вінніпег, 1981. – С. 22.

¹⁵ Саварин Н. ЧСВВ Українська Католицька Преса в Канаді / Н. Саварин // Пропам'ятна книга з нагоди золотого ювілею поселення українського народу в Канаді. – Йорктон: Голос Спасителя, 1941. – С. 43.

¹⁶ Хомяк Р. Начерк Діяльності оо. Редemptористів у Канаді / Р. Хомяк // Пропам'ятна книга з нагоди золотого ювілею поселення українського народу в Канаді. – Йорктон: Голос Спасителя, 1941. – С. 65.

¹⁷ Там само. – С. 65.

¹⁸ Yuzyk P. The history of the Ukrainian Greek Catholic (Uniate) Church in Canada / P. Yuzyk. – Saskatoon, 1948. – P. 163.

¹⁹ Marynchak M. The Ukrainians Canadians: A History / M. Marynchak. – Winnipeg – Ottawa, 1970. – P. 464.

²⁰ Пропам'ятна книга з нагоди золотого ювілею поселення українського народу в Канаді. – Йорктон: Голос Спасителя, 1941. – С. 327.

Ірина Преловська
Київ

БОГОСЛОВСЬКА СПАДЩИНА МИТРОПОЛИТА ІОАННА ТЕОДОРОВИЧА (1887 – 1971)

У статті висвітлено життя та діяльність визначного діяча Української Автокефальної Православної Церкви – архієпископа Іоанна Теодоровича. Простежено складні стосунки між архієпископом на греко-католицькою церквою в Канаді, що мали неабиякий вплив на його подальшу архіпастирську діяльність. Автор підіймає питання про необхідність пошуку та публікації великої епістолярної спадщини І. Теодоровича, що, безперечно, стане важливим джерелом до вивчення історії українського православ'я в Україні та закордоном.

Ключові слова: Іоанн Теодорович (Федорович), митрополит, архіпастирська діяльність, богословська спадщина.

The focal point of this article is to elucidate the life and activities of the significant personality of Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, archbishop Ioann Theodorovych. Author investigates complicated relations between archbishop and Greek-Catholic Church in Canada, that influenced greatly his further archpastoral activity. Author also raises the question about the necessity to search and publish I. Theodorovych's considerable epistolary heritage which undoubtedly will become an important source for studies of Ukrainian Orthodoxy in Ukraine and abroad.

Key words: Ioann Theodorovych (Fedorovych), metropolitan, archpastoral activity, theological heritage.

Сучасними українськими істориками вже багато зроблено для вивчення історико-богословської спадщини тих українських церковних діячів, які були або репресовані або емігрували за кордон через неможливість подальшої діяльності в Радянській Україні. Вже опрацьовано частину колишніх спецхранів в архівах і бібліотеках¹, введено до наукового обігу матеріали з архівів держбезпеки², захищено дисертації, в яких вивчено різні аспекти діяльності та ліквідації УАПЦ впродовж 20-30-х рр. ХХ ст. Як результат виконання багаторічної наукової теми Інститутом української археографії та джерелознавства видано друком матеріали обох Всеукраїнських Православних Церковних Соборів УАПЦ 1921-го і 1927-го років, де містяться тексти промов тогочасних церковних ієрархів, в т.ч. з богословської тематики³.

Головну увагу українських дослідників в галузі вивчення персоналій того періоду було звернуто на чільні постаті автокефального руху – митрополитів УАПЦ Василя Липківського⁴, Миколу Борецького⁵, Івана Павловського, єпископат та священство цієї Церкви, але постать і богословська спадщина одного з видатних діячів автокефального руху, який з 1924 р. очолив православних українців в Америці і в Канаді, – архієпископа УАПЦ Івана Теодоровича – досі залишалась маловивченою⁶.

Іван Теодорович (Федорович) (1887 – 1971) – Блаженніший митрополит УГПЦ в Канаді, Голова Собору Єпископів УПЦ США, Голова церковної ради Митрополії, духовний опікун Української Православної Ліги США, архієпископ Філадельфії, перший капелан Української дивізії сірожупанників за часів визвольних змагань, головний капелан правобережного фронту холмської, подільської і київської груп.

За своє довге життя він залишив певну спадщину, яка складається з проповідей, богословських і публіцистичних праць, епістолярій, поетичних творів. Щоправда, через те, що він покинув Україну у 1923 р. і до кінця життя перебував на американському континенті, зараз виявилось дуже важко віднайти всі його твори. Його перу належать архіпастирські послання і повчання з нагоди Різдва, Великодня та з нагоди різних церковних і національних свят, виступи на церковних зібраннях.

Розділити загальну та власне богословську спадщину в умовах відсутності більшості його праць в Україні досить важко, до того ж головна проблема канонічності його єпископського свячення, яку він був змушений вирішувати все життя, наклала відбиток не тільки на його теоретичні твори, але й на листування, виступи на церковних зібраннях, окремі полемічні публікації.

Найбільше в його богословській спадщині виявилось розділів, які стосуються полеміки з греко-католиками (порівняльне богослов'я), церковного устрою (єкклезіологія), особливостей церковного богослужіння в Україні та в Канаді і США (літургіка), написання церковних проповідей (гомілетика), теорії церковного права в застосуванні до ситуації як самостійного становища Української Церкви в діаспорі так і засад канонічного права щодо висвяти ієрархів УАПЦ 1921 р., пересвяти Теодоровича у 1949 р. (каноніка). Щоправда, поки що немає загальної синтезуючої праці щодо наукового дослідження загальної спадщини Іоанна Теодоровича і її богословської складової зокрема.

Народився Іван Теодорович 26 вересня / 6 жовтня 1887 р. в м. Крупець (коло Радивилова), Дубенського повіту на Волині, в родині дяка. Початково його прізвище писалося «Хведорович» або «Федорович». Митрополит Василь Липківський у сьомому розділі своєї «Історії Української Православної Церкви» скрізь послідовно називає його «Федорович»⁷. Навіть вже по прибуттю до Канади в своєму листі від 7 березня 1924 р., де він дякував Консисторії Української Греко-Православної Церкви в Канаді за привітання його з нагоди приїзду до Америки, він підписався «Архієпископ Іоанн Хведорович». Тільки у вересневому числі вінніпезького «Православного вісника» за 1924 рік він вперше підписався «Архієпископ Іоанн Теодорович»⁸.

В рідному м. Крупець Іван Федорович здобув початкову освіту, яку продовжив у духовній школі в м. Клевані, а після неї поступив до Житомирської духовної семінарії. За участь у революційних подіях 1905 – 1906 рр. він був тимчасово звільнений з семінарії. До 1911 р. з незакінченою освітою Федорович працював в початкових народних школах Лубенського і Острозького повітів. У 1912 р. його було знову прийнято до Житомирської духовної семінарії і по її закінченні Федорович 10 травня ст.ст. 1914 р. отримав рукоположення в сан диякона від архієп. Волинського Євлогія (Георгієвського), а в сан ієрея – 10 травня 1915 р. від єп. Володимирського Фадея. У серпні 1915 р. о. Іван овдовів і після того виїхав на південно-західний фронт російської армії й виконував там душпастирську обслугу у відділах Червоного Хреста.

Коли в Києві весною 1917 р. повсталася Українська Центральна Рада, в березні місяці о. Іван Федорович «був першим з духовенства, що випустив до війська на фронті відозви, аби піддержало революцію». Так було написано в життєписі, базованому на його розповіді у вересні 1924 р. в статті «Архієпископ Іоанн Теодорович»⁹. Влітку того ж року свящ. Іван Федорович перейшов на службу в склад організаторів української адміністрації в різних містах України.

Іоанн Теодорович згадував: «Всеукраїнський Православний Собор нашої Церкви 1921 року рятував життя і діло Української Православної Церкви так, як на це йому дозволяли тодішні обставини. Церква не мала рідної державної влади. Московські большевики понуро і з підозрінням дивилися на наш рух. Де лише можна було, вони в'язнили, засилали, а то й розстрілювали діячів цього руху. Автор цієї розвідки і член вказаного Собору лише півтора тижня до нього був випущений з в'язниці Чека, в Староконстантинові на

Волині, де був ув'язнений за активність в цьому русі; така ж, а то й тяжча доля була і інших численних учасників руху відродження і націоналізації Української Православної Церкви [...]. Відкладати на далі діло відродження і націоналізації Церкви, значило його провалювати. По піднесенню широких мас України до того діла, коли в Церкві були десятки парафій без священиків, бо вони відмовилися від обслуги московського, чи змосковщеного духівництва [...] в таких обставинах стати на Соборі безрадно і роз'їхатися ні з чим, це значило завести піднесені до святої цілі маси в тупу безнадіяність і дати остаточний доказ, що каста московських єпископів на нашій землі – сила непереможна, і від Церкви рідної, дійсно української відмовитися, або погодитися чекати, коли пани ситуації змилюсередяться і дещо уступлять»¹⁰.

Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ відкрився у Києві в Софіївському соборі і тривав з 14 по 30 жовтня 1921 р. Головною подією Собору була висвята Всеукраїнського митрополита Василя Липківського і утворення єпископату УАПЦ. 23 жовтня 1921 р. в неділю у вітварі Святої Софії відбулася пресвітерська хіротонія прот. Василя Липківського, якого всім Собором було рукоположено в Архієпископа Київського, Митрополита всієї України УАПЦ.

На Соборі 26 жовтня 1921 р. Теодорович, який виголосив низку богословських доповідей на Соборі, був висвячений на єпископа Василем Липківським на катедру архієпископа Вінницького і Подільського УАПЦ (1921 – 1924). Це була третя висвята після пресвітерської хіротонії Василя Липківського. Іоанна Теодоровича було обрано кандидатом на єпископа 131 голосом.

В його рукоположенні брали участь вже поставлені 2 єпископи, священики, диякони і миряни¹¹. Власне, він був висвячений на єпископа, але згідно ухвал цього Собору всі єпископи, що одержали Соборну висвяту: Шараєвський, Федорович, Ярещенко, Міхновський і Орлик були названі архієпископами¹².

Делегат Собору Іоанн Теодорович через рік написав обґрунтування канонічності «Благодатність єрархії У.А.П.Ц.» у Вінниці в жовтні-листопаді 1922 р. Основний зміст складають богословські міркування стосовно виникнення єпископату в ранній Християнській Церкві, огляд свідчень Апостолів, Отців Церкви та пізніших богословів щодо висвячення перших єпископів і утворення певної церковної традиції. Цю книгу було передруковано в січні-червні 1941 р. в м. Філадельфія, Пенн.¹³ Потім вона вийшла друком в

німецьких таборах для Ді-Пі в м. Регензбурзі у 1947 р. зусиллями УАПЦ (Соборноправної) для обґрунтування власної канонічності. Останнє видання було здійснене в Мантен Дейлі (США) у 1971 році¹⁴.

Після закінчення роботи I Всеукраїнського Собору УАПЦ 14-30 жовтня 1921 р. архієпископ Іоанн Теодорович прибув до Подільської округи (єпархії) УАПЦ, яка в той час складалася тільки з 18 українізованих парафій. Коли в 1923 р., на прохання православних українців в Америці, Теодорович був призначений Всеукраїнською Церковною Радою до архіпастирської праці в США, тоді вже Подільська округа мала понад 300 українських парафій. За свою діяльність по розбудові УАПЦ і участі у I-му Всеукраїнському Православному Церковному Соборі УАПЦ 1921 р. Іоанн Теодорович у 1922 р. був заборонений в служінні єпископом Українського Екзархату Амвросієм¹⁵.

Питання про виїзд на Американський континент саме Іоанна Теодоровича остаточно було вирішене в жовтні 1923 р., коли відбулося пленарне засідання ВПЦР в Києві¹⁶. Питання про обрання кандидатури Теодоровича було поставлене на перегляд єпископом УАПЦ Марком Грушевським і підтримано тодішнім головою ВПЦР Михайлом Морозом. Теодорович писав, що названим особам були відомі симпатії Теодоровича «до стройности і дисципліни Католицької Церкви»¹⁷.

Після листування з тамтешніми емігрантами, він отримав необхідні документи і кошти¹⁸. В кінці грудня 1923 р., він виїхав за океан, прибув до Америки 13 лютого 1924 р. й першу архієрейську Службу Божу відправив в українському храмі св. Вознесіння у Нью-Йорку. Собор УПЦеркви в Нью-Йорку 11-12 червня 1924 р., обрав Архієпископа Іоана на становище Першоєрарха Церкви. Згодом і Собор Української Греко-Православної Церкви в Канаді, що відбувся в Йорктоні 16 і 17 липня 1924 р., обрав Владика Іоана на архіпастиря й духовного опікуна тієї Церкви¹⁹. Тягар архіпастирської опіки над Церквою в Канаді Іоанн Теодорович ніс майже до кінця 1947 р.

Він випустив друком 2 невеличкі праці відразу по приїзду до Канади. Перша – це «Порядок служб при архієрейських завітаннях»²⁰ з докладним описом порядку приготування та проведення богослужіння при Архієрейських приїздах до парафій, вказівки про те, де повинні стояти віруючі, діти з квітами. Щоправда, Теодорович досить категорично висловився щодо різниці у богословському розумінні головного таїнства Церкви – євхаристії. Стосовно церковно-

го звичаю УГКЦ, коли народ стає на коліна під час виголошення в храмі «Прийміть, споживайте...», він зауважив, що за православним розумінням перетворення хліба і вина в Тіло і Кров Христові відбувається в зовсім інший момент богослужіння²¹.

Стосунки з канадськими греко-католиками не склалися в Теодоровича відразу після прибуття в лютому 1924 р. Преса греко-католиків Канади зайняла ворожу позицію, причому зовсім не богословських міркувань. Зокрема «Канадійський Українець» умістив кілька статей про «більшовизм» Теодоровича та нову секту – «новоправославну» УАПЦ. «УАПЦ на Україні се витвір революції. – Писав «Канадійський Українець» 12 березня 1924 року. – Вона зайшла так далеко, що далі вже поняття православної церкви в такому зборі людей признати вже годі... Ся церков є радше великою патріотичною інституцією як церквою...»²².

Книжку «Унія в першій зустрічі з відродженою церквою українського народу»²³ було написано Теодоровичем 10 серпня 1925 р. в Брендоні, Ман., Канада. На початку брошури вміщено більш докладну назву, яка пояснює її появу: «Унія в першій зустрічі з відродженою церквою українського народу. З приводу статті «Америки» «чортове насіння»²⁴. Отже, ця брошура була відповіддю на ті образливі публікації, які з'явилися в пресі після приїзду Теодоровича до Америки.

В цій брошурі Теодорович розповідає про подорож з Європи до Америки на пароплаві «Беренгарія», де він познайомився з всесним о. Л. Ванем, греко-католицьким священником. Висловлюючи співчуття до «невинних жертв ляхів над нашим нещасним безправним народом», Іоанн Теодорович писав, що цю думку він провів у своєму першому пастирському листі, закликаючи «жертви колишнього насильства в радісний мент пробудження душі нашого народу і відродження його Рідної Церкви повернутися під рідний Покров Церкви Батьків»²⁵. Далі в брошурі йде виклад нариса впровадження Унії в Україні, в якому сильно відчувається вплив тієї версії церковної історії, яку колись набув Іван Федорович в проросійській православної семінарії м. Житомира.

Він писав: «В роках 1915 – 1916, а потім 1918, мені випадково припало бути в Галичині», і далі згадує свої враження від «фанатично налаштованих галичанських уніатів», яким він був чужий: «Тому що ти не Греко-католик, ти ніяк не можеш бути українцем, хоч ти свою відданість Українському ділу доводив на ділі, в [...] боротьбі за життя свого народу, – однаково [...] значить кацап, москаль, про-

клятий схизматик, як не більшовик, то чорносотенець, однаково»²⁶.

Теодорович писав, що «боротьба розпочалась в самий негідний спосіб з нагоди відправи на Зелені Свята Божої Служби в Трой, Нью-Йорк»²⁷. З брошури Теодоровича стає відомо, що громада в м. Трой, Н.Й., вже давно не належала до Греко-Католицької Церкви. Представники цієї парафії і сестринства приїхали до Нью-Йорку зустрінути і привітати архієпископа УАПЦ Іоанна Теодоровича в день прибуття до Америки. Візитація Теодоровича припала на Зелені Свята 1924 р., про що й було заздалегідь оголошено в часописах. З якихось міркувань о. Понятишин за кілька годин до приїзду Теодоровича взяв судову заборону йому правити в храмі²⁸.

Ще гірша зустріч чекала Іоанна Теодоровича по прибуттю до Канади, де він «більш ніж зі здивуванням [...] зустрів сей нечемний і незрозумілий [...] град лайки, наклепів, прізвищ, карикатур, одним словом нестриманий, рознузданий вихор ярости»²⁹. Вінцем цієї «орґії бруду і наклепів» була публікація на шпальтах «Канадійського Українця», де писалося, що «коли хочете упевнитись, що Дарвінова система правдива, що люде дійсно походять від мавпи, подивиться на це фото»³⁰. Там було посилання на ту сторінку «Православного Вісника», де було надруковано фото Іоанна Теодоровича в Архієрейському вбранні з хрестом і жезлом...

Інше звинувачення з боку греко-католиків в бік Теодоровича було в тому, що він «більшовик». Це звинувачення вперше було оприлюднене в греко-католицькому англomовному часописі восени 1924 року³¹. Іоанн Теодорович був настільки обурений саме цим звинуваченням, що розповів ту частину своєї біографії, де йшлося про його участь у війні з більшовицькими військами як капелана дивізії сірожупанників. Він писав, що як священник «Сірої дивізії» з часу її організації в Австрії, був учасником боїв з більшовиками і гетьманцями, пройшов з півночі, з кордону Московщини на Чернігівщині до Києва³².

Питання про пошук і публікацію епістолярної спадщини Іоанна Теодоровича, які можна було б дослідити на предмет богословських викладів, залишається відкритим, оскільки в українських архівах віднайдено тільки невелику частину його листів до ВПЦР і митрополита УАПЦ Василя Липківського. Основний масив листів залишається в Америці та в Канаді, в архівах церковних, громадських установ та приватних осіб.

Епістолярна спадщина Іоанна Теодоровича очевидно дуже велика, щоправда доступ до неї сильно утруднений не тільки віддаленіс-

тю американських і канадських архівів від України. Не в останню чергу доступ до його листів поки що неможливий через складності його архіпастирської діяльності, які не в останню чергу були викликані тією обставиною, що він був архієрей зі свячення УАПЦ 1921 року митрополита Василя Липківського. Всі віднайдені на сьогодні листи в більшості містять елементи богословської полеміки з приводу канонічності відгалужень Української Церкви в діаспорі, висвяти 1921 р. і подальшої пересвяти Іоанна Теодоровича у 1949 р., визнання з боку Константинополя тощо.

Отець Тимофій Міненко неодноразово згадує листи і виступи Іоанна Теодоровича під час передування його на становищі предстоятеля УГПЦ в Канаді, особливо стосовно питання про канонічність його висвяти. Зокрема йдеться про копії його листів в Архіві УПЦ в США (фонд митрополита Іоанна), Архіві УПЦ в Канаді (фонд о. Семена Савчука), публікації його промов в часописах УГПЦ Канади («Православний Вісник», «Вісник», «Рідна Церква») та США («Дніпро»)³³.

О. Хомчук в поданій до її книги бібліографії основних джерел подає перелік використаних листів та публікацій Іоанна Теодоровича³⁴. Серед адресатів Теодоровича були ієрархи УАПЦ в еміграції Митрополит Полікарп (Сікорський) (1950 р.) та Єпископ Мстислав (Скрипник) (1947 р.), соборноправники архієпископ Григорій (Огійчук) (1950 р.), Аркадій Яременко (Ашшафенбург, 1948) та Іван Гаращенко (Герсфелд, 1946 р.), Священик Костянтин Даниленко-Данилевський (Пенсільванія, 1950 р.), Церковний Комітет Парохії св. Володимира (Бала Кінвуд, Па., 1950 р.), Духівництво Пен-Огайського Деканату (1964 р.) та інші. В її книзі використано також публікації Іоанна Теодоровича в церковній пресі, зокрема лист Єпископу Мстиславу від 13 червня 1947 р., опублікований в «Православному Українці»³⁵, стаття «Ідеологія нашої Церкви», опублікований в часописі «Дніпро» за 1950 рік³⁶, окремо оприлюднену в 1950 р. «Інструкцію для вибору делегатів на Надзвичайний Собор Американської Української Православної Церкви в З.Д.А.» тощо.

Листування з митрополитом Іларіоном (Огієнко), яке вдалося відшукати в українських архівах, охоплює період 1951 – 1968 рр., тобто вже після того, як Іоанна Теодоровича було пересвячено у 1949 р., а митрополит Іларіон очолив УГПЦ в Канаді і впорядкував стосунки з духовенством, яке висвятив Іоанн Теодорович. Ці листи збереглися у фонді №1294 в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, м. Київ.

У віднайдених листах Теодоровича до митрополита Іларіона йдеться про візитацію Іларіона (28 листопада 1951 р.)³⁷, запрошення на Собор УПЦ в Америці (21 вересня 1953 р.)³⁸, поздоровлення з Великоднем та інформацію про приїзд Теодоровича до Вінніпегу (19 квітня 1960 р.)³⁹, повідомлення стосовно викладів українською мовою на богословських факультетах і важливості цієї справи у вихованні українських богословів (30 листопада 1960 р.)⁴⁰, подяка за повідомлення про видання «Требника» (22 березня 1961 р.)⁴¹, повідомлення щодо пропозиції з боку Константинопольського патріархату про перехід УПЦ в США під омофор Царгородського патріарха (26 квітня 1962 р.)⁴². Останній віднайдений лист Іоанна Теодоровича від 24 травня 1968 р. містить подяку митрополита Іларіону за запрошення на святкування з нагоди 50-літнього ювілею УГПЦ в Канаді⁴³.

У 1930 р. Іоанн Теодорович через делегатів УАПЦ в США – прот. Корнила Кирстюка і колишнього члена Центральної Ради, полковника Володимира Кедровського звертався до Екзарха Константинопольської Церкви в Нью-Йорку з проханням про прийняття УПЦ в Америці до Вселенської Церкви. Екзарх вислухав членів делегації, обіцяв переслати меморандум УАПЦ до Стамбулу, але відповіді не було.

Прикметними є міркування Теодоровича, які були висловлені в опублікованій у 1931 р. статті в часописі «Дніпро»: «Перед Церквою стала тяжка задача забезпечити себе на будуче. Єдина можлива дорога, яка стоїть перед Церквою, це шукати порозуміння з Вселенським Константинопольським Патріархатом і в цей час недолі опертись на його підтримку»⁴⁴.

Пізніше, у 1931 р. в своїй статті «Ієрархія У.А.П. Церкви і наша церковна сучасність», Іоанн Теодорович пояснював так: «Ми тепер знаходимось в ослабленій позиції. Входячи в певні переговори з Константинопольським Патріархатом ми тепер не виступаємо в силі Церкви цілої нації, а як горстка її дітей на чужині, безпомічних, без могучих організацій, залишених на свої слабі сили. В таких обставинах, розпочинаючи переговори, ми мусимо бути готові на певні жертви. Нам, можливо, прийдеться погодитись на певну формулу, на певний обряд, яким буде маніфестуватись признание нашої ієрархії»⁴⁵.

У 1935 р. Теодорович знову звертався до Патріарха Фотія II про перехід в юрисдикцію Константинополя з солідним богословським обґрунтуванням цього кроку. О. Хомчук пише, що «Прохання Ар-

хієпископа Іоанна Теодоровича 13 березня 1935 р. можна вважати кінцем І. Теодоровича як єпископа і вірного УАПЦ [...] Зміст листа до Стамбулу став доступний обмеженому числу осіб тільки під час судового процесу Консistorії УГПЦ з парафією Св. Покрови в 1940 р.⁴⁶. У відповідь на це Голова Братства УГПЦ в Канаді Василь Свистун написав в квітні 1935 р. полемічну брошуру «Догматично-канонічне становище Української Греко-Православної Церкви в Канаді», в якій звинуватив Іоанна Теодоровича у замірі секретно продати УАПЦ Патріарху Константинопольському, зазначивши, що канонічне з'єднання з царгородським патріархом означає канонічне роз'єднання з УАПЦ.

Примушений оборонятися, Теодорович надрукував накладом 300 примірників відповіді на роботу В. Свистуна «Теперішній стан Рідної Церкви і наші проблеми». У цій публікації він висловився про те, що церкви в Америці і Канаді не є більше в духовному зв'язку з Україною, бо тої Церкви вже там немає. «Церква на Україні, в стані руїни од большевиків, Митрополити Василь Липківський і Микола Борецький, юрисдикцію яких наша Церква в Америці і в Канаді визнавала і визнає, позбавлені змоги керувати Церквою. Останній вже кілька місяців на заслання. Теперішньої формації Церкви в краю на чолі з Митрополитом Іваном Павловським, ми в Америці і в Канаді, по певним поважним міркуванням (Співпраці І. Павловського з Радянською Владою – О.Х.) не знайшли змоги визнати і з названим Митрополитом не маємо духовно-канонічного зв'язку. Другої формації Церкви, яку-б ми визнавали, нема. Ми хотіли б бути в духовно-канонічній лучности з УАПЦ на Україні, але ми в такій лучности не є, бо там нема Церкви, яку б ми могли визнати»⁴⁷.

Ще одним цікавим документом є Грамота пересвяти Іоана Теодоровича 1949 року, єдиного єпископа з висвяти УАПЦ 1921 р. за кордоном, який залишився діяти як архієрей Української Греко-Православної Церкви в США і Канаді. Публікацію цього документу було здійснено Громадянським ювілейним комітетом православних українців для відзначення 50-річчя відродження Української Автокефальної Православної Церкви 1921 року в брошурі «Хай буде відомо всім...», яка вийшла друком в Нью-Йорку у 1971 р. і де було надруковано текст «Грамоти»⁴⁸. В цій брошурі опубліковано також текст Протоколу домовленості між Іоаном Теодоровичем та архієп. УАПЦ Григорієм (Огійчуком) 26 жовтня 1964 р. про об'єднання двох українських церков⁴⁹.

Останньою віднайденою публікацією творів Іоанна Теодоровича

був великий трьохтомник «У велике невідоме»⁵⁰, який був виданий у Філадельфії тиражем 1000 примірників впродовж 1968 – 1970 рр. Всі три томи містять записи духовних віршів і тих медитацій, які Теодорович тривалий час переживав, намагаючись осягнути сенс дій «Верховної Духовної Істоти».

До 35-ліття з дня смерті митрополита Івана Теодоровича в «Українському Православному Слові» у 2006 р. було опубліковано збірку матеріалів, які присвячено життєпису та обставинам поховання Владики, яка починається так: «Дня 3 травня 1971 р. о 7:30 годині ранку, в Філадельфійській лікарні, упокоївся в Бозі Первоієрарх Церкви в США, Блаженніший Владика Іоан, Архієпископ Філадельфійський і Митрополит Української Православної Церкви Північної і Південної Америки»⁵¹.

Першу панахиду за душу Покійного Митрополита відправив Архієпископ Мстислав (Скрипник) пополудні 3-го травня в Церкві-Пам'ятнику в Бавнд Бруку. В середу 5 травня 1971 р. домовину з тілом спочилого Владики було виставлено в катедрі св. Володимира. Зливним і холодним дощем почався день 8-го травня, день похорону Владики Митрополита на цвинтарі Церкви-Пам'ятника в Саут Бавнд Бруку. Поховано Митрополита Іоана коло Церкви-Пам'ятника, у спеціально виділеній ділянці цвинтаря, яку два дні перед похороном було обсаджено чотирикутником ялинок.

Джерела та література:

¹ Преловська І. Джерела з історії Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору 14-30 жовтня 1921 р. / І. Преловська // Студії з архівної справи та документознавства. – К.: Вид. УДНДІАСД, 2001. – Т. 7. – С. 71-77; Її ж. Дослідження джерел з історії УАПЦ 1920 – 1930-х рр.: досягнення і перспективи / І. Преловська // Український Археографічний Щорічник. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 51-72.

² Преловська І. Огляд джерел з репресивної політики радянської влади проти Української автокефальної православної церкви 1920 – 1930-х рр. / І. Преловська. Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Праці XV міжнародної наукової конференції, м. Львів, 16-18 травня 2005 р. – Львів: «Логос», 2005. – Т. 1. – С. 491-496.

³ Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14-30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упорядники: Г. Михайліченко, Л. Пилявець, І. Преловська. – Київ – Львів: «Жовква», 1999. – 560 с.; Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 17-30 жовтня 1927 р. Документи і матеріали, кн. 2 / Упорядники С.І. Білокінь, І.М. Преловська, І.М. Старовойтенко. – К.: Оранта, 2007.

– 698 с. (Серія: «Джерела з історії Церкви в Україні»).

⁴ Преловська І. Голгофа митрополита Василя Липківського / І. Преловська. Історія релігії в Україні. Науковий щорічник. Праці XIV міжнародної наукової конференції, м. Львів, 14 травня 2004 р. – Львів: «Логос», 2004. – Книга 1. – С. 473-476.

⁵ Зінченко А. Ієрархи Української Церкви. Митрополит Микола Борецький. Архієпископ Костянтин Кротевич. Митрополит Іван Павловський / А. Зінченко. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 156 с.

⁶ Див. напр.: Преловська І. Архієпископ Іван Теодорович – видатний діяч Української церкви в діаспорі / І. Преловська // Матеріали III Міжнародної наукової конференції: «Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ». Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, м. Ніжин, 30-31 травня 2007 р. – Ніжин, 2007. – Вип. 6. – С. 108-111.

⁷ Липківський В., митр. Історія Української Православної Церкви. Розділ VII: Відродження Української Церкви / В. Липківський / Вступ і замітки протопресвітера С.В. Савчука. – Вінніпег: Вид. накладом фундації Івана Грищука, 1961. – С. 109-110.

⁸ Мулик-Луцик Ю. Історія Греко-Православної Церкви в Канаді / Ю. Мулик-Луцик. – Вінніпег: «Екклезія», 1989. – Т. 4. – С. 318.

⁹ Цит. за вид.: Мулик-Луцик Ю. Історія... – Т. 4. – С. 324.

¹⁰ Теодорович Іван, архієпископ УАПЦ в Америці й Канаді. Благодатність єрархії У.А.П.Ц. (Української Автокефальної Православної Церкви) / І. Теодорович. – Регенсбург, 1947. – С. 98-99.

¹¹ Міненко Тимофій, о. Заснування в Канаді Української Православної Митрополії / Т. Міненко. – Вінніпег: Колегія Св. Андрея. Накладом Видавничого Фонду Павлини Ігнаш. Видавнича Спілка “Екклезія”, 2006. – С. 73.

¹² Текст примітки // Митрополит Василь Липківський. Історія... – С. 58.

¹³ Теодорович Іван, архієпископ УАПЦ в Америці й Канаді. Благодатність єрархії У.А.П.Ц. (Української Автокефальної Православної Церкви) / І. Теодорович. – Регенсбург, 1947. – 143 с.

¹⁴ Хомчук О. Церква поза церковною огорожею... – С. 160.

¹⁵ Там само. – С. 265.

¹⁶ Теодорович Іоан, архієп. Унія в першій зустрічі... – С. 22.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Липківський В., митр. Історія... – С. 68.

¹⁹ Хомчук О. Вказ. праця... – С. 253.

²⁰ Теодорович Іоан, архієп.. Порядок служб при Архієрейських звітаннях. – Вінніпег, Ман: Вид. УГПКонсисторії в Канаді, 1925. – 20 с. +

6 сторінок залишено порожніми.

²¹ Там само. – С. 16.

²² Хомчук О. Вказ. праця... – С. 258.

²³ Архієп. Іоанн Теодорович умістив текст публікації «Чортове насіння», яке було опубліковане в часописі «Америка», органі греко-католицького Товариства в США «Провидінє», ч. 83 від 23 липня 1925 р. // Унія в першій зустрічі з відродженою церквою українського народу. – Вінніпег, Ман.: Вид. «Православний вісник», 1925. – С. 57-59.

²⁴ У своїй брошурі Іоанн Теодорович – Архієп. Іоанн Теодорович. Унія в першій зустрічі... – С. 3.

²⁵ Там само. – С. 4.

²⁶ Там само. – С. 14.

²⁷ Там само. – С. 19.

²⁸ Там само. – С. 24.

²⁹ Там само. – С. 26.

³⁰ Там само. – С. 28.

³¹ Там само. – С. 29.

³² Там само. – С. 30.

³³ Міненко Т., о. Вказ. праця.

³⁴ Хомчук О. Вказ. праця. – С. 598-599.

³⁵ Теодорович Іоанн, архієп. Лист Єпископу Мстиславу від 13 червня 1947 р., / І. Теодорович // Православний Українець. – Ч. 27. – Жовтень, 1954. – С. 5-10; Цит. за посиланням в кн.: Хомчук О. Церква поза церковною огорожею... – С. 599.

³⁶ Теодорович Іоанн, архієп. Ідеологія нашої Церкви / І. Теодорович // Дніпро. – Ч. 5. – Травень, 1950. – С. 1-3; Цит. за посиланням в кн.: Хомчук О. Церква поза церковною огорожею... – С. 599.

³⁷ ЦДАМЛМ України. – Ф. 1294. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 4, 4зв. Машинописна копія на бланку.

³⁸ ЦДАМЛМ України. – Ф. 1294. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 5. Машинописна копія на бланку.

³⁹ ЦДАМЛМ України. – Ф. 1294. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 6. Машинописна копія на бланку.

⁴⁰ ЦДАМЛМ України. – Ф. 1294. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 7. Машинописна копія на бланку.

⁴¹ ЦДАМЛМ України. – Ф. 1294. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 8. Машинописна копія.

⁴² ЦДАМЛМ України. – Ф. 1294. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 10, 10зв. Машинописна копія.

⁴³ ЦДАМЛМ України. – Ф. 1294. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 13. Машинописна копія на бланку.

⁴⁴ Міненко Т., о. Вказ. праця. – С. 80.

⁴⁵ Теодорович Іоанн, архієп. Ієрархія У.А.П.Церкви і наша церковна сучасність / І. Теодорович // Дніпро. – Філадельфія, 1931. – Ч. 17. – С. 2-3; Цит. за вид.: Міненко Т., о. Заснування в Канаді Української Православної Митрополії... – С. 81.

⁴⁶ Хомчук О. Вказ. праця. – С. 273.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ «Хай буде відомо всім...». [Збірник Ювілейного Комітету з текстами промови проф. Івана Вовчука в Рочестері, Нью-Йорк до 50-ліття УАПЦ та текстом Грамоти про пересвяту архієп? Іоана Теодоровича 1949 р.] – Нью-Йорк: Видання Громадського Ювілейного Комітету Православних Українців для відзначення 50-річчя відродження УАПЦ (1921 – 1971). – 1971. – С. 23-24.

⁴⁹ Там само. – С. 29-30.

⁵⁰ Теодорович Іоан. У велике невідоме / І. Теодорович. У 3 т. – 1968 – 1970.

⁵¹ Українське Православне Слово. – 2006. – № 5-6. – Рік вид. LVI. – С. 3-7.

**ЖУРНАЛ «УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК» І СТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА
(ДО 45-ЛІТТЯ УІТ)**

У статті висвітлено процес створення поза Україною Українського історичного товариства та фахового наукового журналу «Український історик». Події розглядаються на тлі загального розвитку української закордонної історіографії.

Ключові слова: Українське історичне товариство, «Український історик», українська історіографія.

In this article author elucidates the creation process of Ukrainian Historical Association and The Ukrainian Historian outside of Ukraine. Events under consideration are reviewed on the background of Ukrainian external historiography's total development.

Key words: Ukrainian Historical Association, The Ukrainian Historian, Ukrainian historiography.

У 1950-х роках ХХ ст. в еміграції діяли УВАН у США та в інших країнах, НТШ (в різних країнах), інші установи та товариства. Історики також були членами цих наукових установ, але все ж існувала потреба консолідації наукових сил у товаристві за фаховою ознакою, які могли б співпрацювати у фаховому історичному журналі. Це було викликано багатьма чинниками. По-перше, необхідністю створення опозиції висвітленню українського історичного процесу відповідно до російської схеми східноєвропейської історії, яка панувала в цей час в Україні та за кордоном у наукових дослідженнях і університетських лекційних курсах. По-друге, потребою спростування необґрунтованих занадто патріотичних тверджень при висвітленні різних аспектів української історії, які з'являлися внаслідок того, що, як писав О. Оглоблин у листі до Л. Винара в грудні 1955 р., «...тепер кожний... вважає себе за історика – на історичні теми пишуть не лише мовознавці, але й хіміки, біологи, навіть ветеринарі...»¹. По-третє, створенням в радянській Україні «Українського історичного журналу», значною мірою залежного від комуністичної ідеології, що спонукало до появи його незалежного «опонента». Од-

ним із важливих чинників була також потреба участі українських вчених в міжнародних історичних конгресах.

Еміграційні історики, як стверджував І. Лисяк-Рудницький, мали у порівнянні зі своїми радянськими колегами «дві велетенські переваги – свободу слова і пряий зв'язок з світом наукової думки Заходу»². Вони мали можливість публікувати свої праці в українських та різноманітних українських виданнях, але наявність власного історичного періодичного видання і професійного наукового товариства допомагало багатьом українським вченим відбутися професійно, тому що в умовах еміграційного життя утримання себе і родин, особливо для старшого покоління часто було пов'язане із діяльністю, далекою від науки.

З ініціативою по створенню україномовного історичного журналу та історичного товариства у 1956 р. виступив молодий дослідник Любомир Винар. 21 лютого 1956 р. в газеті «Свобода» з'явилася його стаття «До питання організації історичних дослідів», в якій було висвітлено думку про потребу створення журналу та товариства. Автор уважав, що «можна оформити професійне товариство українських істориків, яке заступало б інтереси своїх членів, інтереси української історії, як також історії Східної Європи»³ і журнал, навколо якого «...мав би змогу гуртуватися український науковий світ» і «це привело б до відродження завмираючих історичних дослідів»⁴.

Після конференції в будинку УВАН 3 червня 1956 р. відбулося засідання істориків, на якому були присутні Олександр Оглоблин, Микола Чубатий, Любомир Винар, Леонід Соневницький і Павло Грицак. Обговорювали справу організації історичного товариства. Більшість присутніх позитивно висловилися щодо потреби його створення, але реальні кроки зроблені не були. За два роки, 16 серпня 1958 р. в газеті «Свобода» було опубліковано статтю Л. Винара «Криза організації історичних дослідів», в якій автор знову запропонував створити товариство істориків, але з різних причин товариство так і не було створено в той час. Можна припустити, що головним чинником була відсутність єдності між дослідниками⁵ та відсутність людини, яка б мала достатню мотивацію, щоб взяти на себе організаційний тягар.

У 1962 р. при Історичній Секції УВАН (голова О. Оглоблин) за ініціативою Івана Лисяка-Рудницького починають відбуватися щорічні конференції українських істориків та суспільствознавців і було створено Редакційно-Видавничу комісію Історичних Збірників.

ків. Було заплановано видання історичних збірників, у 1962 р., за допомогою члена УВАН економіста В. Голубничого, розпочалася підготовка першого. Але у серпні 1964 р. Л. Биковський повідомляв про те, що видання збірника через внутрішні протиріччя, відсутність коштів та неусталений зміст ще є «музикою дальших днів»⁶. На жаль, жоден із збірників взагалі так і не був надрукований. В англomовних «Анналах» УВАН публікувалися різнофахові дослідження, що не знімало потребу історичного журналу. А-НТШ мало «Записки», публікації яких були присвячені різним науковим проблемам. Молоді члени УВАН висунули також ідею видання англomовного наукового журналу, який відрізнявся б від «уванівських» «Анналів» змістом і періодичністю, але і цей проект не був реалізований.

У липні 1963 р. постало Українське генеалогічне і геральдичне товариство. До складу його управи увійшли: О. Оглоблин (голова), Л. Винар (заст. голови) та Р. Климкевич (генеральний секретар і скарбник). Його членами стали фахівці, які цікавилися проблемами генеалогії та геральдики, що визначало специфіку його діяльності. Не зважаючи, що на той час в еміграції знаходилися лише три провідних геральдика – Р. Климкевич, В. Сенютювич-Бережний та М. Битинський, а також частина членів Товариства займалася генеалогічною проблематикою, більшість членів, власне, були аматорами. Свого фахового видання Товариство не мало, видаючи лише інформативний «Бюлетень» і планувало видати збірник.

Задум Л. Винара видавати історичний журнал підтримав його колега по Колорадському університету (м. Бодлер, США) історик світового рівня, засновник і багатолітній редактор міжнародного наукового видання «Journal of Central European Affairs» С. Гаррісон Томсон, який також вважав, що для поширення досліджень з історії України потрібний власний фаховий журнал⁷.

Для видання журналу важливо було знайти наукову установу, яка б стала «видавцем» і яка б забезпечувала його фінансування. Щоб знайти її, ініціатор видання українського наукового журналу для публікації історичних досліджень Л. Винар звертався з пропозиціями до представників інших наукових організацій, з якими співпрацював. В першу чергу він звертався до наукових інституцій, але ідею спочатку підтримали його колеги по «Зареву» – об'єднанню студентських академічних товариств національного солідаризму, яке було створено в Мюнхені 1949 р. з ініціативи Марка Антоновича. Любомир Винар в 1960-х рр. очолював Історичну комісію організації.

Ще в 1961 р. зарев'яни планували видати збірник, присвячений українській сучасній історіографії, що так і не вдалося зреалізувати, хоча до співпраці були запрошені такі відомі історики як О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, М. Ждан, Я. Пастернак, Б. Цюцюра та інші, вже було передбачено теми статей⁸, обговорювався зміст кожної з тих, що були одержані і структура збірника, яка в цілому мала б охоплювати всі періоди української історіографії. Підготовленням збірника займалися переважно Л. Винар та М. Антонович.

У різних комісіях «Зарева», в тому числі й Історичній, працювали молоді дослідники, які друкували свої праці на сторінках журналу «Розбудова держави» (1951 – 1958). В цій ситуації Л. Винар справедливо вважав, що історичний журнал повинен бути фірмований Історичною комісією або іншим «історичним тілом»⁹.

Перший випуск «Українського історика» вже готувався до друку, але продовжувалося активне обговорення питання його «фірмування». М. Антонович вів переговори з В. Міяковським щодо передачі друку «Українського історика» УВАН, які завершилися відмовою¹⁰. Але Л. Винар вирішив друкувати журнал, який у жовтні 1963 р. був поданий у «Самостійній Україні» як спеціальний окремих розділ. Тоді ж Л. Винар звернувся до редактора «Бюлетеню» та наукового секретаря УГГТ, в якому був заступником, Р. Климкевича, з пропозицією видавати журнал Історичною комісією «Зарева» спільно з УГГТ¹¹, але її не було прийнято. В червні 1964 р. Л. Винар повернувся до цього питання, пропонуючи також запровадити в «Українському історика» рубрику спеціальних історичних дисциплін¹². Можна припустити, що УГГТ, яке в цей час збирало матеріали для видання власного збірника (що міг би стати періодичним виданням подібно до видання «Рід та знамено»), не хотіло пов'язувати його долю з історичним журналом. Через кілька років, у 1968-му, коли проблема одержання фінансів на видання журналу все ще була актуальною, Л. Винар пропонував об'єднати зусилля УІТ з УВАН у США та НТШ в Європі¹³, але і з цієї пропозиції нічого не вийшло, бо інші установи все ще не були зацікавлені у виданні.

З початком листопада перше число історичного бюлетеня з'явилося окремо. Причина початку друку «Українського історика» первісно як складової частини, а пізніше – як окремого видання у мельниківському видавництві «Самостійної України» була пов'язана з відсутністю достатньої фінансової бази. Поява журналу переконала частину тих, хто сумнівався в доцільності його видання.

М. Антонович, одержавши пакунок з першим числом «Українського історика», писав Л. Винареві: «Журнал дуже гарний і Ви в мені розвіяли останні сумніви. Таке варто втримати і поширити»¹⁴. Але головний дорадник молодого редактора О. Оглоблин не був задоволений тим, що журнал вийшов як частина політичного видання і 11 грудня 1963 р. написав Л. Винареві: «До речі, вважаю, що надалі в «Самостійній Україні» можна друкувати окремі статті, але не цілий відділ під тоготною назвою й зокрема не хроніку з У[країнського] І[сторика] (очевидно, журнал має право додавати свою власну хроніку)^x.

^x Взагалі для добра справи було б краще, якби «Український Історик» був окремим виданням (хоч би й «Самостійної України»), а не прибудівка до чогось»¹⁵.

У відповіді на цей лист Л. Винар пояснив причини друку «Українського історика» в «Самостійній Україні»: «Найкраще, якщо б УІ появлявся *окремо* – але наразі це неможливо через фонди. І так я зайшов в борги etc. Я дав дозвіл С[амостійній] У[країні] передруковувати матеріал з тим, що друк коштує значно менше»¹⁶. В особистій бесіді з автором проф. Л. Винар пояснював, що він друкував спочатку «Український історик» в «Самостійній Україні», тому що її головний редактор Михайло Панасюк відносно дешево брав за друк, а в умовах відсутності коштів це було дуже важливим. Тим, що «Український історик» виданий під фірмою «Зарева» в «Ukrainian-American Publishing & Printing Co. Inc.» на чолі з директором І. Петручком, яке видавало «Самостійну Україну», були незадоволені й інші колеги.

У лютому 1964 р. Л. Винар відвідав проф. О. Оглоблина в Лудлові, де обговорювали питання створення історичного товариства як установи, яка могла б «фірмувати» видання. Неодноразово це питання розглядалося і в листуванні вчених, яке велося у серпні – жовтні 1964 р. Л. Винар звертався до провідних українських вчених, які обмінювалися думками з ним і між собою¹⁷.

Керівництво організації «Зарево» підтримувало журнал, хоч не було впевнене у його успішному майбутньому і мало власну думку про створення товариства істориків. У червні 1964 р., дізнавшись про бажання Л. Винара створити історичне товариство, яке б стало видавцем «Українського історика», М. Антонович, який був противником створення «додаткових» наукових установ та організацій, обурено писав: «Я дуже радо Вас підтримаю, тому що ціную Ваш ідеалізм і охоту до праці, але і на самому початку я не вірив

у доцільність самого розпочинання такої відповідальної справи без належної підготовки [...]. Я не вірю в дальше дроблення нашого життя, і тому волів би, щоб цією справою зайнялося НТШ. Ви хочете творити спеціальне товариство істориків, отже, ще одну громаду. Базу Ви собі вибрали «Самостійну Україну», яка Вас може кожного часно підвести. За таких умов було напевно передчасно починати видавання «УІ». Тепер йому не можна дати впасти, але я не бачу жодної можливості на випуск більше ніж трьох чисел»¹⁸. В цьому ж листі М. Антонович пропонував розпочати переговори з НТШ (зокрема, з головою Історично-філософичної секції В. Кубійовичем) щодо спільного видання історичного журналу. У листі від 29 грудня він, хоча вже й став членом Товариства, знову ж наголосив на потребі приєднання УІТ до більшої установи (тепер – УВАН). Головним аргументом було те, що і О. Оглоблин (президент УІТ) і Л. Винар (секретар) були членами УВАН¹⁹.

Трохи згодом представники «Зарева» почали вимагати від Л. Винара «брати до уваги рішення цієї організації», узгодити з Видавничою комісією склад редколегії, яка могла бути затверджена «навіть, якщо серед членів редколегії будуть нечлени Зарева»²⁰. Справедливо передбачаючи й побоюючись політизованого втручання в майбутньому у процес підготовки журналу, його засновник утвердився в тому, що саме історичне товариство могло стати офіційним видавцем. Так, Л. Винар писав М. Ждану: «...треба, на мою думку, заснувати Українське Історичне Т-во або Український Історичний Інститут, як приватну «нон профіт» [звільнену від податку, неприбуткову. – А.А.] організацію. Мають таке товариство американці, поляки і т.д. (без огляду на те, що існують їхні академії) – то чому ми не можемо створити таке т-во? Це було б тим більше виправдане – бо УВАН і НТШ взаємно ворогують (це не секрет), а в нас могли б співпрацювати одні і другі»²¹. Це товариство мало бути подібним до Американської Історичної Асоціації, інших наукових об'єднань, що діяли на теренах США. В листі до М. Антоновича Л. Винар пояснював: «Роздумуючи над долею і майбутнім УІ прийшов до висновку, що з рамені Редакційної Колегії і за ініціативою Історичної Комісії нам треба створити Українське Історичне Товариство, яке у своєму членстві включало б істориків і любителів історії – подібно як Американське Іст[оричне] Т[оварист]во. Це дало б нам ширшу видавничу базу і правдоподібно забезпечило б життя УІ»²².

В листах простежується справжня дискусія, яка віддзеркалює з одного боку, тогочасні проблеми наукового життя в діаспорі, з

іншого – власне розуміння окремими істориками насущних проблем української історичної науки поза батьківщиною. Так, якщо Н. Полонська-Василенко та політолог Ігор Каменецький відразу підтримали ідею створення товариства істориків²³, беззастережно сприйняли цю ідею Я. Пастернак²⁴, В. Дубровський²⁵, І. Назарко²⁶, то навіть О. Оглоблин на початку не вповні вірив у можливість реалізації цієї ідеї²⁷, хоча допоміг здійснити її.

М. Чубатий належав до тих науковців, які ще в 1950-х роках обговорювали питання створення історичного товариства. Він підтримував створення УІТ, з надією, що товариство українських істориків зможе представляти українські наукові інтереси на міжнародних історичних конгресах, про що писав Л. Винареві. Відповідно, пропонується дослідником назва товариства *Ukrainian American Historical Association* мала пов'язувати його з американською історичною наукою. він також підтримував ідею видання журналу, який краще виконував би відповідні функції, ніж історичні збірники²⁸.

Частина колег-істориків також підтримала ідею створення для видання журналу Українського історичного товариства, яке б об'єднувало, подібно до Американського історичного товариства, істориків та любителів історії²⁹. На думку молодого вченого, видання «Українського історика» вже мало б виправдати існування УІТ³⁰. Таким чином, Л. Винар, продовжуючи працювати над створенням УІТ, відродив давній задум створення фахового наукового історичного товариства. Під фірмою «Зарева» (і з допомогою видавництва «Самостійна Україна») було видано також число 2-3 (1964) журналу, а число 4 (1964) вже вийшло під фірмою Українського Історичного Товариства, хоча йшлося фактично про його Ініціативну Групу.

Не всі колеги по «Зареву» позитивно відреагували на створення УІТ і «перенесення» під його «протекторат» журналу. Зокрема, М. Антонович, активний «зарев'янин», який підтримував створення «Українського історика» і багато допомагав з проведенням мовної корекції видання, відреагував негативно³¹. Навіть в листопаді 1965 р. він пропонував, щоб видання історичного журналу перебрала на себе УВАН, до якої мало влитися й УІТ³².

Через багато років М. Антонович у відповіді на рецензію Т. Гунчака про «Український історик» подав авторові своє розуміння тогочасної ситуації: «Як перший голова «Зарева» ще з кінця 1940-х років, я постійно наполягав на тому, щоб відтягати студентів від злободенних політичних сварок і пліток, а зацікавлювати їх науковими, культурними, мистецькими і т.д. питаннями. Звичайно, це з «Заре-

ва» ярлика «політичної організації» не зняло, а все ж таки, коли взяти перших п'ять років існування тої організації, то вона в політичних спорах майже участі не брала, хоч це не означає, що члени «Зарева» були аполітичними чи байдужими до політичних питань. [...] Коли ж опісля «Зарево» почало губитися в різних не завжди щасливих шуканнях, а один час просто почало переходити на організацію «гуд тайм», тоді Л. Винар виступив з ідеєю, щоб «Зарево» повернулося до давньої діяльності на культурному чи науковому форумах і подав конкретну пропозицію створити, чи краще кажучи, відновити історичну секцію при «Зареві» і почати видавати журнал. Його «одержимості» треба завдячувати, що всупереч лінії тодішнього проводу «Зарева» і всупереч усім перешкодам, йому пощастило створити «Українського історика» і видати тих скромних чотири числа. Звичайно, вже тоді стало ясным, що «Зареву» в тій ситуації було б не під силу втримати такий журнал, та й годі було сподіватися, щоб усі члени цієї організації могли б себе в цій галузі діяльності знайти і тоді постала концепція, знов же Л. Винара, передати цей журнал якійсь установі, яку можна було б цим журналом зацікавити»³³.

Отже, пізніше М. Антонович переглянув свої погляди на тогочасну ситуацію. На початку 1980-х рр. він пропонував видавати журнал спільно з УВУ, що підтримало б видання матеріально і одночасно, на його думку, укріпило б авторитет УВУ в німецьких наукових та урядових колах³⁴. Але тепер, коли журнал мав відоме ім'я, на це вже не погоджувався головний редактор «Українського історика».

В жовтні 1964 р. Л. Винар вислав найближчим колегам проект звернення по створення УІТ та пропозиції щодо організації і планів діяльності Товариства, відзначені й у тексті майбутнього «Звернення» про створення об'єднання істориків (пізніше його остаточний варіант було опубліковано у четвертому числі журналу «Український історик» (1964 р.))³⁵. О. Оглоблин намагався з позицій реалій тогочасного буття відкорегувати запропонований текст «Звернення», виключивши з нього пункт про організацію і проведення наукових з'їздів, потреби виховання Товариством молодого покоління та привнесення у діяльність Товариства будь-якої політики. Також він вважав, що зарано говорити про організацію бібліотеки і архіву Товариства. Зміст опублікованого «Комунікату УІТ», в якому виключено деякі пропозиції молодого історика, підтверджує, що Любомир Винар в листах до членів майбутньої Ініціативної групи пропонував поставити перед Товариством завдання, частину яких було в еміграційних умовах важко виконати і тому прийшлося від-

мовитися від їх декларування. З перспективи часу можна побачити, що діяльність Товариства згодом охопила і ті напрями, можливість реалізації яких заперечував О. Оглоблин. Зокрема, у 1969 р. Любомир Винар на сторінках «Бюлетеню» УІТ повернувся до питання проведення Товариством наукових конференцій³⁶ і від 1971 р. УІТ постійно організовувало і проводило наукові конференції як самостійно, так і у складі Американської історичної асоціації та спільно з іншими науковими установами, було представлено на міжнародних форумах різного рівня, а згодом стало організатором міжнародних наукових конгресів українських істориків в Україні. Зусиллями секретаря і членів УІТ було розбудовано архів Товариства, який містить велику кількість важливих матеріалів. При цьому завжди УІТ притримувалося позиції позапартійності та релігійної толерантності, що було важливим як для його керівництва, так і для переважної більшості членів.

В 1964 р. Л. Винар за порадою О. Оглоблина звертався до провідних українських вчених – Н. Полонської-Василенко, І. Назарка, В. Міяковського та інших із запитанням про шляхи створення історичного товариства. Н. Полонська-Василенко запропонувала перетворити редколегію журналу на Ініціативну групу за згодою всіх осіб, які до неї входили³⁷, що підтримав і О. Оглоблин³⁸. Олександр Петрович радив, що «Українське історичне товариство треба заснувати на широкій базі і територіальній (цілий український вільний світ) і особовій (не самі лиш вчені історики)»³⁹. Редколегія «Українського історика» на той час складалася з 10 осіб, а такої кількості, на думку Л. Винара, було недостатньо для створення Ініціативної групи. Тому він вів активне листування, внаслідок якого вже в листопаді Ініціативна група Товариства включала 17 членів. Допомогали тут і інші дослідники: Н. Полонська-Василенко переконала у потребі приєднання до Ініціативної групи професорів УВУ відомих археологів П. Курінного та М. Міллера, які мешкали в Європі⁴⁰.

Зрозуміло, що більшість дослідників мала свої погляди на потребу створення ще однієї еміграційної наукової організації, а також на те, хто мав би бути її членами або членами управи. Часами у міжособистісних та інших суспільних відносинах відчувався поділ еміграції як територіальний (відповідно до частини України – на галицьку та наддніпрянську), релігійний (греко-католики, православні і протестанти) та політичний (частина вчених належала до певних політичних партій та організацій). Крім того, більшість істориків в той час вже була членами якоїсь, а то й обох провідних

українських наукових інституцій (УВАН та НТШ) і побоювання конкуренції з боку нового наукового об'єднання викликало часом непорозуміння і вагання окремих осіб, які порою вважали це «прикрощами» для старих наукових установ, бо передбачали небезпеку розколу українських наукових сил. Причини цього крилися ще в подіях т.зв. DP-періоду, коли після початку діяльності УВАН було відроджено НТШ і обидві установи, не зважаючи на спроби, в той час так і не змогли об'єднати свої зусилля.

В деяких листах до майбутнього секретаря Товариства звучали прямі застереження, які були пов'язані з побоюванням виникнення конфлікту між УІТ та УВАН і НТШ, неможливістю реалізації поставлених перед товариством завдань. Так, М. Ждан у відповідь на лист Л. Винара про створення УІТ писав: «Все таки думаю, що справа вимагала б ґрунтовної перевірки і, щоб не наробити багато «злої крові» варто було б Вам сконтактуватись із тими істориками, що активно працюють в секції НТШ та УВАН. Якщоб однак з того боку не було засадничих і узасаднених застережень, то належалося б застановитися, чи створене Товариство гідно запрезентується своєю діяльністю...»⁴¹. Відомий український літературознавець Ю. Лаврінченко, який був активним членом УВАН, також побоювався, щоб створення УІТ не пошкодило Академії⁴². В. Міяковський у відповідь на пропозицію співпраці УІТ з УВАН пропонував, щоб вона розгорталася в рамках УВАН⁴³. За включення УІТ до складу УВАН був також М. Антонович. Пізніше і Ю. Лаврінченко, і В. Міяковський стали членами УІТ, а М. Антонович від початку видання «Українського історика» багато років був мовним редактором журналу, згодом його співредактором й активним членом Товариства.

Висловили свої побоювання й деякі члени НТШ. О. Іринеї Назарко, який спочатку погодився стати членом Українського Генералогічного Геральдичного⁴⁴, а пізніше – Українського історичного товариств⁴⁵, писав секретареві УГГТ Р. Климкевичу, що не хотів би створювати «прикрощі» для НТШ своїм членством у інших установах⁴⁶.

Навіть у 1972 р., коли УІТ розгорнуло діяльність і позитивно зарекомендувало себе низкою наукових конференцій, видань, співпрацею з українськими та неукраїнськими науковими інституціями, звучали пропозиції асиміляції його з іншими установами, правда, тепер з метою підсилення останніх. Так, відомий український історик економіки, «старий ентешівець» і член УІТ Ілля Витанович у жовтні 1972 р. пропонував для ліквідації кризи в НТШ за основу

діяльності його Історично-Філософічної секції взяти УІТ⁴⁷.

З іншого боку, були побоювання того, що УІТ через розростання членства втратить набутий високий рівень. Так, Б. Боцюрків писав до Л. Винара: «На мою думку, найбільша небезпека, яка зараз стоїть перед УІТ, це умасовлення членства та зведення рівня Т-ва до наших «емігрантських» НТШ та (канад[ської]) УВАН, тобто «просвіти»: в цьому напрямі пхатиме УІТ наше громадянство та перспективи організаційного росту і матеріальних засобів»⁴⁸. У відповідь науковий секретар Товариства відповів: «Ти заторкнув справу – «умасовлення УІТ» – членство в Товаристві є двох категорій – звичайні і члени-прихильники. Їхні функції різні. Я наразі не бачу небезпеки – звичайно, якщо б ми мали матеріальні засоби – було б інакше. Проте все це буде залежати від нас самих – є нагода і можливість з УІТ зробити найсильнішу українську наукову о[рганіза]цію»⁴⁹.

Важливим при створенні товариства було розподілити обов'язки в Управі. За задумом, голова УІТ мав бути представником Товариства на різних наукових форумах і, власне, своїм науковим авторитетом сприяти поширенню сфер його діяльності. Всю поточну працю мав проводити секретар. Тому члени Ініціативної групи вважали, що посаду секретаря (і скарбника) за аналогією з іншими організаціями, мав зайняти Л. Винар.

О. Оглоблин писав з цього приводу: «Переглянув надіслані Тобою матеріяли у справі УІТ. Почну з головного. Я цілком згоден з Пр[офесором] Жданом, що позиція Секретаря Товариства – найважливіша, й що секретарем мусиш бути тільки Ти. Очевидно, «Секретарем з правами заступника голови», як я Тобі писав минулого разу. Ідея УІТ належить виключно Тобі, й лише Ти можеш перевести її в життя. Не треба забувати також, що УІТ має глобальний масштаб, що не тільки членство, але й Управа, а навіть Президія розсіяні по цілому світі. За таких умовин Секретар є *все* (й, на жаль, за все, себ-то за всіх), і осідок Т-ва буде там, де живе його Секретар. Тому я радив був поєднати функції Секретаря та Скарбника. Має рацію Ждан, що Секретар мусить бути пов'язаний з американським науковим світом. Решта Управи й Президії, починаючи з Голови, – це, по-суті, *фасада*. Думаю, що Пр[офесор] Чубатий, як один з 2[-х] заступників Голови, був би не дуже обтяжений працею... Нарешті, ще одне. Я тільки тоді дам згоду бути Головою, коли Ти погодишся бути Секретарем (повторюю, з правами заступника)»⁵⁰.

Першого січня 1965 р. було розіслано «Обіжний лист» за підписом Л. Винара, в якому повідомлялося про оформлення в листопаді

1964 р. Ініціативної групи Українського Історичного Товариства, що листовним шляхом має вибрати Управу на найближчі чотири роки. Крім того, зазначалося, що УІТ «буде тісно співпрацювати із нашими установами (зокрема УВАН і НТШ), як також буде старатися увійти в діловий зв'язок з чужинецькими історичними товариствами. Воно сповнятиме ролю координаційного осередка праці українських істориків у вільному світі й буде репрезентувати українську історичну науку на міжнародному форумі»⁵¹. Був також розісланий «виборчий листок» із зазначенням прізвищ кандидатів на членство в Управі. Також всі майбутні члени товариства одержали розісланий для розгляду текст майбутнього «Комунікату» УІТ за підписами членів Ініціативної Групи. Дехто з членів Товариства висловив в листах свої думки щодо змісту обіжного листа, або до висланого тексту робив доповнення, які пізніше розглядалися. Наприклад, о. І. Назарко на звороті аркуша з текстом «Комунікату» запропонував доповнення, серед яких була й пропозиція організувати бібліотеку й архів⁵² (яку пізніше було виконано).

Листи – відповіді на «Комунікат» Л. Винар також вислав для ознайомлення О. Оглоблину. Прочитавши їх, вчений писав: «Уваги й пропозиції щодо тексту звернення, зроблені в надісланих ще Тобою мені листах й, на мою думку, *не суттєві*, або неприйнятні. Бо ж звернення – це декларація, оголошення й запрошення, а не устав чи регулямін Т-ва. Отже, в ньому треба дати *загальну* картину: мета, склад, завдання – і то в генеральних термінах, а не в деталях. Навпаки, уваги о. Назарка йдуть по лінії *деталізації* форм і методів праці *майбутнього* Т-ва. [...]. Про організацію бібліотеки, архіву тощо говорити ще зарано. Поки що це все буде в бюрку Секретаря»⁵³.

Принагідно зауважимо, що питання про архів було невдовзі переглянуто. Архів УІТ формувався з різних надходжень і сьогодні є цінною збіркою різноманітних джерел⁵⁴, в першу чергу листування. Варто відзначити, що у формуванні архіву УІТ велику ролю відіграв секретар-скарбник, а пізніше президент товариства проф. Л. Винар, який також звертався з запитом про окремі історичні події і з проханням про спогади до людей, що мали відношення до українського національного руху, співпрацювали з відомими історичними посталями тощо. Окремими секції мали скласти матеріали про М. Грушевського, І. Крип'якевича, Д. Дорошенка, І. Боршака, О. Кандиби (від березня 1986 р.⁵⁵). Архів містить також важливі автобіографічні та автобібліографічні матеріали членів УІТ, спогади тощо. Крім того, до архіву УІТ передали свої збірки деякі провідні діячі това-

риства. Кілька років тому розпочався процес передачі архіву УІТ в Україну, до Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, що уможливить материковим дослідникам процес вивчення історії української науки в діаспорі.

Разом із Обіжним листом 1 січня 1965 р. було розіслано також «Виборчий листок» зі списком кандидатур членів Управи, до якого були включені відомі на той час українські вчені. Вибори Управи на початковому етапі також виявили певні протиріччя між опитуваними, які пов'язані були в першу чергу з міжособистісними відносинами і, відповідно, запереченням входження до неї окремих вчених, зокрема тих, які або були священиками іншої конфесії, або до неї належали⁵⁶. Зокрема, православний В. Дубровський виступав проти греко-католиків М. Чубатого та о. І. Назарка, що виправдовував метою «дотримуватися *секулярного* характеру УІТ»⁵⁷.

Власне, при включенні кандидатур до виборчого листка організатори не керувалися їх релігійними уподобаннями і, можливо, не очікували подібної реакції декого з членів Товариства. Але завдяки зусиллям наукового секретаря конфлікти вдалося розв'язати. Один із листів-відповідей Л. Винара розкриває засади діяльності УІТ, що діють по сей день: не керуватися політичними чи релігійними уподобаннями, а прагнути наукової співпраці⁵⁸.

В лютому 1965 р. Управа була вже фактично сформована⁵⁹. Отже, до обраної на цих засадах першої Управи УІТ увійшли Олександр Оглоблін (США) – голова, Наталія Полонська-Василенко (Німеччина) – заступник голови, Любомир Винар (США) – секретар і скарбник. Члени Управи: Олександр Домбровський (США), Ігор Каменецький (США), Василь Дубровський (США), Володимир Кисілевський (Канада), Роман Климкевич (США), о. Іриней Назарко (Італія), Ярослав Пастернак (Канада), Микола Чубатий (США). До Контрольної комісії були обрані: Ілля Витанович (США) – голова, Михайло Ждан (США), Лев Биковський (США). Всі вони мали чималий науковий досвід та авторитет. Протягом першого року УІТ об'єднало 70 членів. Для поширення інформації про Товариство та залучення нових членів Л. Винар вже в лютому 1965 р. планував провести в Клівленді спільно з НТШ зустріч з громадою, де б виголосив доповідь з нагоди ювілею професора Оглобліна та подав інформацію про УІТ⁶⁰.

Після одержання потрібної кількості листів з підтвердженням згоди щодо заснування УІТ, було визначено дату його створення – 1 березня 1965⁶¹. В травні того ж 1965 р. вийшов перший обіжний

лист УІТ, в якому наголошувалися найважливіші аспекти, пов'язані з діяльністю товариства: повідомлялося про вибір Управи та її функції, про членство, про розмір членської вкладки, без якої неможливо було б видавати журнал УІТ, про представництва УІТ, архів та журнал⁶².

Були серед науковців в еміграції і ті, які відкрито виступали проти УІТ. До таких належав тогочасний президент НТШ в Америці відомий український філолог Р. Смаль-Стоцький. В цей час він вів активну боротьбу з УВАН у США, і УІТ стало ще однією з наукових організацій, яка була поза сферою впливу НТШ-А, а тому підпадала під критику його керівництва. Незважаючи на такі виступи з негативною оцінкою, вже за два роки, під кінець 1967, товариство нараховувало 130 членів. За цей час воно проявило себе в активній видавничій діяльності, в ініціативі та організації відзначення 100-ліття від дня народження М. Грушевського, у проведенні наукових конференцій тощо. Зокрема, на той час було видано 14 чисел «Українського історика», а також п'ять випусків серії «Історичні студії», один випуск серії «Історичні монографії», окреме видання, присвячене Михайлові Грушевському. Крім того, товариство тісно співпрацювало з іншими науковими інституціями і стало організацією – засновником Української Наукової Ради в Вільному Світі, до якої увійшли провідні українські наукові інституції США, Канади, Європи⁶³.

У зв'язку із втратами серед членів Управи (відійшли у вічність члени-основники УІТ В. Дубровський (1966), М. Міллер (1968)) та поширенням діяльності товариства у 1968 р. шляхом листовного референдуму до керівного органу УІТ було вибрано двох нових членів – М. Антоновича (Канада) та О. Пріцака (США)⁶⁴. В рік п'ятиліття УІТ, в грудні 1969 р. товариство нараховувало вже 176 членів⁶⁵.

Отже, можна стверджувати, що поява ініційованого Л. Винарем міжнародного фахового історичного видання – журналу «Український історик» викликала створення Українського історичного товариства. УІТ до сьогодні видає журнал, статті якого – єдиного з україномовних наукових видань – відзначаються у провідних реферативних журналах світу. Ідея створення товариства була підтримана провідними вченими-істориками, хоча частина їх мала певні застереження, пов'язані із тогочасною історіографічною ситуацією. Тих, що сумнівалися, змогла переконати у потребі створення УІТ його діяльність, представлена виданнями, науковими конференціями, а пізніше – співпрацею з неукраїнським науковим світом.

Джерела та література:

¹ Лист О. Оглоблина до Л. Винара опубліковано в статті: Винар Л. Українське Історичне Товариство: генеза і рання діяльність (Замітки основника УІТ) // Український історик (далі – УІ). – 1995. – Т. XXXII. – Ч.1-4 (124-127). – С.13.

² Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: Статті і джерельні матеріали. – Мюнхен, 1973. – С.67.

³ Винар Л. До питання організації історичних дослідів // Свобода. – 21 лютого 1956. – Ч.33.

⁴ Винар Л. Криза організації українських історичних дослідів // Свобода. – 16 серп. 1958. – Ч.157. – С.2-3 (передруки див.: УІ. – 1999. – Ч.1. – С.169-174; також: Винар Л. “Український історик”: сорок років служіння науці. 1963 – 2003. Статті і матеріали / Ред. А. Атаманенко. – Нью-Йорк; Острог: УІТ, Нац. ун-т “Острозька академія”, 2003. – С.100-105).

⁵ Архів УІТ (архів О. Оглоблина). – Ф. «Листування». – Спр. «Н. Полонська-Василенко». – Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко від 23 вересня 1964 р.

⁶ Атаманенко А.Є. Історія української еміграційної науки в листах Лева Биковського до Любомира Винара // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Історіографія та джерелознавство в часовому вимірі. Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2003. – С.146.

⁷ Винар Л. Архівні матеріали до історії УІТ // УІ. – 1985. – Ч.1-4. – С.196 (прим.3). Також див.: Сакада Л. За гріхи уярмленої бранки (Інтерв'ю з проф. Любомиром Винарем) // Час. – 5 липня 1996 р.

⁸ Архів УІТ. – Ф. «Зарево». – Спр. «Історичний збірник». – Арк.1. Тематика збірника активно обговорювалася М. Антоновичем та Л. Винарем.

⁹ Архів УІТ (архів М. Антоновича). – Ф. «Листування». – Спр. «Л. Винар». – Лист Л. Винара до М. Антоновича від 19 жовтня 1964 р.

¹⁰ Архів УІТ (архів М. Антоновича). – Ф. «Листування». – Спр. «Т. Гунчак». – Лист М. Антоновича до Т. Гунчака від 10 березня 1972 р. (авт. копія).

¹¹ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «Р. Климкевич». – Лист Л. Винара до Р. Климкевича від 14 жовтня 1963 р.

¹² Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «Р. Климкевич». – Лист Л. Винара до Р. Климкевича від 12 червня 1964 р.

¹³ Архів УІТ (архів М. Ждана). – Ф. «Листування». – Спр. «Л. Винар». – Лист Л. Винара до М. Ждана від 24 листопада 1968 р.

¹⁴ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Антонович». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 12 грудня 1963 р.

¹⁵ Джерельні матеріали (Упор. Людмила Сакада) // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності // Ред. М. Брайтчевський, О. Домбровський, І. Гирич. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С.701-702.

¹⁶ Там же. – С.706.

¹⁷ Архів УІТ. – Ф. «Р. Климкевич». – Спр. «Л. Винар». – Лист Л. Винара до Р. Климкевича від 29 серпня 1964 р.

¹⁸ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Антонович». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 2 квітня 1964 р.

¹⁹ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Антонович». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 29 грудня 1964 р.

²⁰ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Антонович». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 5 серпня 1964 р.

²¹ Архів УІТ (архів М. Ждана). – Ф. «Листування». – Спр. «Л. Винар». – Лист Л. Винара до М. Ждана від 20 серпня 1964 р.

²² Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Лист Л. Винара до М. Антоновича від 17 вересня 1964 р.

²³ Винар Л. Професор Наталія Полонська-Василенко і Українське історичне товариство // УІ. – 1969. – Ч.1-3. – С.102; Лист І. Каменецького до Л. Винара від 3 жовтня 1964 р. опубліковано: Винар Л. Архівні матеріали до історії УІТ // УІ. – 1985. – Ч.1-4. – С.196.

²⁴ Листи Я. Пастернака до Л. Винара опубліковано: Винар Л. Архівні матеріали до історії УІТ // УІ. – 1985. – Ч.1-4. – С.191-192.

²⁵ Винар Л., Атаманенко А. Епістолярні джерела до історії Українського Історичного Товариства // УІ. – 2003. – Ч.1-5 (156-160). – С.476-477; Винар Л. Архівні матеріали до історії УІТ // УІ. – 1985. – Ч.1-4. – С.192-193.

²⁶ Лист І. Назарка опубліковано: Винар Л. Архівні матеріали до історії УІТ // УІ. – 1985. – Ч.1-4. – С.194.

²⁷ Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко від 23.IX.1964. Опубл.: З листів О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко // Винар Л. Український Історик: 40 років... – С.78.

²⁸ Винар Л. Архівні матеріали до історії УІТ // УІ. – 1985. – Ч.1-4. – С.195-196.

²⁹ Архів УІТ (архів М. Антоновича). – Ф. «Листування». – Спр. «Л. Винар». – Лист Л. Винара до М. Антоновича від 17 вересня 1964 р.

³⁰ Архів УІТ (архів М. Ждана). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Ждан». – Лист Л. Винара до М. Ждана від 1 жовтня 1964 р.

³¹ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Антонович». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 16 жовтня 1964 р.

³² Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Ан-

тонович». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 22 листопада 1965 р.

³³ Архів УІТ (архів М. Антоновича). – Ф. «Листування». – Спр. «Т. Гунчак». – Лист М. Антоновича до Т. Гунчака від 10 березня 1972 р. (авт. копія).

³⁴ Архів УІТ (архів М. Антоновича). – Ф. «Листування». – Спр. «Л. Винар». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 7-8 лютого 1983 р. (авт. копія).

³⁵ Українське Історичне Товариство (Комунікат) // УІ. – 1964. – Ч.4. – С.1.

³⁶ Винар Л. Пляни праці Українського Історичного Товариства (закінчення статті з ч.2). Бюлетень УІТ, рік III, ч.3 // Матеріали до історії Українського історичного товариства / Ред. А. Атаманенко. – Нью-Йорк; Острог: Українське історичне товариство, Національний університет “Острозька академія”, Інститут дослідження української діаспори, 2006. – С.266-268.

³⁷ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «Н. Полонська-Василенко». – Лист Л. Винара до Н. Полонської-Василенко від 25 вересня 1964 р. (авт. копія).

³⁸ Винар Л. Професор Наталія Полонська-Василенко і Українське історичне товариство // УІ. – 1969. – Ч.1-3. – С.102.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же. – С.103.

⁴¹ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Ждан». – Лист М. Ждана до Л. Винара від 27 вересня 1964р.

⁴² Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «Ю. Лавріненко». – Лист Ю. Лавріненка до Л. Винара від 3 квітня 1965 р.

⁴³ Лист В. Міяковського до Л. Винара від 1 липня 1966 р. було опубліковано в додатках до статті: Винар Л. Українське Історичне Товариство: генеза і рання діяльність (Замітки засновника УІТ) // Український Історик: 40 років... – С. 81, також: Винар Л. Архівні матеріали до історії УІТ // УІ. – 1985. – Ч.1-4. – С.196-197.

⁴⁴ Архів УІТ. – Ф. «Роман Климкевич». – Спр. «І. Назарко». – Лист І. Назарка до Р. Климкевича від 2 серпня 1963 р.

⁴⁵ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «І. Назарко». – Лист І. Назарка до Л. Винара від 6 жовтня 1964р.

⁴⁶ Архів УІТ. – Ф. «Роман Климкевич». – Спр. «І. Назарко». – Лист І. Назарка до Р. Климкевича від 19 лютого 1965 р.

⁴⁷ Архів УІТ (архів Б. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «І. Витанович». – Лист І. Витановича до Б. Винара від 28 жовтня 1972 р.

⁴⁸ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «Б. Боцюрків». – Лист Б. Боцюркова до Л. Винара від 17 січня 1972 р.

⁴⁹ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «Б. Боцюр-

ків». – Лист Л. Винара до Б. Боцюркова від 29 січня 1972 р.

⁵⁰ Атаманенко А. До історії української історичної науки в діаспорі: лист Олександра Оглоблина до Любомира Винара // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.173-174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2003. – С.455.

⁵¹ Українське історичне товариство. Обіжний лист // Матеріяли до історії Українського історичного товариства. – С.265.

⁵² Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «І. Назарко». – Копія «Комунікату» УІТ з примітками, одержана від І. Назарка.

⁵³ Атаманенко А. До історії української історичної науки в діаспорі: лист Олександра Оглоблина до Любомира Винара. – С.456.

⁵⁴ Атаманенко А. Джерела до історії Українського Історичного Товариства // Матеріяли V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей. – Частина 3. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 289-294.

⁵⁵ Архів Олега Кандиби-Ольжича // Гомін України. – 26 бер. 1986 р.

⁵⁶ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «Василь Дубровський». – Лист В. Дубровського до Л. Винара від 10 лютого 1965 р.; Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Антонович». – Лист М. Антоновича до Л. Винара від 5 лютого 1965 р.; Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «М. Андрусак». – Лист М. Андрусяка до Л. Винара від 11 листопада 1966 р.

⁵⁷ Архів УІТ (архів О. Оглоблина). – Ф. «Листування». – Спр. «В. Дубровський». – Лист В. Дубровського до Л. Винара від 9 березня 1965 р. (копія).

⁵⁸ Архів УІТ (архів Л. Винара). – Ф. «Листування». – Спр. «В. Дубровський». – Лист Л. Винара до В. Дубровського від 29 лютого 1965 р. (авт. копія).

⁵⁹ Архів УІТ. – Ф. «Р. Климкевич». – Спр. «Л. Винар». – Лист Л. Винара до Р. Климкевича від 23 лютого 1965 р.

⁶⁰ Архів УІТ (архів М. Ждана). – Ф. «Листування». – Спр. «Л. Винар». – Лист Л. Винара до М. Ждана від 16 лютого 1965 р.

⁶¹ Архів УІТ. – Ф. «Р. Климкевич». – Спр. «Л. Винар». – Лист Л. Винара до Р. Климкевича від 23 лютого 1965 р.

⁶² Обіжний лист від 28 травня 1965 р. // Матеріяли до історії Українського історичного товариства, 2006. – С.266-268.

⁶³ Там же.

⁶⁴ Українське Історичне Товариство. Управа УІТ // УІ. – 1968. – Ч.1-4 (17-20). – С.183.

⁶⁵ Українське Історичне Товариство. Нові члени // УІ. – 1965. – Ч.4 (24). – С.132.

Надія Заворотна
Торонто, Канада

РОЗВИТОК УКРАЇНІСТИКИ В УНІВЕРСИТЕТІ ТОРОНТО ТА В НАУКОВИХ БІБЛІОТЕКАХ УНІВЕРСИТЕТУ ЗА ОСТАННЄ ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Розвідка присвячена розвитку українознавчих студій в Університеті Торонто та в наукових бібліотеках університету за останнє десятиріччя. В дослідженні висвітлено основні аспекти діяльності кафедри українознавства в Університеті, українських студій в Департаменті Славістики, подано інформацію про видавництво книжок з української тематики у видавництві Університету Торонто та про розробку електронних ресурсів українцями університету. Докладніше охарактеризовано діяльність Програми Петра Яцика з вивчення України, українські колекції у головних бібліотеках університету та роботу Центру слов'янських та східноєвропейських ресурсів Петра Яцика.

Ключові слова: *Університет Торонто, українознавчі студії, видавництво Університету Торонто, Програма Петра Яцика з вивчення України, українські книжкові колекції.*

This survey is devoted to the development of Ukrainistic Studies in the University of Toronto and its scientific libraries during the last decade. Author enlightens the main aspects of Ukrainistics Department activity, Ukrainian Studies in Slavistics Department; provides information on publishing of books with Ukrainian thematics in University of Toronto Publishing House, development of e-sources by University ukrainists; characterizes the activity of Petro Jacyk Program for Ukrainian Studies, Ukrainian collections in University libraries and activity of Petro Jacyk's Center of Slavic and Eastern European resources.

Key words: *University of Toronto, Ukrainistic Studies, University of Toronto Publishing, Petro Jacyk Program, Ukrainian books collections.*

***

В Канаді, країні, що має населення трохи більше як 33 мільйони, проживає 1.209.085 етнічних українців¹. Багато канадійців українського походження долучилися до розбудови та розвитку Канади, то ж українці користуються пошаною та повагою у цій країні. Особливо належить відзначити громади українців в провінціях Альберті, Саскачевані, Манітобі та в Онтаріо. Різні покоління іммігрантів з України, намагаючись зберегти та розвинути українську мову та

культуру, багато зробили для розвитку україністики в академічних установах Канади. Саме тому у цій країні розвиток українських студій займає особливе місце.

Унікальна позиція Торонто не тільки в тому, що це багатокультурне місто має багато українських культурних осередків, а й те, що саме Торонто було центром політичної еміграції, яка опинилася в Канаді після Другої Світової Війни. Це були люди з високою національною свідомістю та високим рівнем освіти. Саме вони доклали багато зусиль для поширення та розвитку українських студій, а саме створення українських кафедр та вивчення України на науковому рівні в канадійських університетах².

Українські меценати та створені завдяки їх фінансовій підтримці програми, фундації, стипендії відіграли та відіграють надзвичайно важливу роль у розвитку україністики в університетах. Найвідомішим меценатом був канадійський бізнесмен і філантроп Петро Яцик, який зробив дуже багато для розвитку українознавства в західних університетах. Він щедро підтримував такі проекти як Українська енциклопедія, Гарвардський Український Дослідницький Інститут, програму українських студій у Колумбійському університеті та українські студії в університеті у Лондоні. Особливо багато цей меценат зробив для україністики у Торонто, наприклад, фінансував відому Програму з вивчення України, Центр слов'янських та східноєвропейських ресурсів та багато інших важливих ініціатив. Різноманітні програми, підтримані Петром Яциком, продовжують діяти і тепер.

Сьогодні в канадійських університетах, де є українські студії, існує високий попит на курси з української історії, політології, літератури, лінгвістики та фольклору. Важливо відзначити, що до 1991 року ця потреба була викликана тим, щоб компенсувати субординативну роль української мови та культури у Радянському Союзі. В останні ж десятиріччя ця ситуація змінилася. Тепер розвиток україністики в канадійських університетах стимулює визнання в світі самостійності української культури та мови. До того ж, тепер україністи всього світу мають можливість користуватися архівними матеріалами в Україні та започатковувати спільні проекти³.

Українська мова та література почали викладатись Доктором Юліаном Геником-Березовським в Університеті ще у 1949 році, як вечірній курс⁴. 1980 року в Університеті Торонто була заснована кафедра україністики (Chair of Ukrainian Studies) на чолі з професором Полом Робертом Магочі⁵. Курси з політології та історії, що про-

понується студентам сьогодні: Україна у 20 столітті з професором Магочі, курс Ідентичність, демократія та авторитаризм в Україні (Identity, Democracy and Autocracy in Ukraine) викладає Доктор Лукан Вей та Політична економія перехідного періоду та розбудова нації з Доктором Гаврилишиним (The Political Economy of Transition and Nation-Building).

У департаменті слов'янських мов та літератур (Department of Slavic Languages and Literatures) є два професора української мови та літератури – професор Максим Тарнавський та професор Тарас Кознарський. У департаменті пропонуються курси української мови різних рівнів, курс української літератури та культури, канадо-українська література, курс присвячений Києву, курс Українська драма, курс Українська поезія, курс Українська новела, курс присвячений Тарасові Шевченко та курс історії української мови⁶. Ці курси дуже популярні серед дітей різних хвиль іммігрантів української громади Торонто. Також варто відмітити, що українською мовою та українською цікавляться не лише етнічні українці, а часом і студенти інших етнічних груп багатонаціонального Торонто.

Видавництво Університету Торонто (University of Toronto Press), що засноване у 1901 році, найстарше та найвідоміше видавництво академічної літератури у Канаді. Щорічно це видавництво друкує близько 140 наукових книг⁷. Це видавництво є також лідером публікацій книг з історії України англійською мовою. Наприклад, ще у 1987 році видавництво видало працю доктора Томаса Приймака «Михайло Грушевський: політика національної культури»⁸ та в 1996 році його книжку «Микола Костомаров: біографія»⁹. Також у 1989 році вийшла книга професора Ореста Субтельного «Історія України»¹⁰ (що була потім ще кілька разів перевиданою) та у 1996 «Історія України»¹¹ професора Пола Магочія. Це видавництво видало також англomовну п'ятитомну «Енциклопедію України» Володимира Кубійовича¹². Останніми книжками, присвяченими Україні, вийшли книги професора Сергія Плохія «Україна та Росія: репрезентація минулого»¹³ та професора Пола Магочія «Ілюстрована історія України»¹⁴. Видавництво Університету Торонто видає праці з історії, політології та культури України, що має дуже важливе значення для популяризації знань про Україну в англomовному академічному світі.

Важливу роль у розвитку україністики в Університеті Торонто відіграло заснування у 2001 році Програми Петра Яцика з вивчення України (Petro Jacyk Program for the Study of Ukraine). Програма

була створена завдяки щирій фінансовій допомозі самого Петра Яцика та Освітньої Фундації імені Петра Яцика. Програма займається вивченням сучасної України, її історії та культури¹⁵. Офіс Програми розміщений в дослідницькому Центрі Європейських, Російських, та Євразійських студій (Centre for European, Russian and Eurasian Studies), який є одним з лідерів серед наукових центрів Північної Америки. В рамках Програми організуються наукові конференції, лекції та семінари, які користуються великою популярністю не лише серед науковців та студентів, а також серед членів української діаспори. Наукові події, які організовує центр, часто збирають широкі та різноманітні аудиторії, що свідчить про зростання успіху цієї Програми. Якщо в перші роки після заснування в рамках Програми відбувалося біля 12 лекцій, семінарів, конференцій на рік, то зараз вже 24.

Програма підтримує академічні контакти з багатьма інституціями, такими як Канадський Інститут Українських Студій, Колумбійський університет, Києво-Могилянська Академія. Завдяки Програмі в Університет Торонто приїждять на дослідження вчені-україністи (Visiting Scholar Program) з України, а також україністи з інших країн. Також Програма запрошує державних та культурних діячів з України для проведення лекцій та семінарів для громади Торонто. В рамках програми також приїздили читати лекції знані вчені з провідних західних університетів такі як Григорій Грабович та Сергій Плохій. Відомі вчені та інтелектуали з України такі як Микола Рябчук та Геннадій Боряк, проводили дискусії, семінари, приймали участь у конференціях.

Однією з головних академічних подій, приміром 2007 року, які організовувались Програмою, була організація конференції, присвяченої Голодомору 1932-33 рр., яка зібрала багатьох науковців світового рівня. Аудиторія складалась з науковців, студентів та дослідників, які вивчають або просто цікавляться Україною, та широкої громади Торонто. Два рази на рік Програма разом з Клубом Українського Кіно з Колумбійського університету, Нью-Йорк (Between a Rock and a Hard Place: Ukrainian Cinema since Independence) запрошує на перегляд та обговорення найважливіших та найцікавіших фільмів сучасного українського кіно, класики, а також кінофільмів західних режисерів про Україну. Ці покази завжди збирають велику аудиторію, що складається не лише з українців чи людей українського походження, але й людей, які просто цікавляться українською культурою.

Завдяки підтримці Освітньої Фундації Петра Яцика, в рамках програми нещодавно була започаткована нова стипендія для молодих науковців, які вивчають сучасну Україну (Post Doctoral Fellowship). Запрошуються молоді науковці, що захистили кандидатську дисертацію протягом останніх трьох років. Науковець має можливість протягом 12 місяців займатися дослідженням та підготовкою своєї роботи до публікації, або ж розпочати роботу над новим науковим проектом. Також він/вона повинні будуть прочитати протягом одного семестру курс, присвячений сучасній Україні.

Підсумовуючи треба зазначити, що завдяки Програмі Петра Яцика з вивчення України, багато молодих науковців з України мали змогу побачити та перейняти досвід та стандарти західного університету, що є дуже важливим для розвитку молодого покоління науковців в Україні. Також, безсумнівно, ініціативи, що запроваджуються Програмою, піднімають україніку на вищий науковий рівень у відомих західних академічних інституціях, яким є Університет Торонто¹⁶.

Мережа наукових бібліотек Університету Торонто (University of Toronto Libraries) є найбільшою та найвідомішою у Канаді, а також вважається однією з п'яти найкращих систем наукових бібліотек Північної Америки. Ця система наукових бібліотек нараховує більше 30 бібліотек та має більш, ніж 16 мільйонів книжок. Ці бібліотеки – дуже різного профілю та направленості, наприклад, юридична, медична, музична бібліотеки, бібліотека астрофізики, релігії тощо. Що дуже важливо, у сучасному академічному середовищі ці бібліотеки пропонують доступ до однієї з найбільших у Північній Америці колекцій електронних матеріалів¹⁷. Система бібліотек Університету Торонто отримує більш, ніж 40.000 наукових журналів, та дає доступ до 28.000 повнотекстових електронних журналів¹⁸.

Бібліотека Робартс (Robarts Library) є головною бібліотекою, в якій розташовані книги та інші ресурси з історії, літератури, лінгвістики, мистецтва, релігії та політології. В бібліотеці Робартс зберігається більш як 600.000 книжок зі славистики, і колекція росте з кожним днем. В бібліотеці знаходяться як книги на слов'янських мовах: українській, російській, польській, чеській, словацькій, сербо-хорватській та болгарській, так і книги та дослідження англійською мовою, присвячені найрізноманітнішим аспектам славистики. Ця колекція є найбільшою в Канаді, а також однією з найбільших наукових зібрань зі славистики серед академічних бібліотек Північної Америки та має одну з найкращих колекцій україніки серед Пів-

нічно-Американських університетів¹⁹.

В самому центрі чотирнадцятиповерхової будівлі бібліотеки Робартс знаходиться Центр слов'янських та східноєвропейських ресурсів імені Петра Яцика (Petro Jacyk Central and East European Resource Centre)²⁰. Працівники центру надають академічні консультації професорам та студентам університету Торонто, а також усім дослідникам, що вивчають чи цікавляться Центральною та Східною Європою²¹. Також консультації надаються вченим та дослідникам з усього світу через мережу Інтернет.

Колекція Центру містить більш як 3.000 довідників, енциклопедій, словників, хронологій, біографічних словників та бібліографій в галузі славістики; ця колекція постійно оновлюється. Раз на два місяці у Центрі проводяться виставки нових слов'янських книжок, які користуються великим попитом. Працівники Центру розробляють електронні ресурси та бібліографії у сфері Центральної та Східної Європи, зокрема України. Центр також публікує різноманітні матеріали, багато з яких можна знайти й у електронному форматі на веб-сторінці Центру²².

Центр приймає активну участь у різноманітних проектах пов'язаних з Україною та українською спадщиною в Канаді. Наприклад, один з останніх проектів, в якому Центр приймав участь, це канадський проект «Мультикультурна Канада»²³. Працівники Центру відібрали та цифрували цінні книжки, памфлети, журнали, друковані у Канаді українцями різних хвиль української діаспори. Зараз вони доступні в Інтернеті на офіційній веб-сторінці «Мультикультурна Канада». Також одним із нещодавніх проектів, започаткованих на базі Центру, є оцифрування українських рідкісних книг, завдяки щедрій фінансовій підтримці Джона Яремко, канадійського державного діяча українського походження.

В Робартс також знаходиться багато цікавих колекцій з україністики на мікрофільмах. Найціннішою з них є найбільше в Північній Америці²⁴ зібрання західноукраїнської періодики – колекція 175 українських газет, друкованих у Галичині та на Буковині в Габсбурзькій монархії в 1848 – 1918 роках (400 рулонів). Оригінали знаходяться у Національній Бібліотеці Австрії у Відні. Ще однією важливою колекцією на мікрофільмах є колекція документів про повстанський рух та боротьбу з повстанським рухом в 1941 – 1954 роках в Україні Петра Й. Потічного з Центрального архіву внутрішніх військ МВД РФ у Москві (428 рулонів), з Бібліотеки Народової у Варшаві (16 рулонів) та з Служби Національного архіву та архів-

них документів США у Вашингтоні (95 рулонів). Також у бібліотеці багато інших важливих українських колекцій, що користуються попитом серед науковців Канади та інших країн²⁵.

Ще однією важливою програмою, нещодавно розпочатою в центрі, є Програма Петра Яцика для бібліотекарів та архівістів з України. Запрошуються спеціалісти для переймання досвіду функціонування академічної бібліотеки. Ця програма дозволить учасникам провести в Торонто від 3-х до 4-х місяців та прийняти участь в усіх сферах роботи академічної бібліотеки. Учасник познайомиться з роботою внутрішніх та зовнішніх систем бібліотеки, познайомиться з процесом каталогування за системою Бібліотеки Конгресу, процесом відбору матеріалів для академічної бібліотеки тощо. Ця програма оголошена цього року вперше та є дуже важливою для українських бібліотекарів та архівістів для перейняття досвіду західної академічної бібліотеки.

Бібліотека рідкісних видань імені Томаса Фішера (Thomas Fisher Rare Book Library) є найвідомішою бібліотекою рідкісних видань у Канаді. Колекція цієї унікальної бібліотеки нараховує понад 600.000 книг та 2.500 метрів манускриптів. Бібліотека постійно поповнюється рідкісними виданнями, завдяки численним донорам, та архівними матеріалами членів багатонаціональної етнічної діаспори Торонто. Бібліотека має багато слов'янських колекцій, такі як, наприклад, колекція відомого чеського письменника Йозефа Шкворецького або колекція польської Солідарності.

Ця бібліотека має багато цікавих українських колекцій, які поповнювались та продовжують поповнюватись. Однією з останніх колекцій, що були отримані та упорядковані бібліотекою, є колекція Родіона Калюжного (13 коробок), в якій зібрані архівні матеріали з гетьманського руху, починаючи з 50-х років²⁶. Важливою колекцією є архів Аркадія Любченка (9 коробок), який містить кореспонденцію Любченка з Хвильовим, Кулішем, Яновським, Рильським, Тичиною, Бажаном у 1920 – 1940х роках²⁷. Колекція Петра Потічного (203 коробки) містить німецькі, польські, українські документи, що стосуються українського повстанського руху в 1941 – 1954 роках²⁸. На особливу увагу заслуговує колекція книг українських стародруків 17 – 18 сторіччя, що була придбана у 1984 році²⁹. Цікавою також є колекція видань переміщених осіб Джона Луцківа, яка містить коло 5.000 українських видань, друківаних в таборах для переміщених осіб у Німеччині та Австрії після Другої Світової війни³⁰. Також цінним зібранням є згадана вище колекція Джона Луцківа української

канадіани першої половини ХХ століття³¹. Підсумовуючи потрібно відмітити, що колекції українки у бібліотеці рідкісних видань ім. Томаса Фішера є важливим зібранням культурної спадщини України та української діаспори.

Хотілося б відмітити, що в Університеті українцями розробляються також і електронні ресурси. Це Бібліотека української літератури та Електронна Енциклопедія України, Путівник по слов'янським академічним ресурсам тощо. Також розробляється перший електронний індекс слов'янських академічних і культурологічних журналів (Slavic Academic Journals Index). На сьогодні з української періодики вже індексовано такі журнали як «Критика», «Український історик», часопис «І», «Сучасність», «Україна модерна», «Український гуманітарний огляд» тощо. Цей електронний індекс буде корисний для вчених, студентів та дослідників у їх науковій роботі.

Підводячи підсумок розвитку українських студій в Університеті Торонто та в його наукових бібліотеках, хотілося б відмітити важливу роль, яку відіграють україністи Університету в розповсюдженні знань про Україну, поза межами країни, в англомовному академічному світі. Це стає можливим завдяки підтримці українських меценатів, концентрації професорів та вчених українців в Університеті, дякуючи безкорисній праці етнічних українців Торонто, з кількох хвиль еміграції та завдяки загальному росту зацікавленості Україною, особливо після Помаранчевої революції. Звичайно ж є труднощі, такі як фінансування програм та проектів та часом незацікавленістю українськими справами дітей іммігрантів, вже народжених у Канаді. Та незважаючи на це, Університет Торонто зараз є одним з найважливіших центрів україністики в англомовному світі. Книжки, що виходять, конференції та семінари, що відбуваються, програми та проекти, які плануються і здійснюються, не тільки поширюють знання про Україну, її історію і культуру у світі, але й піднімають українку на новий науковий рівень в англомовному академічному середовищі.

Джерела та література:

¹ За даними Статистичного Агентства Канади на 1 квітня 2008 населення Канади складає 33,223,840. Statistics Canada website про загальну кількість населення: <http://www.statcan.ca/daily/English/080625/d080625.htm>; про кількість етнічних українців див.: <http://www12.statcan.ca/English/census06/data/highlights/ethnic/pages/page.cfm?Lang=E&Geo=PR&Code=01&Data=Count&Table=2&StartRec=1&Sort=3>

&Display=All&CSDFilter=50.

² Докладніше про українців Канади див.: Ukrainians in North America: a biographical directory of noteworthy men and women of Ukrainian origin in the United States and Canada. Ed. Shtohryn Dmytro M. Association for the Advancement of Ukrainian Studies, 1975. – 424 p.; Encyclopedia of Canada's peoples. Ed. Magocsi Paul R. University of Toronto Press, 1999. – 1334 p. (Chapter on Ukrainians. – p. 1281-1311); Marunchak Mykhailo. The Ukrainian Canadians: a history / M. Marunchak, 1982. – 970 p.; Subtelny Orest. Ukrainians in North America: an illustrated history / O. Subtelny. – University of Toronto Press, 1991. – 283 p.; Марунчак Михайло. Біографічний довідник до історії українців Канади / М. Марунчак. – Українська Вільна Академія Наук у Канаді, 1986. – 735 с.

³ Priestly Tom, Zekulin Nicholas. A. History of Canadian Slavistics / T. Priestly, N. Zekulin. In Brogi Bercoff, Giovanna. Contribution a l'histoire de la slavistique dans les pays non slaves // Beiträge zur Geschichte der Slawistik in den nichtslawischen Ländern (К истории славистики в неславянских странах). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. – 510 с.

⁴ Gregorovich A. Chronology of Ukrainian Canadian History / A. Gregorovich. – Toronto: Ukrainian Canadian Committee, 1974. – 34 p.

⁵ Magocsi Paul R. The first five years. The Chair of Ukrainian Studies / P.R. Magocsi. – University of Toronto, 1985. – 16 p.

⁶ Див. Веб-сторінка Україністика на Торонтському університеті <http://chass.utoronto.ca/~tarn/courses/courses.html>

⁷ Детальніше про роботу видавництва див.: Веб-сторінка видавництва <http://www.utpress.utoronto.ca>

⁸ Prymak Thomas M. Mykhailo Hrushevsky: the politics of national culture / T.M. Prymak. – University of Toronto Press, 1987. – 323 p.

⁹ Prymak Thomas M. Mykola Kostomarov: a biography / T.M. Prymak. – University of Toronto Press, 1996. – 263 p.

¹⁰ Subtelny Orest. Ukraine: a history / O. Subtelny. – University of Toronto Press in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989. – 666 p.

¹¹ Magocsi Paul R. A history of Ukraine / P.R. Magocsi. – University of Toronto Press, 1996. – 784 p.

¹² Encyclopedia of Ukraine. Ed. Kubiiiovych, Volodymyr. – University of Toronto Press, 1984 – 2001. – 5 v.

¹³ Plokhly Serhii. Ukraine and Russia: representations of the past / S. Plokhly. – University of Toronto Press, 2008. – 391 p.

¹⁴ Magocsi Paul R. Ukraine: an illustrated history / P.R. Magocsi. – University of Toronto Press, 2007. – 336 p.

¹⁵ Див.: Веб-сторінка програми Петра Яцика <http://www.utoronto.ca/>

jacyk/About%20the%20Program.htm

¹⁶ Brochure of Petro Jacyk Program for the Study of Ukraine. Centre for European, Russian, and Eurasian Studies. – University of Toronto, 2007.

¹⁷ Resource guide for Faculty, Ed. By Gabriela Bravo. – University of Toronto Libraries, 2007. – P. 6.

¹⁸ Ibidem. – P. 20.

¹⁹ Детальніше про українські колекції в Університеті Торонто див. Urbanic Allan. A guide to Slavic collections in the United States and Canada. – Haworth Information Press, 2004. – P. 169-174; Magocsi Paul R. *Ucrainica at the University of Toronto Library: a catalogue of holdings* / P.R. Magocsi. – University of Toronto Press, 1985. – 2 v.; Про колекцію україністики у 70-ті роки див.: Budurowycz Bohdan. *Research Collections in Canadian Libraries. Slavic and East European Resources in Canadian Academic and Research Libraries* / B. Budurowycz. – Ottawa, 1976. – 595 p.; Veryha Wasyl. *Ucrainica at the University of Toronto* / W. Veryha // *Canadian Slavonic Papers*. – 1972. – V. XIV. – № 2. – P. 345-349.

²⁰ Про Петра Яцика докладніше див.: Слабошпицький М., Сорока М. Меценат, який не відмовився бути українцем: Петро Яцик у спогадах сучасників: статті, відгуки та інтерв'ю видатного благодійника і громадського діяча / М. Слабошпицький, М. Сорока. – Київ: Ярославів Вал, 2002. – 276 с.

²¹ Докладніше про Центр див. Stevens Mary. *Petro Jacyk Central and East European Resource Centre 1995 – 2005. 10 Years Anniversary Report* / M. Stevens. – University of Toronto Libraries, 2005. Про діяльність центру сьогодні див. <http://content.library.utoronto.ca/pjrc>

²² Повний список публікацій центру див: Stevens Mary. *Petro Jacyk Central and East European Resource Centre 1995 – 2005. 10 Years Anniversary Report* / M. Stevens. – University of Toronto Libraries, 2005. – P. 9-10.

²³ Докладніше про проект див.: Multicultural Canada website <http://www.multiculturalcanada.ca>

²⁴ Подальшу інформацію див. Magocsi Paul R. *The Peter Jacyk Collection of Ukrainian Serials: a guide to newspapers and periodicals* / P.R. Magocsi. – University of Toronto, 1983. – 42 p.

²⁵ Про подальшу інформацію про українські колекції в Бібліотеці Робертс див. Stevens Mary. *Guide to the Slavic and East European Resources and Facilities of the University of Toronto Library* University of Toronto Library and Centre for Russian and East European Studies / M. Stevens. – Toronto, 1987. – P. 17-18.

²⁶ Детальний опис колекції див.: веб-сторінка Центру: http://content.library.utoronto.ca/pjrc/collections/Rodion_Kaliuzhnyi_Papers.pdf

²⁷ Детальний опис колекції див.: веб-сторінка Центру: http://library.utoronto.ca/pjrc/collections/Rodion_Kaliuzhnyi_Papers.pdf

---

utoronto.ca/fisher/collections/findaids/liubchenko_ukranian.pdf

²⁸ Детальний опис колекції див.: веб-сторінка Центру: <http://www.library.utoronto.ca/fisher/collections/findaids/potichnyj.pdf>

²⁹ Kasinec E. The Millennium collection of old Ukrainian books at the University of Toronto Library: a catalogue / E. Kasinec. – University of Toronto, Chair of Ukrainian Studies, 1984. – 36 p.

³⁰ Детальний опис колекції див.: <http://content.library.utoronto.ca/pjrc/collections/luczkiw2004.pdf>

³¹ Подальший опис колекцій україніки у бібліотеці див.: Матяш І. Перелік фондів, колекцій, зібрань архівів, музеїв, бібліотек, інших установ Канади, що містять документи архівної україніки / І. Матяш // <http://www.archives.gov.ua/Archives/IASD/Perelik.pdf>; також, веб-сторінку Центру, опис українських колекцій <http://content.library.utoronto.ca/pjrc/collections/Ukrainian>.

УКРАЇНЦІ В АВСТРАЛІЇ: СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ

В статті розкривається стан досліджень українського етносу в Австралії. Аналізуються різнопланові дослідження: від спеціальних праць до довідників і бібліографічних покажчиків.

Ключові слова: *Український етнос, Австралія, спеціальні праці, довідники, бібліографічні покажчики.*

The focus of this article is to reveal the condition of the studies on Ukrainian ethnos in Australia. Author analyzes some diverse studies: from specific works to reference books and bibliographic indexes.

Key words: *Ukrainian ethnos, Australia, special works, reference books, bibliographic indexes.*

Про українців в Австралії існують об'ємисті довідники: два томи видання «Українці в Австралії»¹, «Альманах українського життя в Австралії»², четвертий том «Енциклопедії Української Діаспори», присвячений головно австралійському матеріалу³, та «Українці Австралії: Енциклопедичний довідник»⁴. Інформація, яка в них зафіксована, стосується передовсім українських емігрантів, що прибули до Австралії після Другої світової війни, їхніх нащадків, та організацій, які ця громада створила: церковних, громадських, культурно-мистецьких, освітніх, молодіжних, жіночих, кооперативних, ветеранських, політичних, спортивних. Тільки в окремих випадках статті й гасла в цих виданнях базувалися на незалежних дослідженнях. Як правило, редколегії використовували інформації, які організації та особи самі про себе подали. Через це капітальні книги про українців Австралії є, в першу чергу, збірками самоінтерпретацій. Вони подають погляд на розвиток українського організованого життя зсередини і відбивають цілі та світогляд громади, загалом не стараючись займати становища на об'єктивній відстані від свого матеріалу. Тому, незважаючи на відсутність свідомо виражених дослідних концепцій чи орієнтирів, окремі статті в цих збірниках дивовижно узгоджені щодо цінностей, що в них відбиті, і типу наративів, які вони подають.

До таких загальних цінностей належать відданість політичному ідеалу незалежної України, готовність втримувати українську самосвідомість у діаспорі, самовіддана праця в структурах української

спільноти. Основні розповіді в збірниках стосуються, по-перше, зусиль створити, а потім утримати, інститути для збереження української мови, ознак української культури та патріотичних форм українського історично-політичного самоусвідомлення, і, по-друге, спроб ознайомити довколишній світ з українською проблематикою. Серед спонук до створення довідників було бажання зафіксувати й вшанувати пам'ять про людей, життя яких, на погляд авторів, втілювало центральні цінності громади. Вищесказане стосується і книжок (на жаль, не дуже численних), що різні організації видали самі про себе⁵.

До негативів такого зосередження на установах та організаціях належить те, що багато чого іншого випадає з поля зору. Почуття лояльності до своєї спільноти часто спонукало авторів наголошувати на її світлах і не домальовувати їй тіні. Широко поширеним було, наприклад, табу на згадування конфліктів між емігрантськими політичними партіями, конфесіями та особами, які мали не останнє місце в загальному образі життя спільноти.

Порівняно мало відомо про виміри українського життя, для опису яких потрібні систематичні дослідження. Це стосується, зокрема, і повсякденного життя українських емігрантів та їхніх нащадків: праці, побуту, дозвілля, їхніх поглядів та настроїв. Канадський соціолог Всеволод Ісаїв, окреслюючи на початку 1990-х років бажані та можливі напрями вивчення української діаспори, вказав на три широкі питання, гідні соціологічного дослідження: відношення поселенців до країни поселення, до країни походження і до віддалених громад тієї ж діаспори⁶. Відповіді на такі питання важливі, не тільки з пізнавального куту зору, але й з практичного, оскільки вони можуть мати значення для дій спільноти, планування її розвитку і обґрунтування вимог перед державою. Через відсутність таких досліджень стосовно українців Австралії сьогодні можливі тільки суб'єктивні судження щодо, наприклад, динаміки переходу людей українського походження до груп з вищим соціальним статусом та вищим рівнем матеріального забезпечення, або про життєві фактори, що впливають на збереження або втрату ознак національної самосвідомості. Книжки соціологів Єржи Зубжицького⁷ та Джін Мартін⁸, які ставили такі і подібні питання щодо різних іммігрантських груп, у тому числі й українців, стосуються давно пройденої епохи 1950-х і 1960-х років. Немає досліджень, і майже немає будь-яких осмислень явища «нової хвилі» еміграції з України до Австралії з початку 1990-х років⁹.

З точки зору організованого проводу української спільноти, який намагається збільшити вплив людей українського походження на австралійське політичне середовище і на громадську думку країни, корисно було б мати достовірні дані про те, як українців сприймає суспільне оточення. На початку 1990-х років в Австралії були спроби притягнути до судової відповідальності осіб, обвинувачуваних у злочинах проти людства під час Другої світової війни. У засобах масової інформації з'явилося чимало негативних узагальнень щодо українців. Це повторилося в 1995 р. у зв'язку з розлогою полемікою довкола книжки Гелен Дарвіл (псевдонім: Деміденко) «Рука, що підписала документ» (The Hand that Signed the Paper). Проте, немає досліджень, які б у контексті цих подій наświetлили уявлення про українців у громадській думці австралійського суспільства, або які б міряли зміни таких уявлень під впливом негативних стереотипів у засобах масової інформації.

Не знаємо ми достатньо й тих вимірів історії українців в Австралії, які можна було б досягнути тільки дорогою дбайливих джерельних досліджень. В оглядових працях часто називаються окремі факти про українців в Австралії в ХІХ столітті, деколи, на жаль, без подачі першоджерел. Любомир Лаврівський згадує Михайла Гриба, який поселився в Австралії у 1860-х роках¹⁰, інші автори – Джона Лютського, Казимира Кабата та Володимира Коссака, львів'ян, що прибули до Австралії в 1830-50- роках¹¹. До досить розлогої літератури декількома мовами про Миколу Миклухи-Маклая, вченого частково українського походження, який проводив антропологічні і етнографічні дослідження в Новій Гвінеї та в 1880-х роках жив у Сідней, належить і книжка українською мовою, видана в Австралії¹². Листи до канадських україномовних газет¹³, а також публікації Григорія Піддубного в журналі «Західня Україна» в 1930 р.¹⁴, свідчать про існування українського робітничого гуртка в Брізбані в другому десятилітті ХХ століття. Інформації про окремих українців, які були в Австралії в 1920-х і 1930-х роках, потрапили в перший том книги «Українці в Австралії»¹⁵. Найбільше таких фрагментарних інформацій дотепер зібрано в статті «Австралія» в ЕУД¹⁶. Інший цікавий і мало досліджений пласт історії українського поселення складає історія назрівання в австралійському уряді після Другої світової війни рішення про допущення як іммігрантів воєнних утікачів з Європи, в тому числі й українців¹⁷.

Трохи інакше виглядає ситуація у філологічних науках. У 1980-х роках в Університеті ім. Монаша в Мельбурні та Університеті ім.

Макворі в Сідней створилися українознавчі програми, де основними дисциплінами були мовознавство та літературознавство. Серед наукових публікацій, які звидтіля впливли, є й чимало таких, що стосуються української літератури, культури й мови в Австралії. Філологічні та культурологічні дослідження з українсько-австралійською тематикою творять помітну частину опублікованих матеріалів конференцій з серії «Українське поселення в Австралії»¹⁸ і меншу частину матеріалів конференцій Асоціації Українців Австралії¹⁹. Частина цих лінгвістичних та літературознавчих досліджень розглядає свій матеріал за допомогою нетрадиційних теоретичних моделей. Одна дослідниця, наприклад, підходить до корпусу української поезії в Австралії з понятійним апаратом психоаналітичної критики й читає цю творчість як психограму емігрантської свідомості, травмованої відірванням від рідної землі²⁰. Окремі українські письменники Австралії стали об'єктами монографічних досліджень або дисертацій²¹. (Проте, більша частина доробку австралійських філологів-україністів стосується загальноукраїнської тематики²²).

Крім філологів мало хто досліджував життя українців в Австралії, не виходячи поза межі своєї наукової дисципліни чи професійної спеціальності. До винятків належать аналізи переписів населення, що їх зробив сіднейський вчений у галузі математичної статистики Євген Сенета. Завдяки їм ми маємо достовірну інформацію до кінця 1990-х років про число українців та людей українського поселення в Австралії і їхнього розподілу за місцем проживання, віком, релігійною приналежністю та іншими ознаками, а також про характер і темп основних демографічних змін, які відбувалися в цьому населенні²³. До цієї категорії належить і дослідження української церковної архітектури в Австралії архітектора Роман Павлишина²⁴ та правової бази Української Греко-Католицької Церкви в Австралії юриста Павла Бабія²⁵.

Є також дослідження, проведені спеціалістами, але не в їхній матірній дисципліні. Такими, наприклад, є дослідження соціальних потреб старших українців, співкерівником якого був економіст²⁶; дослідження процесів асиміляції в українській спільноті Канберри та Квінбієну, що його провів економіст Іван Малецький²⁷; біографічні дослідження авторства зоолога Романа Микитовича²⁸.

Такий стан пояснює спільні риси не таких уже нечисленних синтетичних оглядів теми «українці в Австралії»²⁹. У таких оглядах найбільше місця відведено опису організаційної сітки українського життя, про яку існує достовірна інформація. У деяких оглядах іс-

торія поселення до 1948 р. пропущена, в інших є окремі її деталі. Майже всі автори пропонують узагальнення про виміри українського життя, які насправді залишилися недослідженими. Як правило, за ширмою об'єктивного стилю в авторів простежується співчуття з австралійською гілкою української діаспори та турбота щодо її майбутнього.

Якими є передумови для можливих майбутніх досліджень теми «українці в Австралії»? Архіви окремих українських організацій зберігаються в Стейтській бібліотеці Нового Південного Велсу. У Національній бібліотеці в Канберрі зберігається архів відеозаписів свідчень про Голодомор 1932-33 років, що їх збрала історик Елізабет Вотерс, а також листування та інша документація бібліографа Степана Радіона. У Центрі україністики Університету ім. Монаша є архів матеріалів до історії українського театру в Австралії³⁰. В Аделаїді музей-архів української скаутської організації Пласт перебуває в прибудові до приватного будинку його керівника Омеляна Слободяна. Є цінні архівні матеріали, які мало відомі – наприклад, магнітофонні записи автобіографічних розповідей іммігрантів-піонерів, що їх зробила мельбурнська вчителька Оріся Стефин. На жаль, далеко не всі архіви українських організацій відповідно упорядковані і збережені.

Значення для майбутніх досліджень матимуть періодичні видання, передовсім чотири україномовні газети: «Вільна думка» (від 1949), «Єдність» (1949 – 1956), «Українець в Австралії» (1956 – 1985) та «Церква і життя» (від 1968). Майже повні комплекти зберігаються в ключових бібліотеках. Важливими джерелами є приблизно щоп'ятирічні альманахи «Новий обрій» і бюлетені та інформаційні листки різних організацій. Останні, на жаль, як правило надсилаються до бібліотек несистематично.

Дослідникам допоможуть бібліографії Степана Радіона та Сергія Ціпка³¹. Новіші публікації охоплені в бібліографіях до оглядових статей Сенети та Єкельчика. В обох томах книги «Українці в Австралії» Радіон помістив списки україномовних книжкових видань в Австралії за роками³². До заслуг письменника Дмитра Нитченка належить виготовлення оглядів з коментарем українського книжкового потоку в Австралії³³. Різноманітним може бути майбутнє використання словників українських прізвищ, українських дипломників та українських громадських діячів в Австралії, що їх зібрав Степан Радіон³⁴.

Атмосферу українського життя в Австралії, зокрема перших де-

сятиліть після 1948 р., найкраще, мабуть, передає мемуарна й художня проза. Найвідомішим представником місцевої української мемуаристики є книга Нитченка «Під сонцем Австралії»³⁵. Є і приклади англомовної мемуаристики осіб українського походження³⁶. Українського життя в Австралії стосується і певна частина художньої прози українських авторів цієї країни. Така творчість зафіксована головню в альманахах «Новий обрій». Приклади її знаходяться і в антологіях³⁷.

Існує, отже, джерельна база для історичних, соціологічних та культурологічних досліджень різних вимірів життя української спільноти в Австралії. Чи буде виконано такі дослідження, залежатиме від наявності як дослідників (або замовників досліджень) з відповідними пізнавальними зацікавленнями, так і необхідних ресурсів.

Джерела та література:

¹ Українці в Австралії: Матеріали до історії поселення українців в Австралії. – Мельбурн: Союз Українських Організацій Австралії, 1966. (Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії, Бібліотека українознавства, ч. 15. – 862 с. (далі УВА I); Українці в Австралії: Том II. – Мельбурн: Союз Українських Організацій Австралії, 1998. – 1116 с. (далі – УВА II)

² Альманах українського життя в Австралії. – Сідней: «Вільна думка» та Фундація Українознавчих Студій Австралії, 1994. – 936 с. (далі – Альманах).

³ Енциклопедія Української Діаспори: Том 4 (Австралія – Азія – Африка). – К.: Наукове Товариство ім. Шевченка і Національна Академія Наук України, 1995: понад 700 гасел, (далі – ЕУД).

⁴ Українці Австралії: Енциклопедичний довідник. – Сідней: «Вільна думка» і Товариство збереження української спадщини в Австралії, 2001. – 627 с.

⁵ До самоописів релігійних організацій належать: Альманах 40-ліття УАПЦ в Австралії і Новій Зеландії, 1948 – 1988 / Упор. Михайло Чигрин. – Сідней: Консисторія УАПЦ, 1990; Радіон С. Історія Свято-успенської парафії Української Автокефальної Православної Церкви в Балакляві, 1968 – 1988 / С. Радіон. – Мельбурн: Делегатура УММАН на Австралію, Осередок праці НТША на Вікторію, 1988; Срібний ювілей праці Сестер Василянок в Австралії: 28.3.1967 – 28.3.1992. – Без видавця і місця видання, 1992.

Видання світських організацій про власну історію включають: Альманах Ради Українських Кооператив Австралії. – Мельбурн: «Просвіта», 1984; Радіон С. Нарис історії НТША [Наукового Товариства ім.

Шевченка в Австралії] (1950 – 1 1975) / С. Радіон. – Мельбурн: Крайова управа НТША, 1976; За свій рідний край: Ювілейний альманах, присвячений 40-літтю створення 1УД УНА [Першої Української Дивізії Української Національної Армії] та бою під Бродами. – Ред. Кіналь, М. та ін. Аделаїда: «Книга», 1984; Будівничі Катедри Українознавства в Австралії (Пропам'ятна книга). – Сідней: Фундація Українознавчих Студій Австралії, 1984; Українська Громада Сефтон, Бас Гіл, Честер Гіл: Коротка історія громадсько-культурного життя. – Сідней: «Вільна думка», 1989; Посвячення Народного Дому – Рідної Школи, 1954 – 1985. – Нобл Парк, Вікторія: Управа Філії УГВ [Української Громади Вікторії], Батьківський комітет Школи ім. Л. Українки, 1985 [до історії Філії УГВ в районі Мельбурну Нобл Парк]; Радіон С. Словник українських прізвищ в Австралії / С. Радіон. – Мельбурн: УММАН, 1981; Ярема Н. Пропам'ятна книга: Фрагменти з життя і діяльності чільних людей і організацій в П.А. [Південній Австралії] та гостей з України і діаспори / упор. Н. Ярема Н.– Аделаїда: накладом автора [упорядника], 1996; Пропам'ятна книжка: Огляд і матеріали десятиліття діяльності, 1987 – 1997, Союзу Українок ім. Лесі Українки Ньюкасл і Долини Гантер / Ред. Островська Е., та ін. – Ньюкастель: [Відділ] Союз[у] Українок ім. Л. Українки, 1997.

⁶ Isajiw W. Future Directions in Research on Ukrainians in the Diaspora / W. Isajiw // Ukrainian Settlement in Australia: Fifth Conference, Melbourne, 16-18 February 1990 / Ed. M. Pavlyshyn. – Melbourne: Monash University, Slavic Section. – P. 4-20 (тут С. 9).

⁷ Zubrzycki J. Settlers of the La Trobe Valley: A Sociological Study of Immigrants in the Brown Coal Industry in Australia / J. Zubrzycki. – Canberra: Australian National University Press, 1964.

⁸ Martin J. Refugee Settlers: A Study of Displaced Persons in Australia / J. Martin. – Canberra: Australian National University Press, 1964.

⁹ Ангелуца П. Австралія надзвичайна. – Брізбен: Су Джок Академія, 2001. Книжка «новоприбулого» автора Павла Ангелуци має своїм основним об'єктом не досвід «нової хвилі» в Австралії, а Австралію як культурно-побутовий контекст, у якому новим іммігрантам доведеться орієнтуватися.

¹⁰ Lawriwsky M. L. Ukrainians / M. L. Lawriwsky // The Australian People: An Encyclopaedia of the Nation, Its People and Their Origins / Ed. James Jupp. – Sydney: Angus and Robertson, 1988. – P. 825-827 (тут С. 825).

¹¹ Воловина, О., Гордіїв, І., Гордіїв, Л. Українці в Австралії / О. Воловина, І. Гордіїв, Л. Гордіїв // Українські поселення: Довідник. – Нью-Йорк: Український соціологічний інститут // Записки НТШ, том СС. – С. 327-338.

¹² Ростек Л., і Вакуленко П. Микола Миклуха-Маклай: 150 років з дня народження / Л. Ростек, П. Вакуленко. – Аделаїда: Музей українського мистецтва в Аделаїді, 1996.

¹³ Новини. – Едмонтон. – 15 січня 1915 р.; Робочий народ. – Вінніпег. – 10 березня 1915 р.

¹⁴ ЕУД. – Т. 4. – С. 19.

¹⁵ УвА І. – С. 447-448.

¹⁶ Маркусь В. Австралія / В. Маркусь // ЕУД. – С. 18-23.

¹⁷ Markus A. Labour and Immigration 1946 – 1949: The Displaced Persons Program / A. Markus // Labour History. – No. 47 (1984). – P. 73-90.

¹⁸ Матеріали появилися в наступних збірниках: Ukrainian Settlement in Australia: Fifth Conference, Melbourne, 16-18 February 1990. – Ed. Pavlyshyn, M. – Melbourne: Monash University, Slavic Section, 1993; Ukrainian Settlement in Australia: Fourth Conference, Sydney, 22-24 April 1988. – Ed. Gordijew, I., and Koscharsky, H. – Sydney: School of Modern Languages, Macquarie University, 1989; Історія українського поселення в Австралії. Доповіді з першої і четвертої конференцій (Сідней, 1983; 1988) / Ред. Г. Кошарська. – Сідней: Школа сучасних мов, Макворті університет, 1990 (далі – Історія українського поселення 1990); Ukrainian Settlement in Australia: Second Conference, Melbourne, 5-7 April 1985. – Ed. Pavlyshyn, M. – Melbourne: Monash University, Department of Slavic Languages, 1986.

¹⁹ Матеріали було видано в наступних збірниках: Ukraine in the 1990s: Proceedings of the First Conference of the Ukrainian Studies Association of Australia, Monash University, 24-26 January 1992 / Ed. Pavlyshyn, M., and Clarke, J.E.M. – Melbourne: Monash University, Slavic Section, 1992; Ukrainian Studies Association of Australia: Second Conference, Monash University, 12-13 May 1995. Special issue, Journal of Ukrainian Studies, Vol. 20 (1995), Nos. 1-2. Guest eds. Pavlyshyn, M., and Clarke, J.E.M.; First Wave Emigrants: The First Fifty Years of Ukrainian Settlement in Australia // Proceedings of the third Conference of the Ukrainian Studies Association of Australia in association with the Shevchenko Scientific Society in Australia, Macquarie University, 3-5 July 1998. – Ed. H Koscharsky. – Huntington, New York: Nova Science Publishers, 2000.

²⁰ Mycak S. Imagining the Imaginary: Nostalgia and the Ukrainian-Australian Text / S. Mycak // Ukrainian Studies Association of Australia: Second Conference, Monash University, 12-13 May 1995. Special issue, Journal of Ukrainian Studies, Vol. 20 (1995), Nos. 1-2. Guest eds. Pavlyshyn, M., and Clarke, J.E.M. (далі USAA 1995). – P. 97-110. Див. у збірниках матеріалів конференцій теж літературознавчі статті А. Берегуляк, Г. Кошарської, М. Павлишина, П. Савчака.

²¹ Сорока П. Зоя Когут: Літературний портрет / П. Сорока. – Тер-

нопіль: Андеграунд, 1997; Сорока П. Степан Радіон: Літературний портрет / П. Сорока. – Аделаїда: «Наша мета», 1998; Yakovenko S. An Analysis of the Memoir as a Literary Genre, with Reference to the Work of D. Nytczenko / S/ Yakovenko. – M.A. Thesis. – Macquarie University, 2001.

²² Див. напр. у матеріалах конференцій статті з мовознавства Дж. Кларка, О. Розаліон, Л. Сидор, А. Шимків, а також словники: Krouglov, A., Kurylko, K., and Kostenko, D. English-Ukrainian Dictionary of Business / A Krouglov, K. Kurylko and D. Kostenko. – Jefferson, North Carolina: McFarland, 1997, x + 119 p.; Шимків А. Англо-український тлумачний словник економічної лексики / А. Шимків. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2004. – 429 с.; монографію: Марван І. Північнослов'янський контекст української словозміни / І. Марван. – Аделаїда: «Книга», 1983, та дисертації: Rosalion-Sochalsky O. Word Homonymy in Ukrainian / O. Rosalion-Sochalsky. – Ph.D. dissertation, Monash University, 1985; Sydor L. Inflectional Patterns of the Ukrainian Verb / L. Sydor. – Ph.D. dissertation, Monash University, 1992.

²³ Seneta E. Ukrainians in Australia's Censuses / E. Seneta // Ukrainian Settlement 1986. – P. 15-27; Seneta E. On the Number of Ukrainians in Australia in 1979 / E. Seneta // Journal of Ukrainian Studies, Vol. 11 (1986), No. 2. – P. 33-38; Seneta E. Ukrainians in the 1986 Census / E. Seneta // Ukrainian Settlement in Australia: Fourth Conference, Sydney, 22-24 April 1988. – Ed. Gordijew, I., and Koscharsky, H. – Sydney: School of Modern Languages, Macquarie University, 1989 (далі – Ukrainian Settlement 1989). – P. 88-93; Сенета Є. До питання числа українців в Австралії в 1979 р. / Є. Сенета // Історія українського поселення 1990. – С. 13-18; Seneta E. Ukrainians in Australia / E. Seneta // Ukraine and Ukrainians Throughout the World: A Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora / Ed. Pawliczko, A. L. – Toronto: University of Toronto Press for the Shevchenko Scientific Society, Inc., 1994. – P. 471-490; Сенета Є. Українці в австралійській державній статистиці / Є Сенета // УВА II. – С. 120-30.

²⁴ Павлишин Р. Українські церкви в Австралії / Р. Павлишин. – Мельбурн: Університет ім. Монаша, Відділ славістики, 1993.

²⁵ Babie P. Australia's Ukrainian Catholics, Canon Law and the Eparchial Statutes / P. Babie. – Australasian Catholic Record, No. 81 (2004). – P. 32-48; Babie P. Embracing the Other: Ecclesiology, Canon Law and the Ukrainian Catholics in Australia / P. Babie // Australian Slavonic and East European Studies, No. 17 (2003). – P. 159-184.

²⁶ Zachariak T. and Lawriwsky M. A Sociological Profile and Needs Survey of Aged Ukrainian Migrants in Australia / T. Zachariak and M. Lawriwsky. – Melbourne, 1986.

²⁷ Malecky J. Ukrainians in Canberra and Queanbeyan / J. Malecky // Ukrainian Settlement in Australia: Second Conference, Melbourne, 5-7 April 1985. – Ed. Pavlyshyn, M. – Melbourne: Monash University, Department of Slavic Languages, 1986 (далі – Ukrainian Settlement 1986). – P. 28-41.

²⁸ Mykytowycz R. Pavlo Bohatsky: A Founding Member of the Shevchenko Scientific Society in Australia / R. Mykytowycz // Ukrainian Settlement 1986. – P. 117-134; Микитович Р. Є.Ю. Пеленський і М. Федусевич: два ранні українці в Австралії / Р. Микитович // Ukraine in the 1990s: Proceedings of the First Conference of the Ukrainian Studies Association of Australia, Monash University, 24-26 January 1992 / Ed. Pavlyshyn, M., and Clarke, J.E.M. – Melbourne: Monash University, Slavic Section, 1992. (далі – Ukraine in the 1990s). – С. 65-77.

²⁹ Крім вищеназваних праць Воловини і Гордієвих, Маркуся, Лаврівського і Сенети (див. прим. 11, 10 і 16), до оглядових матеріалів належать: Лапка М. Австралія / М. Лапка // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Том I. – Мюнхен: «Молоде життя, 1955. – С. 15-16; Olesnytsky R. Australia / R. Olesnytsky // Encyclopedia of Ukraine. Vol 1. – Toronto: University of Toronto Press, 1984. – P. 137-139; Єкельчик С. Зберігаючи спадщину: Нарис історії української спільноти в Австралії / С. Єкельчик // Альманах. – С. 12-40; Gordijew I. The Ukrainian Community in Australia / I. Gordijew. – Australia in Transition: Culture and Life Possibilities / Ed. Poole, M. E., de Lacey, P. R., and Randhawa, B. S. – Sydney: Harcourt Brace Jovanovich, 1985. – P. 166-168; Лазебник Є. та ін. Зарубіжні українці: Довідник / Є. Лазебник. – К.: «Україна», 1991.

³⁰ Див.: Pavlyshyn M. Culture and the Emigre Conscience: Ukrainian Theatre in Australia 1948 – 1989 / M. Pavlyshyn // Australasian Drama Studies, No. 20, 1992. – P. 54-69.

³¹ Радіон С. Карбоване друком: біо-бібліографічний огляд / С. Радіон. – Мельбурн: Осередок Бібліографії Волині, 1975; Радіон С. Бібліографія. Частина 2-8 / С. Радіон. – Мельбурн: різні видавництва, 1978 – 1997; Сірко S. Bibliography of Ukrainians in Australia and New Zealand / S. Сірко. – Sydney: Macquarie University, School of Modern Languages, Ukrainian Studies Centre, 1988. Research Report No. 1.

³² Радіон С. Бібліографічний огляд / С. Радіон // УВА I. – С. 795-806; Радіон С. Бібліографічний огляд: книжки 1963 – 1993 / С. Радіон // УВА II. – С. 1089-1100.

³³ Нитченко Д. 1990. Українська книжка в Австралії / Д. Нитченко // Історія українського поселення 1990. – С. 24-33; Нитченко Д. З літературно-видавничого життя в Австралії: бібліографічна розвідка / Д. Нитченко // УВА II. – С. 656-686.

³⁴ Радіон С. Словник українських прізвищ в Австралії / С. Радіон. – Мельбурн: УММАН, 1981; Радіон С. Словник українських диплом-

---

ників в Австралії / С. Радіон. – Мельбурн: УММАН, 1983; Радіон С. Словник громадсько-культурних трудівників в Австралії / С. Радіон. – Мельбурн: «Спадщина», 1992.

³⁵ Нитченко Д. Під сонцем Австралії / Д. Нитченко. – Мельбурн: «Байда», 1994.

³⁶ Hughes J. The Idea of Home: Autobiographical Essays /J. Hughes. – Artarmon [Sydney]: Giramondo, 2004.

³⁷ Рідні голоси з далекого континенту: Твори сучасних українських письменників Австралії. / Упор. А. Михайленко. – К.: «Веселка», 1993; On the Fence: An Anthology of Ukrainian Prose in Australia. – Trans. Yuri Tkach. – Melbourne: Lastivka, 1985.

Наталія Мартинишин,
Галина Шміло
Львів

УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО У ДІАСПОРІ

У статті здійснена спроба узагальнення основних напрямів досліджень українських мовознавців діаспори. Коротко висвітлено окремі напрямки мовознавства, зокрема: історію української мови, діалектологію, лексикографію тощо, а також праці відомих вчених (О. Горбача, І. Огієнка, О. Колессу, В. Розова, В. Чапленка, Ю. Шевельова, Я. Рудницького, Я. Славутича та ін.), які вклали поважний внесок в розбудову української мовознавчої науки за кордоном.

Ключові слова: українське мовознавство, діаспора, українські науковці, пам'ятки української мови, граматика, говірки, словники, український правопис.

In this article author made an attempt to generalize main trends of research by Ukrainian Diaspora linguists. Author elucidates individual trends of linguistics, such as: the history of Ukrainian language, dialectology, lexicography, etc. as well as trends used by such famous scientists as O. Horbach, I. Ohiyenko, O. Kolessa, V. Rozov, V. Chaplenko, Ju. Sheveliov, Ya. Rudnytsky, Ya. Slavutych and others.

Key words: Ukrainian linguistics, Diaspora, Ukrainian scientists, grammar, dialects, dictionaries, Ukrainian spelling.

На сучасному етапі українське мовознавство потребує з'ясування низки дискусійних питань, зокрема правописних та лексикографічних. Єдина концепція вирішення цих проблем можлива лише за цілісного знання історії українського мовознавства, тобто з урахуванням результатів досліджень, здійснених як в Україні, так і в діаспорі.

Якщо з дослідженнями мовознавців, які працювали і працюють в Україні, можемо ознайомитись у бібліотеках, архівах, науково-дослідних установах, то фундаментальні роботи українських мовознавців діаспори залишаються і сьогодні недоступними для всіх зацікавлених науковців, студентів і т. д.

Перешкоджає виданню цінних напрацювань українських мовознавців діаспори насамперед відсутність інформації про них (авторів), відповідно й незнання їхніх наукових доробків, які якщо й публікувалися, то лише у закордонних виданнях, які до України майже не потрапляли.

Важливим кроком до відкриття українцям надбань наших мовознавців-діаспоріан став би повний реєстр прізвищ цих науковців, а також покажчик хоча б найгрунтовніших їхніх праць із зазначенням проблематики.

Ця стаття власне і є спробою узагальнення основних напрямів досліджень українських мовознавців діаспори.

Окрім знаних у всьому світі українців Ю. Шевельова та І. Огієнка, в еміграції плідно працювали: І. Зілинський, Р. Смаль-Стоцький, О. Горбач, Я. Рудницький, О. Колеса, З. Кузеля, М. Пшеп'юрска-Овчаренко, В. Розов, М. Семенів, В. Чапленко, і продовжують працювати: С. Караванський, В. Коптілов, С. Рабій-Карпінська, Яр Славутич*.

У сфері зацікавлень українських мовознавців діаспори – історія української мови, діалектологія, ономастика, культура мови, лексикографія, проблеми українського правопису та термінології.

Історія української мови

Історія української мови – та сфера мовознавства, яка найчастіше фальсифікувалась навіть українськими ученими (з України) внаслідок складних історико-політичних обставин. Єдиним джерелом правдивих об'єктивних досліджень стали праці українських мовознавців у діаспорі, зокрема О. Горбача, Ю. Шевельова, І. Огієнка, О. Колесси, М. Пшеп'юрска-Овчаренко, В. Розова, М. Семеніва, В. Чапленка.

Внесок українських мовознавців діаспори у розвиток історії української мови полягав переважно в описі та публікації давніх українських пам'яток, граматик та словників української мови.

Дослідженнями у сфері історії української мови розпочинає свою наукову діяльність О. Горбач. Першою для ученого «була студія «Наголос Зизанієвого «Лексису» з 1596 р.», на основі якої у 1948 р. він здобув ступінь доктора. Згодом науковець заглиблюється у дослідження «Лексикону словенороського» Памви Беринди, якому присвячує кілька розвідок; потім був «Латинсько-слов'янський лексикон» Івана Максимовича, який О. Горбач вважав важливим джерелом для студій літературномовної лексики церковнослов'янської, української і російської мов XVIII ст.». У цій праці, як і в інших подібних, його цікавить передовсім українська лексика, її склад, походження, місце у досліджуваному лексиконі»¹.

Однак «одним з найвагоміших аспектів праці О. Горбача у цій

---

* Перелік невичерпний і потребує подальшого доопрацювання.

ділянці є виявлення, опис і публікація давніх текстів XV – XVIII ст., таких як: Ізидорів службеник кінця XIV чи поч. XV ст., який зберігається у Ватиканській бібліотеці; три українські православні катехізми XVII віку; уривок рукописного південно-лемківського Євангелія з XVII віку, побаченого ученим на виставці рукописів і стародруків у Свитнику (Східна Словаччина), та інші.

Особливу увагу приділяв О. Горбач рукописним словникам і граматам середньої доби історії української мови, серед яких виділяється українсько-латинський словник середини XVII ст. Арсенія Корецького-Сатановського та Єпифанія Славинецького, що є однією з семи відомих досі копій, яка була виявлена в Паризькій Національній Бібліотеці.

Що ж до граматик української мови, зокрема граматик раннього періоду, дослідник надавав їм особливого значення. Вони цікавили його з погляду розвитку української граматичної думки на різних часових зрізах, культивування української граматичної традиції і, зокрема, з погляду української мови часу створення тої чи тої граматики»².

Значний внесок у вивчення і видання пам'яток національної писемності, у справу перекладу на українську мову давніх релігійних текстів зробив І. Огієнко. «Як дослідник він цікавився різними видами пам'яток: літописами, грамотами, богослужбовими книгами та ін. І. Огієнко знайомився з великою кількістю першоджерел, історичних матеріалів і на основі цього писав наукові праці. В дослідженнях вчений викладав відомості про час виникнення і місце написання пам'ятки, встановлював обсяг тексту, визначав тип письма, достовірність авторства і т. п. Найбільшої уваги він приділяв змісту досліджуваного тексту».³ І. Огієнко також автор підручника «Історія української літературної мови» (1950).

Досліджував пам'ятки давньоукраїнської писемності та вивчав історію української мови один із засновників та ректорів Українського Вільного Університету О. Колесса («Південноволинське Городище і городиські рукописні пам'ятки 12 – 16 ст.», 1923 – 1925; «Погляди на історію української мови», 1924).

Грамоти 14 – 15 ст. підготував до друку В. Розов, який також є автором статей про мову цих грамот і про вивчення історії української мови.

Серед дослідників історії української мови – В. Чапленко, у доробку якого праці: «Українська літературна мова з XVII ст. до 1917 р.» (Нью-Йорк, 1955), «Історія нової української літературної

мови» (Нью-Йорк, 1970).

«У 1964 р. англійською мовою опублікована фундаментальна праця Ю. Шевельова «Історична фонологія праслов'янської мови», в якій розглядається історичний розвиток звукової системи праслов'янської мови і пропонується оригінальна версія формування праслов'янської фонологічної системи. Логічним продовженням цієї праці, що стала етапною в загальному розвитку слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, було дослідження «Історична фонологія української мови»⁴. Як зазначає відомий діалектолог П. Гриценко, «сьогодні це найповніший опис розвитку фонологічної системи української мови від праслов'янського до сучасного стану; за 20 років після її завершення ніхто з українознавців не зміг підготувати докладнішої праці про цю проблему, ніхто не піддав критиці чи заперечив сформульовані в ній положення. Це енциклопедичної повноти видання (809 с. тексту!) дає вичерпну інформацію про зародження і поступове виформування тієї структури, яка сьогодні визначає індивідуальність української мови з-поміж інших слов'янських»⁵.

Діалектологія

Діалектологічні студії, які важко було вести на материковій Україні, стали невід'ємною частиною українського мовознавства у діаспорі. Цілісність діалектологічних досліджень полягала у врахуванні як територіальних, так і соціальних діалектів.

Дослідження соціальних діалектів, зокрема арго, представляє О. Горбач у праці «Арго на Україні». Ученого цікавило «арго різних соціальних і професійних груп населення: українських лірників, вояків, школярів і студентів, правопорушників і злодіїв, безпритульних тощо. Докладно вивчивши історію різних типів арго в Україні, соціальні підстави їх формування і тенденції розвитку, простеживши динаміку їх функціонування, О. Горбач визначає характерні риси саме українського арго, звертає увагу також на специфічні особливості кожної соціальної чи професійної групи і їх територіальні вияви. У результаті доходить висновку: чіткої межі поміж різними типами арго немає. Вони споріднені поміж собою, а також виявляють певну спорідненість з аналогічними типами арго інших слов'янських мов»⁶.

Говірки української мови – об'єкт зацікавленень для І. Зілинського, М. Пшеп'юрської-Овчаренко, С. Рабій-Карпінської, О. Горбача.

Діалектологічні студії – пріоритет дослідницької праці 20 – 30 рр. у І. Зілинського. 1927 року учений опублікував поважне наукове

дослідження «Носові звуки в говірці села Красна Короснянського повіту. Філологічні праці» (Варшава, 1927), 1933 – «Карту українських говорів», що стала вагомим внеском в українську діалектологію. Особливо енергійно І. Зілинський виступив проти гіпотези окремих польських дослідників, які стверджували, що основою лемківської, бойківської та навіть гуцульської говірок нібито була польська мова. У квітні 1931 року дослідник взяв участь в експедиції на Західну Лемківщину (село Явірки), в результаті якої написав наукову розвідку «Лемківська говірка села Явірок» (1934). Чимало уваги присвятив спробам встановлення границь між окремими говірками карпатської групи, головним чином лемківської та бойківської. Його праці з цього приводу: «Питання про лемківсько-бойківську мовну границю» (1934), «Границі бойківського говору» (1938), «Мова закарпатських українців» (1939).

Мовознавець школи І. Зілинського, М. Пшеп'юрська-Овчаренко, розпочавши діалектологічні дослідження ще у Львові працею 1938 року «Надсянський говір», продовжила їх вже у США у розвідках – «На пограниччях надсянського говору» (1954), «Мова українців Надсяння» (1986).

Традиції школи І. Зілинського у США продовжує український мовознавець-діалектолог та дослідниця бойківських говірок С. Рабій-Карпінська. Одна з її праць – «Dialekt Wojsków» (1932 – 1933)⁷.

Українські говори Берестейщини (Білорусь), Підляшшя (Польща), Пряшівщини (Східна Словаччина), Бачки-Срмі (колишня Югославія) і, зокрема, Південної Буковини (Румунія) досліджував О. Горбач. «Говори материкової України також не могли залишитися поза увагою дослідника-діалектолога. І хоч проф. Горбач не мав можливості обстежувати їх особисто, він і в еміграції зумів зібрати великий фактичний матеріал, спілкуючись з емігрантами – вихідцями з різних регіонів України, які також опинилися поза межами батьківщини. При вивченні українських діалектів, як і при дослідженні пам'яток історії української мови чи в перевиданні низки малодоступних мовознавчих і літературних праць, О. Горбач виявився справжнім соборником: його однаковою мірою цікавили різні українські говори – і найближчі йому наддністрянські, і південно-волинські чи поліські, і периферійні українські говори на іншомовних територіях, і грецька говірка на Донеччині. Проте найбільше уваги він приділяв наддністрянським говіркам і насамперед говірці рідного села Романів, що на Львівщині, і навколишнім селам, яким він присвятив спеціальну велику працю. (Північно-наддністрянська

говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області // Наукові записки Техн.-Госп. Інституту в Мюнхені. – 1965. – Т. 8-10»⁸.

Лексикографія

Не залишилось поза увагою дослідників діаспори і словникарство. Враховуючи те, що деякі типи словників уперше були видані саме у діаспорі, можна вважати, що українські учені з-за кордону заклали основи розвитку сучасної української лексикографії.

Вагомий внесок у цю справу здійснив Я. Рудницький, опублікувавши перший етимологічний словник української мови. «Для вченого слова були не словниковими холодинами, а жаринами, перлами, неоціненними скарбами. Крім літературних слів, Словник подає їхні діалектні різновиди, синоніми, історію розвитку лексичних значень у європейських і, зокрема, слов'янських мовах, вивідні форми, широку бібліографію. Перші книжки Словника, видані УВАН (1962-64 рр.), стали не лише видатною подією для вузького кола фахівців та вчителів української мови, а й величезним внеском у загальноукраїнську культуру»⁹.

У діаспорі активно створювались перекладні словники та видавались давні пам'ятки перекладного мистецтва. Неперевершеним і досі є Українсько-німецький словник, опрацьований З. Кузелею та Я. Рудницьким та виданий 1943 року.

Емігрувавши у США, в галузі лексикографії української мови працює С. Караванський. Учений – автор «Практичного словника синонімів української мови» (1993) та «Російсько-українського словника складної лексики».

Культура мови

Перебування в іншомовному середовищі, як правило, зумовлює проблеми культури мови. Відповідно, це явище формує ще один аспект досліджень українських мовознавців діаспори. Серед дискусійних питань: вживання жіночих прізвищ, вживання імені побатькові, іншомовні впливи на українську мову.

Вживання жіночих прізвищ у формі прикметника. «П. Одарченко, М. Ковшун, Ю. Мовчан, А. Вовк у своїх публікаціях звертають увагу на прикру помилку, що досить часто трапляється і в усному, і в писемному мовленні українських іммігрантів. Мова йде про вживання жіночих прізвищ прикметникового типу у формі чоловічого роду. Англійська мова через особливості своєї морфології не знає такого розрізнення прізвищ: і чоловічі, і жіночі прізвища мають однакове звучання. Проте під впливом англійської у українській мові,

якій властиве родове протиставлення, трапляються форми типу Марія Подільський. Вживання цих форм є порушенням норм української мови і свідченням недостатньої мовної культури серед українських іммігрантів – такого висновку дійшли всі мовознавці, які висвітлювали цю тему»¹⁰.

Вживання імені по-батькові в українських мовознавців діаспори має як прихильників, так і противників. «Противники вживання форми по батькові, з-поміж яких був і А. Вовк, аргументували свою позицію тим, що такої форми не знає українська традиція (точніше – західноукраїнська, бо саме на неї вони спиралися). Інші мовознавці доводили, що вживання імені по-батькові є давнім українським звичаєм. Зокрема, відомий лінгвіст П. Одарченко присвятив цьому питанню цілу низку статей: «Називання по батькові», «Назви по батькові в українській мові», «Ще про називання по батькові», де навів багато прикладів на користь своєї думки». Так, форми по батькові трапляються в грамотах часів Київської Русі, в документах Б. Хмельницького, цю форму вживали в листах сучасники Т. Шевченка, ім'ям по-батькові користувалися при звертанні видатні українські письменники, політичні діячі, вчені-мовознавці минулих років і сучасності (П. Одарченко наводить імена Олени Пчілки, М. Грушевського, В. Винниченка, І. Огієнка, Г. Костюка, Ю. Шевельова та ін.)»¹¹.

Компромісний погляд на цю проблему мав Василь Чапленко. «Він говорить про можливість обмеженого вживання імені по батькові тільки в деяких суспільних функціях. За Чапленком, ніколи не можна звертатися по батькові до незнайомих, говорити так про видатних діячів минулого, називати себе по батькові при знайомстві»¹².

Дослідження мовознавцями діаспори іншомовних впливів на українську мову зводились переважно до англо- та польськомовних впливів.

«Вплив англійської мови на українську лексику має різноманітні вияви. Один із них зводиться до надання українському слову невластивого йому значення від співзвучного англійського. Українці у США і Канаді часом не враховують те, що запозичені слова в українській мові не завжди рівнозначні з аналогічними словами англійської мови...»¹³.

Учені спостерегли також зворотній вплив української мови на англійську. «Вплив української мови на англійську позначився на рівні словотвору. При цьому слова – інтернаціоналізми вживалися

із невластивими їм афіксами (біологіст, аналіст, транспортація, замість біолог, аналітик, транспорт) або в транслітерації англійських термінів при наявності українських відповідників (тейпрекордер замість магнітофон). Рішуче виступили проти таких англіцизмів П. Одарченко, Яр Славутич, С. Караванський»¹⁴.

Вплив польської мови на українську у середовищі українських емігрантів США, Канади та ін. країн зумовлений вже не новим мовним середовищем, а попередніми впливами.

«Першими українськими іммігрантами на американському континенті були переселенці з Західної України. Прибуваючи до нової країни, українці намагалися зберегти ту мову, якою вони спілкувалися на батьківщині. Оскільки мова жителів західних регіонів України зазнала значного впливу з боку польської мови, то саме таку мову – перенасичену полонізмами – і привезли українські іммігранти до Америки»¹⁵. «Тому й діяльність лінгвістів полягає в очищенні української мови не тільки від надміру англіцизмів і русизмів, але й полонізмів, надмірне вживання яких теж порушує нормативність українського мовлення, про що писали П. Одарченко, В. Поліщук, В. Сварог та інші вчені.

Докладно простежив вплив польської мови на рівні лексики Петро Одарченко. Аналізуючи використання в мові польських слів, Одарченко подає власне українські відповідники до них. Наприклад, купівля, а не закуп; родич, а не кривняк; посольство, а не амбада; заклик, а не апель і т. ін.»¹⁶.

На сторінках україномовних газет та журналів США, Канади ще однією проблемою мовної культури є перенасичення української мови русизмами.

«У 1989 – 1991 роках на шпальтах журналу «Рідна школа» друкувався «Словник-порадник для дерусифікації української мови». Автор Словника – А. Вовк – подав найпоширеніші русизми, що їх вживають українці, порушуючи при цьому норми української мовлення»¹⁷.

Проблема українського правопису у дослідженнях мовознавців діаспори

Надзвичайно важливими є думки українських мовознавців діаспори щодо правописного питання. «Більшість мовознавців відстоювала саме Харківський правопис (серед них Ю. Шевельов, П. Одарченко, Б. Чопик, Яр Славутич, С. Караванський та ін.), проте в українській пресі США і Канади трапляються статті, чії автори виступають проти прийнятого в діаспорі Харківського право-

пису. На сторінках деяких періодичних видань точилися справжні баталії щодо українського правопису. Деякі українсти пропонують лише окремі виправлення і доповнення до Харківського правопису (найчастіше мова йде про транслітерацію англійських термінів, американських реалій, власних назв). У той же час статті, радикально спрямовані проти Харківського правопису можна поділити на дві групи: перша – пропозиції повернутися до «галицького» правопису, друга – прийняти правопис, яким користуються на Україні»¹⁸.

«Значну допомогу в належному дослідженні історії українського письма й літературної мови може дати напівзабута наукова спадщина українського професора-патріота Івана Огієнка, а передусім його ґрунтовна праця з історії української мови, письма та сучасного правопису (Огієнко Іван. «Нариси з історії української мови: система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням». – Вид. друге. – Вінніпег-Волинь, 1990. – 216 с.).

В «Нарисах» І. Огієнка заслуговує на увагу системний науково-методологічний підхід до аналізу українського правопису на тлі конкретних відомостей про виникнення письма й історію української мови.

На думку І. Огієнка, заміна кирилиці гражданкою (березень 1708 р.) була дуже дошкульним ударом для розвитку українського правопису, бо він спинив близький вже до закінчення процес пристосування тогочасного правопису до живої української мови.

І. Огієнко звертає увагу на окремі спроби зміни українського правопису. Один з найбільших недоліків нашого правопису – це те, що ми вживаємо осібних значків для т. зв. йотованих голосних; замість писати ја, је, јі, ју, пишемо я, є, і, ю, а це з наукового боку (і з педагогічного) приносить нам багато непорозумінь¹⁹.

«Але найбільше значення має те, що українці і діаспори, і Україні повинні мати єдиний правопис. Різні правописи тільки поглиблюють межу між Україною і діаспорою»²⁰.

Отже, за цілісного розгляду історії українського мовознавства не можна залишити осторонь досягнень діаспори. І хоча зазначені здобутки є лише частиною з загального внеску українських мовознавців, та вже ця невелика лепта свідчить про різноаспектність, фундаментальність та важливість їхнього наукового доробку.

Зокрема, засвідчено ґрунтовні праці з галузі історії мови, лексикографії, діалектології, а також – цікаві розвідки про культуру мови та правописні дискусії.

Джерела та література:

- ¹ Закревська Я. Незгаслий отчий світильник Олекси Горбача / Я. Закревська // Сучасність. – 1997. – №10. – С. 123.
- ² Там само. – С. 123.
- ³ Марушкевич А.А. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди І. Огієнка / А.А. Марушкевич. – К., 1993. – С. 11.
- ⁴ Масенко Л. Юрій Шевельов – видатний український мовознавець / Л. Масенко // Дивослово. – 2003. – №1. – С. 62.
- ⁵ Гриценко П. Професор Юрій Шевельов: (Штрихи до портрета видатного мовознавця) / П. Гриценко // Київська старовина. – 1998. – №6. – С. 154.
- ⁶ Закревська Я. Вказ. праця. – С. 124.
- ⁷ Dialekt Wojków // Sprawozdania Komisiji Językowej Polskiej Akademiji Umiejętności. – Т. XXXVII-XXXVIII. – 1932 – 1933.
- ⁸ Закревська Я. Вказ. праця. – С. 125-126.
- ⁹ Дідківська Г. Професор Рудницький – мовознавець і патріот / Г. Дідківська // Дивослово. – 2002. – №7. – С. 58.
- ¹⁰ Кривошеєва О. Питання культури української мови у виданнях української діаспори США і Канади / О. Кривошеєва // Збірник харківського історико-філологічного товариства. – Харків, 1995. – Т. 4. – С. 169-170.
- ¹¹ Там само. – С. 170.
- ¹² Там само.
- ¹³ Там само. – С. 172.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ Там само. – С. 174.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само. – С. 175.
- ¹⁹ Ключковський Б. Іван Огієнко і проблеми сучасного українського правопису / Б. Ключковський // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність. – Львів, 1997. – С. 49.
- ²⁰ Кривошеєва О. Вказ. праця. – С. 175.

Надія Темірова
Донецьк

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОЇ АРИСТОКРАТІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ ДІАСПОРИ

В статті піднята проблема дослідження української аристократії істориками діаспори: Д. Дорошенком, Н. Полонською-Василенко, О. Субтельним, З. Козутом, праці яких мають, передусім, методологічне значення для формування образу української аристократії, що є надзвичайно важливо для розвитку сучасної української науки.

Ключові слова: українська аристократія, українська шляхта, національні традиції XIX століття, інтеграція.

In this article author brings up an issue of investigation of Ukrainian aristocracy by historians of Diaspora D. Doroshenko, N. Polonska-Vasylenko, O. Subtelny, Z. Kohut, the works of which have, first of all, methodological significance in the formation of the image of Ukrainian aristocracy, which is extremely important for modern Ukrainian science development.

Key words: Ukrainian aristocracy, Ukrainian nobility, national traditions of XIX century, integration.

***

Українська історична наука пройшла тривалий непростий шлях розвитку. Для кожного її етапу були характерні певні пріоритети. Так, у середині XIX ст. зародився народницький напрямок, який домінував у вітчизняному історіописанні до початку XX ст. Народницький напрямок домінував у радянській історіографії, але він здобув специфічне ідеологічне забарвлення. Відповідно до настанов «народників» головною дієюю особою в історії є народ, тому й висвітлення особистостей підпорядковувалося меті показати, передусім, широкі маси.

На його основі зформувався державницький напрямок, що відповідав потребі осмислення причин і наслідків поразки національно-визвольних змагань в українських землях у 1917 – 1921 рр. Він широко представлений, передусім, працями істориків з української діаспори. Складовою державницького напрямку є «теорія еліт», яка була сформульована Д.І. Донцовим і В.К. Липинським. Еліта у розумінні Д. Донцова – фанати, аскети, подвижники, здатні пожертвувати собою заради ідеї. На його думку, активна меншість здатна перетворити світ, зробити його кращим. Вона протиставлена пасив-

ній більшості, яку треба переконувати і вести за собою. Для Д. Донцова вони є кращими завдяки їх мудрості, шляхетності, мужності, сміливості. В. Липинський також обґрунтував поділ на активну меншість і пасивну більшість психологічними особливостями людей. Він вважав, що еліта – це група найкращих у конкретний історичний період представників нації, під проводом яких вона живе, росте і розвивається. Ця ж група є творцем духовних цінностей, що належать всьому суспільству, і носієм національної ідеї. Вона підпорядковує власний народ національним завданням. Враховуючи важливість цієї проблеми, він неодноразово звертається до неї, висвітлюючи шляхи вирішення, досліджуючи роль різних класів і верств суспільства в її формуванні. Влада, за В. Липинським, – необхідний атрибут аристократії¹.

Найважливішим його твором справедливо вважають «Листи до братів – хліборобів», в якому викладена концепція української монархії. В. Липинський обґрунтував необхідність п'яти основних її підвалин, серед яких на першому місці – аристократія. Майбутня українська держава, за Липинським, це – незалежна монархія спадкового характеру з обов'язковою передачею успадкованої гетьманської влади. Водночас усім має керувати національна аристократія, під якою Липинський розумів найкращих людей нації, без огляду на їхнє походження і стан: «Се активно – правляча й організуюча меншість в нації». Проте слід зауважити, що і Д. Донцов, і В. Липинський, передусім говорили про політичну еліту.

У сучасній мові елітою вважають вибрану меншість – активну керуючу творчу верхівку з формальних і неформальних лідерів². Під аристократією розуміють представників вищого прошарку суспільства, які успадкували багатство та знатність за походженням³. Розрізняють політичну, економічну, адміністративну, військову, духовну, технічну, бізнесову еліту тощо. Отже, ці поняття є відмінними, але мають і точки перетину. Поняття «українська аристократія» і «українська еліта» стосовно XIX – початку XX ст. співпадають не повністю. Адже першу групу становила передусім земельна аристократія, тобто поміщицтво українського походження, до другої слід відносити національно свідому частину українства, в якій домінувала інтелігенція, але були й представники аристократії. Об'єктом даного дослідження виступає українська аристократія XIX – початку XX ст., а саме поміщики українського походження, які мали міцні економічні позиції, що базувалися найбільшою мірою на обширному землеволодінні. Хронологічні рамки обрані не випадково,

оскільки так зване «довге ХІХ ст.» – час, коли українські землі були інкорпоровані двома імперіями. У специфічних умовах українська шляхта змушена була пристосовуватися до імперських реалій. Паралельно формувалася нова аристократія, передусім земельна і підприємницька.

Наголошуючи на досягненнях істориків діаспори, дослідники справедливо відзначають, передусім, збереження національних традицій вивчення історії та заповнення прогалів у науковому знанні, які утворилися внаслідок радянської селекції науки. Це повною мірою стосується вивчення української аристократії. Адже для радянських істориків ця тема була одним із багатьох табу, тому посіла місце у вітчизняній науці лише на межі ХХ – ХХІ ст. Як наслідок, вона має досить молоду історіографію і досвід колег із діаспори є потрібним.

Соціально-економічний розвиток українських земель у ХІХ – на початку ХХ ст. у сучасній історіографії перебуває дещо «в тіні» інших, кон'юнктурніших проблем. На жаль, змушені погодитися з історіографами відносно того, що історія ХІХ ст. в творчості діаспорних істориків не посіла такого місця як козацько-гетьманські часи та доба Української національно-демократичної революції⁴. Зокрема ХІХ ст. «випало» з проекту Канадського інституту українських студій «Енциклопедія України»⁵. Це й зрозуміло – державотворчі процеси цієї доби були зведені до мінімуму, до того ж соціально-економічна історія потребує вивчення потужного статистичного масиву, який зберігається винятково в українських та російських архівах і бібліотеках. З метою підтримки певного рівня знання в цій площині необхідно взяти до уваги надбання українського наукового загалу. Тому звернемося безпосередньо до праць колег із діаспори.

Велике значення українській аристократії у процесі державотворення приділяв В. Липинський, причому не лише в політологічному, а й історичному плані. Він дещо ідилічно писав, що «державну, політично-організаторську традицію серед хліборобського класу... має лише одно дворянство. Тільки воно в державній роботі вже дозріло», вважаючи «політичний такт» вродженою класовою здібністю⁶. Серед родових землевласників В. Липинський називає М. Марковича, В. Білозерського, М. Максимовича, О. Лазаревського, О. Кониського та інших національно активних українців. Він привертає увагу до того факту, що НТШ, Південно-Західний відділ Географічного товариства, цілий ряд музеїв у Києві, Львові, Полтаві, Чернігові та інших містах України засновані представниками

земельної аристократії⁷. Отже, згідно з його міркуваннями, українське поміщицтво мало стати основою гетьманської влади в Україні.

Д.І. Дорошенко, характеризуючи українське національне відродження, показав дворянство носієм його ідей, оскільки саме воно було найосвіченішою верствою населення. У першій чверті XIX ст., на його думку, українське дворянство було налаштоване опозиційно, що зумовлювалося незадоволенням російською політикою відносно нього⁸. На користь такого твердження наведено цілий ряд свідчень про настрої окремих його представників. Цікавим є спостереження, що польське суспільство Правобережної України було польським лише за мовою та культурою. В дійсності ж то були спольщені нащадки колишньої української шляхти. Дослідник привертає увагу до загальної прив'язаності до України правобережної шляхти, що стало підґрунтям для формування місцевого патріотизму⁹. На його справедливе спостереження, українська аристократія в першій третині XIX ст. ще зберігала національні традиції. Проте вже в другій половині століття вона позбулася українофільства. Лише окремі її представники підтримували український національний рух. Серед них – Г. Галаган, В. Тарновський, Є. Милорадович та інші. Серед причин такої переорієнтації Д. Дорошенко називає поширення радикально-народницьких гасел, які відлякували дворянство. Водночас із поміщицького середовища продовжували виходити палкі прихильники національного руху. Але вони, як правило, поривали зі своєю верствою, поповнюючи лави інтелігенції¹⁰.

Н.Д. Полонська-Василенко привернула погляд до національного складу поміщицтва України. Вона показала, що в діяльності земств основну роль відіграли землевласники-дворяни середньої руки. Великі землевласники робили великий фінансовий внесок у діяльність земств¹¹.

З ліквідацією автономії України й перетворенням її на звичайну російську область відбувалося перетворення української старшини на загальноросійський стан – «шляхетне російське дворянство». Цьому сприяла сама старшина, яка протягом багатьох років вимагала надання їй прав російського дворянства. Поширення на Україну прав російського дворянства Катериною II 1785 р. Н. Полонська-Василенко справедливо назвала логічним наслідком позбавлення України автономних прав. Наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. українська старшина розшукувала докази своїх дворянських прав, які ще треба було довести. Дослідниця не називає точної цифри, але свідчить, що чисельність представників старшини, яким не

надали дворянство, була високою.

Наталя Дмитрівна приділяє увагу соціально-економічному аспекту проблеми. Зокрема нею показане розширення неукраїнського поміщицького землеволодіння. У Правобережній Україні, де поміщики були майже виключно поляки, польське шляхетство зберегло всі свої права. Після польського повстання ширилося землеволодіння російського дворянства, якому передавали конфісковані у поляків маєтки. У Лівобережній Україні кількість російських поміщиків була менша, але уряд сприяв просуненню російських поміщиків і туди. В Південній Україні – продовжували роздавати російським урядовцям землі, починаючи від Потьомкіна.

Н. Полонська-Василенко показує латифундійність поміщицького землеволодіння, наводячи красномовні цифри. На початку ХХ ст. 11 191 землевласникам належало 10.400 млн. дес. землі. До того ж 2.835 власників маєтків площею понад 1 тис. дес. належало 7,8 млн дес., тобто 68% усієї дворянської землі. По губерніях вони були розподілені таким чином: у Волинській губернії – 32, Київській – 15, Таврійській – 13, Херсонській і Катеринославській – по 10, Чернігівській, Полтавській та Харківській – по 5 і Подільській – 2. Дослідниця взяла до уваги лише маєтності дворян, у той час як згідно зі «Статистикою землеволодіння 1905 р.» в українських губерніях Російської імперії в 3.237 господарствах (14,9% загальної кількості) зосереджувалося 8876,9 тис. дес. (63,6% загального поміщицького землеволодіння)¹². Серед земельних магнатів авторка називає «старих»: Браницьких, Бобринських, Кочубеїв, Ханенків. Поруч з ними зростала нова земельна буржуазія: Терещенки, Харитоненки, Симиренки та інші. Надзвичайно важливим є зауваження про те, що управління латифундіями здебільшого нагадувало адміністрацію великих капіталістичних підприємств з управителями та великим штатом службовців. У тих господарствах десятки тисяч найманих робітників працювали в цукроварнях, млинах, цегельнях, заводах для перероблення сировини. Водночас викликає заперечення твердження, що «для власників таких латифундій були вони тільки джерелом прибутку, місцем приміщення капіталу, і жодного зв'язку з селянством ці багатії здебільшого не мали»¹³. У сучасній науковій літературі досить широко показана добродійна діяльність найбагатших землевласників України¹⁴. Передусім вона зумовлювалася звичайною практичністю: землевласник був зацікавлений у більш-менш гарантованій і якісній робочій силі. Не прагнучи іделізувати поміщиків, все ж наголосимо на тому, що частина їх вболі-

вала за майбутнє «своїх» селян. А інакше чим пояснити той факт, що деякі землевласники в ході реалізації реформи 1861 р. засновували сільські банки. Наприклад, землевласник Ізюмського повіту Ф. В. Бантиш у 1862 р. заснував капітал у розмірі 700 руб., з якого передбачалося видавати позики членам Прелеснянського сільсько-го товариства під 6% річних. Подібний капітал (30 тис. руб.) залишила колишнім кріпакам княгиня Є.К. Воронцова на тих же умовах тощо¹⁵. Поміщицьке господарство багато в чому мало позитивний вплив на селянське. Він проявлявся, зокрема, в поширенні вдосконаленого реманенту та сільськогосподарської техніки.

Заслуговує на увагу і оцінка реформи П. Столипіна. Правильно зауважено, що він вважав недоцільним конфіскацію земель у великих землевласників. Дійсно, ставка була зроблена на підвищення конкурентоздатності заможного селянства, яке природним шляхом мало витіснити застаріле велике землеволодіння. На початку ХХ ст. взаємини між дворянами-поміщиками та селянами значно змінилися внаслідок продажу селянам, головно за посередництвом Селянського Банку, 26 млн. дес. дворянських земель. У руках селян зосередилося, разом з надільними землями, 165 млн. дес. у всій імперії, а у дворян залишилося 53 млн. дес. Таким чином, експропріація цих поміщицьких земель на користь селянства не могла радикально змінити становища селян. Треба було провести ґрунтовні реформи. У цьому моменті погляди Н. Полонської-Василенко відрізняються від усталеної точки зору в радянській історичній науці стосовно несправедливості розподілу земель між поміщиками й селянами.

В. Верига зосереджує увагу на участі українського дворянства в національному русі. Автор наголошує на тому, що поміщицтво в українських губерніях було «здебільшого російське (а на Правобережжі – польське), яке було не тільки ворожим українському селянству, але ще більше українському національному відродженню». Водночас він наводить приклади поміщиків – свідомих українців – В. Тарновського, Г. Галагана, В. Липинського. Відзначивши їхню громадську активність, показав, що з початком революції 1917 р. значна частина чернігівського дворянства виступила на боці нової української влади¹⁶.

О. Субтельний актуалізував проблему малоросійської ментальності¹⁷. Він нагадує, що багатьох представників колишньої української старшини вражали могутність і велич імперії, приваблювали можливості блискучої кар'єри, а їхнє самолюбство тішила свідомість власної належності до дворянства Російської імперії. Для них

Україна стала чимось більшим від частини імперського цілого, а український народ – лише «плем'ям» російського народу. Їм була чужа ідея особності України, тому вони байдуже чи навіть вороже були настроєні щодо будь-яких політичних дій, спрямованих на її досягнення. В'ячеслав Липинський вказував, що ця ментальність – типовий комплекс народів, які не мають своєї держави¹⁸. Але незаперечний той факт, що «малоросійська» самосвідомість переважала серед української знаті. Ця думка знайшла розвиток у дослідженнях сучасних українських істориків¹⁹.

О. Субтельний показав ставлення поміщництва України до скасування кріпацтва. Він привернув увагу до відмінностей у поглядах на цю проблему в різних регіонах. Зокрема у Південній і Правобережній Україні поміщики виступали за продовження кріпосного права, оскільки свої прибутки вони отримували головним чином із сільськогосподарських врожаїв. У Лівобережжі поміщики погоджувалися дати селянам лише присадибні ділянки.

Зупинився дослідник і на проблемі економічного занепаду дворянства. Він доцільно показав, що попри щедрі земельні наділи, фінансову підтримку уряду й цілий ряд переваг та привілеїв дворянство стрімко занепадало в пореформені роки. Причина цього крилася головним чином у тому, що поміщики не вміли перетворити свої маєтки на прибуткові комерційні підприємства. Замість вкладати гроші в техніку, вони витрачали їх на розгульне життя; призвичаївшись до дармової кріпацької праці, вони не здатні були наймати собі допоміжну силу; а необхідних для успішного господарювання дисципліни, ініціативності та працьовитості багато дворян просто не знали. Щоб вирішити свої фінансові проблеми, дворяни брали позички. У 1877 р. близько 77% дворян мали великі борги, а тому багато з них продавали землі підприємливим куркулям. Відтак між 1862 та 1914 рр. дворянські землеволодіння на Україні зменшилися на 53%. Виняток становило Правобережжя, де надзвичайно багаті польські магнати могли легше долати труднощі і утримувати свої величезні маєтки.

Доля дворянства свідчила про те, що традиційна еліта в українських землях, як і в Російській імперії в цілому, поступово відходила у небуття. Продавши свої землі, дворяни переїздили до міст, де ставали чиновниками, офіцерами чи представниками інтелігенції. Втім, вони й надалі користувалися великими суспільними перевагами, і в їхніх руках аж до 1917 р. перебувала більшість орних земель. Але дні дворянства як класу, що вже не мав влади над селянством і

поступово втрачав контроль над землею, були полічені.

Паралельно О. Субтельний показав функціонування великих маєтків підприємницького типу, які й постачали основну частку ринкової сільськогосподарської продукції. Водночас автор наголосив, що експорт продуктів харчування мав обмежений і місцевий характер. У ньому брали участь лише деякі регіони України й відносно невеликий відсоток населення. Центром комерційного землеробства на в XIX ст. стали її південні губернії з обширними земельними угіддями й близькістю чорноморських портів. Ще до звільнення селян землевласники регіону активно збільшували посівні площі, вкладаючи капітал у техніку й використовуючи найману працю. Після 1861 р., коли наявна робоча сила зросла й стала рухливішою, а комунікації – досконалішими, Україна взагалі й степові регіони зокрема збільшували виробництво продуктів харчування швидше, ніж решта імперії. На початку XX ст. 90% основного експортного продукту імперії – пшениці – припадало на Україну. Тут збирали 43% світового врожаю ячменю, 20% пшениці та 10% кукурудзи.

Ще однією важливою товарною культурою були буряки – основна сировина для виробництва цукру для імперії та великої частини Європи. О. Субтельний зауважив, що в Європі важко було знайти землі, які краще, ніж Правобережжя, задовольняли б потреби широкомасштабного вирощування цукрових буряків, що глибоко вкорінилося тут до 1840-х рр. Найбільшими цукроварнями володіли поляки Браницькі та Потоцькі, росіяни Бобринські; українці Терещенки, Симиренки та Яхненки, євреї Бродські та Гальперіни. Цінною товарною культурою у Лівобережжі був тютюн, який покривав 50% усього виробництва в імперії. По обидва боки Дніпра поширеною й прибутковою галуззю господарства стало виробництво горілки. З огляду на такий вирішальний внесок в економіку Російської імперії не дивно, що Україну вважали її невіддільною частиною.

Зеноном Когутом у монографії «Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760 – 1830 рр.» поставлена проблема включення української шляхти до російського дворянства²⁰. Скасування інституції Гетьманщини і запровадження імперської адміністрації супроводжувалося поступовим злиттям українських і російських соціальних структур. Зокрема внаслідок здійснення місцевих реформ і прийняття імперських грамот, дарованих дворянству, на межі XVIII – XIX ст. українська шляхта стала частиною імперського дворянства. Але пройшло ще кілька десятиріч, поки українське суспільство справді стало відповідати імпер-

ському соціальному ладові. Успіх імперської інтеграції Гетьманщини великою мірою залежав від позиції української нової шляхти.

У більшості української шляхти, втілення реформи не викликало особливо негативної реакції. Таку інертність З. Когут пояснює різними причинами. Передусім, смерть Григорія Полетики (1784) залишила українських автономістів без лідера. Отримавши титули дворян, корпоративне самоврядування та легалізацію панщини, шляхта усвідомила переваги нового ладу. Справа полягала не лише в можливості переслідувань, автор нагадує слова Милорадовича, що «будь-яка нерозважливість в такий відповідальний час могла вплинути на визнання рангу або отримання офіційної посади».

Саме втілення провінційної реформи остаточно змусило імперську владу визнати українську шляхту як дворянство. Основна частина української шляхти швидко перетворилася на дворянство. Як і повсюди в імперії, «благородство» виводилося передусім від рангу на державній службі. Урядовці Гетьманщини, які продовжили службу, отримали імперські ранги, що автоматично означало надання дворянства. Представники шляхти, що не були на державній службі, повинні були доводити своє благородне походження.

Після оголошення Грамоти для дворянства 1785 р. кількість нових дворян зростала дуже швидко і вже в 90-х рр. XVIII ст. досягла 23-25 тис. Вона стала колосальним стимулом для остаточного злиття російської й української еліт. Перетворюючись на частину російського дворянства, українська нова шляхта отримувала багато з тих прерогатив, на які вона претендувала. Політичні права, гарантовані Литовським статутом, – контролю за політикою уряду через участь у сеймах, – українська шляхта, звичайно, не могла досягнути і навіть на це не сподівалася. Отже, вона з ентузіазмом сприйняла Грамоту 1785 р. З поширенням кріпацтва землевласник ставав відповідальним за подушний податок своїх селян, що збільшувало його владу над селянами. А оскільки вони вже не могли законно переходити до інших господарів, поміщик тепер не боявся без міри збільшувати їхні трудові повинності. Інтеграція в російське дворянство відкрила перед українською шляхтою безпрецедентні можливості для кар'єри. Економічні обставини змушували дітей шляхтичів добиватися відзначення на урядовій службі. Отже, скасування українських інституцій не означало втрату посад для української шляхти. Навпаки, провінційні реформи Катерини відкрили перед українською дрібною шляхтою безпрецедентні можливості для імперської кар'єри. На справедливе зауваження дослідника, дуже скоро україн-

ська шляхта усвідомила не тільки переваги, але також і всю небезпеку перетворення її в частину імперської політичної системи.

3. Когут конкретизує впорядкування «дворянської проблеми» указом 1835 р. Всі українські військові та цивільні чини, за винятком нижчих – бунчужних товаришів і возних, – визнавалися як такі, що автоматично поширюють дворянство на їх власників та їхніх нащадків. Хоча рух за імперське визнання українських рангів, без сумніву, керувався класовими інтересами, підспудно він мав ширший підтекст, бо сприяв зростанню так званого малоросійського патріотизму.

Автор реалістично оцінив ситуацію, показавши, що частина української шляхти відкрито підтримала асиміляцію, частина зрусифікувалася та асимілювалася, навіть не усвідомлюючи того процесу. Намагаючись примирити в собі відданість «Малоросії» та загальноросійську лояльність, деякі українці-асимілятори, певною мірою, підготували ґрунт для слов'янофільства. Проте співпрацю української еліти з імперським урядом не можна тлумачити як загальне схвалення нею ідеї інтеграції в імперію.

Інша частина шляхти виявила прагнення зберегти або навіть поновити традиції Гетьманщини. «Традиціоналісти» не об'єднувалися для спільних дій, а становили групу, різнорідну за складом і цілями її членів. Дехто просто виступав за збереження Литовського статуту й української судочинної системи; інші використовували сприятливі політичні умови і пропонували відновити козацькі військові формування; ще інші – потайки писали та поширювали політичну літературу, спрямовану проти «асиміляторів» та росіян («История Русов»); а найсміливіші навіть планували заколот проти імперського уряду. Дослідник дійшов висновку, що хоча більшість української шляхти асимілювалася і, принаймні частково, зрусифікувалася, цей процес не проходив так рівно, як вважалося, і впродовж першої половини ХІХ ст. стикався з виявами опору.

3. Когут відзначає дві риси шляхетської верстви: панування в Україні неукраїнської шляхти протягом тривалого періоду і її швидку інкорпорацію до польської шляхти чи українського дворянства²¹. І. Лисяк-Рудницький зазначив, що це призвело до розриву історичної тяглості та зведення української нації до статусу «неісторичної»²².

Отже, стислий аналіз поглядів істориків з української діаспори наводить на кілька висновків. Перш за все, вони своїми дослідженнями заповнили істотну прогалину у науковому знанні історії укра-

їнського народу, що утворилася внаслідок політизованого підходу до вивчення минулого в радянській Україні, що і на початку 2000-х рр. дається взнаки. Простежується певна еволюція підходів до характеристики української аристократії. Старше покоління істориків діаспори більшою мірою зосереджувалося на фактах, їхні праці мали більш виражений описовий характер. Дослідження істориків повоєнного покоління, особливо сучасних авторів відрізняються вищим рівнем аналітичності. Цьому сприяло залучення як української й радянської літератури, так і праць зарубіжних авторів, і не лише істориків. Тобто нині в діаспорній літературі в наявності і усталений фактаж, і про теоретичне підґрунтя досліджень з історії української еліти, що надає підстави говорити про концепцію української еліти.

Важливими її складовими є ідея Д. Дорошенка збереження українськості в середовищі родових українських дворян, О. Субтельного про специфіку малоросійської ідентичності, З. Когути про зумовленість і складність інтеграції української аристократії до польської та російської. Слід погодитися з твердженням Л. Сакади про більші можливості діаспорних істориків «долучитися до рівня світової науки як у методологічних засадах, так і у виборі такої предметно-історіографічної проблематики, розробкою якої принципово не займалася радянська історична наука». Тому, зазначає авторка, вони відзначалися нетрадиційними методологічними підходами і стали певними орієнтирами для вітчизняних науковців на новому етапі²³.

Характерною рисою досліджень становища української аристократії є залучення обширної літератури, дореволюційної, радянської, сучасної, української і зарубіжної. Що стосується останньої, то це є особливо цінним, оскільки і нині нерідко дослідникам в Україні недоступна сучасна наукова література, видана за кордоном. Серед залучених джерел домінують опубліковані. Архівні документи залучаються до дослідження значно меншою мірою, що, очевидно пов'язано з іще недавньою закритістю українських архівосховищ для іноземних дослідників.

В цілому у працях науковців із діаспори вимальовується досить об'ємний, неоднозначний образ української аристократії XIX – початку XX ст., який дозволяє зрозуміти проблеми українського державотворення в добу Української національно-демократичної революції, якоюсь мірою – і в наші дні.

Отже, в цілому можна говорити про передусім методологічне значення досліджень істориків з діаспори для формування образу української аристократії, що є надзвичайно важливо для подальшо-

го поступу сучасної вітчизняної науки. Внутрішня і діаспорна українська історична наука доповнюють одна одну, внаслідок чого розвивається таке явище як українська історіографія у складі світової.

Джерела та література:

¹ Атаманюк З.М. Соціально-філософські концепції української національної еліти: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / З.М. Атаманюк; Південноукр. держ. пед. ун-т (м. Одеса) ім. К.Д. Ушинського. – О., 2003 // disser.com.ua

² Вікіпедія // uk.wikipedia.org

³ Словник іншомовних слів. – К.: УТЕ, 1975. – С. 66.

⁴ Калакура Я. «Український історик» в обороні національних традицій / Я. Калакура // Український історик. – № 2-4 (166-168). – Рік XLII. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Острогож – Торонто – Париж, 2005. – С. 162.

⁵ Encyclopedia of Ukraine // www.encyclopediaofukraine.com/history.asp

⁶ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Кн. 1. // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. / В. Липинський. – Т. 6. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 76.

⁷ Там само. – С. 28-29.

⁸ Дорошенко Д. Нарис історії України в 2-х томах. Т. II (від половини XVII століття) / Д. Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – С. 274-276.

⁹ Там само. – С. 279.

¹⁰ Там само. – С. 312.

¹¹ Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2 / Н. Полонська-Василенко // Ruthenia.info/txt/polonska/istuk

¹² Статистика землевладения 1905 года. – С. 58-65, 68-69, 72-73, 78-79.

¹³ Полонська-Василенко Н. Вказ. праця.

¹⁴ Ковалинський В. Меценаты Киева / В. Ковалинський. – К.: Київ, 1998; Темірова Н. Поміщики України в 1861-1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003; Донік О.М. Добродійна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (др. пол. XIX – поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / О.М. Донік. – К.: КНУ, 2001; Ткаченко О.В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків на Україні (1861 – 1917 рр.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / О.В. Ткаченко. – К., 1998; Ткаченко Т.В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Т.В. Ткаченко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003.

¹⁵ Російський державний історичний архів. – Ф. 577. – Оп. 45. – Спр. 468. – Арк. 10; Мошногородищенское имение Екатерины Андреевны

Балашевой Киевской губернии Черкасского уезда при местечках Мошны и Городище. – К., 1896. – С. 539.

¹⁶ Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів: Світ, 1996. – С. 248-249, 308-310.

¹⁷ Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний // uahistory2006.parod.ru

¹⁸ Липинський В. Вказ. праця.

¹⁹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996.

²⁰ Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760 – 1830 / З. Когут. – К.: Основи, 1996.

²¹ Когут З. Проблеми дослідження української еліти Гетьманщини (1650 – 1830) // Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України \ З. Когут. – К.: Критика, 2004. – С. 29.

²² Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. I / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – С. 145-167.

²³ Сакада Л. «Український історик»: Генеза, тематика, постаті / Л. Сакада. – Нью-Йорк – Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С. 99-100.

Любомир Винар
Кент, США

**ІСТОРИК ПАВЛО ГРИЦАК: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ
(У 50-ліття смерті)**

Стаття присвячена вивченню творчості маловідомого в Україні талановитого дослідника Галицько-Волинської держави та автора спогадів Павла Грицака. В ній вперше узагальнено біографію та проаналізовано наукову творчість вченого.

Ключові слова: П. Грицак, науково-організаційна праця, Галицько-Волинська держава, УВАН, НТШ.

The focus of this article is to examine the works of the talented but relatively unknown scholar, Paolo Hrycak, on the Galician-Volynian State and also his memoirs. For the first time the author presents the biography and analyses his scholarly works.

Key words: P. Hrytsak, scholarly and organization activity, Kingdom of Galicia–Volhynia, UFAS (UVAN), Shevchenko Scientific Society.

Вступ

У 2008 році року минуло п'ятдесят років від передчасної смерті історика Павла Володимира Грицака (1925 – 1958). Павло, якого ми кликали в Пласті Павлуном, був членом УВАН і НТШ, автором оригінальних історичних досліджень, активним членом «Пласту» (Курінь «Бурлаки»), студентського Товариства «Обнова» та бувшим вояком дивізії «Галичина». Павло Грицак був талановитим молодим істориком і науковим діячем, автором цінних історичних праць. Як вчений, він мав енциклопедичне знання історії України і був загально шанований в наукових установах та громадських організаціях. Павло був справжнім ерудитом і вирізнявся своїм інтелектом, здібністю аналізу і синтезу досліджуваних історичних явищ. Також був здібним публіцистом і мемуаристом. Павло Грицак мав всього 32 роки, коли 2-го квітня 1958 року в Нью Йорку невідомою смертю скосила його життя, вивпнене творчими плянами наукової праці і різними громадськими обов'язками. Він заповідався на видатного дослідника історії України і Східної Європи. Передчасна смерть Павла Грицака – незаступима втрата в українській науці.

Я мав велику приємність співпрацювати з Павлом Грицаком на

форумі Української Вільної Академії Наук, в журналі *Розбудова держави* і в Історичній Комісії «Зарева». Ми обидва належали до пластового куреня «Бурлаки». Павло був життєрадісною людиною, мав добрий гумор і феноменальну пам'ять. Ще в 1985 році проф. Іван Лисяк-Рудницький звернувся до мене з проханням допомогти йому зредагувати збірник вибраних наукових праць історика, на що я погодився. На жаль, цей проєкт тоді не був зреалізований. Відзначаючи п'ятдесятиліття смерті Павла Грицака, бажано коротко навітлити його життєвий шлях з надією, що обширніша праця про його наукову й іншу діяльність появиться пізніше.

Джерела та література

До сьогодні життя і діяльність Павла Грицака незадовільно навітлена в історичній літературі. За винятком кількох інформативних статей і коротких спогадів, досі не появилася обширніша праця про його життя і творчість¹. Важливо згадати, що появилася спогади Людмили Грицак, мами Павла, і його старшого д-ра брата Петра Грицака, які містять деякі важливі біографічні згадки про батьків і Петра і Павла, братів Грицаків². На жаль Павло не залишив обширнішої автобіографії. Для поширення джерельної бази я звернувся до членів родини Павла Грицака і його знайомих, з проханням прислати замітки про його життя і діяльність. В першу чергу з подякою згадую короткі спогади п. Дарії Грицак-Самотулки, дружини Павла, д-р Петра Грицака, брата і д-р Марії Фішер-Слиж, сестри дружини Павла. Всі вони прислали цінні матеріали, отже це опитування було успішне і принесло добрі наслідки³. Також треба згадати, що в архіві проф. Олександра Оглоблина знаходиться декілька листів Павла Грицака, які відносяться головно до його студій і наукової праці, зокрема в УВАН. Також в Архіві УВАН у США знаходяться деякі матеріали про історика. З інших архівів треба згадати Український Вільний Університет, Міннесотський і Фордгамський університети, на яких Павло Грицак студював. Правдоподібно, в університетських архівах збереглася деяка документація про його студії. Також немає сумніву, що листи Павла Грицака знаходяться в його знайомих, які з ним співпрацювали. Віримо, що майбутній дослідник зможе віднайти важливі матеріали, зокрема листування Павла Грицака і це поширить джерельну базу. Його життя, діяльність і творчість заслуговує на обширне джерельне опрацювання.

Короткий біографічний нарис

У короткому нарисі про життя свого сина, його мати п. Людмила

Грицак, пише, що Павло «вже змалку мав велике заінтересування до книжки. Дуже добре вчився, а найбільше любив історію і літературу»⁴. Ця любов до книжки і історії тривала ціле його життя. Вже в молодих роках він започаткував серйозно досліджувати минуле своєї Батьківщини, і продовжив дещо пізніше під час університетських студій вивчати історію України і Східної Європи.

Павло Грицак народився 25 червня 1925 року в Перемишлі в родині гімназійного професора клясичних мов д-ра Євгена Грицака і Людмили Грицак з роду Добжанських на Волині. Батько був професором української гімназії в Перемишлі, а згодом в Ярославі. Павло мав старшого брата Петра, тепер доктора філософії науки механічної інженерії, який проживає в Америці. Розглядаючи головні впливи на кристалізацію світогляду і життя молодого Павла, можна визначити три головні чинники: родина, школа і «Пласт».

Батьки мали великий вплив на інтелектуальний розвиток молодого Павла і його раннє зацікавлення історією. У домі була велика бібліотека, зокрема книжки, присвячені різним історичним аспектам античної культури. Маючи 14 років, як згадує його брат Петро, він зацікавився історією Перемишля і зачав збирати матеріали до історії міста. Також його часті вакації на Волині, звідки походила мама, мали вплив на його зацікавлення історією Волині, а згодом – студіями Галицько-Волинської держави.

В 1931 – 1937 роках Павло ходив в Перемишлі до народної школи, що називалася «Пашкевичівка», опісля від 1937 до 1940 року навчався у Перемиській україномовній гімназії, а згодом в Державній Гімназії в Ярославі, де в червні 1943 року здав матуру. Від молодих років належав до «Пласту» і від 1937 року їздив на виховні табори молоді, організовані Комісією Виховних Осель і Мандрівок Молоді (КВОММ), яка сповнювала функції забороненого польською владою «Пласту». Можна ствердити, що «Пласт» в той час і пізніше відіграв важливу роль в житті молодого Павла. У гімназії починаючи з шостої класи він був членом редакції шкільної газети *Вперед*, писав, як згадує мама, редакційні статті і також давав лекції своїм товаришам з латини, німецької і української мови. Свою першу статтю «На Сивулю в Горгани» Павлуно видрукував у 1938 році в «Звідомленні Кружка Родичів Першої Української Гімназії». Це був початок його журналістської праці. Його батько Євген Грицак, «виховував своїх двох синів у дусі, пов'язаному з клясичною історією, і любив дискутувати з синами «епізоди Гомерової Ілліади»⁵. Євген Грицак дуже опікувався дітьми і як згадує його дружина

пані Людмила: «Завжди контролював науку, бо ж хотів їм дати найпевнішу зброю – знання»⁶. Він це успішно зробив.

В 1943 році Павло здав матуру в Ярославі і зголосився добровольцем до української дивізії «Галичина», з глибокою вірою причинитися до визволення України. Він пройшов рекрутський вишкіл в Гайделягеру і був призначений, як згадує його брат Петро, до важкої зенітної артилерії і тоді відбув під старшинський вишкіл протилетунської артилерії в Мюнхені, який закінчив в березні 1944 року. Він здобув знання «штурмана» (єфрайтера)⁷. Він брав участь у битві під Бродами і в липні 1944 потрапив до большевицького полону, де перейшов різні знущання советської таборової влади, працюючи на шахтах вугілля недалеко Москви. В 1945 році, як колишній польський громадянин, був звільнений і висланий до Перемишля, місця його народження. Після різних пригод, в червні 1946 року дістався до Баварії. Своє життя в Дивізії і полоні Павло описав у спогадах *Вежі і кулемети* (Мюнхен, 1959), які написав у 1946 році, маючи лише 21 рік. Це була перша більша праця майбутнього історика, яка вказувала на його здібність об'єктивно реєструвати і насвітлювати історичні події. Глибока релігійність і твердий національний характер, допомогли Павлові пережити советський табір полонених і дістатися на волю. З допомогою брата Петра, він дістався до мюнхенського табору біженців у Фраймані, де проживала його мама. Його улюблений батько д-р Євген Грицак загинув в 1944 році у Словаччині. Правдоподібно, його розстріляли советські партизани-парашутисти⁸. В Мюнхені Павло познайомився з майбутню дружиною – студенткою фармації Дарією Слиж, з якою в 1951 році одружився у Нью-Йорку. Подружжя Павла і Дарії Грицаків мали двоє дітей – доню Ольгу (Оку) і сина Євгена. У своїх коротких спогадах, п. Дарія згадує про Павлуна як дуже дбайливого, люблячого батька, який багато часу присвячував дітям⁹.

У Мюнхені Павло студіював історію в Українському Вільному Університеті, який закінчив магістерським дипломом в 1949 році. Паралельно він студіював історію в мюнхенському німецькому університеті. Він був активним студентським діячем, членом Студентської громади і студентського католицького товариства «Обнова». У Мюнхені став членом-основником пластового куреня «Бурлаки», якому присвятив багато уваги. В 1949 році Павло виїхав до Америки, спершу жив в Амстердамі, Н.Й. Опісля Павло з мамою переїхав до Міннеаполіс, Мінн. В 1951 році він одружився з Дарією Слиж і заложив родинне вогнище, доня Ока народилася в цьому році. Пав-

ло продовжував в University of Minnesota свої студії історії Східньої Європи і лінгвістику, які закінчив магістерським дипломом у червні 1951 року¹⁰.

Павло написав магістерське дослідження «The Struggle between Federalism and Centralism in Russian Political Development». В наступному році Павло почав працювати в місцевій газеті *Minneapolis Star Tribune* і рівночасно студіював бібліотекарство в Бібліотечній школі Міннесотського університету, яке закінчив дипломом бакалавра бібліотечних наук (Bachelor of Science in Library Science) в грудні 1953 року. В цей час проф. О. Грановський, з яким Павло листувався ще з Німеччини 1949 року, був його дорадником в академічних і інших справах. В 1953 році Павло з родиною переїхав до Нью Йорку, де одержав працю бібліотекаря в Публічній бібліотеці в Брукліні, де працював до 1957 року. В лютому цього ж року почав працювати в Слов'янському Відділі Публічної Бібліотеки в Нью Йорку. Як відомо, цей Відділ мав одну з найкращих колекцій українки та славістики і в значній мірі став своєрідним довідково-науковим центром, де зустрічалися вчені, працюючи над різними славістичними темами. Я мав нагоду декілька разів зустрічатися з Павлом в нью-йоркській бібліотеці, обговорювати різні історичні проекти.

Павло дуже добре почувався серед багатющої колекції видань, присвячених Східній Європі, і продовжував свою наукову діяльність. Можна ствердити, що головним академічним дорадником Павла в академічних і наукових справах у той час був проф. Оглоблін, який приєднав його до співпраці в УВАН і дораджував в університетських студіях. Мрією Павла було закінчити навчання докторатом з історії. В листах до проф. О. Оглоблина, він писав, що планував здобути докторат на УВУ, але вкінці вирішив вступити на докторську програму Фордгамського університету в Нью Йорку і став докторантом відомого історика проф. Оскара Галецького (Oskar Halecki)¹¹. Павло здав усі докторські іспити (т.зв. P.H.D. comprehensive) і писав дисертацію про князя Михайла Глинського. В Нью Йорку Павло включився в наукове життя, в працю наукових установ, зокрема Української Вільної Академії Наук і НТШ.

Проф. Микола Ветухів, президент УВАН, писав, що Павло був висококваліфікованим істориком, молодою динамічною людиною, який завжди був готовий служити українській науці. Він виступав з доповідями на наукових конференціях Академії, був ученим секретарем Чорноморської Комісії і активним членом Історичної секції УВАН. Тоді він близько співпрацював з проф. О. Оглоблином, І.

Лисяком-Рудницьким, Л. Соневицьким та іншими істориками. Як секретар Чорноморської Комісії, Павло Грицак допомагав організувати наукові конференції в УВАН. Він мав пляни поширити круг співробітників Комісії, зокрема розчисляв на допомогу інж. Лева Биковського, який видавав *Чорноморські збірники* і мав близькі контакти з дослідниками, які займалися Чорноморською тематикою. Він також багато допоміг в редагуванні англійською мовою «Української історіографії» Дм. Дорошенка і О. Оглоблина, що вийшла в *Анналах* УВАН у 1956 році. Можна сказати, що в той час Павло «жив» Академією. Також він близько співпрацював з проф. В. Кубійовичем і опрацьовував гасла в *Енциклопедії Українознавства*¹². В 1957 році історика запросили викладати історію України в Українському Технічному Інституті в Нью Йорку¹³.

Павло Грицак часто брав участь в наукових конференціях, які організовували різні установи. Його доповіді на конференції з нагоди 700-річчя Львова (1956), на урочистій Шевченківській конференції «Ідея Вашингтона у Шевченка» (1957) і на урочистій конференції, присвяченій пам'яті акад. Д. Багалія – «Д.І. Багалій як дослідник української опозиції 1820-их років» (1958) запам'яталися до сьогодні, як шедеври наукової ерудиції молодого історика.

В 1955 році я запросив Павла виголосити доповідь на першій науковій сесії Історичної Комісії «Зарева», що відбулася в Торонті. Його доповідь «Суть українського історичного процесу в Середньовіччі», в якій він зупинився над термінологією і твердив, що самого терміну «середньовіччя» наша історіографія не знає, замінюючи його терміном княжої доби. Однак цей термін не охоплює доби 6 – 8 століття української історії. Він підкреслив органічний зв'язок між Київським княжим і Литовським періодом нашої історії та його продовження в початках козацької доби. Він науково заперечив фальшиві гіпотези про спільність походження росіян і українців. На нашу думку, думки П. Грицака не лише цікаві, але не втратили актуальності по сьогоднішній день. Важливо підкреслити, що він завжди свої гіпотези скріплював історичними джерелами.

Спільно ми доповідали на засіданнях Історичної Секції і Чорноморської комісії УВАН. Пригадую, що 25 листопада 1956 року відбулося засідання Історичної Секції і Чорноморської Комісії УВАН з двома доповідями – П. Грицака «Іспанське джерело 14 століття до історії Східної Європи» і Л. Винара «Олівер Кромвель і Богдан Хмельницький». Ми мали спільні наукові зацікавлення в дослідках Литовської доби в історії України і також вивчали початки укра-

їнської козаччини та ролі Молдавії в її формуванні. Часами провадили історіографічну полеміку, але завжди залишилися співробітниками. Важливо згадати, що Павло стояв біля витоків журналу *Український Історик* і УІТ. Ще під кінець квітня 1956 року в УВАН відбулася нарада істориків з участю Олександра Оглоблина, Миколи Чубатого, Павла Грицака, Леоніда Соневицького і Любомира Винара, на якій ми обговорювали важливість видання історичного журналу і організації історичного товариства. Усі погоджувалися, що ці дві справи винятково важливі для розвитку української історичної науки. Павло наголошував на потребу тісної співпраці між науковими установами і між істориками. Цю думку ми всі поділяли. На превеликий жаль, він не дожив до появи першого числа *Українського Історика*.

Крім наукової діяльності, він був активним членом пластового куреня «Бурлаки» і містив короткі статті в бурлацькій *Кометі*. Активно співпрацював у католицькому студентському товаристві «Обнова» і був членом Братства колишніх вояків І-ої Української Дивізії УНА.

Павло Грицак був дуже активним у науковому і громадському житті Нью Йорка, був добрим і цікавим доповідачем. Але перепрацьованість в науковому, професійному і громадському житті причинилася до тяжкої хвороби Павла – невиліковного пістряка. Саме коли він інтенсивно писав докторську дисертацію, в листопаді 1957 року, появилися симптоми цієї страшної недуги. Важка операція була невдалою і після неуспішної хеміотерапії, Павло Грицак 2 квітня 1958 р. помер у своєму помешканні в Нью Йорку. Був похований на цвинтарі Кальварія. Це була найбільша родинна трагедія і незаступима втрата для української науки і громадського життя. Відійшов Павло в розпалі творчих задумів, залишивши молоду дружину і малих дітей Оку та Євгена-Юрія.

Як згадає сестра дружини історика д-р Марія Фішер-Слиж і брат д-р Петро Грицак, похоронні відправи за численною участю української громади, були сумні і зворушливі. З ним прощалися родина, брати по зброї – дивізійники, пластуни і представники установ, в яких він працював. Зворушливо виступив його професор Оскар Галецькі, який любив свого докторанта. Він відзначив: «Хоч я був Павла Грицака ментором, то мушу сказати, що він для своєї наукової роботи, не потребував жадного ментора» (інформація від д-ра Петра Грицака). Так і було. Павло Грицак був талановитим істориком і автором цінних наукових праць.

Дещо про творчість Павла Грицака

Дослідження наукової і іншої творчості Павла Грицака вимагає окремого джерельного дослідження. В нашій короткій статті обмежуємося лише до коротких спостережень. Крім наукових праць і рецензій, Павло Грицак також писав спогади і публіцистичні статті. На жаль, немає повної бібліографії його праць. Він був здібним істориком, і ще до написання докторської дисертації, був автором важливих історичних праць зі Старої та Середньовічної історії України. Він також досліджував передкиївські державні формації в Україні, зокрема антський союз, історичність князя Кия, про Київську і Галицько-Волинську середньовічні держави, Литовську добу історії України і ранню добу української козаччини – аж до Люблінської Унії. Окрему увагу він також присвятив історіографії. Отже діапазон його історичних дослідів був доволі широкий. На превеликий жаль, до сьогодні не вдалося відшукати його працю (дисертацію) про князя Михайла Глинського¹⁴. По доктораті, Павло плянував написати працю «Порівняльна історія Східньої Європи» і до цієї теми увесь час збирав матеріяли. Неможливо в короткій статті подати задовільну аналізу праць талановитого історика, його головних історичних концепцій і гіпотез. У своїх працях він прийняв з доповненнями історичну схему Михайла Грушевського, положення якого часто розвивав на основі нових наукових джерел. Він відтворював історію України на основі нових джерел, які часто впроваджував в науковий обіг, і багатой літератури. Знання латинської, грецької, німецької, французької, італійської і слов'янських мов було допоміжним в користуванні історичних джерел і наукової літератури.

Статті і рецензії історика друкувалися в журналах *Розбудова держави*, *Київ*, *Літературна газета*, *Аннали УВАН*, *Самостійна Україна*, *Slavic and East European Studies* та ін. Він часто містив історичні статті в *Свободі*, *Християнському Голосі* та інших часописах. Павло Грицак був автором двох книг – *Вежі і кулети. Спогади з Дивізії і большевицького полону* (Мюнхен, 1959, 148 с., друге видання вийшло у Львові в 1995 р.), про які вже раніше згадувалося, та монографії *Галицько-Волинська Держава*, що була видана по його смерті (видання Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці і Видавництва «Обнова» (Нью Йорк, 1958, 175 с.).

Коротко обговоримо ці видання, які авторів принесли заслужену репутацію здібного історика і вдумливого мемуариста. Свою першу друковану працю *Вежі і кулети. Спогади з Дивізії і большевицького полону*, написав Павло Грицак після повороту з полону,

маючи всього 21 рік¹⁵. Вона належить до мемуарної історичної літератури. У передмові автор писав: «Моєю амбіцією є писати так, щоб колись, по літах, коли вже буде існувати ряд праць про такі важливі в нашій історії сорокові роки, коли будуть вислухані інші безпосередні учасники подій, ніхто не зміг закинути, що вони фальшиві, односторонні, чи сторонні. Чи може взагалі мати спогади 21-літня людина»¹⁶. Відповідь на це питання позитивне. Павло добре виконав своє завдання і дав цікавий образ життя цієї трагічної доби. Вже тоді він показався талановитим хронікарем і точно відтворив початки дивізії «Галичина», свій і своїх друзів, військовий вишкіл, навітлив відносини німців до українців і навпаки, подав важливий опис розбиття дивізії під Бродами, свій полон і переживання в советських таборах полонених. Він відтворив тодішню атмосферу і психологію молодого дивізійника. Праця Павла Грицака є важливим вкладом в історичну мемуарну літературу, зокрема до важлива для дослідів історії Дивізії «Галичина», яка відіграла важливу роль в історії Другої світової війни. Одночасно спогади є унікальним історичним першоджерелом до біографії Павла Грицака. Він планував свої спогади доповнити, але передчасна смерть перервала цей задум. Спогади появилися вже після смерті історика. В історичній мемуарній літературі *Везі і кулемети* належать до унікальних творів-спостережень учасника подій, молодого українського дивізійника, який повністю посвятив своє життя Батьківщині.

Найобширнішою друкованою працею була монографія Павла Грицака про Галицько-Волинську державу¹⁷. Дослідження Галицько-Волинської Держави на загал було доволі занедбане істориками на еміграції. Павло в «Передмові» пише: «Після появи капітальних праць Грушевського ініціатива в східно-європейській історіографії – про це не може бути сумніву – перейшла в російські руки, а вбога українська медієвістика живе головно переживанням Грушевського»¹⁸. Зasadничо він мав рацію: за виїмком істориків В. Мацяка і М. Ждана цей період на еміграції майже ніхто спеціально не досліджував. Павло Грицак вирішив заповнити прогалину в українській історіографії і започаткував систематичні студії цієї другої середньовічної української держави, яка стала, як своєчасно писав Іван Крип'якевич, «важливим етапом в історії державницьких змагань українського народу»¹⁹. Галицько-Волинська Держава зберегла територіальну єдність і стала гідним продовжувачем державних традицій Київської Держави.

Також вплив на зацікавлення Павла мали родинні традиції –

його мама Людмила походила з Волині і Павло часто перебував там на вакаціях. Вже тоді він цікавився бувальщиною Волині і це також вплинуло на його пізніші дослідження Галицько-Волинської Держави.

Монографія історика була відповіддю на працю російського вченого В.Т. Пашути *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси* (1950), в якій фальсифіковано діяльність короля Данила та інших князів Галицько-Волинської держави. Як писав Павло, Пашуто вдягнув «Галицько-Волинську державу в «общерусский котелок» (с. 7). Праця Павла складалася зі вступу і 6 розділів: I. На порозі історії. Що таке Галицько-Волинська Держава; II. Галицьке князівство. Мономаховичі на Волині; III. Роман. Волинська монархія; IV. Волинсько-Галицька Монархія частина перша); V. Волинська-Галицька Монархія (частина друга); VI. Сумерк і кінець. Бібліографія закінчувала цю монографію. В «Передмові» історик писав, що головним завданням праці, було дати «модерному читачеві короткий, але стислий огляд нашої історії в тринадцятому та першій половині чотирнадцятого століть та ввести в науковий обіг низку дотепер невикористаних або замало використаних джерел»²⁰. Він добре вив'язався із свого завдання. В той час його монографія була однією з найкращих праць про Галицько-Волинську державу.

У заключенні дослідник пише: «Галицько-Волинська Держава – це лиш традиційна форма на означення української ж державності 14 століття, коли під напором Степу – українське населення зосередилося в півн.-західній частині української території. Вона ніяк не є **першою** українською державою, лиш одним із звен у розвої українського історичного процесу. Вона не належить якійсь окремій вітці українського народу, а є *власністю українського народу, як цілості. Галицько-Водинська Держава була частиною тодішньої духової Європи, «Комунітас Христіяна»*, і після подій середини 14 століття, продовжує існування в складі Великого Князівства Литовського, хоч Галичина дістається Польщі»²¹. Рецензентами монографії були Н. Андрусяк і О. Оглоблин, які дали позитивні відгуки. Олександр Оглоблин писав, що в особі автора маємо нового «молодого, безперечно талановитого, з великою ерудицією й науковою метою досліду, історика українського Середньовіччя, а в його «Галицько-Волинській Державі» *дуже цінну наукову працю...*»²². Окрему увагу історик присвятив дослідженню київських земель після татарського погрому 1239-40 років²³. Він обговорює питання переходу Київських земель в склад Галицько-Волинської держави. Ці праці Грицака

заслужують на окреме обговорення.

Досліджуючи історію передкиївських державних формацій і праукраїнський союз антських і пізніших племен, молодий дослідник приходить до висновку, що українські племена творили політично-військовий союз в 4-7 ст. (поляни, деревляни, дуліби і хорвати) і цей союз був предтечею Київської Русі²⁴. На думку історика, політичну історію України сьогодні ніяк не можна зачинати від традиційного 9 стол., хоч і не можна пов'язати її з якою-небудь політичною формацією, старшою за 4 ст. по Хр. Окрему увагу історик присвячує Литовській добі в історії України²⁵. Грицак доводить у своїх працях, що український нарід має природне право на «співвласність» історичного процесу Великого Князівства Литовського²⁶.

Пізніше історик опрацьовував докторську дисертацію про князя Глинського. Він аналізує повстання братів Глинських, які в 1508 році виступили проти Великого Князівства Литовського і, базуючись на історичних джерелах, висуває гіпотезу, що Глинські бажали «прямо відновити Київську державу»²⁷. Одночасно він досліджує генезу і ранній розвиток української козаччини у зв'язку з Молдавським князівством. Пригадую, що Павло був добрим полеміком. Ми обмінялися в пресі думками на цю тему і хоч заступали різний підхід, в статтях значно доповнили літературу, присвячену козацьким походам в Молдавію в 16 столітті²⁸.

У своїх працях Павло Грицак завжди наголошував тяглість українського державного історичного процесу в різних періодах історії України. Наукові праці Павла Грицака заслуговують на обширне джерельне обговорення. На окрему увагу заслуговують його наукові рецензії і публіцистичні статті, присвячені українським і неукраїнським історикам і різним періодам історії України. В розмовах і в листах Павло Грицак говорив, що його головною мрією і ціллю життя є написати джерельну порівняльну історію Східної Європи, «щоб врешті, – як він писав О. Оглоблину, – бодай можна буде поставити під дискусію міти і реалії української, російської і білоруської історії»²⁹. Це була задушевна мрія винятково здібного молодого історика Павла Грицака, яку він вже не зміг зреалізувати. Його книжки *Вежі і кулети* і *Історія Галицько-Волинської Держави* появились уже по смерті історика. Його передчасна смерть була правдивою трагедією для родини й історичної науки. Павло належав до передових молодих українських істориків в діяспорі. Наша коротка стаття тематично обмежена і лише служить нагадуванням про історика, дивізійника і громадського діяча, яке віддав своє жит-

тя і творчість Батьківщині.

На нашу думку, тривалим відзначенням світлої пам'яті історика було б видання збірника наукових праць Павла Грицака, розкинутих по різних виданнях. Це плянував зробити Іван Лисяк-Рудницький ще 1985 року, але, на жаль, це не було зреалізоване. Тепер настав час, щоб цей задум зреалізувати і заповнити прогалину в українській історичній науці.

ДОДАТОК

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ПАВЛА ГРИЦАКА

Цей список уложений на основі одержаних бібліографічних матеріалів від пані Людмили Грицак і д-ра Петра Грицака, брата Павла, за що складаємо щиру подяку. Також, в міру можливого, перевірено деякі матеріали де візу.

І. Праці історика

Вежі і Кулемети. (Спогади з Дивізії і большевицького полону). Львів; Нью Йорк: Видання пластового куреня Ватаги «Бурлаків», 1995, 164 с.

Вежі і Кулемети. (Спогади з Дивізії і большевицького полону). Мюнхен, 1959, 148 с.

Галицько-Волинська держава. Нью Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка і Видавництво «Обнова», 1958, 176 с.

«Kazemzaden Firus. The Struggle for Transcaucasia: 1917 – 1921. New York, 1952 [Rev. by P. Hrycak]», *The Annals*, 1952, vol. 2, No. 2, p. 337-340.

«P. Rhode. Die Ostgrenze Polens» [Rev. by P. Hrycak], *Kiiv*, 1957, ч.4, с.169-172.

«The Origin of Russia, by Henryk Paszkiewicz» [Rev. by P. Hrycak], *The Ukrainian Quarterly*, Vol. XI, №2.

«Важна праця американського знавця радянських національних відносин (рец. на працю: Р. Пайпс. The Formation of the Soviet Union)», *Розбудова держави*, 1954/55, ч. 4 (15), с.47.

«Велике Князівство Литовське та український історичний процес», *Самостійна Україна* (Чикаго), 1954, ч.6, с.5-10; ч.9, с.12-15.

«Волинь», *Енциклопедія українознавства*, т.1, с.306-307.

«Володимир I Великий», *Енциклопедія українознавства*, т.1, с.311-312.

«Данило Романович», *Енциклопедія українознавства*, т.2, с.487-488.

«До питання про третій центр Руси», *Київ*, 1955, ч.2, с.81-86.

«Київщина на татарському погромі», *Розбудова держави*, 1954, ч. 3 (14), с.17-26.»Кий, князь Київський, легенда чи дійсність», *Київ*, 1955, № 1, с.285-288.

«Кілька думок про початки Київської Руси (зі студій над початками Української Державности)», *Літературна Газета*, 1958.

«Культ Скандерберга на Україні», *Свобода*, 1953, ч.221-224.

«Місце молдавських походів у ранній історії козачини», *Самостійна Україна*, 1954, ч.1-2, с.9-13.

«Новий промічник світла», *Київ*, 1955, № 2, с.76-78.

«Нові праці з історії пізнього середновіччя в Східній Європі», *Українська літературна газета* (Мюнхен), 1957, ч.1 (19), с.8.

«Передкиївські державні формації на Україні», Київ, 1955, № 3, с.126-130.

«Про українську державність за середновіччя», *Українська літературна газета* (Мюнхен), 1958, ч.6, с.8.

«Про Українську Державність за середньовіччя», *Літературна газета*, ч. 6, 1957.

«Проф. Г. Пашкевіч про формування українського народу», *Українська літературна газета*, 1957, ч.8 (26), с.7.

«Професійне Студентське товариство перед новими проблемами», *Обнова*. Мюнхен, ч. 1, 1949 (підпис В. Мерос).

«Соловійов про Русь», *Київ*, 1957, № 1, с. 41-43.

«Теодорит, митрополит київський і його доба», *Розбудова держави*, 1954, ч. 2 (13), с. 4-10.

«Чиєю Державою було Велике Князівство Литовське?», *Свобода*, 1953, ч. 37-44.

«Ще про Київщину після татарського погрому», *Розбудова Держави*, Рік VII, 1955, ч.1 (16), с.17-20.

II. Дослідження та згадки про Павла Грицака

Chronicle. [Historian Section. Hrytsak P. The 100th Anniversary of the Crimean War], *The Annals*, 1957, vol. 5, No. 2, 3, p.1242.

Chronicle. [March 9, 1957. Grand Conference in honor of Taras Shevchenko. Hrycak P. George Washington's Ideas in Shevchenko's Creative Works], *The Annals*, 1958, vol. 6, No. 3, 4, p.1450.

Chronicle. [Historian Section. Hrycak. A Spanish Source of the Fourteenth century Pertaining to the History of Eastern Europe], *The Annals*, 1958, vol. 6, No. 3, 4, p.1451.

Pavlo Hrycak [Asknowledgments], *The Annals*, 1958, vol. 5/6, No.

4/1, 2, p.456.

Pavlo Hrycak [Obituary], *The Annals*, 1958, vol. 6, No. 3, 4, p.1447-48.

Любомир Винар. «Пам'яті історика Павла В. Грицака», *Америка*, №19, 10 травня 2008, с.19;

Л. Винар. «Історик з Божої ласки...» (Світлій пам'яті Павла Грицака)», *Свобода*, №18, 2 травня 1998, с.256 (також цю статтю в поширеному форматі видруковано в *Гомоні України*, №21, 2 червня 2006 р., с.8);

Осип Кравченко. «Належить до незабутніх», *Там же*, с.25;

Петро Грицак. «У 40-ліття смерті Павла Грицака», *Вісті Комбатанта*, ч. 3, 1998, с.19-22;

М. Андрусак. «Скошений цвіт. (До першої річниці смерті молодого історика бл. п. Павла Грицака)», *Гомін України*, №27, 27 червня 1959;

[М. Ветухов]. «Пам'яті Павла Грицака», *Бюлетень УВАН у США*, №19, серпень 1958, також в *Свободі*, 1958, № 66, 8 квітня 1958 року, с.6-7;

О. Городиський. «Вступне слово», Павло Грицак. *Везі і кулемети. Спогади*. Мюнхен, 1959.

В історіографії Олександра Оглоблина є коротка згадка про п. Грицака (О. Оглоблин. «Українська історіографія 1917 – 1956», *Український Історик*, 2004/2005, т. ХЛІ/ХЛІІ, ч.3-4 (163-164)/1(165), с.214.

Олексій Ясь. «Грицак Павло Євгенович», видрукована в *Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник*. Вип. 2, ч. 2. Київ: Інститут історії НАН України, 2004, с.125-126.

Джерела та література:

¹ З інформативних статей згадаємо: Любомир Винар. «Пам'яті історика Павла В. Грицака», *Америка*, №19, 10 травня 2008, с. 19; Л. Винар. «Історик з Божої ласки...» (Світлій пам'яті Павла Грицака)», *Свобода*, №18, 2 травня 1998, с. 256 (також цю статтю в поширеному форматі видруковано в *Гомоні України*, №21, 2 червня 2006 р., с. 8); Осип Кравченко. «Належить до незабутніх», *Там же*, с. 25; Петро Грицак. «У 40-ліття смерті Павла Грицака», *Вісті Комбатанта*, ч. 3, 1998, с. 19-22; М. Андрусак. «Скошений цвіт. (До першої річниці смерті молодого історика бл. п. Павла Грицака)», *Гомін України*, №27, 27 червня 1959; [М. Ветухов]. «Пам'яті Павла Грицака», *Бюлетень УВАН у США*, №19, серпень 1958, також в *Свободі*, 1958, № 66, 8 квітня 1958 року, с. 6-7; О. Городиський. «Вступне слово», Павло Грицак. *Везі і кулемети. Спогади*.

Мюнхен, 1959. В історіографії Олександра Оглоблина є коротка згадка про п. Грицака (О. Оглоблин. «Українська історіографія 1917 – 1956», *Український Історик*, 2004/2005, т. XLI/XLII, ч.3-4 (163-164)/1(165), с.214. Також коротка стаття Олексія Яся «Грицак Павло Євгенович», видрукувана в *Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник*. Вип. 2, ч. 2. Київ: Інститут історії НАН України, 2004, с.125-126.

² Маємо на увазі видання Людмили Грицак *Життєвий шлях проф. д-ра Євгена Грицака*. Кліфтон. Н. Дж. Видавець Павло Ямняк, 1968, 82 с.; Петро Грицак. *Спогади. Листування. Публіцистика*. Перемишль: «Перемиська бібліотека» Перемиського відділу Об'єднання українців у Польщі, 2006, 768 с.

³ Тут в першу чергу треба з подякою згадати п. Дарію Грицак-Самотулку, яка прислала короткі спогади про Павла і відбитки деяких документів, д-р Петра Грицака, який прислав матеріали про свого брата і відбитки різних листів, включаючи листування з проф. Олександром Грановським, листи Павла Грицака до д-ра Романа О. Климкевича, Володимира Кубійовича і лист Павла до Петра з 1 травня 1944 року та інші матеріали, д-р Марії Фішер-Слиж, сестри дружини Павла, яка прислала короткі спогади. Також ми перепроводили інтерв'ю з членами куреня «Бурлаки», до якого належав П. Грицак, зокрема з Володимиром Шарком, Ігорем Гриневичем, Олексою Біланюком, Богданом Винарем та іншими «Бурлаками», які поділилися своїми спогадами.

⁴ Людмила Грицак. «Життєпис Павла Грицака», 2 арк. (машинопис). Архів Л. Винара.

⁵ Петро Грицак. «Павло П. Грицак – у 50-ліття смерті», с. 12 (машинопис). Архів Л. Винара. Про родинне життя в домі Грицаків знаходимо цінні інформації в спогадах Петра Грицака. *Спогади. Листування. Публіцистика*. Перемишль, 2006, с.9-33.

⁶ Людмила Грицак. *Життєвий шлях проф. д-ра Євгена Грицака*. Накладом Людмили Грицак, 1968, с. 38. Авторка пише, що сини добре вчилися і дістали добру підготовку і, наприклад, вже малими хлопцями вивчали французьку мову.

⁷ Петро Грицак. «У 40-ліття від смерті Павла Грицака», *Вісті Комбатанта*, ч. 3, 1988, с.19-20. В статті знаходимо важливі інформації про побут Павла в Дивізії, його полон і звільнення в 1945 році, як польського громадянина.

⁸ Людмила Грицак, цит. пр., с. 48.

⁹ В своїх коротких записках вона пише про Павла, як людину: «... був лагідний, радісний, мав багато товаришів...». Був «дуже добрим чоловіком і батьком. Він дуже любив свою родину». (Архів Л. Винара. «Спогади про Павла Грицака дружини Дарії», с. 1. (Машинопис)).

¹⁰ «Personal Data on Paul B.V. Hrusak», р.1 – короткий офіційний жит-

тепис П. Грицака. (Копія зберігається в Архіві Л. Винара).

¹¹ Oskar Halecki (1891 – 1973) – провідний польський історик, авторитетний дослідник середньовічної історії Польщі і Литви, професор Варшавського університету, згодом – Fordham University та Columbia University. Почесний доктор Ліонського, Монреальського, Фордгемського та ін. університетів. Автор численних праць. Приязно ставився до українських студентів і співпрацював з українськими дослідниками в УВАН.

¹² В листі з 20 травня 1955 В. Кубійович писав: «Вітаю Вас як нового співробітника. Про справи в ЕУ II в офіційному листі. Тут лише просимо: низку неясних проблем, зв'язаних з працею в ЕУ II розв'яжемо при допомозі кореспонденції і тому питайте мене, дискутуйте, давайте проекти...». (Архів УІТ). Копію цього листа ми одержали від п. Дарії Грицак-Самотулки.

¹³ Президентом Ukrainian Technical Institute in New York, був проф. А. Архімович, дійсний член, а згодом президент УВАН. Історика запросили на позицію викладача – Lecturer of History of Ukraine. («Офіційне запрошення з 18 січня 1958 року». Архів УІТ. Копію запрошення одержано від п. Дарії Грицак).

¹⁴ Дарія Грицак-Самотулка. «Спогади про Павла Грицака», с. 1. (Машинопис). Архів Л. Винара. Пані Дарія пише, що Павло «радо ділився зі мною думками й плянами про докторську працю у проф. О. Галецького на тему про Михайла Глинського (на жаль, її нема в мене)».

¹⁵ Павло Грицак, *Вежі і кулемети. (Спогади з Дивізії і большевицького полону)*. Мюнхен: Видання Братства кол. вояків 1-шої Української Дивізії УНА, 1959, 148 с. Друге видання спогадів появилося накладом пластового куреня «Ватага Бурлаків». Львів; Нью Йорк, 1995, 163 с. Пані Людмила Грицак пише, що цю свою працю Павло назвав просто «Спомини», а видавці від себе додали «Вежі і кулемети». (Людмила Грицак, цит. пр., с.4).

¹⁶ Павло Грицак. *Вежі і кулемети*, цит. пр., с.11.

¹⁷ Павло Грицак. *Галицько-Волинська Держава*. Нью Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА, Видавництво «Обнова», 1958, 176 с.

¹⁸ П. Грицак. *Галицько-Волинська Держава*, с.6.

¹⁹ Іван Крип'якевич. *Галицько-Волинське Князівство*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999, с. 5.

²⁰ Павло Грицак, цит. пр., с.7.

²¹ Там же, с.153.

²² Олександр Оглоблин. Павло Грицак: Галицько-Волинська Держава. Нарис політичної історії та огляд проблематики. Нью Йорк, 1954, 184 с. і X с. (Машинопис, с.3). Рецензія написана 9 серпня 1955 році і зберігається в архіві О. Оглоблина. У листі до О. Оглоблина з 1.9.1955

року, Павло Грицак писав: «Саме скінчив я вчитання Вашої рецензії машинопису моєї праці про Галицько-Волинську Державу. Ваша рецензія – незвичайно важлива для мене річ. Вона не тільки основна й прецизна, але вона покриває такі деталі, що просто наближається до зрєдагування цілої праці... з Вашої оцінки я буду нераз черпати вказівки й на будуче». (Архів УІТ, Фонд О. Оглоблина).

²³ П. Грицак. «Київщина по татарському погромі», *Розбудова держави*, ч. 3 (14), 1954, с.17-26; він же. «Ще про Київщину після татарського погрому», *Розбудова держави*, ч. 1 (16), 1955, с.17-20; він же. «Теодорит, Митрополит Київський і його доба», *Розбудова держави*, ч. 2 (13), 1954, с.4-10.

²⁴ П. Грицак. «Передкиївські державні формації на Україні», *Київ*, ч. 3, 1955, с.130.

²⁵ П. Грицак. «Велике Князівство Литовське та український історичний процес», *Самостійна Україна*, ч. 6, 1954; ч. 9, 1954, с.12-15.

²⁶ Там само.

²⁷ Див.: «Велике Князівство Литовське та український історичний процес», *Самостійна Україна*, ч. 9, с.13.

²⁸ «Місце молдавських походів у ранній історії козащини», *Самостійна Україна*, ч.1-2, 1954, с.9-13.

Любомир Винар, «Дещо про Молдавію, козацькі походи і публіцистику в історіографії», *Самостійна Україна*, ч.6, 1954, с.16-18.

²⁹ В листі до О. Оглоблина з 7 січня 1957 році Павло Грицак писав: «При кінці 1957 року скінчу збирання т.зв. кредитів для докторату й думаю оглянутися за якоюсь учительською посадою... При вчителюванні легше мабуть врешті зайнятися виробленням пляну *моєї вимріяної праці* – написати порівняльну історію сх. Європи, такої, щоб нарешті бодай поставити під дискусію політичні міти й реальності укр., рос., і білоруської історії. Очевидно, що поки що це в сфері мрій» (підкреслення мої – Л. В.). Архів О. Оглоблина. Треба згадати, що в цьому часі молоді історики плянували впровадити нову схему історії України, у значній мірі доповненої і продовженої схеми Грушевського, але цей задум лише частинно зреалізовано. В УВАН плянувалося відбуття окремої сесії, присвяченої історичній періодизації і термінології. П. Грицак, І. Лисяк Рудницький і Л. Винар були промоторами цієї справи.

Анастасія Хеленюк
Острог

КОЛЕКЦІЯ ПРОФЕСОРА ЛЮБОМИРА ВИНАРА В НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СВІТОГЛЯДУ ВЧЕНОГО

Стаття є спробою здійснити комплексний науковий аналіз книжкової колекції проф. Любомира Винара в Національному університеті «Острозька академія» шляхом дослідження історії її створення, вивчення репертуарного складу; визначити її роль як джерела до реконструкції та вивчення біографії і світогляду її власника.

Ключові слова: книжкова колекція, книжковий фонд, екслібрис.

The essay covers complex scientific analysis of Professor Lubomyr Wynar's books collection in the National University of Ostroh Academy. The analysis was conducted with the help of research of a collection's content and history of its creation. Also, was made an attempt to specify the role of the collection as a source for reconstruction and research of Lubomyr Wynar's biography and his world outlook.

Key words: book collection, book fund, ex-libris.

Вивчення приватних книжкових колекцій є особливою галуззю книгознавства і дає багатий ґрунт для визначення світогляду, літературних та наукових впливів, творчих зв'язків, характеру їх власника, адже кожна приватна книжкова колекція відображає зацікавлення свого власника, його творчість, суспільну та громадську діяльність, а тим самим відтворює явища певного середовища, епохи.

Колекція відомого українського історика, ініціатора створення, а нині президента Українського історичного товариства, засновника грушевськознавства Л. Винара в Національному університеті «Острозька академія» – це лише частина величезної книгозбірні вченого, яку він зібрав за 50 років своєї наукової праці. Проте, вона в значній мірі відображає багатогранність наукових зацікавлень дослідника, певні етапи становлення його як вченого та громадського діяча і є важливим джерелом до реконструкції та вивчення його біографії та світогляду.

Не зважаючи на існуючий на сьогодні ряд досліджень, присвячених постаті Л. Винара¹, бібліотека професора вперше стає пред-

метом наукового аналізу, метою якого є дослідження історії її створення, репертуарного складу, особливостей окремих видань, в контексті наукових зацікавлень вченого та основних етапів його біографії. Крім того, книжкова колекція вченого в Національному університеті «Острозька академія» – важливе джерело для вивчення суспільного середовища, в якому він живе, культури його часу, а також становлення та розвитку українського наукового життя в діаспорі, зокрема тих галузей науки, з якими вчений пов'язаний протягом свого життя.

Передаючи книги до університету, вчений насамперед переслідував мету дати можливість широкому колу науковців, студентів ознайомитись з літературою та періодичними виданнями, які виходили друком далеко за межами України і довгий час були недоступними українським дослідникам. Цінність книгозбірні полягає і в тому, що вона містить велику кількість раритетних видань кінця XIX початку XX ст., які сьогодні є бібліографічною рідкістю в Україні.

Принагідно зауважимо, що Л. Винар належить до тих людей, які одні з перших відгукнулися допомогти у формуванні бібліотеки університету. Як голова Українського історичного товариства (далі – УІТ) Л. Винар ініціював створення осередку товариства в Острозі, на чолі якого став тодішній проректор з наукової роботи Острозького вищого колегіуму відомий український історик, джерелознавець Микола Павлович Ковальський. Власне у співпраці з М. Ковальським зародилася ідея допомоги УІТ у поповненні фонду бібліотеки молодого навчального закладу. В одному з листів до М. Ковальського Л. Винар писав: «Я вірю, що в короткому часі Острозька академія стане центральним науковим осередком в Україні і УІТ, в міру спроможності, допоможе академії в її науково-академічній праці... Ми хочемо також розбудувати Вашу бібліотеку і радо з Вами і Паном Ректором підпишу звернення до громадянства і установ українських в Америці, Канаді, Європі»². В «Українському історичному» за 1997 рік знаходимо інформацію про те, що при Острозькій академії вирішено заснувати Бібліотеку УІТ, в якій будуть зберігатися усі видання товариства та, що «...Українське Історичне Товариство одночасно бажає допомогти Острозькій академії в розбудові їхньої університетської бібліотеки... Просимо усі українські видавництва в діаспорі і усіх членів УІТ допомогти в розбудові бібліотеки Острозької академії»³.

Започаткована ще в 1995 році співпраця активно розвивається і

до сьогодні. У 2002 році при університеті засновано Інститут дослідження української діаспори, метою якого є вивчення життя, діяльності, наукових здобутків українців, що проживають за межами своєї держави, поглиблення наукових і культурних зв'язків з представниками діаспори. Одним з напрямків роботи установи є формування бібліотечного фонду, яке здійснюється в основному шляхом надходжень від приватних осіб, наукових установ, громадських організацій та культурних об'єднань українців діаспори. За 7 років діяльності при Інституті вдалося сформувати цінну бібліотеку різноманітної за тематикою літератури: наукової, художньої, а також рідкісних періодичних видань. Кількість надісланих книг від окремих приватних осіб дозволило створювати особові книжкові колекції. Так було створено колекцію проф. Любомира Винара.

Сьогодні колекція налічує близько трьох тисяч видань, серед яких чимала кількість рідкісних книг. Її особливістю є те, що в ній поряд з україномовними працями представлена велика кількість англomовних досліджень українських та зарубіжних вчених різних років. Крім того, фонд колекції постійно поповнюється новими екземплярами наукової літератури з бібліотеки вченого. Загалом же, книгозбірню Л. Винара можна розглядати та аналізувати в кількох нерозривно пов'язаних між собою площинах: з точки зору наукових зацікавлень дослідника, його професійної діяльності та певних етапів його біографії.

Л. Винар належить до покоління українських вчених, які здобували освіту вже в еміграції. З молодих років він захоплювався українською історією та літературою. Не зважаючи на важкі умови еміграційного життя, часті зміни місця проживання, вже в період навчання у таборових гімназіях Л. Винар розпочав збирати власну бібліотеку. У навчанні та самоосвіті допомагала бібліотека старшого товариша – письменника Остапа Грицяя, який мав понад 5000 книжок⁴. Крім того, молодий дослідник мав можливість користуватися бібліотеками Українського вільного університету та університету Максиміліана Людвіка (Мюнхен). Одразу після переїзду до США, Л. Винар розпочав розшуки важливих праць та документів, що стосуються української історії в американських бібліотеках, а також продовжив формування власного бібліотечного фонду.

Важливим джерелом до вивчення історії формування бібліотеки вченого є каталог першої бібліотеки Л. Винара, яку він зібрав в кінці 50-их на поч. 60-их років, проживаючи в м. Клівленд (штат Огайо). Каталог уклав батько вченого Іван Винар в 1962 році. Це

зшиток невеликих за розміром машинописних аркушів, в яких в алфавітному порядку описано всі книги та періодичні видання, що складали на той час книгозбірню Л. Винара. Сьогодні цей документ зберігається в архіві УІТ (фонд Л. Винара). Цінними є не лише перелік книг, але й пізніші замітки, зроблені Л. Винаром на останніх сторінках цього зшитку. З них, зокрема, дізнаємось про автора машинопису та коротку історію формування першої бібліотеки вченого, яка налічувала 819 найменувань. По переїзді до м. Бодлер (штат Колорадо) Л. Винар розпочав збирати нову бібліотеку, яку склали книги з історії, суспільних наук, філософії і літератури.

З впевненістю можна ствердити, що кожна книга колекції відображає певний етап біографії чи період наукової діяльності дослідника. Період його життя в таборі для переміщених осіб «Орлик» недалеко м. Берхтесгаден та його участь у діяльності студентського товариства «Січ» та Академічному товаристві національного солідаризму «Зарево», в якому Л. Винар очолював літературну, а пізніше історичну комісії, відображені в колекції в першу чергу раритетними на сьогодні примірниками видань цих молодіжних товариств кінця 40-их – початку 50-их років: числами часописів «Студентські обрії», «Юність» (Листок літературної комісії «Зарево»), а також бюлетенями товариства «Зарево». Ці видання цікаві для нас в першу чергу тим, що тут опубліковано перші праці Л. Винара: літературні, публіцистичні, наукові (літературна критика). Пізніше, в США, Л. Винар очолив академічне товариство «Зарево» і часто публікував свої дослідження в друкованому органі товариства – журналі «Розбудова держави» (1949-1957), примірники якого теж зберігаються в його колекції.

Навчання в Мюнхенському та Українському вільному університетах, переїзд до США та навчання в американських університетах визначило сфери наукових зацікавлень молодого вченого. В першу чергу основну увагу він приділив історії України – вивченню періоду козацької держави, а також видатних постатей козацької доби. Магістерська та докторська праці Л. Винара були присвячені міжнародним відносинам України в період козаччини, зокрема українсько-молдавським. Його книгозбірня наповнилася працями українських еміграційних вчених, радянських та зарубіжних дослідників, які вивчали різні аспекти козацької історії.

По переїзді до Клівленду (США) Л. Винар розпочав вивчення бібліотечних наук. Його магістерська праця «Історія раннього українського друкарства» стала першою англомовною працею на

Заході з історії українського книгодрукування. Машинопис цієї праці також зберігається в колекції. Крім того, в цей час книгозбірня вченого поповнюється книгами, присвяченими історії книгодрукування. Серед них цінні видання зарубіжних авторів: Harley E., Hampden J. *Books: from Papyrus to Paperback* (New York), Curt F. Buhler. *The Fifteenth century book. The scribes. The Printers. The decorators* (б.м., 1960), Dahl S. *History of the Book* (New York, 1958), *Fifteen century books in the library congress* / Compiled by Goff R. (Washington, 1950), *Ukrainian Incunabula, Manuscripts, Early Printed and Rare Books* (1970). На книзі *History of the Book* зберіся напис Л. Винара: «Я уживав цю книгу, як вчив «Історію». Крім того, у книзі збереглися нотатки дослідника, які він робив, опрацьовуючи матеріал під час підготовки лекцій у Денверському університеті в Бібліотечній школі. Ці виписки на полях та підкреслення по тексту становлять цікавий вид джерел. Загалом, на частині книг з колекції збереглися нотатки Л. Винара, які сьогодні є джерелом для більш чіткого уявлення про певні професійні та особисті риси характеру їх автора. Більш детально про це зазначимо нижче.

Зацікавлення Л. Винара бібліографією та бібліотечною справою відображена в колекції великою кількістю бібліографій, бібліографічних покажчиків, каталогів (усіх – понад 225 одиниць). Серед них є цінні видання, що висвітлюють історію перебування українців за межами України (україніка в зарубіжних архівах, покажчики українських періодичних видань в діаспорі, та багато інших), бібліотечної справи, цінні примірники щорічника *American Reference Books Annual* (ARBA), в якому друкувалися рецензії на різні англійські довідкові видання, зокрема і велика кількість рецензій самого Л. Винара.

Із створенням журналу «Український історик» (1963), та Українського історичного товариства (1965), провідною темою в творчості Л. Винара стає дослідження постаті М. Грушевського. На сьогодні він справедливо вважається засновником наукового грушевськознавства, однак цьому визнанню передували довгі роки редакторської та наукової праці. Сьогодні монографії Л. Винара, присвячені постаті М. Грушевського перевидаються в Україні, виходять окремі збірники його статей, присвячених грушевськознавству. В колекції ж зберігаються цінні примірники перших видань його праць, опублікованих за кордоном: «Михайло Грушевський в боротьбі за український університет» (Серія: Історичні Студії, ч. 6. Мюнхен-Нью-Йорк, 1968), «Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім.

Тараса Шевченка» (Мюнхен, 1970), «Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело до вивчення його життя і творчості» (Серія: Грушевськіяна, ч. 1. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1974), «Автобіографія Михайла Грушевського з 1926 року» (Серія: Грушевськіяна, ч. 2. Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто, 1981).

Важливим етапом наукової діяльності вченого є його робота в галузі етнічних досліджень. У 1971 році з ініціативи Л. Винара при Кентському державному університеті було засновано Центр для вивчення етнічних публікацій та культурних інституцій (Center for the Study of the Ethnic Publications and Cultural Institutions). Л. Винар стає також редактором наукового часопису «Ethnic Forum» («Етнічний форум»), який видавався при Центрі і швидко став науковим журналом міжнародного рівня. На сторінках часопису Л. Винар публікує ряд наукових статей з етнічної тематики. В цей час він також стає автором серії цінних бібліографічних покажчиків, присвячених етнічній періодиці та культурним установам, заснованим представниками різних етнічних груп, що проживають у США. В колекції зберігаються примірники цих видань: «Енциклопедія етнічної періодици в США» (Wynar Lubomyr R. Encyclopedic Directory of Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States. – Littleton, 1972), «Енциклопедія етнічних організацій в США» (Wynar Lubomyr R. Encyclopedic Directory of Ethnic Organization in the United States Littleton, 1975), «Етнічні групи в Огайо з особливим наголосом на Клівленді» (Wynar Lubomyr R. Ethnic groups in Ohio with special emphasis on Cleveland. – Cleveland, 1975), «Путівник по музеях та архівах в США» (Wynar Lybomyr R., Buttlar Lois. Guide to Ethnic Museums and Archives in the United States. – Kent, 1978), «Покажчик етнічних фільмів та записів на магнітних носіях для бібліотек і медіа-центрів» (Wynar Lubomyr R., Buttlar Lois. Ethnic Film and Filmstrip Guide for Libraries and Media Centers. A selective flexography. – Littleton, 1980). Важливе значення цих покажчиків полягає в тому, що вони сприяють розумінню та ознайомленню з культурною спадщиною різних етнічних груп, зокрема і української, у США. Велика кількість наявної в колекції літератури з етнічної тематики підтверджує значне зацікавлення Л. Винара етнічними дослідженнями.

Окремо варто згадати про результати редакційної праці Л. Винара, представлені в колекції. Окрім двох наукових часописів («Український історик» та «Ethnic Forum»), повні комплекти яких зберігаються в колекції, він був редактором ряду книжкових серій.

В 1962-1963 рр. Л. Винар заснував і редагував серію довідкової літератури суспільних наук (Social science general references) у Колорадському університеті, в 1967-1968 рр. редагував серію «Професорські видання» (Faculty Publications) в Бовлінгрінському державному університеті (Bowling Green State University), яка являла собою бібліографію праць професорів університету, з 1974 року працював редактором-дорадником видавництва «Libraries Unlimited», де зредагував шість томів серії «Reference Sources in the Social Science» (окрім зазначених томів, в колекції представлена значна кількість книг, опублікованих у цьому видавництві). Крім того, Л. Винар був редактором першого Історичного атласу України (автори І. Тесля та Є. Тютюко), примірник якого є в колекції. Загалом же результат його редакторської праці – понад 10 зредагованих ним книжкових серій та численні збірники зберігаються сьогодні в колекції професора.

Діяльність Л. Винара в багатьох українських наукових установах, організація та участь у великій кількості конференцій, конгресів, наукових зустрічей дала йому змогу поповнити власну бібліотеку збірниками статей, наукових доповідей, тез, періодичними виданнями, серед яких цінні примірники Записок НТШ в Америці, Вістей УВАН, наукових записок УВУ, комплект Harvard Ukrainian Studies, примірники чисел «Українського збірника» (видавався Інститутом для вивчення історії та культури СРСР) тощо. З початком активної співпраці УІТ з українськими науковими установами та університетами книгозбірня Л. Винара поповнилася збірниками наукових записок Чернівецького, Дрогобицького університетів, Національного університету «Острозька академія», Національного університету «Києво-Могилянська академія» тощо. Загалом книгозбірня вченого налічує понад 100 примірників збірників та видань змішаного типу.

Якщо аналізувати книгозбірню з точки зору наукових зацікавлень Л. Винара, то варто відразу зазначити, що книги з історичної тематики складають приблизно половину колекції. Однак різноманітність книг з інших тем свідчить про широкий діапазон його зацікавлень, про що в першу чергу свідчить велика кількість довідкової літератури: словників, енциклопедій, довідників з історії, літератури, етнології, мистецтва, соціології, політології. Серед багатотомних видань варто згадати 17 томів «Української радянської енциклопедії», багатотомник «The American Indians, Makers of America» – видання Encyclopedia Britannica Educational

Corporation, ілюстрована енциклопедія «World and its people» та ін.

Колекція Л. Винара містить також велику кількість персональних досліджень. Принагідно зауважимо, що персоналістика входить в коло наукових зацікавлень вченого, тому серед книг колекції зберігаються праці як його, так і інших істориків, присвячені відомим українським вченим, а також нариси про відомих козацьких лідерів. Крім того, в колекції зберігаються книги, якими ймовірно користувався дослідник при написанні історичних біографій відомих провідників козацтва.

Як уже зазначалося, книги з історії складають приблизно половину колекції Л. Винара. Серед них частина книг зі світової та європейської історії (понад 100 томів). Історія України представлена дослідженнями з кожного її періоду від найдавніших часів до сьогодні. Зважаючи на наукові зацікавлення вченого період Київської Русі, козащини та доба визвольних змагань представлені найбільшою кількістю праць. Цікавими екземплярами є факсимільні копії рідкісних книг, зроблені методом копіювання з мікрофільмів, які потім підшивалися у книжковому форматі. На кожній книзі стоїть дата та місце копіювання. Зразками таких «самвидавців» є відкопійовані праці О. Лазаревського «Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления» (Київ, 1893), «Ювілейний збірник на пошану академіка М. Грушевського з нагоди шістьдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності» (Київ, 1928, у 2-х томах) та ін.

Вагоме місце в колекції займають книги з історичної методології, спеціальних історичних дисциплін. Серед книг – праці зарубіжних вчених, які формували науковий світогляд Л. Винара, мали вплив на його методологію, зокрема праці: Topolski J. «Methodology of history» (Warsaw, 1976); Крупницький Б. «До методологічних проблем української історії» (1946); Michel de Certeau «The Writing of History» (New York, 1988); Paul K. Conkin and Roland N. Stromberg «History and Theory of History» (Arlington Heights, 1988); Carl G. Gustavson «A Preface to History» (New York, 1955), Leopold Von Ranke «The Theory and practice of History» (New York, 1973) та ін. Вчений активно цікавився розвитком підрадянської української історичної науки. В його колекції збереглися праці радянських вчених, а також підбірка чисел видання «Історіографічні дослідження в СРСР», «Історичні джерела та їх використання», «Вспомогательные исторические дисциплины» тощо.

Велику частину колекції складають книги з історії української

та зарубіжної культури, літератури, мистецтва, мовознавства. Серед них – 60 книг та альбомів з історії світового мистецтва, Історія української музики (в трьох томах), праці, присвячені українському мистецтвознавству. Художня література та літературознавство представлені творами українських та зарубіжних письменників та поетів. Особливу цінність складають твори українських діаспорних літераторів: Докії Гуменної, Василя Мови (Лиманського), Остапа Луцького. Цікавими є видання українських заборонених поетів та письменників, здійснені на заході: твори В. Барки, В. Стуса, І. Багряного, М. Драй-Хмари та ін.

В колекції знаходяться цінні україномовні та англomовні монографії, збірники, а також періодичні видання з історії релігії та філософії, політології та соціології.

Регіональна історія знайшла своє відображення в фундаментальних працях з історії Києва, інших українських міст, зокрема Черкас, Коломиї, Дрогобича, Чернівців, а також історичних регіонів – Буковини, Бойківщини, Холмщини, Підляшшя, Лемківщини.

Л. Винар як професійний історик зібрав у своїй колекції цінні і цікаві атласи. Найстаріший з них – «Атлас України і суміжних країв» за ред. В. Кубійовича (Львів, 1937 р.) вчений отримав в подарунок від Є. Тютяка, українського вченого, який в співпраці з І. Теслею був автором першого історичного атласу України, виданого Українським історичним товариством за редакцією власника колекції. Про те, що це подарунок, свідчить запис на форзаці книги Л. Винара: «Одержав в подарунок від пана Є. Тютяка, 1989 р.». Цікавим є видання НТШ Історичного атласу України (німецький документ з 1941 року, на основі Атласу України й сумежних країн (1939) за ред. Кубійовича (1993 р.). Варто також згадати про два історичні атласи Польщі: *Historia Polski. Atlas.* (Warszawa, 1955) та *Atlas historyczny Polski* (Wrocław, 1967), англomовні сучасні атласи: *Historical atlas of central Europe* (Ed. P. R. Magochi, Washington university press, 2002), *An atlas of the geology and mineral deposits of Ukraine* (Kyiv; Toronto, 2007).

Як уже зазначалось, історія окремих етнічних груп, що складають населення США, зокрема і історія українських емігрантів входила в сферу наукових зацікавлень Л. Винара. Перебуваючи на посаді директора Центру для вивчення етнічних публікацій та культурних інституцій, він навіть розробив проект створення окремої праці, присвяченої історії українців в США, який на превеликий жаль не був реалізований. В книжковій колекції

професора історія українців в діаспорі (США, Канада, Австралія, Європа) представлена монографіями, спогадами українських емігрантів, їх публіцистичними працями. Тут варто згадати праці М. Настасівського «Українська іміграція в Сполучених державах» (Нью-Йорк, 1934), о. Володимира Колодницького «Суверенна українська держава і українська заморська іміграція» (Нью-Йорк, 1945), Я. Чижя «The Ukrainian immigrants in the United States» (Scranton, 1939), В. Галича «The Ukrainian immigrants in the United States» (Нью-Йорк, 1970).

На окрему увагу заслуговують зібрані в колекції рідкісні книги, видання кінця ХІХ – поч. ХХ ст., міжвоєнного періоду, серед раритетів є також значна кількість видань 40-их років (ДР-періоду). Чи не найстарішим виданням колекції є примірники «Київської старовини» 1883 року, а також книга Д. Іловайського «Княжий період України-Руси» (1886 року (Т. І.). Також в колекції зберігаються: «Полное собрание Русских летописей» за ред. М.Н. Тихомирова (С.-Петербург, 1908). Цікавим виданням є книга М. Вичула «Русские в Америке» (1918), яку можна віднести до перших досліджень історії еміграції в Америці.

Серед видань 20-30-их років варто згадати працю М. Возняка «Історія української літератури» (1920), Г. Вернадського «Начертание русской истории». (Ч. І, 1927.), О. Шульгина «Нариси з нової історії Європи» (Прага, 1925), І. Огієнка «Словник місцевих слів у літературній мові не вживаних» (1934), Д. Дорошенка «Огляд української історіографії» (Прага, 1923).

Видання ДР-періоду представлені працями Б. Крупницького «До методологічних проблем української історії» (1946), Н. Полонської-Василенко «Палій та Мазепа» (Авгсбург, 1949), Л. Биковського «Україна над океаном» (Франкфурт, 1946), Л. Білецького «Історія української літератури» (Регенсбург-Берхтесгаден, 1947), О. Бочковського «Вступ до націоналії. Курс лекцій» (Регенсбург-Франкфурт, 1947), І. Витановича «Історія народного господарства» (Мюнхен, 1947) тощо. Загалом, видань з кінця ХІХ ст. до 50-их років ХХ ст. в колекції налічується близько 200.

Значну частину колекції становлять періодичні видання, які налічують 24 найменування. Серед них є і раритети – примірники журналів «Американський просвітянин» (1925), «Звено. Література. Мистецтво» (1946), «Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгороді» (1923), а також велика кількість підшивок українських газет, що видавалися за кордоном, зокрема у США.

Принагідно зазначимо, що кожна книга колекції відмічена особливим власницьким знаком – екслібрисом. При аналізі бібліотеки вченого чітко простежується, що екслібрис Л. Винара змінювався. Спочатку це була печатка чорного кольору овальної форми з написом «The library of Lubomyr R. Wynar». Зараз екслібрис Л. Винара – це зображення гетьмана Самійла Кішки, оточене орнаментом із зазначеними датами 1490-1990 (відзначення 500-ліття українського козацтва) та надписом «Exlibris професора Любомира Винара». Крім того, багато книг бібліотеки має власноручний підпис власника.

Як уже згадувалось вище, частина книг з колекції містить нотатки Л. Винара: підкреслення, виписки на полях, позначки. Окрім підкреслень по тексту, які вчений робив, опрацьовуючи певний матеріал, деякі книги містять виписки Л. Винара, аналіз яких дає можливість відтворити ставлення вченого до книги та її автора. Так, наприклад, на книзі Томаса Карлейла (Thomas Carlyle «Heroes and Hero-Worship». – London; New York; Toronto; Melbourne, 1912), яка сама по собі є бібліографічною рідкістю, зберігся запис Л. Винара: «В 1957 році я плянував цю працю переложити на українську мову. Карлейл був одним з моїх улюблених істориків». Подібні нотатки дають матеріал до реконструкції творчої лабораторії науковця, його суб'єктивного ставлення до історіографічного процесу. Крім того, при аналізі бібліотеки вченого можна виокремити і детальніше проаналізувати книги, які дарувалися вченому від колег та співробітників – на їх сторінках збереглися дарчі записи. В сукупності ці записи становлять додаткове джерело як до біографії вченого, так і аналізу його професійних та дружніх зв'язків. Цікавим є аналіз тексту дарчих надписів. З точки зору маргіналістики (спеціальна історична дисципліна, об'єктом дослідження якої є всі види написів, незалежно від їхнього змісту, власницької та хронологічної належності) дарчі написи належать до категорії «приписки». Їх аналіз дозволяє зробити висновок, що більшість книг подаровані професору його колегами істориками, а також письменниками, літературознавцями з діаспори та України. Найбільша кількість дарчих записів належить колегам-історикам.

Перші такі записи датуються 70-тими роками. Одна з книг, подарована Л. Винару відомим українським вченим Л. Биковським з підписом: «Високоповажному і дорогому проф. Л. Винару в знак співпраці і зі сердечним привітом від автора». За кількістю книг з дарчими надписами чітко простежується, що з початком активної

співпраці з українськими материковими вченими бібліотека Л. Винара поповнилась їх працями. Починаючи з 1991 року, в бібліотеці Л. Винара з'являються праці С. Білоконя, І. Верби, Я. Ісаєвича, М. Ковальського, С. Світленка, Ф. Стебля та ін. Варто процитувати один із записів, зроблений М. Ковальським: «Президенту УІТ, найвидатнішому сучасному українському історикові, невтомному організатору, а головне чудовій людині, ерудиту і доброзичливому чоловікові проф. Л. Винару в день урочистості в Острозькій академії по наданню йому регалії академіка Острозького академічного братства. 20.08.1999». Як бачимо, запис пройнятий дружніми почуттями і найліпшими побажаннями, що свідчить про теплі взаємовідносини між двома вченими. Крім того, він містить інформацію про певні події, пов'язані із співпрацею УІТ та Острозької академії. За текстами дарчих надписів можемо підтвердити авторитет та визнання вченого на теренах його батьківщини.

Отже, з впевненістю можна ствердити, що кожна книга колекції відображає певний етап біографії чи період наукової діяльності вченого. Книжкова колекція Л. Винара репрезентує певний зріз його світоглядних, наукових пріоритетів. Цінність книжкової колекції Л. Винара полягає у сукупності зібраних ним книг, які були інструментом його наукового пізнання і є джерелом до вивчення його наукового світогляду, крім того, окремі книги його книгозбірні є самі по собі представляють велику цінність і є бібліографічною рідкістю.

Джерела та література:

¹Атаманенко А. Любомир Винар як редактор «Українського історика» / Алла Атаманенко // Український Історик. Журнал Українського Історичного Товариства. Журнал історії і українознавства. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2003 – Т. 40: Сорокаліття “Українського історика” 1963 – 2003 (Ювілейне видання). – Ч. 1-5 (156-160). – С. 16-38; Ї ж Любомир Винар: життя і праця (3 нагоди 75-ліття вченого) / Алла Атаманенко // Український історик. Журнал Українського Історичного Товариства. Журнал історії і українознавства. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Острог; Париж, 2007-2008. – Ч. 3-4. – С.7-44; Атаманенко А., Макар Ю. До 75-річчя Любомира Романа Винара / Атаманенко Алла, Макар Юрій // Український історичний журнал, 2007. - № 2, С. 225-229; Атаманенко А., Хеленюк А. Покликання – історія (До 75-ліття Любомира Романа Винара) / Атаманенко Алла, Хеленюк Анастасія // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*. 25-26. *Spotkania polsko-ukraińskie. Emigracja ukraińska historia, kultura, postacie, instytucje, związki z Polakami. Studia Ucrainica. Pod redakcją Stefana Kozaka*

przy współpracy Walentyny Sobol i Bazylego Nazaruka. – Warszawa, 2008. – S.418-428; Баран О. Любомир Роман Винар (З нагоди 65-ліття) / Баран Олександр // Український Історик. Журнал Українського Історичного Товариства. Журнал історії і українознавства. – Нью-Йорк; Київ; Торонто; Мюнхен; Львів, 1997. – Т. 34: На пошану Любомира Винара основника «Українського історика» і Українського Історичного Товариства. З нагоди 65-ліття. – Ч. 1-4 (132-135). – С. 11-32; Гирич І. Засновник грушевськознавства / Гирич Ігор // Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. – Нью-Йорк; Київ; Мюнхен: Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – С. 18-22; Домбровський О. Любомир Винар – будівничий української історіографії в діаспорі / Домбровський Олександр // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. / Гол. ред. Л. Винар, І. Пасічник. – Острог; Нью-Йорк: Острозька академія, Українське історичне товариство, 1999. – С. 245-251; Домбровський О. Науково-організаційна діяльність Любомира Винара // Любомир Винар: історик, педагог, бібліограф / за ред. О. Домбровського. – Мюнхен; Нью-Йорк; Торонто: Українське Історичне Товариство, 1982. – С. 13-22; Жуковський А., Атаманенко А. Любомир Винар: життя і діяльність (з нагоди 75-ліття історика) / Жуковський Аркадій, Атаманенко Алла // Любомир Винар. Біобібліографічний покажчик (1948-2007) / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, Українське історичне товариство, Національний університет «Острозька академія»; Упоряд. Н. Кошик, Л. Кужель; Відп. ред.: М. Романюк, А. Атаманенко. – Львів; Острог; Париж; Нью-Йорк, 2007. – С. 19-46.

² Епістолярні джерела до утворення осередку УІТ в Острозі (упор. Алла та Віктор Атаманенки) // Осягнення історії: Зб. наук. праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. / Гол. ред. Л. Винар, І. Пасічник. – Острог; Нью-Йорк: Острозька академія, Українське історичне товариство, 1999. – С. 570.

³ Бібліотека УІТ при Острозькій академії // Український Історик. Журнал Українського Історичного Товариства. Журнал історії і українознавства. – Нью-Йорк; Київ; Торонто; Мюнхен; Львів, 1997. – Т. 34: На пошану Любомира Винара основника «Українського історика» і Українського Історичного Товариства. З нагоди 65-ліття. – Ч. 1-4 (132-135). – С. 371.

⁴ Лист проф. Л. Винара до А. Хеленюк від 18 травня 2009 р. // Особистий архів автора. – 1 арк.

Олександр Кучерук
Київ

АРКАДІЙ ЖУКОВСЬКИЙ НА ЧОЛІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЄВРОПІ

В статті досліджуються життя та діяльність проф. Аркадія Жуковського, зокрема під час його перебування на посаді голови НТШЄ. Подається перелік його наукових робіт; аналізується енциклопедична діяльність професора та його роль в організації різноманітних конференцій.

Ключові слова: *А. Жуковський, Наукове Товариство ім. Шевченка в Європі, Франція, Сарсель, В. Кубійович, організаційна та наукова праця.*

The article embraces information about Prof. Arkadii Zhukovskii and his presidency in The SSSE (Shevchenko Scientific Society in Europe): a list of his research works; professor's encyclopedic activity and his role in the organization of various conferences are analysed.

Key words: *A. Zhukovskii, Shevchenko Scientific Society in Europe, France, Sarcelles, V. Kubijovych, organizational and scholarly work.*

***

Серед сучасних українських істориків почесне місце належить голові Наукового Товариства імені Шевченка у Європі, іноземному членові Національної академії наук України, професору Аркадію Жуковському. Все його наукове життя пов'язано з НТШ в Європі. Ставши 1959 року звичайним членом Товариства, він з 1986 року після В. Кубійовича очолив НТШЄ і нині є його Головою.

Аркадій Жуковський випускник чернівецької гімназії. У 1940 році, після приєднання Буковини до УРСР, змушений був покинути рідний край. В університеті міста Грац (Австрія) він завершує вищу освіту, а у 1949 році переїздить до Франції. Тут він розпочинає співпрацю з Українським Академічним Товариством (УАТ) в Парижі, яке очолював О. Шульгин, а у 1959 р. обирається генеральним секретарем цього товариства. Роки праці в Українському Академічному Товаристві сприяли становленню молодого вченого та входженню в українське наукове і громадське середовище Франції. А. Жуковський знайомиться з прибулими до Франції на початку 1950-х років українськими науковцями з НТШ, що створили неподалік Парижу в м. Сарселі український науковий осередок і, зокрема, з генеральним секретарем НТШ професором В. Кубійовичем.

Формально членом НТШ А. Жуковський стає у квітні 1959 року, коли 3-ті загальні збори НТШЄ за рекомендацією голови В. Кубійовича обирають його звичайним членом і одночасно членом управи (правління) НТШЄ. Подальша формальна «кар'єра» А. Жуковського в НТШ була такою: 1968 р. – член-кореспондент, 1972 р. – дійсний член. У 1968 – 1985 рр. – науковий секретар НТШЄ, у 1981 – 1987 та 1997 – 1999 рр. – заступник голови НТШЄ, з 1987 року (з невеликою перервою) і до сьогодні – його голова. З 1972 р. він є членом дирекції історично-філософської секції (ІФС) НТШ, 2000 року обраний віце-президентом Світової Ради НТШ.

За весь час існування НТШЄ почесними членами Товариства були: архієпископ Іван Бучко (1959), кардинал Йосиф Сліпий (1966), митрополит Мстислав Скрипник (1981), Олександр Оглоблин (1981), Володимир Кубійович (1982), Володимир Янів (1990), а 1998 року почесним членом обирається і професор Аркадій Жуковський.

Ще у 1960 р. А. Жуковський стає викладачем української географії, історії, мистецтва та культури в Національному інституті східних мов та цивілізацій (Institut National des Langues et Civilisations Orientales) у Парижі, де працював разом з членами НТШ І. Борщакком та М. Шерер. З 1969 року також викладає в Українському Вільному Університеті (УВУ), в якому згодом став професором і деканом філософського факультету.

Наукова діяльність і наукові зацікавлення А. Жуковського зосереджувалися переважно навколо історії, української культури та православної церкви. 1969 року він захистив в Українському Вільному Університеті докторську дисертацію «Петро Могила й питання єдності церков» (українською мовою) на підставі чого йому присуджено вчений ступінь доктора філософії. Другу дисертацію – «Contributions a l'histoire de l'Academie de Kiev (1615 – 1817), centre culturel et d'enseignement en Europe Orientale» (французькою мовою) він захистив у 1976 р. в паризькому університеті Сорбона і отримав ще одне звання доктора філософії.

За особливі наукові досягнення Французька республіка у 1982 році відзначила його заслуги орденом «Пальмове гілля» (Chevalier des Palmes Académiques), яким нагороджують видатних діячів гуманітарної сфери.

У 1991 р. за високі наукові здобутки А. Жуковського обрано іноземним членом Національної академії наук України. Президент України за видатні заслуги перед Україною нагородив А. Жуков-

ського орденом «За заслуги» III ст. Чернівецький університет у 1997 р. присвоїв йому звання почесного доктора наук. Українська православна церква Київського патріархату нагородила А. Жуковського орденом Святого князя Володимира, а Київська духовна академія присвоїла звання доктора богослов'я. Рідне місто А. Жуковського, Чернівці, обрало його своїм почесним громадянином.

Діяльність А. Жуковського як науковця зосереджувалася в кількох напрямках, розглянемо важливіші з них, як то енциклопедична праця, наукові дослідження і твори, участь в наукових конференціях, залишаючи для подальшого дослідження, його діяльність як організатора науки, справу зв'язків з французькими науковими колами, а також журналістську та громадську діяльність.

Енциклопедична діяльність. Як вже згадувалося А. Жуковський розпочав співпрацю з НТШ на початку 1950-х років і довгі роки працював в Сарселі під керівництвом голови НТШЄ В. Кубійовича разом з його «екіпою». Саме В. Кубійович зробив енциклопедичну справу сенсом повоєнної частини свого життя і життя свого наукового оточення в якому найпомітнішими в той чи інший час були М. Глобенко, Б. Кравців, А. Фіголь, І. Кошелівець, А. Жуковський.

На початку А. Жуковський виконував креслення географічних карт та схем до «Енциклопедії Українознавства», а згодом, почавши з статей у співавторстві з В. Кубійовичем, створив низку великих розвідок з історії, географії тощо.

У 1971 р. А. Жуковського обирають членом редакційної колегії статейної «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ-2), а з 1985 р. він головний редактор, автор понад сотні статей ЕУ-2. Продовжуючи енциклопедичну діяльність НТШ він був одним з ініціаторів створення українських енциклопедій іншими мовами, зокрема він увійшов до складу редколегії англійської «Енциклопедії Українознавства» (АЕУ) та очолив відділи релігії та історії, написав до цієї енциклопедії понад 300 статей.

Згодом В. Кубійович писав: «З Аркадієм Іларіоновичем я познайомився незабаром після нашого приїзду до Сарселю. Він був за фахом інженером-будівельником і працював у французькій фірмі в Парижі. Рівночасно він був головним редактором і автором збірника «Буковина». Я прохав Аркадія Іларіоновича вирисувати низку карт для ЕУ-2, і він не відмовив. Разом з цим, вже в першому томі ЕУ-2 ми помістили наші спільні гасла про Бессарабію й Буковину. За деякий час Аркадій Іларіонович перейшов на повну працю в НТШ і в редакцію ЕУ-2, а згодом і в «АЕУ»¹.

Після смерті В. Кубійовича А. Жуковський завершив видання 11-томної «Енциклопедії Українознавства» вже як новий голова НТШЄ.

Відновлення НТШ у Львові у листопаді 1989 р. викликало дискусію серед членства Товариства на еміграції, А. Жуковський вважав, що центр НТШ має бути в Україні і відкрито виступав з своєю позицією. Він, як голова НТШЄ, у 1990 р. взяв участь у першій науковій сесії НТШ у Львові, що мала загальну тему «НТШ та національне відродження», на якій виступив з доповіддю «Діяльність Інституту Енциклопедії українознавства при європейському НТШ».

Коли в Україні розпочалося перевидання ЕУ-1 та ЕУ-2, за словами А. Жуковського «читачі вимагали осучаснення українознавчого матеріалу»², було вирішено підготувати 2-3 томи енциклопедії про сучасну Україну з назвою «Енциклопедія Українознавства» (ЕУ-3), яка охопить події і осіб з середини 1980-х років. На першій сесії відновленого НТШ у Львові А. Жуковському озвучив план видання нової енциклопедії. В час підготовки проекту до реалізації було ухвалено рішення не робити додатку до ЕУ-1 та ЕУ-2, а приступити до нового енциклопедичного видання під назвою «Енциклопедія Сучасної України» (ЕСУ), яка охоплюватиме ХХ ст. Професор А. Жуковський наголошував, що «Енциклопедія Сучасної України» (ЕСУ) «це своєрідний початок книги знання про Україну, як одиницю суверенну, без взорування на будь-кого іншого, а передовсім на свій народ, його минуле, і з вірою у світле майбутнє. ЕСУ, навіть не будучи державним виданням, своїм змістом може послужити зміцненню української держави і бути початком до створення багатотомної національної енциклопедії України»³. Для реалізації проекту було створено Координаційне бюро у Києві (М. Железняк), яке стало основою Інституту енциклопедичних досліджень НАН України на чолі з академіком Я. Яцківим, що став видавцем ЕСУ. Таким чином громадська ініціатива отримала державну підтримку і визнання.

Головну редакційну колегію з самого початку очолили три співголови: академік І. Дзюба, голова НТШЄ А. Жуковський та генеральний секретар НТШЄ О. Романів. Перший том, вийшов друком у 2001 р., на сьогодні вже вийшло 5 томів.

Наукові праці. Серед найважливіших праць історика збірник «Буковина – її минуле і сучасне» (Париж, 1956), якого він був головним редактором та упорядником, а також підготував відділ «Історія Буковини». Згодом окреме видання «Історії Буковини» вийшло

в Чернівцях (1991, 2 вид. – 1994 в двох томах), воно використовувалося як підручник для навчальних закладів. Власне ця праця вивела А. Жуковського в число провідних українських істориків.

Серед окремих видань А. Жуковського варто згадати «Каталог Шевченкіяни в паризьких бібліотеках» (1961), видання якого було присвячено ювілею Кобзаря.

Синтетична праця «Нарис історії України» (у співавторстві з О. Субтельним), вийшла в Україні трьома виданнями (1991; 1992; 1993) і використовувалася як навчальний посібник. Церковно-релігійна тематика праць А. Жуковського представлена монографією (в основу покладено докторську працю) «Петро Могила і питання єдності Церков» (Париж, 1969; 2-е вид. Київ, 1997), де висвітлено роль митрополита Петра Могилы в релігійному житті України XVII століття, проаналізовано його церковна адміністративна, видавнича та богословська діяльність на чолі Київської митрополії.

Треба зазначити, що франкомовна докторська праця про Києво-Могилянську академію, на жаль, до сьогодні залишається в рукописі і не перекладена українською.

А. Жуковському належать кілька сотень наукових статей, зупинимося на головніших. Першою такою працею А. Жуковського треба вважати статтю «Володимир Янів як історик» у виданні НТШ «Збірник на пошану проф. д-ра Володимира Яніва» (1963). Стаття «Сучасний стан релігії й Церкви під Советами, зокрема в УССР» (ЗНТШ, т. 181, 1966) подає аналіз церковного життя в Україні в роки радянської влади. У виданні «Збірник на пошану Олександра Шульгина» (1969) А. Жуковський вмістив дві статті: «Політична й громадська діяльність Олександра Шульгина» та «Українське Академічне Товариство в Парижі». Видання присвячене видатному громадсько-політичному діячеві О. Штулю «Париж: Олегові Штулеві» (1986) подає статтю А. Жуковського «Життя й творчість Олега Штуля-Ждановича».

До книги «Українська Православна Церква. Мартирологія українських Церков» (1987) А. Жуковський написав передмову, що фактично є окремою розвідкою, яка присвячена репресіям проти православної церкви. Вчений також підготував велику передмову до двох перевидань: «Требника Петра Могилы» (Париж, 1989; Київ, 1996). В цій статті вчений досліджує генезу створення требників в українській православній церкві, аналізує джерела, та розглядає «Требник» П. Могилы в контексті розвитку богословської науки.

До праці В. Кубійовича «Historischer Atlas der Ukraine. Ein

deutsches Dokument aus dem Jahr 1941» (1993) А. Жуковський написав розлогу вступну статтю з оглядом картографічної праці В. Кубійовича та історії створення цього атласу включно з коротким аналізом.

А. Жуковський є автором низки статей і публікацій, що висвітлюють історію НТШ і НТШЄ, зокрема: «Діяльність Володимира Кубійовича на відтинку «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ)» (Український історик. – 1986. – Ч. 91-92), «Наукове Товариство ім. Шевченка у своє 115-ліття» (Вісті із Сарселю. – 1988. – Ч. 31/32), Передмова до видання «Wolodymyr Kubijovytsch. Historischer Atlas der Ukraine. Ein deutsches Dokument aus dem Jahr 1941» (1993), «Вступне слово» до перевидання загальної частин «Енциклопедії Українознавства» (1994), «Вагоме досягнення українознавства» (Поява англomовної «Енциклопедії України», томи III, IV, V)» (Українське слово. – 1995. – 16 квітня), «Вклад Олександра Оглоблина в «Енциклопедію Українознавства» (Український історик. – 1995. – Ч. 124-127), «Діяльність Інституту Енциклопедії Українознавства при Науковому Товаристві ім. Шевченка» («Наукове Товариство ім. Шевченка і українське національне відродження». – Львів, 1992), «Володимир Кубійович – людина і енциклопедист» в книзі О. Шаблія «Володимир Кубійович» (1996). В наступні роки А. Жуковський неодноразово (поширюючи за рахунок нових видань) подавав бібліографію НТШЄ.

Важливою працею про НТШЄ є книга А. Жуковського «Нарис історії наукового товариства ім. Шевченка в Європі» (2000 р.). Автор розглянув діяльність Товариства поетапно, взявши за основу періоди між загальними зборами, окремо виділено розділи, що характеризують енциклопедичну діяльність, книжкові видання НТШЄ, бюлетені «Вісті Наукового Товариства ім. Шевченка в Європі», «Вісті з Сарселю», подано список членів НТШЄ та статистику руху членства. В додатках опубліковано тексти кількох документів з історії Товариства, а також подано світлини.

А. Жуковський є автором низки франкомовних праць, так «Histoire de Ukraine» з'явилася у Франції кількома виданнями (1993, 1994, 3-тє доп. вид. 2001), про це видання схвально відгукнувся навіть тогочасний президент Франції Жак Шірак. Серед інших історичних праць А. Жуковського французькою мовою треба згадати: статтю «Ukraine dans les années 1917 – 1933: aspect historique» («La Renaissance nationale et culturelle en Ukraine de 1917 aux années 1930. Actes du Colloque», 1986, співредактором якого він був) та

інші статті про національне питання в УССР, українізацію, голод 1932-33; статті з історіографії, про М. Грушевського, полеміку між М. Драгомановим і Б. Грінченком.

А. Жуковський є упорядником і редактором унікальної монументальної «Антології української літератури XI – XX ст.» (2004) французькою мовою, яку підготувало і випустило НТШЄ. Праця над антологією тривала майже шість років. До роботи залучалися перекладачі, українознавці, філологи, літературознавці України і Франції. Ця антологія, після «Енциклопедії Українознавства» є найбільшим здобутком наукової праці НТШЄ.

Конференції. Зрозуміло, що за довгі роки професор А. Жуковський як член, а згодом й як голова НТШЄ брав участь у багатьох наукових конференціях, колоквиумах, круглих столах тощо. Зупинимося на найважливіших.

Першим прилюдним виступом А. Жуковського стала академія на честь 70-ліття О. Шульгина що відбулася у Парижі 29 листопада 1959 р. У 1964 р. НТШЄ відзначаючи 150-річчя Т. Шевченка провела наукову сесію у Парижі, де виступили А. Жуковський, В. Кубійович, А. Вирста, В. Янів, Ю. Бойко-Блохин.

У 1980 р. голові НТШЄ В. Кубійовичу виповнилося 80 років, для відзначення ювілянта 19 вересня в Парижі відбулася урочиста академія за участю великої кількості українського громадянства. Головні доповіді виголосили І. Кошелівець та А. Жуковський.

Одним з ініціаторів відзначення тисячоліття хрещення Русі-України було НТШ (поруч з українськими церквами та громадськими організаціями і установами), що сприяло активізації наукової роботи. Професор А. Жуковський увійшов до складу центрального оргкомітету і відіграв помітну роль у підготовці Конгресу по відзначенню ювілею, що відбувся 28.04. – 2.05. 1988 р. у Мюнхені, де виголосив доповідь, що згодом увійшла до збірника праць конгресу.

1991 р. був дуже насиченим для членів НТШЄ. 6-9 червня 1991 р. у Парижі НТШЄ разом з університетом Нова Сорбона та INALCO пройшов міжнародний французько-український колоквиум «Козаки – історична доля. Літературні та мистецькі уявлення», в якому вперше помітно були представлені вчені з України. Збірник матеріалів був видрукуваний французькою у Франції і українською в Україні (спільно з Інститутом української археографії та джерелознавства НАН України).

Париж став місцем проведення спільної з УІТ конференції до 125-ліття М. Грушевського, що пройшла у червні 1991 р. за участю

вчених з України.

У 1991 р. А. Жуковський виступив на ювілейній конференції до 125-ліття М. Грушевського у Львові (27-29 серпня), симпозіумі «Леся Українка і світова культура» у Луцьку (2 вересня).

Наступного року голова НТШЄ був делегатом першого Світового форуму українців у Києві (21-24 серпня 1992 р.) де провів низку зустрічей і консультацій з українськими науковцями у справі можливої співпраці і перспектив української науки на новому етапі. У Києві він провів прес-конференцію про найбільший доробок НТШЄ – «Енциклопедію Українознавства» та перспективи енциклопедичної науки.

Вшановуючи 130-ліття М. Грушевського у Парижі організовано і проведено наукову конференцію, де крім вчених з Франції виступили вчені з України.

У січні 1995 р. А. Жуковський був запрошений на наукову конференцію до Чернівецького університету, що святкував своє 120-ліття, темою його виступу була історіографія Буковини.

Особливе значення мала участь А. Жуковського в низці заходів пов'язаних з вшануванням 400-ліття митрополита П. Могили. НТШЄ сприяла включенню цієї дати до календаря офіційних відзначень ЮНЕСКО та проведенню могилянського колоквиуму в Парижі (5 листопада 1995 р.), де з однією з головних доповідей виступив голова НТШЄ А. Жуковський. В Україні, зокрема проведено наукові конференції, які організували Києво-Могилянська академія (13-14 січня 1994 р.) та Інституті філософії НАН України (15-16 березня 1996 р.), в яких вчений виступив з доповідями.

135-ліття від дня смерті Т. Шевченка патрона НТШ відзначено низкою заходів, так Товариство провело академію в Парижі (23 березня 1996 р.), п'ять представників НТШЄ на чолі з головою А. Жуковським були учасниками міжнародної конференції у Києві, їхні праці увійшли до виданих матеріалів конференції.

У 1997 р. відбулася низка заходів щодо відзначення 75-ліття голови НТШЄ А. Жуковського, основні з них пройшли в Україні. Ювілянт виступив на спеціальній науковій конференції у Чернівецькому університеті, його обрано почесним громадянином рідного міста Чернівців, Чернівецький університет присвоїв йому звання почесного доктора наук. Окремі заходи відбулися у Києві, зокрема урочисте засідання Президії НАН України, а Київська духовна академія УПЦ КП надала йому звання доктора богослов'я.

Важливими заходами для Товариства стали відзначення 125-літ-

тя НТШ. Голова НТШЄ Д. Струк разом із своїм заступником А. Жуковським представляв НТШЄ на урочистій сесії в Канаді (18-19 вересня 1998 р.) та у головних заходах у Львові (26-30 жовтня 1998 р.).

У 1998 р. А. Жуковський від НТШЄ виступив на науковій конференції у Барселоні з доповіддю по історії української культури. Беручи участь у IV конгресі МАУ в Одесі виголосив три доповіді: про наукову діяльність О. Оглоблина, українознавчі дослідження у Франції та концепцію створення «Енциклопедії сучасної України». Користуючись нагодою в Одесі проведено розширену нараду головної редакції ЕСУ.

У грудні 2000 р. члени НТШЄ А. Жуковський, М. Шафовал, владика М. Гринчишин були учасниками мюнхенської конференції «Християнство і Україна». Того ж року голова НТШЄ А. Жуковський мав доповідь «Сучасний релігійний стан в Україні: відносини між Церквою і державою» на міжнародній конференції у Римі.

З нагоди презентації першого тому «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ) у лютому 2002 р. голова НТШЄ і співредактор енциклопедії А. Жуковський ознайомив учасників з українськими енциклопедичними традиціями. У серпні цього ж року А. Жуковський переставляв НТШЄ на П'ятому міжнародному конгресі українців у Чернівцях, де реферував про досягнення французької україністики.

Важливою подією 2002 р. стала конференція присвячена 280-й річниці Г. Сковороди, що відбулася в Інституті слов'янських студій у Парижі, де виступили з доповідями члени НТШЄ А. Жуковський, К. Митрович та В. Коптілов.

У серпні 2003 р. голова НТШЄ А. Жуковський, як представник світового НТШ, мав доповідь «Українська наукова діяльність в Західній Європі» на засіданні Світового конгресу українців у Києві, а вересні того ж року він виступив на міжнародній конференції у Мілані на тему «Відновлення православної митрополії в Києві і реформи Петра Могили». У листопаді А. Жуковський брав участь у колоквіумі присвяченому Голодомору 1932-33 рр., що пройшов в університеті Сорбона.

В час традиційних шевченківських березневих святкувань у 2004 р. НТШЄ разом з посольством України у Франції організувало в ЮНЕСКО колоквіум присвячений 190-річниці від дня народження патрона Товариства. Виступили, зокрема, члени НТШЄ А. Жуковський, Е. Крюба та М. Кадо.

Підсумовуючи можна стверджувати, що не зважаючи на усі труднощі з якими зіштовхується НТШЄ на сучасному етапі, Товариство на чолі з професором А. Жуковським продовжує свою активну діяльність, виконуючи головні завдання, що означені в його статуті та зберігає вироблену попередниками наукову традицію.

Джерела та література:

¹ Володимир Кубійович. Мені 85. – Мюнхен, 1985. – С. 253.

² Діяльність НТШ в Європі у 1992 – 1993 роках // Хроніка наукового товариства ім. Шевченка. Роки 1966 -1993. – Ч. 81. – Львів – Нью-Йорк – Торонто – Париж. – Сідней, 1996. – С. 149.

³ Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / А. Жуковський. – Львів – Париж, 2000. – С. 64.

Мотря-Марія Мілянчи
Нью-Йорк, США

АТАНАС МІЛЯНИЧ З ПЕРСПЕКТИВИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розвідка присвячена життю та діяльності визначного громадського та пластового діяча, економіста та інженера за фахом – Атанаса Мілянчи. В статті розкриті погляди А. Мілянчи на завдання, роль та перспективи українців за кордоном. Дане дослідження не лише віддає пошану цій непересічній постаті, але й наштовхує на роздуми про роль діаспори в історії сучасної України.

Ключові слова: А. Мілянчи, українська діаспора, Пласт, цілі та завдання українських емігрантів.

This survey is devoted to the prominent social and Plast figure, economist and engineer Atanas Milianych, his life and activity. Author reveals A. Milianych's views on targets, role and prospects of Ukrainian diaspora. Not only this article honours this outstanding person, also it suggests ideas about the role of Diaspora in modern Ukraine's history.

Key words: A. Milianych, Ukrainian Diaspora, Plast, Ukrainian emigres' tasks and goals.

Міжнародна наукова конференція, присвячена українській діаспорі, дає нагоду глибше її запізнати, застановитися над діяпазоном її досягнень, і з того витягнути висновки та продискутувати подальший хід розвою на поселеннях. Це нагода віддати пошану до нашої минувшини та до людей, які сприяли вкладові діаспори до державної незалежності, включно з моїм батьком Атанасом Михайлом Мілянчиєм – інженером за фахом, а заразом економістом та видатним громадським і пластовим діячем.

Якраз цього року в березні минуло 60 років, як Атанас Мілянчи, на 46 році життя, виголосив доповідь на Першому Пластовому Конгресі в Ашаффенбурзі в 1948 р. Конгрес, в якому взяли також участь запрошені чільні громадяни зі всіх галузей суспільства, проводився під гаслом «У дальшу мандрівку до великої мети» та «...підготовляв пластовий провід і молодь до «дальшої мандрівки» – до еміграції до різних країн світу на поселення. Очевидно, що для успішної мандрівки, не тільки треба йти, як в пластовій пісні зазначено «зі співом веселим, бадьорим», але треба мати відповідний виряд (тобто спорядження). Инж. Мілянчи, як господарський референт Головної Пластової Старшини, представив присутнім теоретичний і практич-

ний «матеріально-господарський виряд».

Але на одну мить повернемося думками назад до 1948 року, щоб краще збагнути і відчутти те, то інж. Міляннич говорив. У 1948 р. український народ на рідних землях був даліше в невідрадній ситуації – в «соборній неволі», харчовій кризі та в «буйній» економічній експлуатації. В еміграційних «діпівських» таборах (displaced persons (DP) або в таборах переселенців) були важкі умовини, зате громадське життя просто можна було подивляти – були українські школи, творилися чи відновлялися молодечі організації, наукові товариства, зорганізовано оперний ансамбль, театр і хори, видавнича діяльність набирала сили й інше. Це був рік, де зродилася ідея «Енциклопедії Українознавства». Були з'їзди і табори – робили все, щоб дати молоді хвилини радості і віри в свої сили.

Це все діялося мимо того, що харчувалися за картками, що грошева виміна на «дойче марк» не набагато збагатила майже неіснуючий бюджет «діпста». Центральне Представництво Українців Емігрантів (ЦПУЕ) не затверджували офіційно через репатріацію, яка майже закінчилася в 1948 р. Був також і берлінський коридор, що висвітлював труднощі, які альянти мали, щоб відстояти і забезпечити клаптик Берліну.

Прийшлося також поза межами України цінити добуте та святкувати 30-ліття проголошення 4-го універсалу і з тим суверенности Українських земель, та черпати з того силу, перевірити дотеперішнє і намітити шлях і ціль на майбутнє.

Багато переживань перепліталися зі сьогоденням Атанаса Міляннича, і цей досвід і його поміркований погляд на майбутній розвиток подій дозволили йому висунути небуденну, на той час, теорію. Він виходив зі становища (цитую із уривку його доповіді, яка з'явилася згодом у журналі («Молоде Життя»), що «нас вислала наша Українська Духовна Держава – материк (звернення до акту злуки, проголошеного 22 січня 1919 р., «що український народ є «воедино» духово з'єднаним одною великою ідеєю самостійности і соборности») у світ зі завданням підбити для неї, придбати їй колонії прихильности, зрозуміння, співчуття, а то й активної допомоги, зі завданням даліше впливати по змозі на хід подій у цих колоніях зрозуміння в тому напрямі, щоб обставити зовнішній світ нашої держави такими прихильниками й корисними умовинами, щоб збройний змаг тих, що залишилися в краю, міг привести бажані висліди.

І поведімося тому, як колоніяльні висланники поводитися повинні, – гордо, самопевно, гідно і рухливо. Зуміймо бути піонера-

ми, але дбаймо, щоб ми бодай в себе самі командували, щоб ми не були матеріально залежні від тубильців, але навпаки – ми мали з них користати в заміну за нашу зарадність, підприємчивість, за наші зв'язки з іншими українцями, розкиненими по світі. За нами досвід, за нами перевага. Ми перейшли дуже скрутні часи. Ми вміємо вдовольятися скромним, малим. А при цьому ми вміємо щадити, відкладати, накопичувати засоби просто з нічого. Ми далеко від державного чужого жолоба були, але зате морально й економічно кріпшали своєю зарадністю й запопадливістю.

Не погній ми для чужинців, але сильний, творчий, самостійний, хоч прихильний і тактовний елемент, що сам «вростає в землю й обростає мохом», де стане, але і чужинцям через це тягарем не стає, тільки навпаки вносить в їх субстанцію творчі елементи.

Не бідні ми, проте, емігранти, а свідомі своїх переваг українці за кордоном. З такого поставлення справи випливають два організаційні ствердження:

1. Ми, **як українці за кордоном**, не перестанемо існувати навіть тоді, коли б уся наша т. зв. нова еміграція вернулася на Батьківщину до вільної держави. Бо щойно Українська Держава муситиме завжди мати своїх висланців за кордоном.

2. **Українцями за кордоном** є всі, що свіжо прийшли, як і ті, що є горожанами окремих держав чи навіть, ті, які вже з українських батьків вродилися поза метрополією. Іншими словами – ми уважаючи себе українцями за кордоном – підтягнули спільний знаменник під границею материка суцільних українців всіх часів і всякого місця народження.

З тими двома ствердженнями вирушаємо в світ. І перед нами чергуються господарські завдання:

а) заробити на себе, щоб не бути нікому тягарем, а далі, щоб могли належно втримати свою родину та добре виховати чисельних нащадків;

б) закорінівшись, стати базою, підвалиною, основною клітиною для ширшої праці в громаді, для цієї самої праці, що притаманна є висланникам-емісарам до колоній, а саме:

в) дбати про інтереси метрополії, нашої духової і для того тримати з нею постійний зв'язок. А щоб це могли належно виконувати, мусимо триматися разом, мусимо

г) організувати себе й то по всіх лініях:

1. Допомоговій;
2. Культурно-науковій;

3. Господарській (себто три ділянки громадсько-харитативні);

4. Політичний (ця остання – конечна для тих, що безпосередньо вестимуть дипломатичні чи інші заходи в користь визволення метрополії).

Організувати себе маємо спершу в границях держав, що в них перебуваємо, а згодом або й рівночасно в границях світових. Чим скоріше це зробимо, тим успішніше зможемо використати різниці тиснень в поодиноких краях і зв'язані з тим рухи повітря – вітер, щоб його спрямувати на наші вітрила чи то по лінії пропаганди, господарства, чи іншій.

Те, що тут зв'яжемо, це залишиться на постійно, з цього будемо користати і ми усі за кордоном, і наші діти й ті, що вийдуть після нас за кордони метрополії, вислані вже може справжньою Суверенною Українською Державою!»¹. Це була його теорія. Вій її додав до свого наплечника (рюкзака або заплічного мішка), бо вибирався в подальшу мандрівку, в якій уже був його здобутий у житті досвід, і постановив розглядати закономірність своєї теорії впродовж плину часу.

Він побудував цю теорію на досвіді, який зібрав раніше. Напевно на нього вплинула його приналежність до Українського Технічного Товариства у Львові (до якого вписався зараз після закінчення студій), яке спрямовувало своїх членів в український кооперативний рух². Разом з іншими колегами, які закінчили студії в Данцігській (Гданській) Політехніці, заснував у 1931 р. Кооперативу Інженерських Робіт (КІР), а в 1936 р. Промисловий Торговельний Банк «Промбанк», якого був головним директором. Це було після того (1935 р.), як він вийшов з Берези Картузької, в якій сидів один рік за його національну-визвольну діяльність. Під час німецької окупації (1942 – 1944 рр.) був керівником фінансового відділу Цукроцентралі України в Києві. У 1940 – 1941 рр. був керівником господарського, а в 1944 – 1945 рр. – фінансового відділу Українського Центрального Комітету, єдиної репрезентації українців в Генеральній Губернії в часі Другої Світової Війни.

Не завжди все йшло, як заплановано. Це були, як вже згадано, скрутні часи, і через те не раз були і досвіди «дуже неприємні, де гірко було на душі, шуміло щось під серцем і стрясало бідою».

На еміграції в Німеччині А. Мілянч працював при Центральному Представництві Української Еміграції (ЦПУЕ), як фінансовий референт, від його заснування в 1945 р. (до 1948 р.). Це представництво репрезентувало та допомагало еміграції через співпрацю з різними організаціями³. У 1948 році став керівником Центральної

Пластової Каси.

Переїхавши до США в 1950 р. працював за фахом, як будівельний інженер. Став членом Товариства Українських Інженерів (ТУІ), провадив дискусії про світове товариство інженерів, та вступив до American Civil Engineer Society.

Уже в 1952 році стає засновником і президентом кредитного кооперативу «Самопоміч» в Детройті (до 1961 р.), як також членом Ради Директорів Товариства Української Кооперації (ТУК) у США від його заснування (1957 – 1966 рр.).

Атанас Мілянч був великим прихильником мистецтва, зокрема музики. Сам дуже любив співати і тим забавляти своє оточення. У 1953 р. він допомагав диригентові незвичайного хисту Б. Пюркові в організації величавого першого концерту української симфонічної музики у виконанні детройтського симфонічного оркестру в Детройті. Це була колосальна подія. Зал був заповнений ущерт, а гучним оплескам не було кінця. У 1958 р., якраз п'ятдесят років тому, уможливив разом із іншими успішне турне Капели Бандуристів ім. Шевченка по Європі й Північній Америці, щоб запізнати повоєнний світ з красою і силою української музики та народним інструментом бандурою.

У 1953 році А. Мілянч завершив п'ять років намагань приєднання Пласту до Міжнародної Скавтської Організації, з того три останні роки внутрішньо як Діловод Зв'язків при Головній Пластовій Старшині, а зовнішньо як Міжнародний Комісар Української Скавтської Асоціації в Екзилі. Він організував з іншими провідниками скавтських організацій поневолених народів (білорусів, естонців, литовців, латвійців, поляків, росіян, угорців і югославів), які опинилися поза межами своєї батьківщини, Конференцію Скавтських Організацій в Екзилі. Таким чином Пласт стає неофіційно визнаним Міжнародним Скавтським Бюро і утримав свою незалежність та не асимілювався в існуючу скавтську організацію США чи Канади.

У другій половині 60-их років він присвячує час ідеологічному Другому Пластовому Конгресові, спершу, як голова Крайової Організаційної Комісії, а опісля, як заступник голови Комісії Конгресу. Ця комісія ствердила дві важливі рекомендації, які з'ясували потреби зберегти на місцях поселення етнічну ідентичність молоді та по тій лінії звернулася до суспільства долучитися до спільної дії для цієї мети. Усі рекомендації були видані в книжечці «Рекомендації Головної Комісії ПКД» (коротко зелена книжечка), якої А. Мілянч

був співавтором. Несподівано виринула на тому конгресі думка, що молода людина не тільки повинна зберігати свою ідентичність, але допомагати іншим етнічним групам у цьому напрямі.

За ініціативою А. Мілянич з метою дослідження життя українців у світі в 1969 р. постає науково-дослідна установа Український Соціологічний Інститут (УСІ тепер приєднаний до Наукового Товариства ім. Шевченка в США). До УСІ притягає молодих науковців, зокрема в галузях демографії і соціології. Під його головуванням відбуваються наукові конференції, у тому числі в Українському Інституті Гарвардського Університету, які представляли результати аналізу статистичних даних про українські поселення в США і у світі. Він працював над виданням книжки «Українські поселення. Довідник», що побачила світ у 1980 р., якої ціль була «подати вірні, хоч короткі, але вичерпні інформації і рівночасно показувати читачам проблематику й порядок вартостей українців в світі».

А. Мілянич має чисельну кількість публікацій. Статті стосуються різних тем, а зокрема господарських, в яких він закликав, щоб українці вважали себе господарським підметом і таким способом поширювали свій вплив у господарському житті Америки⁴. Атанас Мілянич писав, що його покоління має ясну, конкретну, вловиму ціль, яку саме може досягнути, і досягнене загосподарити, оборонити і розвинути. Він вірив глибоко, що покоління, яке прийде, буде вже вільно розбудовувати, а не боротися за власну державу, як це робило його покоління. Тоді, 60 років тому, як і сьогодні, коли ми відзначаємо 17-у річницю незалежності України, перед нами далі стоїть питання (подальша дискусія над тим), чи українці поза межами метрополії є українцями за кордоном, чи діаспорою, і які є їх завдання, чи вони лежать далі в площині допомоговій, мистецько-науковій, господарчій чи політичній.

Джерела та література:

¹ Мілянич А. Фізичний і господарський виряд / А. Мілянич // Молоде Життя. – 1948. – 1 квітня.

² Коханівський З. Українське Технічне Товариство (УТТ) / З. Коханівський // Енциклопедія Українознавства. – Мюнхен: Молоде Життя, 1980. – Т. 9. – С. 3415.

³ Фіголь А. Центральне Представництво Української Еміграції в Німеччині (ЦПУЕН, до 1953 ЦПУЕ) / А. Фіголь // Енциклопедія Українознавства. – Мюнхен: Молоде Життя, 1984. – Т. 10. – С. 3654-3655.

⁴ Мілянич А. «Мала Україна» в Нью Йорку / А. Мілянич // Свобода. – 1976. – Ч. 11 (17 січня). – С. 2, 4.

Галина Клинова
Рівне

ПРОБЛЕМИ ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОМБРОВСЬКОГО

Давня історія є провідним напрямом наукової діяльності відомого дослідника Олександра Домбровського. У статті проаналізовано науковий доробок вченого з цієї доби та визначено його концепцію. У своїх працях Олександр Домбровський розглянув проблему розселення слов'ян, етногенезу українського народу, перебування на території України кочових племен і основні елементи їх матеріальної та духовної культури.

Ключові слова: *Олександр Домбровський, давня історія, етногенез, Скіфія.*

It is known that ancient history is Oleksander Dombrovsky's main field of interests. His contribution to this field is analyzed in this article. The main problems he worked on are formulated. His concept of this history period is determined. In his publications Oleksander Dombrovsky has considered the problem of Slavs ethnic genesis. These problems include the question of Slavic origin, the formation of settling territory, the characters of material and spiritual cultures.

Key words: *Oleksandr Dombrovsky, ancient history, ethnic genesis, Scythia.*

Давня історія України є провідним напрямом у науковій творчості відомого історика, дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка, Української Вільної Академії Наук та Українського історичного товариства Олександра Домбровського. Про події цього періоду історії України дізнаємося з археологічних та наративних джерел, етнографічного матеріалу тощо. Водночас дослідження, у яких комплексно були б охоплені різні типи джерел та подана реконструкція на їх основі етнокультурних, соціально-економічних і суспільно-політичних явищ давньої історії, ще досить рідкісні. Археологічні розкопки і певні узагальнення стосовно цієї доби тривають ще й досі. Власне у такому контексті з'явилися праці О. Домбровського з давньої історії України, яких у його творчому доробку найбільше. Справедливим є твердження відомого львівського дослідника О. Купчинського про те, що поштовхом до вивчення давньої історії для О. Домбровського були не тільки актуальність

проблематики – з усіх періодів історії України найдавніша, так звана докиївська доба, найменш опрацьована, а й наявність «звичайної схеми» східноєвропейської історії, поширеної в Радянському Союзі, згідно з якою спадкоємицею Київської Русі була російська держава, а також глибокий патріотизм та почуття обов'язку (такі рідкісні в сучасній українській науці!)¹.

Життєвому і творчому шляху О. Домбровського присвячено декілька статей переважно ювілейного характеру, серед них праці Л. Винара², А. Атаманенко й Г. Клинової³. Історіософію давньої історії України проаналізовано у праці О. Купчинського⁴. Однак, поза увагою дослідників залишився вцілому творчий доробок О. Домбровського з давньої історії. Саме тому, в межах пропонованої статті спробуємо висвітлити основні погляди вченого на ключові проблеми цього періоду та з'ясувати його внесок.

Раніше ніж перейти до аналізу наукового доробку О. Домбровського з давньої історії України, подамо ще декілька застережень щодо періодизації та термінології давньої історії, які зроблено на підставі ознайомлення з низкою узагальнюючих праць, включаючи навчальні посібники, що опубліковані в умовах незалежності. В радянській історіографії домінуючою була формаційна періодизація історичного розвитку. Нині, у своїх працях історики виокремлюють передісторичну та історичну епохи. В сучасній історіографії немає чітко встановленої назви цієї доби та її хронологічних меж. Зокрема, в узагальнюючих працях передісторія або праісторія охоплює період від найдавніших часів до утворення Київської Русі⁵. К. Бунятян, один з авторів першого тому п'ятнадцятитомної серії «Україна крізь віки», передісторією традиційно вважає період до появи людини, коли розпочалася власне історична доба⁶. Автори ще одного видання НАН України – навчального посібника з історії України, період до утворення Київської Русі, – означили як «стародавню добу»⁷. У межах давньої (стародавньої) історії України виділяється дописемна історія (К. Бунятян) або первісна доба чи первісне суспільство (Д. Телегін), які охоплюють період до I тис. до н.е. Окремо розглядаються скіфо-сарматський час і антична доба⁸. В діаспорній історіографії передісторичний або праісторичний період означено «ранньою добою». Цей термін є усталений, він зустрічається у працях відомого археолога Я. Пастернака⁹, істориків М. Чубатого¹⁰, О. Домбровського¹¹ та ін.

Всі наукові праці вченого написано на зарубіжжі, тому працювати з неопублікованими джерелами він не мав можливості, але доско-

нале знання грецької, латинської та німецької мов дозволило йому використати велику кількість описових, переважно античних, джерел для висвітлення дискусійних питань із давньої історії України. Про своє зацікавлення саме цим періодом О. Домбровський писав: «Територія України викликає особливе зацікавлення до студій над пра- й ранньоісторичним минулим, перш за все, в етногенетичному аспекті, тому що даний терен із своєю специфікою схрещування культур, а даліше зі своїми антропогеографічними, соціально-економічними, культурними й геополітичними факторами являє собою класичний зразок прадавніх коренів автохтонізму...»¹².

Методологія досліджень О. Домбровського ґрунтується на позитивізмі. Для визначення основних «складових частин» історичного процесу він опрацював найдавніші писемні джерела. Учений докладно проаналізував твори грецьких істориків – Геродота, Фукидіда, Страбона, Полібія, порівняв їх зміст та інтерпретацію подій. Для об'єктивної оцінки праць і визначення стану розвитку грецької історіографії О. Домбровський звернувся до грецьких логографів.

У своїх студіях із вищевказаної проблематики вчений дотримувався історичної схеми М. Грушевського – тобто розділяв думку про безперервність і нерозривність українського історичного процесу від давньої доби до нового періоду історії України, який охоплював державні й недержавні етапи. Відстоюючи її, О. Домбровський присвятив цілу низку досліджень питанням походження Київської Русі, спростовуючи концепції «спільної колиски трьох братів – слов'янських народів», де домінуючим був «старший брат» – російський народ. Основою праць О. Домбровського є народ і територія (для пізніших часів – держава). Вони сприймаються дослідником як повноцінний об'єкт дослідження в контексті загальносвітових історичних процесів.

Значне місце в доробку О. Домбровського займають дослідження відмінностей між цивілізаціями Сходу та Заходу, Півдня та Півночі. Цим проблемам присвячена праця «Антиподи ранньоісторичних процесів Євразії»¹³, у якій вчений спробував з'ясувати особливості розвитку вищезазначених цивілізацій та причини конфліктів між ними. Генеза антиподів ранньоісторичних процесів, на думку О. Домбровського, досить прозора, вона проходить від історичної диференціації суспільств до їх уніфікації. Чим більше кристалізувалися відмінні між собою цивілізації світів, тим більше виринали на горизонті... антиподи різних цивілізацій та зростав

перманентний феномен духовних, а вслід за тим і життєво реальних, історично-політичних конфліктів¹⁴. Вчений визначив відмінні риси між цивілізаціями Сходу та Заходу, Півдня та Півночі. На його думку цивілізації Сходу та Заходу відрізняються за расовими, світоглядно-культурними й побутово-традиційними чинниками, а цивілізацій південної і північної частин – за антропогеографічними, кліматичними й геополітичними ознаками¹⁵.

Велику увагу О. Домбровський приділив розв'язанню проблеми слов'янського етногенезу. Вчений досліджував проблему територіальної прабатьківщини слов'ян. Вивчаючи це питання, О. Домбровський розглянув та порівняв різні версії тлумачень та інтерпретацій цього явища в українській історіографії (праці археолога Я. Пастернака, істориків М. Грушевського та В. Щербаківського). У своїх працях О. Домбровський підтримав Дніпро-Одеську теорію походження слов'ян¹⁶.

В науці існують дві теорії щодо природи етногенезу. Перша теорія – міграційна. Її прихильники, в тому числі й Олександр Домбровський, розглядають еволюцію давніх культур як наслідок географічних переміщень етносів, де кожний наступний фізично витісняв попередній. Інша, автохтонна теорія, трактує еволюцію матеріальних культур (а отже, і етногенез) як наслідок культурної переорієнтації автохтонного населення: кожна нова культурна ситуація розцінюється як зміна напрямів тяжіння, які, підштовхуючись міграційними хвилями, накладалися на внутрішній еволюційний нурт¹⁷.

Провідною темою у творчості О. Домбровського є етногенез українського народу. Розв'язання питання етногенезу дає змогу з'ясувати ареал зародження етносу, джерела його культури, мови, особливості свідомості, тобто саме ті глибинні чинники, без яких неможливо уявити рух народу в просторі та часі. В концепції антиподних зіставлень О. Домбровського закладено певне обґрунтування умов розвитку давньої України як порівняно стабільної у природно-географічному плані території у Східній Європі. Це, як зауважив дослідник, відіграло важливу роль в етногенетичному процесі русько-української спільноти¹⁸.

Етногенез українського народу О. Домбровський виводив з доби енеоліту, зокрема від трипільської культури¹⁹. На відміну від О. Домбровського, Я. Пастернак виводив корені українців з епохи палеоліту²⁰. М. Чубатий не погодився з думками Я. Пастернака та О. Домбровського і зауважив, що такі гіпотези мають право на існу-

вання, але їх зміст втрачається в історичній безодні віків²¹.

Нині, в науці дискусійним залишається протоетнічна ідентифікація трипільських племен. Дослідники початку ХХ ст., зокрема В. Хвойка вважав ці племена протослов'янами-арійцями тобто автохтонами²². Відомий історик Н. Яковенко зазначила, що саме його концепція склала підґрунтя для поширення «трипільського міфу». Вона відкинула припущення, що трипільська доба – це безпосередні витоки України, а мова трипільців – це праматір індоєвропейських мов. Н. Яковенко пояснила популярність такої теорії через те, що в радянській історіографії принижувалось минуле українського народу. Тепер більшість вчених схиляється до ідентифікації трипільців із середземноморською расою²³.

Розглядаючи проблему ареалу проживання трипільців, О. Домбровський зазначав, що вони розселилися на території Київщини та поблизу Карпат, а їх нащадки – біля Північного Причорномор'я²⁴. Цікавила О. Домбровського й матеріальна та духовна культура трипільців. На його думку, місцеве населення українських земель контактувало з жителями Північного Причорномор'я і з рештою племен українських територій, внаслідок чого, «витворився симбіоз місцевої хліборобської культури з культурою грецьких колоній»²⁵.

Значним внеском у розв'язання проблеми етногенезу українців є стаття О. Домбровського «До питання антропогеографії й геополітики території України в античній добі», у якій підкреслено специфічність території України, на якій з одного боку відбувалось схрещування культур, а з іншого вона «являла собою класичний зразок правікових коренів автохтонізму й тим самим архаїчних зв'язків протоетногенетичного процесу»²⁶. Відповідно до власного розуміння генези українського історичного процесу, О. Домбровський подав орієнтовну схему періодизації давньої історії України, яка вплетена в контекст європейського історичного розвитку і охоплює такі періоди:

1. Кіммерійська доба.
2. Доба Геродотової «Скіфії».
3. Взаємодія грецької культури з культурою скіфо-сарматських племен.
4. Переселення народів та його наслідки.
5. Антський період²⁷.

У поданій О. Домбровським схемі періодизації давньої історії України велика увага приділяється етнопереселенським рухам на території Євразії, формуванню культури в результаті взаємодії

різних чинників («релятивний культурний синкретизм елліно-автохтонних, праукраїнських та пізньоіранських, скіфо-сарматських елементів»).

Серед проблем історії раннього залізного віку, О. Домбровський вивчав проблему кіммерійців. Він, як і В. Щербаківський та Ф. Мищенко вважав, що це були кочові племена – фракійці, які прийшли на українські території зі Сходу й накиннули місцевим жителям свою назву²⁸. На сучасному етапі вчені узагальнили археологічні дослідження останніх десятиліть і визнали хибними ряд гіпотез, наприклад, що кіммерійці були фракійцями або, що вони не були окремим етносом, а частиною скіфської іраномовної спільноти. Остання характеризувалася культурною близькістю обох народів, що ускладнювало виділення й ідентифікацію власне кіммерійських археологічних джерел. Львівська дослідниця О. Щодра зазначила, що розкопки українського археолога О. Треножкіна дали змогу виокремити кіммерійські пам'ятки (культура Чорногівсько-Новочеркаського типу). Він довів їх генетичний зв'язок із попередньою Зрубною культурою іраномовної спільноти, предки якої у першій половині II тис. до н.е. розселилися в Нижньому Поволжі²⁹.

Важливе місце у науковій творчості О. Домбровського посідало дослідження Скіфії та однойменного твору Геродота. Саме кочівникам скіфам та їх державному утворенню Скіфії, присвячено найбільшу кількість праць³⁰. Ще під час Другої світової війни О. Домбровський зробив власний переклад твору українською мовою, (нещодавно опублікований переклад четвертої книги³¹), а також підготував вибірку античних джерел до історії України. Вчений дотримувався правопису Г. Голоскевича і називав скіфів – скитами, а їхнє державне утворення – Скитією. Історик намагався реконструювати прадавнє історико-географічне розташування Скіфії на території України, виявити відповідність між назвами за Геродотом і реальними даними. До появи на карті світу Скіфії, її географічна територія позначалася напівміфічною назвою «Гіперборейська країна». Вчений вважав, що територія держави Скіфії переважно збігалася з етнографічними українськими землями. Вивчаючи географію Скіфії, О. Домбровський зазначив, що Геродот, хоча і користувався різними джерелами, не знав добре географії цієї країни³².

О. Домбровський також з'ясував походження назви «Скіфія». Вона, на його думку, була нав'язана місцевому праукраїнському населенню однойменними кочовими племенами, які прийшли на територію України зі Сходу³³. В історіографії існували різні оцінки

ролі скіфів. Наприклад, російський вчений А. Смірнов у своїй праці «Скіфи» надто ідеалізував їх, бо вважав, що в історії цивілізації після греків та римлян, чергове місце, займали скіфи³⁴. Відомий історик В. Щербаківський характеризував їх як останніх дикунів³⁵.

Цікавився О. Домбровський й господарством скіфів, яких Геродот у своїй «Історії» поділяв на орачів і хліборобів. Порівнявши дані Геродота та інших античних авторів, він встановив, що скіфи-орачі й скіфи-хлібороби не могли бути скіфами, по-суті, вони мали б належати до автохтонного хліборобського населення – тобто були праслов'янського походження³⁶.

Великий інтерес у вченого викликала культура, зокрема, обрядовість (військова, поховальна) та релігія скіфів. О. Домбровський уважно вивчав повідомлення Геродота про культ готського божества, бо він поширювався у близькому сусідстві з українськими землями і мав вплив на вірування місцевого населення України. У цьому віруванні виразно виступає ідея потойбічного життя, яка характерна для християнства і в наш час. Привернуло увагу дослідника так зване «скіфське мистецтво». На думку О. Домбровського, на початковому етапі його розвитку важливу роль відіграли грецькі майстри, а також населення Північного Причорномор'я, в яких культура була на вищому рівні, ніж у скіфів³⁷. Зрозуміло, що скіфи пізніше стали самі розвивати свою культуру (звичаї, традиції) і перейшли на осілий спосіб життя.

У сучасній науці намітилися нові підходи до висвітлення історії Скіфської державності. Це торкається насамперед питання локалізації скіфського царства або «країни Ішкуза» під час скіфських походів у Передню Азію. Утверджується гіпотеза, яку послідовно обговорювали українські вчені, зокрема О. Тереножкін, В. Мурзін, В. Іллінська, про те, що у VII – VI ст. до н.е. основне ядро скіфських племен та їх політичне об'єднання перебувало у степах Прикубання і Північного Кавказу. Північно-причорноморські степи скіфи заселили з кінця VI ст. і були тут до III ст. до н.е. Тут у V – IV ст. до н.е. існувало державне утворення Велика Скіфія³⁸. Ще один важливий висновок стосується розвитку скіфської державності. Він, як вважав В. Мурзін, мав нерівномірний, уривчастий характер. Етапи посилення централізації, наприклад, у VII – на початку VI ст. до н.е., у V – IV ст. до н.е. були зумовлені зовнішньополітичними потребами і змінювалися етапами її послаблення. Організація влади у кочових скіфів мала форму вождівства, що є характерною для перехідного періоду до ранньополітичних утворень³⁹.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку історичної науки переглянуто попередні твердження про безперервний розвиток скіфської держави, спростовано твердження, що скіфи не створили власної держави. Отже, думки О. Домбровського про наявність у скіфів держави та елементів державності збігаються з сучасними досягненнями науки.

Значну увагу О. Домбровський приділив проблемі сарматів та їх державному утворенню – Сарматії. Дослідник назвав ці племена подвійною назвою «савромати – сармати», при цьому зазначивши, що обидві назви належать до однієї іраномовної етнічної групи – савромати – із старшої доби, сармати – в римських джерелах, хоча були спроби в науці відрізнити савроматів від сарматів⁴⁰. Торкнувся вчений господарства, занять й відносин сарматів із сусідніми племенами. З цього приводу він зазначав, що займалися вони скотарством та полюванням і в розшуках нових територій для випасу худоби з III ст. до н. е. почали витіснити скіфів із Подніпров'я, але відносини між ними були приязними. Про це свідчить той факт, що наприкінці II ст. сарматські племена допомагали скіфам у боротьбі проти армії Мітридатового полководця Діофанта. Однак характер відносин часто змінювався: сармати то нападають на міста-колонії Північного Причорномор'я, то знову підтримують з ними союзні й торговельні відносини⁴¹.

Відносно території Сарматії, то вона, як стверджував О. Домбровський, була поняттям насамперед географічним і деякою мірою політичним, хоча значно менше, ніж Скіфія. З появою сарматів на землях України і назви «Сарматія» топоетнонім «Скіфія» вживався ще багато століть, але означав уже не політичне, а територіальне поняття⁴². Пізніше, включно до пізнього середньовіччя, таке ж сталося з назвою Сарматія.

В науці існують версії, що з приходом сарматів на території України мали відбутися зміни політичного характеру, а особливо в демографічно-етнографічному аспекті. На основі таких припущень виник термін «сарматизація» у тому розумінні, що сармати мали докорінно змінити демографічно-етнографічні відносини на новопідкорених територіях. М. Грушевський заперечував таке явище як «сарматизація», тому що ця гіпотеза не має аргументів, які б доводили її достовірність⁴³. Слідом за М. Грушевським, О. Домбровський вказав, що сарматська доба не змінила етнічного складу населення на території України і так звану «сарматизацію» слід розуміти в політичному аспекті тому, що ці племена заволоділи територією Укра-

їни й населення цих земель отримало назву «сармати». Дослідник вважав за помилкове твердження про те, що сармати мали докорінно змінити демографічно-етнографічні відносини на новопідкорених територіях, бо в інтереси новоприбулих кочовиків не входило щось змінювати, навпаки, вони поступово переймалися культурою місцевого населення⁴⁴.

Не менш вагому роль у науковому доробку О. Домбровського відведено проблемі антів (антському союзу племен). Це питання дослідник порушив у наступних працях: «Проблема антів на сучасному етапі ранньоісторичних дослідів»⁴⁵, «Проблема антів у Грушевського»⁴⁶, дискусійній статті «Невдала гіпотеза про походження антів»⁴⁷ та ін. Антську проблему, на думку вченого, потрібно розглядати в контексті пра- і ранньоісторичного процесу на території України, «бо інакше затрачаємо історичну перспективу (пізнання) ...головних історичних факторів – часу, простору та діючої у них людини, як індивідуального, так і колективного масштабу, а разом з тим і можливість розглянути і належно оцінити даний ранньоісторичний феномен...»⁴⁸. О. Домбровський вкотре підкреслює автотонність українського народу і його генетичний зв'язок із ранніми епохами. При дослідженні питання антів, вважав О. Домбровський, потрібно враховувати інформацію з різних джерел. Помилка багатьох дослідників історії антів, на його думку, полягає в тому, що «вони розглядають окремо із цілого контексту ранньоісторичного процесу Південно-Східної Європи антську проблему, стараючись вияснити її саму в собі, без глибшого каузально-прагматичного підходу серед тодішніх геополітичних обставин»⁴⁹. Лише послідовно застосована методологія, яка враховує «цілий зібраний з поодиноких ділянок історичних наук матеріал на тлі аналогій і виявів диференціації у глибинах ранньоісторичного процесу Східної Європи, особливо при тодішніх умовах доби великого переселення народів, а даліше з позицій тодішнього політичного світу – Візантійської імперії та її політики у відношенні до сусідніх з нею народів і племен – при узагальненні того можна підійти до повнішого в'яснення антської проблематики»⁵⁰.

Вивчаючи історію антів, О. Домбровський звернув увагу на три важливі аспекти: їх етнічну приналежність, територіальні й хронологічні межі існування, організацію й політику міжплеменно-державного союзу⁵¹. Дослідник в об'єднанні антів вбачав протодержаву, яка заклала підґрунтя для виникнення державного утворення – Київська Русь, тому що племена антів вже були об'єднані у шість військо-

во-політичних союзів федеративного характеру, на чолі з правителем. Наголошуючи на особливій ролі антських племен у формуванні ядра Київської Русі, О. Домбровський порушив питання території їх проживання. Вчений локалізував її на південному заході – до Дністра й гирла Дунаю, сході – до областей Дону, півдні – до чорноморського побережжя між Дніпром і Дунаєм... Межа розселення антів на півночі не відома, і відповідно дослідник припускав, що до складу антського союзу входив древній Київ на автономних правах зі своїм королем. Це дало йому підстави стверджувати, що землі Середнього Подніпров'я, Побужжя, Подністров'я і Прикарпаття були ареалом проживання антів, на яких пізніше виникло державне утворення – Київська Русь⁵². Подібної думки притримувався відомий український історик М. Брайчевський, який зазначив, що на місці давнього антського союзу згодом виникли нові політично-державні утворення Куявія, Славія, Артанія, які пізніше, у XI ст. об'єдналися в повновартісну державну організацію – Київську Русь⁵³.

Студуючи історію антів, О. Домбровський розглянув та порівняв різні версії тлумачень та інтерпретацій цього явища в українській історіографії (праці М. Грушевського, М. Брайчевського та Я. Пастернака) та російській і радянській історіографії (праці Б. Грекова, П. Третьякова, М. Тихомирова, Б. Рібакова). М. Грушевський визнавав антів предками українського народу і розглядав їх в етнічному й політичному аспектах. Однак він відкинув думку про те, що міжплемінно-політичний союз антів – це прототип державної організації. З цього приводу М. Грушевський зауважив, що не потрібно брати до уваги цю версію, бо антська держава займала надто велику площу «від Дністра до Кавказу і не існувало централізованої влади»⁵⁴. Відомий український історик М. Брайчевський також убачав в антському союзі своєрідний прототип Київської держави, в послідовному продовженні автохтонності населення України. Він ідентифікував носіїв черняхівської культури з антами й склавинами на підставі збігу хронологічних даних та територіального розміщення⁵⁵.

Особливий інтерес в О. Домбровського викликала чисельність населення антського союзу та його вплив на сусідні території. З цього приводу він констатував, що вона постійно збільшувалася і внаслідок цього анти активно переміщувалися по території України, зокрема на південь, в наддунайські землі й Причорномор'я, на схід – в область Дніпровського Лівобережжя. Саме це, на думку вченого, змусило візантійців звернути особливу увагу на цей народ⁵⁶. Нині

серед істориків та археологів немає єдиної точки зору про етнічну приналежність антів, тому що потенційні можливості археологічної науки ще не вичерпались і щоразу з'являються нові речові докази. В 70-80-х роках археологами було відкрито низку пам'яток, які засвідчили, що анти є носіями пеньківської культури. Зокрема, цю позицію відстоювали Д. Козак та Б. Рибаків⁵⁷.

О. Домбровський належить до прихильників державницького напрямку в історіографії. Свою концепцію він назвав новим варіантом неоантинорманізму – автохтонно-антського походження Київської Русі⁵⁸. У своїй творчості вчений дотримувався та доповнював схему історії Східної Європи М. Грушевського. Відповідно О. Домбровський запропонував свій варіант схеми давньої історії України, яка в певних аспектах різниться від схеми М. Грушевського. Останній вважав, що український історичний процес починається з антів і з цього часу є безперервний, хоча й охоплював державні й недержавні періоди. У своїй схемі нерозривність українського історичного процесу О. Домбровський виводив від енеоліту, а саме від трипільської культури, населення якої займалось землеробством і вело осілий спосіб життя. Він бачив у трипільцях предків нашого народу. Однак постійні набіги кочовиків зі сходу змінювали назви корінних жителів, тому спочатку в історії вони виступають під назвою кіммерійців, скіфів, а пізніше сарматів⁵⁹. Найважливішу роль в історичному процесі вчений відводить антам, які, на його думку, створили державний союз із централізованою владою. Слідом за М. Грушевським, О. Домбровський підкреслював, що історично-легітимним продовженням Київської Русі є Галицько-Волинська держава, а Володимиро-Суздальське князівство було лише провінцією Київської Русі та запозичило в неї культуру, форми політичної організації. Через це і решту чинників у період феодальної роздробленості стало незалежною державою. Історик підтримував тезу М. Грушевського про віднесення початку російської історії до XII століття⁶⁰.

Таким чином, О. Домбровський у своїх працях порушував актуальні проблеми давньої історії, зокрема питання походження і розселення слов'ян, етногенезу українського народу, перебування на українських землях кочових племен, ролі антського союзу у формування Київської Русі тощо. З'ясовуючи ці проблеми, вчений дотримувався та розвивав українську схему історичного процесу М. Грушевського і в такий спосіб розвивав державницьку концепцію. Заслугою О. Домбровського є те, що проблеми давньої історії України учений розглянув у загальнослов'янському і європейському істо-

Джерела та література:

¹ Купчинський О. З історіософії ранньої історії України О. Домбровського / О. Купчинський // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 11.

² Винар Л., Атаманенко А. До 90-ліття від дня народження Олександра Домбровського / Л. Винар, А. Атаманенко // Вісті УВАН / Під ред. О. Домбровського. – Нью-Йорк, 2004. — Ч. 3. – С. 155-161; Винар Л. О. Домбровський: Із нагоди 40-ліття наукової праці / Л. Винар // УІ. – 1977. – Ч. 3-4. – С. 60-67; Винар Л. Життєвий і творчий шлях О. Домбровського / Л. Винар // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 5-10.

³ Атаманенко А. Д-р Олександр Домбровський: (До 90-річчя від дня народження) / А. Атаманенко, Г. Клинова // Український історик (далі – УІ). – 2004 – 2005. – Ч. 3-4 / 1. – С. 240-252; Атаманенко А. Життєвий шлях і наукова діяльність Олександра Домбровського / А. Атаманенко, Г. Клинова // Олександр Домбровський. Спомини. Ред. А. Атаманенко. Упор. Галина Клинова. – Нью-Йорк; Львів; Острого, 2009. – С. 8-27.

⁴ Купчинський О. Вказ. праця.

⁵ Петровський В.В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі / Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. – Вид. 2-ге, випр. та доп. – Х.: «Школа», 2008. – 608 с.; Яковенко Н. Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К., 1997. – 310 с.

⁶ Бунятян К.П. На світанку історії. Україна крізь віки / Бунятян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. – К., 1998. – Т. 1. – 385 с.

⁷ Історія України / [Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гурій О.У., Даниленко В.М. та ін.]; під заг. ред. В.А. Смолія. – К., 1997. – 387 с.

⁸ Толочко П.П. Давня історія України / Толочко П.П., Козак Д.Н., Крижацький С.Д. – У 2 кн. – К., 1994. – Кн. 1. – 236 с.

⁹ Пастернак Я. Важливі проблеми етногенези українського народу в світлі археологічних досліджень / Я. Пастернак. – Нью-Йорк, 1971. – 28 с.

¹⁰ Chubaty N. The Ukrainian and Russian Conception of the History of Eastern Europe / N. Chubaty // Proceedings, Historical-Philosophical Section, Shevchenko Scientific Society. – New-York; Paris, 1951. – Vol. 1. – P. 1-16.

¹¹ Домбровський О. Рання історія Руси-України на сучасному етапі дослідів // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 227-263.

¹² Там само. – С. 230.

¹³ Домбровський О. Антиподи ранньоісторичних процесів Євразії / О. Домбровський // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 61-101.

¹⁴ Там само. – С. 63.

¹⁵ Там само. – С. 79.

¹⁶ Домбровський О. Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси / О. Домбровський // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України / О. Домбровський. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 123.

¹⁷ Яковенко Н. Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К., 1997. – С. 16.

¹⁸ Домбровський О. Антиподи ранньоісторичних процесів Євразії... – С. 93.

¹⁹ Домбровський О. Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси... – С. 123.

²⁰ Пастернак Я. Вказ. праця. – С. 23.

²¹ Chubaty N. The Ukrainian and Russian Conception of the History of Eastern Europe... – P. 10.

²² Телегін Д., Винокур І.С. Археологія України / Д. Телегін, І. Винокур. – К., 1994. – 318 с.

²³ Яковенко Н. Вказ. праця. – С. 16.

²⁴ Домбровський О. Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси... – С. 125.

²⁵ Домбровський О. Антиподи ранньоісторичних процесів Євразії... – С. 93.

²⁶ Домбровський О. До питання антропогеографії й геополітики території України в античній добі / О. Домбровський // УІ. – 1976. – Ч. 1-4. – С. 50.

²⁷ Домбровський О. До питання періодизації й термінології ранньої історії України / О. Домбровський // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 117.

²⁸ Домбровський О. Геродотова Скитія / О. Домбровський // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 37.

²⁹ Щодра О. Стан вивчення давньої історії України (до кінця XV ст.) / О. Щодра // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: Здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 124.

³⁰ Домбровський О. Геродотова Скитія / О. Домбровський // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 35-61; Домбровський О. Геродотова Скитія в «Історії України-Руси» М. Грушевського / О. Домбровський // УІ. – 1968. – Ч. 1-4. – С. 60-68; Домбровський О. Геродотова Скитія у світлі палео-соціологічних дослідів / О. Домбровський // Науковий збірник УВАН на пошану О.

Оглоблина. – Нью-Йорк, 1977. – С. 237-256.

³¹ Домбровський О. Геродот. Четверта книга – Скитія / О. Домбровський // УІ. – 2003. – Ч. 1-5. – С. 350-386.

³² Домбровський О. Геродотова Скитія... – С. 42.

³³ Домбровський О. Північне Причорномор'я в грецькій логографії / О. Домбровський // УІ. – 1971. – Ч. 3-4. – С. 42.

³⁴ Смирнов А. Скифы / А. Смирнов. – М., 1960. – 186 с.

³⁵ Scerbakivskij V. La station geographique de la ville de Gelone d' Herodote / V. Scerbakivskij // Ksiega pamiatkovaku uczczeniu siedemdziesiatej rocznicy urodzin Prof. Dr. Wlodzimierza Demetrykiewicza. – Poznan, 1930. – P. 265-286.

³⁶ Домбровський О. Геродотова Скитія... – С. 53.

³⁷ Домбровський О. До питання періодизації й термінології... – С. 109.

³⁸ Бунятян К.П. Вказ. праця.

³⁹ Там само. – С. 195.

⁴⁰ Домбровський О. Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси... – С. 130.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. – С. 131.

⁴³ Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1991. – Т. 1. – С. 123.

⁴⁴ Домбровський О. Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси... – С. 131.

⁴⁵ Домбровський О. Проблема антів на сучасному етапі ранньоісторичних дослідів / О. Домбровський // УІ. – 1985. – Ч. 1-4. – С. 9-33.

⁴⁶ Домбровський О. Проблема антів у Грушевського / О. Домбровський // УІ. – 1991 – 1992. – Ч. 3-4 / 1-2. – С. 218-229.

⁴⁷ Домбровський О. Невдала гіпотеза про походження антів / О. Домбровський // УІ. – 1981. – Ч. 1-4. – С. 200-204.

⁴⁸ Домбровський О. Проблема антів на сучасному етапі... – С. 10.

⁴⁹ Домбровський О. Проблема антів у Грушевського... – С. 219-220.

⁵⁰ Домбровський О. Проблема антів на сучасному етапі... – С. 13.

⁵¹ Домбровський О. Проблема антів у Грушевського... – С. 220.

⁵² Домбровський О. Проблема антів на сучасному етапі... – С. 17.

⁵³ Брайчевський М. Походження Русі / М. Брайчевський // Вибрані твори. – Нью-Йорк; К.: Видавничий дім «KM Academia», 2002. – С. 329.

⁵⁴ Грушевський М. Вказ. праця... – С. 176.

⁵⁵ Брайчевський М. Анти / М. Брайчевський // Вибрані твори. – Нью-Йорк; К.: Видавничий дім «KM Academia», 2002. – С. 412.

⁵⁶ Домбровський О. Проблема антів на сучасному етапі... – С. 16.

⁵⁷ Рыбаков Б. Киевская Русь и древнерусские княжества XII – XIII вв. / Б. Рыбаков. – М., 1983. – 188 с.

---

⁵⁸ Домбровський О. Рання історія Руси-України на сучасному етапі дослідів... – С. 260.

⁵⁹ Домбровський О. До питання схеми ранньої історії України / О. Домбровський // Українська історична наука на порозі ХХІ століття. – Чернівці, 2001. – Т. 1. – С. 58.

⁶⁰ Там само. – С. 57.

Наталія Гумницька
Львів

ОМЕЛЯН ПРИЦАК – АВТОР ПОКАЗОВОЇ МОДЕЛІ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАРВАРДСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті висвітлено постать відомого вченого сходознавця, історика, філолога, лінгвіста, мовознавця, літературознавця, культуролога та педагога Омеляна Прицака. Окремлено окремі віхи його діяльності у Гарвардському університеті, зокрема щодо організації української науки та плекання молоді генерачії вчених-українознавців європейського рівня в США.

Ключові слова: *О. Прицак, Гарвардський університет, Український науковий центр, українознавчі студії, модель академічної української науки.*

The focus of this article is to elucidate the personality of the famous scientist-orientalist, historian, philologist, linguist, literary critic, culture expert and pedagogue Omelian Pritsak. Author also draws individual milestones of O. Pritsak's work in Harvard University, especially the organization of Ukrainian science and cherishing of the young generation of Ukrainists on the European level in USA.

Key words: *O. Pritsak, Harvard University, Ukrainian Science Centre, Ukrainistic Studies, model of Ukrainian academic science.*

«Наука займає в системі культури основне значення,
як її теоретична база, сума досвіду
та джерело натхнення»
Омелян Прицак

***

Постать Омеляна Прицака (1919 – 2006) належить до титанів української та світової науки і культури середини ХХ-початку ХХІ століття.

Світової слави сходознавець, історик, філолог, лінгвіст, мовознавець, літературознавець, культуролог, педагог, автор близько 900 фундаментальних статей і монографій добре знаний у колі спеціалістів-професіоналів, науковців-теоретиків. Одначе другу половину свого насиченого творчого життя (початок 60-х років минулого сторіччя) вчений присвятив організаційним проблемам становлення української науки (гуманітарна сфера), плеканню молоді генерачії

вчених-українознавців європейського рівня. Саме цей період активної та продуктивної діяльності Омеляна Пріцака, на наш погляд, вивчений і поцінований ще недостатньо.

Тому предметом даного дослідження є спроба розкрити ще одну із граней творчості універсального вченого – організатора української гуманітарної фундаментальної науки, інтегратора її у світовий культурний контекст, теоретика і практика утвердження національної ідентичності, реального патріота та державотворця, автора моделі академічної української науки за межами України.

Історичне тло, або підстава організації Українського науково-го центру в Гарвардському університеті.

Логічно і ґрунтовно сам Омелян Пріцак довів необхідність створення українознавчого центру на американському континенті, про що він розповідає у своїх працях «Чому катедри українознавства в Гарварді?»¹ і «Мій шлях історика»².

У цих працях він прискіпливо аналізує історію становлення української науки впродовж XIX – XX ст., порівнюючи історичні умови її розвитку з іншими державами. Вислід – українська наука мала більш-менш сприятливі умови для свого неперервного розвитку всього приблизно чверть століття. «Срібним віком» української культури на західних теренах Омелян Пріцак іменує діяльність українських вчених у Львівському університеті та Науковому товаристві імені Шевченка під головуванням Михайла Грушевського (1894 – 1914), котре стало справжньою Українською академією наук, дійсними членами якої мали за честь бути найславетніші вчені світу у ділянках стислих (природничих і технічних) і гуманітарних наук. Цікавий факт наводить дослідник про подання членами Російської Імператорської Академії Наук (дійсними членами НТШ) історичного значення записки на підтримку української мови, основна теза котрої – «українська мова не наріччя, а самостійна літературна мова, якою продукується важливі наукові здобутки, і що українська культура та національна ідентичність це не якась інтрига чужої розвідки, а необхідна, реальна справа» (факт на сьогоднішній день неймовірний!)³. Другий, «золотий вік» української культури знайшов своє продовження у діяльності Всеукраїнської Академії Наук (1924 – 1930) у Києві (теж під проводом М. Грушевського), у Харкові (під керівництвом Д. Багалія) та Одесі (під керівництвом М. Слабченка). Тут доречно згадати про початки становлення української Академії наук, яку за розпорядженням гетьмана Павла Скоропадського (1918) взялися розбудовувати авторитети української науки Воло-

димир Вернадський, Агатангел Кримський, Сергій Єфремов⁴. Ідейним натхненником, невтомним будівничим українського наукового дому (незважаючи на усі політичні лихоліття того часу) був Агатангел Кримський, в аспірантурі у якого (з квітня по жовтень 1940 р.) навчався Омелян Прицак. Мабуть цей вчений орієнталіст, енциклопедист, патріот України мав вплив на Омеляна Прицака, котрий повторив подвиг свого великого Вчителя через майже сорок років, розбудувавши разом із соратниками Малу українську наукову академію на американському континенті.

Але програш Визвольних змагань (1917 – 1923) і втрата державності призвели до втрати усіх українських національних структур. Академія наук УРСР (особливо у сфері гуманітарних наук) була строго підпорядкована великодержавній, імперській ідеології, що означало повну ізоляцію від участі у світовому науковому процесі та практичну заборону розвитку національної української науки й освіти. Волюнтаристичний акт підпорядкування Академії наук УРСР у 1963 р. Всеросійською Академією наук призвів до остаточної втрати національних ознак української науки. Особливо боляче це вдарило по формуванню молодих талановитих наукових кадрів, в першу чергу у сфері гуманітарних дисциплін, оскільки усі дисертаційні роботи писалися і захищалися лише російською мовою.

До досить плідних наукових і мистецьких досягнень слід віднести діяльність української еміграції міжвоєнного періоду у Чехословаччині, Німеччині, Польщі, Австрії, на теренах котрих успішно працювала низка навчальних і науково-дослідних інституцій. Там створилися «празька поетична школа», «празька археологічна школа», «празька мистецька школа», доробок яких є і донині гордістю не лише української, але європейської культури. Серед науковців варто назвати такі імена української і європейської науки як Іван Горбачевський, Дмитро Чижевський, Олександр Кандиба, Олександр Колесса. Чільне місце, головним чином уже у повоєнний час, мала діяльність Європейського НТШ, під крилом якого силами невеликого числа подвижників (Володимира Кубійовича, Аркадія Жуковського та ін.) була створена десятитомна «Енциклопедія Українознавства» у Сарселі (Франція), а перед тим вийшла тритомна «Енциклопедія Українознавства» у Мюнхені (Німеччина, 1949).

Омелян Прицак належав до грона високоінтелектуальних українських емігрантів, котрий був дієвим патріотом. Таким він став ще з дитячих літ, навчаючись у польській гімназії і зростаючи у польськомовній сім'ї. Про польський період життя він згадував «По-перше,

я боровся за право бути українцем. По-друге, я від свого польського оточення навчився двох цінних прикмет, які так бракують нам, українцям: почуття людської гідності і почуття української національної гідності (які актуальні висновки на сьогодні!)⁵. Саме почуття національної гідності спонукало маститого вченого світового масштабу взятися за, здавалося б, нездійсненну справу – розбудову української науки у чужорідному середовищі, «прищеплення» і «перещеплення» її у це середовище, інтегрування у світовий науково-культурний простір. Він відважився здійснити заповітну мрію Івана Франка, котрий, довідавшись про відкриття Семінару румунських студій (1895) при Ляйпцігському університеті (найпрестижнішому навчальному закладі тогочасної Європи) новоствореним королівством Румунія (1881), мріяв про створення хоча б Всеукраїнського наукового семінару на базі Львівського університету, який хоч і не був відповідним центром для наукової праці, але єдиним місцем, де наукова праця могла б мати національний характер⁶. Вчений з гіркотою запитував, що ж робить соборна Україна для розвою наукової праці, порівнюючи її з маленькою Румунією, керівництво якої чітко розуміло стратегічні задачі своєї країни. Питання, на жаль, актуальне й на сьогодні.

Одначе українці, на відміну від французів, поляків, чи багатьох інших державницьких народів, як культурна нація не мали свого повноцінного національного університету, де би виховувалися, плекалися українські національні наукові фахівці, творилася фундаментальна національна наука. Боротьба студентства та свідомої інтелектуальної верстви вчених у Львівському університеті за викладання українською мовою потерпіла фіаско, а створений ентузіастами Таємний український університет не мав ніяких перспектив в умовах чужої імперії і проіснував недовго. Проте навіть у таких історично несприятливих умовах великі уми і патріоти все-таки (всупереч долі) творили українську історіографію. Омелян Пріцак ділить українську історіографію на декілька періодів. Перший започаткував Юрій Каразін у Харківському університеті, продовжив Михайло Максимович і розвинув Володимир Антонович у Київському університеті св. Володимира, Мирон Кордуба й Іван Крип'якевич у Львівському університеті, а утвердив її Михайло Грушевський своєю багатотомною працею «Історія України-Русі». Омелян Пріцак називав себе жартома «науковим внуком» Володимира Антоновича і «науковим сином» Михайла Грушевського, підкреслюючи тим самим своє серйозне ставлення до проблеми спадковості і не-

перервності розвитку української історіографії. Він відносив себе до п'ятого покоління української історіографічної школи.

Короткий історичний аналіз становлення і розвитку української науки періоду XIX – XX ст. (до проголошення Україною незалежності у 1991 р.) дозволяє зробити висновок, що українська наука майже за 200-літній період не мала єдиної розгалуженої системи академічної науки й освіти на зразок європейських і багатьох держав світу. Вона не мала жодного повноцінного національного університету, а її талановиті уми жили науку й культуру чужих імперій та держав. Проте завдяки цілому грону українських патріотів (зокрема, вчених і педагогів, літераторів і поетів, промисловців-меценатів) українська національна культура і її фундаментальна складова наука розвивалася всупереч несприятливим історичним обставинам. Але для цього її подвижники мусіли шукати більш-менш сприятливі умови. Тому історичний шлях української науки нагадує марафонську естафету тривалістю у декілька століть, яку передають одне одному, віддавши усі свої інтелектуальні ресурси на даному історичному відрізку шляху, «прометеї» української справи. Ця естафета мандрувала до 1991 р. по різних краях і континентах. Розпочалася естафета «срібним віком» української науки у Львові (1873 – 1939) з такими «прометеями» як Іван Франко, Мирон Кордуба, Іван Крип'якевич, Михайло Грушевський. Після «срібного» етапу Львів передає естафету Києву, «золоту» епоху (1918-1935) якої творили Володимир Вернадський, Агатангел Кримський, Сергій Єфремов, Михайло Грушевський, та інші вчені-патріоти. Паралельно на цьому етапі Великій Україні реальну допомогу надає інтелектуальна українська еліта, котра після поразки визвольних змагань осіла головню у Чехо-Словаччині, Польщі, Німеччині, Австрії. Особливо плідним був «празький період» завдяки демократичній і прихильній до українців політиці президента Томаша Масарика. Це допомогло у дуже стислий відрізок часу розбудувати цілу низку освітніх, академічних, мистецьких інституцій, в яких мали за честь навчатися і працювати, як українські, так іноземні студенти та фахівці. В період після Другої світової війни особливо активною і продуктивною працею українські інтелектуали-емігранти відзначилися у Франції. Зокрема діяльність європейської гілки НТШ у Сарселі під Парижем залишила непроминальний слід в історії української науки десятитомною «Енциклопедією Українознавства» (загальна редакція Володимира Кубійовича), котра до сьогодні не втратила своєї наукової вартості та стала поштовхом для написання УРЕ (Української Радянської

Енциклопедії) та первинною базою для підготовки Української Сучасної Енциклопедії (УСЕ, під редакцією акад. Івана Дзюби). Також існували деякі українські інституції (семінари, школи, курси) при університетах в США, Канаді, Австралії. Але це не були повноцінні, самостійні наукові та навчальні українські структури, в котрих могли виростати елітні українські вчені, здатні творити академічну якісну науку універсального, а не маргінального ґибу.

Особливо критичною ситуація стала після приєднання Академії наук УРСР до Академії наук СРСР (1963), що стало фактом остаточної втрати її автономії, повної русифікації та великодержавної ідеологізації. Саме цей кризовий момент реальної загрози зникнення української науки з культурної мапи світу зумів розгледіти Омелян Пріцак. Він відважно прийняв естафету від своїх «прометеїв» попередників і як учений універсальних знань і поглядів став фахово, крок за кроком будувати національну українську науку як інтегральну частину загальносвітової, прищеплювати її на американський ґрунт.

Концепція, стратегія, структура моделі українознавчої науки на американському континенті.

Важливо наголосити на деяких відправних постулатах (принципах), яких дотримувався Омелян Пріцак при вирішенні такої стратегічної ваги для України проблеми як становлення української фундаментальної науки та інтеграції її у світовий культурний простір.

Ось головні з них:

Наука займає в системі культури основне значення, як її теоретична база, сума досвіду та джерело натхнення.

Народ як державна нація ідентифікує свою окремішність через свою національну культуру, а значить через національну науку.

Гуманітарні науки – насамперед мова, література, історія – належать до націотворчих наук, становлять єдність і вивчаються паралельно.

Стислі науки – технічні, природничі – є універсальними і тому у збереженні національної ідентичності відіграють другорядну роль (хоч і вкрай важливу).

Наука, для свого становлення та розвитку потребує фінансів, матеріальної бази (нерухомість, бібліотеки, видавництва), кадрів з вишколом світового рівня.

Розбудувати науковий центр в Україні, а тим паче за її межами можна за наявності наукового лідера енциклопедичних знань, уні-

версального світогляду й авторитету, виняткової волі, цілеспрямованості, скромності, жертвовності та посвяти.

На підставі цих постулатів і неговіркої, проте дієвої фахової праці у 60-х роках минулого сторіччя розпочав Омелян Пріцак свій «похід» за збереження української ідентичності й державності через утвердження української науки, вільне входження її у світовий інтелектуальний простір.

Усе своє життя Омелян Пріцак ділив між сходознавством та по-між українською історією. Поворотним моментом присвятити себе українській історії і розбудові української науки стало запрошення його до Гарвардського університету у 1960 р. «одним із творців празького лінгвістичного гуртка і лінгвістичного структуралізму, знавцем і відданим захисником автентичності «Слова о полку Ігоревім» Романом Якобсоном.

Власне стимулом до вивчення української історії, як пише Омелян Пріцак, були потреби української науки у 60-і роки минулого століття. З одного боку це «вибух шестидесятників» (зокрема таких імен як Ліна Костенко, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Василь Стус, Іван Драч, В'ячеслав Чорновіл), а з другого – немилосердний тиск на будь-які прояви українського таланту «застійним» режимом Брежнєва і всевладного «сірого кардинала» Суслєва⁷. «Шестидесятники» привернули увагу всього культурного світу до української справи, насамперед академічної молоді діаспори. Тоді з ініціативи студентства було створено «Фонд катедри українознавства» (який діє до сьогодні), що став фінансовою базою створення Українознавчого Центру у Гарвардському університеті.

Як віце-президент Української Вільної Академії Наук у США Омелян Пріцак серйозно опрацював засоби порятунку українства – «створення сильної атрактивної вихідної бази – вільної науки»⁸. План, або основні концептуально-стратегічні підходи він виклав на «Круглому столі» у березні 1967 р. у Нью-Йорку. Основні з них такі:

1. Український Науковий Центр має повстати в одному з найкращих, найвпливовіших, найпрестижніших, найбагатших, найавторитетніших і найстарших науково-освітніх закладів американського континенту. Таким вимогам відповідав ровесник Києво-Могилянської академії Гарвардський університет (1636).

2. Базовими постійними структурами Центру мають стати три українські кафедри з таких націотворчих («національних») дисциплін: мови, літератури (мистецькі вияви мови) та історії (пам'яті народу). Головне їх завдання: «продукувати молодих талановитих

дослідників, які сполучали б досвід західного світу із здобутками української науки».

3. Розбудувати українські відділення наукової бібліотеки обраного університету (які частково замінять функції національного університету).

4. Створити Науково-дослідний інститут (як зразок мініатюрної Академії українознавчих наук), в структурі якого працює щотижневий Семінар для апробації науково-освітніх досліджень, видається міжнародний науковий журнал українознавства та серії монографій. Інститут повинен бути автономною частиною факультету гуманістичних наук (Faculty of Arts and Sciences). Його мета – творити й інтегрувати українську академічну науку в загальносвітовий культурний простір шляхом залучення якнайширшого кола першорядних науковців і наукової молоді як українського, так і іноземного походження до вивчення українознавчої тематики.

5. Фінансово забезпечити автономне функціонування українських науково-освітніх інституцій у структурі Гарвардського університету.

Безперечно останній пункт плану став першим на порядку денному розбудови усіх структурних українознавчих підрозділів і взагалі вирішення долі української справи на американській землі. Це було дуже складне питання, бо вимагало коштів від 3-х до 5-и мільйонів американських доларів, а часу було дуже мало. Згадуючи цей початок шляху Омелян Пріцак відає належне «Фонду Катедри Українознавства» (ФКУ) та його голові Степанові Хемичу й українській пресі, головню редакторів «Свободи» Антону Драгану та тисячам українських меценатів США й Канади, що долучилися до цієї благородної і перспективної справи. Але головну ношу цієї «хресної дороги» довжиною у понад десять років взяв на себе Омелян Пріцак, який відсунувши на другий план свою улюблену наукову роботу, зайнявся рутинною роз'яснювальною роботою про необхідність розбудови українознавчих інституцій у системі Гарвардського університету і потребу на це великих коштів, котрі б забезпечили довічне існування української науки та освіти у рамках цього найвпливовішого університету. Ось спогад вченого-патріота про той час «Понад десять років я об'їздив українські громади США та Канади, посв'ячуючи на те 4 дні у тижні. Було так, що одного дня я говорив у Нью-Йорку, другого в Чикаго, а третього десь у Сан-Франціско, або Лос Анджелес»⁹. Це був воістину патріотичний подвиг українця-емігранта, вченого-орієнталіста світового рівня, котрий відмовився

від багатьох керівних посад у міжнародних наукових організаціях задля розбудови української академічної науки і впровадження її у міжнародний обіг. Звичайно, на цій дорозі він не був самотній, у нього були соратники й однодумці (зокрема візантолог зі світовим іменем Ігор Шевченко), але головним ідеологом цієї справи був саме Омелян Пріцак. Його беззаперечний авторитет у міжнародних наукових колах привів до щасливої розв'язки – справа увінчалася успіхом: 22 січня 1968 р. (50-ліття проголошення УНР) був підписаний договір про створення українознавчих студій в Гарвардському університеті президентом Гарварду і головою ФКУ. Університетові була передана перша необхідна сума (1.800.000 доларів) для відкриття трьох постійних кафедр: Кафедри історії України ім. Михайла Грушевського, Кафедри української літератури ім. Дмитра Чижевського, Кафедри української філології ім. Олександра Потебні. Першим завідувачем кафедри історії і директором Українського наукового інституту в Гарварді став Омелян Пріцак (1968 – 1989).

Після створення педагогічних структур на порядку денному стала організація науково-дослідного інституту, в якому власне мала продукуватися українська академічна наука, відповідно підготовленими науковими кадрами. Діяльність Українського наукового інституту забезпечувалася розгалуженою українознавчою бібліотекою, науковим щотижневим семінаром, видавництвом українознавчих праць, а також Літньою українознавчою школою. Тобто структурно українознавча наука у системі Гарварду була збудована відповідно до теорії і методики організації академічної науки у західному світі (розробленої ще у XVIII – XIX ст. у Західній Європі). Згідно з цією теорією основні національні дисципліни потребують: - перфектного володіння теорією цих наук; - знання джерел; - опанування методів праці. Отже українська ідентичність не може творитися без української мови (спільного «коду» української спільноти), літератури (мистецького оформлення мови, духовного корму вищої сфери культури), історії (спільної пам'яті української спільноти, без якої вона як безвільний робот) та відповідно двох паралельно існуючих сфер – викладацької (три українознавчі катедри – українського мовознавства, української літератури й історії України); дослідницької – Українського Наукового Інституту (малої Української Академії Наук). Правомірно тут додати і наукову видавничу сферу.

Омелян Пріцак цілком виправдано вважав себе керівником уже п'ятої генерації української документальної школи істориків в системі Гарвардського університету (яку започаткували Макси-

мович-Антонович у Києві). Він окреслив такі основні принципи школи (як «естафету», передану його учителем академіком Іваном Крип'якевичем): – перший принцип – історична наука базується на історичній правді (відповідає мотто першого тому «Історії України-Руси» М. Грушевського – «Пізнайте правду, а вона вас визволить», а також напису на старій емблемі Гарварду Veritas); другий принцип – українська наука мусить бути на рівні світової науки; – третій принцип – усі гуманістичні дисципліни творять єдність, а історія мусить вивчатися паралельно з мовознавством і літературою; – четвертий принцип – існує окремий український органічний історичний процес (незважаючи на перервану тяглість українського державотворення) і відповідно дисципліна «Історія України-Руси» зі своєю власною схемою, своїми потребами і методами¹⁰.

Надзвичайно важливою є наступна теза Омеляна Пріцака – Український Гарвардський Центр є конкретно діючою галуззю, «сьогоднішнім варіантом української документальної історичної школи, що в один із своїх п'яти періодів (1894 – 1934) окреслювався іменем школи Михайла Грушевського»¹¹.

Отже в основу розбудови Українського Гарвардського Центру Омелян Пріцак заклав концепцію класичного європейського університету, основними принципами котрої є поєднання освіти і науки, демократизм і самоврядність.

Особливістю моделі організації повноцінної академічної української науки на американському континенті було те, що вона практично розбудовувалася з чистого листа, бо не існувало української науки у традиційному європейському розумінні, не було відповідних кадрів, методик, підручників, бібліотечних фондів. Тому перших п'ятнадцять років було покладено на підготовку спеціалістів і формування відповідної методичної та матеріально-фінансової бази.

В рамках Українського Наукового Інституту Гарвардського університету (1973; УНІГУ; HURI) Омелян Пріцак заініціював низку наукових проектів, серед яких проект відзначення тисячоліття хрещення України-Руси, складовою частиною якого був Проект Тисячоліття – корпус української творчості за перше тисячоліття у трьох серіях: факсиміле оригінальних текстів пам'яток історії України та переклади їх на англійську та українську мови. Цей корпус почав реалізовуватися у 1987 р. при фінансовій підтримці української діаспори як «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства», а через брак фахових перекладачів творів давньої української

літератури та деякі технічні труднощі серія українських перекладів стала окремою і отримала назву «Київська бібліотека давнього українського письменства». Появилася підсерія «Студії» (класичні твори української науки, що трактують давню українську літературу, недоступні читачеві в Україні), в якій вийшов шостий том «Історії української літератури» Михайла Грушевського (як перший том підсерії), присвячений українському культурному відродженню XVII століття. Машинопис чудом врятувався і пролежав у забутті 65 років. Також була заснована Археографічна комісія (1981) з завданням видавати пам'ятки історії України різними мовами. Популярним серед англомовного наукового світу став щоквартальник «Harvard Ukrainian Studies» та журнал «Recenzija», в якому друкуються англійською мовою рецензії на українські наукові публікації, що вийшли в Україні. Започаткована і видається ціла низка серійних монографічних видань в галузі українознавства.

Окремим освітнім проектом УНІГУ стала восьмитижнева інтенсивна програма для студентів – Літня школа, що від 1971 року є частиною навчальної програми Гарвардської літньої школи. До програми входять курси української мови початкового, середнього та найвищого рівнів, курси й семінари з історії, літератури, культури, етнології, релігії, соціології, політики та міжнародних відносин¹².

Висновки, оцінка, сучасний стан та перспективи Українського наукового центру у Гарвардському університеті

Організація академічної української науки на американському континенті у 60-і роки минулого століття – це історично далекоглядний вчинок, який був під силу вченому-енциклопедисту, історичному світові славі, патріоту-реалісту Омелянові Пріцаку. Його універсальний погляд на розвиток цивілізацій з історичної перспективи дозволив зрозуміти, що самоідентифікуватися українці як окрема нація зможуть лише через національний культурний пласт, основою творення якого є вільна (чиста) національна наука. Омелян Пріцак логічно доводить, що до націєтворчих наук насамперед належать гуманітарні науки – мова, література, історія. Тому насамперед має постати гуманітарний університет із трьома базовими українознавчими дисциплінами, де будуть куватися наукові кадри для розвитку української національної науки європейської та світової проби. Він стверджує, що національна історія має вивчатися лише в контексті світової, з чого логічно виходить, що національна наука також повинна розвиватися у контексті світової, вписуватися

у загальний культурний процес. У разі ізоляції (самоізоляції) вона йде на маргінес і випадає із світової інтелектуальної скарбниці, а тим самим щезає з культурного цивілізаційного простору як нація. І ще один суттєвий висновок вченого – історія як наука творить єдине ціле із мовою і літературою народу. Тому ці дисципліни мають вивчатися і досліджуватися паралельно, у нерозривному зв'язку, що дозволить зберегти об'єктивність результатів дослідження (чистоту експерименту).

Отже становленню української академічної науки Омелян Прицак надавав державної ваги – вона є теоретичною базою збереження національної ідентичності, національної і людської гідності, базовим підмурівком розбудови модерної Української Держави як яскравої барви серед різнобарв'я культурних, інтелектуальних націй світопростору.

Ці державотворчі ідеї Омеляна Прицака знайшли продовження у цілої плеяди його учнів, студентів, послідовників, соратників. Зокрема, Зенона Когута, директора Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті, Френка Сисина директора Інституту українських історичних досліджень, Романа Шпорлюка директора УНІГУ. Сьогоднішній етап розвитку Українознавчого Центру в Гарвардському університеті підтверджує правильність і точність стратегічної мети цього інтелектуального проекту – розвинути і впровадити українську національну науку в структуру американської й світової науки.

Омелян Прицак ще при житті міг насолоджуватися результатами і темпами розвитку свого великого проекту, який він здійснив з великої любові до своєї нації, до свого українського народу. Ось як він сам оцінив свою жертвовну працю в ім'я довгої і гідної перспективи України й українства загалом: «Свою працю над створенням Українського Наукового Центру у системі Гарварду та названі розгалуження я вважаю більшим вкладом в українську науку, завершенням мого шляху історика України, як усі мої понад 800 наукових праць (книг, статей, рецензій) із різних ділянок історії і філології України та всієї Євразії». Цьогоріч минає своєрідний 40-літній ювілей заснування українознавчих кафедр (1968), 35-річний ювілей УНІГУ (1973), 20-річний ювілей «Гарвардського проекту Тисячоліття» (1888), 40-річний ювілей МАУ. Сюди також слід долучити Інститут Сходознавства ім. Агатангела Кримського НАН України, творцем і директором якого він був у 1991 – 1998 рр. Усі ці ювілеї – це віхи «хресної дороги» Омеляна Прицака, віхи його подвигу в ім'я вічності

свого народу.

Сьогоднішній Український Гарвард досяг популярності не лише серед української молодішої генерації, але й серед перспективних інтелектуалів зарубіжжя. З проголошенням незалежності України (1991) в центрі уваги УНІГУ опинилися політичні, соціальні, економічні питання, релігієзнавство, фольклористика. Україністика перестала бути екзотикою, обмеженою вивченням культурної та історичної спадщини. Українознавство із суто романтичних і теоретичних зацікавлень переходить у практичну площину¹³. Починаючи з 1995 року тут переважають студенти іноземці з різних країн світу: США, Канади, Великобританії, Німеччини, Бразилії, Польщі та ін. Тобто до українознавства прилучаються десятки й сотні іноземних (зокрема американських) студентів, а це люди котрі невдовзі стануть політиками, дипломатами, бізнесменами, фінансистами, журналістами. На світовому глобальному просторі з'являється реальне українське лоббі – інтелектуальна інтернаціональна еліта, підготовлена в Українознавчому Центрі Гарварду. Здійснюються амбітні мрії Омеляна Пріцака, що зайшли підтримку і розуміння серед його чисельних послідовників. Свідченням чого є наступне твердження Миколи Рябчука «перед Українським Гарвардом завдання далекосяжного значення – праця, яка має дати наслідки не тільки сьогодні, але й в черговому столітті... допомогти українському молодому поколінню підвищити свою професійну кваліфікацію, інтегрувати українознавство у міжнародні наукові структури, зміцнювати міжнародні зв'язки країни в науковій і культурній сферах»¹⁴.

Втілення у життя Великого проекту Омеляна Пріцака – Українознавчого Центру в Гарварді – має непроминальне значення для утвердження української нації, української гідності, Української України на мапі світу. Цим проектом Омелян Пріцак зумів у неймовірно тяжких обставинах за короткий час розбудувати академічну українознавчу галузь з усією інфраструктурою, яка крок за кроком долає стереотипи щодо української науки, виводить її на світовий рівень та інтегрує у міжнародний інтелектуальний простір. Масштаби проекту грандіозні, очікувані результати вражають.

Джерела та література:

¹ Пріцак Омелян. Чому катедри українознавства в Гарварді? / О. Пріцак. – Фонд Катедр Українознавства (ФКУ). – Кембридж, Масс. – Нью-Йорк, Н.Й., 1973.

² Пріцак Омелян. Мій шлях історика // Пріцак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / О. Пріцак / Академія Наук Украї-

ни. Археологічна комісія, Інститут української археології; Український науковий інститут Гарвардського університету. – К., Кембридж, 1991. – С. 61-78.

³ Пріцак Омелян. Чому катедри українознавства в Гарварді? – С. 72.

⁴ Соломія Павличко. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського / С. Павличко. – Київ: Видавництво С. Павличко «Основи», 2000. – 328 с.; Енциклопедія Українознавства. – Т. 8. – Львів, 2000. – 2870 с.

⁵ Пріцак Омелян. Мій шлях історика... – С. 61-78; Дашкевич Ярослав. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Я. Дашкевич. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ; ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 674-685.

⁶ Пріцак Омелян. Чому катедри українознавства в Гарварді? – С. 88.

⁷ Пріцак Омелян. Мій шлях історика... – С. 61-78.

⁸ Там само.

⁹ Пріцак Омелян. Чому катедри українознавства в Гарварді?...

¹⁰ Там само. – С. 105.

¹¹ Там само. – С. 107.

¹² Рябчук Микола. Чверть століття Літньої Школи / М. Рябчук // Свобода. – 1996. – 17 серп. – С. 1.

¹³ Дашкевич Я. Вказ. праця.

¹⁴ Рябчук М. Вказ. праця.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕВА ЧИКАЛЕНКА: ПЕРІОД ЕМІГРАЦІЇ (1920 – 1965 РР.)

В статті аналізується постать та діяльність відомого суспільно-політичного та громадського діяча, вченого Лева Чикаленка в еміграції, адже саме на цей період припадає пік його активної наукової діяльності, відбувається формування Л. Чикаленка як вченого, значно розширюється його науковий світогляд, завдяки подорожам та дослідженням нових комплексів матеріалів у музеях Європи та США.

Ключові слова: *Л. Чикаленко, археологічні експедиції, еміграція, наукова діяльність, археологічні колекції Європи та Америки.*

The focus of this article is to analyse activity of the famous social and political figure, scientist Lev Chykalenko in exile as during this period of time includes a peak of his scientific activity, personal and professional development as well as his world-outlook, by virtue of trips and investigation of the new materials complexes in European and American museums.

Key words: *L. Chykalenko, archaeological expeditions, emigration, archaeological collections of Europe and America.*

***

Наукова і громадська діяльність українського політика, публіциста, громадського діяча, відомого археолога Лева Чикаленка (1888 – 1965) залишається малодослідженою. Це зумовлено як браком відповідних джерел в Україні, так і непопулярністю цієї постаті не в такому вже й далекому минулому. Тож перш ніж перейти до основної проблеми нашого дослідження, відзначимо основні життєві віхи Л. Чикаленка в Україні, де він прожив 32 роки. На батьківщині здобув освіту, сформувався як політик, державний діяч і археолог, провівши багаточисленні дослідження на Волині, Поліссі, Чернігівщині під керівництвом професора Ф. Вовка.

Лев походив з відомої української родини громадсько-політичного діяча, благодійника, видавця, публіциста Євгена Чикаленка. В усіх своїх дітей батько плекав з дитинства любов до українства, його мови, культури, народних традицій. Усі напрями родинного виховання були спрямовані на те, щоб з дітей сформувати свідомих українців. Цьому сприяла й відповідна атмосфера, адже у маєтках Є. Чикаленка на Херсонщині, Полтавщині та оселі в Києві збиралися найвідоміші сучасники – письменники, члени українських «Гро-

мад», артисти, публіцисти, науковці, лірники-кобзарі. Серед них Б. Грінченко, М. Комаров, М. Лисенко, С. Єфремов, В. Винниченко, А. Ніковський, Д. Дорошенко, М. Грушевський, І. Шраг, Л. Жебуньов, брати Тобілевичі та багато ін. На тих зібраннях української інтелігенції читалися заборонені твори М. Драгоманова, І. Франка, декламувалися вірші Т. Шевченка, обговорювалися публікації українських періодичних видань, що виходили в Галичині. То ж діти Є. Чикаленка з ранніх років життя були знайомими з відомими українцями, спостерігали за найяскравішими епізодами українського громадсько-культурного і політичного життя, їхні громадські позиції формувалися під впливом сприятливих факторів. І хоча Є. Чикаленко із притаманним йому скептицизмом прогнозував, що з нащадків свідомих українських родин рідко коли виходять спадкоємці батьків, приклад його дітей не став тому підтвердженням. Адже Ганна Чикаленко-Келлер була знавцем багатьох іноземних мов, займалася перекладами, стала активною учасницею міжнародного жіночого руху, відстоювала українське питання на найвідоміших заходах світового та європейського значення. Вікторія Чикаленко також знала іноземні мови, перекладала чудовою «чикаленківською» мовою з російської на українську твори популяризатора-природознавця В. Лункевича, «Чернігівку» М. Костомарова, праці істориків французької революції. Прислужився українській справі і старший син Лев, якому присвячено дане дослідження. Зазначимо, що в історіографії частково відобразилася лише наукова діяльність Л. Чикаленка. Зокрема, у 1970 р. Т. Іванівська в окремій розвідці розповіла про основні здобутки Л. Чикаленка в царині археологічної науки, фіксувала основні біографічні факти періоду еміграції, узагальнювала його наукові відкриття. З цієї статті ми довідалися, коли і де публікувалися найвідоміші праці дослідника, жодна з яких після того не перевидавалася, незважаючи на новаторський підхід Л. Чикаленка до трактування окремих проблем та вироблення вченим власної методики дослідження орнаменту керамічних виробів різних періодів та регіонів.

Народився Лев Чикаленко на Херсонщині, у с. Перешори (тоді Ананьєвського повіту). Його дитинство минуло на лоні мальовничої степової природи краю. Коли хлопчикові прийшов час йти до школи, батьки у 1894 р. переїзять до Одеси і віддають маленького Левка до німецької реальної гімназії. Вищу освіту дітям Є. Чикаленко вирішив дати за кордоном і з 1907 р. його старший син починає студіювати природничі науки в Лозаннському університеті: 2 роки

вивчав геологію у професора Люжеона.

Але за кордоном Лев нудьгує за батьківщиною і просить у батька згоди на переведення його до Петербурзького університету. Цьому сприяла і зустріч та знайомство у 1909 р. з відомим антропологом та вченим Ф. Вовком, який гостював у Чикаленків у Києві, на вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 56. У той час Ф. Вовк завідував відділом слов'янської археології та етнографії у Російському музеї ім. Олександра III та був професором Петербурзького університету. Про першу зустріч з Вовком Лев залишив такі спогади: «Кількаденне перебування навесні 1909 року видатного українського науковця природника Хв. Вовка в нашій родині у Києві спричинилося до великої зміни в моєму житті. [...] З розмов на Благовіщенській, 56, а ще більше в садочку коло нашого дому, пізнали ми один одного докладніше і, як наслідок цих розмов, було з його боку запрошення прийняти уділ в його експедиції на Волині, намова кинути Лозанну (Швейцарія), де я студіював геологію, та їхати восени до Петербургу вступити до тамошнього університету, щоб присвятити в майбутньому свою працю українській антропології»¹.

Але поступити до Петербурзького університету для Лева стало непростю процедурою. На той час він мав репутацію політично неблагонадійного за участь у подіях 1905 р. та членство в соціал-демократичній партії. А тому йому лише через кілька років, використовуючи знайомства та численні клопотання, все ж вдалося вступити до університету. Хлопець знову обирає природничий факультет, спочатку головним предметом географію, а згодом археологію зі спеціалізацією в галузі передісторичної антропології та археології.

Із початку наукових студій Лев проявляє інтерес до культур періодів палеоліту та неоліту, проводить у товаристві Ф. Вовка антропометричні дослідження у різних регіонах України, бере участь в етнографічних та археологічних експедиціях. Перша його експедиція на Волинь та Полісся, у товаристві Ф. Вовка та ще кількох студентів, відбулася в 1909 р. Дослідники розкопували палеолітичне селище біля с. Городок на Волині, побували в Житомирі, багатьох селах Волині. Про цю подорож Л. Чикаленко вже в еміграції написав цінні спогади і опублікував їх у науково-популярному збірнику волинезнавства – «Літопис Волині». З них довідуємося про знайомство Л. Чикаленка у ході експедиції не лише з новими знахідками (етнографічними, археологічними, геологічними, ґрунтовими), а й цікавими людьми, особливостями того чи іншого краю у культурі, манерах поведінки, традиціях, ставленні до української ідеї.

Стає відомо, що ця перша наукова подорож Л. Чикаленка пролягла від маєтку барона Ф. Штейнгеля, що знаходився у с. Городок на Волині, до містечка Олевськ. Вона стала незабутньою для хлопця, бо саме тоді він вперше познайомився з родиною барона Штейнгеля, відвідав його музей та описав окремі колекції. Найглибше в його пам'ять запала неповторна ікона святих Якіма та Анни у шляхетському вбранні початку чи середини XVII ст. Крім антропометричних вимірів та збору етнографічного матеріалу, у Городку були проведені й археологічні розкопки, в ході яких було віднайдено багато предметів молодшої кам'яної доби. Л. Чикаленко писав: «Палац Штейнгелів стояв на острові серед річки Усте й скрізь на тому острові, де копни, знаходилися вироби з крем'я та черепки, переважно приналежні до тієї самої культури [кам'яної доби – І.С.]. Так само і на правому березі річки, на надлуговій терасі скрізь знаходилися такі само речі. Були це здебільшого великі вироби, старанно оброблені з усіх боків: серпи, сокири, долота, вістря до списів і багато-багато різного іншого. На правому березі на горі, на плато (як їхати з Городка до Краєвич) в лісі були знайдені і гроби, обложені крейдяними плитами. Знайдено було в одному з них вже й металеві – мідяні речі – якісь прикраси, подібні до листків»². Найбільшим відкриттям для експедиції стало палеолітичне селище в глибокому яру на правому березі тамтешньої річки, яке Ф. Вовк узяв на замітку і мав намір у найближчому часі розкопати.

У ході експедиції було знайомство з діячами «Общества исследователей Вольни» у Житомирі та незабутнім геологом, який багато розповів Левові про копальни та мінерали на Волині і подарував їх збірку з вулканічного району Звягельщини та Овруччини (зразки лабрадоритів, порфірів, габро, базальтів, гранітів, опала), земським діячем Синегубом. Побачили мандрівники і старовинні українські церкви, руїни замку Корецьких, поскупували у місцевого населення багато предметів старовини, одягу, прикрас, зробили багато численні знімки архітектурних будівель, замальовки унікальних споруд.

Запам'яталася Левові і зустріч з Поліссям та його напівдиким населенням, хати з двома коминами, численні дорожні пригоди, неповторні краєвиди різних країв. Так, він згадував про Волинь: «З лівого крутого, досить високого берега Случи у Звягелі, розстилався за річкою цікавий і незнайомий мені зовсім краєвид. Скільки око сягало видно ліси і ліси, з якимись галявами піщаними, з якимись інакшими, здається, селами. Коли, виїхавши на північний захід з

Звягеля ми впірнули в ці ліси, виявилось, що під ногами був увесь час пісок і пісок. Інколи дорога йшла по рівному, інколи спиналася на великі горби, луковато вигнуті, т. з. параболічні дюни. Приходилося вилазити з воза і йти пішки, бо вози наші ледве-ледве тягли за собою поганенькі коненята»³. Безперечно, ця перша подорож мала великий вплив на зміцнення наукових інтересів Л. Чикаленка, познайомила його з практичною археологією, антропологією та етнографією, значно розширила світогляд хлопця, адже багато з побаченого було для нього несподіванкою і відкриттям. Наприклад, його вразила інертність та байдужість до українського питання і власної культури у поліщуків, відсутність серед них місцевої освіченої інтелігенції. Повернувшись з Волинської експедиції, Лев знову починає заходи для вступу в університет.

У наступну експедицію він поїхав вже студентом. Ф. Вовк узяв його розкопувати палеолітичне селище біля с. Мезина (Мізина) на Чернігівщині – Мізинську стоянку. Це була найтриваліша наукова експедиція у житті Л. Чикаленка, вона охопила 1912 – 1916 рр. За той час археологи відкопали унікальні знахідки. Т. Іванівська зазначала: «Ці розкопки дали величезний матеріал першорядного, унікального значення, що ввійшов у всесвітню археологічну літературу. Серед знайдених речей велику групу склали кістяні вироби з своєрідним гравірованим орнаментом»⁴. За даними Іванівської, Ф. Вовк запропонував Л. Чикаленкові опрацювати археологічні знахідки і порадив йому звернутися за консультацією до поважного російського професора М. Ростовцева, оскільки й сам не володів методикою опрацювання подібного масиву матеріалів. Лев звернувся до М. Ростовцева з листом від Ф. Вовка, і той дав йому таку раду: «На мою думку, вам треба підійти до цієї справи вашими природознавчими методами й від того ждати з'ясування справи», тобто порадив застосувати методику природознавчих наук для дослідження виробів мистецтва. Лев прислухався до порад відомого вченого і згодом зробив чимало відкриттів, на жаль, ще малодосліджених до сьогодні.

Зазначимо, що в 1913 р. молодий дослідник починає друкуватися у періодичних виданнях. Одна з перших його статей «Розкопки палеолітичного селища на Чернігівщині» була опублікована в «Раді»⁵ (підписана криптонімом Л. Ч-о). У ній автор розповідав про найцікавіші знахідки та робив висновок, що в добу льодовика (а це близько 40 тис. років тому) на території України, зокрема Мезина, знаходилося постійне поселення людей. У 1916 р. Лев перекладає

на українську мову і заходами Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу, видає брошуру М. Ростовцева «Давно минуле нашого півдня». Вона розповідала про стару грецьку колонізацію півдня Росії, містила чимало ілюстрацій пам'яток грецької культури. Перекладач пояснював малозрозумілі терміни. Д. Дорошенко високо оцінив цей переклад Л. Чикаленка.

У 1915 р. Лев одружується на Тетяні Сергіївні Стахевич, племінниці російської революціонерки-народниці Віри Фігнер. Його обраницею зацікавився В. Винниченко, бо у листі до Є. Чикаленка за 1915 р. він запитував: «А вона сама хоч малороска, чи простісінька руська? Я не думаю, щоб Левко або недбало поставився до національного питання, або не зміг добитись свого – занадто багато про це він думав, говорив, чув. Коли вона людина хороша, то заговорить по українськи, а коли погана, то швидко розпрощаються. Але примирення не буде»⁶. У 1917 р. у подружжя народжується донька – Ягна, а в 1918 – Оріся.

Наукові студії та плани Чикаленка-археолога переривають події 1917 р. Тоді він активно включається у громадсько-політичне життя Петрограда та Києва. У столиці його захопила вже перша революційна хвиля. Приятель Є. Чикаленка український діяч П. Стебницький писав про Лева, з яким спілкувався у Петрограді, так: «Ваш Левко живий і здоровий, цілі дні гасає по мітингах, скрізь його обирають за голову і, кажуть, дуже добре керує. Веде середню лінію, стримує демагогів, популяризує темним масам основні питання». З відомостей того ж П. Стебницького стає відомо, що тоді Лев жив у родичів дружини за адресою: М. Посадская, 19, кв. 31. З березня він стає активним учасником українських мітингів та української маніфестації 1 квітня. Повернувшись до Києва, з травня 1917 р. Лев входить у виконавчий комітет Київської ради робітничих і солдатських депутатів, отримує платну посаду у Центральній Раді, політикою якої був невдоволений⁷, бо неодноразово зауважував, що правлять у ній молоді й недосвідчені політики.

За більшовицького панування у Києві Лев працював у Всеукраїнській академії наук, за української влади – у міській управі⁸, викладав географію в київській гімназії на Лук'янівці, живучи в квартирі на Львівській площі, яку йому залишило подружжя Дорошенків. Крім того, займався державною діяльністю: був делегатом з'їзду, входив до складу місії, що вели переговори у 1920 р. із П. Врангелем та у Варшаві із Б. Савінковим⁹. Він мав повноваження від уряду УНР разом із С. Стемповським, П. Зайцевим, А. Ми-

хайловим і О. Ковалевським на переговори з «Русским политическим союзом» у Варшаві і його формуваннями про спільні військові дії проти Радянської республіки. Результатом тих переговорів стали ряд відповідних конвенцій¹⁰. У 1920 р. його кандидатуру виставили на міністра праці в уряді УНР, але від пропозиції політик відмовився, перебуваючи з жовтня 1920 р. на посаді радника міністра внутрішніх справ в уряді О. Саліковського¹¹.

У 1920 р. Л. Чикаленко емігрував за кордон. Восени перебував у Тарнові, звідти переїхав до Варшави. Саме там він відновлює наукові студії: опрацьовує в Музеї ім. Еразма Маєвського археологічні матеріали, зібрані в Україні. Л. Чикаленка запрошують і до викладацької праці: пропонують читати українську етнографію та антропологію на Вищих курсах українознавства у Варшаві, організованих Українським центральним комітетом у Польщі¹². Він – серед запрошених на відкриття народного університету в таборі інтернованих вояків УНР у Ланцуті, яке відбувалося у червні 1921 р. та VI з'їзду Союзу українських студентів, що також проходив у червні того року¹³.

У 1922 р. Л. Чикаленко з Польщі переїхав до Чехословаччини, там проживав у Празі. Основною його діяльністю у той час стала наукова робота. Дослідник відвідав музеї Австрії та Моравії, опрацював їхні палеолітичні збірки, неодноразово відвідував і музеї Відня. У той час він активно працює над дисертацією «Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби», яку захистив в Українському Вільному університеті у 1923 р. Вона базувалася на матеріалах археологічних розкопок мезинського палеолітичного селища. Того ж року ця праця вийшла у Празі й окремою книжкою й стала першим великим науковим доробком Л. Чикаленка. Поряд з науковими студіями, Л. Чикаленко працює викладачем в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, у 1923 – 1926 рр. читає лекції з антропології, етнології та археології, також підробляє лаборантом у передісторичному відділі Чеського національного музею, де уважно вивчає археологічні колекції. У 1923 р. дослідник рецензує працю К. Мельник «Майданові городища на Україні». З багатьма висновками і узагальненнями авторки він не погоджується і дискутує з нею конкретними фактами та замальовками, які збереглися у вигляді рукописів¹⁴.

У той час Л. Чикаленко неодноразово їздив до Моравії для вивчення пам'яток орнаментованої кераміки у музеях та колекціях приватних осіб. Дослідник намагається на основі зібраного матеріалу встановити взаємозв'язки тамтешніх знахідок із трипільською

культурою. Також він зосереджується на техніці орнаменту, звертає увагу як на зображення, так і глибину відтисків на посуді. Результатом його студій стала праця «Техніка орнаментування керамічних виробів Мізинських неолітичних селищ», що вийшла у Празі у 1925 р. Вона базувалася на дослідженні уламків керамічного посуду неолітичної доби, зібраних в Мезині. Численними аргументами вчений довів, що тоді посуд виготовляли штампованими способом, а штампи виготовляли з природних матеріалів: заструганих паличок, грубої трави, глибокі ж відтиски на посуді мали практичну мету: сприяли кращому випалу виробу.

Л. Чикаленка кликали до співробітництва й українські видання. Так, управа спілки студентів-українців у Німеччині запрошувала його до співпраці з альманахом, що засновувався з благої метою: для допомоги обдарованим студентам, які через матеріальні труднощі змушені були залишати навчання. Відомо, що у 1920-і рр. до співпраці Л. Чикаленка запрошували редакції газети «Українська трибуна» та часопису «Трибуна України».

У 1926 р. Л. Чикаленко залишив Чехословаччину і переїхав до Парижа. Там знаходить нові матеріали для студій: вивчає знамениті колекції палеолітичних селищ Франції та північної Африки у Паризькому інституті палеонтології людини у Сен-Жермені. Результатом його досліджень стала велика праця «Нарис розвитку української неолітичної мальованої кераміки» у збірнику «Трипільська культура на Україні» (К., 1926, т. 1, с. 113-202). Але у Франції Лев затримався лише на неповних два роки. Звідти у 1928 р. знову повертається до Польщі, де продовжує займатися науковою працею: упорядковує матеріали археологічних експедицій, що працювали на Київщині, працює в музеї Академії наук Польщі. Як свідчать документи, Л. Чикаленка у 1920-і рр. запрошувала до співпраці і Всеукраїнська Академія Наук, йому пропонували продовжити опрацьовувати знамениті мезинські матеріали, зібрані Ф. Вовком. Дослідник міркував над цією пропозицією і просив у разі його згоди допомагати йому літературою. Але даних про те, чи склалося те співробітництво, не збереглося.

Археологічними дослідженнями Л. Чикаленко займався і в кінці 1930 – на поч. 1940-х рр., проживаючи в Галичині. Він продовжує вивчати у Львівському археологічному комітеті кераміку Трипільської культури й колекції музею НТШ. Влітку 1940 р. (15 липня – 15 серпня) з ініціативи Українського центрального комітету під керівництвом Л. Чикаленка група студентів розкопувала околи-

ці стародавнього Червна. Ті розкопки носили переважно розвідувальний характер. Їх учасники поставили завдання встановити, чи справді городище біля с. Червна «на Белзщині» походило від стародавнього Червена, і чи саме з його назвою пов'язана назва городів Червенських, а згодом і всієї західної частини українських земель. Л. Чикаленко в окремій праці описав результати червенської експедиції, подав історіографічний огляд трактувань походження червоно-руських городищ¹⁵. Але багато з напрацьованого у Польщі та Галичині дослідник втратив, коли у 1943 р. евакуювався до Німеччини. Тоді він не зміг вивезти археологічні колекції, зібрані на Волині та в Польщі. У Німеччині Л. Чикаленко прилучається до діяльності УВАН.

З епістолярних джерел, зокрема листування відомого вченого, соціал-демократа С. Гольдемана з інженером Л. Биковським дізнаємося й такі цінні біографічні факти з життя Л. Чикаленка¹⁶. На еміграцію він виїхав без сім'ї. Його дружина Тетяна Сергіївна, не наважилася залишити батьківщину і залишилася жити з дітьми у Петрограді. У 1930-і рр. Л. Чикаленко, проживаючи у Польщі, одружується з пані Чуйко. Подружжя жило у Варшаві, де дружина спочатку здобувала фах, а потім працювала лікарем. Але на початку 1940-х рр. у Львові Лев познайомився з Оксаною – україркою з Харкова, яка втекла за кордон з малолітніми синами. У них народжується спільна дитина. Дружина тяжко пережила ту родинну трагедію і врешті померла у Львові. Згодом Л. Чикаленко одружується на Оксані і подружжя виїздить до США, де оселяються у Нью-Йорку.

Т. Іванівська називала Л. Чикаленка оригінальним дослідником, який поєднав у студіях методи точних наук і мистецтво, підпорядкувавши перші вивченню другого. Вона називала його не лише археологом, а й мистецтвознавцем, пояснюючи це тим, що «він у своїх дослідах не обмежується схарактеризуванням речі, він використовує фактичні дані для виявлення суті художнього процесу – чому саме й для чого з'явилися ті чи інші художні форми, його цікавлять основи мистецтва – його походження, хід розвитку»¹⁷. Але підхід до мистецтва у нього був природничим, який давав можливість скласти предметові всебічну об'єктивну характеристику. Л. Чикаленко став автором наукових термінів «ритмографіка» (походження графічного мистецтва від ритмічних рухів) та «вівіфікаціонізм» (оживлення, породження геометричного орнаменту з тваринних та рослинних мотивів). Перший був узагальненням такої теорії: людина стомлюється від фізичної праці, якщо виконує її хаотично,

невпорядкованими рухами, поспішно. Якщо ж роботу виконувати ритмічно з певними паузами, то така праця викликала не втому, а естетичне задоволення. Свою теорію він застосовував до орнаменту та графічного мистецтва. Дослідник вивчає еволюцію орнаменту в палеолітичну, а потім і в неолітичну та енеолітичну добу, досліджує мотив меандру, який називає прародичем пізніших і складніших орнаментальних форм. Усі ці спостереження привели Л. Чикаленка до узагальнення про те, що орнамент меандру став результатом ритмічних рухів людини, яка спочатку користувалася різцем, а потім пензлем. Цій проблемі присвячені праці – «Нарис розвитку української неолітичної мальованої кераміки» та іноземними мовами – «Studie o vývoji ukrajinské neolithické malované keramiky» (1926 – 1927), «Die Bedeutung der Schypenitzer Ansiedlung für das Verständnis der Entwicklung der ukrainischen bemalten Kerami» (1930). Вівіфікаціонізм – це також результат дослідження орнаменту мальованої кераміки пізнішого часу, власне періоду її розпаду. Геометричні мотиви зразкового посуду змінюються силуетами різних звірят, постає тваринний орнамент, переважно ненатуралістичний. Це явище Л. Чикаленко називає оживленням геометричних мотивів в орнаменті, або вівіфікаціонізмом. Це було характерно для кераміки різних народів, адже подібні мотиви дослідник віднайшов і в критському мистецтві, де орнаментальні форми також перетворюються у звірино-рослинні: з'являються зображення морських тварин та рослин. Наслідком його студій стала праця «Вівіфікаціонізм», що вийшла у 1938 р. у Празі.

Л. Чикаленко досліджував і мальовану кераміку старовинного населення Америки і знайшов у ній багато схожого з мистецтвом мальованої кераміки Європи. Науковець приходив до висновків про подібні шляхи еволюції людей в різних частинах землі. Вони викладені в працях «Європейсько-американські аналогії в області примітивного мистецтва» та «Індіанська ритмографіка». Т. Іванівська ці дві ненадруковані праці називає капітальними. У них хоч і порушуються ті ж проблеми, що й у попередніх працях (ритмографіка, походження та розвиток меандру, еволюція спіраль-меандрового орнаменту), але більш фундаментально, із залученням нових матеріалів, які вивели Л. Чикаленка на ширші узагальнення.

Переїхавши до США, Л. Чикаленко продовжує наукові студії, використовуючи знахідки археології з найвідоміших музеїв та бібліотек. Також він продовжує працювати в УВАН, спочатку був членом ревізійної комісії установи, а в 1955 р. його на три роки об-

рали генеральним секретарем УВАН. Саме тоді академію очолила американська філія на чолі з президентом М. Вегухівим¹⁸.

Л. Чикаленко був членом багатьох наукових товариств та організацій. Ще з 1911 р. його зачисляють у члени-співробітники Російського антропологічного товариства при Петербурзькому університеті, у 1917 р. дійсні члени Українського наукового товариства у Києві, а в 1923 – дійсні члени Українського історико-філологічного товариства у Празі та товариства передісториків Чехословацької республіки, з 1932 р. Лев стає дійсним членом НТШ у Львові, 1939 – надзвичайним членом Українського Наукового інституту у Варшаві, а з 1949 – дійсним членом Української вільної академії у Нью-Йорку.

Отже, на роки еміграції припадає період активної наукової діяльності Л. Чикаленка. Він захищає дисертацію, знайомиться з найвідомішими археологічними колекціями музеїв Європи та Америки, працює в Польщі, Чехословаччині та Галичині, багато подорожує. Результатом його студій стали численні праці, окремі з яких вважаються капітальними і завдяки їх новаторським ідеям, ім'я Л. Чикаленка стає відоме у широких наукових колах світу. Т. Іванівська відзначала, що у період проживання в Європі Л. Чикаленко переживав «злет творчої праці»¹⁹. Дослідницька праця стала для Л. Чикаленка основною, він осмислює результати попередніх напрацювань, застосовує нову методіку дослідження орнаменту керамічних виробів різних історичних періодів (від палеоліту до неоліту) та на основі цих студій формує нові наукові терміни, використовує методи природничих наук для дослідження виробів мистецтва. Тобто у період еміграції відбувається формування Л. Чикаленка як вченого, значно розширюється його науковий світогляд, завдяки подорожам та дослідженням нових масивів матеріалів у музеях Європи та США. Вченим були написані й частково опубліковані найвідоміші праці. Тому творча спадщина Л. Чикаленка безумовно потребує широкого дослідження із залученням документів переважно закордонних архівів, які в основному там і осіли. На окреме дослідження заслуговує й публіцистика Л. Чикаленка у наукових та популярних часописах на еміграції. Вона відобразить погляди Л. Чикаленка на актуальні питання громадсько-політичного життя України і сформує цілісний образ цього відомого і ще малодослідженого українця.

Джерела та література:

¹ Чикаленко Л. Подорож з проф. Хведором Вовком по Волині (Уривок спогадів з 1909-го року) / Л. Чикаленко // Літопис Волині. – Нью-Йорк – Буенос-Айрес – Вінніпег, 1955. – Ч. 2. – С. 34.

² Там само. – С. 38.

³ Там само. – С. 39-40.

⁴ Іванівська Т. Л.Є. Чикаленко як археолог / Т. Іванівська // Український історик. – Нью-Йорк, 1970. – Ч. 1-3. – С. 133.

⁵ Рада. – Київ, 1913. – № 228. – 6 жовтня. – С. 2.

⁶ Лист В. Винниченка Є. Чикаленкові 22 квітня 1915 р. – ІР НБУВ. – Ф. 293. – № 166.

⁷ Листи Чикаленка Л. Чикаленкові Є. 2 та 20 серпня 1917 р. – ІР НБУВ. – Ф. 44. – № 869, 870.

⁸ Лист Шульгина О. Чикаленкові Є. 13 липня 1920 р. // Є. Чикаленко. Щоденник. 1919 – 1920 / Є Чикаленко. – Київ – Нью-Йорк, 2005. – С. 378.

⁹ Лист Чикаленко-Келлер Г. Чикаленкові Є. 27 листопада 1920 р. // Є. Чикаленко. Щоденник. 1919 – 1920... – С. 498.

¹⁰ ЦДАВО. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 866. Листи різних установ та осіб до Чикаленка Л. Є. за 1920 – 1925 рр. – Арк. 1

¹¹ Лист Лукасевича Є. Чикаленкові Є. 19 жовтня 1920 р. // Є. Чикаленко. Щоденник. 1919 – 1920... – С. 476.

¹² ЦДАВО. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 866. Листи різних установ та осіб до Чикаленка Л.Є. за 1920 – 1925 рр. – Арк. 48-49.

¹³ Там само. – Арк. 7, 9-10.

¹⁴ ЦДАВО. – Ф. 4465. – Спр. 862.

¹⁵ ЦДАВО. – Ф. 4465. – Спр. 863.

¹⁶ Листування проф. д-ра С.І. Гольдемана з інж. Л. Биковським (1952 – 1973). Архівні матеріали. Упорядкував Лев Биковський. – Денвер – Колорадо, 1981. – ЦДАВО. – Ф. 5335. – Оп. 1. – Спр. 1718. – Арк. 17.

¹⁷ Іванівська Т. Вказ. праця. – С. 135.

¹⁸ ЦДАВО. – Ф. 5335. – Оп. 1. – Спр. 1718. – Арк. 36.

¹⁹ Іванівська Т. Вказ. праця. – С. 133.

Оксана Супронюк
Київ

В.В. ДОРОШЕНКО – ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ: ЕМІГРАЦІЙНИЙ ПЕРІОД (1944 – 1963)

Стаття присвячена огляду публікацій з книгознавства та бібліографії еміграційного періоду, написаних Володимиром Вікторовичем Дорошенком (1879 – 1963), творчий доробок якого за радянських часів не був в науковому обігу. Він увійшов в історію українського книгознавства як перший у середовищі української еміграції професійний бібліограф, книгознавець, літературознавець, джерелознавець, громадський і політичний діяч.

Ключові слова: В.В. Дорошенко, бібліографія, українська преса, книгознавство, літературознавство.

This article is a review of bibliological and bibliographic publications of emigration period, written by V. Doroshenko, who is recognised as the first professional bibliograph, bibliologist, literary criticist in Ukrainian emigration, as well as a public and political figure.

Key words: V. Doroshenko, bibliography, Ukrainian press, bibliography, literature studies.

***

Володимир Вікторович Дорошенко (3. 10. 1879 – 25. 08. 1963) увійшов в історію українського книгознавства як перший у середовищі української еміграції професійний бібліограф, книгознавець, літературознавець, джерелознавець, громадський і політичний діяч, він впродовж 35 років був бібліотекарем, а потім директором бібліотеки НТШ. Його заходами і клопотаннями Бібліографічна комісія НТШ у Львові (1909), здійснила першу видатну спробу організації української бібліографії і видала друком 8 томів «Матеріалів до української бібліографії». Він співробітничав у понад 115 періодичних виданнях і альманахах, між якими є такі, що назавжди залишили своє ім'я в історії української культури. Від 1925 року В. Дорошенко був дійсним членом НТШ, від 1946 р. – дійсним членом, а згодом почесним доктором УВАН, а також дійсним членом Українського Наукового товариства у Києві, Українських наукових Інститутів у Варшаві і Берліні та Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. З іменем Володимира Дорошенка пов'язані фундаментальні українські бібліографічні проекти, в тому числі здійснені українською еміграцією після Другої світової війни.

Його життя і творчий доробок тільки починають вивчатися, оскільки у повоєнній радянській Україні його ім'я згадувалося, як правило, в негативному плані як ім'я буржуазного націоналіста і ворога народу, а праці не були в науковому обігу і зберігалися переважно у спецфондах. Найбільш повний огляд його творчого доробку належить Н.Ф. Королевич у її нарисі «Бібліографічна діяльність В.В. Дорошенка (1879 – 1963)» (Київ, 1995), виданому Національною парламентською бібліотекою України у серії «Видатні діячі української книги», вип. 3 (33 с.). У цьому огляді вперше подана повна біографія В. Дорошенка і названі основні його праці. Але оскільки другу частину життя книгознавець жив у еміграції, в США, відомості, що її стосуються, важко приступні, дані про цей період потребують доповнень і уточнень. Публікації його зібрати нелегко, оскільки вони розкидані в різноманітних часописах, що загубилися в еміграційних виданнях часто знищених між першою і другою світовими війнами. Багато з своїх рецензій він вміщував без підпису або під різними псевдонімами і ініціалами, з яких не всі відомі. Відомі з них – Білоцерківець, Божко Л., В., В. Д., В. І., Вол. Д., Володаренко, Дадим, Журба Вол., Книголюб, Куку, Ладим, Ладько, Лікаренко, Лучанин, Маріян, Немирич, Вол. О'Димир, Українець, Василь Петровський, Р. О. та ін.).

Другий період біографії В. Дорошенка умовно починається з 1944 р., коли він змушений був емігрувати зі Львова до Праги. У Львові йому довелося залишити свою приватну бібліотеку, яку дослідник збирав упродовж всього життя. З собою до Праги було забрано архів, деякі бібліографічні матеріали. Частину їх дослідник зберігав у себе в помешканні, частину в Музеї визвольної боротьби України. У Празі працював у Музеї Визвольної боротьби України над впорядкуванням та обробкою матеріалів Союзу визволення України. У березні 1945 р. скинена з літака бомба зруйнувала музей. Під час бомбардування Праги радянськими військами Дорошенко згодився на пропозицію Аркадія Животка віддати свій архів на збереження до очолюваного ним «Історичного кабінету», що знаходився на території Міністерства освіти і вважався дуже надійним сховищем. Виїжджаючи з Праги, коли туди вже ввійшли радянські війська, а отже, конспіративно, дослідник не зміг забрати свій архів. За словами Дорошенка, його архів пізніше потрапив до рук більшовиків та опинився в Архіві історії літератури Академії наук УРСР.

Із Праги Дорошенко виїхав до Німеччини, де мешкав у таборах для переміщених осіб у Карлсфельді під Мюнхеном і в Берхтесгаде-

ні. 4 роки в Німеччині він займався переважно культурно-освітньою роботою та дописував до емігрантських часописів.

Одним з найбільших його досягнень того періоду біографії – була підготовка до друку і видання першого випуску «Українських бібліологічних вістей» (Аугсбург, 1948, УВАН, Серія книгознавство (за ред. В. Дорошенка)), який і донині зберігає своє наукове значення, оскільки задумувався як початок масштабного проекту, що мав збирати і досліджувати найбільш важливі книгознавчі та бібліографічні матеріали. В редакційній передмові до нього зазначалося: «З розвитком українського культурного руху на еміграції, зокрема українського видавничого руху, починає щораз пекучіше відчуватися потреба органу, призначеного питанням, зв'язаним з українською книжкою в найширшому значенні цього слова, – органу, що з одного боку досліджував би питання книгознавства взагалі, а з другого реєстрував би і таким чином зберігав би від забуття і безслідного запропущення найменше навіть явище української друкованої продукції, що повстала на скитальщині за межами Рідного Краю». «Українські бібліологічні вісті» (далі УБВ), йдучи слідом своїх заслужених попередників, як славетні Київські «Бібліологічні вісті» та інші, міститимуть, крім розвідок загально-теоретичного характеру на теми книгознавства, архівознавства і бібліотекознавства:

1. Статті, замітки і матеріали про українську книгу, українську пресу, українські видавництва, книгарні, бібліотеки й архіви в нашому минулому і сучасному;

2. Матеріали і спогади про всі ті втрати і шкоди, що їх коли-небудь зазнали наші видавництва (від цензури тощо), бібліотеки, архіви і музеї, зокрема відомості про ту страшну руїну, що її спричинила отим культурним надбанням остання світова війна;

3. Статті і матеріали про наших діячів на книжному фронті, про їх долю і недолю та посмертні про них згадки;

4. Рецензії та різні праці, що так чи інакше торкаються книжкової справи;

5. Бібліографічні огляди і систематичні покажчики книжкової і часописної літератури сучасної нашої еміграції – реєстри видань і статті на теми згаданого характеру з літератури, історії, етнографії, мовознавства тощо та покажчики літератури про окремих наших визначних діячів на культурно-освітньому полі.

Як супутник до часопису окремими збірниками планувалося видавати «Літопис українського друку на еміграції», який мав містити виключно бібліографічні описи органів преси, книжок, брошур, мап

та інших друків. Крім того окремими випусками мали виходити індивідуальні бібліографії і автобібліографії творів заслужених діячів на полі української культури та покажчики періодичних видань. УБВ планувалося видавати як неперіодичні збірники.

У першому випуску УБВ В. Дорошенку належать: стаття «Пам'яті Євгена Вирового», 12 рецензій на нові книжки про діячів українського слова у рубриці «Огляди і рецензії» та стаття «Літературно-науковий вісник», в якій подано детальний аналіз перших двох періодів функціонування цього часопису. На жаль, вийшов тільки один випуск УБВ, – видання не мало продовження.

Паралельно з УБВ у 1948 р. на еміграції, у Регенсбурзі відновився вихід «Літературно-наукового вісника» (далі ЛНВ), до підготовки якого теж був причетний В. Дорошенко. Часопис ставив собі за мету: «Виходячи з завдань, що породжуються обставинами, ... боронити Україну, боротись за неї і будувати свою власну духовність, культуру і свою власну незалежну українську державу». Вихід першого випуску ЛНВ в еміграції співпав з 50-річчям від заснування цього періодичного видання. Огляд періодів історії «Літературно-наукового вісника» з 1898 р. (двох львівських і київського), того великого внеску і ролі, яку він зіграв в українській журналістиці, літературі і взагалі культурі, у першому еміграційному випуску ЛНВ був написаний В.В. Дорошенком. Ця стаття була розширена, в порівнянні з статтею в УБВ і містила огляд трьох періодів історії ЛНВ. Зокрема, тут було зазначено: «... Поява ЛНВ..., саме в знаменні роковини – століття нової української літератури (1798) і 50-ліття відродження української Галичини (1848) – мала символічне значення. Вона знаменувала об'єднання всіх живих літературних сил цілої Соборної України незалежно від тих меж, що їх «помежували чужі між собою», для однієї спільної цілі – збудувати поки що Соборну Україну хоча б тільки в наших душах і серцях і таким чином приготувати майбутнє державно-політичне об'єднання українського народу у власній самостійній соборній державі». Фундаментальний огляд історії часопису, в першому випуску належить В. Дорошенку. Він ділить її на 4 періоди: 1-й – львівський, від року 1898 до 1906 включно, 2-й – київський з двома добами а) 1907 – 1914; б) 1917 – 1919. 3-й львівський, від травня 1922 до 1933.

ЛНВ першого періоду вдалося об'єднати всі тодішні українські письменницькі сили від старих, як Ганна Барвінок і Д. Мордовець, до наймолодших, як В. Винниченко і П. Карманський. Часопис редагувався І. Франком і цілком виправдав покладені на нього надії. У

кінці 1905 р. впали пута з українського друкованого слова в царській Росії й настала змога видавати українську пресу й на Великій Україні. Щоб не допустити створення двох гілок української культури з центрами у Львові і в Києві, М. Грушевський прийняв рішення перенести ЛНВ до Києва. Ідею соборності, виплекану І. Франком, належало пересадити на родючий великоукраїнський ґрунт. У наступний період історії часопису його редагував М. Грушевський. Як і в попередній час, журнал пропагував всеукраїнські ідеали, ідеали незалежної, самостійної й соборної української держави. В. Дорошенко висвітлює складні історичні події, політичні й культурні поєми, в супроводі яких існував часопис цього часу.

З 1922 головним редактором ЛНВ став Дмитро Донцов. В. Дорошенко, цитуючи його вступну статтю до відновленого в третій період часопису під заголовком «Наші цілі», зазначав: «... вирвати нашу національну ідею з хаосу, в якому вона грозить згинутти, очистити від сміття і болота; дати їй яскравий виразний зміст, зробити з неї стяг, коло якого гуртувалася б ціла нація – ось завдання, до розв'язання котрого разом з іншими хоче спричинитися і відновлений ЛНВ». «Іншими словами: треба готувати бійців за українську державність і, відповідно впливаючи на громадянство, передусім на молодь, виховати новий тип вольової людини, беззастережно відданої національному ідеалові». Стаття В. Дорошенка в ЛНВ про історію часопису є більшою за обсягом і містить інші додаткові історичні факти в порівнянні з статтею на цю тему в УБВ.

У жовтні 1949 Дорошенко разом з родиною прибув до США й оселився в Філадельфії, де жив до кінця життя. Умови життя та праці тут були дуже важкі, оскільки доводилося утримувати родину тільки з заробітку за наукову роботу. Дуже пригнічувала відсутність у Філадельфії конче потрібної для продуктивної наукової праці великої бібліотеки. В. Міяковський, товариш Дорошенка, писав, що з початком еміграції закінчилась золота доба в житті Володимира Вікторовича. З виїздом зі Львова він дійсно був «вирваний з коренем» з того ґрунту, який давав йому можливість творити, працювати. Тим більшого подиву гідні мужність і наполегливість вченого, що зумів у таких умовах залишитися дуже потужним книгознавцем і бібліографом.

У США він продовжив займатися літературно-науковою та бібліографічною роботою, дописуючи до українсько-американських часописів, та працював в НТШ і в УВАН, де очолив книгознавчі секції. Від літа 1952 до осені 1954 працював в редакції щоденника

«Америка» як мовний редактор і коректор, очолював літературно-мистецьке Товариство у Філадельфії. Був членом Об'єднання українських письменників у екзилі «Слово» з дня його організації.

Вагомими публікаціями останніх років життя В. Дорошенка були: «Реєстр українських періодичних видань у вільному світі за рр. 1961 – 1962» у календарі «Свободи» за 1963 р. (окремий відбиток «УВАН, Книгознавча секція») та «Показчик літератури про українську пресу» у «Сучасності», 1963, ч. 6. У «Реєстрі українських періодичних видань у вільному світі за рр. 1961 – 1962» зафіксовано 485 заголовків періодичних видань; упорядник не проминув й малознаних організаційних бюлетенів та іншомовної преси, що її видають українці, також видань карпато-руських та ін., що виходять діалектами української мови. Цей реєстр, ілюстрований фотографіями заголовків видань, є одним з найповніших списків української періодики за кордоном.

Статтю «Показчик літератури про українську пресу» присвячено історії української преси, в якій подано список бібліографічних джерел, що доповнює бібліографію А. Животка «Література до історії української преси», (яка додавалася до його монографії «Історія української преси» Регенсбург, 1945, і була доведена Животком до 1937 р.). В ньому зафіксовані 22 публікації самого Дорошенка, в основі яких лежать бібліографічні огляди різних українських періодичних видань діаспори.

В. Дорошенком був також підготовлений Календар-Альманах «Дніпро» на рік 1945 (Прага, вид. Ю Тищенко-Сірого). Але частину накладу «знищили большевики в травні 1945», а вивезена до Німеччини інша частина накладу згоріла під час бомбардування видавництва Герозе, де вона зберігалася.

Стаття В. Дорошенка «Століття першої газети в Києві» присвячена газеті «Київський телеграф»: 1859 – 1959, (вона була виголошена як доповідь на засіданні книгознавчої секції УВАН у Нью-Йорку 23.10.1959). «Київський телеграф», «газета політична, наукова і літературна» наприкінці 70-х був неофіційним органом київської української громади, що в історії українського руху відома під назвою «Стара громада». Використовуючи привід, – ювілей, дослідник подає й коментує зібрану бібліографію джерел до історії функціонування газети, зазначаючи, що «ніхто з істориків преси на Україні не присвятив газеті жодної уваги, поза короткою згадкою, яку знаходимо в «Історії української преси» покійного Аркадія Петровича Животка». На основі приступних для дослідника джерел

розглядається історія виникнення газети, життєвий шлях її керівників, до її закриття у липні 1876 р. у зв'язку з забороною українства.

В. Дорошенко очолював Книгознавчу секцію УВАН. Одна з видатних праць, надрукованих цією секцією, є «Річник української бібліографії, 1957» О. Данка й М. Лабуньки. Б. Кравців, досліджуючи український видавничий рух за кордоном, відзначав, що цей покажчик є єдиною зреалізованою спробою загальної бібліографії українських книжкових видань поза межами УРСР, в якому було зареєстровано 275 книжок і брошур, 202 українською й решта іншими мовами.

І. К-ий, роблячи огляд наукової й бібліографічної діяльності В.Д., до річниці з дня його смерті, відзначав, що, «тримаючи в руках закордонні огляди україніки Є. Пеленського, Л. Бачинського, Б. Романенчука, Я. Рудницького й інших, – (В. Дорошенко – О.С.) всюди пізнавав своїх послідовників, а в «Бібліографії української бібліографії» Євгена Пеленського (Львів, 1934) бачив закріплену наступниками свою майже піонерську діяльність».

Ім'я Дорошенка користувалося великою повагою серед його колег по праці. До його 70-річного ювілею вийшла стаття у Парижі в журналі «Україна», в якій І. Борщак окреслив основні віхи його творчого шляху. З-поміж відгуків про творчий доробок В. Дорошенка, відзначимо думку М. Мороза: «В. Дорошенко – це вже класик української бібліографії, його прізвище стоїть в одному ряду з І.О. Левицьким, М. Комаровим, І. Калиновичем». На думку О. Данка, після І. Левицького нікого з-поміж українських бібліографів не можна порівняти з В. Дорошенком «не тільки щодо років служби, але й щодо серйозності вкладу в практичну українську бібліографію». Редакція «Української думки» (Лондон) називаючи В. Дорошенка «живою історією НТШ», відзначала: «... не можна не почувати гордості за наших предків та за нашу науку, яка в таких невідрадних умовах праці творила для нації такі цінності».

Джерела та література:

1. Володимир Дорошенко (Некролог) // Київ, Філадельфія. – 1963. – № 3/4. – С. 71. Див. також: Кобринська А. В. Дорошенко – визначний бібліограф / А. Кобринська // Листи до приятелів. – Нью-Йорк – Торонто, 1963. – № 11/12. – С. 13-17.
2. Пеленський Є., Кузеля З. Бібліографія (історія української бібліографії) / Є. Пеленський, З. Кузеля // Енциклопедія українознавства. – В 2-х т. – Т. 1. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – С. 967.
3. Данко О. Володимир Дорошенко – праця для книжної культури /

О. Данко // 125 років Київської української академічної традиції: 1861 – 1986. – Нью-Йорк, 1993. – С. 420.

4. Микитка С. Володимир Дорошенко: З нагоди 75-річчя визначного вченого й громадянина / С. Микитка. – Філадельфія, 1955. – С. 11. Див. також: Міяковський В. Володимир Вікторович Дорошенко (1879 – 1963): (У п'ятиліття смерті) / В. Міяковський // Український історик. – 1969. – № 1/3. – С. 47-55; Мороз М.О. Видатний бібліограф і літературознавець Володимир Дорошенко / М.О. Мороз // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди. – Львів, 1996. – С. 102-108; Супрунюк О. Шевченкознавчі праці Володимира Дорошенка / О. Супрунюк // Київська старовина. – 2000. – № 4. – С. 162-169; Рибчинська Н. Бібліографічна франкіана Володимира Дорошенка / Н. Рибчинська // Вісник Львівського університету: Серія мистецтвознавство. – Вип. 6. – ЛНУ ім І. Франка, 2006. – С. 121-129; Супрунюк О., Дегтяренко Л. Книгознавчі та бібліографічні праці В.В. Дорошенка періоду еміграції (1944 – 1963) / О. Супрунюк, Л. Дегтяренко // Наукові праці НБУВ. – Вип. 19. – Київ, 2007. – С. 479-487; Див.: Іван К-ий [Коровицький Іван]. Володимир Дорошенко / І. Коровицький // Слово: Збірник 2. – Нью-Йорк, 1964 / Об'єднання укр. письменників в екзилі. – С. 285 (псевдонім І. К-ий розкрито у вказ. далі публікації Ф. Погребенника); Погребенник Ф.П. Дорошенко Володимир / Ф.П. Погребенник // Українські письменники: Матеріали до біобібліографічного словника. – К., 1996. – Вип. 4. – С. 18; У вказ. праці С. Микитки названі періодичні видання, в яких друкувався В. Дорошенко і якими псевдонімами користувався в кожному з видань (С. 23-25).

5. Данко О. Вказ. праця. – С. 424.

6. Дорошенко В. Завваги з приводу покажчика до Шевченка / В. Дорошенко // Свобода. – Джерсі Сіті, 1962. – 18 липня. – № 135. – С. 3; Данко О. Вказ. праця. – С. 431.

7. Від редакції // Українські бібліологічні вісті УВАН. Серія Книгознавство. – Авгсбург, 1948. – С. 3.

8. Редакційна передмова // Літературно-науковий вісник. – Регенсбург, 1948. – Книжка 1 (на чужині). – С. 5.

9. Дорошенко В. «Літературно-науковий вісник»: З нагоди 50-річчя заснування / В. Дорошенко // Літературно-науковий вісник. – Регенсбург, 1948. – Книжка 1 (на чужині). – С. 47-55.

10. Там само. – С. 47.

11. Там само. – С. 52.

12. Міяковський В. Вказ. праця. – С. 50.

13. Микитка С. Вказ. праця. – С. 11.

14. Іван К-ий. Вказ. праця. – С. 287.

15. Там само. – С. 285.

16. Дорошенко В. Показчик літератури про українську пресу / В. Дорошенко // Сучасність. – Мюнхен, 1963. – № 6. – С. 111-120 (передрук: «Показчик літератури про українську пресу: Спогади, замітки й показчики, що появилися у виданнях, друкованих на Заході в 1945 – 1962 роках». – Мюнхен. Книгознавча секція УВАН у США, 1963).

17. Див.: Микитка С. Вказ. праця. – С. 22-23.

18. Дорошенко В. Століття першої газети в Києві («Киевский телеграф», 1859 – 1959) / В. Дорошенко // Сучасність. – Мюнхен, 1961. – № 10. – С. 95-101. (Див. також: публікації В. Дорошенка, присвячені різним аспектам дослідження еміграційної преси. (С. Микитка. Вказ. праця. – С. 16.)

19. Див.: Кравців Б. Українська книжка в діаспорі: Альманах Українського народного союзу на рік 1875. Річник 65/ Б. Кравців. – Джерсі Ситі – Нью-Йорк, [1975]. – С. 87.

20. Іван. К-ий. Вказ. праця. – С. 284.

21. Борщак І. Володимир Дорошенко: до 70-літнього ювілею / І. Борщак // Україна. – Париж, 1950. – № 4. – С. 282-284.

22. Мороз М. Вказ. праця. – С. 104.

23. Данко О. Вказ. праця. – С. 442.

24. Цит. за: Микитка С. Вказ. праця. – С. 33.

Анатолій Трембіцький
Хмельницький

РОДИНА СІЦІНСЬКИХ-СІЧИНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО В ПРАЗІ (1923 – 1945 РР.)

В статті висвітлено наукову діяльність Українського історично-філологічного Товариства в Празі (1923 – 1945 рр.), здійснена спроба визначити його значення для розвитку вітчизняної історичної науки, а також відображено участь в його роботі членів української родини Сіцинських-Січинських, зокрема о. Євфимія Сіцинського та відомого дослідника Володимира Січинського. Дослідження містить детальний історіографічний огляд даної проблеми, а також визначено вплив УІФТ на розбудову інших наукових інституцій українців за кордоном.

Ключові слова: українська еміграція, Прага, Українське історично-філологічне Товариство, В. Січинський, наукова та організаційна діяльність.

This article highlights scientific activity of the Ukrainian historical and philological Association in Prague in 1923-1945. Also, author has made an attempt to define its role in development of Ukrainian historical science and to reflect the contribution to its work of Sitsinsky-Sichynsky family's members. The article contains detailed historiographic review of the topic, and defines UHPA's influence on a development of other scientific institutions of Ukrainian Diaspora.

Key words: Ukrainian emigration, Prague, Ukrainian historical and philological Association, V. Sichynsky scientific and organizational activities.

***

Внаслідок поразки національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1921 рр. найсвідоміша українська інтелектуальна, мистецька та політична еліта, вимушено, через переслідування за політичною ознакою, покинула окуповану більшовиками рідну землю й знайшла притулок на теренах Європи. Проте українці навіть за складних еміграційних умов не уявляли свого існування без наявності кваліфікованих академічних, наукових і політичних сил, які б репрезентували Україну на чужині й допомагали їм зберегти свою національну ідентичність, а також досвід трагічного державотворчого процесу. Так, у цей міжвоєнний період одним із найголовніших українських центрів була Прага – фактичний «Оксфорд» укра-

їнської еміграції, де було найсильніше скупчення інтелектуальних кадрів і студентства поза межами України, адже тут, а також у Подєбрадах, діяли науково-освітні інституції – Український вільний університет (УВУ), Українська студія пластичних мистецтв (УСПМ), Українське історико-філологічне товариство в Празі (УІФТ), Українське товариство прихильників книги (УТПК), Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (УВПІ) та гімназія при ньому, Українська господарська академія в Подєбрадах (УГА) та її правонаступник Український технічно-господарський інститут заочного навчання, Українська наукова асоціація (УНА), Український академічний комітет (УАК), Український громадський видавничий фонд (УГВФ), Український інститут громадознавства (УІГ), які надавали українським емігрантам «можливість здобувати повноцінну вищу освіту»¹. Проводили свою діяльність інші культурні та мистецькі об'єднання, численні українські видавництва, а також Музей визвольної боротьби України (МВБУ), з яким дуже активно співпрацював В. Січинський, подарувавши цілий ряд цінних документів особового походження, допомагає опрацьовувати матеріали фондів².

Таким чином, на теренах молоді Чехословацької республіки, де склалися найкращі умови перебування завдяки підтримці уряду республіки до українського народу, знайшла свій притулок і згуртувалася значна кількість української інтелігенції, яка, опинившись на чужині, змогла адаптуватись до нових умов свого існування й продовжити різнобічну інтелектуальну працю, заснувавши цілу низку українських науково-освітніх установ, товариств, організацій, спілок тощо. На жаль, у радянські часи історичні дослідження діяльності української міжвоєнної еміграції в ЧСР мали упереджений характер. Проте українські емігранти-інтелігенти були впевнені, що «прийде час, коли наші майбутні історики будуть досліджувати життя й чинність української еміграції, яка повстала після останньої нашої національної катастрофи»³. З проголошенням незалежності України, вітчизняні історики поновили дослідження проблем діяльності науково-освітніх інституцій створених українськими емігрантами на теренах Чехословацької Республіки в міжвоєнний період. Однак, не зважаючи на наявність значної джерельної бази, історіографія досліджуваного питання й досі залишається обмеженою, відсутні ґрунтовні монографічно-дисертаційні праці, які б узагальнили й систематизували діяльність українських науково-освітніх інституцій в Празі, а саме Українського історично-філологічного това-

риства, а також ролі та внеску його членів, зокрема, членів родини Сіцинських-Січинських, в історію та культуру України.

Першим дослідником, який розпочав вивчати діяльність Українського історично-філологічного товариства був В. Січинський. Саме він, під криптонімом «Я. К.», опублікував у часопису «Діло» статтю «З українського мистецького життя в Празі» (Львів, 1924), в якій вперше висвітлив діяльність УІФТ, Товариства Українського пластичного мистецтва та Українського громадсько-видавничого фонду, а також подав деякі аспекти діяльності найбільш активних членів цих науково-освітніх та видавничих установ⁴. Він же видрукував у часопису «Нові шляхи» працю «Українське історично-філологічне товариство в Празі» (Львів, 1929)⁵, в якій висвітлив роль і значення цієї наукової інституції. Але, на жаль, сучасні дослідники діяльності Товариства майже не використовують праць знаного подлянина В. Січинського.

Більшість сучасних досліджень діяльності науково-освітніх інституцій української еміграції в Празі, в т. ч. й Українського історично-філологічного товариства, базується на фундаментальних працях відомого дійсного члена і з 1929 – секретаря УІФТ С. Наріжного «Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами» (Прага, 1942. – Ч. 1; Київ, 1999. – Ч. 2)⁶. Вперше деякі аспекти діяльності Товариства він подав у газеті «Тризуб» (Париж, 1928)⁷, а також залишив цінні рукописні спогади про голову УІФТ Дмитра Антоновича (1877 – 1945)⁸. Крім того, висвітлив 15-літні здобутки УІФТ у «Працях Українського Інституту в Америці. I» (Прага, 1939)⁹, пізніше виданій окремою брошурою (Прага, 1940)¹⁰ та перевиданій в незалежній Україні (1999)¹¹. Водночас, певні аспекти діяльності Українського історично-філологічного товариства та наукові здобутки його членів відображали в своїх працях науковці, які мешкали за межами України, серед них О. Бочковський (Подебради, 1930)¹², В. Біднов (Прага, 1931)¹³, М. Галаган (Прага, 1938)¹⁴, Д. Антонович (Регенсбург, 1947; Київ, 1993)¹⁵, Д. Дорошенко (Б. м. і б. р.)¹⁶, О. Оглоблин (Нью-Йорк)¹⁷, Б. Єржабкова (Прага, 2005)¹⁸, О. Пеленська (Нью-Йорк – Прага, 2005)¹⁹ тощо. Діяльність УІФТ у сфері культури фрагментарно подала К. Антонович у праці «З моїх споминів» (Вінніпег, 1973)²⁰, а також залишила невелику, але «творчо надзвичайно виразну колекцію творів... 7 олійних робіт і 14 рисунків пастеллю, олівцем, вуглем»²¹, серед яких портрети членів УІФТ – «Портрет проф. Української Господарської Академії в м. Подебради Ольгерда Борковського»,

«Портрет археолога Івана Борковського» (1937)²².

В Україні цю проблему частково вивчали і висвітлювали в своїх публікаціях знані дослідники Г. Божук і В. Зілгалов (1992)²³, В. Ульяновський та С. Ульяновська (1993)²⁴, О. Боряк (2005)²⁵, М. Шафовал, Р. Яремко (2005)²⁶, О. Чечина (2006)²⁷, Г. Саган (1999, 2003)²⁸ та ін. Українські історики підготували низку дисертаційних досліджень з проблем діяльності міжвоєнної еміграції спрямованої на відновлення української державності та розвиток національної науки та культури. Так, першу спробу комплексного дослідження цієї діяльності зробив В. Стремидло (1994)²⁹, який частково торкнувся й історії діяльності УІФТ та подав його загальну характеристику. Аналізу культурно-освітньої та наукової діяльності українців-емігрантів на території ЧСР та Німеччини присвятила свою дисертацію Т. Бублик (1997)³⁰. Певні аспекти науково-педагогічної, культурно-освітньої, громадсько-політичної діяльності українських науковців-емігрантів показали в своїх дослідженнях Д. Бурім (1997), І. Саламаха (1998), В. Швидкий (2000), О. Яцишина (2004)³¹. Найбільш ґрунтовний аналіз культурно-освітньої та наукової діяльності української еміграції міжвоєнного періоду в ЧСР, зробив у своїй дисертації доктор історичних наук С. Віднянський (1997)³², звертаючись до цієї проблеми і в інших публікаціях (1993, 1994, 1995, 2007)³³. Однак, всі вони не ставили за мету всебічно відтворити науково-освітню діяльність та висвітлити наукові здобутки його членів, а лише частково й побічно зупинялися на цій проблемі, через багатоаспектність та великий обсяг досліджень пов'язаних з українською еміграцією міжвоєнного періоду. Зібраний і проаналізований ними фактичний матеріал полегшив реалізацію цього завдання для наступних досліджень багатой спадщини української політичної, науково-освітньої та культурної еміграції.

Варто зауважити, що наукові здобутки членів УІФТ оприлюднювали – «Науковий збірник Українського університету в Празі» (1923, 1930)³⁴, «Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі» (1925, 1930)³⁵, «Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі» (1926, 1939, 1941, 1942, 1944)³⁶, «Справоздання про діяльність Українського історико-філологічного товариства в Празі» (1924)³⁷, «Праці Українського Інституту в Америці. I» (1939), газети «Тризуб» (Париж, 1925)³⁸ і «Нова Україна» (Прага, 1922, 1923, 1925)³⁹, двотомник «Український Вільний Університет в Празі в роках 1921 – 1931» (Прага, 1931)⁴⁰. Деякі аспекти діяльності УІФТ, його голови Д. Антоновича та членів То-

вариства, висвітлювалися на Українському Науковому з'їзді в Празі 3-7 жовтня 1926 р. (1928)⁴¹, Міжнародній конференції «Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny: k 80. výročí založení: sborník příspěvků z konference» (Прага, 2005)⁴², Міжнародній науковій конференції, присвяченій 130-річчю з дня народження Дмитра Антоновича – видатного українського вченого-мистецтвознавця, громадського і політичного діяча, організатора наукового і культурного життя (2007). Короткі статті-гасла з цієї проблеми подали такі довідкові видання («Енциклопедія Українознавства-I», 1949)⁴³, («Енциклопедія Українознавства-II», 1980)⁴⁴.

Враховуючи викладене, нами на підставі усіх наявних джерел, історіографічної бази та з урахуванням нового рівня наукового осмислення, зроблена спроба зважено й об'єктивно висвітлити наукову діяльність Українського історико-філологічного товариства в Празі, його значення для вітчизняної історичної науки, а також відобразити участь в його роботі членів української родини Січінських-Січинських та багатьох професорів Кам'янець-Подільського державного українського університету. Адже, всебічне висвітлення плідної наукової праці членів УІФТ, ґрунтовний аналіз їхньої наукової спадщини та визначення її місця в історії й культурі України, її впливу на розвиток української історичної науки в міжвоєнний період, на нашу думку, повинно стати предметом повноцінного і ґрунтовного дослідження вітчизняної історичної науки. Так, перед професорсько-викладацьким складом урочисто відкритого в Празі 23 жовтня 1921 р. УВУ, стояло відповідальне завдання, забезпечити отримання вищої освіти молодими українцями-емігрантами⁴⁵. Поряд з науково-педагогічною працею, професори УВУ розгортали й наукову діяльність, важливою передумовою якої були живі традиції наукової праці в Україні, адже серед професорського складу університету були представники української науки Наддніпрянщини та Наддністрянщини, східної Слобожанщини, Буковини та Галичини, північно-західної Холмщини, і навіть Кубані, які прибули до Праги з усталеними традиціями товариської співпраці на науковій ниві. Все це спонукало учених і професорів УВУ не тільки до продовження індивідуальної наукової діяльності, але й до заснування українських наукових осередків необхідних для плідної спільної наукової праці та обміну думками з фахівцями з певних галузей знань, до відновлення наукових традицій, які були усталеними в Україні⁴⁶.

Думка щодо заснування при УВУ товариства для наукової співпраці виникла в Дмитра Антоновича⁴⁷, ще під час перебування УВУ

у Відні⁴⁸. Значно пізніше С. Наріжний, характеризуючи його діяльність, як ініціатора заснування УІФТ, писав, що Дмитро Антонович «присвятив для України біля п'ятдесяти літ своєї праці й життя. Його праця була в різних ділянках – політичній, громадській, державній і науковій. В кожній з цих ділянок він займав передові пости: був політичним авторитетом, міністром, дипломатичним репрезентантом України, ректором університету і так далі. Був він одним з ініціаторів відродження української державності в ХХ ст. і з будівничих плановиків Української Народної Республіки. Як державний діяч, він не мав такої популярності, як М. Грушевський, В. Винниченко і С. Петлюра, але його ідеологічний вплив не був менший, ніж у кожного з цієї трійки. Працюючи в різних ділянках, Д. В. Антонович мав багато співробітників. Не знаю, чи мав він між ними ще когось, з ким постійно і без перерви працював так довго, як зі мною в Празі в таких наукових установах, як УВУ, Українське Історично-Філологічне Товариство й Музей ВБУ...»⁴⁹.

При вирішенні питання щодо заснування в Празі Українського наукового товариства, в якому б об'єдналися всі університетські і наукові сили української еміграції, що безпосередньо не були пов'язані з діяльністю навчального закладу⁵⁰, зустрілися дві концепції цієї проблеми – австрійських та російських університетів. Так, професори, що раніше працювали у вищих закладах Австрії, вважали, що діяльність такого наукового товариства може ускладнювати і навіть перешкоджати науковій роботі університету⁵¹. Після тривалих дискусій, було досягнуто компромісу, і на заміну одного універсального наукового товариства при УВУ було утворено декілька вузькофахових наукових товариств – медичне, педагогічне, правниче, історико-філологічне, яке, до речі, існувало майже 23 роки (1923 – 1945) та інші⁵².

Ідею Д. Антоновича щодо утворення наукового товариства при УВУ активно підтримали професори філософічного факультету університету – П. Андрієвський, В. Біднов, Д. Дорошенко, Ол. Колесса та В. Щербаківський. Вони після детального обговорення справи на своєму зібранні 30 травня 1923 р. ухвалили негайно заснувати «Українське історико-філологічне товариство в Празі»⁵³. На цьому установчому зібранні фундатори обрали тимчасову президію Товариства в складі – Д. Антонович (голова), В. Біднов (секретар)⁵⁴. Повідомлення про заснування УІФТ із запрошенням взяти участь у першому публічному засіданні призначеному на 7 червня 1923 р., були надіслані професорам філософічного факультету УВУ, про-

фесорам історичного факультету Карлового університету, а також співробітникам українських наукових установ – УГА в Подєбрадах та УВПІ ім. М. Драгоманова. Українську громаду Праги про цю подію поінформували через оголошення в україномовних газетах «Студентський дім» та «Українська хата»⁵⁵.

Перше засідання новоствореного наукового осередку – УІФТ, відбулося 7 червня 1923 р., за присутності 60 осіб. Перед учасниками зібрання виступили Д. Дорошенко зі своєю доповіддю «Пам'яті О.І. Левицького та І.М. Каманіна» та В. Біднов з доповіддю «Усне повествование запорожца Н.Л. Коржа». На цьому ж засіданні першими членами УІФТ було обрано 11 осіб⁵⁶. Варто зазначити, що на цьому ж зібранні планувалося заслухати доклад професора Д. Антоновича, однак він був відкладений на наступне друге засідання⁵⁷, яке відбулося вже 13 червня 1923 р. На ньому було прийнято рішення, що діяльністю Товариства має керувати управа, кожен член якої б мав чітко визначені обов'язки. До її постійного складу були обрані члени тимчасової президії Товариства – Д. Антонович (голова), В. Біднов (секретар)⁵⁸, а також до управи додатково введений Ол. Колесса (заступник голови)⁵⁹.

Головною метою новоствореного наукового Товариства було «об'єднати в науковій праці всіх українських на еміграції філологів і істориків, що науково працюють в галузі чистої лінгвістики та історії»⁶⁰, тобто всіх науковців які проводили дослідження з історії України, історії мови та літератури, історії філософії, історії права, історії економічних відносин, історії пластичного мистецтва, історії культури, музики й театру, етнографії тощо⁶¹. УІФТ з перших днів свого утворення, обмежуючи свою діяльність суто науковими завданнями і намагаючись стати потужним культурно-науковим осередком української еміграції, основною формою вважало такі різноманітні напрями своєї науково-дослідної та просвітницької діяльності: проведення регулярних прилюдних наукових засідань⁶²; виголошення наукових доповідей і рефератів членами УІФТ⁶³; організація і проведення широких наукових дискусій з різних питань за участю всі присутніх, тобто обмін думками з приводу прочитаних доповідей і рефератів⁶⁴; обґрунтування наукових концепцій⁶⁵.

Швидкому розгортанню та налагодженню наукової діяльності новозаснованого УІФТ сприяло те, що при створенні подібної наукової інституції в умовах еміграції його засновниками був врахований і використаний набутий ними певний досвід праці в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові (1873), Історичному Товаристві

Нестора-Літописця у Києві (1873), Історично-філологічному товаристві при Харківському університеті (1876), Українському науковому товаристві в Києві (1907), Історико-філологічному відділу національної Академії наук (1919), наукових товариствах Кам'янець-Подільського, Катеринослава, Одеси, Полтави тощо. Крім того були враховані усі аспекти розгортання наукової діяльності тогочасними європейськими науковими спільнотами та створення в 1921 р. подібних осередків та інституцій в системі Академії наук України⁶⁶. З кожним новим засіданням кількість членів Товариства, яких, до речі, обирали таємним голосуванням, збільшувалася. Поступово УІФТ об'єднало, крім професорів філософічного факультету, факультетів суспільних наук і права УВУ, українських учених з інших українських вищих навчальних закладів – Української господарської академії в Подєбрадах, Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова⁶⁷, а також лекторів, асистентів, членів інших науково-освітніх товариств та установ Чехословаччини⁶⁸. УІФТ активно залучало до роботи й молодих українських науковців, серед яких подолянин В. Січинський та ін.⁶⁹ Вже на кінець першого року діяльності Товариство нараховувало 29 дійсних членів та 2 члени-співробітники⁷⁰, було проведено одне установче і 18 наукових прилюдних зібрань, на яких заслухано 24 доповіді дійсних членів УІФТ⁷¹.

Згодом членами Товариства стали й представники української науки, українські історики та філологи, що мешкали й працювали далеко поза межами Чехії, а саме в Австрії, Америці, Галичині, Закарпатті, Західній Україні та Слобожанщині, Німеччині, Польщі, Фінляндії, Франції. Таким чином, УІФТ, як наукова інституція, ставши єдиним центром українських наукових сил на еміграції, зосередило найкращі і найактивніші її культурні сили, що емігрували з різних регіонів України, що сприяло поступовому набуттю ним всеукраїнського характеру⁷². Пізніше його секретар та історіограф професор С. Наріжний писав: «В цьому відношенні Товариство від початку стало в повному значенні всеукраїнською соборницькою організацією»⁷³. Певним підтвердженням визнання наукових здобутків членів УІФТ за межами Чехословаччини є те, що наукові реферати членів Товариства зачитувалися на засіданнях секцій Всеукраїнської Академії наук, як доповіді позаштатних співробітників ВУАН. Так, серед них, у 1929 р. були зачитані реферати В. Січинського «Вишгородські ротонди» і «Ротонди на Україні»⁷⁴.

Діяльність Товариства йшла згідно з наміченими планами і з

кожним роком збільшувалася кількість його членів. Загалом же за весь період свого існування УІФТ мало в своєму складі максимум 57 дійсних членів⁷⁵, хоча О. Чечина подала список із 62 його членів⁷⁶, а за іншими даними їх було – 65⁷⁷. Варто зазначити, що найбільш його активними членами аж до його ліквідації були – Д. Антонович (†12.11.1945), Л. Білецький, П. Богацький, Д. Дорошенко, І. Огієнко, С. Сірополко, В. Січинський, В. Щербаківський та ін. Завдяки досвіду та енергії Дмитра Антоновича, одного із ініціаторів утворення Товариства, який беззмінно обіймав посаду голови УІФТ аж до припинення його праці в зв'язку з радянською окупацією Праги, який від першого й до останнього дня проводив засідання УІФТ, і лише за його відсутності в Празі, декілька засідань проходили під головуванням інших членів управи, вирішував всі поточні справи та репрезентував науковий осередок назовні, Товариство здобуло симпатії української наукової еліти та українського громадянства⁷⁸. Під час академічного року Товариство щотижнево проводило свої прилюдні наукові зібрання, на яких виголошувалися наукові доповіді, або читалися реферати з тієї чи іншої проблематики⁷⁹. Завдячуючи організаторським здібностям та вмільй праці Д. Антоновича Товариство вижило в найскладніших умовах еміграції, хоча його члени часто були змушені змінювати місця проживання, праці, а іноді й фах⁸⁰. Він, як голова УІФТ, зумів надати науковим зібранням регулярності, академічності⁸¹ і сталості, що досить позитивно впливали на саму організацію діяльності УІФТ і плідність праці його членів⁸². Досить значну роботу проводив і секретар управи УІФТ Василь Біднов, який готував і скликав засідання, ретельно вів протоколи, проводив листування Товариства з іншими науково-освітніми осередками та установами, часто виступав з доповідями⁸³, зокрема з докладом «Бібліографічна діяльність о. Євфимія Січинського» (1931)⁸⁴, а також займався підготовкою та виданням наукових праць членів УІФТ⁸⁵.

Аналіз науково-дослідної і просвітницької діяльності Українського історично-філологічного Товариства в Празі свідчить про різноманітність тематики наукових зацікавлень його членів, хоча головним предметом їх наукової праці була україністика⁸⁶. У порівнянні з іншими науково-освітніми товариствами, які діяли на теренах Чехословаччини, УІФТ вирізнялося від інших наукових осередків тим, що було виключно науковим осередком, не пов'язаним з виконанням будь-яких інших професійних завдань; його членами могли стати лише особи з вищою освітою, які вже мали опубліковані наукові праці; продуктивністю своєї праці⁸⁷. Варто зазначити, що

українознавчі дослідження були досить високо оцінені на другому Українському науковому з'їзді в Празі (1932), особливо був виділений вагомий внесок у розвиток української науки професорів УВУ і членів УІФТ⁸⁸.

За 15-ліття існування УІФТ, як зазначав С. Наріжний, відбулося 404 наукових засідань, на яких було оголошено та обговорено 611 (за іншими даними 614⁸⁹) доповідей та рефератів⁹⁰ 46 доповідачів⁹¹. Після нетривалої перерви в 1938 – 1939 рр., УІФТ відновило свою діяльність проводячи щорічно в середньому 20 засідань. Так, у 1939 – 1941 – УІФТ провело 38 наукових зібрань, на яких обговорено 48 доповідей⁹². Загалом же, УІФТ припинило свою діяльність у зв'язку з радянською окупацією Праги і переїхало до Мюнхена, де в 1945 р. лише на короткий час під головуванням В. Щербаківського відновило свою діяльність⁹³. Все це дало підстави С. Наріжному стверджувати, що за кількістю і регулярністю проведених наукових засідань та прочитаних доповідей і рефератів, УІФТ не мало собі рівних серед подібних українських науково-освітніх інституцій, як на теренах України, так і за їх межами⁹⁴. Варто зазначити, що більшість із 611 наукових доповідей та рефератів були оригінальними науковими розвідками. Так, зокрема, маловивчені питання з мистецтвознавства України в своїх наукових рефератах висвітлювали – Д. Антонович, В. Січинський⁹⁵.

При цьому насамперед слід згадати, що своєю активною позицією серед членів Товариства виділявся подолянин Володимир Січинський. Так, для обговорення вже на одному з перших зібрань УІФТ були представлені виступи В. Січинського «Нова теорія походження Київської Русі» та К. Чеховича «Початки української нації»⁹⁶, згодом підсумки цієї наукової прилюдної дискусії були надруковані окремим виданням під назвою «Откоуду есть пошла Руская Земля...»⁹⁷. Крім того, 27 листопада 1923 р. мало відбутися наукове зібрання, на якому заплановано доповідь В. Січинського «Українська хата в околицях Львова»⁹⁸, це зібрання дійсно відбулося, про що свідчить запис «Реф. читаний на зібранню Укр. наук. т-ва в Празі» на обкладинці виданого реферату окремою брошурою (Львів, 1924)⁹⁹.

Загалом же серед членів Товариства існувала стала практика, щодо апробації їхніх виступів на засіданнях, а вже згодом вони виголошувалися на досить поважних міжнародних наукових форумах різного рівня, або публікувалися в поважних наукових часописах. Так, апробацію на зібраннях УІФТ в 1928 р. пройшли реферати

В. Січинського з історії української архітектури «Сутківська твердиня» і «Ротонда в Мукачеві»¹⁰⁰, які потім були доопрацьовані та видрукувані в 1929 – у видавництвах Києва і Львова¹⁰¹. Вчений також досить часто виступав на прилюдних засіданнях УІФТ зі своїми доповідями, в яких торкався проблем:

- традиційного українського будівництва та його архітектурних форм – «Архітектура міста Лаврова», «Будівництво міста Потилича (частина 1 – історична)», «Походження вежі Корнякта у Львові (на підставі аналізу архітектурних форм)» та інші;

- української сакральної архітектури, тобто архітектури храмових споруд – «Бойківський тип церков», «Велика Лаврська церква по гравюрах XVII та XVIII ст.», «Досліди над будовою св. Юра (погляд В. Пархоменка)» та інші;

- окремих видів традиційного та професійного українського мистецтва – «Гравер Леон Тарасевич», «Методична схема до пластичного мистецтва», «Початки українського граверства», «Українська порцеляна (Волинь XVIII – XIX ст.)», «Українське шкло XVI – XIX ст.»¹⁰².

Досить часто В. Січинський перед представленням своїх наукових праць на різних міжнародних наукових форумах, з метою апробації зачитував їх тези на засіданнях Товариства. До них можна віднести доповідь «Українське дерев'яне будівництво й метод його дослідження», з якою він виступив на I з'їзді слов'янських етнографів та географів (Прага, 1924), а потім опублікував (Прага, 1926)¹⁰³, науковий реферат «Етрусський дім і гуцульський осідок» виголошений ним на II з'їзді слов'янських етнографів та географів (Варшава, 1927), пізніше опублікований в матеріалах з'їзду (Krak w, 1930)¹⁰⁴, значне зацікавлення викликала його доповідь «La genese et l'evolution des formes des tours et des clochers de bois en Ukraine» («Генеза та еволюція форм дерев'яних споруд України») прочитана на Першому Міжнародному конгресі народного мистецтва (Прага, 1928), опублікована в матеріалах конгресу (Paris, 1928)¹⁰⁵, а також доповідь «Ужиткове мистецтво в системі мистецького виховання» оприлюднена на Першому Українському педагогічному конгресі (1936) та пізніше опублікована (Львів, 1938)¹⁰⁶.

Цілий ряд спеціальних засідань Товариства було присвячено пам'яті покійних членів УІФТ, а також ювілеям знаних представників української науки та культури¹⁰⁷. Окремі спеціальні засідання Товариство присвячувало також ювілеям культурних та історичних подій¹⁰⁸. Щороку в березні проводились зібрання присвячені

Т. Шевченку¹⁰⁹. Товариство влаштувало ювілейні зібрання й на честь своїх дійсних членів, серед них варто відзначити прилюдне засідання 25 травня 1931 р. присвячене 50-річчю наукової праці видатного українського діяча Є. Сіцінського (1859 – 1937), на якому із докладами виступили його члени Д. Антонович, П. Богацький, В. Біднов та В. Щербаківський, в яких подали відомості про його життя і науково-громадську діяльність, а також підкреслили її значення для історії та культури України. В подальшому В. Біднов опублікувавши цю доповідь в часопису «Книголюб» (Прага, 1931) писав, що в «червні 1931 р. сповнилося 50 літ науково-літературної діяльності протоієрея Євфимія Йосиповича Сіцінського, визначного дослідника Поділля щодо його минулого. З огляду на те, що ця особа являється не тільки невтомним, продуктивним істориком та археологом, а й визначним українським діячем Подільського краю, наше громадянство не забуло згадати про такий ювілей»¹¹⁰. Водночас варто відзначити, що на це ювілейне засідання присвячене 50-річчю наукової діяльності Є. Сіцінського, відгукнулися й інші науковці та наукові інституції. Так, лектор права Української господарської академії в Подєбрадах В. Приходько в опублікованому в «Літературно-науковому віснику» (Львів, 1931) своєму відгуку на цю подію писав, що «ціле культурне Поділля, а з ним і Україна обходять небуденне свято. Цього дня завершається п'ятдесят літ діяльності, можемо сміливо сказати-великого Подолянина; великого своєю працею протоієрея і універ. професора Евфима Сіцінського»¹¹¹. Головна заслуга цього славного «сина Поділля», – «це його роботи по історії Поділля. Тут він залишає таку цінну спадщину, що з неї будуть черпати ще цілі покоління істориків Поділля та України»¹¹². Підсумовуючи наукові здобутки вченого В. Приходько відзначав: «Ми по справедливості не знаємо нікого серед Подолян – щоби стільки зробив для свого краю. Наше Поділля, зі своїми мрійними селами й містами, старовинними церквами й монастирями і задивленими в глиб віків фортецями та замками – складає сьогодні пошану своєму достойному Громадянинові»¹¹³.

Підтримуючи почин УІФТ, на пошану п'ятдесятиліття наукової праці «одного з найстарших своїх дійсних членів і найдавніших співробітників Записок, – найвизначнішого дослідника історії Поділля»¹¹⁴ Євфимія Сіцінського відбулося й окреме засідання історично-філософської секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (значна кількість членів УІФТ одночасно була членами НТШ, в т.ч. й В.Січинський), про яке голова цієї секції І. Крип'якевич у стат-

ті «П'ятдесятиліття наукової праці Євфима Сіцінського» (Львів, 1931) писав, що «справді широкий розмах і високий рівень здобули подільські видавництва щойно завдяки працям Є.О. Сіцінського»¹¹⁵, «в яких він положив такі монументальні основи під історію Поділля»¹¹⁶.

Крім упорядження наукових засідань Українське історико-філологічне Товариство виконувало й науково-організаційні та репрезентаційні функції, приймаючи активну участь в організації та роботі наукових форумів різного рівня – українських, слов'янських, європейських і світових. У багатьох із цих наукових форумах приймав участь В. Січинський, виступаючи із доповідями на Всеслов'янських географів та етнографів в Празі та Варшаві¹¹⁷, Першому Міжнародному конгресі народного мистецтва в Празі¹¹⁸, Першому Українському педагогічному конгресі¹¹⁹. А про Перші міжнародні конгреси народного мистецтва (Прага, 1928)¹²⁰ та слов'янських філологів (Прага, 1929)¹²¹ опублікував цінні праці. Був членом підготовчого комітету Міжнародного з'їзду бібліотекарів і приятелів книги (Прага, 1926) та під час його проведення впорядкував цінну колекцію українських видавничих знаків і екслібрисів, у т.ч. із особистої збірки¹²², а також видрукував значну статтю про цей з'їзд¹²³.

Серед цінних здобутків УІФТ у Празі була його науково-видавнича діяльність, яка значно ускладнювалася через відсутність державного фінансування, саме тому й почалася активна робота щодо заснування власного видавництва, для видання наукових праць своїх членів. Товариство спромоглося видати станом на 1941 р. 65 наукових видань¹²⁴, а за весь період свого існування (1923 – 1945) – 67¹²⁵. Серед них значним надбанням є п'ять томів «Праць Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі» (1926, 1939, 1941, 1942, 1944)¹²⁶. Крім того, члени Товариства використовували всі можливості для публікації своїх досліджень в інших часописах Чехословаччини і за її межами. Так, серед праць членів УІФТ опублікованих в Радянській Україні варто згадати праці В. Січинського «Видання з українського пластичного мистецтва за 10 років (1917 – 1927)», «Книжна графіка Роберта Лісовського», «Графічні часописи в Чехословаччині», «Книжна графіка Павла Ковжуна» (всі 1927), «Exlibris міста Бардієва з XVI ст.» (1930) в часописі «Бібліологічні вісті»¹²⁷, «Брама в Мілеті і фасад катедри у Володимирі Волинському» (1928), «Українське пластичне мистецтво» (1928), «Перший Міжнародний конгрес народного мистецтва в Празі» (1929), «Українське пластичне мистецтво» (1929) в часопису «Україна»¹²⁸,

«Міжнародна виставка мистецького виховання в Празі» (1928) в «Мистецько-технічний ВИШ», а також окреме видання «Ротонди на Україні» (1929)¹²⁹. Значна частина наукових доробків публікувалась в друкованому органі Українського Товариства Прихильників Книги в Празі – «Книголюб» (1927 – 1932). Серед них, праця В. Січинського «Література з українського пластичного мистецтва за 1926 рік» (1927)¹³⁰, голови УТПК у 1934 – 1942 рр.¹³¹

Водночас, характеризуючи видавничу діяльність Українського Історично-філологічного товариства в Празі, варто враховувати, що його членами в більшості були професори УВУ, які починаючи з 1923 р. проводили досить широку та інтенсивну видавничу діяльність під проводом університетської видавничої комісії на чолі з професором С. Дністрянським. Так, у 1922 – 1931 рр. професорами УВУ було видано 27 назв університетських підручників, монографій та наукових збірників¹³², більшість з яких не втратила своєї наукової цінності і значення й донині, хоча вони майже усі й стали бібліографічною рідкістю. Серед них, такі визначні наукові здобутки В. Січинського «Архітектура старокнязівської доби» (1924) і «Чужинці про Україну» (1942)¹³³. Поряд з тим необхідно також відзначити, що члени УІФТ і професори УВУ, в т.ч. й В. Січинський, досить активно співпрацювали з різними енциклопедичними виданнями Чехословаччини та Західної України, вміщуючи в них українознавчі матеріали¹³⁴. Серед них, стаття В. Січинського для «Української загальної енциклопедії» «Левицький Григорій»¹³⁵, а також гасла «архітектура дерев'яна», «архітектура мурована», «вироби з паперу», «графіка-гравєрство», «кераміка», «металеві вироби», «різьба», «малярство», «ткацтво», «ужиткове (виробниче) мистецтво (мистецька промисловість)», «шкляні вироби»¹³⁶.

Досить ефективним напрямком для національного визнання України серед зарубіжного культурного світу була культурно-наукова діяльність професорів УВУ та членів УІФТ щодо організації та проведення різних виставок. Так, у квітні 1924 р. Український громадський видавничий фонд (голова Є. Вировий) організував у Празі Першу виставку українських друків та української книжної графіки, в якій активну участь взяли Д. Антонович та В. Січинський. Про її значення відомий чеський публіцист Ф. Заплетала (1924) писав: «Для Праги вистава української книги має особливе значіння. У нас якраз все ще є не тільки окремі одиниці, а цілі політичні партії, що не визнають існування українського народу, української літературної мови і української літератури. Ці противники найдуть на

виставці переконуючі докази про безпідставність своїх застарілих уявлень. На виставі є друки з усіх частин України... але об'єднаної духовно єдиною культурою, єдиною літературною мовою, єдиною національною свідомістю»¹³⁷.

Велику роботу щодо організації українського відділу на виставці книжної культури з нагоди Міжнародного з'їзду бібліотекарів та приятелів книги (Прага, 1926) провів спеціально створений виставочний комітет на чолі з професором Д. Антоновичем, який зібрав для цієї виставки понад 2 тисяч українських видань за останні десять років. Значний інтерес в учасників з'їзду та відвідувачів викликали, впорядковані членом оргкомітету професором В. Січинським, колекції українських видавничих знаків та екслібрисів, у т. ч. із особистої збірки. Подібні виставки української книги, в т. ч. й своїх творчих доробків, влаштовували професори УВУ та члени УІФТ й під час українських наукових з'їздів (Прага, 1926, 1932)¹³⁸. Крім того, В. Січинський влаштував експозицію української графіки на Міжнародній виставці в Брюсселі (1930). Отримав пропозицію щодо оформлення виставки української графіки в Парижі (1931), однак через матеріальну скруту митець не скористався запрошенням¹³⁹. Варто також відзначити, що В. Січинський не тільки приймав особисту участь у цих заходах, але й публікував статті про виставки під час проведення Міжнародного з'їзду бібліотекарів і приятелів книги (Прага, 1926)¹⁴⁰, VI Міжнародного конгресу рисування, мистецької педагогіки та ужиткового мистецтва (Прага, 1928)¹⁴¹, Міжнародної виставки нової архітектури (Прага, 1929)¹⁴² та інші.

Серед незаперечних надбань УІФТ у Празі була його роль щодо творення різних науково-освітніх та інших осередків. Так, Товариство згідно з постановою зборів від 11 листопада 1924 р. заснувало Український академічний комітет (УАК)¹⁴³, головною метою якого було: об'єднання та координації українських науково-освітніх діячів Чехословаччини, Українського наукового інституту в Берліні та Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові; утворення нових українських наукових установ; поширення зв'язків українських науковців з іноземними науковцями та установами і репрезентування української науки на міжнародних з'їздах та конгресах; налагодження ділових відносин з женевською комісією Міжнародної інтелектуальної співпраці утвореної Радою Ліги Націй¹⁴⁴. Комітет було визнано міжнародною Комісією для інтелектуальної співпраці в Лізі Націй і він, до прийняття СРСР в Лігу Націй, тобто до 1934 р., входив до її органу – Інституту інтелектуальної співпраці в Парижі

(з 1927 – у Женеві)¹⁴⁵. Варто відзначити, що в 1927 р. цей Інститут влаштував конкурс молодих дослідників, в якому брало участь 42 кандидати із 14 країн. За його підсумками п'ять лауреатів одержали стипендії для подальших наукових досліджень і серед них Володимир Січинський¹⁴⁶.

Таким чином, огляд основних напрямів і результатів наукової діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі переконливо свідчить, що українська політична еміграція (до якої належить і В.Січинський), яка на початку 20-х р. ХХ ст. через втрату власної держави опинилася на теренах Чехословаччини, спромоглась створити науковий осередок, який гідно репрезентував українську історію, культуру, науковий та творчий потенціал українського народу, виконував роль головного осередку гуманітарних і суспільних наук в україністиці, що «є значним внеском у розвиток української науки і слов'янознавства. Фактично це була неофіційна українська академія наук з гуманітарного напрямку»¹⁴⁷.

Завдяки відданості справі члени УІФТ протягом двох десятиріч років проводили досить інтенсивну й плідну наукову діяльність, брали участь у роботі різних науково-освітніх інституцій, в організації й роботі наукових форумів різного рівня та виставок досягнень української науки і культури в еміграції, займалися видавничою й науково-просвітньою діяльністю, робили вагомий внесок у розвиток української науки за кордоном, відстоювали честь і гідність української науки в світі, поповнювали світову науку й культуру новими цінностями.

Джерела та література:

¹ Д. Антонович – український емігрант, член УСДРП, член уряду Директорії УНР, професор Українського вільного університету в Празі, м.м. Київ, Стокгольм, Італія, Відень, Прага // ЦДАВОУ. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 1.

² Трембіцький А. Музеезнавча діяльність членів родини Січинських-Січинських / А. Трембіцький // Літопис Хмельниччини. – 2007: краєзнавчий збірник. – Хмельницький, 2007. – С. 53.

³ Галаган М. Десять років української громади в ЧСР. Огляд життя й чинності (1927 – 1937) / М. Галаган. – Прага, 1938. – С.7.

⁴ Січинський В. З українського мистецького життя в Празі / В. Січинський // Діло. – 1924. – №7. – 11 січня. – С. 2-3.

⁵ Січинський В. Українське історично-філологічне товариство в Празі / В. Січинський // Нові шляхи. – 1929. – Т. 2. – №3. – С. 186.

⁶ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української

еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 370; Його ж. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939. Матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої. – К., 1999. – С. 272.

⁷ Наріжний С. П'ять літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі / С. Наріжний // Тризуб. – Париж, 1928. – Ч. 50. – С. 19-26.

⁸ Наріжний С. Професор Д.В. Антонович / С. Наріжний // Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny: k 80. výročí založení: sborník příspěvků z konference: (Praha, 12.14. října 2005) / sestavila Dagmar Petišková. – 1. vyd. – Praha: Národní knihovna ČR-Slovenská knihovna, 2006. – С. 277-282 (Родинний архів Наталії Наріжної-Жуківської, Турнер, Австралія).

⁹ Винар Л., Атаманенко А. Олег Кандиба і Український Науковий Інститут в Америці: 1937 – 1939 / Л. Винар, А. Атаманенко // Український історик. – 2004 – 2005. – Том ХЛІ/ХЛІІ. – С. 139.

¹⁰ Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923 – 1938) / С. Наріжний. – Прага, 1940. – С. 16.

¹¹ Наріжний С. Українське історико-філологічне товариство в Празі в 1923 – 1938 рр. / С. Наріжний // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. «Україна-Чехія». – К., 1999. – Ч. 2. – С.177, 209.

¹² Бочковський О. Т.Г. Масарик: Національна проблема та українське питання: (Спроба характеристики та інтерпретації) / О. Бочковський. – Подєбради, 1930. – С. 180.

¹³ Біднов В. Бібліографічна діяльність о. Євфимія Сіцінського / В. Біднов // Книголюб. Видання Українського товариства прихильників книги (Прага). – 1931. – Кн. II. – С. 53-77.

¹⁴ Галаган М. Вказ. праця.

¹⁵ Українська культура. Курс лекцій. За редакцією проф. Дмитра Антоновича. – Регенсбург, 1947; Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І.М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С.В. Ульяновської, В.І. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.; іл.

¹⁶ Дорошенко Д. Життя і громадська діяльність В.О. Біднова / Д. Дорошенко. – Б.м. і б.р. – С. 10.

¹⁷ Оглоблин О. Українська історіографія 1917 – 1956. Українська історична наука поза межами України (на еміграції) в 1920 – 1950-х роках. (Упорядники О. Ясь, А. Атаманенко. За ред. Любомира Винара) / О. Оглоблин // Український історик. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Острог – Торонто – Париж, 2004 – 2005. – Т. ХЛІ. – Ч. 3-4 (163-164) / ХЛІІ. – Ч. I (165). – С. 172-219.

¹⁸ Єржабкова Бланка. Директор Музею Визвольної Боротьби України

в Празі проф. Дмитро Антонович як педагог і просвітянський діяч / Б. Єржабкова // *Muzeum osvobozenekého boje Ukrajiny...* – С. 251-262.

¹⁹ Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / О. Пеленська. – Нью-Йорк – Прага: *Narodni knihovna ČR*, 2005. – С. 222.

²⁰ Антонович Катерина. З моїх споминів / К. Антонович // *Літопис УВАН*. – Вінніпег, 1973. – Ч. 5. – С. 234.

²¹ Українська Господарська Академії в м. Подебради // Державний регіональний архів в м. Лиса над Лабою (Чехія). – Папки №51-56.

²² Пеленська О. Вказ. праця. – С. 96.

²³ Божук Г., Зілгалов В. Вклад істориків Українського Вільного Університету в розвиток досліджень історії України. – В кн.: *Українська еміграція, Історія і сучасність: (Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади)* / Г. Божук, В. Зілгалов. – Львів, 1992. – С. 359-367.

²⁴ Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ) // *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича* / Упор. С.В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В.І. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – С. 489-491; Ульяновський В., Ульяновська С. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / В. Ульяновський, С. Ульяновська // *Там само*. – С. 477-504.

²⁵ Боряк О. До історії діяльності вчених-етнологів у Празі міжвоєнного періоду / О. Боряк // *Muzeum osvobozenekého boje Ukrajiny...* – С. 237-249.

²⁶ Шафовал М., Яремко Р. Історична пам'ять як елемент національної ідентичності. Українська перспектива / М. Шафовал, Р. Яремко // *Muzeum osvobozenekého boje Ukrajiny...* – С. 135-144.

²⁷ Чечина О.Д. Основні напрямки діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі (1923 – 1945 рр.) / О.Д. Чечина // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. XI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2006. – С. 361-267.

²⁸ Саган Г.В. Мости єднання (співпраця української та іноземної науки 1918 – 1939 р.) / Г.В. Саган. – К., 1999. – С. 62; Його ж. Українська наука на міжнародній арені: наукова співпраця у міжвоєнний період. – К.: Міжрегіональний гуманітарний інститут Київського славистичного університету, 2003. – С. 277.

²⁹ Стремидло В.І. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20-30 рр. ХХ ст.). – Дис... канд. іст. наук / В.І. Стремидло. – Запоріжжя, 1994. – 214 с.

³⁰ Бублик Т.В. Наукова та культурно-освітня еміграція в Чехословаччині та Німеччині в 20-30-ті роки ХХ століття. – Дис... канд. іст. наук / Т.В. Бублик – К., 1997. – 178 с.

³¹ Бурім Д. Наукова, педагогічна та громадсько-політична діяльність Д.І. Дорошенка в еміграції (1919 – 1951 рр.). – Дис... канд. іст. наук / Д. Бурім. – К., 1997. – 318 с.; Саламаха І.В. Громадсько-політична та наукова діяльність В.О. Біднова (кін. ХІХ ст. – 1935 р.). – Дис... канд. іст. наук / І.В. Саламаха. – Запоріжжя, 1998. – 225 с.; Швидкий В.П. Громадсько-політична та наукова діяльність О. Г. Лотоцького (1890-і – 1930-і рр.). – Дис... канд. іст. наук / В.П. Швидкий. – К., 2000. – 248 с.; Яцишина О.Я. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна. – Дис... канд. іст. наук / О.Я. Яцишина. – Запоріжжя, 2004.

³² Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині. – Дис... докт. іст. наук / С.В. Віднянський. – К., 1997.

³³ Віднянський С. Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921 – 1945) / С. Віднянський // Український історичний журнал. – 1994. – №5. – С. 48-60; Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921 – 1945) / С. Віднянський. – К., 1994. – 84 с.; Віднянський С. Український вільний університет. Наукова і культурно-освітня діяльність УВУ / С. Віднянський // Неопалима купина. – 1995. – №3-4. – С. 107-116.

³⁴ Науковий збірник Українського університету в Празі. – Прага, 1923. – Т. І. – 243 с.; 1930. – Т. ІІ. – 104 с.

³⁵ Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі присвячений панові президентові Чехословацької Республіки Проф. Др. Т.Г. Масарикові для вшанування 75-тих роковин його народження. – Прага, 1925. – Ч. І. – 436 с.; 1930. – Ч. ІІ. – 265 с.

³⁶ Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Рік перший (1923 – 1924). – Прага, 1926. – Т. І. – 210 с.; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Виданий на пошану Голови товариства Д. Антоновича. – Прага, 1939. – Т. 2. – 227 с.; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1941. – Т. 3. – 131 с.; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1942. – Т. 4. – 234 с.; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1944. – Т. 5. – 175 с.

³⁷ Sprawozdania pro діяльність «Українського історико-філологічного товариства в Празі» од 30 травня 1923 р. до 31 травня 1924 р. – Прага, 1924. – С. 4.

³⁸ Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі // Тризуб. – Париж, 1925. – №8. – С. 9-10.

³⁹ Нова Україна. – Прага, 1922. – Ч. 2. – 15 квітня; Нова Україна. – Прага, 1923. – №10. – С. 170; Нова Україна. – Прага, 1925. – №7-8. – С. 195.

⁴⁰ Український Вільний Університет в Празі в роках 1921 – 1931. – Прага, 1931. – Т. 1; Т. 2.

⁴¹ Український Науковий з'їзд у Празі: 3-7 жовтня 1926 р.: Звідомлення Президії Організаційної Комісії з'їзду. – Прага, 1928. – С. 3-4, 72.

⁴² Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny: k 80. výročí založení: sborník příspěvků z konference: (Praha, 12.14. října 2005) / sestavila Dagmar Petišková. – 1. vyd. – Praha: Národní knihovna ČR - Slovanská knihovna, 2006. – 305 с.

⁴³ Українська еміграція в Чехо-Словаччині // Енциклопедія Українознавства-I (далі – ЕУ-I). – К., 1995. – Т. 2. – С. 575-576.

⁴⁴ Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі // Енциклопедія Українознавства-II (далі – ЕУ-II). – Львів: НТШ, 2000. – С. 3409; Українське Товариство Прихильників Книги в Празі // ЕУ-II. – Львів: НТШ, 2000. – С. 3416.

⁴⁵ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 370; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939. Матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої / С. Наріжний. – К., 1999. – С. 121.

⁴⁶ Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі присвячений панові президентові Чехословацької Республіки Проф. Др. Т.Г. Масарикові для вшанування 75-тих роковин його народження. – Прага, 1925. – Ч. I. – 436 с.; 1930. – Ч. II. – С. 108.

⁴⁷ Єржабкова Б. Вказ. праця. – С. 251.

⁴⁸ Антонович К. Вказ. праця. – С. 234.

⁴⁹ Винар Л., Атаманенко А. Вказ. праця. – С. 278-279.

⁵⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 3.

⁵¹ Наріжний С. Українська еміграція... – Ч. 1. – С. 370; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. Матеріали зібрані С.Наріжним до частини другої. – К., 1999. – С. 196.

⁵² ЦДАВОУ. – Ф. 4465 – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 7.

⁵³ ЦДАВОУ. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк.4; Наріжний С. Українська еміграція... – Ч. 1. – С. 370; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939... – С. 196-197; Наріжний С. Українське історико-філологічне товариство в Празі в 1923 – 1938 рр. ... – С.1-2; Єржабкова Бланка. Вказ. праця. – С. 257; Божук Г., Зілгалов В. Вказ. праця. – С. 489; Боряк О. Вказ. праця... – С. 237; Українське історико-філологічне товариство в Празі // ЦДАВОУ. – Ф. 4372. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 2.

⁵⁴ Наріжний С. Українське історико-філологічне товариство в Пра-

зі... – С. 2; Божук Г., Зілгалов В. Вказ. праця. – С. 489; Боряк О. Вказ. праця. – С. 237.

⁵⁵ Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Рік перший (1923 – 1924). – Прага, 1926. – Т. 1. – 210 с.; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Виданий на пошану Голови товариства Д. Антоновича. – Прага, 1939. – Т. 2. – 227 с.; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1941. – Т. 3. – 131 с.; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1942. – Т. 4. – 234 с.; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1944. – Т. 5. – 192 с.

⁵⁶ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 370; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції... – С. 196-197; Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ) // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича... – С. 489-491; Ульяновський В., Ульяновська С. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами // Там само. – С. 489.

⁵⁷ Там само. – С. 197.

⁵⁸ Наріжний С. Українське історико-філологічне товариство в Празі... – С. 177.

⁵⁹ Там само; Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 489.

⁶⁰ Єржабкова Бланка. Вказ. праця. – С. 257.

⁶¹ Нова Україна. – Прага, 1925. – №7-8. – С. 195.

⁶² ЦДАВОУ. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 4-5; Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 490; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Виданий на пошану голови товариства Д. Антоновича... – С. 2; Нова Україна. – Прага, 1922. – Ч. 2. – 15 квітня.

⁶³ ЦДАВОУ. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 4-5; Боряк О. До історії діяльності вчених-етнологів у Празі міжвоєнного періоду / О. Боряк // Muzeum osvobozenek ho boje Ukrajinu... – С. 237; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Виданий на пошану голови товариства Д. Антоновича... – С. 2; Нова Україна. – Прага, 1922. – Ч. 2. – 15 квітня.

⁶⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 4-5; Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 490; Боряк О. Вказ. праця. – С. 237; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Виданий на пошану голови товариства Д. Антоновича... – С. 2; Нова Україна. – Прага, 1922. – Ч. 2. – 15 квітня.

⁶⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 4-5; Українське історико-філологічне товариство у Празі... – С. 9-10.

- ⁶⁶ Боряк О. Вказ. праця. – С. 238-239.
- ⁶⁷ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 198; Наріжний С. 15 літ діяльності Українського історично-філологічного товариства в Празі (1923 – 1938) / С. Наріжний. – Прага, 1940. – С. 3-4.
- ⁶⁸ Українське історико-філологічне товариство в Празі // ЦДАВОУ. – Ф. 4372. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 7.
- ⁶⁹ Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 489.
- ⁷⁰ Українське історико-філологічне товариство в Празі... – Арк. 2.
- ⁷¹ Справоздання про діяльність «Українського історико-філологічного товариства в Празі» од 30 травня 1923 р. до 31 травня 1924 р. – Прага, 1924. – С. 4.
- ⁷² ЦДАВОУ. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 5.
- ⁷³ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 198.
- ⁷⁴ Історія Національної Академії наук України. 1929 – 1933. Документи і матеріали. – К., 1998. – 480 с.
- ⁷⁵ Українське історично-філологічне товариство у Празі... – С. 490.
- ⁷⁶ Чечина О.Д. Основні напрямки діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі (1923 – 1945 рр.) / О.Д. Чечина // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. XI. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2006. – С. 361-267.
- ⁷⁷ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 208; Українське історико-філологічне товариство в Празі // Енциклопедія Українознавства-I (далі ЕУ-I). – Львів: НТШ, 2000. – С. 3409.
- ⁷⁸ Українське історико-філологічне товариство в Празі... – Арк. 10.
- ⁷⁹ Єржабкова Б. Вказ. праця. – С. 257.
- ⁸⁰ Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 490.
- ⁸¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – С. 177.
- ⁸² Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ) // Українська культура... – С. 490.
- ⁸³ Дорошенко Д. Життя і громадська діяльність В.О. Біднова / Д. Дорошенко. – Б.м. і б.р. – С. 10.
- ⁸⁴ Біднов В. Бібліографічна діяльність о. Євфимія Сіцінського / В. Біднов // Книголюб. Видання Українського товариства прихильників книги (Прага). – 1931. – Кн. II. – С. 53.
- ⁸⁵ Дорошенко Д. Вказ. праця. – С. 10.
- ⁸⁶ Єржабкова Б. Вказ. праця. – С. 257.
- ⁸⁷ Українське історико-філологічне товариство в Празі... – Арк. 10.

- ⁸⁸ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 248.
- ⁸⁹ Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Виданий на пошану голови товариства Д. Антоновича. – Прага, 1939. – Т. 2. – С. 2.
- ⁹⁰ Єржабкова Б. Вказ. праця. – С. 257; Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ) // Українська культура... – С. 490; Боряк О. Вказ. праця. – С.239.
- ⁹¹ Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 490.
- ⁹² Наріжний С. Українська еміграція... – С. 208.
- ⁹³ Українське Історико-Філологічне Товариство у Празі // Енциклопедія Українознавства-II (далі – ЕУ-II).– Львів: НТШ, 2000. – С. 3409.
- ⁹⁴ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 202.
- ⁹⁵ Віднянський С. Український вільний університет. Наукова і культурно-освітня діяльність УВУ / С. Віднянський // Неопалима купина. – 1995. – №3-4. – С. 109.
- ⁹⁶ Українське історико-філологічне товариство в Празі... – Арк. 8-9.
- ⁹⁷ Там само. – Арк. 6зв.
- ⁹⁸ В. Щербаківський – український емігрант, археолог, професор Українського вільного університету в Празі – ЦДАВОУ. – Ф. 3864. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 134.
- ⁹⁹ Січинський В. Українська хата в околицях Львова: Реф. читаний на зібранню Укр. наук. т-ва в Празі / Обкладинка і кінцівка П.Ковжуна, іл. і поч. букви автора / В. Січинський. – Львів: Друк. НТШ у Львові, 1924. – 22 с., 4 л. іл.
- ¹⁰⁰ Січинський В. Українське історично-філологічне товариство в Празі / В. Січинський // Нові шляхи. – 1929. – Т. 2. – №3. – С. 186.
- ¹⁰¹ Січинський В. Сутківська твердиня / Фот. і обміри Є.Січинського, рис. автора / Обкл. і кінцівка С. Гладкого / В. Січинський. – Львів: Друк. НТШ, 1929. – 34 с., іл.; 8 с. іл.; Його ж. Ротонди на Україні. – К.: Київ-Друк, 1929. – 32с., іл.
- ¹⁰² Боряк О. Вказ. праця. – С.241-242.
- ¹⁰³ Січинський В. Українське деревляне будівництво і методи його дослідження / В. Січинський // Sbornik I Sjezdu slovanských geografů a etnografů v Praze 1924. – Praha, 1926. – С. 361-366.
- ¹⁰⁴ Січинський В. Етрусський дім і гуцульський «оседок» / В. Січинський // Pamietnik II Zjazdu sl'owiańskich geografów i etnografów w Polsce w r. 1927. – Т. II. – Kraków, 1930. – С. 210-212.
- ¹⁰⁵ Січинський В. La genese et l'evolution des formes des tours et des clochers de bois en Ukraine / В. Січинський // Congrès International des arts populaires. Résumés. – Paris, 1928. – С. 49-50.
- ¹⁰⁶ Січинський В. Ужиткове мистецтво в системі мистецького вихо-

вання / В. Січинський // Перший Український педагогічний конгрес 1935: [36.]. – Львів. – 1938. – С. 134-142.

¹⁰⁷ Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 490; Українське історико-філологічне товариство в Празі... – Арк. 1зв.

¹⁰⁸ Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 490; Віднянський С. Український вільний університет... – С. 109-110.

¹⁰⁹ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 202-203; Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 490.

¹¹⁰ Біднов В. Вказ. праця. – С. 53.

¹¹¹ Приходько В. Проф. Евфим Січинський – історик і археолог Поділля. (З приводу 50 ліття наукової і громадської діяльності) / В. Приходько // Літературно-науковий вісник. – 1931. – Річ. 30. – Кн. VI. – Т. CVI. – С. 510.

¹¹² Там само. – С. 511.

¹¹³ Там само. – С. 513.

¹¹⁴ «К-ч». (Крип'якевич І.). П'ятдесятиліття наукової праці Євфима Січинського / І. Крип'якевич // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 217.

¹¹⁵ Там само. – С. 218.

¹¹⁶ Там само. – С. 223.

¹¹⁷ Січинський В. Українське деревляне будівництво і методи його дослідження... – С. 361-366; Січинський В. Етрусський дім і гуцульський «оседок»... – С. 210-212.

¹¹⁸ Січинський В. Сутківська твердиня...; Його ж. Ротонди на Україні. – К.: Київ-Друк, 1929. – 32с., іл.

¹¹⁹ Січинський В. Ужиткове мистецтво в системі мистецького виховання... – С. 134-142.

¹²⁰ Січинський В. Перший Міжнародний конгрес народного мистецтва в Празі / В. Січинський // Україна. – 1929. – №1/2. – Кн. 32. – С. 177-180.

¹²¹ Січинський В. Перший з'їзд слов'янських філологів у Празі / В. Січинський // Нові шляхи. – 1929. – №7. – С. 174-180.

¹²² Наріжний С. Українська еміграція... – С. 258-259.

¹²³ Каталог виставки знаків українських видавництв [XVI – XX ст.] на виставці книжної культури при Міжнародному з'їзді бібліотекарів і приятелів книги в Празі р. 1926 / Скл. В.Січинський. – [Прага. 1926]. – 29 с. – На обкл. назва: Знаки українських видавництв.

¹²⁴ Українське історико-філологічне товариство в Празі... – Арк. 7.

¹²⁵ Січинський В. La genese et l'evolution des formes des tours et des clochers de bois en Ukraine... – С. 49-50.

¹²⁶ Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Рік

перший (1923 – 1924). – Прага, 1926. – Т. 1. – 210; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. Виданий на пошану голови товариства Д. Антоновича. – Прага, 1939. – Т. 2. – 227; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1941. – Т. 3. – 131; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1942. – Т. 4. – 234; Праці Українського історико-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1944. – Т. 5. – 175.

¹²⁷ «В.С.». [Січинський В.] Видання з українського пластичного мистецтва за 10 років (1917 – 1927) / В. Січинський // Бібліологічні вісті. – 1927. – №2. – С. 115-130; Його ж. Книжна графіка Роберта Лісовського // Там само. – С. 91-96; Його ж. Графічні часописи в Чехословаччині // Там само. – №4. – С. 112-114; Його ж. Книжна графіка Павла Ковжуна // Там само. – С. 78-84, іл.; Його ж. Exlibris міста Бардієва з XVI ст. // Там само. – 1930. – №1. – С. 100-102.

¹²⁸ Січинський В. Перший Міжнародний конгрес народного мистецтва в Празі / В. Січинський // Україна. – 1929. – №1/2. – Кн. 32. – С. 177-180; Січинський В. Брама в Мілеті і фасад катедри у Володимирі Волинському / В. Січинський // Україна. – 1928. – Кн. 3. – С. 24-26, іл.; Його ж. Українське пластичне мистецтво // Там само. – №6. – С. 128-134; №9. – С. 135-145.

¹²⁹ Українське історико-філологічне товариство в Празі... – Арк. 5зв.-9зв.

¹³⁰ Січинський В. Література з українського пластичного мистецтва за 1926 рік / В. Січинський // Книголюб. Видання Українського товариства прихильників книги (Прага). – 1927. – №1. – С. 25-32; №2. – С. 38-45.

¹³¹ Українське Товариство Прихильників Книги в Празі // ЕУ-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – С. 3416.

¹³² Український вільний університет в Празі // ЦДАВОУ. – Ф. 3859. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 494.

¹³³ Віднянський С. Вказ. праця. – С. 112.

¹³⁴ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 252.

¹³⁵ Січинський В. Левицький Григорій / В. Січинський // Українська загальна енциклопедія. В 3-х т. – Львів – Станіслав – Коломия, [1933]. – Т. 2. – С. 447.

¹³⁶ Січинський В. Архітектура мурована, архітектура дерев'яна, різьба, малярство, графіка-гравєрство, ужиткове (виробниче) мистецтво (мист. [ецька]промисловість), металеві вироби, ткацтво, кераміка, шкляні вироби, вироби з паперу / В. Січинський // Там само. – [1934]. – Т. 3. – С. 435-466, 473-476, 479-482.

¹³⁷ Три роки праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. – Прага. – С. 87-94.

- ¹³⁸ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 258-259.
- ¹³⁹ Мушинка М. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини / М. Мушинка. – Пряшів, 1995. – С. 41.
- ¹⁴⁰ Січинський В. Брама в Мілеті і фасад катедри у Володимирі Волинському... – С. 24-26, іл.; Його ж. Українське пластичне мистецтво // Там само. – № 6. – С. 128-134; № 9. – С. 135-145.
- ¹⁴¹ Січинський В. Міжнародна виставка мистецького виховання в Празі / В. Січинський // Мистецько-технічний ВИШ (Київ). – 1928. – №1. – С. 63-66.
- ¹⁴² Січинський В. Міжнародна виставка нової архітектури в Празі / В. Січинський // Нові шляхи. – 1929. – №4. – С. 340-347.
- ¹⁴³ Нова Україна. – Прага, 1923. – №10. – С. 170.
- ¹⁴⁴ Українське історико-філологічне товариство в Празі... – Арк. 82.
- ¹⁴⁵ Український Академічний Комітет // ЕУ-ІІ. – Львів: НТШ, 2000. – Т. 9. – С. 3416.
- ¹⁴⁶ Мушинка М. Володимир Січинський і русини-українці Східної Словаччини / М. Мушинка. – Пряшів, 1995. – С. 37-38.
- ¹⁴⁷ Українське історично-філологічне товариство у Празі (УІФТ)... – С. 491.

Марія Баран
Львів

СПІВПРАЦЯ БОГДАНА ЛЕПКОГО ТА ЗЕНОНА КУЗЕЛІ ПІД ЧАС ЇХ ПРОЖИВАННЯ У НІМЕЧЧИНІ

В даній статті розглядається співпраця відомого українського письменника Богдана Лепкого та активного суспільно-політичного та громадського діяча Зенона Кузеля, яких єднали не лише товариські взаємини, але й спільні редакторські та наукові проекти.

Ключові слова: *Б. Лепкий, З. Кузеля, редакторська та просвітня діяльність, Німеччина.*

The focal point of this article is to review the collaboration between famous Ukrainian writer Bohdan Lepkiy and active social, public and political figure Zenon Kuzelia, which were associated not only by their friendly bonds but also by mutual editorial and scientific projects.

Key words: *B. Lepkiy, Z. Kuzelia, editorial and educational activities, Germany.*

Із достовірних джерел відомо, що Б. Лепкий і З. Кузеля були близькими родичами. Батько Богдана – Сильвестр Лепкий був дядьком Зенона. Виховані в домах дідів Лепких та Глібовицьких, Богдан та Зенон винесли звідти витончене відчуття у сприйманні прекрасного, любові до рідного краю, зацікавлення старовиною. Немаловажне значення у формуванні їхнього світогляду і визначенні громадських позицій мало навчання у Бережанській гімназії. Такі критерії виховання та пізнання світу на все життя забезпечили наших бережанців запасом духовної енергії, яка кріпила їх на важких дорогах емігрантського життя.

Попри родинну близькість, Б. Лепкого і З. Кузеля єднали громадські обов'язки, товариські та творчі стосунки. Деякі відомості про їхню співпрацю можемо почерпнути із матеріалів фонду З. Кузеля, що зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. В першу чергу це листи Б. Лепкого до З. Кузеля (1920 – 1924 рр.). Другим важливим джерелом є матеріали до альманаху «Золота Липа», виданого видавництвом «Українське Слово» з нагоди 25-ліття творчої діяльності Б. Лепкого.

Як і З. Кузеля Б. Лепкий з початком I-ї світової війни опинився у Відні. З. Кузеля був направлений Союзом Визволення України* у

---

* Далі СВУ.

Зальцведель для роботи серед інтернованих українців, колишніх воєнків російської царської армії. Тут він був охоплений громадською та просвітницькою діяльністю до 1920 р. За розпорядженням міністерства війни восени 1915 р. Б. Лепкий теж був призначений вести просвітницьку роботу серед військовополонених у таборах Фрайштаті, пізніше в Раштаті біля Бадена. З лютого 1916 р. він перейшов до Вецляру, де просвітною роботою керував Р. Смаль-Стоцький. Тут працювали також Р. Перфецький, В. Пачовський. Про їхню діяльність інформували таборові газети «Розвіт» (Раштат, 1915 – 1918 рр.); «Просвітний листок», «Громадська думка» (Вецляр, 1915 – 1918 рр.), «Вільне Слово» (Зальцведель, 1916 – 1919 рр.).

З початком 1919 р. Б. Лепкий став співпрацівником Української Військової Санітарної Місії. За сприянням місії у Зальцведелі виходив часопис «Шлях», який був наступником часопису «Вільне Слово», органу просвітного відділу СВУ, якого видавала редакційна секція Української таборової організації. Після припинення діяльності СВУ з половини 1918 р. це був друкований орган «Українських громад в Німеччині». Редактором обох газет був З. Кузеля. Обов'язки члена редакції часопису «Шлях» виконував також Б. Лепкий – редагував фейлетон та писав статті на теми культури. Ось як він інформує головного редактора у листі від 20.I.1920 р.: «Для «Шляху» ладжу дещо дальше; про паперові гроші, векселі, банкове діло і т. д. Дальше піде загально про державну господарку та про устрій держав, якщо «Шлях» потребуватиме мого пера». Щоби бути ближче до редакції, він перебрався до Шпандау біля Берліна, де перебував до вересня 1920 р. до часу, коли було припинено вихід часопису «Шлях». Після короткочасного повернення до Вецляру, з ліквідацією табору, Б. Лепкий переїжджає до Берліна. Тут він став співробітником, редагованої З. Кузелею газети «Нове Слово», а від 1921 р. – членом редакції видавництва «Українське Слово», головним редактором якого був З. Кузеля. Про працю Б. Лепкого у видавництві можна судити із бібліографічного покажчика, якого уклав З. Кузеля для альманаху «Золота Липа». Це публікації у газеті «Українське Слово», історично-літературні нариси у ілюстрованому журналі «Літопис політики, письменства і мистецтва», який також виходив у видавництві з кінця 1923 р. упродовж 1924 р. Б. Лепкий був редактором книжкових видань, що були випущені під рубрикою «Бібліотека «Українського Слова». Серед інших це твори І. Котляревського, Т. Шевченка, О. Стороженка, П. Куліша, Я. Щоголіва, антологія української поезії «Струни». Наступними він го-

тує до публікації «Слово о полку Ігоревім» та працює над виданням популярної граматики української мови. Слід зауважити, що постійна скрута з грішми змушувала Б. Лепкого надмірно працювати. 5.05.1924 р. він пише до З. Кузелі: «Вір мені, що я не докучав би, коли б не мусів. Але річ ясна, – раз я пишу 4 аркуші друку для «Українського Слова», то не можу нігде більше заробити. А 4 аркуші писати треба, бо як ні, то курсів* не скінчу. У мене ж «мова» і «література», значиться – протягом року маю дати дві книжки. Я вже оден місяць стратив, бо треба було коректами на життя заробити... Професору Томашівському скажи, що завтра передам йому якусь невелику статтю для «Літопису». Най лишить місце». А в наступному листі пише: «така біда, що поняття не маєш. Як там з тим папером і перами? Чи з «Літопису» не можна що дістати? Прямо на обід не маю». Такі умови життя підривали здоров'я Б. Лепкого.

Особливої уваги заслуговує видання альманаху «Золота Липа», який уклав З. Кузеля. Ним була написана передмова, нарис про життєвий шлях ювіляра, а також «Бібліографія писань Б. Лепкого». З. Кузеля у передмові зауважив, що він вирішив подати до ювілейного збірника нарис життя і літературної діяльності ювіляра на основі родинних зустрічей та співпраці підчас перебування у Німеччині. Сам ювіляр брав активну участь у виданні збірника: ним був складений зміст, подані списки творів різних авторів, присвячені Б. Лепкому та його власних, матеріали до бібліографії, робив коректури. Ось що він пише до З. Кузелі 27.02.1924 р.: «Я прибував учора встати, та не йде. Дальше лежу... Стисьо** приніс коректу 1/2 на 11, і не було коли розглянути. Але бачу, що пропущено Трильовського, Пачовського, Бирчака. Моє «Аллегро» дати між посвятами і т. д. Я те все нині посправляю».

У «Бібліографії писань Б. Лепкого» З. Кузеля подав список книжкових видань, та книжок зредагованих або виданих Б. Лепким, перелік статей, поміщених у часописах «Шлях», «Нове Слово», «Українське слово». З. Кузеля розкрив при цьому псевдоніми, криптоніми і аноніми автора, що не викликало схвалення зі сторони Б. Лепкого. У листі до З. Кузелі від 12.III.24 р. він наголошує на цьому: «...я Тебе просив, щоби Ти політичних статей не давав у бібліографії. Для мене воно ще й тому не бажане, що замикає переді мною дорогу на велику Україну і до Галичини». Використавши ар-

---

* Можливо, це був матеріал для курсів заочної освіти, що були організовані видавництвом.

** Син Б. Лепкого – Ростислав.

хівний матеріал, укладач подав назви праць ювіляра, які вийшли у видавництвах «Українське Слово» та «Українська накладня», а також назви перекладів творів Б. Лепкого німецькою мовою, що були надруковані у німецьких періодичних виданнях. На першій сторінці однієї з версток рукою З. Кузелі дописано: «За поміч при укладі цієї бібліографії дякую Панам Б. Лепкому, В. Дорошенкові, В. Кучабському та хвальному товариству «Просвіта» у Львові».

Джерела та література:

1. Мартинюк М. Українські періодичні видання (1914 – 1939 рр.): Матеріали до бібліографії / М. Мартинюк. – Львів, 1998.
2. Баран М. Кореспонденція видавництва «Українське Слово» в Берліні (за матеріалами відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України) / М. Баран // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Львів, 17-18 травня 2002. – С. 138-144.
3. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 258.

Людмила Маленко
Запоріжжя

НАУКОВА СПАДЩИНА Ф. А. ЩЕРБИНИ: КОЗАКОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена науково-творчій спадщині відомого козакознавця професора Федора Андрійовича Щербини, його праці над історією Кубанського козацького війська. В дослідженні детально проаналізовано пошук вченим архівних джерел та їх опрацювання, обставини та умови написання «Истории Кубанского казачьего войска», поява якої показала прагнення дослідника якомога повніше описати всі сторони військової, соціально-економічної та культурної історії козацтва.

Ключові слова: Ф.А. Щербина, історія козацтва, Кубань, джерелознавча база, архівні фонди.

The article is devoted to scientific and creative heritage of the famous expert in Cossacks studies, prof. Fedir Shcherbyna, his work on the history of Kuban Cossacks. Article contains a detailed analysis of archive sources and conditions of creation of The History of Kuban Cossacks, emergence of which had shown researcher's desire to describe all the aspects of the military, socially-economical and cultural history of Cossacks with great attention to detail.

Key words: F. Shcherbyna, Cossacks history, Kuban, archives, sources.

***

У лютому 2009 року виповнюється 160-та річниця з дня народження Федора Андрійовича Щербини. Попередні роковини видатного громадського діяча, історика, статистика, економіста, соціолога, автора віршованих поем «Чорноморці» (1919 р.) і «Богдан Хмельницький» (1929 р.), члена-кореспондента Петербурзької АН (з 1904 р.), дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка (1924 р.), професора Українського Вільного Університету й одночасно професора статистики Української господарчої академії у Подєбрадах (1922 – 1936 рр.) широко відзначалися в Російській Федерації і зокрема на Кубані. На батьківщині дослідника щорічно проходять: традиційна міжрегіональна науково-практична конференція «Науково-творча спадщина Федора Андрійовича Щербини і сучасність», виставки матеріалів Ф.А. Щербини в Літературному музеї Кубані та Історико-археологічному музеї-заповіднику ім. Є.Д. Феліцина, читання та постановки творів діяча. Мета заходів – привернути увагу

дослідників різних країн до наукової спадщини вченого. В Україні ця дата проходить не поміченою, не згаданою. А така людина як Ф.А. Щербина варта того, щоб про неї пам'ятали, гідно оцінили її науковий доробок, переосмислили надруковане, сприяли появі на світ ще не введених до наукового обігу матеріалів ученого. Особливе місце у творчому доробку Ф. А. Щербини посідають праці з історії козацтва. В 1884 році вийшла його «История самоуправления у кубанских казаков». Він брав участь у формуванні збірника «Кубанское казачье войско (1696 – 1888)» і написав до нього нарис «История Кубанского казачьего войска». В 1891 році друкується дослідження вченого «Земельная община кубанских казаков». Результатом плідної роботи в архівосховищах регіону та Російської держави – Катеринодарі, Ставрополі, Одесі, Катеринославі, Харкові, Владикавказі, Георгіївському, Кизлярі, Тифлісі, Астрахані, Новочеркаську, Воронежі, Москві, Петербурзі стала його видана двохтомна монографія «История Кубанского казачьего войска» (1910 – 1913 роки). Вона була написана на замовлення Військового міністерства і мала сприяти укріпленню патріотичних почуттів козацтва, вихованню козацької молоді, слугувати справі освіти. Будучи офіційним замовленням, книга разом із тим пронизана духом демократизму, палкою любові до рідного краю, людей.

Поява історії Кубанського козацького війська, написаної Ф.А. Щербиною, стала подією в науковому та громадському житті. Праця з моменту її виходу в світ була поставлена сучасниками в ряд таких значущих видань, які з'являються раз в десятки років; а зміст її визнавався особливо цінним¹. «История...» Ф.А. Щербини одразу привернула увагу широкого загалу і була оцінена як вагомий внесок у воєнно-історичну науку. Виданій двохтомній монографії передувала копітка робота не тільки автора, а цілого колективу добровільних помічників, що розбирали, систематизували архівні матеріали, писали анотації документів тощо. Сам Ф.А. Щербина, погоджуючись на написання історії Кубанського козацького війська, навіть не підозрював, яку купу паперів доведеться переглянути щонайменше в 14 архівосховищах країни, щоб відтворити всі сторони життєдіяльності козацтва в Україні та на Кубані. Згодом дослідник напише: «Первоначально предполагалось издать историю Кубанского казачьего войска в двух томах около 30 печ. листов каждый. Предположения эти были сделаны на данных об архивных материалах по печатным источникам и указанию знатока архивов покойного Е.Д. Фелицына... А на деле же материалов оказалось несравненно

больше предполагаемого количества»². Як наслідок – постала необхідність написати не 60 друкованих листів, а щонайменше 120 і видавати «Історію...» в 4-х томах.

Слід зазначити, що до виконання державного замовлення Ф. Щербина поставився досить відповідально. Він розумів, що «полная история казачьего войска, основанная на подлинных исторических документах, с освещением исторических событий без пристрастия нужна как научное дополнение к полной истории России и как источник для составления книжек и краткой истории для различных целей»³. Усвідомлюючи які завдання поставлені перед автором, Ф.А. Щербина наголосив, що не допустить конкурсу на співавторство, а буде працювати сам із 4-ма помічниками та 4-ма підручними, які допоможуть йому в зборі та систематизації архівного матеріалу. Далі написав доповідну записку на ім'я начальника Кубанської області та наказного отамана Кубанського війська. У ній він виклав своє бачення організації роботи з написання історії іррегулярного формування; визначив термін, впродовж якого має бути виконане держзамовлення; склав попередній кошторис витрат, необхідних на проведення евристичної роботи, написання та видання історії Кубанського козацтва. До доповідної записки була додана програма з написання праці.

Ф.А. Щербина був переконаний, що його попередники вже вилучили з архівів основну масу документів із воєнної, соціально-економічної історії козацького формування, тому й визначив термін написання праці два роки. Однак через декілька місяців напруженої евристичної роботи стало очевидним, що «что материалы предшествовавшими историками брались с известной точки зрения и под влиянием известной тенденции». Введені в науковий обіг архівні документи не давали можливості всебічно дослідити жодну з сторін життєдіяльності козацтва на Кубані. Попереду були роки напруженої праці з виявлення досі невідомих архівних джерел; накопичення матеріалів для відтворення повноцінної історії війська і краю, з яким тепер було пов'язане майбутнє козацького населення; систематизація, класифікація та опис зібраних документальних джерел. Матеріали, необхідні для відтворення повноцінної історії козацького війська, прийшлося розшукувати не тільки у регіональних архівах, а в архівосховищах центральних органів управління. Безперечно, одній людині було не під силу за короткий термін зібрати такий потужний пласт документів для ґрунтового дослідження. Допомогали помічники. Ф.А. Щербина особливо був вдячний за допомогу С.В. Пет-

люрі, А.А. Павлову, П.Ф. Немолякіну, яким щиросердно подякував у передмові до першого тому «Истории...». Знайомство помічників із матеріалами до історії козаччини, плідна робота під керівництвом вченого сприяла тому, що дехто із сподвижників Ф.А. Щербини сам почав друкувати статті та замітки з історії краю, козаччини. Так, С. Петлюра написав декілька історичних робіт з козацької тематики, а в періодичних виданнях інформував громадськість України про те, як просувається робота дослідника⁴.

Звертає на себе увагу науковий підхід Ф.А. Щербини до джерелознавчої бази дослідження. Документи, які потрапляли до рук дослідника та його помічників, одразу розкладалися по напрямках, класифікувалися, систематизувалися. В перші місяці плідної евристичної роботи для колективу, який працював над збором архівних матеріалів, стало очевидним, що документи, які вдалося вилучити з архівосховищ ніколи раніше не вводилися до наукового обігу, разом із тим значна частина з них суперечила певним тенденціям, іноді зводила нанівець висунуті раніше концепції розвитку краю. Опрацювання потужного комплексу неопублікованих джерел, розуміння того, що потрібні будуть переконливі докази нового бачення історичних процесів, переконання в необхідності ознайомити з виявленими матеріалами широке коло дослідників, Ф.А. Щербина гостро поставив питання про необхідність паралельно з написанням історії Кубанського війська видавати збірники матеріалів до історії козацького формування. Листи з обґрунтуваннями були відправлені у відповідні органи місцевого та центрального управління. Вчений у них наголошував: «...каждый отдел, по содержанию документов, представляет нечто особенное, связанное, однопредметное и, так сказать, сам собой направляется на напечатание»⁵. Разом із тим він наголошував, що збірники матеріалів повинні носити науково-довідковий характер. Для цього кожний збірник повинен включати в себе однопредметний матеріал, розташований у хронологічному порядку, з передмовою, в якій буде вказано характер документів, подано короткий виклад змісту кожного окремого джерела з відповідними поясненнями та уточненнями до нього. У такому вигляді збірники історичних матеріалів до історії Кубанського козацького війська, на думку Ф.А. Щербини, мали б, крім наукового ще й практичне значення, бо давали б масу довідкового матеріалу з різних галузей військового господарства, цінні дані по статистиці, впровадженню окремих технологій тощо.

Ф.А. Щербина клопотався про видання спочатку 6-ти томів збір-

ника архівних документів до історії війська. В 1906 році, по мірі накопичення матеріалів, він поставив питання про видання 12-ти томів систематичного збірника архівних джерел, які обов'язково мають супроводжуватися коментарями, покажчиками та науково-допоміжним апаратом. При цьому вчений знову ж таки наголошував, що збірники потрібні не для однієї історії та істориків. Вони можуть дати практичні рекомендації та поради для тих чи інших заходів, для різних галузей господарства (наприклад: для рибальства, солепромислу тощо). Водночас слід наголосити, що працюючи в архівосховищах регіону дослідник гостро поставив питання про необхідність забезпечення належних умов зберігання історичних матеріалів. Уже на початковому етапі знайомства з документацією військового архіву Кубанського козацького війська Ф.А. Щербина констатував зникнення багатьох документів різної видової належності, у тому числі оригіналів деяких важливих актів, указів. Дослідника засмутила і відсутність у військовому архіві «Исторических записок о войске Черноморском» військового старшини Туренка⁶, які мали особливу цінність і вже на той час стали бібліографічною рідкістю. Дослідник наголошував, що збереження десятиліттями накопичуваного документального багатства можливе через його публікацію у вигляді збірників документів та суворого дотримання в будівлях, які відведені для зберігання документації, охоронного, температурно-вологого, протипожежного режимів. Звертає на себе увагу те, що Федір Андрійович не тільки організував вивчення архівних матеріалів з історії краю, війська, а ще прагнув зберегти їх та зробити народним надбанням.

Отже бачимо, що основною джерелознавчою базою дослідження Ф.А. Щербина стали архівні документи різної видової належності: актові, справочинні, статистичні. Разом із тим учений у процесі роботи над «Историей...» не останнє місце відводив мемуарним творам, у тому числі й епістолярії. Його заклик «изучайте родной край в одиночку или организованными группами, но никогда не упускайте из виду научного плана и системы. В знании родного края – наша сила и величие родины»⁷ став для добровільних помічників, сподвижників Ф.А. Щербина, усіх зацікавлених в написанні правдивої історії козацтва та краю, полем діяльності, напрямком роботи. Із домашніх скринь діставалися приватні записки, спогади, мемуари, листи і передавалися досліднику, або друкувалися власниками матеріалів. Щоб активізувати процес пошуку мемуаристики, епістолярії Ф.А. Щербина з березня 1904 року регулярно публікував

у «Кубанських обласних відомостях» запитальник з історії краю та козацького формування⁸. Іноді зразки мемуарної літератури та листи напівофіційного і приватного характеру потрапляли до вченого після його виступів на зібраннях різних наукових і громадських організацій та товариств. Саме в таких матеріалах, на думку Ф.А. Щербини, можна віднайти «свідчення, які б характеризували побутові особливості козака, його світогляд». Для дослідника це було важливим. Він неодноразово наголошував, що «казаки должны знать, что в среде их дедов и отцов были свои Муции Сцеволлы и Горации Коклесы, и именно эту часть истории я считаю невозможным сокращать, а дать возможно полно»⁹.

Третій том «Истории...» Ф.А. Щербина планував присвятити розвитку внутрішнього життя козацтва, матеріальній та духовній культурі козацького населення краю. Судячи з програми написання історії Кубанського іррегулярного формування, бачимо що дослідник прагнув якомога повніше описати саме етнокультурні та культурно-побутові особливості козацтва. Ф.А. Щербина планував охопити широке коло питань, починаючи від умов життя козацького населення на Кубані і особливостей виховання дітей до світоглядних уявлень козацтва¹⁰. В реалізації цього плану досліднику мали допомогти мемуари, епістолярні джерела, зібрані та записані ним і його помічниками зразки усної народної творчості.

Необхідність опрацювання потужного комплексу різнопланових джерел, виявлених у 14 архівосховищах країни, та затримка проведення підготовчих робіт Головним управлінням козацьких військ не дозволили Федору Андрійовичу написати історію Кубанського козацького війська за термін, визначений самим же автором. Тільки добре організована, цілеспрямована робота вченого та його колективу помічників дала можливість вийти в 1910, 1913 роках двом томам «Истории...» з друку. Так з'явилося фундаментальне дослідження у галузі гуманітарних та воєнних дисциплін. Безперечно, залучення до роботи з документами людей, які не мали належної підготовки, освіти, навичок, а також поспішність автора під час написання історії Кубанського козацького війська далися взнаки. В монографії зустрічаються поверхневі судження, історичні анахронізми, іноді помилкова інтерпретація джерел. Разом із тим історія Кубанського козацтва у викладенні Ф.А. Щербини і нині не втратила свого енциклопедичного характеру та залишається настільною книгою істориків-козакознавців, усіх, хто цікавиться історією козащини.

Прагненням дослідника видати третій і четвертий томи «Исто-

рии Кубанського казачього війська» не судилося здійснитися. Однак є підстави говорити, що події Першої світової та Громадянської воєн, у роки яких Ф.А. Щербина брав активну участь у суспільно-політичному житті, не завадили вченому продовжувати роботу над третім та четвертим томами «Истории...». В червні 1919 року Кубанський крайовий уряд надав досліднику кредит у розмірі 33 тис. крб. на доопрацювання матеріалів третього і четвертого томів та їх видання¹¹. Падіння Кубанської республіки спричинило від'їзд Ф.А. Щербини закордон. Від'їжджаючи у складі кубанської делегації до Югославії, дослідник забрав із собою частину матеріалів та регалій Кубанського козацького війська. Значна частина архівних документів, нотаток, виписок була схована в його садибі в Джанхоті. В 1928 році Ф.А. Щербина написав засновнику Кубанського архіву в Празі П.Л. Макаренку, що мабуть «мій готовий третій том та матеріал до четвертого тому пішов на цигарки товаришам». Однак надія на збереження схованих паперів залишалася, бо далі він просить П.Л. Макаренку написати колишньому членові Кубанської Ради Савці Крикуну, який в середині 20-х років повернувся з еміграції до Росії, щоб той віднайшов схований в Джанхоті в потаємному місці архів і переправив його до Праги»¹². Нажаль подальша доля архіву Ф.А. Щербини, як і доля С. Крикуна, не відомі.

У Державному архіві Краснодарського краю є окремий фонд документів до історії Кубані та козацького війська, зібраних Федором Андрійовичем Щербиниою (ф. №764). Його віднесено до категорії «особливо цінних». Формування 764-го фонду тривало протягом 1925 – 1973 років. У 1925 році документальні матеріали, які збиралися дослідником для написання історії Кубанського козацького війська, спочатку поступили на державне зберігання в архів Ростовського обласного архівного управління. В жовтні 1953 року згідно з розпорядженням Головного архівного управління МВД СРСР вони були передані до Державного архіву Краснодарського краю і включені там до дореволюційного 764-го фонду. На момент передачі нараховувалося 56 справ, які охоплювали період з 1775 по 1914 роки. У квітні 1958 році в Державне управління «Крайдержархів» додатково поступило ще 7 справ за період з 1833 по 1895 роки. У серпні 1973 року із Праги до Росії були привезені деякі документи, що залишилися після смерті Ф.А. Щербини. Ці матеріали зберіг, а потім і передав на батьківщину через старшого інспектора архівного відділу крайвиконкому, командированого в Чехословацьку Республіку, Г.Т. Чучмая опікун покійного сина вченого М.Х. Башмак¹³. У

жовтні цього ж року документи Ф. Щербини були передані на зберігання до Державного управління «Крайдержархів». Після науково-технічного опрацювання документів, які поступили до архіву, було сформовано ще 35 справ за 1904 – 1937 роки. Серед переданих з-за кордону матеріалів були наукові та науково-популярні праці вченого, документи біографічного характеру, матеріали службової діяльності.

Значення матеріалів особистого фонду Ф.А. Щербини важко переоцінити. Різноманітність та багатство документальних матеріалів у фонді дозволяють говорити про їх виключну джерелознавчу цінність. Значну кількість документів цього фонду можна вважати першоджерелом до історії Чорноморського (згодом Кубанського) козацтва, Кубані, міста Катеринодара (Краснодара), Катеринодарського військового собору, духовного училища та інше. Серед колекції документів, зібраних Ф.А. Щербиною, значна кількість матеріалу до історії козаччини, а саме:

- Програма написання історії Кубанського козацького війська (1792 – 1825 рр.). Серед документів – оригінал попереднього кошторису витрат на наукову роботу, який мав складати мінімум 21 тис. крб. і прохання про дозвіл набрати для цієї роботи штат співробітників у складі 8 осіб (4 досвідчених дослідника і 4 підручних) терміном на 2 роки.

- Рукопис Ф.А. Щербини «Природничо-історичні умови Кубанської області і поступове заселення її різними народами (1792 – 1825 рр.)».

- Виписки з Одеського архіву за 1832 рік із справи «Про заселення Новоросійського краю запорозькими козаками». Серед нотаток – прохання колишніх козаків Задунайської Січі про дозвіл переселитись із-за Дунаю до Південної України; проект положення про переселення на узбережжя Азовського моря; списки козаків-переселенців.

- Історична довідка про флотилію чорноморських козаків.

- Журнали воєнних дій на Чорноморській і Кавказькій кордонних лініях; рапорти, відношення, розпорядження та листи стосовно воєнних дій на Кавказі.

- Виписки з Кубанського військового архіву та архіву м. Владикавказу про воєнні сутички козаків із горцями, про несення військовими підрозділами Чорноморського (згодом Кубанського) козацького війська кордонної служби.

- Відомості про військову суконну фабрику.

- Виписки із архівних справ про фінансування Чорноморського (згодом Кубанського) козацького війська.

- Відомості про постачання Кубанському козацькому формуванню продовольства та фуражу.

Серед рукописів наукових досліджень значний інтерес викликає праця, в якій висвітлюються питання козацької земельної ідеології. Літературна сторона діяльності Ф.А. Щербини представлена віршами та поемами: «Чорноморці», «Богдан Хмельницький», «Петро Кубанець».

Інформативним у плані вивчення науково-творчої спадщини Ф.А. Щербини є ф. 400 Російського державного військово-історичного архіву. Серед матеріалів фонду – листування вченого з Головним управлінням козацьких військ Військового міністерства з приводу уточнення та доповнення програми по написанню багатотомної історії Кубанського війська; детальні фінансові звіти про грошові витрати на командировки для роботи в архівосховищах країни; доповідні записки з обґрунтуванням необхідності уточнити кошторис витрат; клопотання дослідника про дозвіл видати шеститомний (згодом дванадцятитомний) збірник документів до історії Кубанського іррегулярного формування, звіт про виконання державного замовлення щодо написання історії Кубанського козацтва тощо.

Цінними в царині дослідження козацької проблематики є справи фонду, що містять детальну програму написання багатотомної історії Кубанського козацького війська та опис попередньої систематизації документів приватного і військового господарства різних форм господарювання. Нижче ми приводимо витяг із програми неопублікованої частини багатотомної монографії Ф.А. Щербини з історії Кубанського козацького війська.

«18. Мирная жизнь казачества и период развития внутренней его жизни.

Положение 1870 года и последствия его применения в войске. Законоположения по упорядочению земельных отношений. Размежевание земель. Образование войсковых земель и юртовых владений. Институт частной земельной собственности. Жаловальные земли.

Быстрые и радикальные изменения хозяйственной жизни. Падение пастушеского скотоводства и развитие земледельческих занятий.

Законы 1869 и 1870 годов о приобретении иногородними у казаков усадебной оседлости и водворении иногороднего элемента в среде казачества. Влияние иногороднего населения на хозяйственные порядки казачества и роль этого населения в общем подъеме экономического развития в крае. Железные дороги и их значение для края.

Введение новых судебных учреждений и развитие гражданственности. Проекты преобразований административных учреждений в Кубанской области, издание положения о военной службе казаков Кубанского и Терского казачьих войск и применение к этим вопросам устава о воинской повинности Донского войска. Преобразования 22 марта 1888 года. Посещение Кубанской области Императором Александром III с Августейшим семейством.

Наказные атаманы генералы М.Д. Цакни, П.И. Кармалгт, С.А. Шереметьев и Г.А. Леонов. Их деятельность в области внутреннего управления, хозяйственной жизни и народного образования.

19. Культурная и духовная жизнь казачества.

Состав войск по национальностям и языку. Народное образование, учреждения и средства для развития его. Религия, раскол и сектанство. Казачий фольклор. Казачьи песни военного и бытового характера.

Народное творчество в этой области и основные мотивы его. Влияние городской и фабричной культур в этом отношении.

Народные сказки, легенды и предания. Героические элементы, следы влияния военных условий и животный эпос. Пословицы, поговорки и присловья. Заговоры, заклинания и знахарства. Поверья о колдунах, ведьмах и нечистой силе. Сказания о кончине мира, об антихристе и последних временах.

Легенды и сказания политического характера: о китайцах, англичанах и проч. Народная поэзия и певцы. Народные обычаи и нравы. Свадьбы, колядки, щедривки и гульбища. Общая характеристика умственного развития и потребностей казака.

20. Конечные итоги исторического прошлого казаков и современное состояние войска.

Исторический тип казака «воина-промышленника» и вариации этого типа в исторической последовательности. Влияние в этом отношении окружающей природы, расовых скрещений, национальных особенностей и степени культурного развития со-

прикасающихся народностей.

Казачья сословность и регулирующие начала казачьей общины. Параллелизм и противоречия в развитии военных повинностей и хозяйственных форм. Казачий коллективизм в отношении земельной собственности, войскового имущества, капиталов и общей неразделенности войска. Слабое развитие этого начала в области практических мер и начинаний.

Развитие общественных потребностей и рост личности. Соответствующие изменения в бытовой жизни, осложнения в хозяйстве и жизненной обстановке. Расширение умственного кругозора и изменения к нравственным требованиям. Облагорожение вкусов в изящном и эстетических потребностей.

Положительные результаты истории казачества: прирост населения, развитие поселочных форм, дифференциация хозяйственных занятий, повышение техники, подъем образования, улучшения в домашней обстановке, смягчение отношения между полами и к детям, рост общественных потребностей.

Вытекающие отсюда задачи ближайшего будущего. Значение в этом отношении истории казачества как лучшего критерия и показателя в деле разрешения назревших проблем»¹⁴.

Задум вченого по відтворенню історії козацького населення південного регіону Російської держави дійсно вражає своїм розмахом, багатоплановістю, прагненням дослідника якомога повніше описати всі сторони військової, соціально-економічної, культурної історії козацтва.

На сьогодні перед дослідниками різних наукових напрямків стоїть важливе завдання віднайти матеріали Ф.А. Щербини (у тому числі рукопис третього та матеріали до четвертого томів «Истории...»), що були розпорошені у вирі подій 1919 – 1936 років, як на батьківщині вченого, так і в інших країнах; вивчити їх; проаналізувати; на практиці перевірити його рекомендації та висновки; забезпечити належне зберігання документів для нових пошуків.

Джерела та література:

¹ Городецкий Б.М. Новый труд по истории Кубанского края / Б.М. Городецкий // Известия ОЛИКО. – Екатеринодар, 1912. – Вып. 5. – С. 177.

² Російський державний військово-історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 183. – Арк. 9.

³ РДВІА. – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 192. – Арк. 103 зв.; Чумаченко В.К. «История Кубанского казачьего войска» Ф.А. Щербини: от замысла

к воплощению. Книговедческий аспект / В.К. Чумаченко // Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербини и современность: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции «Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербини и современность» (Розсип, г. Краснодар, 25-26 февраля 2004 г.). – Краснодар: ИМСИТ, 2004. – С. 227.

⁴ Петлюра С.В. Причинок до історії переселення турецьких запорожців на Кубань / С.В. Петлюра // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. LXV. – Кн. 3. – Львів, 1905. – С. 1-11; Петлюра С.В. Секретні циркуляри уряду на Кубані / С.В. Петлюра // Україна. – 1907. – Кн. VI. – С. 347-350; Петлюра С.В. З переписки Хведора Квітки з Антоном Головатим / С.В. Петлюра // Україна. – 1907. – Кн. VII-VIII. – С. 186-201; Петлюра С.В. Історія Кубанщини / С.В. Петлюра // Літературно-науковий вісник. – 1903. – Кн. X. – С. 61-62.

⁵ РДВІА. – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 192. – Арк. 7-8.

⁶ Чумаченко В.К. Указ. соч. – С. 238.

⁷ Щербина Ф.А. Темы для изучения Кубанской области / Ф.А. Щербина // Известия ОЛИКО. – Екатеринодар, 1912. – Вып. 5. – С. 6.

⁸ Щербина Ф.А. Программа (вопросник) о необходимости сбора сведений для написания истории Кубанского казачьего войска / Ф.А. Щербина // Кубанские областные ведомости. – 1904. – 16, 17, 20, 23 марта.

⁹ РДВІА. – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 192. – Арк. 90зв.; Чумаченко В.К. Указ. соч. – С. 248.

¹⁰ РДВІА. – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 183. – Арк. 21-22; Чумаченко В.К. Указ. соч. – С. 249-250.

¹¹ Цветков В.А. Федор Щербина: хроника биографии и библиография / В.А. Цветков. – Ст. Каневская, 1999. – С. 19.

¹² Якаев С.Н. Федор Андреевич Щербина. Вехи жизни и творчества / К 155-летию со дня рождения / С.Н. Якаев. – Ч. 1. – Краснодар: ИМСИТ, 2004. – С. 166.

¹³ Мирошниченко О.В. Хранить – вечно! / О.В. Мирошниченко // Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербини и современность: Сборник материалов межрегиональной научно-практической конференции «Научно-творческое наследие Федора Андреевича Щербини и современность» (Розсип, г. Краснодар, 25-26 февраля 2004 г.). – Краснодар: ИМСИТ, 2004. – С. 106.

¹⁴ РДВІА. – Ф. 400. – Оп. 25. – Спр. 183. – Арк. 21-22; Чумаченко В.К. Указ. соч. – С. 247-250.

Любов Корнійчук
Острого

ПОСТАТЬ М. ГРУШЕВСЬКОГО У ТВОРЧОМУ ДОРОбКУ А. ЖУКОВСЬКОГО

У статті характеризуються дослідження відомого українського історика Аркадія Жуковського про Михайла Грушевського. Зроблено спробу охарактеризувати праці науковця, присвячені різним аспектам життя, діяльності та наукового доробку видатного українського вченого.

Ключові слова: *А. Жуковський, грушевськознавство, Українське історичне товариство, історіографія.*

In this article author characterizes the famous Ukrainian historian Arkadiy Zhukovskyy's studies on M. Hrushevskyy. Also there's made an attempt to characterize scholar's works devoted to the different aspects of M. Hrushevskyy's life, activity and scientific contribution.

Key words: *A. Zhukovskyy, Hrushevskyy studies, Ukrainian Historical Association, historiography.*

Однією з основних тенденцій в розвитку історіографії на даному етапі є дослідження життя, діяльності та творчості провідних українських істориків, що в силу різних обставин мешкали і продовжують мешкати за межами України. До таких істориків належить в минулому голова Наукового товариства імені Шевченка в Європі (далі – НТШ в Європі), іноземний член НАН України професор Українського вільного університету Аркадій Іларіонович Жуковський. Його наукові зацікавлення переважно зосереджувались на історії Буковини та історіографії церкви, однак в його творчому доробку представлені й інші напрямки досліджень, зокрема, одним із них є вивчення постаті Михайла Грушевського. Дослідження науковця з даної тематики є складовою української зарубіжної історіографії, зокрема, грушевськознавства в діаспорі, розвиток якого охарактеризовано в статті А. Атаманенко¹, в тому числі згадуються і праці Аркадія Іларіоновича.

Постать М. Грушевського є знаковою в українській історії і науковці неодноразово звертались до вивчення його поглядів чи малодосліджених періодів життя. Одним із найвідоміших дослідників життєвого шляху та творчого доробку історика є професор Кентського державного (США) та Українського вільного

(Німеччина) університетів, засновник і голова Українського історичного товариства (далі – УІТ), голова Історичної секції Української вільної академії наук у США, редактор журналу «Український історик» Любомир Винар. Вчений – автор численних публікацій, що присвячені різним періодам життя М. Грушевського, проблемам його наукової і громадсько-політичної діяльності, а також саме він здійснив науково-теоретичне обґрунтування нової галузі українознавчих досліджень – грушевськознавства. В статті «Як став грушевськознавцем»² Л. Винар виокремив причини, що спонукали його до вивчення життя та творчого доробку М. Грушевського. Окрім Л. Винара згадаємо таких дослідників, що займалися згаданою проблематикою, як В. Тельвак, Ю. Шаповал, І. Верба, Я. Пиріг, І. Гирич, Я. Дашкевич, С. Кіржаєв та інші. Окремі з них звертались до праць А. Жуковського, наприклад, грушевськознавці Ю. Шаповал, І. Верба та В. Тельвак використали його працю про політичну та публіцистичну діяльність М. Грушевського, Л. Винар – працю про роботу вченого над виданням журналу «Україна» тощо, однак досі вони не були предметом спеціального розгляду науковців. Відтак розгляд означеної проблематики зберігає свою актуальність і заслугове на увагу.

Варто зазначити, що Михайлові Грушевському Аркадій Жуковський присвятив праці: «Михайло Грушевський і журнал «Україна»³, «Михайло Грушевський і Франція»⁴, «Гетьман Іван Мазепа в оцінці Михайла Грушевського»⁵, «Політична і публіцистична діяльність М.С. Грушевського на еміграції 1919 – 1924 рр.»⁶, «Mykhailo Hrouchevsky. Sa vie et son oeuvre» («Михайло Грушевський. Життя та діяльність»)⁷. Більшість праць з'явилась в «Українському історичному», оскільки його редактор Л. Винар сприяв появі грушевськознавчих досліджень на сторінках журналу, з метою розбудови грушевськознавства як нової галузі досліджень і вшанування пам'яті видатного історика М. Грушевського.

В першій з названих статей, окрім даних про сам журнал «Україна»*, його профіль, структуру, авторів та участь Михайла Грушевського у редакційній роботі, подано аналіз і характеристику статей і матеріалів, які публікував у цьому періодичному виданні головний редактор. Автор статті дав оцінку журналу за окремими

---

* Журнал виходив в Києві в 1914 – 1930 рр. з перервами в 1915 – 1916 рр. і 1919 – 1923 рр. за редакцією Михайла Грушевського як орган Українського наукового товариства в Києві і як орган Історичної секції ВУАН, відповідно 1914 – 1918 рр. і 1924 – 1930 рр.

дисциплінами та галузями, зокрема, говорив, що в журналі провідне місце серед публікацій займала історіографія, а дещо менше – козацька доба, літературознавство, мовознавство, економічні теми, мистецька ділянка, етнографія, краєзнавство, право. Також А. Жуковський зазначав, що журнал у радянській дійсності продовжив традиційну лінію українознавчих дисциплін, мінімально звертаючи увагу на новостворені обставини. До певної міри журнал «Україна» був не тільки науковим журналом українознавства, але він виконував загальнонаціональну і навіть політичну роль⁸. У висновках автор вказав на те, що під впливом подій 1917 – 1920 рр. М. Грушевський вже не наполягав на своїх народницьких поглядах, а зробив певне зрушення в бік державної наукової ідеології⁹. Засновник грушевськознавства проф. Л. Винар також зазначав, що М. Грушевський пройшов певну історіографічну еволюцію, що «найкраще видно в його інтерпретації доби Хмельницького та доби гетьманування Мазепи»¹⁰, також вчений зазначав, що наукова критика історичних концепцій Грушевського може базуватися лише на аналізі його наукових праць, натомість політична і суспільно-громадська діяльність – на основі політичної та ідеологічної публіцистики, а відтак не доцільно його політичні погляди переносити в площину наукових¹¹. Відомий дрогобицький грушевськознавець В. Тельвак слідом за Л. Винаром стверджував, що зведення спадщини Михайла Грушевського до «народництва» чи до «державництва» є, по суті, «війною цитат» без урахування контексту та характеру праць історика і призводить до викривлення оцінки історичної концепції вченого, оскільки при цьому не враховується все розмаїття його ідей¹². Про складний процес еволюції поглядів історика в процесі його політичної діяльності говорив також дослідник В. Потульницький¹³. В цілому А. Жуковський дуже високо оцінив редакторську роботу М. Грушевського і відзначив важливе значення редакційного журналу «Україна». Інші грушевськознавці, зокрема, Ю. Шаповал та І. Верба теж зазначали, що Грушевський фактично був єдиним з керівників академічних установ, який зміг добитися того, що журнал став гонорарним виданням, а це в свою чергу давало можливість замовляти статті з виплатою авансів, що було реальною матеріальною підтримкою вчених¹⁴.

Стаття «Михайло Грушевський і Франція» присвячена висвітленню діяльності М. Грушевського під час подорожей до Франції в 1903 і 1919 роках. Дослідник у статті представив огляд франкомовної історії України М. Грушевського 1920 р. – «Abrégé de l'histoire

de l'Ukraine» («Короткий нарис історії України»). На думку А. Жуковського, ця книга дала змогу французькому читачеві простежити безперервний історичний розвиток українського народу, однак М. Грушевський не відмовився в ній від своїх народницьких поглядів, свідченням чого була його увага до народних мас як рушійної сили і відповідно применшення ролі окремих історичних постатей, зокрема, Івана Мазепи¹⁵. Окрім характеристики франкомовної історії України М. Грушевського, А. Жуковський зробив огляд інших його франкомовних розвідок та рецензій і відзначив їхню важливість. Історик вважав головним завданням НТШ в Європі – видання французькою мовою монографії про М. Грушевського¹⁶, яка, як відомо, побачила світ лише через п'ять років після виходу вказаної публікації. Аркадій Іларіонович стверджував, що політична діяльність Грушевського французами була оцінена переважно критично, натомість вони висловлювали високу оцінку його наукової діяльності, свідченням чого стала низка привітань, надісланих з Франції до президії ювілейного комітету відзначення 60-річчя вченого¹⁷. Про високі оцінки здобутків наукової та організаційної діяльності українського вченого та про авторитетність його наукових праць в західноєвропейських колах говорив також В. Тельбак у монографії про прижиттєві оцінки творчості М. Грушевського¹⁸. На думку вченого, свідченням високого авторитету Михайла Грушевського були відзначення його ювілею не лише в Україні, а й за її межами¹⁹. Тобто в цілому науковці відзначали роль наукової спадщини М. Грушевського в світових масштабах, а не лише в регіональних.

Окремо слід охарактеризувати статтю А. Жуковського «Гетьман Іван Мазепа в оцінці Михайла Грушевського». Цікавою вона є не лише з позиції відтворення поглядів М. Грушевського на діяльність І. Мазепи, а й з точки зору бачення Аркадія Іларіоновича історичної ролі обох постатей української історії, тобто і Михайла Грушевського, і Івана Мазепи. Науковець порівнював їх і говорив, що їхні долі були схожі, адже вони не знайшли спільної мови з владою і оцінка їх діяльності за радянських часів була негативною. Зокрема, дослідник зазначав: «Іван Мазепа і Михайло Грушевський – дві великі постаті української історії, перший є представником українського самостійництва за козацької доби, другий – будівничим й ідеологом української державності модерних часів...»²⁰. Оскільки на даному етапі розвитку української історіографії відбувається переоцінка діяльності історичних діячів, то, на думку історика, не слід втрачати міру і пам'ятати, що історична наука спирається на факти,

а тому давати оцінку певним подіям чи діячам потрібно об'єктивно, а не спираючись виключно на їх національну вагу²¹. А. Жуковський перерахував праці М. Грушевського, в яких подано аналіз діяльності гетьмана, а також висвітлив погляди історика на його політичну і культурно-освітню діяльність. При цьому автор статті вказав на те, що М. Грушевський досить високо оцінював саме культурно-освітню діяльність І. Мазепи, а союз із шведами вважав ініціативою козацької старшини і не вбачав в цьому особливої ролі гетьмана²². В підсумку А. Жуковський відзначив, що «в інтерпретації Михайла Грушевського, на основі розглянутих праць і статей про Івана Мазепу, виходить досить чорний портрет «Великого гетьмана»²³. Таку ситуацію дослідник пояснює тим, що через народницькі погляди Грушевський надавав перевагу соціально-економічним і просвітницько-культурним аспектам суспільного життя над державно-політичними, а коли еволюціонував до державницьких поглядів, то про Мазепу вже не писав²⁴.

Не випадково предметом однієї з статей Аркадія Жуковського став період перебування Михайла Грушевського в еміграції у 1919 – 1924 рр., адже він до сьогодні є одним із найменш досліджених етапів його діяльності. Стаття «Політична і публіцистична діяльність М.С. Грушевського на еміграції 1919 – 1924 рр.» присвячена характеристиці політичної та публіцистичної діяльності, що автор неодноразово підкреслив, зазначаючи, що не дає оцінки його науковій праці. Аналізуючи наявні публікації, що стосуються вказаного періоду життя М. Грушевського, А. Жуковський вважав, що не слід заперечувати всі факти, наведені в статті українського радянського історика Ф. Шевченка «Чому Михайло Грушевський повернувся на Україну?», а необхідно лише відкидати ідеологічні нашарування, різноманітні кліше. Також дослідник своїм основним завданням вважав не оцінку діяльності історика в еміграційний період, а представлення його політичних та ідеологічних поглядів²⁵, разом з тим вчений висвітлив також питання причин повернення історика на Україну. На думку Аркадія Іларіоновича, на позицію офіційних радянських кіл відносно повернення М. Грушевського на Україну вплинув його відхід від політики²⁶. Важливу роль відвів автор статті характеристиці публіцистичної діяльності історика і зазначив, що «саме в публіцистиці Грушевський виявився блискучим майстром, а його творчість на цьому відтинку мала великий вплив на формування громадської думки тогочасного українського суспільства»²⁷. Підсумовуючи характеристику публіцистики М. Грушевського,

А. Жуковський підкреслив, що, не зважаючи на можливо в деякій мірі контрверсійні погляди історика в еміграційний період, він був «завзятим поборником соборності всіх українських земель, таким він залишився і в радянських обставинах»²⁸. Дослідник припускав, що М. Грушевський сподівався в нових умовах продовжити працю на благо українського народу, оскільки його еміграційна діяльність ознаменувала собою лише нереалізовані наміри і заходи як закордонного делегата і морального керівника партії та закриття всіх редагованих ним друкованих органів. Певну роль в його поверненні відіграли й персональні амбіції його колишніх співробітників В. Винниченка та М. Шаповала, які заважали йому зайняти провідне місце, на яке він безперечно заслуговував²⁹. На думку Л. Винара, було дві головні причини повернення Грушевського на Україну: бажання продовжити працю над «Історією України-Руси», яка не була можливою на еміграції, а також прагнення ділити долю українського народу на рідних землях та долучитися до подальшого розвитку української національної культури³⁰.

Слід також зауважити, що автори монографії «Михайло Грушевський» Ю. Шаповал та І. Верба погоджувались із зауваженням Аркадія Іларіоновича стосовно того, що в кінці перебування на еміграції М. Грушевський залишився в ізоляції з невеликою групою найближчих дорадників, які згодом повернулись з ним на Україну³¹. Дослідники вважали, що історик не міг змиритись із думкою, що українська еміграція не бажає «інвестувати» у його радянофіліство і соціалістичні орієнтації³². Як і А. Жуковський, автори монографії трактували повернення вченого на Україну як закономірний крок. Однак Аркадій Іларіонович вважав це повернення помилкою М. Грушевського, а Ю. Шаповал та І. Верба говорили лише про його надії на переродження комуністичного режиму та про те, що сам Грушевський своє повернення вважав компромісом³³. Компромісом в ім'я наукової праці для культурних і національних потреб українського народу назвав повернення вченого на Україну і автор статті «Наукова діяльність М.С. Грушевського в еміграції (1919 – 1924 рр.)» В. Потульницький³⁴. Українська дослідниця В. Піскун вважала, що вчений навіть не уявляв себе поза межами українського культурно-буттєвого простору і його повернення було очевидним, а для більшовиків воно було потрібним не тільки для того, щоб він стверджував визнання їхньої влади, а й з метою створення у народу ілюзії незалежної радянської України³⁵.

Аркадій Жуковський є редактором історико-біографічної мо-

нографії «Mykhailo Hrouchevskyi sa vie et son oeuvre» («Михайло Грушевський. Життя та діяльність»), що вийшла в 1997 р. в Парижі. Книга складається з п'яти розділів. Зокрема, у першому розділі редактор здійснив виклад життєвого шляху, охарактеризував схему історії України М. Грушевського та його працю під час подорожей до Франції. Другий розділ складають привітання М. Грушевського з 60-літтям, які надсилали французькі вчені, у третьому і четвертому розділі подано окремі праці вченого і в останньому розділі – бібліографію. А. Жуковський дав досить високу оцінку діяльності Михайла Грушевського, а його «Історію України-Руси» назвав «свого роду історичною енциклопедією України»³⁶. Одним із найбільших досягнень науковця, дослідник вважав його схему історії України, а також те, що концепції його праць фактично стимулювали національне відродження України на початку ХХ століття³⁷. Аркадій Лларіонович вважав, що історик ще мало відомий у Франції і тому необхідним є вивчення його внеску в розвиток української історичної науки та в політичне життя України³⁸. Видання цієї монографії стало втіленням довгоочікуваних сподівань науковця на поширення інформації про видатного українського вченого М. Грушевського у Франції.

Варто зазначити, що Аркадій Жуковський був учасником і співорганізатором ряду конференцій, присвячених вшануванню пам'яті Михайла Грушевського. Зокрема, 27 серпня – 1 вересня 1990 р. в Києві відбувся Конгрес українців, організований Міжнародною асоціацією українців і Академією Наук УРСР, а також Республіканською асоціацією українців. А. Жуковський виступив на конгресі з доповіддю «М. Грушевський і журнал «Україна»³⁹, яка потім лягла в основу його однойменної статті, що з'явилась в «Українському історичному». Аркадій Лларіонович входив до Академічного комітету для відзначення 125-ліття з дня народження Михайла Грушевського. Комітет був створений з ініціативи Президії УІТ за співпраці з Науковою радою при СКВУ і головним завданням його була допомога в організації наукових конференцій, присвячених М. Грушевському.

9 червня 1991 р. УІТ і НТШ в Європі спільно провели першу наукову конференцію, присвячену 125-літтю з дня народження М. Грушевського. Конференція відбулась в залі бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, з доповіддю «М. Грушевський і НТШ» виступив Аркадій Жуковський, також виступили Любомир Винар, Віктор Заруба, Зеновія Франко. В другій частині конференції відбувся «дис-

кусійний стіл», присвячений тогочасному станові грушевськознавства в Україні і на Заході. В дискусії взяв участь і А. Жуковський. Конференція офіційно започаткувала ювілейний рік М. Грушевського⁴⁰.

27-29 серпня 1991 р. у Львові відбулась ювілейна наукова конференція «М. Грушевський – визначний український вчений, державний діяч, громадянин», організована НТШ в Україні, УІТ і Республіканською асоціацією українців, на якій з доповіддю «Зв'язки Михайла Грушевського з науковими установами та центрами Європи» виступив Аркадій Іларіонович⁴¹. 27 серпня відбулось посвячення пам'ятного каменя під пам'ятник М. Грушевському у Львові. Під час урочистостей А. Жуковський виступив з короткою промовою⁴².

26-28 жовтня 1994 р. заходами Львівського державного університету ім. І. Франка, НТШ, УІТ, Відділення історії, філософії і права НАН України і товариства «Просвіта» відбулась конференція «Михайло Грушевський і Західна Україна», присвячена діяльності Грушевського в Галичині і в Львівському університеті. На конференції Аркадій Іларіонович виголосив доповідь⁴³. Пізніше А. Жуковський увійшов до Міжнародного академічного комітету для вшанування 130-ліття з дня народження Михайла Грушевського, що діяв при Президії УІТ з 1996 р. Заходами комітету 15 жовтня 1996 р. в Парижі проведена ювілейна наукова конференція для відзначення 130-ліття народження М. Грушевського. На цій конференції виступив А. Жуковський з доповіддю «Михайло Грушевський і Франція», в якій проаналізовано зв'язки М. Грушевського з французькими істориками та політиками. Автор розглянув «Всесвітню історію» М. Грушевського, зокрема, розділи, присвячені історії Франції. Аркадій Іларіонович запропонував опублікувати французькою мовою монографію про відомого українського історика, в якій крім біографічних даних про вченого планували видати деякі статті з загальної українознавства і дещо з його публіцистики⁴⁴.

В цілому можна ствердити, що грушевськознавчі праці Аркадія Жуковського в основному були присвячені малодослідженим на той час сторінкам діяльності історика. В них автор старався залучати широке коло джерел, зокрема, праць і листів самого Михайла Грушевського. Аркадій Іларіонович хотів поширити знання про науковця у Франції і з цією метою видав франкомовну монографію про його життя та діяльність. Дослідник прагнув дати об'єктивну характеристику його роботи і вважав, що «велика повага до коло-сальної праці М. Грушевського, основоположника модерної укра-

їнської історіографії, не звільняє нас бачити всі аспекти його історичної оцінки і політичної діяльності»⁴⁵. Зокрема, А. Жуковський не погоджувався із М. Грушевським в питанні засудження ним всієї діяльності І. Мазепи, а також неоднозначно оцінював діяльність вченого в еміграції у 1919 – 1924 рр. та його повернення на Україну. Однак, попри це, Аркадій Іларіонович вважав, що провідна роль вченого і в науковому, і в політичному житті України не підлягає сумніву, а відтак його науковий доробок необхідно популяризувати за кордоном для поширення достовірних знань про українську історію на протигагу офіційній радянській схемі. Внесок Аркадія Жуковського в розвиток грушевськознавства є лише одним із кроків на шляху до реалізації вищевказаної мети, історик не лише досліджував окремі аспекти діяльності М. Грушевського, а й був одним із ініціаторів проведення конференцій на його пошану, які сприяли визначенню здобутків та перспектив розвитку грушевськознавства.

Джерела та література:

¹ Атаманенко А. Розвиток грушевськознавства в діаспорі / А. Атаманенко // Український історик (далі – УІ). – 2006 – 2007. – №4 (172) – 1-2 (173-174). – С. 154-182.

² Винар Л. Як я став грушевськознавцем (Замість передмови) / Л. Винар // Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. – С. 8-17.

³ Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / А. Жуковський // УІ. – 1986. – Ч. 1-2 (89-90). – С. 5-20.

⁴ Жуковський А. Михайло Грушевський і Франція / А. Жуковський // УІ. – 1991 – 1992. – Ч. 3-4 (110-111), 1-4 (112-115). – С. 306-318.

⁵ Жуковський А. Гетьман Іван Мазепа в оцінці Михайла Грушевського / А. Жуковський // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1998. – №6. – С. 134-145.

⁶ Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М.С. Грушевського на еміграції 1919 – 1924 рр. / А. Жуковський // УІЖ. – 2001. – №1. – С. 96-125.

⁷ Mykhailo Hrouchevsky. Sa vie et son oeuvre / Red. A. Joukovsky. – Paris, 1997. – 167 p.

⁸ Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / А. Жуковський // УІ. – 1986. – Ч. 1-2 (89-90). – С. 18-19.

⁹ Там само. – С. 19.

¹⁰ Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866 – 1934). У 50-ліття смерті / Л. Винар. – б.м.: «Сучасність», 1985. – С. 44.

¹¹ Винар Л. Як я став грушевськознавцем (Замість передмови) / Л.

Винар // Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. – С. 11.

¹² Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття) / В. Тельвак. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2002. – С. 18.

¹³ Потульницький В. Наукова діяльність М.С. Грушевського на еміграції (1919 – 1924 рр.) / В. Потульницький // УІЖ. – 1992. – №2. – С. 52.

¹⁴ Шаповал Ю.І. Михайло Грушевський / Ю.І. Шаповал, І.В. Верба. – К.: Альтернативи, 2005. – С. 239.

¹⁵ Жуковський А. Михайло Грушевський і Франція / А. Жуковський // УІ. – 1991 – 1992. – Ч. 3-4 (110-111), 1-4 (112-115). – С. 313.

¹⁶ Там само. – С. 318.

¹⁷ Там само. – С. 311.

¹⁸ Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XX – 30-ті роки XX століття) / В. Тельвак. – К.; Дрогобич, 2008. – С. 217.

¹⁹ Там само. – С. 301.

²⁰ Жуковський А. Гетьман Іван Мазепа в оцінці Михайла Грушевського / А. Жуковський // УІЖ. – 1998. – №6. – С. 134.

²¹ Там само.

²² Там само. – С. 141.

²³ Там само. – С. 142.

²⁴ Там само.

²⁵ Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М.С. Грушевського на еміграції 1919 – 1924 рр. / А. Жуковський // УІЖ. – 2001. – №1. – С. 99.

²⁶ Там само. – С. 109.

²⁷ Там само. – С. 110.

²⁸ Там само. – С. 123.

²⁹ Там само. – С. 123.

³⁰ Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський... – С. 13.

³¹ Шаповал Ю.І. Вказ. праця. – С. 221.

³² Там само.

³³ Там само. – С. 224.

³⁴ Потульницький В. Вказ. праця. – С. 55.

³⁵ Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття) / В. Піскун. – Київ; Нью-Йорк, 2006. – С. 485.

³⁶ Mykhailo Hrouchevsky. Sa vie et son oeuvre / Red. A. Joukovsky. – Paris, 1997. – P. 16.

³⁷ Ibidem. – P. 24

---

³⁸ Ibidem. – Р. 38.

³⁹ Перша ювілейна конференція присвячена М. Грушевському в Європі. Хроніка // УІ. – 1991. – № 1-2 (108-109). – С. 211.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Міжнародна ювілейна конференція у Львові. Хроніка // УІ. – 1991. – № 1-2 (108-109). – С. 212-213.

⁴² Посвячення каменя під пам'ятник Грушевського. Хроніка, інформація // УІ. – 1991. – № 1-2 (108-109). – С. 215-216.

⁴³ Наукові конференції. Наукова хроніка // УІ. – 1994. – № 1-4 (120-123). – С. 353.

⁴⁴ Жуковський А. Ювілейна наукова конференція в Парижі для відзначення 130-ліття народження Михайла Грушевського / А. Жуковський // УІ. – 1996. – № 1-4 (128-131). – С. 419-420.

⁴⁵ Архів Українського Історичного Товариства. – Ф. «Аркадій Жуковський». – Спр. «Спогади». – Спогади А. Жуковського від 6 грудня 1997 р. – Арк. 2.

Ярослав Сенік
Львів

ІВАН СВІТ ПРО УКРАЇНЦІВ ДАЛЕКОГО СХОДУ*

В статті подана коротка характеристика діяльності та науково-публіцистичної спадщини відомого історика, економіста, журналіста, редактора та дослідника українського життя в Азії, громадського діяча Івана Світа. Автор відзначає важливість глибокого наукового дослідження діяльності цієї непересічної особистості, що дасть можливість детальнішого вивчення громадсько-політичного та культурного життя українців на Далекому Сході.

The focal point of this article is to characterize the activity, scientific and publicistic heritage of the famous historian, economist, journalist, editor and researcher of Ukrainian life in Asia, public figure Ivan Svit. Author draws attention to the importance of more detailed scientific research of that outstanding personality's activity which will provide a possibility for more detailed study of socially-political and cultural life of Ukrainians in the Far East.

В рекомендації Світа Іван на дійсного члена УВАН у США говорилося: «Іван Світ являється тепер, мабуть, найкращим українським фахівцем у питаннях історії й сучасного стану Тихоокеанського простору, а зокрема єдиним дослідником історії української колонізації на Далекому Сході». А крім того, на протязі більше трьох десятиліть він був безпосереднім учасником подій на Далекому Сході. Любомир Винар підкреслював, що діяльність Івана Світа слід розглянути в трьох основних аспектах: «суспільно-громадської праці, журналістичної та видавничої діяльності і науково-дослідчої праці»¹.

Іван Світ (John V. Sweet; 1897 – 1989)² – історик, економіст, журналіст, редактор і дослідник українського життя в Азії, громадський діяч – народився на Слобожанщині в священничій родині. Після смерті батька його вихованням займалась мати, її брати і сестри і родичі чоловіка – патріотичні українські родини. Батько залишив близько тисячі книг переважно європейської та англо-американ-

---

* Матеріали до статті були зібрані, в основному, під час стажування автора за програмою академічних досліджень Фулбрайта-Кеннана в Міжнародному центрі ім. В. Вільсона (м. Вашингтон, США) в 2004 – 2005 рр. Автор висловлює щирю вдячність п. Тамарі Скрипці за допомогу в дослідженні матеріалів Івана Світа в архіві УВАН (м. Нью-Йорк, США).

ської літератури. В 1916 р. закінчив православну духовну семінарію в Харкові, в 1917 – 1918 рр. навчався на фізико-математичному факультеті Харківського університету, але студії через війну і революцію довелося перервати. Мав намір закінчити математичну освіту за кордоном.

В березні 1918 р. через Сибір перебрався на Далекий Схід, але в Америку не потрапив. Три місяці влітку 1918 р. проживав у Японії. Повернувся тоді до Владивостоку, потім майже 10 місяців працював в Морському штабі Сибірської флотилії, коротко – в Управлінні Владивостоцької митниці. Далі перейшов до Військового суду, під час роботи в якому тимчасово працював журналістом в Сибірській телеграфній Агенції. Після звільнення з суду у 1919 р. повністю зайнявся журналістською діяльністю.

Праця в часописах, подорожі по краю дали великі можливості для пізнання політичних подій на Далекому Сході та для знайомства з учасниками подій, збагатили його знанням подій, допомогли при написанні нарисів про добу інтервенції на Далекому Сході.

Познайомився із чільними діячами українського національного руху «Зеленої України», а дещо пізніше із українським консулом на Далекому Сході – П. Твердовським, роботі консульату присвятив окрему публікацію³. Брав участь в різних організаційних заходах українського уряду «Зеленої України», активно співпрацював з українським щоденником «Щире Слово» (м. Владивосток, 1919 – 1920) та з іншими українськими виданнями. В той же час майже півтора року до жовтня 1922 р. працював в місцевій «Вечерней Газете». В 1922 р. видав 21 число політичного тижневика «Полезные Известия», що містила також матеріали на українські теми.

За кілька дні до зайняття червоними Владивостоку восени 1922 р. І. Світу вдалося виїхати пароходом до Харбіну (Маньчжурія). Там провів майже 10 років і написав чимало праць. Деякий час І. Світ займався історичною та економічною тематикою Далекого Сходу. Численні статті на економічні та фінансові теми Маньчжурії (головно, про Південно-Китайську залізницю) опубліковані у часописах «Экономический Вестник Маньчжурии» (1923 – 1924), «Коммерческий телеграф» (Харбін), «Harbin Commercial Post» та ін. Декілька вишло окремими виданнями⁴, а також англійською та японською мовою. Але більшість зібраних результатів досліджень не були опубліковані.

Від 1926 р. Світ приймав активну участь у громадському українському житті в Харбіні. Працював в ревізійній комісії місцевої пра-

вославної Української парафії, філії т-ва «Просвіта», брав участь також в заходах налагодження зв'язків з українцями за межами Маньчжурії⁵.

В 1929 – 1930 рр. разом з І. Паславським редагував окрему сторінку «Українське життя» при популярному китайському тижневику «Гун-бао» (Харбін), що виходив китайською та російською мовами. Всього вийшло 72 сторінки⁶.

З ініціативи Української Національної Колонії постала у Харбіні газета «Маньчжурський вістник», перше число якої побачило світ 5 вересня 1932 р. Всього вийшло 199 чисел. Двомовний інформаційний тижневик містив передруки із «Діла», «Свободи», «Тризубу» про Радянську та Західну Україну, важливі відомості про українську громаду на Далекому Сході, особливо в Маньчжурії, підтримував уряд УНР в екзилі. З 1934 р. там публікуються статті її головного редактора І. Світа до історії українських поселень на Далекому Сході⁷.

Він надсилав свої дописи та статті на далекосхідні теми до української преси в Галичині, Європі та Америці. Активно співпрацював в «Ділі», вийшло по одній статті в «Літописі Червоної Калини»⁸ та в «Календарі-Альманасі Червоної Калини»⁹ у Львові. Крім того, інтенсивно дописував до «Свободи» та інших видань.

Протягом наступних років І. Світ готував свої історичні праці, збираючи матеріали про історію українського руху в Азії. Продовжував свої студії над проблемами «Зеленої України», зібрав понад 1000 нотаток з преси про українське життя в Харбіні починаючи з 1903 р.

Від 1934 р. працював над фундаментальною працею – «Історією українського руху в Азії». Під впливом Ю. Липи він почав розглядати історію цього руху не з моменту прибуття туди перших переселенців в кінці XIX ст., як це робилося досі, а від часів Чингіз-хана, тобто від середини 13 ст., коли в Монголії опинилися перші українські засланці. Своєю основною науковою темою він вважав історію українських подорожей і поселень на Далекому Сході. В середині 1960-х рр. був підготовлений до друку перший том великою монографії, який охоплював період з 1248 до 1890 р., було закінчено II том (1890 – 1922) та зібрано документальний і мемуарний матеріал для III тому (1922 – 1949).

Політичні обставини примусили Івана Світа виїхати з Харбіна до Шанхаю (Китай), куди приїхав 22 липня 1941 р. Тут він зайнявся своїм філателістичним підприємством, продовжував праці з про-

блем «Зеленої України» та історії українського руху на Далекому Сході, готував їх до друку, збирав допоміжний матеріал.

Восени 1941 р. І. Світ був обраний головою ревізійної комісії Української організації в Шанхаї. Невдовзі дійшло до непорозумінь в організації, склав обов'язки голови ревізійної комісії і відійшов від громадської роботи. Займався редакторською діяльністю в часописах «Call of the Ukraine» (1941 – 1942)¹⁰ та «Український голос на Далекому Сході» (1943 – 1945). Час війни для нього був дуже напружений, працював для прожитку, займався науковими студіями. Більшість цих матеріалів довелося знищити на початку 1945 р. Були підготовлені також матеріали для Української Далекосхідної енциклопедії.

В 1946 р. І. Світ знову вступив до громадської організації «Українська національна колонія» (УНК) в Шанхаї, в 1947 р. очолив її канцелярію, а в кінці липня 1948 р. на загальних зборах був обраний головою управи. Від осені 1948 р. управа на чолі з І. Світом координувала евакуацію українців з цілого Китаю та ліквідацію організації. 23 лютого 1949 р. на останньому засіданні вирішено книгозбірню відіслати до Аргентини, а архів – до США.

29 квітня 1949 р. І. Світ разом з дружиною залишив Шанхай і вилетів на о. Формоза (тепер – Тайвань). Займався науковими дослідженнями в книгозбірнях університету м. Тайпей і Тайванського музею. Після майже двохлітнього перебування підготував більше тисячі сторінок рукописних матеріалів. Зібрав матеріали до «Історії «Зеленої України», підготував текст «Географії «Зеленої України», заклав підґрунтя до першої частини «Історії українського руху в Азії». Досліджував там в англійських, французьких та китайських джерелах документи про перебування гетьмана Дам'яна Многогрішного в Селенгінську (Зелена Україна). Рукопис «Дам'ян Многогрішний, гетьман України, на засланні на Сибіру, 1672 – 1701» зберігається в його архіві, а коротку доповідь про гетьмана Світ виголосив на засіданні історичної секції УВАН 2 червня 1962 р.

В кінці лютого 1951 р. виїхав з Формози через Японію до США, залишивши Далекий Схід після 33 років перебування.

7 жовтня 1951 р. І. Світ був оформлений старшим науковим співробітником УВАН у США. Відтоді активно співпрацював з Академією в Нью-Йорку, зокрема в історичній секції, багато разів виступав із серіями доповідей на історичні теми з українського життя в Азії, а також на економічні та бібліографічні теми¹¹. Був обраний член-кореспондентом та дійсним членом УВАН у США¹², секретарем

рем її комісії по вивченню історії української еміграції в Америці. Тісно співпрацював із редакцією «Українського історика», був дійсним членом Українського історичного товариства¹³. Помер 8 березня 1989 р. в м. Сіетл (шт. Вашингтон), проживши неповних 92 роки.

Наукові зацікавлення Івана Світа лежать в двох ділянках: історія українського життя в Азії та історія української еміграції взагалі.

Одна з перших друкованих праць І. Світа про український Далекій Схід витримала кілька видань¹⁴. Для історика українського життя і еміграції в Азії важливими будуть праці І. Світа «Український національний дім» (Харбін, 1936)¹⁵, «Мапа Зеленої України» (Харбін, 1937). У перші повоєнні роки появилася картина «Зелена Україна»¹⁶

«Монументальною» називали неодноразово головну друковану працю Івана Світа – мемуари «Українсько-японські взаємини»¹⁷. Вона спершу друкувалася уривками протягом чотирьох років в лондонському журналі «Визвольний Шлях», мала вийти там окремою відбиткою, але появилася як видання Українського Історичного Товариства в Нью-Йорку в 1972 р.

Праця І. Світа «Українсько-японські взаємини» базується на його особистих спостереженнях, нотатках в щоденнику за 1929 – 1946 рр., листуванні, численних виписках з тогочасної місцевої преси, архівних матеріалах (зокрема, нотатках архіву Українського консульства в Харбіні та ін.), мемуарній та науковій літературі, зібраних, в основному, в 1920 – 1945 рр. В ній автор змальовує громадсько-політичне, економічне та культурне життя організованих українців Далекого Сходу на тлі тогочасної політично-економічної ситуації та ставленні до українців японських офіційних чинників. Кожен згадуваний автором факт або подія підтверджується посиланням на відповідні документи та джерела.

У вступі подано загальний огляд японської історії, напрямки японської політики, зацікавлення японців національним питанням в Європі, описано ставлення японців до українців в різні періоди. Сама книга умовно складається із трьох частин: перша – огляд різних історичних подій, на тлі яких автор розглядає події на Далекому Сході; друга – період від 1932 по 1941 рр. (організація української національної колонії та діяльність українських інституцій); третя – українське життя на Далекому Сході у період Другої світової війни (1939 – 1945) та після її закінчення в Азії та евакуації українців з Китаю.

В часописі «The Ukrainian Quarterly» появлялись його статті¹⁸ та

численні рецензії англійською мовою на видання про історію України, Росії і Радянського Союзу.

Крім того, в часописі «Свобода» (Джерзі Сіті, Н.-Дж.) опублікував серію із 12 статей циклу «Українці в Азії»¹⁹.

Окремі розвідки на церковну тематику вийшли друком в «Православному Календарі»²⁰ та «Науковому Збірнику УВАН»²¹.

Нариси його великого рукопису «Географія Зеленої України» були опубліковані в часописах «Свобода»²², «Український Прометей» (Детройт)²³ в 1952 р. та дещо пізніше в часописі «Гомін України» (Торонто)²⁴.

У «Ювілейній книзі Українського Народного Союзу: 1894 – 1954 рр.» є публікація І. Світа «Український потенціал в Азії»²⁵, де подав статистичні відомості про українців Сибіру, Середньої Азії (Туркестан, Казахстан) та Далекого Сходу за 50 літ.

І. Світа як дослідника Далекого Сходу було залучено до співпраці в українських енциклопедіях. До І. Світа звертались за уточненнями про Маньчжурію автори Української Загальної Енциклопедії²⁶, хоча в УЗЕ в гаслах про Харбін та про Маньчжурію автора не вказано²⁷.

В «Енциклопедії Українознавства» І. Світ постійно співпрацював з її редактором В. Кубійовичем. У післяслові вказано, серед інших, що «в опрацюванні матеріалів до окремих розділів брали участь: 7. Країни, оселі: .... І. Світ...»²⁸, який підготував серію статей до гаслової частини. У статті про Зелений Клин²⁹ спільно із В. Кубійовичем підготував розділ «Історія і заселення» (с. 772-774), самостійно – «Українське національне життя» (с. 776-777).

Спільно із В. Кубійовичем та О. Оглоблиним написав статтю про Сибір³⁰: у розділі «Українці у Сибіру» О. Оглоблина є підрозділ «1917-20 рр.» з підписом І. Світа (с. 2790-2792), а в списку літератури (с. 2786) – посилання на його працю³¹. В архіві І. Світа в УВАН є машинопис гасел «Сибір» до «Енциклопедії Українознавства», а стаття «Центральна Азія» в друк, мабуть, на пішла.

І. Світ написав другу половину статті про Китай – «Українці в Китаї»³². В гаслі про «Манджурський вісник»³³ згадано його як головного редактора часопису. В статті про Японію А. Жуковського³⁴ використано ілюстрації із книги І. Світа «Українсько-японські відносини». Згадано «Манджурський вісник» і редактора І. Світа (с. 3979), а в списку літератури – згадану вище книгу.

В англійській «Енциклопедії України» в спільній статті про Китай, правдоподібно, йому належить не підписаний підрозділ «Ukrainians in China»³⁵. Стаття про Далекий Схід³⁶ була підготовлена

спільно із В. Кубійовичем. В списку літератури згадано працю І Світа «Український Дальний Восток» (1934).

У 1964 році в Лондоні вийшла невелика книга І. Світа «Суд над українцями в Читі»³⁷ про т. зв. Читинський процес (грудень 1923 – квітень 1924) над керівниками українських громад, преси й освіти. Тривалий час цей процес залишався маловідомим фактом в історії³⁸. Це було потужним ударом по національно-визвольному руху українців Сибіру і Далекого Сходу, який фактично був першим кроком до репресій проти українців Радянського Союзу. Як підкреслює І. Світ, «суд у Читі був розправою над українцями за патріотизм і ідейне ставлення до своєї далекої Батьківщини, за симпатії до визвольної боротьби України». Ця книга передрукована в скороченому вигляді із коментарем Ол. Макара у збірнику «Українська діаспора»³⁹.

Велика частина напрацьованих за десятиліття матеріалів, на жаль, не побачила світ. В архіві Івана Світа в УВАН зберігається рукопис «Літопису українського життя в Азії» – понад 700 нотаток з далекосхідної преси, головно Харбіна за 1903 – 1923 рр., з великою передмовою. Там же є нотатки до «Історія українського життя в Азії», статистика та нотатки про Зелену та Сіру Україну, машинописи: «Коротка історія Українського руху в Азії», «Географія Зеленої України» та ін.; листування із В. Міяковським стосовно долі архіву, із Л. Биковським (1952 – 1954, 1972 – 1973, 1974 – 1977), А. Котовичем, В. Січинським, Д. Чижевським; Ю. Каменецьким, з академічними установами та ін. Ці безцінні матеріали ще чекають свого дослідника.

Джерела та література:

¹ Винар Л. Передмова / Л. Винар // Світ І. Українсько-японські взаємини 1903 – 1945: Історичний огляд і спостереження. – Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1972. – Мемуаристика, Ч. 3. – С. X.

² Світ Іван // Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1998. – Т. 7. – С. 2724; Світ Іван // Енциклопедія Українознавства. – Т. 11. – Доповнення і виправл. Перевидання в Україні. Львів, 2003. – С. 369; Svit Ivan // Encyclopedia of Ukraine / Ed. by D H Struk. – Vol. V. – University of Toronto Press, 1993. – P. 123; Svit Ivan // Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada / Editor Dmytro M. Shtohryn. – Champaign, Illinois: Association for the Advancement of Ukrainian Studies, 1975. – P. 334; Винар Л. Українське історичне товариство. 1965 – 2000: Статті і матеріали. / Л. Винар. – Чернівці, 2000. – С. 97 (Наші втрати. ...Недавно відійшли у вічність такі члени Товариства: ..., Мелентій Войнар, Іван Світ. Обіжний лист

до членів Управи і голов, представників УІТ і членів Редакційної Колегії «УІ» від 1 січня 1990 р.); Некролог [Іван Васильович Світ] // Свобода. – Джерзі ситі, Н.-Дж., 1989. – 17 березня. – Ч. 50. – С. 3; Некролог [Іван Світ] // Свобода. – Джерзі Ситі, Н.-Дж., 1989. – 25 березня. – Ч. 56. – С. 3.

³ Світ І. Український консулят в Харбіні / І. Світ // Календар «Свободи» на звичайний рік 1957. – Видання Українського Народного Союзу. – Джерзі Ситі, Н.-Дж., 1956. – С. 127-132.

⁴ Світ І. В. Южно-Маньчжурская железная дорога / И. Свит. – Харбин: Тип. Китайской Восточной жел. дор., 1924. – 18 с.; Порты Маньчжурии. – Харбин, 1926.

⁵ «Просвіта» // Енциклопедія української діаспори. Том 4 (Австралія – Азія – Африка). – Київ – Нью-Йорк – Чикаго – Мельборн, 1995. – С. 164.

⁶ Світ І. Українсько-японські взаємини 1903 – 1945: Історичний огляд і спостереження / І. Світ. – Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1972. – Мемуаристика, Ч. 3. – С. 83-85.

⁷ Там само. – С. 113-114, 117, 120-121.

⁸ Український штаб у Владивостоці (Зі спогадів про український рух на Далекому Сході) // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – Річник ІХ. – Ч. 1. – С. 9-11.

⁹ Українське військо в Маньчжурії // Календар-Альманах Червоної Калини на рік 1937. – Львів, 1936. – С. 115-122.

¹⁰ Світ І. Українсько-японські взаємини 1903 – 1945... – С. 299-303.

¹¹ Доповідь «Втеча Олеся Досвітнього в 1916 до Америки і повернення на Україну. 1966, 28 травня. Архів УВАН; Світ І. Шевченко в Ніппоні і Хінах / І. Світ // Шевченко: Річник 4. – Нью-Йорк, 1955. – С. 42-45. – [Видання Шевченківської конференції УВАН в США].

¹² Свобода. – Джерзі Ситі, Н.-Дж., 1989. – 17 березня. – Ч. 50. – С. 3.

¹³ Свобода. – Джерзі Ситі, Н.-Дж., 1989. – 25 березня. – Ч. 56. – С. 3.

¹⁴ Український Дальний Восток: (Зеленая Украина). – Харбін: Накладом Української видавничої спілки, 1934. – 43 с.; Український Далекий Схід. 3 передмовою та доповненням Василя Кійовича. – Одеса – Хабаровск, 1944. – 37 с., 1 карта, бібліографія, с. 28-36 (Український Океанічний Інститут, ч. 3); Український Далекий Схід // Україна. – 1992. – № 4. – С. 16-19.

¹⁵ Світ І. Український Національний Дім в м. Харбіні: Півтора року життя УНД. 14.11.1933 – 14.6.1935 / І. Світ. – Українська Видавнича Спілка, Харбін, 1936. – 84 с. (Бібліотека газ. «Маньчжурський Вістник», ч. 3).

¹⁶ Світ І. Зелена Україна: короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя / І. Світ / Видано коштом громадянина

Володимира Возьного. – Нью Йорк – Шангай: Т. Омельченко, Ю. Тищенко, 1949. – 32 с. (Науково-дослідчий Інститут Зеленої України під керівництвом Івана Світа, ч. 1).

¹⁷ Світ І. Українсько-японські взаємини 1903 - 1945: Історичний огляд і спостереження. – Нью-Йорк: Українське історичне товариство, 1972. – Мемуаристика, Ч. 3. – 371 с.

¹⁸ The Problem of Nationalities in Soviet Asia // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. IX. – P. 229-235; The Trial in Chita // The Ukrainian Quarterly. – 1954. – Vol. X. – P. 135-144; The Soviet Far East // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. XI. – P. 66-72.

¹⁹ «Свобода». – Джерзі Ситі, Н.-Дж., 1953. – Ч. 73, 74, 75-76, 79, 88, 126, 127, 137, 148-149, 164, 172, 182; 1954. – Ч. 11, 27.

²⁰ Українська церква в Хінах // Український Православний Календар на 1955. Видання Української Православної церкви в США. – Баунд Брук. – С. 131-135; Св. Інокентій Іркутський // Український Православний Календар на 1956. – Баунд Брук. – С. 103-106; Українці в Пекінській духовній місії // Український Православний Календар на 1957. – Баунд Брук. – С. 100-106; Митрополит Філофей Лещинський // Український Православний Календар на 1960. – Баунд Брук. – С. 107-110.

²¹ Цікава українська пам'ятка в Пекіні // Науковий збірник УВАН. – Нью-Йорк, 1953. – С. 116-118.

²² Зелена Україна, назва та межі // Свобода. – 1952. – 27 лютого.

²³ Вугілля Зеленої України // Український Прометей. – Детройт, 1952. – 11 вересня; Ліси Зеленої України // Український Прометей. – Детройт, 1952. – 21 вересня; Залізо Зеленої України // Український Прометей. – Детройт, 1952. – 6 листопада.

²⁴ Зелена Україна // Гомін України. – Торонто, 1955. – Ч. 47-49; Населення Зеленої України // Гомін України. – Торонто, 1956. – Ч. 11-17.

²⁵ Світ І. Український потенціал в Азії / І. Світ // Українці у вільному світі. Ювілейна книга Українського Народного Союзу: 1894 – 1954 рр. – Джерзі Ситі, Н.-Дж., 1954 – С. 263-269.

²⁶ ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, Відділ Рукописів. – Ф. 252 (архів УЗЕ). – Оп. 1. – Спр. 288.

²⁷ Харбін // Українська Загальна Енциклопедія. – Львів. – Станиславів – Коломия, 1935. – Т. 3. – С. 1102.

²⁸ Післяслово // Енциклопедія Українознавства. – Словникова частина. – Том 10. – Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – С. 4012.

²⁹ Кубійович В., Світ І. Зелений Клин / В. Кубійович, І. Світ // Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 768-780.

³⁰ Кубійович В., Оглоблин О., Світ І. Сибір / В. Кубійович, О. Оглоблин, І. Світ // Енциклопедія Українознавства. – Львів, 1998. – Т. 7.

– С. 2786-2796.

³¹ Sweet I. The Problem of Nationalities in Soviet Asia / I. Sweet // *Ukrainian Quarterly*. – New York, 1952. – Vol. IX.

³² Голубнича Л., Світ І. Китай / Л. Голубнича, І. Світ // *Енциклопедія Українознавства*. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 1034-1035.

³³ «Манджурський вісник» // *Енциклопедія Українознавства*. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 1460. (гол ред. І. Світ). Без підпису.

³⁴ Жуковський А. Японія / А. Жуковський // *Енциклопедія Українознавства*. – Словникова частина. – Том 10. – Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – С. 3978-3981.

³⁵ Holubnychya L., Potichnyi P., Svit I. China / L. Holubnychya, P. Potichnyi, I. Svit // *Encyclopedia of Ukraine*. – Vol. I / Ed. by V. Kubijovyč. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1985 – P. 452-454.

³⁶ Kubijovyč V., Svit I. Far East / V. Kubijovyč, I. Svit // *Encyclopedia of Ukraine*. – Vol. I / Ed. by V. Kubijovyč. – Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1985 – P. 855-860.

³⁷ Світ І. Суд над українцями в Читі: 1923 – 1924 роки / І. Світ. – Лондон, Укр. видавнича спілка, 1964. – 38 с.

³⁸ Див. також : «Читинський процес над українцями в 1923 – 1924 рр.» – незакінчена серія статей І. Світа та П. Яхна в «Манджурському вістнику» (вийшло 10 статей в 1930-х рр.); Світ І. Українці в Азії: Далеко-Східня Республіка (ДВР) та Читинський процес / І. Світ // *Свобода*. – 1953. – 2 квітня; Svit I. The Trial in Chita / I. Svit // *The Ukrainian Quarterly*. – 1954. – Vol. X. – P. 135-144.

³⁹ Макар О. Іван Світ та історія українського життя на Далекому Сході та Сибіру / О. Макар // *Українська діаспора*. – Київ – Чикаго, 1992. – Ч. 2. – С. 119-137.

ЛИСТУВАННЯ БОГДАНА КЕНТРЖИНСЬКОГО В АРХІВІ ОУН У КИЄВІ

У статті подано стислу характеристику епістолярних джерел відомих діячів націоналістичного руху, які зберігаються в архіві ОУН у Києві. Автор детально зупинився на аналізі листів Богдана Кентржинського, вивчення яких дає змогу відтворити тогочасні суспільно-політичні обставини, діяльність ОУН на теренах України і за кордоном, а також маловідому на сьогодні постать українського історика, журналіста, члена Проводу українських націоналістів (ПУН) Б. Кентржинського.

Ключові слова: Б. Кентржинський, ПУН, «Українське Слово», скандинавський сектор.

In this article author provides a condensed characteristics of the epistolary sources of famous nationalist movement's figures, preserved in OUN's archive in Kyiv. Author also provides a detailed analysis of Bohdan Kentrzhynsky's letters, which gives an opportunity to reproduce social and political circumstances of that time, OUN activity in Ukraine and abroad, as well as little known at present day figure of Ukrainian historian, journalist, LUN member B. Kentrzhynsky.

Key words: B. Kentrzhynsky, LUN, Ukrajinske Slovo, Scandinavian sector.

Архів ОУН існує у Києві з середини 1990-х років. Відновлена в 1991 р. Українська Держава створила можливість Організації українських націоналістів вперше легально діяти в Україні. У 1993 р. ОУН була зареєстрована Міністерством юстиції України як громадська організація. Відтак розпочинається процес поступового повертання організаційних документів з попередніх років із закордону до України.

Архів ОУН у Києві – одна з найбільших в Україні недержавних установ, де зберігаються документи з історії українського націоналізму та українського національно-визвольного руху в ХХ столітті. В архіві зберігається декілька десятків тисяч документів Організації українських націоналістів та інших українських політичних партій

і організацій. Хронологічно документи висвітлюють період від початку 1920-х рр. і до теперішнього часу. Документи ОУН, що знаходяться в архіві становлять дві великі групи: перша – це документи єдиної організації (до початку Другої світової війни); друга – це переважно документи ОУН під проводом Андрія Мельника (після розколу ОУН в 1940 р.) та ідейно близьких їй організацій. Переважну більшість складають документи про діяльність ОУН на еміграції і менша частина документів походить з українських земель. Документи з України відносяться головним чином до періоду 1941 – 1942 рр., а також до останніх 15 років, коли ОУН почала легально діяти в Україні.

За хронологією більшість документів архіву датовано повоєнними роками. Відносно невелику кількість документів періоду до 1945 року можна пояснити тим фактом, що до закінчення Другої світової війни ОУН у Європі діяла нелегально. Але тим не менш, в Архіві ОУН у Києві є чимало цікавих документів довоєнного і воєнного періоду. Вони потрапили до архіву ОУН, в своїй більшості, з приватних архівів провідних діячів організації. Велику роботу по збиранню таких матеріалів провели, насамперед, колишні секретарі Євгена Коновальця Олекса Бойків та Михайло Селешко, а також колишній секретар Андрія Мельника Михайло Мушинський. Їм, зокрема, вдалося зібрати значну частину листування полковників Є. Коновальця і А. Мельника. Так наприклад, в особистому архіві члена ПУН Дмитра Андрієвського зберігалися понад 270 листів Є. Коновальця до Д. Андрієвського та копій листів Андрієвського до Коновальця¹. Наразі ці матеріали знаходяться в Архіві ОУН у Києві. Окрім того, в архіві зберігаються листи інших видатних діячів українського націоналістичного руху: Дмитра Донцова, Володимира Мартинця, Миколи Сціборського, Омеляна Сеника, генерала Миколи Капустянського, Михайла Колодзінського, Романа Сушка, Богдана Кентржинського, Олега Штуля, Ореста Чемеринського, Степана Бандери, його брата Олександра Бандери, Ярослава Стецька та інших. Багато також листів (переважно повоєнного періоду) відомих українських військових діячів, генералів: Андрія Вовка, Михайла Крата, Михайла Омеляновича-Павленка, Бориса Палія, Всеволода Петріва, Миколи Садовського, Костянтина Смовського, Павла Шандрука, Олександра Удовиченка та ін.

В фондах архіву є і документи українського історика, журналіста, члена Проводу українських націоналістів (ПУН) Богдана Кентржинського. В наші дні, нажаль, особа Богдана Кентржинського

мало відома не тільки широкому загалу, але навіть і серед фахових істориків. Достатньо зауважити, що найбільш цінним з огляду інформативності матеріалом про Богдана Кентржинського і досі є стаття Олекси Вінтоняка, опублікована ще 1969 року в «Українському історичному»², в якій також вміщено список опублікованих наукових праць Б. Кентржинського.

Богдан Кентржинський (1919 – 1969) був непересічною людиною. Журналіст за освітою він співробітничав з багатьма українськими друкованими виданнями, а також українськими редакціями канадського і італійського радіо, радіо «Визволення»³ (Мюнхен). Кентржинський був редактором газети «Українець у Фінляндії» (1942 – 1943), співредактором газети «Українське слово» (1950-і – 1960-і). Крім того він був кореспондентом таких поважних міжнародних засобів масової інформації як американське агенство «Асошіейтед прес», лондонська газета «Дейлі телеграф», стокгольмська «Свенска моргенблядет», копенгагенська «Політикен» та ін.

Після Другої світової війни Кентржинський також фахово займався історією. Живучи у Швеції з 1944 р. він мав можливість багато працювати у шведських архівах, зокрема у м. Уппсала. У 1951 р. він захищає докторську дисертацію, а у 1957 – габілітаційну в Українському вільному університеті у Мюнхені. Тематика цих робіт – українсько-шведські відносини у XVII – XVIII ст. У 1962 р. в Стокгольмі шведською мовою виходить одна з найбільш відомих наукових праць Богдана Кентржинського – монографія, присвячена гетьману Іванові Мазепі⁴. Внесок Б. Кентржинського у розвиток української історичної науки високо оцінили його колеги – він був обраний членом НТШ та членом-кореспондентом УВАН.

Як зазначав у своїх спогадах Богдан Кентржинський інтерес до Скандинавії виник у нього великою мірою під впливом творчості Кнута Гамсуна. Але Кентржинський не просто любив літературу – він сам пробував писати, робив літературні переклади з німецької, фінської та шведської. Зокрема він переклав вірш «Чолом, Україно!» відомого фінського письменника і поета Ейно Лейно (1878 – 1926), оповідання шведського письменника, Нобелівського лауреата Карла Густава Вернера Гейденстама (1959 – 1940) «Мазепа і його амбасадор» та багато іншого.

Членом ОУН Кентржинський став наприкінці 1930-х рр. (псевдоніми: Доктор, Кент, Орловський, В. Сіверський, Шапара). Після розколу ОУН він залишився серед прибічників полковника Андрія Мельника. В архіві ОУН у Києві зберігається лише невелика

частина архіву Богдана Кентржинського. Це переважно документи пов'язані передусім з його діяльністю саме як члена ОУН – представника ПУН і Виконного Органу УНРади на Скандинавію, співредактора газети «Українське слово», члена ПУН (у 1960-і). Решта архіву Б. Кентржинського за інформацією директора Архіву ОУН і бібліотеки ім. О. Ольжича Олександра Кучерука знаходиться у сина Кентржинського і поки що є недоступною для дослідників.

Більшу частину документів Богдана Кентржинського в Архіві ОУН у Києві становить його листування. В архіві зберігається майже 200 листів, надісланих до Б. Кентржинського, а також копії його листів до інших осіб. В основному це листування з провідними членами ОУН: Андрієм Мельником, Дмитром Андрієвським, Олегом Штулем, Михайлом Селешком, Євгеном Мацяхом, Миколою Плав'юком, Осипом Бойдуником, Євгеном Онацьким, Орестом Чермеринським, Михайлом Мушинським. Друга група адресатів листування Богдана Кентржинського – це редактори і видавці: Богдан Панчук, Василь Федорончук, Геннадій Которович, Анатоль Курдик. Серед кореспондентів також науковці професори Борис Крупницький та Володимир Кубійович та ін.

Листування Богдана Кентржинського є цінним історичним джерелом. Воно містить багато цікавих біографічних подробиць, а також важливої інформації стосовно історії ОУН. Як вище зазначалося біографія Богдана Кентржинського опублікована, але багато чого в ній відомо тільки в загальних рисах. І тому листи доповнюють і пояснюють окремі сюжети. Крім того завдяки їм ми можемо скласти для себе уявлення про Б. Кентржинського як про людину.

Наприклад воєнне листування Кентржинського з членами ОУН (воно тривало до арештів членів ОУН у січні 1944) розкажує про його діяльність у Фінляндії як представника ПУН на Скандинавію, зокрема про видання газети «Українець у Фінляндії». Євген Онацький писав Богданові Кентржинському в березні 1943 р. про це видання: «Отримав сьогодні три числа «Українця». Дякую і радію Вашому осягненню. Боже допоможи Вашій праці. Часопис представляється дуже культурно і дасть нашим полоненим в Фінляндії добру духову поживу. Це нічого, що велику його частину складають передруки – наші часописи виходять в таких обмежених тиражах, що передруки добрих статей впрост обов'язкові, щоб із ними могли бути знайомі не тільки читачі обмежених територій»⁵.

З листування ми дізнаємося і про подробиці переїзду Богдана Кентржинського з Фінляндії до Швеції. Перші роки перебування у

Швеції були важкими для Богдана Кентржинського через те, що він не мав змоги займатися журналістикою і доводилося заробляти на хліб торгівлею, щоб якимось прожити з дружиною і трьома дітьми. Про це він писав в листі до редактора газети «Неділя» в Ашаффенбурзі Геннадія Которовича: «В 1944 р. осінню прийшлося давати дряпака до Стокгольму, не обійшлося без перепетій, бо моя книжка «Правда про Україну» викликала там гостру реакцію Коллонтаїхи⁶, а шведи тоді трясли штанами і від менших погроз. Через те мені на початку було тут дуже тяжко, бо впустили мене під умовою, що «не робитиму політики», не вестиму відкритої журналістичної роботи і взагалі сидітиму тихо... В мене повстала доволі дошкульна матеріальна, а також моральна криза, бо прийшлося зрікатися фаху»⁷.

Ще з дитинства Богдан Кентржинський мав проблеми зі своїм здоров'ям, що врешті і стало причиною передчасної смерті. Про поганий стан здоров'я Кентржинський пише у тому ж листі до Которовича: «Чому відразу не зв'язався? Тому що за день чи два після цієї вістки був висланий на репортаж до північної Швеції й Нарвіку, де остаточно стратив здоров'я. З перестуди і виснаження в мене збунтувалося серце, я заляг в Стокгольмі до шпиталю, з якого піднявся щойно на минуле різдво, тепер серце в мене б'ється нерегулярно і я все ще реконвалесцент. Одним словом – став старим ... при своїх 30-ти роках, отже можеш собі уявити, як почуваюсь»⁸.

Діяльність Кентржинського як журналіста характеризують такі слова, які написав в одному з листів до нього керівник української секції радіо Італії Василь Федорончук: «Ваші коментарі прекрасні під кожним оглядом: формою і змістом. У Вас і мова стиль дуже добрі. Ваша пропозиція нас задовольняє»⁹.

В листі до Богдана Панчука від 7 серпня 1952 р. Богдан Кентржинський пише, що йому пропонували працювати в редакційному штабі «Daily Telegraph» на Олімпійських іграх в Гельсінки, але з незалежних причин йому довелося відмовитися. Співпраця з цією відомою лондонською газетою, можливо, підштовхнула його до роздумів про переїзд до Лондона на постійне мешкання. Адже українська громада у Стокгольмі було нечисельною і Б. Кентржинському, який звик до активної громадсько-політичної діяльності, не було де розвернутися. В тому ж листі до Б. Панчука він пише: «Дорогий пане сотнику. Можете собі уявити, якою приємною несподіванкою для мене було не тільки відкриття українського відділу в канадійському радіо, але й вістка про те, що Ви стали його директором. Нажаль мені ще не вдалося почути передач. Але з реляцій преси бачу

вашу вправну руку... Мав на думці підготувати свій евентуальний переїзд до Лондона на стало, бо вже не можу витримати на цьому північному відлюдді... Весною був у цій самій справі в Парижі, але там життя виявилось таке дороге, що з плянів перенесення до Франції прийшлося зрезигнувати. Тепер одначе пише мені проф. Шерех¹⁰, що Ви запрошуєте його до себе¹¹, каже, що резигнує з цього, бо хоче залишитись в Кембріджі, та пропонує мені зв'язатись з Вами, щоб евентуально мені перебрати проєктоване для нього місце... Я Вам уже нераз згадував про те, що вважаю своє нидіння в Стокгольмі непродуктивним, хоч і легше мені тут влаштувати свої матеріальні справи»¹². Характерною є ще одна фраза з цього листа: «Після виїзду Шереха, якого я всадив з старенькою мамою на корабель та відмахав хустинкою, тут стало ще нудніше...»¹³.

Богдан Кентржинський був дуже товариською людиною, але його життя так склалося, що з більшістю своїх друзів в повоєнний час він спілкувався головним чином через листування, лише зрідка зустрічаючись під час поїздок до Франції чи Німеччини. Звідси згадки в листах про «відірваність» і сподівання на можливі зустрічі. Одним з найближчих друзів Богдана Кентржинського був редактор «Українського слова» і голова ПУН (після смерті Андрія Мельника) Олег Штуль-Жданович. Ось що писав Богдан Кентржинський в одному з листів до Олега Штуля про своє ставлення до нього: «Найрадше хотілося б мені пригорнути тебе до грудей, потиснути твою лапу, сісти десь в затишку разом і, пославши к чорту час, поспіх і всяческу суєту поготорити до схочу, покурюючи та попиваючи, про жисть человеческую... Це просто, мабуть, реакція після безнастанного мізкування, яким була просякнена вся наша переписка останніх місяців, коли старанно треба було вишальтовувати всякі почування й сентименти... Мені без людського контакту жити тяжко в якій би то не було діловій ділянці, а ти ж для мене багато більше, ніж близька людина, в певних відношеннях більше, ніж рідня, в деяких відношеннях інтегральна частина мого «я». Колись поговоримо про це, може зумію розтолкувати тобі й собі, чому саме так своє відношення до тебе відчуваю. Зараз знаю тільки, що відколи ми відновили контакт після війни, я завжди мав, маю й матиму таке почуття»¹⁴.

На ці душевні вислови Богдана Кентржинського Олег Штуль відповів так: «Зворушив ти мене, дорогий, незвичайно приємно, коли сказав про нашу близькість. Кентику, я до тебе маю такі ж самі почування і тому пробач мені, коли я тебе мучив в липні місяці, в

часі моєї операції. Але я хотів заощадити цієї чергової біди Каті¹⁵, а мусів з кимось поділитися. Бувають такі хвилини слабости, коли треба до когось звернутися, хто тебе зрозуміє. І я завжди був певен, що ти чи не самотній, до кого я можу звернутися в критичний мент і ти напевно не підведеш. Це моральний момент незвичайної ваги. Можеш бути певний, що в таких справах і ти на мене можеш рахувати. Тому я навіть заповідаю, що коли б ти мене пережив, то ти маєш виголосити промову на мойому похороні, по можливості коротку»¹⁶. Насправді ж Олег Штуль пережив Богдана Кентржинського на 8 років і йому довелося виголошувати промову в Стокгольмі на похороні Богдана Кентржинського на цвинтарі Скуксчіркогорден і писати некролог в «Українському слові»¹⁷.

Олег Штуль, який в цей час (середина 1960-х) був Головою ПУН, довіряв Богданові Кентржинському свої думки з самих складних і делікатних питань стосовно ситуації в організації в період підготовки і проведення V Великого збору українських націоналістів (ВЗУН). В тому ж листі в листопаді 1965 р. він дає характеристики провідним діячам ОУН: Михайлові Селешку, Якову Маковецькому, Ярославу Гайвасу, Миколі Плав'юку. Зокрема про Миколу Плав'юка Олег Штуль писав: «Безперечно Микола – сіль суспільного життя, безперечно талановитий. Це людина з найбільшим майбутнім між нами. І я зроблю все, щоб він ішов вперх...»¹⁸.

Роботою Богдана Кентржинського з написання дисертації в Українському вільному університеті в Мюнхені опікувався професор Борис Крушницький. В листі до професора Крушницького Кентржинський пише про те як він виступав з лекціями на цю тему: «4. І. ц[ього] р[оку] я мав тут виклад, головно перед членами Каролінського Союзу, про політичне підложжя союзу Карла XII з Мазепою, в Королівському автомобільному клубі. Відзначував я у викладі, очевидно, і Ваш великий вклад у досліди цієї доби. Виклад мав дуже позитивний відгук у пресі, яка особливо підкреслювала такі наголошені мною моменти, як незмінно афективне ставлення до Мазепи в політиці й науці від Петра до Сталіна та від Прокоповича до Тарле та вплив російської історіографії на шведську в цьому відношенні. Я м[іж] і[ншим] проаналізував 29 видань підручника історії для шведських гімназій, на якому вплив московської пропаганди можна наглядно висвітлити. В першому виданні цього підручника з 1863 р[оку] шведсько-укр[аїнський] союз навітлений далеко обширніше, позитивніше й об'єктивніше, ніж напр[иклад] у виданнях, що слідували після валуєвщини, а останнє видання з 1951 р. вже просто

говорить про півдикий козацький народ і його хитрого провідника, зрадника М[азепу]. Відгуком на ці відгуки в шведській пресі є велика кампанія шведської комуністичної преси проти мене особисто й української справи...»¹⁹.

Богдан Кентржинський листувався також і з головою НТШ професором Володимиром Кубійовичем. Кубійович у своїх спогадах «Українці в Генеральній губернії. Історія Українського Центрального Комітету 1939 – 1941» згадує про Кентржинського як кореспондента «Краківських Вістей»²⁰. В опублікованому листі В. Кубійовича до Б. Кентржинського від 15 травня 1950 р. Кубійович пише, що він радий відновленню їхнього листування, з чого можна зробити припущення що їхнє листування тривало до 1944 р., оскільки в цьому листі Кубійович розповідає Кентржинському про свої пригоди з середини 1944 р.²¹

Відповідаючи на запрошення Кубійовича взяти участь у зборах НТШ в Сарселі Кентржинський писав йому в березні 1952 р.: «Жиючи тут на північному відлюдді, я не часто матиму нагоду побувати в осередку НТШ, а брати участь особисто в наукових зібраннях то вже мабуть майже ніколи. Через те, якщо це тільки можливо, хотілося б мені використати теперішню нагоду для доповіді в рамках НТШ. Тема: Українська справа в аспекті шведської каролінської історіографії»²². Песимізм Кентржинського стосовно своїх можливих поїздок до осередку НТШ в Сарселі був пов'язаний передусім з тим, що поїздки зі Стокгольму до Парижа потребували значних коштів. І у 1952 р. на збори НТШ йому вдалося потрапити завдяки тому, що як співредактор «Українського слова» в організаційних справах він приїздив до Парижа і цю поїздку фінансував ПУН, про що йдеться в листах полковника Андрія Мельника до Богдана Кентржинського від 31 жовтня 1951 р. та 5 лютого 1952 р.

З листування Богдана Кентржинського з Андрієм Мельником ми дізнаємося також, що Кентржинський виступив ініціатором відзначення в 1952 році 10-ліття смерті Володимира Панченка-Юревича. Богдан Кентржинський з великою пошаною ставився до Володимира Панченка-Юревича. В своїх неопублікованих спогадах²³ він так пише про своє ставлення до цієї постаті: «З Володимиром Панченком-Юревичем лучила мене в тому часі понад півторарічна приязнь, яка встигла пройти різні стадії вершин і низин, не виключаючи також не раз гострих конфліктів. Але без огляду на той процес і його стадії одна річ для мене сьогодні незаперечна: я був під великим впливом тієї небуденної індивідуальности, свідомо й під-

свідомо перебираючи від неї багато річей, які видавались мені гідними наслідування. Після професора Романа Смаль-Стоцького, якого незабутня особиста доброзичливість супроти мене за моїх варшавських студентських років залишила на мені назавжди незатерті сліди, була це в тому часі друга українська особистість, якої інтелект і європейський розмах мене цілковито полонили».

Саме за порадою В. Панченка-Юревича Голова ПУН А. Мельник призначив в липні 1941 р. Б. Кентржинського представником ПУН на Фінляндію і Скандинавію. Цьому призначенню також сприяло те, що дружина Кентржинського була фінкою і мала фінське громадянство. В серпні 1951 р. А. Мельник писав Б. Кентржинському: «Вашу ініціативу відзначення 10-ліття смерті сл[аветного] п[ана] Панченка гаряче вітаю. Сподіюся, що у Вас пішла вже деяка підготовка для здійснення того задуму. Прийдеться його здійснити передусім шляхом преси, щоб користуючись сторінками її згодом видати окрему книжку. На ці теми будете мусіти подрібно поговорити з референтом.

Буду вдячний коли сконкретизуєте Ваш плян видання книжки на основі архівальних матеріалів Ваших і других. Коли познайомлюся з ходом пропонованих Вами думок, займу становище до Вашої пропозиції»²⁴.

З листування Богдана Кентржинського з Андрієм Мельником ми дізнаємося також, що Голова ПУН доручив Кентржинському допомагати редактору Олегу Штулю проводити реорганізацію видання газети «Українське слово». Саме з цією метою Кентржинського в 1952 р. було призначено співредактором «Українського слова». Про зміст цієї реорганізації Богдан Кентржинський писав у серпні 1952 р. до згадуваного вище Василя Федорончука: «В ході відтяження друга Ждановича²⁵ в його перенавантаженні редакційною працею, а також у висліді моїх відвідин в Парижі весною ц[ього] р[оку] створено стокгольмський відділ редакції У[країнського] Слова. Завданням відділу являється опрацювати деякі відділи газети та взагалі виготовлювати частину готових до друку матеріалів.

Одним з найближчих заходів являтиметься розбудова підвалу У[країнського] Слова, що має перетворитись на трибуну виключно квалітативних статей з-під пера авторитетних авторів-фахівців»²⁶.

Крім листів в Архіві ОУН зберігаються також і телеграми, які надходили на адресу Богдана Кентржинського з редакцій українських газет «Свобода» (Нью-Йорк, США) і «Наш клич» (Буенос-Айрес, Аргентина), а також тексти кількох телеграм, написаних

Кентржинським на бланках фінських і шведських поштових установ. Телеграми датовані 1941 – 1943 роками.

Джерела та література:

¹ Листування Є. Коновальця і Д. Андрієвського опубліковане 2007 р. Див.: Документи і матеріали з історії ОУН. – Т. 2. – Ч. 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927 – 1934 рр.). – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2007, 535 с.

² Вінтоняк О. Пам'яті Богдана Кентржинського / О. Вінтоняк // Український історик. – 1969. – №4. – С. 72-77.

³ Тодішня назва радіо «Свобода».

⁴ Kentsrchynskij Bohdan. Mazepa / Bohdan Kentsrchynskij. – Stockholm, 1962. – 538 р.

⁵ Лист Євгена Онацького до Богдана Кентржинського від 9 березня 1943 р.

⁶ Йдеться про тогочасного посла СРСР у Швеції Олександрю Коллонтай. За її вказівкою радянське посольство у Швеції восени 1943 р. скупило увесь тираж книги Богдана Кентржинського «Правда про Україну», що вийшла у стокгольмському видавництві Фрітце, з метою перешкодити поширенню цієї книги у Швеції. В книзі йшлося про жахливі наслідки радянської і німецької окупації для населення України. Цікаво, що нацисти також заборонили ввозити цю книгу до Німеччини.

⁷ Лист Богдана Кентржинського до Геннадія Которовича від 12 червня 1949 р.

⁸ Там само.

⁹ Лист Василя Федорончука до Богдана Кентржинського від 19 листопада 1951 р.

¹⁰ Йдеться про професора Юрія Шевельова-Шереха (1908 – 2002) – видатного українського мовознавця і літературного критика, який після Другої світової війни деякий час мешкав у Швеції і працював у Лундському університеті, а звідти виїхав до Америки.

¹¹ Богдан Панчук – відомий український громадсько-політичний діяч у Канаді, голова Союзу українських канадійських ветеранів, капітан ВПС Канади. Після Другої світової війни він очолював Європейське представництво Українського канадійського комітету в Лондоні. Завдяки його зусиллям багато українських репатриантів (зокрема вояки дивізії «Галичина») змогли уникнути передачі органам НКВД і перебратися за океан. В 1952 р. Б. Панчук був призначений на посаду директора Українського відділу Канадського радіо в Монреалі.

¹² Лист Богдана Кентржинського до Богдана Панчука від 7 серпня 1952 р.

¹³ Там само.

¹⁴ Лист Богдана Кентржинського до Олега Штуля від 5 листопада 1965 р.

¹⁵ Йдеться про Катерину Штуль – дружину Олега Штуля.

¹⁶ Лист Олега Штуля до Богдана Кентржинського від 23 листопада 1965 р.

¹⁷ Див.: Штуль-Жданович О. Між свічами шведських сосон / О. Штуль-Жданович // Українське слово. – 1969. – 15 червня.

¹⁸ Лист Олега Штуля до Богдана Кентржинського від 23 листопада 1965 р.

¹⁹ Лист Богдана Кентржинського до Бориса Крупницького від 15 січня 1952 р.

²⁰ Володимир Кубійович. – Т. II: Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / За ред. проф. О. Шаблія. – Париж – Львів, 2000. – С. 467-468.

²¹ Там само. – С. 763.

²² Лист Богдана Кентржинського до Володимира Кубійовича від 8 березня 1952 р.

²³ Фрагмент неопублікованих спогадів Богдана Кентржинського (3 сторінки) зберігається в Архіві ОУН у Києві. На нашу думку це один з варіантів опублікованих спогадів «На скандинавському секторі ОУН». Див.: Кентржинський Б. На скандинавському секторі ОУН в другій світовій війні / Б. Кентржинський // Організація українських націоналістів. 1929 – 1954. – На чужині, 1955. – С. 301-329.

²⁴ Лист Андрія Мельника до Богдана Кентржинського від 21 серпня 1951 р.

²⁵ Жданович – організаційний псевдонім Олега Штуля. Лист Богдана Кентржинського до Василя Федорчука від 11 серпня 1952 р.

²⁶ Лист Богдана Кентржинського до Василя Федорчука від 11 серпня 1952 р.

Єлизавета Домбровська
Львів

ЛИСТИ З ЧУЖИНИ. ЗВ'ЯЗКИ БОГДАНА ЗАКЛИНСЬКОГО З УКРАЇНСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ

У даній статті, базуючись на епістолярних джерелах, віднайдених в архіві відомого педагога, видавця та громадського діяча Богдана Заклинського, висвітлюються культурні, етнографічні та видавничі зв'язки Б. Заклинського з українцями діаспори, висвітлено основні аспекти його багатогранної діяльності.

Ключові слова: Б. Заклинський, видавництво, книгообмін, міжвоєнна еміграція.

This article is based upon epistolary sources that were found in the archive of famous pedagogue, publisher and social figure Bohdan Zaklynsky. The author elucidates cultural, ethnographic and publishing relations of B. Zaklynsky with Ukrainian Diaspora, describes main aspects of his versatile activity.

Key words: B. Zaklynsky, publishing, books exchange, interwar time.

Богдан Заклинський (9.08.1886 р. – 12.04.1946 р.) – народний учитель, педагог, літературний критик і видавець, громадський діяч, чия різностороння діяльність впливала на всі аспекти українського громадського життя Галичини у 1-й пол. ХХ ст. і українського галицького учительства зокрема.

Саме активній творчій, етнографічній, громадській, педагогічній та видавничій діяльності Б. Заклинського завдячуємо широкою епістолярною спадщиною, яка знаходиться в родинному архівному фонді Заклинських і зберігається у відділі рукописів ЛННБ ім. Стефаника. У даній статті спробуємо висвітлити культурні, а зокрема етнографічні та видавничі, зв'язки Богдана Заклинського з українцями діаспори, опираючись на матеріали листів, які ми відшукали в архіві Б. Заклинського. Листи, які стануть об'єктом нашої уваги, датуються 1912 – 1935 рр., причому не беремо до уваги листи часу I Світової війни та Визвольних змагань, бо маємо на меті прослідкувати культурне життя українців на чужинних територіях в мирний час (культурне життя тимчасової воєнної еміграції було дещо інакшим і потребує окремого дослідження). В географічному вимірі це будуть листи українців, які належали до найбільш діяльних на той час українських діаспор, а саме столиці Чехословаччини Праги та

Північної Америки. І хоча таких листів небагато, всі вони, без сумніву, цікаві для дослідників невідомими досі фактами співпраці у плані видавничої діяльності в діаспорі, книгообміну та музейно-архівної діяльності українців на чужині.

Насамперед в плані книгообміну звернемо увагу на один лист, написаний до Б. Заклинського ще до I Світової війни, а саме 7 листопада 1912р.¹ Це лист організатора Українського Робітничого Союзу в США, книгаря і видавця українських книжок у Скрентоні, Василя Гришка, який свідчить про те, що Б. Заклинський вже в молодості сприяв обміну українськими книжками між Галичиною та американською діаспорою. В Гришко пише, що вислав знову Б. Заклинському 20 примірників невідомого нам, очевидно, нового видання. «...гадаю, що 40 Вам ся розійде, а платити не треба готівкою, лиш книжками». Для нас цікава саме ця фраза, що свідчить про обмін, а не про звичайну допомогу Б. Заклинського в розповсюдженні на території України виданих в Америці книжок. Окрім того, адресант пише, що послав по одному примірникові цієї книжки до Бібліотеки та книгарні НТШ у Львові, часопису «Діло», «Просвіти», зазначаючи при тому, що до Росії не посилає, «...бо там не доручать».

Більше листів, надісланих українцями з Праги. Як відомо, Прага між двома світовими війнами стала найбільшим центром українського культурного і політичного життя на еміграції, принаймні, до 30-х рр., коли частина українських емігрантів виїхала. Тут жили колишні члени уряду УНР і вояки УГА, працювало багато наукових, мистецьких та культурних закладів, засновувались музеї та архіви. До Праги були перенесені освітні заклади з Відня.

Серед листів Павла Богацького, журналіста, письменника і політичного діяча, засновника і редактора київського часопису «Українська Хата»², є 3 листи 1928 – 1931 рр., написані на бланку «Українського громадського видавничого фонду» в Празі³. В першому з них і супровідному бюлетені повідомляється про створення згаданого товариства 28 вересня 1927 р., головою якого було обрано П. Богацького⁴. На 1 січня 1928 р. товариство випустило у світ 31 видання («...разом 67.000 примірників з загальною кількістю 6.740 сторінок, з таких галузей знання: техніка, математика, сільське господарство, педагогіка, медицина, гігієна, статистика, кооперація, цукроварство, історія, соціологія, філософія, філологія, музика, рідне краєзнавство, український театр, мистецтво»), список яких теж було вислано. Окрім того пише, що «...з нового 1928 року УГВФ поширює свій видавничий план, включивши до нього також белетрис-

тику (оригінальну й перекладну), мемуаристику, словники чужих мов, енциклопедію для дітей і тому подібне». «Несприятливі економічні та політичні умови не дають змоги провадити широкий збут наших видань, і це стоїть на перешкоді до дальшого поширення нашої видавничої діяльності». – пише П. Богацький в цьому ж листі і звертається з проханням до Б. Заклинського написати статтю про діяльність фонду та помістити її в якомусь українському часописі, в рахунок плати за яку обіцяє вислати книжок за бажанням на суму в 3 долляри⁵.

18.04.1931 р. П. Богацький знову звертається до Б. Заклинського з проханням знайти людину, яка погодилася би розповсюджувати книжки. Б. Заклинський уже раніше подав йому різні адреси, куди можна посилати книжки і, мабуть, відмовився сам це робити. Адресант просить порекомендувати людину, яка би це робила постійно і обіцяє їй 50% комісійних з продажу книжок їх фонду, а видавництва інших українських видавництв у Празі («Сіач», «Дзвін», «Вільна спілка») – 20-25%. Також повідомляє, що вислав 3 примірники виданої ними книги Дмитра Чижевського «Нариси з історії філософії на Україні» в надії, що Б. Заклинський їх розпродасть та замовить ще для розповсюдження.

У 1936 р. П. Богацький переслав Б. Заклинському лист подяку Аркадія Животка⁶ за передані через П. Богацького до «Українського Історичного Кабінету в Празі», референтом якого він був, матеріали, а саме збірку часописів «Рідний Край» (1911 – 1912 рр.) та «Молода Україна» (1910 – 1911 рр.).

Листи поета, етнографа і музеолога Михайла Обідного датуються 1927 – 1928 рр. Листи, написані на бланку «Український Національний музей-архів» при Українському Інституті Громадознавства в Празі і редакція журналу «Минуле України»⁷, свідчать про тісні стосунки Б. Заклинського з цією інституцією та довіру до її архіву. В листі від 4.08.1927 р. кустос музею М. Обідний дякує Б. Заклинському за матеріали та поради, а також за список осіб, які могли би допомогти у збиранні матеріалів для музею. З свого боку музей віддячився Б. Заклинському, надіславши йому 300 корон чеських для повернення поштових та інших затрат у процесі збору та пересилки матеріалів. Немала сума свідчить про цінність надісланих Б. Заклинським матеріалів. В другому листі від 14.01.1928 р. є перелік матеріалів, які знову надійшли від Б. Заклинського, серед яких брошури, часописи, листи. В листах музею від 2.07.1928 р. і 4.07.1928 р. міститься докладніший перелік надісланих втретє матеріалів. З

цього переліку довідуємось, що були вислані вирізки з газет про життя Підкарпаття (12), часопис «Голос України» (ч. 9 за 1923 рік), оригінали літературних праць (3), листи про культурне, особисте і громадське життя Б. Заклинського на Підкарпатській Україні (45), листування з приватними особами, пластунами, з просвітою, книгарнею та інше (126). На жаль, у листі немає докладнішої інформації про тематичний склад матеріалів, можемо тільки з пояснення Ростислава Заклинського, яке супроводжує цю одиницю збереження, довідатися, що це матеріали з власного архіву Б. Заклинського. Р. Заклинський пише, що у 1928 р. брат вислав до цього музею всі матеріали, що стосувалися Закарпатської України, а інші матеріали у 1929 р. були передані до Музею НТШ у Львові (ці матеріали склали основу фонду Заклинських, який тепер зберігається у відділі рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника). Отже ці листи особливо цінні для дослідників рукописної спадщини Богдана Заклинського не тільки самою інформацією про місце перебування частини його архіву, але й тим, що містять бодай кількісний перелік надісланих до музею в Празі матеріалів про діяльність галицьких народних учителів, які після невдалих Визвольних змагань не бажали повертатись на окуповану поляками Галичину і залишилися працювати на території Підкарпатської України, що дістала автономію в Чехословацькій Республіці. Серед тих учителів був також і Б. Заклинський⁸.

У листі від 12.05.1928 р. міститься подяка за «15 примірників матеріалів про вибори до Соїму», що свідчить про те, що Б. Заклинський вислав до музею також і матеріали, що стосуються польських теренів українства.

Слід зауважити, що тільки перший лист є автографом М. Обідного і другий лист підписаний ним. Решта листів музею-архіву підписані або тільки секретарем С. Безручковою, або директором, прізвище якого з підпису ми не можемо пізнати.

Один з листів письменника і педагога Спиридона Черкасенка написаний з Праги і датований вереснем 1935 р.⁹ Це лист-відповідь на прохання Б. Заклинського вислати біографію і, очевидно, бібліографію адресанта для дослідження Б. Заклинського «Учителі-письменники». Цей лист цікавий тим, що написаний на поштовій картці з портретом С. Черкасенка, виданій у Варшаві у 1934 р. видавництвом «Рідна Мова». На звороті картки вірш С. Черкасенка «Наша твердиня».

Сенс цієї короткої статті передають слова з останнього листа-подяки «Українського Національного музею-архіву» в Празі, в якому

зазначається, «...що для майбутнього історика й дослідувача вивольної боротьби українського народу на всіх його землях – імена тих українців, що своїми збірками й дарами спричинились до повноти збірок архіву не залишаться байдужими»¹⁰.

Джерела та література:

¹ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ). Відділ рукописів. – Ф. 48. – Оп. 1. – Од. зб. 48в. – Арк. 4.

² Попередні листи П. Богацького були об'єктом нашої уваги у статті: Культурні зв'язки Богдана Заклинського з Наддніпрянською Україною (1-а пол. XX ст.) (на матеріалах родинного архівного фонду Заклинських у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України) / Є. Домбровська // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. – Вип. 15. – Львів, 2007. – С. 277-288.

³ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 48. – Оп. 1. – Од. зб. 23 зв. – Арк. 3-4, 7.

⁴ С. Кость пише, що П. Богацький був головою Українського громадського видавничого фонду у 1928 – 1929 рр. (Див.: Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 42). З листування видно, що він був обраний головою з 1927 р., тобто з початку його заснування, і у 1931 р. активно займався справами та підписував листи цього фонду.

⁵ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 48. – Оп. 1. – Од. зб. 48и. – Арк. 1, 4, 8.

⁶ Там само. – Од. зб. 48і.

⁷ Там само. – Од. зб. 40л.

⁸ Докладніше про це є інформація в статті: Домбровська Є.М. Листування Марійки Підгірянки і Богдана Заклинського / Є. Домбровська // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника: Вип. 6. – Львів, 1998. – С. 185-209.

⁹ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 48. – Оп. 1. – Од. зб. 50г. – Арк. 2.

¹⁰ Там само. – Од. зб. 40л. – Арк. 8.

Олена Єфремова
Київ

ФОНД № 5235 «УРЯД УНР В ЕКЗИЛІ» У ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Дане дослідження є невеликим, однак детальним оглядом змісту описів фонду №5235 «Уряд УНР в екзилі», що охоплюють основні віхи діяльності цього уряду протягом 1920 – 1992 рр. У статті подана загальна характеристика та класифікація описів та назв справ означеного фонду, аналізується інформаційне наповнення документів та актуальність їх дослідження.

Ключові слова: УНР в екзилі, Державний центр УНР в екзилі, офіційна документація, листування.

This research is rather small, but detailed review of the contents of fund # 5235 inventory under the title UPR's Government in Exile, which embrace main ways of this government's activities during 1920-1992. In this article author provides general characteristics and classification of fund's descriptions and titles, analyzes informative content of the documents and the relevance of their investigation

Key words: UPR in exile, UPR State Center in exile, official papers, correspondece.

Національно-визвольні змагання (1917 – 1920 рр.) в історії українського народу визначили мету і напрямок сучасного і майбутнього України. Вже тоді український народ мав повну нагоду вибороти і закріпити за собою волю і державну незалежність. Але так не сталося. Після трьохлітніх кривавих боїв армії Української Народної Республіки з більшовицькою армією 21 листопада 1920 року завершилася повна окупація Наддніпрянської України.

Держава українського народу, Українська Народна Республіка (УНР), була проголошена Третім Універсалом Української Центральної Ради 20 листопада 1917 року. Повну суверенність і самостійність УНР проголошено 22 січня 1918 року Четвертим Універсалом Української Центральної Ради. Від того часу майже два роки (січень 1919 р. – листопад 1920 р.) Державний центр УНР, який складався з Директорії і Уряду, знаходився на українській території. В цей же час період Україна перебувала у стані війни проти червоної і білої армії Росії та проти Польщі. В таких обставинах

Уряд УНР мусив виїхати на чужину, в екзил. Його легітимність спирається на повноважества, мандаті й уповноваженнях, наданих йому Українською Центральною Радою 22 січня 1918 року і Трудовим Конгресом 22 січня 1919 року. Переємство Уряду УНР в екзилі опирається на акти Директорії та Ради Міністрів Уряду УНР з 21 травня та 12 листопада 1920 року, виданих ще на території України. Важливим при цьому є і міжнародне визнання УНР сорока двома державами світу. Таким чином, Державний центр УНР в екзилі стає державно-політичним центром українського народу, представляючи його перед зовнішнім світом. Його правові обов'язки ставили за ціль – відновлення суверенної, незалежної і народоправної Української держави.

Спочатку центром діяльності Уряду УНР стає Польща, місто Тарнів. Це був так званий Тарнівський період УНР в екзилі. Першочерговим завданням Уряду УНР в екзилі цього періоду було повернення зі зброєю в руках на Батьківщину, що мало мету тримати в бойовій готовності воїнів УНР, інтернованих у таборах у Польщі. Але трагічна невдача другого Зимового Походу в листопаді 1921 року, розстріл 359 героїв цього походу під Базаром прискорили ліквідацію таборів інтернованих вояків УНР та кінець Тарнівського періоду УНР. Таким чином, надії на швидке повернення на Батьківщину все більше віддалялися, а скитання на чужині стали реальністю.

Роки 1922 – 1925 були найкритичнішими для Уряду УНР в екзилі, який переживав свою внутрішню кризу. Але під проводом Симона Петлюри були опрацьовані головні напрями діяльності Уряду УНР в екзилі – підготовка відповідних кадрів для України та консолідація української спільноти навколо Державного центру УНР. І лише з переїздом до Парижу Симона Петлюри та його ближчих однопумців стався різкий перелом на краще. Почали виходити журнали «Український Вісник» та «Тризуб», що закріпило популярність Уряду УНР.

В період між Першою і Другою світовими війнами дія Уряду УНР в екзилі зосереджувалася у Парижі, Варшаві і Празі. Від 1927 року основна увага в міжнародній діяльності Уряду УНР була сконцентрована на форумі Ліги Націй у Женеві. Уряд УНР максимально використовував трибуну Ліги Націй для популяризації Української справи у світі. У той же період Уряд УНР тісно співпрацював і на форумі організації «Франс Оріон», яка об'єднувала впливових політиків Франції і Східної Європи. Уряд УНР тісно співпрацював з представниками Туркестану, Грузії, кавказьких народів, Кубані,

Азербайджану, доводячи, що Україна є невід'ємною частиною європейської спільноти. У своїй діяльності Уряд УНР в екзилі спирався на мережу ветеранських організацій вояків української армії та пропагував ідею продовження боротьби за державну незалежність та суверенність України.

Заслугує уваги і культурно-громадська діяльність Уряду УНР в екзилі. Так, у 1929 році Голова Ради міністрів УНР В'ячеслав Прокопович, після смерті Голови Директорії УНР Симона Петлюри, заснував бібліотеку ім. Симона Петлюри у Парижі. В 1938 р. Уряд УНР допоміг відновити Українську Могилянсько-Мазепинську Академію Наук, а у Варшаві при допомозі польського уряду був створений Український науково-історичний інститут. З ініціативи Уряду УНР у багатьох країнах були створені українські емігрантські громадські організації, які об'єднували українську еміграцію.

Початок Другої світової війни кардинально змінив становище Уряду УНР. Третій Рейх був вороже наставлений до УНР в екзилі та Державного центру УНР в екзилі, бо політика Уряду УНР орієнтувалася не на Німеччину, а колишню західну Антанту. Німеччина не була зацікавлена діяльністю УНР, що формувала з українських емігрантів військові частини та повстанські загони, які фактично започаткували широкий рух як проти німецьких окупантів, так і проти радянської влади.

Після війни вся українська еміграція опинилася на згарищах Європи. І саме тоді прийшло усвідомлення того, що для духовного і національного виживання на чужині необхідно об'єднатися навколо ідеї визволення української нації. Носієм цієї ідеї виявився Уряд УНР, який після Другої світової війни діяв в Мюнхені, а згодом у Філадельфії (США). Уряд УНР в екзилі був єдиним легітимним спадкоємцем незалежної Української держави 1917 – 1924 рр. Для цього треба було об'єднати політичні партії та організації і Українську Національну Раду. В процесі обговорення всі ці партії узгодили у 1948 р. проект Тимчасового Закону про реорганізацію Державного центру УНР.

Тимчасовий Закон Державного центру УНР визначив структуру і правно-конституційні прерогативи складових частин Державного центру УНР: інститут Президента як Голови Держави, Віце-президента, Української Національної Ради як Парламенту й Уряду УНР, відповідального за діяльність перед Парламентом – Українською Національною Радою (УН Радою). Отже, Тимчасовий Закон став державним органом – від Трудового Конгресу 1919 р., що

передав законодавчі повноважності Директорії УНР, ті повноважності, які Державний центр УНР зміг передати тільки владі незалежної Української Держави. Наступні сесії Уряду УНР в екзилі вносили певні зміни і доповнення до Тимчасового Закону Державного центру УНР в міру потреби чи необхідних внутрішньополітичних перетворень. У повоєнні роки Державний центр УНР в екзилі продовжував свою діяльність на міжнародній арені, домагаючись участі представника УНР в Організації Об'єднаних Націй.

Державний центр УНР в екзилі співпрацював з іншими екзильними центрами в Польщі, Балтійських країнах, Грузії та інші. Представництва Уряду УНР у різних країнах світу, зокрема там, де існувала поважна чисельність українського поселення, виконували роль провідника екзильного Уряду УНР. Вони підтримували відносини з державними організаціями та українськими поселенцями для створення твердої моральної та матеріальної бази для праці в українській діаспорі. Та найважливішим напрямком діяльності Державного центру УНР в екзилі був зв'язок з Батьківщиною. Уряд УНР обговорював політичні, господарські та культурні процеси, які проходили в Україні, використовував радіопрограми «Голос Америки» та «Вільної Європи», пересилав матеріали, надруковані на Заході, та підтримував зв'язки з особами, які відвідували Україну¹.

Події, що відбувалися в кінці 80-х та на початку 90-х років ХХ століття в Центральній та Східній Європі, зокрема в СРСР та Україні, принесли великі та несподівані зміни. Україна проголосила незалежність 24 серпня 1991 року, яку український народ підтвердив своїм волевиявленням 1 грудня 1991 року. Уряд УНР діяв в екзилі до серпня 1992 року, коли офіційна делегація Державного центру УНР на чолі з Президентом УНР в екзилі Миколою Плав'юком прибула до столиці України м. Києва та на сесії Верховної Ради України 22 серпня урочисто склала свої повноваження перед Президентом незалежної України Леонідом Кравчуком. Правонаступницею Української Народної Республіки стала незалежна Україна. «Акт Злуки» став реальним втіленням мрії українського народу про суверенну державу.

Основні документи про діяльність Уряду УНР в екзилі надійшли на зберігання до Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) у 2000 році та 2003 році². У 2000 році згідно акту передачі культурних цінностей від 15.02.2000 р. №1 Голова Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей Кабінету Міністрів

України Олександр Федорук передав до ЦДАВО України архівні матеріали Уряду Української Народної Республіки в екзилі за 1984 – 1992 роки на постійне зберігання від Івана Самійленка – Голови Уряду УНР в екзилі у 1989 – 1992 рр.

У 2003 році згідно акту прийняття – передачі документів від 22.12.2003 р. (по книзі надходжень за 2003 рік №18) на державне зберігання на підставі Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи України», прийнятий Верховною Радою України 24.12.1993 р. №3815-ХІІ Уряд Української Народної Республіки в екзилі здав на державне зберігання до ЦДАВО України документи за 1920 – 1992 рр. До фонду № 5235 «Уряд УНР в екзилі» прийнято 2198 (дві тисячі дев'яносто вісім) справ (одиниць зберігання)³. Ці документи передані до ЦДАВО України, як дарунок останнім Президентом УНР в екзилі Миколою Плав'юком.

У 2004 році 12 березня у ЦДАВО України відбулася презентація фонду №5235 «Уряд УНР в екзилі». Акцію було організовано за участю Всеукраїнського громадського комітету по відзначенню 125-річчя від дня народження Голови Директорії Української Народної Республіки, Головного отамана армії УНР Симона Петлюри, Державного комітету архівів України та ЦДАВО України. На урочистостях був присутній останній Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк.

Документи Уряду УНР в екзилі надзвичайно цікаві як для істориків, так і для дослідників діяльності Уряду УНР в екзилі та всіх, хто цікавиться історією України. Опис документів фонду №5235 «Уряд УНР в екзилі» складено з двох томів і налічує 2198 (дві тисячі дев'яносто вісім) справ. Це величезна кількість архівних документів. Виділити найбільш цікаві архівні документи з такої кількості – дуже складно, оскільки вони охоплюють та висвітлюють різні періоди діяльності Уряду УНР в екзилі за 1920 – 1992 рр. Тому представляємо загальний опис складу архівних документів, що зберігаються у цьому фонді. Загалом до опису включені документи, які охоплюють період існування Державного центру УНР в екзилі – мюнхенського та філадельфійського періоду за 1946 – 1992 роки. Документи, що охоплюють період з 1920 по 1946 рр. окремо не виділені, а входять до загального їх складу. Всі документи систематизовані у Х-ти розділах:

- I. Документи, зібрані відділенням УНР в Мюнхені (частина 1)⁴.
- II. Документи, зібрані відділенням УНР в Мюнхені (частина 2)⁵.
- III. Документи, зібрані відділенням УНР в Мюнхені (частина 3)⁶.

IV. Документи, зібрані відділенням УНР у Філадельфії (США)⁷.

V. Документи, зібрані відділенням УНР в Канаді⁸.

VI. Документи, зібрані генералом Василем Філоновичем – Головою Союзу Українських ветеранів (частина I)⁹.

VII. Документи, зібрані генералом В. Філоновичем (частина II)¹⁰.

VIII. Документи, зібрані генералом В. Філоновичем (частина III)¹¹.

IX. Документи, зібрані Степаном Витвицьким – Президентом УНР в екзилі¹².

X. Документи, зібрані окремими політичними діячами¹³.

До кожного розділу віднесені документи, які відповідають змісту розділу, а саме: до першого розділу «I. Документи, зібрані відділенням УНР в Мюнхені (частина 1)» за змістом віднесені такі документи¹⁴:

1. Протоколи засідань виконавчого органу УН Ради¹⁵.
2. Статути, установчі документи¹⁶.
3. Документи окремих членів Української Національної Ради (УН Ради)¹⁷.
4. Документи Президії виконавчого органу УН Ради¹⁸.
5. Фінансові документи¹⁹.
6. Документи департаментів УНР²⁰.
7. Документи про роботу різних організацій²¹.
8. Листування виконавчого органу УН Ради²².
9. Листування з різними організаціями²³.

До другого розділу «II. Документи, зібрані відділенням УНР в Мюнхені (частина 2)» належать документи²⁴:

1. Протоколи²⁵.
2. Накази, статути, регуляміни (регламенти)²⁶.
3. Фінансові документи²⁷.
4. Документи департаментів УНР²⁸:
  - а) Преси та інформації²⁹;
  - б) Військового департаменту³⁰;
  - в) Ресорту зовнішніх справ³¹;
  - г) Ресорту закордонних справ³²;
  - д) Українського інформаційного бюро³³.
5. Документи інститутів та організацій³⁴:
  - а) Окремі політичні організації³⁵;
  - б) Блок українських демократичних партій³⁶;
  - в) Український національний союз³⁷;

- д) Американський комітет по визволенню від більшовизму³⁸.
6. Листування з відділеннями УНР в різних країнах³⁹.
7. Листування Спиридона Довгала з окремими кореспондентами⁴⁰.
8. Листування з окремими кореспондентами та установами⁴¹.
9. Різні документи⁴².
10. Статті на історичні та політичні теми⁴³.

До третього розділу «III. Документи, зібрані відділенням УНР в Мюнхені (частина 3)» належать документи⁴⁴:

1. Протоколи⁴⁵.
2. Документи світових політичних об'єднань українців⁴⁶.
3. Резолюції та програми об'єднань⁴⁷.
4. Документи конференцій держав Східної Європи, Кавказу та Туркестану⁴⁸.
5. Листування з фінансових питань⁴⁹.
6. Листування з питань діяльності⁵⁰.
7. Листування С. Довгала⁵¹.
8. Листування з різними установами⁵².
9. Документи установ та асоціацій⁵³.
10. Законодавчі документи та листування з керівними установи⁵⁴.

До четвертого розділу «IV. Документи, зібрані відділення УНР у Філадельфії (США)» за змістом віднесені такі документи⁵⁵:

1. Протоколи з відділеннями у Мюнхені⁵⁶.
2. Протоколи засідань УНР у відділенні в Філадельфії⁵⁷.
3. Законодавчі документи⁵⁸.
4. Доповіді та виступи⁵⁹.
5. Фінансові документи⁶⁰.
6. Листування з Державним центром УНР⁶¹.
7. Документи міжнародних організацій⁶².
8. Документи представництв УНР в різних країнах⁶³.
9. Листування з різними організаціями США⁶⁴.
10. Документи про політичну діяльність Андрія Лівичького – Президента УНР в екзилі⁶⁵.
11. Документи про політичну діяльність П. Лимаренка – Голови УН Ради⁶⁶.
12. Документи про політичну діяльність Миколи Плав'юка – Президента УНР в екзилі⁶⁷.
13. Документи про політичну діяльність С. Витвицького – Президента УНР в екзилі⁶⁸.

14. Документи про політичну діяльність професора В. Жили⁶⁹.
15. Документи останніх років діяльності УНР в екзилі⁷⁰.
16. Військові справи⁷¹.
17. Різні документи про діяльність УНР⁷².
18. Документи про діяльність організацій та церкви⁷³.
19. Документи з єврейських питань⁷⁴.
20. Визначні та пам'ятні дати⁷⁵.
21. Програмні та інструктивні документи⁷⁶.

До п'ятого розділу «V. Документи, зібрані відділенням УНР в Канаді» належать документи⁷⁷:

1. Статути Української національно-демократичної ліги в Канаді⁷⁸.
2. Різні документи про діяльність УНР в Канаді⁷⁹.
3. Документи конференцій Українського національно-демократичного союзу та Об'єднання прихильників Державного центру УНР в Канаді⁸⁰.
4. Листування з різними установами⁸¹.
5. Різні документи про діяльність УНР в Канаді⁸².

До шостого розділу «VI. Документи, зібрані генералом В. Філоновичем – Головою Союзу Українських ветеранів (частина 1)» за змістом віднесені такі документи⁸³:

1. Особисті документи і листування⁸⁴.
2. Статути та установчі документи установ⁸⁵.
3. Документи Асоціації Українських ветеранів війни⁸⁶.
4. Різні військові документи⁸⁷.

До сьомого розділу «VII. Документи, зібрані генералом В. Філоновичем – Головою Союзу Українських ветеранів (частина 2)» належать документи⁸⁸:

1. Статути та закони⁸⁹.
2. Документи Асоціації українських ветеранів війни в США⁹⁰.
3. Документи різних організацій⁹¹.
4. Листування з державними установами⁹².
5. Листування з С. Бараном⁹³.
6. Особисте листування⁹⁴.
7. Різне листування⁹⁵.

До восьмого розділу «VIII. Документи, зібрані генералом В. Філоновичем – Головою Союзу Українських ветеранів (частина 3)» за змістом віднесені такі документи⁹⁶:

1. Документи ресорту військових справ⁹⁷.
2. Накази та реєстри⁹⁸.
3. Документи ресорту Закордонних справ про зв'язки з українцями за кордоном⁹⁹.
4. Документи Асоціації українських ветеранів війни в США¹⁰⁰.
5. Різні документи¹⁰¹.

До дев'ятого розділу «ІХ. Документи, зібрані Степаном Витвицьким – Президентом УНР в екзилі» належать документи¹⁰²:

1. Особисті документи¹⁰³.
2. Листування з різними кореспондентами¹⁰⁴.
3. Листування з асоціаціями, організаціями, комітетами¹⁰⁵.
4. Документи Української Національної Ради¹⁰⁶.
5. Історичні нариси, документи, статті¹⁰⁷.
6. Газети, газетні вирізки, бюлетені та інші публікації¹⁰⁸.

До десятого розділу «Х. Документи, зібрані окремими політичними діячами» за змістом віднесені такі документи¹⁰⁹:

1. Документи, зібрані Миколою Ливицьким – Президентом УНР в екзилі¹¹⁰.
2. Документи, зібрані професором В. Жилою¹¹¹.
3. Документи, зібрані Степаном Бараном¹¹².
4. Документи, зібрані Л. Биковським¹¹³.
5. Документи, зібрані Михайлом Садовським¹¹⁴.
6. Документи, зібрані Михайлом Кратом¹¹⁵.
7. Різні документи¹¹⁶.

Слід відзначити детально представлені в описі фонду №5235 «Уряд УНР в екзилі» назви справ архівних документів, в яких вже одразу відображено зміст документів та їх кількість у справі. Наприклад, справа «Протоколи засідання ІІ сесії Української Національної Ради та документи до нього». Далі у дужках йде роз'яснення, які саме документи увійшли до справи та їх кількість. А саме: запрошення, додатки до протоколу І-го дня засідання пленуму УН Ради та виконавчого органу, звіт УН Ради за перший рік її існування, список постанов, листи; загальна характеристика документів – машинопис, олівець. Далі проставлено у колонці після дат документів їх кількість – 38¹¹⁷. У іншій справі «Протоколи засідання ІІ сесії Української Національної Ради та документи до нього» у дужках – доповнення до звіту УН Ради за перший рік її існування – 16.01.1948 р. – 22.06.1949 р., постанови УН Ради, додатки до протоколу 2-го дня засідання УН Ради, звіти ресортів, закон про Державний трибунал,

заява Організації українських націоналістів, промови, листи. Далі також проставлено у колонці після дат документів їх кількість – 75¹¹⁸. Так само у справах «Звернення Державного центру УНР до українців на Батьківщині з приводу 40-річчя проголошення Незалежності УНР та протоколи засідань виконавчого органу УН Ради, мандатно-регламентної комісії та представників політичних партій, що входять до УН Ради – 65 документів¹¹⁹; «Листування з представниками виконавчого органу УН Ради в Австралії, Аргентині про підтримку Державного центру УНР та ресортом преси і інформації, про зустріч ОДУМівців (Об'єднання демократичної української молоді) США і Канади; вирізки з газет «Свобода», «Гомін України» про положення на Україні» – 84 документа¹²⁰; «Документи про політичну діяльність окремих демократичних об'єднань та організацій (меморіал (копія) політичних угруповань української еміграції до ООН, листування з представниками політичних угруповань з цього приводу та інші) – 118 документів¹²¹. Таким чином, в опису архівних документів фонду №5235 «Уряд УНР в екзилі» надана не тільки загальна стисла назва справ, а й зміст документів, що є у справах, їх дати та кількість. Така інформація допоможе дослідникам у пошуках необхідних архівних документів.

Зацікавлення фахівців може викликати особові документи діячів та представників Уряду УНР в екзилі. Це «Особові справи Довгала Спиридона Микитовича – Голови виконавчого органу УН Ради»¹²² та «Документи, зібрані Спиридоном Довгалем (листи Андрія Лівницького та інш.)¹²³, листи Євгена Чикаленка¹²⁴, Олександра Удовиченка¹²⁵; стаття С. Довгала «Микола Юхимович Шаповал – ініціатор і організатор освіти на еміграції»¹²⁶. Це і документи, зібрані генералом Василем Філановичем – Головою Союзу Українських ветеранів, а саме: «Листування Президента УНР Миколи Лівницького з Головою УНДС у Канаді І. Янишевським про роботу та фінансову діяльність УН Ради, організацій, установ та відділів УНДС¹²⁷, листування Президента УНР Андрія Лівницького з Михайлом Садовським про формування української армії та вирішення питань демобілізації українського населення в США та інш.¹²⁸, документи хорунжого УНА А. Жупінаса (фото, листи, філателістичні колекції)¹²⁹, різні нумізматичні, філателістичні та геральдичні зібрання¹³⁰, документи про роботу ресорту військових справ (проект закону, статуту та листування про встановлення ордену «Базар» та II Зимового походу)¹³¹; книга про ордені Української Народної Республіки¹³²; бібліографічні джерела до історії бою під Крутами¹³³;

статті про судовий процес над вбивцею С. Петлюри – С. Шварцбардом, про полк Є. Коновальця, Уряд УНР, звернення до українського народу, листи та інш. (за 1927 – 1979 рр.)¹³⁴; документи зібрані Степаном Вітвицьким – Президентом УНР в екзилі. Це біографічні документи Степана Вітвицького (свідоцтво про народження і хрещення, залікова книжка з Львівського університету з виписаними лекціями і підписом М. Грушевського, реєстраційна картка Президента з легіону Українських стрільців; Почесна Грамота, видана Об'єднанням бувших вояків-українців в Америці на честь 50-ліття легіону Українських січових стрільців; роки: 1884, 1902 – 1904, 1915, 1965)¹³⁵; статті-спогади д-ра Степана Вітвицького: «В 75- ті роковини віденської «Січі», «УНР в рр. 1918 – 1923», «Східна Галичина у міжнародній політиці 1914 – 1923 рр.», машинопис з авторською правкою¹³⁶; щоденники д-ра С. Вітвицького, чотири зошити, автограф¹³⁷; документи з приводу 20-ої та 25-ої річниці голоду в Україні (звернення виконавчого органу УН Ради, статті «Голодомор облога України 1932 – 1933 рр.»¹³⁸ та інші документи.

Таким чином, представлена загальна характеристика опису назв справ архівних документів фонду № 5235 «Уряд УНР в екзилі», який зберігається у ЦДАВО України, дає можливість твердити про подальшу зацікавленість у ґрунтовному вивченні змісту та опрацюванні архівних документів для публікацій з історії Уряду УНР в екзилі та історії України.

Джерела та література:

¹ Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі // Статті і матеріали. – Філадельфія, Київ – Вашингтон, 1993.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. №5235 «Уряд УНР в екзилі».

³ Там само.

⁴ ЦДАВО України. – Ф.№5235. – Оп.І. – Т.І. – Арк.1-68.

⁵ Там само. – Арк. 68-148.

⁶ Там само. – Арк. 149-202.

⁷ Там само. – Арк. 203-308.

⁸ ЦДАВО України – Ф.№5235. – Оп.І. – Т.ІІ. – Арк.1-26.

⁹ Там само. – Арк. 27-54.

¹⁰ Там само. – Арк. 55-80.

¹¹ Там само. – Арк. 81-106.

¹² Там само. – Арк. 106-123.

¹³ Там само. – Арк. 124-153.

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. № 5235. – Оп. І. – Т. 1 «І. Документи, зібрані

відділенням УНР в Мюнхені (частина 1)». – Арк. 1.

¹⁵ Там само. – Арк. 1-6.

¹⁶ Там само. – Арк. 6-7.

¹⁷ Там само. – Арк. 7-8.

¹⁸ Там само. – Арк. 8-25.

¹⁹ Там само. – Арк. 26-31.

²⁰ Там само. – Арк. 31-41.

²¹ Там само. – Арк. 42-48.

²² Там само. – Арк. 48-55.

²³ Там само. – Арк. 55-68.

²⁴ ЦДАВО України. – Ф. № 5235. – Оп. I. – Т. I «II. Документи, зібрані відділенням УНР в Мюнхені (частина 2)». – Арк. 68.

²⁵ Там само. – Арк. 68-70.

²⁶ Там само. – Арк. 70-73.

²⁷ Там само. – Арк. 74-76.

²⁸ Там само. – Арк. 76-96.

²⁹ Там само. – Арк. 77-86.

³⁰ Там само. – Арк. 86-88.

³¹ Там само. – Арк. 89.

³² Там само. – Арк. 90-91.

³³ Там само. – Арк. 92-96.

³⁴ Там само. – Арк. 97-103.

³⁵ Там само. – Арк. 97-98.

³⁶ Там само. – Арк. 98-99.

³⁷ Там само. – Арк. 99-100.

³⁸ Там само. – Арк. 100-103.

³⁹ Там само. – Арк. 104-111.

⁴⁰ Там само. – Арк. 111-113.

⁴¹ Там само. – Арк. 113-133.

⁴² Там само. – Арк. 133-143.

⁴³ Там само. – Арк. 143-148.

⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. № 5235. – Оп. I. – Т. I «III. Документи, зібрані відділенням УНР в Мюнхені (частина 3)». – Арк. 149.

⁴⁵ Там само. – Арк. 149-150.

⁴⁶ Там само. – Арк. 150.

⁴⁷ Там само. – Арк. 151-152.

⁴⁸ Там само. – Арк. 152-153.

⁴⁹ Там само. – Арк. 153-160.

⁵⁰ Там само. – Арк. 160-183.

⁵¹ Там само. – Арк. 183-184.

⁵² Там само. – Арк. 184-197.

⁵³ Там само. – Арк. 198-201.

- ⁵⁴ Там само. – Арк. 201-202.
- ⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Т. I «IV. Документи, зібрані відділення УНР у Філадельфії (США)». – Арк. 203.
- ⁵⁶ Там само. – Арк. 203-205.
- ⁵⁷ Там само. – Арк. 205-207.
- ⁵⁸ Там само. – Арк. 207-208.
- ⁵⁹ Там само. – Арк. 208-211.
- ⁶⁰ Там само. – Арк. 211-215.
- ⁶¹ Там само. – Арк. 216-229.
- ⁶² Там само. – Арк. 229-231.
- ⁶³ Там само. – Арк. 232-242.
- ⁶⁴ Там само. – Арк. 242-271.
- ⁶⁵ Там само. – Арк. 272-273.
- ⁶⁶ Там само. – Арк. 274-275.
- ⁶⁷ Там само. – Арк. 279-279.
- ⁶⁸ Там само. – Арк. 279-284.
- ⁶⁹ Там само. – Арк. 284-292.
- ⁷⁰ Там само. – Арк. 292-295.
- ⁷¹ Там само. – Арк. 296-297.
- ⁷² Там само. – Арк. 297-301.
- ⁷³ Там само. – Арк. 301-304.
- ⁷⁴ Там само. – Арк. 304.
- ⁷⁵ Там само. – Арк. 304-305.
- ⁷⁶ Там само. – Арк. 306-308.
- ⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Т. 2 «V. Документи, зібрані відділенням УНР в Канаді». – Арк. 1.
- ⁷⁸ Там само.
- ⁷⁹ Там само. – Арк. 2-3.
- ⁸⁰ Там само. – Арк. 3-6.
- ⁸¹ Там само. – Арк. 6-24.
- ⁸² Там само. – Арк. 24-26.
- ⁸³ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Т. 2 «VI. Документи, зібрані генералом В. Філоновичем – Головою Союзу Українських ветеранів (частина 1)». – Арк. 27.
- ⁸⁴ Там само. – Арк. 27-35.
- ⁸⁵ Там само. – Арк. 36-38.
- ⁸⁶ Там само. – Арк. 39-49.
- ⁸⁷ Там само. – Арк. 50-54.
- ⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Т. 2 «VII. Документи, зібрані генералом В. Філоновичем – Головою Союзу Українських ветеранів (частина 2)». – Арк. 55.
- ⁸⁹ Там само. – Арк. 55-56.

- ⁹⁰ Там само. – Арк. 56-60.
- ⁹¹ Там само. – Арк. 61-65.
- ⁹² Там само. – Арк. 66-68.
- ⁹³ Там само. – Арк. 68-69.
- ⁹⁴ Там само. – Арк. 69-76.
- ⁹⁵ Там само. – Арк. 77-80.
- ⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Т. 2 «VIII. Документи, зібрані генералом В. Філоновичем – Головою Союзу Українських ветеранів (частина 3)». – Арк. 81.
- ⁹⁷ Там само. – Арк. 81-85.
- ⁹⁸ Там само. – Арк. 86-88.
- ⁹⁹ Там само. – Арк. 88-91.
- ¹⁰⁰ Там само. – Арк. 92-96.
- ¹⁰¹ Там само. – Арк. 97-106.
- ¹⁰² ЦДАВО України. – Ф. №5235. Оп. I. – Т. 2 «IX. Документи, зібрані С. Вітвицьким – Президентом УНР в екзилі».
- ¹⁰³ Там само. – Арк. 106-108.
- ¹⁰⁴ Там само. – Арк. 108-109.
- ¹⁰⁵ Там само. – Арк. 110-112.
- ¹⁰⁶ Там само. – Арк. 112-117.
- ¹⁰⁷ Там само. – Арк. 117-121.
- ¹⁰⁸ Там само. – Арк. 121-123.
- ¹⁰⁹ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Т. 2 «X. Документи, зібрані окремими політичними діячами». – Арк. 124.
- ¹¹⁰ Там само. – Арк. 124-126.
- ¹¹¹ Там само. – Арк. 126-131.
- ¹¹² Там само. – Арк. 128-131.
- ¹¹³ Там само. – Арк. 131-132.
- ¹¹⁴ Там само. – Арк. 132-136.
- ¹¹⁵ Там само. – Арк. 137-142.
- ¹¹⁶ Там само. – Арк. 142-153.
- ¹¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. № 4 «Протоколи засідання II сесії Української Національної Ради та документи до нього (запрошення, додатки до протоколу I-го дня засідання пленуму УН Ради та виконавчого органу, звіт УН Ради за перший рік її існування, список постанов, листи – 23-27 червня 1949 р.)».
- ¹¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. № 5235. – Оп. I. – Спр. №5 «Протоколи засідання II сесії Української Національної Ради та документи до нього (доповнення до звіту УН Ради за перший рік її існування – 16.01.1948 р. – 22.06.1949 р., постанови УН Ради, додатки до протоколу 2-го дня засідання УН Ради, звіти ресортів, закон про Державний трибунал, заява Організації українських націоналістів (революціонерів), промови,

листи – 1949 р.».

¹¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. №5235. Оп. I. – Спр. №258 «Звернення Державного центру УНР до українців на Батьківщині з приводу 40-річчя проголошення Незалежності УНР та протоколи засідань виконавчого органу УН Ради, мандатно-регламентної комісії та представників політичних партій, що входять до УН Ради – 9 січня – 24 вересня 1958 р.».

¹²⁰ ЦДАВО України. – Ф. № 5235. – Оп. I. – Спр. №332 «Листування з представниками виконавчого органу УН Ради в Австралії, Аргентині про підтримку Державного центру УНР та ресортом преси і інформації, про зустріч ОДУМівців (Об'єднання демократичної української молоді) США і Канади; вирізки з газет «Свобода», «Гомін України» про положення на Україні – 15 червня – грудень 1960 р.».

¹²¹ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. 1. – Спр. №390 «Документи про політичну діяльність окремих демократичних об'єднань та організацій (меморіал (копія) політичних угруповань української еміграції до ООН, листування з представниками політичних угруповань з цього приводу та інші). 13 січня – 26 квітня 1961 р.».

¹²² ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №447 «Особові справи Довгаля Спиридона Микитовича – Голови виконавчого органу УН Ради – 3 липня 1922 р. – листопад 1953 р.»; ЦДАВО України. – Ф. № 5235. – Оп. I. – Спр. №449 «Особові справи Довгаля Спиридона Микитовича – 16 червня 1923 р. – 21 травня 1974 р.».

¹²³ ЦДАВО України. – Ф. № 5235. – Оп. I. – Спр. №451 «Документи, зібрані Спиридоном Довгалем (листи Андрія Ливицького, А. Марголіна та інш. до С. Довгаля; листи С. Довгаля до Гольдельмана, Комітету українців Канади, П. Трепства, С. Драгоманова та інш.) – 1951 – 1954 рр.».

¹²⁴ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №452 «Документи, зібрані Спиридоном Довгалем (листи В. Доленка, П. Котовича, Кобзея, П. Феденка, Є. Чикаленка, та інш. до С. Довгаля) – 26 лютого 1951 р. – 27 лютого 1957 р.».

¹²⁵ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №453 «Документи, зібрані Спиридоном Довгалем (листи В.Д. Лисого, Удовиченка та інш., умова між друкарнею «Більбос» та С. Довга лем про друкування квартальника «Вільна Україна» – 19 березня 1956 р. – 30 грудня 1960 р.».

¹²⁶ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №816 «Документи наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка і редакції «Енциклопедії українознавства» (листування членів УН Ради в видавничих справах; стаття С. Довгаля «М.Ю. Шаповал – ініціатор і організатор освіти на еміграції») – 26 серпня 1957 р. – 25 червня 1958 р.».

¹²⁷ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1485 «Листування Президента УНР Миколи Ливицького з Головою УНДС у Канаді І.

Янишевським про роботу та фінансову діяльність УН Ради, організацій, установ та відділів УНДС – 8 квітня 1968 р. – 26 травня 1986 р.».

¹²⁸ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1505 «Листування Президента УНР Андрія Лівницького з М. Садовським про формування української армії та вирішення питань демобілізації українського населення в США та інш. – 4 березня 1951 р. – 14 грудня 1953 р.».

¹²⁹ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1619 «Документи хорунжого УНА А. Жупінаса (фото, листи, філателістичні колекції) – 1968 – 1969 рр.».

¹³⁰ ЦДАВО України. – Ф. №5235. Оп. I. – Спр. №1620 «Нумізматичні та філателістичні зібрання – 1968 – 1969 рр.»; ЦДАВО України. – Ф. №5235. Оп. I. – Спр. №1622 «Геральдичні та філателістичні зібрання – 1968 – 1969 рр.».

¹³¹ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1811 «Документи про роботу ресорту військових справ (проект закону, статуту та листування про встановлення ордену «Базар» та II Зимового походу) – 27 листопада 1971 – 3 січня 1974 р.».

¹³² ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1815 «Книга про ордені Української Народної Республіки – 10 листопада 1974 р.».

¹³³ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1855 «Документи про роботу ветеранських організацій (статті «Українські військові відзнаки», «Дипломатичні зносини України» (1917 – 1923 рр.)), «Українські національно-державні символи та знамена»; бібліографічні джерела до історії бою під Крутами та інш. – б/д».

¹³⁴ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1892 «Документи про роботу Державного центру УНР (статті про судовий процес над вбивцею С. Петлюри – С. Шварцбардом, про полк Є. Коновальця, Уряд УНР, звернення до українського народу, листи та інш. – 1927 – 1979 рр.».

¹³⁵ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1921 «Документи зібрані Степаном Вітвицьким – Президентом УНР в екзилі. Це біографічні документи Степана Вітвицького (свідоцтво про народження і хрещення, залікова книжка з Львівського університету з виписаними лекціями і підписом М. Грушевського, реєстраційна картка Президента з легіону Українських стрільців; Почесна Грамота, видана Об'єднанням бувших вояків-українців в Америці на честь 50-ліття легіону Українських січових стрільців) – роки 1884, 1902 – 1904, 1915, 1965».

¹³⁶ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1922 «Статті-сповісти д-ра Степана Вітвицького: «В 75-ті роковини віденської «Січі», «УНР в рр. 1918 – 1923», «Східна Галичина у міжнародній політиці 1914 – 1923 рр.» – роки 1940, 1963 – 1965».

¹³⁷ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. I. – Спр. №1923 «Щоденники

д-ра С. Витвицького, чотири зошити, автограф – 1955 – 1956 рр.».

¹³⁸ ЦДАВО України. – Ф. №5235. – Оп. І. – Спр. №1987 «Документи з приводу 20-ої та 25-ої річниці голоду в Україні (звернення виконавчого органу УН Ради, статті «Голодомор облога України 1932 – 1933 рр.» – 1953 – 1958 рр.».

Віталій Масненко,
Олександр Пашковський
Черкаси

МАТЕРІАЛИ ПРО Б.Д. КРУПНИЦЬКОГО У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дана стаття присвячена характеристиці архівних матеріалів, що зберігаються у Державному архіві Черкаської області. Завдяки цим документам авторам вдалося уточнити біографію відомого історика Бориса Дмитровича Крупницького, відтворити особливості його проживання у Черкасах та навчання у Черкаській чоловічій гімназії, а також висвітлити долі його батька – Дмитра Юліановича та інших рідних.

Ключові слова: Б.Д. Крупницький, Черкащина, архівний фонд, групи джерел, біографічні дані.

The focus of this article is to characterize the archive materials that are stored in the Cherkasy region State Archive. Owing to those documents authors were able to clarify biography of the famous historian Boris Krupnytsky, and to reproduce the peculiarities of a period of time he spent in Cherkasy, his education in Cherkasy gymnasium; also to enlighten the destinies of his father Dmytro and other members of his family.

Key words: B. Krupnytsky, Cherkasy region, archive fund, groups of sources, biography.

Початок життєвого шляху відомого українського історика в еміграції Бориса Дмитровича Крупницького (1894 – 1956) тісно пов'язаний з Черкащиною. Цей край є його малою батьківщиною. Місце народження майбутнього науковця – славне козацькими й гайдамацькими традиціями с. Медведівка, Чигиринського повіту Київської губернії (нині Чигиринський район Черкаської області). Наступного, 1895 р. родина Крупницьких переїжджає до Черкас – тоді повітового міста тієї ж губернії. Саме тут пройшли його дитячі та юнацькі роки. З поміж них найпомітніша подія – навчання у Черкаській чоловічій гімназії.

Цілком зрозуміло, що ці факти й події не могли не залишити по собі відповідних документів, частина з яких нині зберігаються у Державному архіві Черкаської області¹. У різних фондах цього архівосховища нами виявлена низка матеріалів, які дають певну нову інформацію про родовід історика, умови його навчання у Черкась-

кій гімназії, обставини арешту та розправи над його батьком тощо.

Так, у фонді 561 – «Успенська церква с. Медведівка», у справі №28 «Сповідальні розписи прихожан Успенської церкви с. Медведівка» міститься інформація про родину Юліана (Іуліана) Стефановича Крупницького (діда майбутнього історика) за 1880 – 1886 рр.² Зокрема, вона дозволяє встановити, що Юліан народився 1844 р. у родині дяка Стефана Крупницького. Рік народження останнього (прадіда майбутнього історика) визначити немає можливостей. Ймовірно це 1810-ті рр., або початок 1820-х рр. Можна припустити, що предки Бориса Крупницького з'явилися у Медведівці не раніше другої чверті ХІХ ст., оскільки у наявних метричних книгах за період з 1792 р. їх прізвища не знайдено³. Юліан Стефанович був одружений з Парасковією Іванівною. Наявні документи не дають можливості встановити дівоче прізвище бабусі. У сім'ї діда було восьмеро дітей: п'ятеро синів (Дмитро, Симон, Микола, Ілля, Іван) та троє доньок (Дар'я, Анна, Єлизавета). Батько історика – Дмитро був найстаршим, він народився у 1867 р. Юліан мав сан стихарного дяка. У 1885 р. він вже підписується як псаломщик⁴.

Наступна група матеріалів уже пов'язана з постаттю самого Бориса Крупницького і стосується періоду його навчання у Черкаській чоловічій гімназії. У фонді цієї установи (ф. 143) зберігається сім справ (№ 4, 68, 69, 71, 72, 73, 75) у яких містяться 13 протоколів засідань педагогічної ради за 1903 – 1910 рр., в яких згадується гімназист Борис Крупницький.

У 8 років він склав вступні іспити і був зарахований до підготовчого класу Черкаської чоловічої гімназії⁵. Але через хворобу Борис пропустив 52 уроки і був залишений на повторний курс в тому ж класі⁶. 23 травня 1905 р. його зарахували до першого класу в числі інших учнів, з нагородою ІІ ступеня за успішність в підготовчому класі. Цю нагороду надавали гімназістам, що мали одну четвірку, а решта – п'ятірки. Крупницький і надалі отримував її кожного року⁷. До того ж за § 31 «Статуту гімназій та прогімназій» був звільнений від оплати за навчання у всі роки як син бідних батьків, що добре навчався і мав хорошу поведінку⁸.

Принагідно варто згадати, що історію та географію у Черкаській гімназії, у роки навчання Б. Крупницького, викладали вчителі В.І. Дашкевич та П.Р. Тимошек. Можна припустити, що саме вони сприяли пробудженню у молодого Бориса інтересу до цієї галузі знань.

Особливий інтерес становить справа «Про звинувачення Круп-

ницького Дмитра Ульяновича за ст. 54-10 УК УРСР» (Ф. Р-5625. – Оп. 1. – Спр. 7449), яка була передана до Державного архіву Черкаської області Управлінням СБУ у Черкаській області. З її матеріалів можна дізнатися не тільки про обставини арешту і розправи над батьком вченого, але й про те як оцінювала діяльність самого Бориса Крупницького радянська влада. Крім того, матеріалами справи підтверджується інформація про те, що родина Крупницьких мешкала у Черкасах з 1895 р. Проживала вона у старій центральній частині міста, за адресою – пров. Кривий, 21. Дмитро Юліанович у період 1895 – 1931 рр. був дяком кафедрального Свято-Миколаївського собору. Після його закриття не мав певних занять. Із складу своєї сім'ї він називав лише двох осіб – синів: Бориса та Степана, перший – проживав в Німеччині, другий – в США⁹.

Дмитра Юліановича було заарештовано на свят-вечір, 6 січня 1938 р.¹⁰ У п'ятій книзі «Реабілітовані історією. Черкаська область» вказана помилкова дата його арешту – 6 січня 1937 р.¹¹ Заарештованому було висунуте стандартне обвинувачення в антирадянській діяльності, яке він до кінця дізнання так і не визнав. Щодо сина Бориса, то Дмитро Юліанович лише зазначив, що підтримує з ним зв'язки шляхом листування, останнього листа було отримано влітку 1937 р. (судячи з цього спілкування з сином мало все ж нерегулярний характер). Будь-якої іншої інформації не повідомлялося, окрім того, що Борис є доцентом якогось університету. Про іншого сина Степана, заарештований повідомив, що він працює гірничим інженером і завідує копальнею. Очевидно, Степан Крупницький мав непогані статки, оскільки надсилав батькові матеріальну допомогу.

Зрештою Дмитро Крупницький рішенням трійки при Київському управлінні НКВС УРСР був визнаний винним у висунутому обвинуваченні й засуджений до розстрілу. Причому, як свідчать матеріали справи, таку постанову було схвалено ще 31 грудня 1937 р., тобто фактично до арешту звинуваченого. «Антирадянська діяльність», яка йому інкримінувалася, полягала у негативному ставленні до радянської дійсності, критичному сприйнятті радянської конституції, політики режиму щодо українського селянства та Церкви, схвальному сприйнятті фашистської Німеччини, поширення чуток про те, що Німеччина незабаром почне війну проти Радянського Союзу, здобуде перемогу й створить в Україні нормальні умови життя. Остання інформація, буцімто, була отримана від сина Бориса. Також у звинуваченні зазначалося: «Два сина Крупницького в 1919 р. емігрували разом з денікінцями за кордон. Син, що проживає в

Німеччині (тобто – Борис) проводить активну роботу зі сколочуванням к-р кадрів»¹². Очевидно, що факт проживання і професійної діяльності Бориса Крупницького за кордоном використовувався як додатковий аргумент щодо винесення вироку його батьку.

Дмитро Юліанович Крупницький був розстріляний 15 січня 1938 р.¹³, очевидно у Черкаській тюрмі. Місце його поховання не відоме. 25 липня 1989 р. він реабілітований Прокурором Черкаської області. 26 травня 1998 р. – Українською Православною Церквою Московського патріархату канонізований, у числі 104 Святих Новомучеників Черкаських – церковно- та священнослужителів, які були знищені радянською владою¹⁴.

Отже, матеріали різного характеру та походження, що зберігаються у Державному архіві Черкаської області, дозволяють внести певні уточнення щодо родоvodu Бориса Дмитровича Крупницького, особливостей його проживання у Черкасах та навчання у Черкаській чоловічій гімназії, долі його батька – Дмитра Юліановича та інших рідних. З'ясовано, що рід Крупницьких має давню духовну традицію, яка розпочинається принаймні від початку ХІХ ст. Прадід, дід і батько Бориса Дмитровича були дяками у Православній церкві. Крупницькі з давніх часів замешкували у Чигиринському повіті. Дитячі та юнацькі роки, майбутнього історика пройшли у Черкасах. Його родина на цей час була далеко незаможною (тим самим не підтверджується інформація про чималі статки Крупницьких, яка зустрічається у популярній літературі¹⁵). Борис у підлітковому віці мав слабе здоров'я, проте гарно навчався у гімназії. Після революційних подій родина Крупницьких виявилась розпорошеною. Брати Борис та Степан емігрували. Доля інших рідних не простежується у документах. У Черкасах залишився проживати лише Дмитро Юліанович, який і став жертвою комуністичних репресій.

Сподіваємося, що введені у науковий обіг архівні матеріали прислужаться справі дослідження життя і наукової спадщини відомого українського історика.

Джерела та література:

¹ Див.: Ясь О. Борис Крупницький / О. Ясь // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К: НАН України Ін-т історії України, 2002. – Вип.12: Визначні постаті української історіографії ХІХ – ХХ ст. – С. 443.

² Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. 561. – Оп. 1. – Спр. 28.

³ ДАЧО. – Ф. 561. – Оп. 1. – Спр. 1, 4, 5, 7, 9.

-
- ⁴ ДАЧО. – Ф. 561. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 157зв.
- ⁵ ДАЧО. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 26зв., 29.
- ⁶ ДАЧО. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 44; Спр. 69. – Арк. 30.
- ⁷ ДАЧО. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 80; Спр. 71. – Арк. 62зв.; Спр. 75. – Арк. 14зв.
- ⁸ ДАЧО. – Ф. 143. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 11зв.; Спр. 71. – Арк. 15зв.; Спр. 71. – Арк. 40; Спр. 74. – Арк. 15зв.; Спр. 74. – Арк. 66зв.
- ⁹ ДАЧО. – Ф. Р-5625. – Оп. 1. – Спр. 7449. – Арк. 6.
- ¹⁰ Там само. – Арк. 1.
- ¹¹ Реабілітовані історією. Черкаська область. – Черкаси, 2006. – Кн. 5. – С. 169.
- ¹² ДАЧО. – Ф. Р-5625. – Оп. 1. – Спр. 7449. – Арк. 20.
- ¹³ Там само. – Арк. 24.
- ¹⁴ Святі новомученики і сповідники Черкаські: життя, подвиги, страждання. – Черкаси, 2001. – С. 114-117.
- ¹⁵ Там само. – С. 116.

Микола Мушинка
Пряшів, Словаччина

ПИСЬМЕННИК ІВАН ГОЛУБОВСЬКИЙ ТА ЙОГО КОЛЕКЦІЯ КАРТИН ОЛЕКСИ НОВАКІВСЬКОГО

Стаття присвячена постаті маловивченого насьогодні українського письменника Івана Голубовського. Автор подає ґрунтовні біографічні дані про І. Голубовського, інформацію про збереження та стан видання творів письменника, характеризує його дружні взаємини з відомим українським живописцем Олексою Новаківським. Увага приділена нелегкій долі мистецьких творів О. Новаківського та ролі у їх збереженні І. Голубовського та автора розвідки М. Мушинки.

Ключові слова: *І. Голубовський, літературна творчість, О. Новаківський, мистецька спадщина.*

The article is devoted to the insufficiently known Ukrainian writer Ivan Holubovsky. Author provides fundamental biographic information about I. Holubovsky, about preservation and condition of writer's works, characterizes his friendly relations with the famous Ukrainian artist Oleksa Novakivsky.

Key words: *I. Holubovsky, literature, O. Novakivsky, art heritage.*

Одного з найвизначніших українських художників Олексу Новаківського (1872 – 1935) знає весь світ. Ім'я його найвизначнішого біографа Івана Голубовського (1878 – 1957) відоме лише вузькому колові любителів мистецтва. Справа в тому, що І. Голубовський протягом життя не опублікував жодного твору.

Правда, в 70-90-их роках минулого століття я опублікував про нього та його взаємини з О. Новаківським низку статей¹. Ім'я Голубовського згадується в кожному каталозі виставок картин О. Новаківського з моєї приватної колекції, що відбулися у Львові, Києві, Ужгороді, Нью-Йорку, Чикаго, Філадельфії, Торонто, Ванкувері та низці міст Словаччини. Список цих каталогів знаходиться в моїй бібліографії «Колеса крутяться», кн. 2². З них на особливу увагу заслуговує каталог до виставок моєї колекції картин Новаківського в Канаді та США, укладений В. Овсійчуком³. Згадують І. Голубовського і в численних рецензіях на ці виставки.

Перший варіант рукопису повісті І. Голубовського про О. Нова-

ківського (без назви), знайдений мною в підвалі празької квартири українського видавця та громадського діяча Євгена Вирового (1889 – 1945), я в червні 1979 року запозичив родині Новаківських у Львові. Учень Новаківського Григорій Смольський зробив з нього машинописну копію і запропонував її для друку в ж. «Жовтень» (пізніша назва «Дзвін»). Ідеологічна цензура тоді забракувала її друк (з огляду на автора І. Голубовського та власника рукопису М. Мушинку). Лише в 2001 році редакція «Дзвону» опублікувала цей чорновий варіант рукопису І. Голубовського під назвою «Боги при одному столі»⁴ з передмовою мистецтвознавця Люби Волошин «Іван Голубовський – приятель і однодумець Олекси Новаківського»⁵.

В 1974 році в західночеському місті Вейпрти між паперами призначеними в збірний пункт утильсировини, я знайшов другий, набагато повніший, автором ґрунтовно переопрацьований варіант рукопису повісті-есе Голубовського «Розмахом могутніх крил». Пряшівський український мистецтвознавець Степан Гапак з моєю згодою використав його в статті про Олексу Новаківського, додавши до неї один з розділів нововиявленого рукопису та репродукції 12 картин О. Новаківського із моєї колекції на окремих вкладках⁶. Мною відредаговану машинописну копію повісті-есе Голубовського «Розмахом могутніх крил» на початку 90-х років я вислав кращому знавцеві життя і творчості О. Новаківського Володимиру Овсійчуку. Той на її основі (та на основі інших, переважно архівних матеріалів) написав і в 1998 році видав досі найповнішу біографію українського художника⁷. В монографії В. Овсійчука «Олекса Новаківський» автор посилається на рукопис І. Голубовського понад сто разів, цитуючи з нього цілі абзаци. Ні С. Гапак, ні В. Овсійчук не наводять хто є власником новознайденого рукопису і де він знаходиться. У вступі до своєї монографії В. Овсійчук дає повісті І. Голубовського дуже високу оцінку⁸.

В монографії В. Овсійчука опубліковано понад два десятки репродукцій картин О. Новаківського із моєї колекції. На жаль, лише у частини з них в примітках наведено ім'я власника.

В 2002 році Фонд «Олекса Новаківський і його мистецька школа» у Львові видав повість І. Голубовського «Розмахом могутніх крил» окремою книжкою⁹ з моєю передмовою «Івана Голубовський та його повість-есе про Олексу Новаківського»¹⁰, кольоровими цілосторінковими репродукціями одинадцятьох картин художника¹¹ та «Словником маловживаних слів, полонізмів та специфічних форм написання власних імен», укладений Андрієм Павлишиним¹².

Рукопис повісті-есе І. Голубовського опубліковано без яких-небудь редакторських втручань в її мову та зміст.

Крім повісті-есе про О. Новаківського, І. Голубовський, живучи в м. Вейпрти, в 1945-57 роках написав дев'ять інших художніх творів, переважно автобіографічного характеру. Всі вони знаходяться в моєму посіданні.

На їх основі моя студентка Іванна Кизак написала й у 2003 році на Кафедрі української мови та літератури Пряшівського університету успішно захистила ригорозну роботу «Іван Голубовський. Життя і творчість»¹³, яка й досі знаходиться в рукописі в архіві даної кафедри. Це майже все, що було досі написано про цього українського письменника, який, живучи на чужині, майже в повній ізоляції від українського громадського життя, будучи на пенсії, інтенсивно займався літературною творчістю.

Пригадаймо цього оригінального, однак на його батьківщині майже невідомого українського письменника з нагоди 130-річчя з дня його народження¹⁴.

Іван Голубовський народився 8 березня 1878 року в селі Перегінське (нині селище міського типу Рожнятівського району Івано-Франківської області) в сім'ї заможного лісного господаря Сильвестра Голубовського (1830 – 1911) власника 60 га лісу та тартаку в с. Брошнів. Середню освіту він здобув у гімназіях Станіслава, Стрия, Львова та Дрогобича (1888 – 1900). Після закінчення Дрогобицької гімназії він записався на юридичний факультет Львівського університету і на першому році прослухав курс лекцій Михайла Грушевського з історії Східної Європи та низку юридичних дисциплін польських професорів.

В 1901 році він став учасником т.зв. «сецесії», тобто масового відходу українських студентів з Львівського університету в інші університети Європи на протест проти невизнання їх національних прав адміністрацією університету.

Іван Голубовський продовжував вивчати право на юридичному факультеті Ягелонського університету в Кракові, який в 1905 році закінчив т.зв. «абсолюторієм», а 1907 р. (склавши потрібні державні іспити) здобув звання «доктора прав» (JUDr.).

В с. Могили під Краковом в той час мешкав художник-імпресіоніст Олекса Новаківський, який після закінчення Академії образотворчого мистецтва 1900 року, під впливом модного тоді «хлопоманства» придбав невеличку селянську хату. В ній він жив один, малюючи імпресіоністичні картини, які тоді ніхто не купував. В

Могилах О. Новаківський 1902 р. захворів на запалення легенів, і не маючи коштів для лікування, у високій гарячці... умирав. Зовсім випадково його життя зберіг швагер Івана Голубовського лікар Йосип Гогульський (чоловік його сестри Леонтини), великий прихильник і знавець мистецтва, який випадково завітав у Могили для лікування іншого пацієнта. Вдячний О. Новаківський замість гонорару завилікування намалював і подарував Гогульському портрет лікаря, портрет його дружини Леонтини та інших членів родини лікаря¹⁵.

У зв'язку з писанням цих портретів художник часто навідував помешкання Гогульських у Кракові, в якому тоді мешкав студент Іван Голубовський (брат Леонтини), лише на шість років молодший від О. Новаківського. Вони подружилися і щира дружба між ними тривала ціле життя.

Організм О. Новаківського після хвороби (та й після його попереднього злиденного харчування) був сильно виснажений і вимагав доброї страви та реабілітації на свіжому повітрі. Все це забезпечив йому І. Голубовський у своїх батьків у селі Брошнів.

В цьому гірському селі О. Новаківський в 1905 – 1906 роках прожив вісім місяців. Тут він намалював кращі свої картини, головним чином, портрети Сильвестра Голубовського (батька Івана)¹⁶ та членів його сім'ї, пейзажі, побутові зарисовки тощо. Одним з кращих творів цього періоду є портрет Івана Голубовського¹⁷. З Брошнева художник часто виїжджав у гори, зокрема, на Гуцульщину (інколи в товаристві І. Голубовського), де з натхненням малював дальші картини. Частину свого живописного доробку він подарував Голубовським з подякою за їх приязне ставлення до нього.

О. Новаківський приїжджав до Брошнева і пізніше. Наприклад, в 1909 році він разом з І. Голубовським їздив до недалекого села Креховичі, де жила майбутня дружина І. Голубовського. Там він намалював і Голубовському подарував краєвид «Креховичі».

Іван Голубовський після закінчення Ягелонського університету та кількарічної практики у відомих галицьких адвокатів в Долині, Камійонці Струмівській, Калуші, Дрогобичі та інших містах (1906 – 1911) одружився з полькою Ядвігою Гребовієц (1882 – 1957) учителькою німецької та французької мов – монахиною, з якою мав двоє дітей: доньку Галину (1913 – 1973) та сина Андрія (1915 – 1945). В часі Першої світової війни він служив у польовому суді Австрійської армії (1914 – 1918).

В 1920 році І. Голубовський відкрив власну адвокатську канцелярію в центрі Львова, яка приносила йому немалі прибутки.

В 1913 році на запрошення митрополита Шептицького прибув до Львова й Олекса Новаківський і 1916 року відкрив там приватну мистецьку школу¹⁸. Вона стала одним з найвизначніших педагогічних художніх закладів Західної України, виховавши цілу генерацію українських художників¹⁹.

У Львові дружба між О. Новаківським та І. Голубовським значно укріпилася. Оскільки Мистецька школа О. Новаківського весь час терпіла матеріальну кризу, І. Голубовському часто доводилось полагоджувати складні фінансові операції та навіть заступати її в судових процесах. Та й сам О. Новаківський ніколи не мав достатньо грошей для прогонування сім'ї, а гордість не дозволяла йому брати «милостиню» від заможного друга.

Своїми картинами художник дуже дорожив і рідко їх продавав чужим особам. Набагато частіше він їх дарував близьким йому людям. Одним з таких людей був Іван Голубовський. Правда, той завжди під різними приводами фінансово компенсував ці подарунки, а час від часу силою змушував О. Новаківського продавати свої картини йому або іншим покупцям з його оточення. О. Новаківський був частим гостем в хаті Голубовських і став ніби портретистом цієї сім'ї. До його кращих творів львівського періоду належить великорозмірний портрет Галини Голубовської, створений в двох варіантах. Варіант портрета Галини Голубовської, що знаходиться в моїй колекції, на думку В. Овсійчука «відзначається винятковою малярською витонченістю, свіжістю колориту, а образ – кристалічною прозорістю і поетичною одухотвореністю»²⁰. Подібним є і портрет дружини Івана Голубовського Ядвиги, що теж знаходиться в моїй колекції картин О. Новаківського²¹.

Іван Голубовський не погано розбирався в мистецтві. Він був тривалим відвідувачем школи О. Новаківського. Часто брав участь на лекціях і практичних заняттях, а інколи навіть їздив з професором та його учнями на пленерні вправи, які О. Новаківський влаштовував щороку, найчастіше – на Гуцульщину (Космач, Ямне, Дора, Осмолода, Яремче).

О. Новаківський навіть при побіжній розмові (в кафе, ресторані) робив постійні зарисовки на клаптиках паперу, які тут же викидав. Найчастіше були це начерки його майбутніх картин, дружні шаржі, карикатури або ескізи портретів людей, що його оточували.

І. Голубовський підбирав ці зарисовки і старанно їх переховував. В посіданні І. Голубовського, таким чином, опинилася найбільша колекція картин О. Новаківського – понад півсотні його

творів живопису і графіки. Знаючи цінну картин О. Новаківського, І. Голубовський надзвичайно дорожив своєю колекцією, вважаючи її найбільшим своїм скарбом. До О. Новаківського він ставився зі справжнім пієтизмом, вважаючи його найвизначнішим українським художником першої третини ХХ століття. В 1935 р., коли його друг поважно захворів, він робив величезні зусилля, щоб врятувати його життя. На жаль, його зусилля були марними. О. Новаківський 29 серпня 1935 року умер майже на його руках.

Під враженням цієї втрати І. Голубовський написав: «Багато води спливе іще рідними річками, заки стане Новаківський зрозумілий і знаний широким кругам суспільности і заки інша полум'яна душа підойме і докінчить працю, зачату в його офірному життю»²².

Після смерті О. Новаківського, який залишив двох неповнолітніх синів – Ярослава та Олексія, І. Голубовський подбав про опис спадщини художника. Виявилось, що О. Новаківський залишив приблизно сімсот олійних і майже три тисячі рисункових праць. Біля п'ятсот праць художника було в приватному посіданні²³. Крім того, І. Голубовський юридично оформив тунторство над неповнолітніми синами художника та брав непряму участь у підготовці величавої посмертної виставки художника наприкінці 1936 року заходами Українського товариства прихильників мистецтва у Львові. На ній були представлені 364 твори малярства та графіки²⁴.

На початку 40-х років німецька окупаційна влада Львова направила І. Голубовського з дружиною Ядвігою на примусові роботи в Німеччину. Їдучи в Німеччину, вони мали право взяти із собою найнеобхідніше майно. І. Голубовський взяв із собою і всі картини О. Новаківського. В місті Хемніц він займав посаду цивільного судді (німецькі судді були відправлені на фронт). В часі бомбардування Хемніца 6 березня 1945 року до тла згоріла його квартира із всім майном Голубовських. Чудом збереглася лише колекція картин О. Новаківського, що знаходилася в іншому будинку. Ще раніше – в грудні 1944 р. – в австрійському містечку Тульн від бомби загинув єдиний син Голубовських Андрій. Його вагітна жінка Емілія з сином Олегом з першого подружжя після смерті чоловіка переселилася до тестів у Хемніц і разом з ними після закінчення війни переїхала в місто Вейпрти, віддалене лише 30 км. від німецького кордону. Туди вони привезли і колекцію картин.

У Вейпртах І. Голубовський зголосився як чеський реоптант з Галичини і, як такий, негайно одержав право на побут, а згодом і чехословацьке громадянство. У Вейпртах він працював на посаді

управителя націоналізованої німецької фабрики по обробці шкіри Вільгельма Мюллера. Після державного комуністичного путчу в Чехословаччині 1948 року його звільнили з роботи й пенсіонували.

На пенсії І. Голубовський повністю присвятив себе літературній творчості. Крім остаточної редакції повісті «Розмахом могутніх крил», він написав такі твори:²⁵

1. На межі старого і нового (244 с.). Це – автобіографічна повість в шістьох розділах з періоду Першої світової війни та української визвольної боротьби. Час від часу він відходить від цієї теми, зокрема в розділі «Знані йому предки і дещо з його молодості», присвяченому родоводу автора. В повісті він виступає під іменем Роман Гіряк.

2. Порушний день судовика (24 с.; другий варіант – 22 с.) – повість написана під впливом книги американського письменника Уолта Уїтмена «Листя трави». І. Голубовський описує один день судового радника на пенсії в невеличкому галицькому містечку, окупованому німецькими військами в часі Другої світової війни: насильство окупантів і різні форми протесту окупованих.

3. Під градом бомб (35 с.) – автобіографічна повість про бомбардування м. Хемніц 5 березня 1945 року. Автор наводить різні трагічні випадки свідком яких був сам та розмови з людьми, які їх зазнали. Описує власну безпорадність, коли протягом п'ятнадцятих хвилин був повністю знищений його трьохповерховий будинок зі всім устаткуванням. Він по-філософськи задумується над абсурдністю воєн, якими б вони не були.

4. З дитячої кімнати (90 с.) – автобіографічна повість, написана під впливом загибелі єдиного сина Андрія. Горем прибитий батько повертається до дитячої кімнати і стежить за ростом сина й доньки, від їх народження до зрілості. Пригадує веселі і сумні епізоди з їх дитинства. Художньо описує їх різні характери, детальніше зупиняється на їх прив'язаності до домашніх тварин (собак і котів).

5. Мисливські новели (244 с.). Це збірка дев'ятих оповідань з мисливською тематикою. Твір присвячено пам'яті трагічно померлого сина Андрія, який, як і батько, був пристрасним мисливцем. При ловах вони разом зустрічалися з різними людьми, були свідками курйозних ситуацій, наслухалися багато «ловецьких» історій. Все це знайшло відображення в окремих оповіданнях. Червоною ниткою через цілий твір тягнуться описи природи, в яку обоє були закохані. Не менш привабливо зображена поведінка окремих звірів – об'єктів полювання: оленів, диких кабанів, ведмеда, лисиць, зай-

ців, тетерів, качок, гусей тощо. Чимало уваги в новелах присвячено мисливським собакам.

6. Необережні забави (74 с.) – повість про мандрівного столяра Клима, пристрасного читача детективної літератури, який при своїх подорожах зустрічається з різними людьми, є свідком курйозних ситуацій, наприклад, забав і кепкувань молоді над жадібним євреєм Адлером, що вкрав спадщину бабусі від законних спадкоємців. Пристрасть Клима до алкоголю та віра в духів викликають в нього хворобливі галюцинації, які спричинили його смерть.

7. Стара каплиця (43 с.) – єдиний твір з тематикою чеської історії. В його основу лягла легенда про судетського розбійника, власника заїзної корчми, в якій він разом з дружиною та слугами вбивав і грабував багатих гостей. Замордував він і батька головного героя-продавця зброї Петра. Той за допомогою кельнерки Клари викрив злочинців і передав їх судові. На пам'ять про замордованого батька Петро побудував у Вейпрах каплицю, яка там є і донині.

8. На світанку (20 с.) – одноактна п'єса про ввійманого дезертира з Австрійської армії – українця Воеводка, обвинуваченого в шпіонажі. Допитує його військовий суддя чеської національності надпоручик Седлак. В їх діалозі між обвинуваченим і слідчим порушені важливі політичні теми.

9. З цікавості (24 с.) – одноактна жартівлива п'єса про подружню невірність та їх наслідки. Управитель тартаків Степан Клим, батько сімох дітей, на з'їзді деревообробників фліртує з незаміжною жінкою Йосифою, видаючи себе за холостяка. Вона закохується в Клима, пише йому зворушливі листи і силоміць хоче відвідати його вдома. Він за допомогою друга Івана робить все, аби запобігти небажаному візиту, однак вона приїжджає. Прикру ситуацію успішно вирішує 12-річна дочка Клима, яка розповість Йосифі правду про батька.

Літературні твори Івана Голубовського не є шедеврами, однак в контексті української літератури 40-50-х років ХХ ст. вони виділяються своєю оригінальністю і... правдивістю. Справа в тому, що українська радянська література цього періоду була позначена схематизмом і штучною політичною ангажованістю. Кожен твір мусив відповідати канонам «єдиного праведного методу» – соціалістичного реалізму. В творчості І. Голубовського нічого подібного нема. Кожен його твір був писаний не на «політичне замовлення», а по велінню серця. Це, переважно автобіографічні твори, які нині можемо окреслити терміном «література факту». В них немає вигаданих,

т.зв. «збірних» героїв. Майже кожному дійову особу автор знав особисто або з розповідей близьких йому людей. Це – реалізм в прямому розумінні цього слова, далекий від т.зв. «соціалістичного реалізму».

Виникає питання, чому І. Голубовський писав свої твори лише «для шухляди» і жоден з них не опублікував? Таж в цей період в Пряшеві виникло кілька українських періодичних видань («Дукля», «Дружно вперед», «Нове життя»), які б охоче надрукували його оповідання. А він і не пробував надіслати їх туди. Чому?

Відповідь тут однозначна: І. Голубовський не хотів наражати себе на репресії.

Справа в тому, що кожен співробітник засобів масової інформації в Чехословаччині (як і в інших тоталітарних країнах), перше ніж опублікувати своє ім'я в газеті чи журналі, повинен був заповнити відповідну анкету. А в ній було й таке питання: «Що ви робили в часі війни та після її закінчення?». Якби він відповів по правді: «Я був цивільним суддею в Німеччині, а після війни виїхав у Чехословаччину, видавши себе за чеського реоптанта», ним би зайнялися органи чехословацької безпеки, які б позбавили його чехословацького громадянства, видали радянським органам і він би конче доживав вік в одному із сибірських таборів ГУЛАГу, разом із сотнями тисяч інших невинних людей подібної долі. Тому йому було вигідніше мовчати. І він мовчав та в спокої доживав свій вік, пишучи спогади з вірою, що колись вони будуть опубліковані.

Іван Голубовський помер у Вейпртах 17 травня 1957 року на 79 році життя. Похоронений його було на місцевому цвинтарі. Через три місяці в цю могилу було похоронено і його дружину Ядвігу (1882 – 1957), пізніше – прах їх зятя Володимира Стона-Балтаровича (1904 – 1968) та дочки Галини (1913 – 1973)²⁶.

У вейпртській хаті залишилася жити невістка Івана Голубовського Емілія Голубовська (1903 – 1994) – донька українського географа академіка Степана Рудницького (1877 – 1938) розстріляного на Соловках, з двома дітьми – Олегом та Іванною.

Архівом Івана Голубовського, як і архівом тітки Емілії Голубовської – Софії Дністрянської (1885 – 1956), що жила й померла в цьому будинку та її чоловіка академіка Станіслава Дністрянського (1870 – 1935) – автора проекту конституції ЗУНР, ніхто не цікавився. На старості літ Емілія Голубовська вирішила продати вейпртський будинок і переселитися до доньки Іванни в Карлові Вари. Згодом вона так і вчинила. Всі «папери», що знаходилися на її квартирі (а їх було кілька центнерів) виявилися «непотрібними». Їх

було спаковано в пакунки і кинуту в підвал, звідки мали їх забрати в збірний пункт макулатури. Там я їх в 1974 році зовсім випадково знайшов у жалюгідному стані. Частину (між іншим і рукописи та особисті документи Голубовського) я забрав із собою в Пряшів, а все інше все ж таки було вивезено в макулатуру.

А що сталося з його колекцією картин Олекси Новаківського?

Іван Голубовський ще задовго перед смертю, а саме 11 березня 1952 р. своїм заповітом розподілив картини О. Новаківського на дві частини: одну половину (12 олійних картин) заповів дочці Галині, другу половину – (теж 12 олійних картин) – семилітній онучці Іванні. В тестаменті наведено, що донька Галина, виходячи заміж, одержала від батьків п'ять картин «як частину віна, що їй з закону належало». Всіх 29 картин наведено в тестаменті з їх назвами та розмірами. Крім того зазначено, що Галина та її чоловік Володимир Стон ще 1951 року одержали альбом з 28 рисунками та начерками О. Новаківського. Мимо цього альбому в колекції творів О. Новаківського була ще не визначена кількість його графічних творів. Ними спадкоємці повинні «поділитися за власним вибором – по половині»²⁷. Виконавцем тестаменту І. Голубовський призначив свою дружину Ядвігу Голубовську, яка менш ніж через місяць, після смерті чоловіка – 16 червня 1957 р. змінила його заповіт, подарувавши усі картини та рисунки О. Новаківського своїй доньці Галині, а та, у свою чергу, відмовилася від половини вейпртської хати Голубовських на користь Іванні. Оригінали обох заповітів (перший писаний українською, другий – чеською мовами) зберігаються в моєму архіві. І. Голубовський у своєму заповіті, між іншим, наголосив: «В жодному випадку не сміють бути образи видавані до рук п. Емілії Голубовській, уродженій Рудницькій, матері Іванні Христини, тому що маю уґрунтоване недовір'я до її господарности»²⁸.

Галина Стон-Балтарович відвезла всі картини О. Новаківського із Вейпрт в Прагу. Було їх понад п'ятдесят. Олійними картинами обвішала всі стіни своєї двокімнатної квартири – від стелі по підлогу. Графіку зберігала в окремих альбомах.

Навесні 1968 року чехословацькі органи на хвилях «Празької весни» дозволили Стонам-Балтаровичам офіційно переселитися в США, де Володимиру було резервоване місце диригента хору при Українському музичному інституті в Нью-Йорку (Володимир – військовий лікар, тоді був уже на пенсії). Окупація Чехословаччини військами Варшавського договору в серпні 1968 року перешкодила їхньому виїздові до Америки. В жовтні 1968 р. Володимир на одній

з площ в центрі Праги упав під трамвай і загинув.

В США виїхала Галина одна (взявши із собою кілька картин Новаківського із своєї колекції для продажу), однак скоро повернулася назад, бо, не знаючи мови, не могла зжитися з американським середовищем. Те саме повторилося і після її виїзду до родичів Гогульських у Краків. І там вона почувала себе чужою. Повернувшись із Кракова восени 1973 року, вона дуже хотіла виїхати в Україну, сподіваючись, що «між своїми» знайде душевну рівновагу, якої після смерті чоловіка не могла знайти ні у Чехії, ні в Америці, ні у Польщі. Від цієї подорожі відраджували її всі знайомі. Саме тоді в Україні проходили політичні чистки та масові арешти інакодумців. Крім того, там у неї не було жодних родичів та знайомих, не було житла (а вона звикла до високого стандарту), не було перспектив на пенсію по чоловікові... В часі, коли сусіди, вся Прага і весь християнський світ готувалися до Різдва, пані Галина вирішила відійти з життя. Відкрила вікно, лягла у ліжко взявши в рот трубку від газової плити. В такому стані через два тижні знайшла її тіло в повному розкладі поліція, покликана сусідами.

На столі ніби був тестамент, яким вона все майно (крім картин були там цінні меблі, дорогий кухонний та столовий сервіс, чимало золотих речей, жіночих прикрас, велика нумізматична та філателістична колекції та інші коштовності) заповіла єдиній своїй кровній родичці – племінниці Іванні (дочці брата Андрія, яка народилася вже після смерті батька – в 1945 році). Тестамент був без дати та не був підписаний. Отже, він був з юридичної точки зору недійсний. Все майно Галини Голубовської пропало в користь Чехословацької держави. Картини були запропоновані Національній галереї в Празі. «Експерт» цієї галереї визнав їх з художнього боку безвартісними і галерея відмовилася від них. Як картини «невідомого аматорського художника» вони опинилися на аукціоні, який відбувся 1 квітня 1974 року в Празі. Виявилось, що я був єдиним учасником аукціону і купив їх усі оптом за «викличну» ціну.

Отак, увечері 1-го квітня 1974 р. я повертався із Праги у Пряшів з найбільшим своїм багатством – п'ятьома десятками оригінальних творів одного з найбільших українських художників ХХ століття: 22 оліями, двома акварелями та 26 графічними творами. На додаток комісія дала мені ще художню оформлену палітру О. Новаківського з двома пензлями, яким він малював останній твір²⁹. Пізніше моя збірка поповнилася ще чотирма дальшими олійними картинами О. Новаківського. Сьогодні вона нараховує 54 твори.

Збереглася вона завдяки Івану Голубовському, який був не лише успішним юристом, пристрасним любителем мистецтва, але й не пересічним письменником. Хоч його ім'я, ще й досі не увійшло в історію української літератури, він заслуговує на те, щоб його твори, писані далеко від батьківщини, були видані друком.

Я буду радий, якщо моя доповідь стане поштовхом до такого видання.

Джерела та література:

¹ Мушинка М. Невідомий Олекса Новаківський / М. Мушинка // Сучасність. – Мюнхен, 1990. – Ч. 3. – С. 46-59; Його ж. Доля картин О. Новаківського // Наше слово. – Варшава, 1987. – Ч. 52. – С. 5; Ковалів М. (псевдонім М. Мушинки). Картина О. Новаківського у Свиднику / М. Ковалів // Свобода. – Нью-Йорк (США), 1994. – Ч. 138. – С. 6; Микола Мушинка про О. Новаківського // Образотворче мистецтво. – Київ, 1990. – Ч. 3.

² Мушинка Олень. Колеса крутяться... Біобібліографія академіка Миколи Мушинки. Книга друга: Бібліографія / О. Мушинка. – Фундація «Карпати». – Пряшів, 1998.

³ Овсійчук В. Твори Олекси Новаківського з колекції Миколи Мушинки. Каталог виставки / В. Овсійчук. – Український музей. – Нью-Йорк, 1992. – 20 с.

⁴ Голубовський І. Боги за одним столом. Повість-есе про Олексу Новаківського / І. Голубовський // Дзвін, 2001. – Ч. 9. – С. 20-73.

⁵ Там само. – С. 20-21.

⁶ Гапак С. Маляр і педагог Олекса Новаківський / С. Гапак // Дукля. – Пряшів, 1987. – Ч. 2. – С. 56-59.

⁷ Овсійчук В. Олекса Новаківський / В. Овсійчук. – Львів: Інститут мистецтвознавства НАН України, 1998. – 334 с.

⁸ Там само. – С. 9-10.

⁹ Голубовський І. Розмахом могутніх крил. Повість-есе / І. Голубовський. – ТзОВ «Аз-Арт». – Львів, 2002, – 116 с.

¹⁰ Там само. – С. 4-19.

¹¹ Там само. – С. 102-112.

¹² Там само. – С. 113-114.

¹³ Кизак І. Іван Голубовський. Життя і творчість. Рігоровна праця на здобуття титулу «магістр» (Mgr.) / І. Кизак. – Пряшів, 2003. – 118 с. – [Комп'ютерна верстка].

¹⁴ В основу біографічної частини даної розвідки покладено архівні документи Івана Голубовського, що знаходяться в моєму приватному архіві та усні й письмові повідомлення його невістки Емілії Голубовської та її доньки Іванни Христини Ослікової.

¹⁵ Овсійчук В. Олекса Новаківський / В. Овсійчук. – Львів, 1998. – С. 88-94.

¹⁶ Голубовський І. Розмахом могутніх крил / І. Голубовський. – С. 103.

¹⁷ Там само. – С. 107.

¹⁸ Волошин Л. Мистецька школа О. Новаківського у Львові / Л. Волошин. – Львів, 1998. – 64 с.

¹⁹ Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст. / Р. Шмагало. – Львів: Українські технології, 2005. – 528 с.

²⁰ Овсійчук В. Олекса Новаківський... – С. 242.

²¹ Голубовський І. Розмахом могутніх крил... – С. 104.

²² Там само. – С. 99.

²³ Там само.

²⁴ Овсійчук В. Олекса Новаківський... – С. 305.

²⁵ Всі нижче згадані літературні твори І. Голубовського, писані пером на великих аркушах паперу (А4), з їх варіантами та чернетками, знаходяться в моєму приватному архіві.

²⁶ Після переселення Емілії Голубовської (1903 – 1993) в Карлові Вари про могили Івана Голубовського та членів його сім'ї ніхто не дбав. Дерев'яні хрести на них погнили і по могилах пропав будь-який слід. Влітку 2008 року український краєзнавець та громадський діяч Валерій Кулацький з Хомутова на підставі цвинтарного плану ідентифікував місце поховання цих чотирьох діячів української культури й робить заходи, щоб на цьому місці побудувати намогильний пам'ятник з їх іменами. Подібна доля спіткала й могилу тітки Емілії Голубовської Софії Дністрянської (1882 – 1956), відомої піаністки та музичного педагога на тому ж вейпртському цвинтарі. Її тлінні останки я ексгумував у 2000 році й у закупореній труні перевіз в Ужгород, де їх було урочисто перепоховано поряд з могилою її чоловіка Станіслава Дністрянського (1870 – 1935). Урну з останками Емілії Голубовської, яка сім років знаходилася на карловарській квартирі її дочки Іванни я в тому ж році перевіз у Львів. Останки Емілії Голубовської було перепоховано в могилі її першого чоловіка Івана Охримовича (1895 – 1942) на Личаківському цвинтарі.

²⁷ Тестамент Д-ра Івана Голубовського – власноручно списаний і власноручно підписаний. – Вейпргі в Чехословачії дня 11 березня 1952 року. – Рукопис. – 4 с. – Архів автора.

²⁸ Там само. – С. 4.

²⁹ Мушинка М. Колеса крутяться.... – Книга перша... – С. 138-144, 170-174.

Леонід Коровник
Едмонтон, Канада

ЯР СЛАВУТИЧ – ЛЮДИНА НОВОЇ ДОБИ (ДО 90-РІЧЧЯ ПОЕТА Й ФІЛОЛОГА)

В статті проаналізовано життєву і багатогранну літературну спадщину відомого поета, активного громадсько-культурного діяча Яра Славутича. Це стаття – пошана великому патріоту і талановитому вченому.

Ключові слова: *Яр Славутич, поет, філолог, літературна спадщина, педагогіка.*

In this article author analyzes versatile literature and life heritage of the famous poet, active social and cultural personality Yar Slavutych. The article is a tribute to the great patriot and talented scholar.

Key words: *Y. Slavutych, poet, philologist, literature heritage.*

Живу вже не короткий вік і знайомлюся інколи з новими людьми, а про інших читаю у пресі. Але є особа про яку я довідався вперше з преси, тоді читав її твори і вже згодом познайомився з нею особисто. Ім'я її добре відоме не тільки в діаспорі, а й в Україні. Це – д-р Яр Славутич. Але він – особистість не ординарна, а видатна постать українського відомого поета, прозаїка, вченого і професора-емерита Альбертського університету. Його твори щорічно приваблюють ширше й ширше коло читачів, а його постать, як і твори, привертають все більшу увагу дослідників, особливо в Україні.

Що ж мене спонукало написати цю статтю про його одиссею? Його творчість і 90-ті роковини. Якби ми відзначали ці важливі події у соборній Україні за стабільних політичних обставин, то вони могли б перетворитися у всенародне свято, бо він славний син нашої великої Батьківщини. Шановні читачі, щоб написати цю статтю, необхідно бодай побіжно згадати найважливіші моменти з біографії нашого шановного ювіляра. А життєпис Яра Славутича (до 1941 року – Григорія Жученка) тісно пов'язаний із райським куточком степової чарівної Херсонщини, із її соломоверхми хатами, розлогими вербами та працьовитими і хлібосольними людьми. Наш ювіляр народився там 11 січня 1918 року і провів щасливе та безхмарне раннє дитинство. У їхньому домі завжди линули то веселі, то тужливі народні пісні. Яр змалку полюбив рідну пісню, а ту любов до неї прищепила його співуча і закохана в пісню мати. Він також полюбив

рідну соковиту мову. Тією мовою йому багато оповідав його любий дід про свій рід, про історію України, козащину, Запорозьку Січ та козацькі походи. Той же дід спонукував онука до мислення, читання Шевченкового Кобзаря і взагалі до навчання. На дев'ятому році дід і Яр поїхали на три доби до Дніпра, побачили пороги, а тоді були на острові Хортиця. Там, стоячи на скелі, на наказ діда онук продекламував Шевченкового вірша «Б'ють пороги». Відтоді Яр багато читав, добре вчився і вирішив стати справжнім поетом. Унаслідок цього виникла рукописна книжка віршів, яку більшовики знищили на хуторі підчас колективізації 1932 року.

Однак, як було згадано вище, Ярове щасливе дитинство тривало лише до вересня 1932 року. Тоді однієї ночі нацькована комсомольська тічка посіпак арештувала батька і несповна 15-річного Яра. Їх повезли возом на залізничну станцію, де вже було багато арештованих поодиноких осіб та родин і ними наповнювали товарні вагони. То були люди, які мали одноосібні господарства і не бажали йти в колективне господарство, тобто у колгосп. Рано-вранці переповнені людьми вагони позамикали і потяг поїхав. Люди збагнули, що їхній шлях пролягав на північ – їх везли на заслання на Соловки, або до Сибіру. Після Харкова, поблизу Богодухова, коли потяг зменшив швидкість, Ярові та іншим юнакам пощастило поширити дірку у стелі вагона, пролізти на дах вагона і скочити з нього. Яр, визволившись від пекельної подорожі, повертався майже місяць додому то пішки, то звичайно зайцем у товарних вагонах.

Хоча юнак нарешті добрався до свого хутора, коли вже стемніло, він ані хутора, ні хати майже не пізнав – там стояла суцільна руїна. Окупанти руйнували будинки, щоб до них ніхто не повертався, а все майно, худобу і зерно роздавали своїм підлабузникам та прибулим росіянам. Унаслідок пограбування селян, уже в листопаді 1932 року Україна стояла у подраній свиті і недоїдала, а незабаром почався справжній голод і смерть гуляла по всій країні аж до травня-червня наступного року. Люди мерли, як мухи. Вимирали цілі села. Та щоб замітати сліди своїх пекельних дій, Кремль заселявав їх переселенцями з північної імперії. І так, ідучи по трупах мільйонів українців, червона від крові Росія використовувала поетів і композиторів, які писали хвалебні пісні про неї та змушувала людей співати: «Жыть стало лутше, жыть стало веселей». І також у російського поета Лебедева-Кумача: «Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышет человек».

І дійсно, Яр Славутич, якого зайти врятували від ожиріння, лег-

ко дихав на голодний шлунок. Але, якби він не влаштувався на працю пастухом у радгоспі поблизу Кривого Рогу, то в нього напевне могла б виникнути задишка, або й цілком перестав би дихати. А так, отримуючи пайку хліба та потайки надоюючи трохи молока, він сам вижив і допоміг дідові довше пожити. Однак померли з голоду бабуся і піврічна сестричка. Дід помер дещо пізніше, але перед смертю узяв присягу від онука вижити і поширювати інформацію про голодомор і народобивство в Україні радянським тоталітарним режимом. Онук справді виконав свою обітницю – пережив голодомор, здобув середню освіту, закінчив Запорізький педагогічний інститут і отримав диплом викладача української мови й літератури та навіть коротко вчителював у десятиріччі села Ботеве.

Восени 1940 року Славутича мобілізували до Червоної армії. Із приходом німців він і деякі червоноармійці-українці створили Чернігівську Січ, щоб підтримувати зв'язки з українським підпіллям і особисто зустрічався у Києві з Оленою Телігою та Олегом Ольжичем. Він також був прихильником тісного зв'язку між усіма політичними угрупованнями та апологетом УПА, яка хоробро вживала кардинальних заходів, щоб здобути свободу Батьківщині. Славутич навіть пише у своїй поемі-епопеї «Моя доба», що вірить у сподівану нову добу України:

Живи в поемах, легендарна поро,
 Ознаменована борцем УПА!
 Перед майбутністю, в боях, суворо
 Здійснила присягу моя доба.
 Я славлю збройні подвиги, що скоро
 Внесе визвольницька, нова стопа,
 Бо йдуть і йдуть, наснажені в криївці,
 Безсмертям визнані, лункі упівці! (Октава 550).
 Я вірю в день, сподіваний, новий.
 Злодійство Кремлю зникне, яко обри,
 У сяйві сяйв Тризуба й Булави
 Настане лад, ясновельможно-добрий. (Октава 597).

1944 року Яр Славутич пробрався до Берліну, а після війни жив у баварському місті Аугсбурзі, де у відновленому Українському Вільному Університеті доповнював освіту, як вільний слухач. 1948 року одружився і подружжя Славутичів емігрувало до США. Згодом Славутич отримав два наукові ступені зі славістики у Пенсильванському університеті – магістра і доктора філософії. Незабаром його запросила Американська військова школа мов у Монтерей, Ка-

ліфорнія, навчати американських воїнів української мови. То саме був час, коли між Радянським Союзом і Заходом могло дійти до гарячої війни. Хрущов навіть стукав черевиком по столу в ООН та нахвалявся напасти на Америку з Куби. Тому виникла потреба відкрити згадану військову школу, де відбувалося навчання 33-ох мов, включно з українською. Були потрібні перекладачі.

Після п'ятирічного викладання мови у Монтерей, 1960 року д-р Славутич переїхав до Канади на посаду професора Альбертського університету в Едмонтоні, де викладав українську мову й літературу аж до виходу на пенсію. Тут дозвольте мені зробити невеликий екскурс.

Я читав, що давньогрецький філософ Сократ викладав своє вчення сорок років, Платон – п'ятдесят, Аристотель – сорок. А наш д-р Славутич викладав українську мову близько 60-ти років!

Ідемо далі. Щоб викладати українську мову в Альбертському університеті, треба було мати підручники, а їх не було. Тому д-р Славутич написав: «Conversational Ukrainian» (1959), «Ukrainian for Beginners» (1962), «Standard Ukrainian Grammar» (1987) та цілу низку інших навчальних матеріалів.

Але в цього представника третьої еміграційної хвилі є багато більший доробок: десять збірок поезії та поема «Моя доба», мартиролог «Розстріляна муза», «Меч і перо», «Українська література в Канаді», «Дослідження та статті». Місце не дозволяє перерахувати усі твори. Крім того, Славутич був літератором, науковцем, професором, редактором, бібліографом, видавцем та громадським діячем. Він також перекладав твори англійських, польських, болгарських і чеських авторів.

Нашвидку згадаю, що на милозвучні вірші д-ра Славутича наступні композитори написали чудові музичні твори: Григорій Китастий, Микола Фоменко, Сергій Яременко та Роман Бородієвич.

Тому не дивно, що за такі великі досягнення д-р Славутич отримав не мало нагород: Першу і другу премії від Фонду Івана Франка в Чикаго, золоту Шевченківську медаль від Конгресу Українців у діаспорі, звання поета-лауреата в Канаді, державний Орден від уряду України «За Заслуги» та «Почесну Грамоту» від Національної Академії Педагогічних Наук України (2008).

Говорячи ретроспективно, до Другої світової війни ми були обізнані з творами Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Тичини тощо. Але пізніше вихідці з України почали довідуватися про нового поета – Яра Славутича. Вони з цікавістю помі-

---

чали в його творах постійне зростання його особистості. Адже відомо, що характер літератури якраз і залежить від погляду автора на суспільство і на свою особисту роль у житті. Читачі із захопленням спостерігали в особі д-ра Славутича діяльного, всебічно розвиваючого інтелектуала, а в його літературі розумне повчання та естетичну насолоду для душі.

І сьогодні в нашому читацькому колі є люди вже похилого віку з якими д-р Славутич знайомий, або, можливо, і співпрацював довший час. Є також відносно молоді особи, які були його студентами. Отже, він виховав хоча не плеяду, та все ж таки багато талановитої молоді, яка володіє українською мовою і бере активну участь у різних сферах життя в Канаді, Америці та в Україні. Крім того, візьмімо до уваги, що в цей час його книжки виконують свою працю у різних країнах світу, бо ж вони перекладені на кілька мов.

Отже, мені приємно констатувати, що д-р Славутич віддав рідному народові, поезії, літературі, педагогіці і плеканню української мови усього себе: тіло, розум, велике правдолюбне серце, думки і мрії! Це приклад високої психологічної наснаги властивої йому і тому наша культурна скарбниця збагатилася новими цінними творіннями. Він залишився вірним обраному літературному шляхові в молодості і тому про нього можна сказати перефразованими словами Франкового Мойсея: «Все, що мав у житті, він віддав для одної ідеї, І горів, і яснів, і страждав, І трудився для неї».

о. Юрій Мицик
Київ

З ЛИСТУВАННЯ КІНОРЕЖИСЕРА ЄВГЕНА ДЕСЛАВА

В статті вперше вводиться в науковий обіг листування відомого кінорежисера українського походження Євгена Деслава (Слабченка) та відомого суспільно-політичного та громадського діяча Євгена Бачинського. В публікації подано коротку біографію Є. Деслава та здійснено огляд його діяльності на еміграції, зокрема в Українському Червоному Хресті.

Ключові слова: *Є. Деслав, Є. Бачинський, українська еміграція, епістолярій, Український Червоний Хрест, УНР.*

In the article author for the first time puts into scientific circulation correspondence of the famous Ukrainian film director Yevhen Deslav (Slabchenko) and famous social and political figure Yevhen Bachynsky. Author also provides Ye. Deslav's short biography, and reviews his activity in exile, especially in Ukrainian Red Cross.

Key words: *Ye. Deslav, Ye. Bachynsky, Ukrainian emigration epistolary, Ukrainian Red Cross, UPR.*

Оскільки про видатного українського кінорежисера Євгена Деслава (справжнє прізвище – Слабченко) нам вже доводилось писати¹, то тут лише нагадаємо, що у цій же статті ми видрукували 7 незаних його листів та деякі інші матеріали. Ці листи охоплювали 1941 – 1963 рр. і були адресовані до патріарха української еміграції у Західній Європі Євгена Бачинського (1885 – 1978), який пізніше висвятився на єпископа УАПЦ. Ці листи нам вдалося знайти у архіві Бачинського, який зберігається у Карлтонському університеті у Оттаві (Канада), причому вони чомусь потрапили до справи з матеріалами видатного українського бібліографа Лева Биковського. Тепер же у нашому розпорядженні є копія справи власне Є. Деслава, що знаходиться у цьому ж архіві. За допомогу у її одержанні висловлюємо щире вдячність с. н. с. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ Д.В. Буріму. Весь даної справи обсяг складає кількадесят сторінок рукописного чи машинописного тексту. З огляду на певні технічні труднощі, аналіз цієї справи мусить потривати довше, ніж ми сподівалися. Тим не менш, першу частину цієї справи вже можна видати у світ.

Нижче пропонується публікація тексту 12 незаних досі листів

Є. Деслава, адресованих Є. Бачинському і 3 листи-відповіді останнього. Крім того, подаємо замітки Деслава про УПА, адресовані до однієї з українських еміграційних газет, а також лист одного із львівських видавництв у справі видання збірки оповідань Деслава «Енки є всюди». При публікації ми виходили з сучасного правопису, хоча й лишили деякі характерні особливості правопису, уживаного обома авторами. Всі ці матеріали охоплюють досить вузький, але надзвичайно важливий період в житті режисера: переважно 1941 – 1942 рр. Тоді була у розпалі Друга світова війна, Франція була переможена гітлерівцями, занепало кіновиробництво у Європі... Деслав, який проживав тоді у Ніцці, на території, що контролювалася вішістським урядом, мусив шукати гідної праці, а тим часом займався зйомками короткометражок. 19 грудня 1939 р. і 18 січня 1940 рр. Є. Бачинський в якості голови Українського Червоного Хреста УНР звернувся до Деслава як до авторитетного українського митця, щоб той долучився до роботи цієї шляхетної організації. З даного моменту і до кінця життя Деслава між ними велося досить жваве листування. Воно збереглося видно у повному обсязі і є дуже цінним джерелом до малознаної і майже недослідженої біографії митця, також і до історії української еміграції воєнного та повоєнного часів.

Уже у першому з наведених листів сам кінорежисер визнав, що його родичем був відомий український історик Михайло Слабченко (1882 – 1952). Щоправда Деслав трохи помилявся, коли твердив, що його родича було заарештовано після процесу М.О. Скрипника (нарком освіти УРСР у 1927 – 1933 рр.) і вбито «катами Сталіна». Як відомо, Скрипник покінчив життя самогубством у червні 1933 р., а М. Слабченка було заарештовано раніше у справі СВУ (1930 р.) і він провів на Соловках приблизно 16 років. Звільнений з ув'язнення історик дуже хворів і помер з голоду 27.11.1952 р. Цей же лист Деслава говорить і про ту нагороду, який один з його фільмів («Війна хлопчиків») отримав у США як «найкращий європейський фільм». Інші листи свідчать про творчі плани й звершення Деслава у 1941 – 1942 рр., коли він знімав фільми у Франції та Швейцарії, працював з рядом зарубіжних режисерів та акторів, писав книги з питань кіномистецтва, з історії української еміграції; пробував налагодити контакти з українськими видавництвами у Львові та Кракові. Він мав також, як видно з наведених нижче листів, міцні контакти з українськими емігрантськими осередками на півдні Франції, насамперед у Ніцці та Каннах. Він спілкувався зокрема із відомими українськими художниками Миколою Кричевським (сином Василя Кричевсько-

го, старшого) (1898 – 1970 (?)) та Василем Перебийносом (1895 – 1966), які тоді малювали декорації для паризьких театрів, робили виставки своїх творів у Салоні Незалежних у Парижі; композитором Федором Якименком (Акименком) (1876 – 1945), директором Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі Іваном Рудичівим (1881 – 1958); членом Центральної Ради і дипломатом УНР Олександром Севрюком (1893 – 1941); членом Центральної Ради Григорієм Довженком (1877 – 1958) та ін. Деслав ніколи не відрікався від свого українства, постійно цікавився подіями в Україні, уважно читав газети з відомостями про Батьківщину, поширював українську пресу серед земляків-емігрантів.

Листи-відповіді Є. Бачинського дозволяють краще зрозуміти зміст кореспонденції Є. Деслава, повніше уявити його, хай і епізодичну, діяльність на полі Українського Червоного Хреста, його контакти з різними представниками української еміграції.

I. Листи Євгена Деслава до Євгена Бачинського

№1

1941, березня 16 (?). – Ніцца. – Лист

«Dimanche 16.

Вельмишановний пане Бачинський.

Дякую за Вашого листа, – він мені зробив велику приємність, ми тут зовсім відірвані від усього українського. Коли я не відповідав на попередні, трапилося це з причин від мене незалежних. Моя картка до Вас кінця 1939 року була тут дивно трактована і врятувало мене лише те, що я кінематографіст і політикою не займаюсь. При нагоді зустрінємось, розповім Вам про це докладно.

Охоче зроблю, що Ви мене прохаєте в справі Українського Червоного Хреста тут, добре розумію, що ніколи поміч не була так потрібна як зараз. Умови нашого життя та головно нашої їжі Ви певно знаєте.

Дещо я чув про велике кінопідприємство, що утворилось в Женеві і буду радий, коли Ви дасте мені про це докладніші відомости. Працювати в Швейцарії по кінофаху мене дуже цікавить. Я маю в Європі репутацію доброго кінотехніка (фільмовий декупаж, мізансцена, дубляж і монтаж), один з моїх фільмів «Війна хлопчиків» дістав в Нью Йорці в 1939 році нагороду як найкращий європейський фільм.

Зараз тутешня кінопродукція зійшла нанівець і з великими зусиллями мені з двома французами – малярами вдалося створити продукцію короткометражних фільмів, головно dessnsanimes. Перший вже вийшов у Ніцці, другий зараз кінчаємо. Охоче перенесли б нашу продукцію з цією апаратурою до Швейцарії.

До Америки я не збираюсь, американська продукція переживає кризу з-за браку європейського ринку, значна кількість кінотехніків не має праці.

В швейцарській пресі читав я про успіх, який має зараз у Женеві театр маріонеток. Тиждень цьому я написав до діреції театру запит чи театр цей було зафільмовано і чи цікавило би це їх зфільмувати ці вистави. Коли б Ви або хтось з Ваших знайомих міг би мене про це поінформувати, буду вдячним. Цілком зрозумливо, що все це є справи не тільки фільмові, але й комерційні і усяке посередництво з мого боку є забезпечено відповідними відсотками.

Про велику продукцію я зараз не пишу, бо поки в Швайцарії немає добрих кіностудій, годі й думати про це.

п. Михайло Слабченко, що був професором Одеського Університету, є моїм далеким родичем, не знаю чи знаєте Ви, що після процесу Скрипника його було звірськи замордовано катами Сталіна за приналежність до Спільки Визволення України.

Перед Різдом мав я відомости з України, приєднання Галичини надзвичайно побільшало самостійницький рух на Великій Україні, про наближення української абетки до російської (був такий проект в 1939 році) вже нема що й балакати.

З Парижу маємо дуже мало відомостей, цими днями дістали картку від п. Рудічева. Коли з ним листуєтесь, передайте йому привіт від мене.

Щиро вітаю Вас та Вашу дружину, чекаю Вашу ласкаву відповідь

*З пошаною
Євген Деслав.»*

Зазначайте на моїй адресі-шість bis (6 bis).
(Автограф. Після слів «Dimanche 16.» Дописано видно рукою Є. Бачинського «3.412.Nice».)

№2

1941, травня 5 (?)

«Jeudi (?) 8.

Вельмишановний Пане Бачинський.

Дякую за Вашого листа. Не відповідав Вам раніш, був в Марселі – працював для іспанського товариства Іспанія-фільм. Бачив деяких моїх знайомих – офіційних осіб і інтервенував перед ними аби було полегшано перебуття в таборах українців, – мені це було приобіцяно. Рівночасно мене запевнили, що за шість-вісім тижнів українці будуть звільнені і зможуть виїхати на роботу до Німеччини (є це наслідок демаршів зроблених Українським Об'єднанням). Це є радісна для нас вістка.

Бачив п. Кричевського, українця-маляра, ми балакали відносно Вас і він прохав мене запитати Вас чи було б можливим влаштувати в Женеві виставу його акварелів. Він є знаний в Парижі, належить до Салону Незалежних. Дякую Вам за пропозицію надіслати мені посвідку, але вона мені не потрібна, – українці мене знають, а місцеві чинники нічого українського не визнають. От якби Ви змогли надіслати нам поміч поживою, це було б добре. Але я знаю, що це не є легко з Женеві.

Пана Севрюка я добре й віддавна знаю, буду Вас прохати написати йому мої поздоровлення та подати мою адресу. Те ж саме прошу передати й моему великому приятелю п. Рудичеву. Місцеві українці весь час прохають мене давати їм укр[аїнські] часописи, – перед війною я передплачував усі часописи, чи може Ви щось дістаєте? Надішліть будьте ласкаві.

Щиро Вас вітаю, відомости відносно Ваших знайомих подам в слідуєчому листі.

Ваш

Євген Деслав.»

(Автограф. Після слів «Jeudi (?) 8» видно рукою Є. Бачинського дописано «5.11.»).

№3

1941, липня 17 (?).

«Вельмишановний пане Бачинський.

Знов турбую Вас проханням в імені всіх тутешніх українців, – коли маєте відомости щодо українських подій, складу Уряду, українських формовань, повідомте будьте ласкаві мене. Ми тут окрім женевських часописів (тай то не щодня) нічого не дістаємо й не знаємо. А листи з запитамі я дістаю від українців з цілої вільної зони.

Щиро Вас та Вашу дружину вітаю

Євген Деслав.»

(Автограф. Угорі рукою Є. Бачинського дописано: «Rem (?) genev (?) 17.7.41.»).

№4

1941, серпня 27. – Ніцца.

«Nice 27 aout 1941

Вельмишановний Пане Бачинський.

Не писав Вам – гадав зустрінути Вас в Женеві. Я маю контракт з франко-швайцарським кіно-підприємством на один фільм як технічний директор. Екстерьєри фільма мали бути вже зроблені між 15 і 30 серпнем в Тессіні, – але з огляду на відсутність кінокаміону на знімання звуку відкладені на три тижні. Гадаю бути проїздом в Женеві між 20 і 25 вереснем. Про дату Вас повідомлю, бо можуть бути різні зміни. Також прошу Вас і мені далі писати на ніцьку адресу, не беручи під увагу мій евентуальний переїзд через Женеву.

Цими днями надіслав Вам місцевий часопис зі статтею про Україну, – це одинокі відомости, які маю про наших спільних знайомих. Чув по радію, що український уряд створений у Празі, але всі імена були так подані, що розібрати їх було неможливо. Дивуюсь я, що нічого не чути про п. Олександра Севрюка.

З нашої кольонії на Кот д'Азюрі жадний українець не дістав можливости виїхати на Україну, неможливо дістати транзитних віз. Чекаємо на приїзд українського представника.

Чи маєте Ви якісь часописі зі Львова? Коли маєте, в одному примірнику пошліть будьте ласкаві мені, я по перечитанні негайно Вам поверну. Ті статті, що хотів послати до «Краківських Вістей», хочу надіслати до Львову.

Завтра надішлю Вам часопись «7 днів». Там є цікава стаття.

Щиро Вас вітаю, привіт Вашій Дружині

Євген Деслав.

Від Кричевського не маю ніяких відомостей».

(Автограф).

№5

1941, вересня 10. – Ніцца. – Лист

«Nice 10 septembre 1941

В[исоко]поважний пане Бачинський,
Сердечно дякую Вам за надіслання бюлетену, читанку його зробило мені найбільшу приємність.

Реалізацію мого фільма знов відкладено на два тижні, – не можна мати звукового каміона на кінець вересня.

П. Довженка з Мужен я знаю, на слідуєчому тижні поїду до Кан і повідомлю його. На жаль, він хорів на ноги і не завжди може бути в Каннах.

За кілька день надішлю Вам одну або дві статі для львівських «Укр[аїнських] Щод[енних] Вістей», – буду Вас прохати переслати. Для цього надішлю Вам на марки кілька міжнародних купонів.

Картку Вашу отримав і зроблю так як пишете. Свого часу Ви мені подали дві адреси Ваших знайомих, – я надіслав листи по цим адресам, – жодної відповіді не отримав.

Привіт Вашій дружині

Щиро, Євген Деслав.

Дістав листа від Перебийніса, – він все ще в таборі. Надіслав йому черевики за цигарки. Незабаром маю побачити п. Гусара і буду настоювати на його співпраці з Вами.

До листа долучую один купон.»
(Автограф).

№6

1941, жовтня 14. – Ніцца. – Лист

«Nice 14 octobre 1941

В[исоко]поважний пане Бачинський,
Не писав Вам цей час, – зараз працюю, підготовлюю тут фільм, який мав робити в Tessin. Дві швайцарські артистки (одна з них – Rwa Bella) приїдуть сюди. Женевська фірма не змогла дістати французький каміон для накручування звуку.

Дістав через п. Пашенка та п. Ігнат'єва бюлетень 3 з Парижу, в справі репатріації пишу до п. Дра Рибака слідуєчому:

Ніцька та Канська еміграція складається з українців, що мають якесь мале підприємство – майстерню на обклашки книжок, ательє на справлення апаратів радіо, каварню, мале теслярське підприємство, куроводство, кролиководство, невеличку крамницю. Один з канських українців має власне гарно розвинене підприємство на справлення та виробництво яхт та моторових човнів (пан Бондар з Херсонщини). Всі ці особи мають надзвичайно цінні для Украї-

ни інструменти і бажають їх взяти з собою на Україну. Вони добре розуміють, що це не легка справа і прохають мене це питання перед Вами порушити.

Я зробив для української преси кілька статей, але не посилаю, – чекаю коли це можна буде зробити безпосередньо в Києві.

Всі ми тут чекаємо на Ваш новий бюлетень. Канська кольонія (був я в Каннах на минулому тижні) прохає мене передати Вам щире поздоровлення.

П. Довженка побачити я не міг, дістав від нього листа, він лежить хворий. Поїду до нього десь коло 20 жовтня.

*Щиро вітаю Вас та Вашу дружину.
Євген Деслав.»*

(Автограф).

№7

1941, червень (?). – Ніцца (?).

«В[исоко]поважний Пане Бачинський.

Щиро дякую Вам за надіслані часописі та календар. По черзі зараз даю читати нашим місцевим українцям. Хотів пронумерувати «Краківські Вісті» та надіслати до редакції кілька моїх статей (я закінчив дві книжки «Кінематографічний Париж» (15 статей) та «Українець бере Європу» (30 статей), але пошта місцева з Краковом зв'язку не має. Зараз надіслав через Монако, може лист пройде.

Була у мене пані Чорна, наречена Перебийноса (маляра), що ще й досі перебуває в таборі. Вона прохала в мене Вашу адресу, й має Вам написати в справі одержі для Перебийноса. Тут годі щось і дітати.

Місцевій українській кольонії зробила велику приємність стаття відносно України в «Jornal de Geneve» від 27 травня. Українська справа знов стала актуальною. Місцева преса – марсельська та ліонська також надрукувала кілька статей щодо України.

Коли будете мати час повідомте мене, що гадаєте відносно проєкту Кричевського та вистави його образів в Женеві.

Якщо маєте «Краківські Вісті», – пошліть мені будьте ласкаві. Коли ж потребуєте якихось книжок або часописів звідціля, пишіть мені, – негайно Вам вишлю.

Коли побачите п. О'Месерлі, передайте йому моє поздоровлення та скажіть, що в Ніцці починають виходити великий кіночасопис, до якого я маю відношення. Якщо він хотів би щось надрукувати, хай

напише мені.

*Щиро Вас вітаю, привіт Вам та Вашій дружині від
місцевих українців.
Євген Деслав.»*

(Автограф.)

№8

1941, грудня 10. – Ніцца.

«В[исоко]поважний Пане Бачинський.

Вчора повідомив мене п. Пащенко, що їде до Женеви й я негайно написав йому докладного листа. Уповноважую його репрезентувати також і нашу колонію. Прохаю його порушити перед Вами і мої особисті кіносправи та справу мого від'їзду.

Дякую за бюлетень, який всім нам робить величезну приємність. Надсилаю листа до У.Щ.В. у Львові, буду Вас просити послати його далі.

Щодо п. Акименка, то я найшов його музичні лекції. Він між іншим є дуже відомий в Німеччині, в Ляйпцігу видані його головні твори. Є це людина певного віку (коло 60 років) і працювати як маневр спеціалізе він на жаль не може. Я чув речі, які він написав на українські сюжети, запевняю Вас, що вони є варті Лисенка й Кошиця. Він мав також книжку, видану в Празі на укр[аїнській] мові («Підручник музичної гармонії»). Я певен, що в Берліні і у Львові в музичних колах його добре знають.

Я тільки цими днями скінчив упорядкування моїх літературних праць. Перша має назву «Кінематографічний Париж» – 12 статей по могому фаху, написані для широкої публіки. Друга «Європейські враження» або «Європа між двох війн» – 30 статей-репортажів (з них деякі надішлю Вам для Львова). Третя – збірник оповідань з життя української еміграції під назвою «Українці є всюди». Коли бачите якое українське видавництво, зв'яжіть будьте ласкаві мене з ним. Чи виходять в Галичині літературні щотижневики? Якщо виходять, напишіть будьте ласкаві, якого жанру.

Що робить п. Севрюк? Якщо будете писати йому з нагоди свят, поздоровте і від мене та додайте, що я та мій знімальний кіноапарат є готові до від'їзду.

Я отримав листа від п. Jean Norta з Женеви відомого артиста. Є це мій старий приятель. Якщо будете потребувати запрошення до театральних вистав з його участю, звертайтеся від мого імені до нього.

В Парижі я робив з ним кілька фільмів, так само як і з артисткою швайцаркою Anette Doue.

*Щиро Вас та Вашу дружину вітаю.
Євген Деслав.»*

(Автограф. Рукою Бачинського підкреслено згадувані прізвища іноземців, які Деслав подав латинським алфавітом, і написано на полях: «Невідомі тут! Яка адреса?»).

№9

1942, березня 12. – Ніцца.

«Nice, 12/3. [19]42.

Вельмишановний Пане Євгене Васильовичу.

Щиро Вам дякую за часописи, які я вчора отримав. Приємність Ви мені й всім місцевим українцям зробили надзвичайну цією посилкою. Коли газети перечитають в Ніцці, пошлю їх пану Довженку до Кан для тамошньої кольонії. Коли є можливо, пошліть ще та пишій, що маю з ними, як тут перечитають, зробити.

Сьогодні надіслав Вам в подяку за часописи книжку «La Suisse dans le Monde».

Послав Вам також дві рукописи моїх праць – «Кінематографічний Париж» та збірку оповідань. Буду дуже Вам вдячний як перешлете ці рукописи Українському Видавництву в Кракові (Краківські Вісти). Коли можливо пошліть будь ласка замовленим пакунком – всі витрати я Вам зверну. Разом з цим листом надсилаю листа для Видавництва. Буду Вам дякувати, коли напишете мені Вашу оцінку, – критику моїх оповідань.

Я зараз працюю, роблю технічний декупаж.

Маю велике листування з кількома швайцарськими кінофірмами в справі моєї роботи, – можливо, що з усього цього щось і вийде. Я отримав картку (професійну) французького кіно-техніка і тепер з роботою є легше.

Хотів би написати через Ваше ласкаве посередництво до Кіно-Централі України в Києві, – але не знаю чи ходять туди вже листи.

Що є з п. Пащенко, – нічого від нього не маю, – ось вже другий місяць.

Повідомте будь ласка, які витрати Ви зробите на мої посилки і як Вам ці гроші надіслати. Я можу це зробити через женецьку фірму «Compton-Film», директор якої є моїм приятелем і часто буває

в Ніцці. Незабаром маю Вам послати велику збірку «Європейські враження» та другий зошит оповідань, – так що буду ще Вас турбувати з посилками.

Ще раз Вам дякую за часописи. Гадаю, що цими днями буду мати Ваш лист.

Привіт Вашій Дружині. Євген Деслав.»

(Автограф).

№10

1942, квітня 10. – Ніцца.

«Nice, 10/IV. 1942

Вельмишановний Пане Євгене Васильовичу.

Надсилаю Вам листа доньки п. Писарюка для батька. Вона вчора була у нас, є це приємна дівчинка, працює як доглядачка двох дітей.

Я ще й досі не знаю, чи отримали Ви мої манускрипти та замовленого листа, дописи йдуть тепер дуже довго, часто дванадцять день. Нічого не маю я і від п. Паценка, якому вчора написав листа.

Часописи, що Ви ласкаво надіслали 25/III, я отримав і щиро Вам дякую, частину надіслав на Корсику для тамошньої колонії, частину передав у Канни.

Моя співпраця зі швейцарськими кіно-фірмами розвивається дуже добре, – один мій сценарій «Історія одного швейцарця-матроса» має бути куплена цюріхською фірмою.

*Щиро Вас та Вашу Дружину вітаю.
Євген Деслав-Слабченко».*

(Автограф).

№11

1942, липня 20. – Ніцца.

«Nice, 20. VII. 1942.

Вельмишановний Євгене Васильовичу.

Дякую за листа. Радий, що мій рукопис дійшов до Львова, хоч і не певен, що його зараз надрукують. Ваша думка надіслати другий рукопис п. Рудичеву є дуже добра, – посылайте йому будь ласка і він там вже побачить.

Я гадаю бути в Швейцарії початком серпня, ангажований я є як режисер ставити фільм в Талі. Женевське товариство, з яким маю контракт, передало мене іншому товариству. Лише приїду до Таля,

зараз Вам напишу і умовимось, коли зможу Вас побачити в Женеві. Французький дозвіл я вже отримав.

Кілька днів тому дістав я сумну вістку, пані Писарюк вмерла в шпиталю. Сумно, що батько лишив п'ятнадцятилітню дочку без догляду.

Дякую Вам за часописи, вони нам усім роблять велику приємність.

*Щиро Вас та Вашу дружину
Вітаю Євген Деслав.*

Я хотів би в Женеві, коли приїду, влаштувати прийняття для української колонії (контракт я маю дуже добрий, – можу собі це дозволити!), яка є Ваша думка? Я хотів би також побачити п. Данька і п. Єремїва. Я знаю, що українці не люблять жити в згоді, але на цей раз хай для мене зроблять виняток.»

(Автограф).

№12

1942, серпня 29. – Ніцца.

«29. VIII. 1942. – Nice.

Вельмишановний Пане Бачинський.

Нарешті я їду до Швейцарії – дістав дозвіл на працю. Гадаю виїхати у вівторок, але їду безпосередньо до Цюріху, не маю часу зупинитись в Женеві. Приїду до Женеви.

Мій ажганемент вважаю як велике здобуття не лише для мене, але і для української справи. Я роблю так як *metteur engejne* «(режисер-реалізатор)» великий швейцарський фільм «*Ekkehard*» за романом Шеффеля для цюріхської кінофірми *Gottard Film*. Я буду дуже радий, коли Ви напишете про це до українських часописів, – всі витрати я Вам охоче зверну.

Буду Вас просити надсилати мені і далі часописи на адресу:

Gotthardfilm Weinbergstr. 52 Zurich.

Я хотів би, коли приїду до Женеви, влаштувати мале прийняття для місцевої української колонії. Напишіть мені як Ви на це дивитесь. Всі витрати я звичайно візьму на себе.

Пишіть мені на Цюріх, коли приїду напишу Вам листівку. Привіт Вашій дружині.

Щиро Євген Деслав.

Беру з собою рукописи, щоб надсилати їх до п. Рудичева, наколи

б Ви побачили в українській пресі замітку щодо мене або мою статтю або оповідання, – зробіть вирізку для мене.

Завтра їду.

*Щиро вітаю.
Деслав.*

(Автограф).

II. Листи Євгена Бачинського до Євгена Деслава

№1

1941, березня 11.

«11 березня 1941.

Вельмишановний Пане Слабченко!

Свого часу писали ми Вам два листи від 19.12.39 і 18.1.40, але окрім картки не отримали докладної відповіді.

Не знаємо, чим могли Вас образити чи пошкодити, бо йде діло про громадську поміч землякам в біді, для котрої ми посвятилися і даємо усю свою енергію, знання, зв'язки і серце по Слову Христа.

Тому ще раз звертаємося і просимо увійти з нами в тісне співробітництво. Ми маємо повне до Вас довір'я й натомість не маємо нікого іншого в Ніці і околицях, хто б міг служити нашій червонохресній акції.

Нам обов'язково треба мати в Ніці чи іншому місті Рів'єри свого Уповноваженого у зв'язку з закроєною запомоговою діяльністю для Українців у Франції і то в порозумінні з Ам[ериканським] Ч[ервоним] Х[рестом], квакерами і Фр[анцузьким] Ч[ервоним] Х[рестом], з котрими ми знаходимося у зв'язку.

Ми вже маємо своїх Уповноважених в Ліоні (п. Таран), в Греноблі (п. Варнаха – Варнак), в Марселів (п. Гвоздецький), в Тулузі (п. Пащенко), котрим наш Комітет УЧХ виставив офіційні Уповноваження і котрі репрезентують та стараються перед відповідними чинниками запомоговими і урядовими. Нужда є велика нашим людям у Франції і це Ви певно добре самі відчуваєте. Отже, треба прийти як скорше і як найкраще на поміч.

Просимо Вас дуже відповісти чи не могли б Ви на себе взяти такий тягар в своїй околиці в деп. Альц Марітім та спомагати нам в нашій добродійній діяльності? Таке завдання ніяк не може Вам пошкодити, навпаки лише допомогти і не тільки матеріально, але

у Вашім фаху. Власне зараз в Женеві організується велике підприємство на чолі котрого стоїть нашого Комітета віце-президент п. О'Месерлі, швайцарець, і ми могли б Вас горячо рекомендувати. Так само й коли б Ви схотіли виїхати до Америки, можемо Вам подати різні відомости і зв'язки, котрі евентуально були б Вам користні. Але поперед всього треба організувати допомогу для наших земляків на території вільної Франції. Тому і звертаємося до Вас і просимо відгукнутися. Додамо, що ще в 1912 році в Парижі ми добре знали Вашого брата п. Михайла Слабченка, тоді стипендіата Одеського університета. Якщо він дійсно Ваш брат?

Тимчасом в очікуванню Вашої ласкавої відповіді і згоди, залишаємося з правдивою пошаною

За Комітет УЧХ за кордоном: Евген Бачинський, Діректор Канцелярії.»

(Машинописна копія.)

№2

1941 вересня 3. – Лист до Є. Деслава.

«№ 1168. 3 вересня 1941.

Вельмишановний Пане Евген Слабченко!

Ваші два листа від 17 липня і 27 серпня та газету зі статтею про Буковину в ЕКЛЕРЕР де СУАР одержав. Дякую дуже.

Тішуся зарані з Вами познайомитися як будете проїздити через Женеву. Добре було б, якби Ви схотіли прислати мені Вашу фотографію, щоби міг Вас зустріти на двірці і запровадити до себе. Очікую Вашого повідомлення про дату і час приїзду. На жаль, я само буду на вакаціях від у себе на хуторі від 7 до 23 вересня. Але жінка може мені зателефонувати, зрештою може Ви приїдете пізніше. Це 12 кільом[етрів] від Женеві і є трамваї. У нас можете і переспати, маємо де.

Від п. Севрука я також давно не мав відомостів і не знаю де і що з ним!

Безперечно і цілком зрозуміло, що Українцям не дають візу навіть транзитну. Але з Франції вже багато наших земляків виїхало по контрактам на роботу до Німеччини. Виїхали і з деп[артаменту] А.М.М. ін., чи знаєте такого Грицька Довженка, що мешкає в_____. Саме йому писав, – він бувш[ий] Головн[ий] Уповноважений старого УЧХ у бувш[ій] Польщі. Тепер звернувся до нас з бажанням співробітничати.

Часописи українські ми маємо, але в одному примірнику і вистати Вам навіть на прочитання не ризикую, бо можуть загубитися. Натомість посилаю Вам наш ОБІЖНИК з різними новинами, котрі відбиваю для наших уповноважених у Франції. Прочитайте, там знайдете цікаві новини. Але деякі з них довірочні і прошу не передавати знайомим, особливо що торкається формування нашого війська і справ Комітета. По перечитанню прошу ОБІЖНИК переслати зразу ж до нашого уповноваженого п. А.П. Тарнавського по такій адресі: _____

Бо маю дуже обмежене число і всім не вистачає.

Ви не відповіли на численні мої запити: прошу перечитати мої попередні листи і відписати.

Пересилає Вам привіт п. Рудичів з Берліну.

Моя дружина дякує за привітання, вона також буде рада із Вами познайомитися.

Із тим і бувайте! Бажаю усього доброго!

З правдивим поважанням. Євген Бачинський.

П.С. Ще пару слів про «уряд»: ніде ще й мови не було про український уряд, бо як кажуть німці, це справа ще не актуальна! Те, що Ви чули в радіо, було з приводу тимчасового «уряду» у Львові, котрий ад-гук створила одна конкуруюча організація націоналістів. Але при приході німців вона була негайно зліквідована!...

Що торкається майбутнього, чей же розумієте, що всім у нас будуть правити німці та їх Намістник, впрочім евентуально може бути для ока створений і «уряд». Але німці занадто добре знають, що всі українські кандидати на нього борються лише і виключно за владу, а різні ідеологічні міркування як гетьманство, республіканство, нацизм у націоналістів тощо, це лиш покришки...Всі тепер і українці добре бачать, що як німці (тверда рука!) посадять на чоло Скоропадського, так його прем'єром любісенсько згодиться бути А. Лівницький, а міністром зак[ордонних] справ О. Севрюк чи ще яка інші комбінація подібна: націоналісти на чолі з Мельником відпадають, бо вони належатимуть до іншого тіла автономного Галичини! Зрештою у нас більше є партійна боротьба за владу в додатку з впливом двох культур: австрійсько-католицько-польської (це Галичане!) і візантійсько-російської (це Наддніпрянци!), а все інше – це лише порожні балачки, ознака нашої некультурності і персональної амбіції!...

Б[ачинський]».

1941, листопада 12. – Женева (?).

«№ 1337. 12 листопада 1941.

Вельмишановний Пане Добродію Евген Слабченко!

Відповідаю на Ваші два останні листи від 14 і 30 жовтня.

Дуже шкодую, що не змогли приїхати до Швейцарії і я не мав приємности із Вами особисто познайомитися. Хай буде на слідуючу нагоду! М. ін. напишіть мені як Вашого батька звали, бо я по старій звичці люблю зі свома постійними кореспондентами титулуватися по приятельськи! Мене звать Евген Васильович!

Ваші положення щодо складу і потреб порів'єрської укр[аїнської] кольонії прийняв до відома. Передамо нашому делегату, котрий незабаром виїде до Берліну аби він підняв цю справу в компетентних колах спеціально Нім[ецький] Ч[ервоний] Х[рест], але наперед думаю, що в того нічого не виїде: перевіз цього професійного маєтку коштуватиме задорого і, принаймні зараз, перевіз зв'язаний з великими труднощами і дуже обмежений річево. Нарешті не відомо як до вивозу віднесеться французька влада. Звичайно дозволяють брати лише ручний багаж, що можуть піднести...Для нас натурально бажане аби можна було ці предмети перетранспортувати, але мусимо підпорядковуватися військовим приписам. Що буде через рік тяжко і передбачати, а вже по війні і поготів! Окрім того наші люди переселенці, що репатріюються, зараз не можуть ДІРЕКТ їхати на Україну. Вони спершу мусять відбути деякий стаж «перевиховання», працюючи на фабриках Німеччини. Тай і не всі люди мають право зараз їхати: старші віком, діти і немочні не можуть, власне з тої причини, що мусять відробляти поперед у Німеччині. Не думаю, що Др. Рибак може Вам в цій справі подати інші відомости...

Зараз наші статті до звільнених територій же ніяк не можна переслати. Лише з останнього місяця можна посилати листи до Львова, а дальше ця почта регулярно не функціонує.

Ви пишете занадто загально про нашу кольонію в Канн і Ніцці: чи не могли б Ви від всіх осіб підохотити вписатися до нашого УЧХ як члени пасивні, котрі одержуть відповідні посвідки, потрібні для переїзду і взагалі національної легітимізації. Позаяк Ви не хочете і не можете цим ділом займатися і бути нашим офіційним Уповноваженим, прошу направити ці прохання (зі світлинами, цивільними даними, рекомендаціями як хто має і внеском членським на видатки) до нашого Уповноваженого п. пастора Хомяка в Монпельє, котрий найближче тепер до Рів'єрі, бо в Марселі зараз нема нікого.

Адреса п. Хомяка така: _____

Він вже має блянки і печатку з формуляром і зробе як скорше. Треба ж нарешті, щоби наші земляки свою національну інституцію підтримали, бо ми нізвідки засобів тепер не одержуємо, а наші гроші в Америці забльоквані...

З Г.Д. Довженком я листуюся, він наш почотний член тепер!

Пересилаю Вам наш останній ОБІЖНИК Ч. 5 з новинами в краю. Ч. 4 був адміністративний і для Вас не потрібний, бо офіційні функції не виконуєте, про що я дуже жалую, поміж інчим кажучи!

Про композитора п. Акименка я ніколи не чув і тим більше, що він «наш відомий», але спомогти йому треба. Отже наколи наші люди впишуться до УЧХ ці гроші я скажу переслати п. Акименкові на поміч. Інакше ми не знаємо засобів спомагати, окрім як старатися одержати поміч департаментальну. Тільки це небезпечно: пан Акименко може попасти впрост до табору як безробітний і без засобів! Перебалакайте із ним, може він хоче переслати мені кілька своїх гармонізацій, котрі я перешлю до Укр[аїнського] Видавництва у Кракові, котрі може бути схочуть їх видати. Тоді він в той спосіб заробе. Але найкраще йому чим скорше їхати до Німеччини і попрацювати на фабриці та відкласти пару марок ощадности і прийти до людського вигляду, тобто підгодуватися. Там наші люди і інтелігенти працюють як робітники на фабриках, всім задоволені і місячно ще відкладають по 60-100 марок ощадности! Це найкращий вихід навіть для геніального композитора і кудою кращий як жебрати та жити на ласку земляків, котрі самі голодають... Так йому і перекажіть. Нема чого тепер церемонитися. Ви просите помогти йому нав'язати зв'язок з галицькими видавництвами музичними. Це можна, але річево, тобто пересилаючи відразу його твори, а там вже досвічені люди побачуть, що можна в них зробити і земляка напевно не обідять!

Книжку п. Бенуа-Мошон я на жаль не маю і дуже вдячний буду Вам, коли б змогли її нині надіслати: що коштуватиме, поверну при першій нагоді.

Гузар і його помічники «націоналісти» досі сидять в таборі!...

Прошу Вас зав'язати листування з нашим ліонським делегатом п. Александром Миколаєвичем ІГНАТІЇВИМ, дуже коштовна нам людина.

І ще хотів би я мати Вашу світлину в обмін на мою. Чи маєте яку добру на спомин? Я, як тільки знімуся, зараз пришлю Вам.

І з тим стискаю Вашу руку та бажаю усього найкращого! Прошу

не забувати і писати!

*Щиро прихильний
Евген Бачинський”*

(Машинописна копія)

Додаток

№1

1942, квітня 25. – Лист одного зі львівських видавництв до Є. Бачинського у справі рукопису Є. Деслава.

«Вп. П. Евген Бачинський
Директор Зак. Ком. УЧХ Женев 1, Пляс Гран-Мезель
Ф/С 25 квітня 1942

Високоповажаний пане Директоре!

Оцим підтверджуємо одержання рукопису п. Євгена Деслава-Слабченка п. н. «Енки є всюди» – збірка оповідань.

Одночасно повідомляємо ввічливо, що Редакторський Відділ нашого видавництва знаходиться тепер у Львові (Лемберг-Унгарнштрассе 21), куди й передано одержані рукописи. Пересилаємо теж туди рукопис п. Деслава.

По всякій правдоподібності приймуть там радо збірку оповідань «Енки є всюди», але не можемо ручити, чи появляться вони друком, бо може не «вмістяться» в плян видань.

Дальшу переписку в видавничій справі просимо спрямувати на львівську адресу й поінформувати про це п. Деслава-Слабченка.

З поважанням.

(Машинопис).

№2

1948. – Стаття Є. Деслава про УПА.

«Е. Д[еслав].

Чужина пише про Україну.

Ревю де Парі від 1 січня 1948 р. містить репортаж Аллена де Преля «Піднімаючи залізну завісу», в якому автор подає свої вражіння від подорожі по сучасній Польщі.

Крізь шкло спального вагону де Прель бачить руїни Бидгощу, Торуня, Кутна... Знищення Варшави не надається опису, – той, хто знав колишню польську столицю, її тепер не пізнає. Від люксових

готелів та каварень не лишилось і сліду. Кімнатка, в якій мешкав під час свого побуту де Прель, не мала жадного комфорту, ані навіть чистої білизни.

Головною темою для розмов у Варшаві є «південні терористи», – так польський уряд називає У.П.А. Цим «південним терористам» автор репортажу присвячує цілу статтю під заголовком «Повстання, що тягнеться вісім років».

«Терористи» нараховують десь коло 180.000 осіб і складаються вони головню з «галичан» та «рутенців». Терен акції цих повстанців доходить на захід аж до Лодзі і на схід аж до Києва. Кордонів для них ніяких не існує.

Польські втрати після урядової статистики варшавської влади наслідком цього повстанчого терору є 9.000 польських урядовців, 5.000 польських старшин і солдатів, 1.402 старшин, підстаршин і вояків червоної окупантської армії. Час від часу Варшава оголошує амністію для повстанців, на яку ніхто не відзивається.

Стаття кінчається цікавим признанням: цих повстанців не треба змішувати з невеличкими групами польських бандитів, що користаються відсутністю будь-якої влади на місці і грабують населення.

Мадридський щотижневик Домінго в числі від 28-го грудня 1947 р. друкує статтю Жана Розака «Відчайдухи». Річ іде про «бандеровців» та «бульбовців», яких автор начебто бачив на власні очі коло «Керзонівської лінії», де ніяка урядова влада не існує. Є це – «славетні білі загони, між якими живе і панує дух Петлюри...». Серед повстанців є теж бувші старшини червоної армії. Всі зусилля трьох держав: Польщі, Чехословаччини та Росії знищити ці загони поки що не дали жадних результатів.

Швейцарський ілюстрований часопис «Ілюстре» подає велику кольорову мапу Радянського Союзу з різними відомостями про окремі республіки.

Ось деякі з цих даних: Україна має 30 мільйонів населення. Після війни коло Нікополя створено величезне спеціальне «місто без назви» (очевидно для продукції атомних бомб!), друге подібне місто існує коло Дніпропетровська і має стати головним українським осередком виробу авт. В році 1955 весь Донбас має бути цілковито відбудований.

На мапі України є алегорично репрезентована жінка-робітниця з мотиною на плечі, що повернулася спиною до московського мужика і рішуче прямує на захід.

Вся еспанська преса подала вістку про призначення пана епис-

копа Івана Бучка апостольським візитатором українців у Західній Європі. Католицькі кола Еспанії висловлюють надію, що пана єпископа буде незабаром іменовано українським кардиналом.»

Стислий коментар

I

№6

«Рибака». Очевидно йдеться про Миколу Рибака (1890 – 1973), українського громадського діяча, адвоката, який на еміграції проживав у Німеччині і США (з 1949 р.).

№7

«О'Месерлі». Жорж Месерлі – швейцарський приятель Є. Бачинського, громадський діяч, працював головно по лінії Червоного Хреста.

II

№2

«Скоропадського». Йдеться про Павла Скоропадського (1873 – 1945), гетьмана України у 1918 р., який перебував на еміграції у Німеччині з 1918 р.

«Лівицький». Йдеться про Андрія Лівицького (1879 – 1954), президента УНР в екзилі (1926 – 1954).

«Мельником». Андрій Мельник (1890 – 1964), визначний український військовий і політичний діяч, один з лідерів ОУН.

№3

«Гузар». Любомир Гузар (1911 – 1972(?)) – публіцист, націоналістичний діяч Буковини, з 1935 р. – у Франції.

Джерела та література:

¹ Мицик Ю. Зі спадщини кінорежисера Євгена Деслава / Ю. Мицик // Кінотеатр. – 2008. – № 2(76). – С. 31-34.

Жанна Янковська
Острого

МОТИВИ НОСТАЛЬГІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ МИТЦІВ ДІАСПОРИ

Художня література – один із способів емоційного відображення світу загалом та явищ, які відбуваються у суспільстві. Українська діаспора також знайшла своє відображення у літературі. Особливо виразно звучить тут мотив ностальгії. У статті в зазначеному напрямку аналізуються окремі твори Василя Стефаника, Уласа Самчука, Олександра Олесья, Богдана Лепкого, Євгена Маланюка.

Ключові слова: еміграція, хвилі української еміграції, художнє відображення дійсності, ностальгія, В. Стефаник «Камінний хрест», В. Скуратівський, У. Самчук, О. Олесь, Б. Лепкий, Є. Маланюк.

Literature is one of the ways to reflect the world and different phenomena that occur in society. Ukrainian Diaspora as a social phenomenon is reflected in literature. In this article author analyzes separate works of Vasyl Stefanyk, Ulas Samchuk, Oleksandr Oles, Bohdan Lepkyi, Yevhen Malaniuk.

Key words: emigration, waves of Ukrainian emigration, artistic perception of reality, nostalgia, V. Stefanyk, U. Samchuk, O. Oles, B. Lepkyi, Ye. Malaniuk.

Українська діаспора – поняття надзвичайно багатогранне. В останні півтора десятиліття після проголошення незалежності України українська діаспора як явище стала об'єктом дослідження науковців із багатьох галузей наук. Поглиблено вивчається історія української еміграції, приводяться вражаючі яву цифри, досліджуються етнографічно-етнологічні аспекти та наслідки еміграційних процесів, визначаються хвилі еміграції та їх хронологічні межі, цікавою є статистика розселення українців у світі та сфери їх зайнятості, аналізуються організації українців за кордоном, які багато в чому дозволяють зберегти їм свою ідентифікацію. Проте є ще й інший бік цього досить складного на сьогодні явища – чуттєво-емоційний. Адже, з якої причини не відбувався б виїзд за кордони України, це завжди пов'язано з певними переживаннями прощання з рідною землею, близькими людьми, тим, що оточувало щодня і здавалося звичним. Там, далеко, ці почуття загострюються, викликають ностальгію за усім, що на батьківщині було повсякденним. Точні науки

мало апелюють саме до цієї сфери. Зате художньо-публіцистична література словесними засобами як не можна краще відбиває, описує ностальгічні почуття переселенців.

Звичайно, зазначена тема є досить широка, і в одній такій розвідці годі думати про її повне висвітлення. Тому в одному зі своїх виступів я вже торкалася цієї проблеми, але тут ще багато граней та не охарактеризованих творів на питання відображення у них ностальгічних почуттів, туги за рідною землею, усім, що зблизка є таким буденним, а здалеку видається святим.

Відразу на думку спадає випадок із життя, описаний українським письменником та дослідником-фольклористом В. Скуратівським у збірнику художньо-публіцистичних нарисів «Берегиня», а саме – у розділі «На березі дитинства». Письменнику згадується чоловік, котрий ще замолоду виїхав на Далекий Схід для постійного місця проживання. Та все життя його не полишала думка відвідати рідні місця, побувати на рідному подвір'ї. Мрія здійснилася, коли йому було майже сімдесят: «Не дочекавшись, поки зупиняться коні, старий важко почав злазити з воза. Підпираючись посохом, він дрібкуватими кроками почовпав на подвір'я, зняв капелюх і довго стояв у зажурі. Старші односельці, що зійшлися на зустріч зі своїм однолітком, стояли осторонь, перекидаючись співчутливими діалогами: «А тягне-таки людину в рідні краї. Бачите, скільки тої жалоби, що на старість літ ген звідкіля приїхав!» – «Тож недарма мовиться: там земля мила, де мати родила...»

Старий Горбатенко невпоспіх обійшов печище, обмацав камінці та уламки цегли, затим вичвалав на пагорб, де стояла стара груша-дичка. Верхівка й обічні гілляки вже пригасли, тільки з нових одростків рясно кипіло молочне суцвіття. «Живеш іще, чекаєш на мене?» – мовив чоловік і припав щокою до рябчатого стовбура, охопив його худорлявими руками»¹.

Інші письменники у своїх художніх текстах також надзвичайно емоційно передають нам почуття людей, які залишають рідну землю, домівку, або уже проживають за кордоном.

Чи не найбільш глибоко осягнув, пережив та зумів відобразити душевний стан людини, яка назавжди покидає рідну землю, Василь Стефаник у своїй психологічній новелі «Камінний хрест». Щоб так написати, мабуть, дійсно, треба було не просто побачити, а пережити, перепустити через душу і серце. Напевне, через те друзі просили його не писати «так сильно і страшно, бо вмре». Все написане ним, і зокрема названа новела, – це пережита письменником, а потім чита-

чем експресія, трагедія, драма, це переборена хвороба нервів і серця. Він пише так сильно, стисло та містко, що якби захотілося зачитувати найбільш вдалі місця, то прийшлося би знову і знову перечитувати весь твір. Це суцільна напруга почуттів, нервів, переживань. І все ж хочеться запелювати до символічної назви – «Камінний хрест». Саме цей камінний хрест Іван Дідух виніс на той піщаний неродючий пагорб, на якому гірко працював усе життя, та й поховав під ним свою душу, хоч тіло ще залишалося живим, – так тяжко йому було той горб залишати: « – Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в пазуху сховав, та й взяв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную»². Або його ж слова: « – Аді, стою перед вами, а тот горб не виходить мені з голови. Таки го виджу та й виджу, тай умирати буду та й буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав – та й на нім забув-єм, силу-м мав – та й нанім лишив-єм...»³.

Звичайно, вже є і ще буде багато творів, у яких проглядається туга, ностальгія за рідною землею, але такої глибини зображення людського почуття, як у Василя Стефаника, поки що не досягнув ніхто. З цього приводу художник Іван Труш, наприклад, писав, що Стефаник «представив мужика, або, ліпше сказати, його душу, так пластично і знаменито, як ніхто перед ним»⁴. Письменник залишив після себе невелику новелістичну спадщину, близько сімдесяти новел. Проте завдяки згаданій якості його ім'я завжди буде стояти серед кращих новелістів світу. Він має чудову властивість показувати події не через зовнішній їх опис, а через розкриття психології та переживання персонажів, як це ми бачимо у проаналізованій новелі «Камінний хрест», котра, як відомо, була написана на основі дійсних подій, що їх довелося спостерігати самому письменнику. І сьогодні вона сприймається як реалістично-психологічне узагальнення, подане у художній формі стосовно першої трудової хвилі еміграції.

І, нарешті, хочеться звернутися до творів тих митців, які з різних причин самі торували нелегкий шлях емігрантщини. Особливо характерним явище вигнання з України еліти, інтелігенції було властиве для радянських часів, де такі сильні та високоінтелектуальні особистості не вписувалися у загальну систему «гвинтиків». У час побудови «розвиненого соціалізму» слово «інтелігент» було мало не лайливим, звучало презирливо. Третє місце після робітників та селян інтелігенція у радянській Україні займе ще не скоро. А в першій третині ХХ ст. масове винищення інтелігенції, інтелек-

туальної еліти нації голодом та репресіями призвело до того, що більшість її представників, рятуючи життя, опинилася за кордоном. І, мабуть, не один із них, думками линучи на Україну, задавав собі питання, що його сформулював Улас Самчук в автобіографічному романі-спогаді, романі-роздумі «На білому коні»: «Тисячу разів доводилося проходити з південного передмістя Панкрат до університетського центру на Старому місті з його Центральною міською і Університетсько-Слов'янською бібліотеками, і, здавалося, не було дня, коли б наново не передумувалося те саме настирливе питання: чому я тут, чому не дома, що сталося, що я не можу там бути, які причини стоять на перешкоді, хто зумовив це наше століття і чи відкриється дорога назад»⁵.

У цьому ж романі Улас Самчук про таких, як сам, вигнанців написав: «Про нас не писала велика преса, не говорили мікрофони, нас не представляв екран. Ми були переважно глибоко самі в собі, у своїй замкненій провінції емігрантщини, ми були, як сказано, на загибелі життя, дарма що це було у самих центрах Європи.

Мені було б не легко представити своїх близьких, а особливо найближчих людей, з якими я ділив своє вигнання, яких я любив і в яких вірив. Я відчував глибинну, невимовну, навіть незбагненну трагіку нашу...»⁶. І все ж розділ, де зазначені ці слова, письменник назвав «Щаслива путь!». А була вона щасливою, бо міг бодай думати вільно про Україну, бо зустрівся з такими, як сам, вигнанцями і кращими представниками народу свого.

У романі «На білому коні» цілі розділи присвячені опису родини письменника, Тилявці, Дерманю, їх людям, про котрих у нього залишилися надзвичайно теплі спогади. Уласу Самчуку згадувалося все до найменших подробиць, навіть звичаї, традиції, мовні звороти, особливо звертання. Під впливом ностальгії, туги за рідним краєм уже там, в еміграції, у нього виникають на перший погляд дивні асоціації, спливають у пам'яті образи, засвоєні ще з дитинства. Ось одна із них: «Пізніше я мав нагоду бувати в Нотр-Дамі у Парижі, в соборі св. Петра в Римі, я подивляв їх монументальну величність, багатство і розкіш їх будови, але не знаходив у них тих емоцій, що якимись особливими чарами в'яжуть нас з божественністю. Пригадую, коли я дивився з висоти Сакре-Кер на Париж, я чомусь думав про цю церкву св. Трійці в Дермані.

А тому ця неділя була для мене подією. Я (подумки – Ж.Я.) повернувся назад і знов «ішов до церкви». У Дермані. З Запоріжжя. Дуже знайомими стежками, на яких не було місця, до якого б не тор-

кнулися мої босі ноги. Спочатку перелаз з «нашої Гуцівщини» на «Мотрине», далі стежкою попри Мотрин лішник до Ляшового зайчиська, вниз займиськом з його старими березами, дубами й липами до перелазу «на вигін». Далі вигоном з «криничиною» і копанками до ще одного перелазу «на Шавронське». Далі Шавронським лугом, з високими, стрункими вільхами здовж потоку, до Монастирського... А там уже вгору твердою, широкою стежкою з виглядом на монастир праворуч, все вище і вище, аж поки не покажеться з-за гори позолочений хрест приходської церкви, який починає на очах рости, аж поки не виросте у широку алюмінієвого кольору баню, що домінує понад зеленим простором садів»⁷.

Як же потрібно любити це все і сумувати за ним, щоб крізь життя пронести такі детальні до подробиць спогади про оцю дорогу «до церкви».

Не менш глибоко та лірично звучать ностальгічні мотиви у віршах українських поетів діаспори. Серед них, мабуть, найперше варто назвати ім'я відомого прозаїка, поета, публіциста Богдана Лепкого. У вірші «Заспів» він писав про свій рідний край:

Колисав мою колиску
Вітер рідного Поділля
І зливав на сонні вії
Степового запах зілля.

Колисав мою колиску
Звук підгірської трембіги,
Що від неї зорі меркнуть
І росою плачуть квіти⁸.

У 1911 році поет пише вірш «Видиш, брате мій...», сповнений ностальгії за рідним краєм. Цей твір одразу вподобали українці діаспори, і з часом він був покладений на музику та став своєрідним гімном емігрантів:

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнуром
Журавлі у вирій.
Кличуть: кру! кру! кру!
В чужині умру,
Заки море перелечу,

Крилонька зітру,
Крилонька зітру.

Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях⁹.

Саме журавлі, що летять із вірію на Україну стали емблемою, символом різноманітних форумів українців діаспори.

Не менш високою є патріотична лірика Олександра Олеся, присвячена Україні, рідній мові. Він став творцем класичних шедеврів української поезії. Багато його віршів стали піснями. Кілька куплетів поета, присвячених Україні, зачіпають, западають в душу більше, ніж велемовні промови:

Чужина – могила, чужина – труна,
Душа на чужині, як чайка сумна, –
Літає і квилить в сльозах без гнізда:
Навік його змила бурхлива вода.

* * *

О принесіть як не надію,
То крихту рідної землі:
Я притулю до уст її
І так застигну, так зомлію...

* * *

Коли б я знав, що розлучусь з тобою,
О краю мій, о землянько свята,
Що я, отруєний журбою,
В світах блукатиму літа...

* * *

Приснилося, що я вернувсь додому...
Іду, дивлюсь: мій край, моя земля
Сміються в сонці золотому
Річки, і села, і поля.

Мудро та виважено О. Олесь сказав своє ліричне слово про рідну

мову тоді, коли про її державність можна було тільки мріяти:

О слово рідне! Орле скутий!
 Чужинцям кинуте на сміх!
 Співочий грім батьків моїх,
 Дітьми безпам'ятно забутий.

* * *

Рідна мова в рідній школі!
 Що бринить нам чарівніш?

* * *

Як довго ждали ми своєї волі слова,
 І ось воно співа, бринить.
 Бринить-співає наша мова,
 Чарує, тішить і п'янить¹⁰.

І ще хотілося б згадати про надзвичайно зворушливі, ніжні та ностальгічні поезії Євгена Маланюка – людини багатьох талантів та обдарувань. Волею долі опинившись в еміграції, центральною фігурою усієї своєї творчості він мав Україну. Окремі його поетичні рядки виливаються у місткі сентенції, що запам'ятовуються відразу, як, наприклад:

Як в нації вождя нема,
 Тоді вожді її поети!

Перебуваючи за межами рідної землі, Є. Маланюк ніколи не втрачає духовного зв'язку із нею, там, далеко, живе її важким життям, болями, проблемами, надіями, своїми творами завжди відгукується на події в Україні, часто переосмислює її історію. Наприклад, в його «Сонетах про Орлика» – також емігранта мазепинських часів – проводиться паралель між власними почуттями та почуттями козацького ватажка:

В вікні сльота і листопад.
 Вертаються з костьолу люде.
 Цей дім отчизною не буде,
 Будинки не замінять хат.
 Те саме. Двісті літ назад
 Отак же чужиною нудив
 Змарнілий Орлик крізь облуди

Своїх надій, трудів і втрат¹¹.

У кінці життя, оглядаючись назад (а був Є. Маланюк аж надто самокритичним), він жалкує за втраченими роками, які провів на чужині, в поневіряннях:

Купив цей час фальшивою ціною:
 Исходом, втечею, роками болю й зла,
 А треба було впасти серед бою
 На тій землі, де молодість цвіла¹².

Звичайно, дана розвідка є оглядовою, оскільки наша література містить надзвичайно багатий, можна сказати, невичерпний матеріал для таких роздумів та аналізу, адже письменство завжди найбільш гостро відчувало наболілі проблеми суспільства, загострювало на них увагу, шукало шляхів вирішення. Не є винятком у цьому плані й українські митці діаспори.

Джерела та література:

¹ Скуратівський В. На березі дитинства // Скуратівський В. Берегиня / В. Скуратівський. – К.: Радянський письменник, 1987. – С. 57.

² Стефаник В. Камінний хрест // Стефаник В. Вечірня година / В. Стефаник. – Ужгород, 1987. – С. 41.

³ Там само. – С. 42.

⁴ Цит. за вид.: Лесин В. Василь Стефаник // Стефаник В. Вечірня година / В. Лесин. – Ужгород. – С. 5.

⁵ Самчук Улас. На білому коні // Самчук Улас. На білому коні. На коні вороному. Спомини і враження. У двох частинах / У. Самчук. – Острог – Луцьк, 2007. – С. 18.

⁶ Там само. – С. 16-17.

⁷ Там само. – С. 121.

⁸ Лепкий Богдан. Заспів // Далекі зірниці. Українська література / Б. Лепкий. – К., 2005. – С. 26.

⁹ Лепкий Богдан. Видиш, брате мій... // Далекі зірниці... / Б. Лепкий. – С. 27.

¹⁰ Цит. за вид.: Далекі зірниці. Українська література. – К., 2005. – С. 31-40.

¹¹ Цит. за вид.: Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. (у трьох книгах). Книга друга. – К., 1994. – С. 154.

¹² Цит. за вид.: Далекі зірниці... – С. 193.

Олег Румянцеv
Венеція, Італія

**«РУСКИ НОВИНИ» ТА «РІДНЕ СЛОВО» – ДЗЕРКАЛА
ДВОХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАД ЮГОСЛАВІЇ В ПЕРІОД
МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ**

В даній статті зроблена спроба висвітлити історію двох основних українських газет – «Руски новини» та «Рідне слово», що виходили в Королівстві Югославія і мали неабиякий вплив на збереження національної ідентичності бачвансько-сремських та боснійсько-славонських громад українців-русинів.

Ключові слова: «Руски новини», «Рідне слово», бачвансько-сремська та боснійсько-славонська українські громади, тематика, публікації.

In this article the author made an attempt to enlighten the history of two main Ukrainian newspapers Ruski Novyny, and Ridne Slovo, published in th Kingdom of Yugoslavia and had a great influence on the preservation of national identity of Backa-Syrmian and Bosnian-Slavonian Ukrainian communities.

Key words: Ruski Novyny, Ridne Slovo, Backa-Syrmian and Bosnian-Slavonian Ukrainian communities, subject area, publications.

В югославському королівстві, заснованому 1918 року під назвою Королівство Сербів, Хорватів і Словенців, з 1929 року – Королівство Югославія, виходило в світ дві основні українські газети – «Руски новини» (1924 – 1941) та «Рідне слово» (1933 – 1941). Наявність двох основних видань пояснюється специфічністю самої діаспори: в державі проживали як русини, які селились з Пряшівщини й Закарпаття до Бачки й Срему починаючи з середини XVIII століття та за роки відокремленості від української етнічної спільноти виробили окремі культурні відмінності й зберегли стару українську етнічну назву «русини», так і переселенці з Галичини, які прибули до Боснії в кінці XIX – на початку XX століття та швидко замінили архаїчну назву «русини» етнонімом «українці». Між громадами існували територіальні та мовні відокремленості: так, 25 тисяч представників русинської міграції за два століття життя в Бачці й Сремі між сербами та угорцями запозичили до своєї говірки (яка ще до переселення

носила ознаки польського та словацького впливу та наближалась до лемківських говірок) нові лексеми, створюючи певне соіне, яке найвидатніші русинські мовознавці визначили як діалектну літературну руську мову бачвансько-сремських русинів (українців)¹. Галицькі ж українці, чия кількість сягала 15-ти тисяч осіб, переселились до Боснії та, меншим чином, до Славонії й розмовляли галицькими діалектами, дуже близькими до української літературної мови. Дві громади об'єднував як релігійних фактор – більшість їх представників були уніатського віросповідання – так і загальні (хоча й не тотальні) тенденції до взаємної інтеграції. «Руски новини» та «Рідне слово» не були єдиними періодичними українськими чи русинськими виданнями: бачвансько-сремські русини видавали також «Руски календар» (1921 – 1941), а опозиційні русинські кола газету й календар «Заря» (1934 – 1941), тоді як українці Загреба мали свій машинописний вісник; виходили й інші часописи меншого масштабу. Все ж, ці дві газети не лише протягом довшого періоду описували життя діаспори, але й дозволяють сьогодні досить широко й детально розглянути всі його аспекти.

Тижнева газета «Руски новини» (далі – РН) почала виходити в світ 4 грудня 1924 року як вісник заснованого в 1919 році Руського народного просвітнього товариства (далі – РНПТ). Під час заснування товариства вирішено застосовувати на письмі народну мову бачвансько-сремських русинів, що обумовлено незнанням широкими верствами громади іншої літературної мови та необхідністю розгорнення просвітницької діяльності на зрозумілій русинам мові. Редактором газети спочатку був Юрій Павич, а пізніше Михайло Фірак.

У вітальній статті редакція повідомляла, що новини стануть очима й устами народу та допоможуть громаді зберегти свою мову і віру – «бо лем дотля ми русини док те зачуваме»². Мовний та релігійний аспекти, як свідчать ця та інші статті, вважались надзвичайно важливими для питання збереження ідентичності громади. РН мали бути аполітичним та християнським виданням: «...не буду ше вязац ні за єдну партію, але буду шицки вопреси як соціального так и политического живота препатрац зос християнского становища»³. Головне завдання газети описано так: «Руски новини» буду нас межди собу вязац як до єдного снопа, до єдней громади, да будземе силнейши и шмелши»⁴. До співпраці в рамках публікації закликались широкі кола дописувачів.

Упорядники та видавці газети були свідомі тієї об'єднуючої та просвітницької ролі, яку вона мала відіграти для бачвансько-срем-

ської громади. Так, про силу друкованого слова владика Крижевської єпархії Д. Няраді (один з покровителів РН) писав: «Хто ма у своих рукох новинство, тот ма у своих рукох кормидло, с хторим може водзиц и провадзиц так державу як и цали народ так як сце»⁵. Відносно інформації, яку русин міг знайти в РН, владика зауважував:

«Але ми жадаме то, да кежди русин добре зна тоти ствари, цо ше дотикаю його святой вири, його народносци, нашей милей новей держави; ми сцеме да наш народ поучуеме у шицким добрим котре ше тиче його фамилії, його господарства, його здравля, єдним словом: ми сцеме помагац нашому рускому народу до временитого и вичного щесца»⁶.

Таким чином, РН мали охоплювати культурні, соціальні та політичні теми, але віра в цьому переліку займала перше місце. Видання РН було навіть поставлено владикою «под охорону Пренепорочной Діви Марії».

Вже в першому номері РН надруковано реакцію одного читача з Руського Керестура – найбільшого русинського осередку в Югославії – з приводу виходу в світ газети:

«...терас, слава Богу, достанеме «Руски Новини», котри нам буду давац не лем родне слово, руску бешеду, але и руски дух, буду у нас будзиц руску народну свідомосц, покажу нам як вельки є руски народ, яка його история и яки вон богати на шицки Божи дари. Зато ше ми у Керестуре барз радуеме «Руским Новинам» и витоме їх як висника нашей лепшей долї»⁷.

Читачі оцінили той факт, що газету видано їх народною мовою та що її дух не був чужим для членів бачвансько-сремської громади. РН були першим періодичним виданням, яке русини могли вважати «своїм», з яким могли себе ототожнити. Газета повідомляла про всі сфери життя громади – про просвітницьку діяльність, про релігійне життя, про заснування громадських культурницьких організацій, про конфлікти в громаді, про сільськогосподарську практику, про нові закони, про події в етнічній Україні та в цілому світі тощо.

Важливою функцією РН було пов'язування бачвансько-сремської та боснійсько-славонської громад. Упорядники газети з перших номерів почали публікувати новини про галицько-українські осередки Боснії та Славонії в рубриці «Зос наших валалох», або в рубриці «Дописи» – цим самим практично висловлювалась концепція належності обох громад до єдиного національного контексту.

Першим українським осередком Боснії, про який з'явилась

стаття в РН, був Козарац: місцевий священик М. Черняк прохав русинів надати українцям фінансову допомогу в налаштуванні їх парафії. Він зауважував: «кед даєце на св. ствар, зос тим потримуєце св. єдинство, гр. кат. виру у нашим руским народу, [...]»⁸; таким чином, автор листа посилався на принцип релігійної взаємності й солідарності двох громад. Відомо, що русини відгукнулись на слова М. Черняка – в одному з наступних номерів РН була опублікована подяка священика за отриману допомогу⁹. Про допомогу русинів Бачки боснійсько-славонським українцям свідчать й інші статті в цій газеті.

Таким чином, РН не лише описували життя русинів Бачки й Срему, але й вміщували інформацію про українців Боснії й Славонії – про заснування їх товариств¹⁰, про релігійні ініціативи в українській громаді¹¹, про спільні українсько-русинські маніфестації¹² тощо. В окремих статтях, українців Боснії називали старим етнонімом – «русини», з метою краще довести представникам бачвансько-сремської громади, що йдеться про той самий народ¹³. Це не було лише пропагандистським жестом – серед боснійсько-славонських українців старий етнонім все ще інколи вживався.

Обидві громади об'єднувала боротьба з відступництвом. Як серед бачвансько-сремських русинів, так і серед боснійсько-славонських українців існувала тенденція переходу на православ'я, спровокована не стільки релігійними принципами, скільки соціальними проблемами та конфліктами з уніатським духовенством. У багатьох статтях РН розгорнуто ідеологічну боротьбу проти відступників в Бачці й Сремі; з'являлись і статті про відступництво у Боснії. Отождження русинів з громадою галичан в цьому разі відчувалось з особливою силою.

Багато уваги надавалось проблемам освіти. Одною з таких був брак вчителів у русинських школах, а також і загальна недостача місцевої інтелігенції¹⁴. Увагу присвячено й шкільній освіті українців Боснії й Славонії: русинські автори писали про швидку асиміляцію українських дітей та пропонували організувати школи в основних українських осередках – Прняворі, Дев'ятині, Дуброві, Козарцю, Липовлянах, Сібіню, Каніжі¹⁵.

В умовах проблематичного культурно-освітнього розвитку РН прагнули набути форму громадської трибуни, з якої необхідно було обговорювати та вирішувати найважливіші питання¹⁶. 1931 року видання навіть тимчасово припинено, що було свідченням просвітницького, культурного, а також і економічного занепаду громади.

РН з певною об'єктивністю відображали різні точки зору щодо питання національної ідентичності русинів. Окремі статті в РН пропагували український націоналізм та закликали до розвитку української національної свідомості серед русинів:

«А нашого народу ест около 40 мил., його жем є найплоднейша у Европи а ипак ми ані нешка не маме своєї держави, наш народ нешка служи другим народом вельо меншим в и вельо меней способним ягод Румунон, Чехом, Поляком, Москальом. А чом то так? Зато бо ми не маме довольно мощней национальной свидомосци, [...]»¹⁷.

В іншій статті обговорено актуальне для русинів питання «Цо ми?»:

«Ту мушиме стануц на реални темель, а то є: же ми Русини у Югославії конар, и то досц окремни конар велького руско-українского народу, цо нашелює вельки и Богом благословени простори од Карпатох до Кавказа. З тим народом нас вяже крєв, цо найважнейше и вяже нас наш язык, гоч як вон помишани з цудзима словами. У тим напряду, на тим єдно реалним темелю мушиме ховац и твориц нашу народну свидомоц и цали наш народни живот. Бо то каждому ясно, же 20.000 бачванско-сримских Русиных не можеме створиц якушик нову, самостойну нацию»¹⁸.

Таким чином, РН свідчили, що в громаді була присутня українська національна свідомість, яку активісти бажали поширити на ширші громадські кола. Так, в одній зі статей пропонувалось краще вивчити своє історичне (українське) минуле: «Треба нам шицко тото упознац, да не думаєме, же лєм други народи маю богату культуру, а ми худобни а ніч не маме. Зоз тим познаваньом подзвигне ше и наша руска свидомоц»¹⁹. В іншій писалось про єдність українського народу та належність до них бачвансько-сремських русинів: «Гоч як пространа руска (українска) жем, гоч як числени руски народ – коло 40 милиони, а зато кажди, хто лєм попатри на Русиных, такой видзи, же вони шицки – єден руски народ, гоч єдни жию у Галиції, други коло Києва на Україні, треци у Бачкей и Сриме»²⁰. Під «руською» свідомістю та «руською землею», як свідчать цитати, мався на увазі український контекст. В ще одній статті пропонувалось позичати літературу видавництва «Просвіта» з Закарпаття та Галичини, чию корисність пояснено так:

«Од читаня тих кніжкох ма наш человек двояки хасен. Перше там маме кніжки, цо описую историю руско-українского народа од найдавнейших часох, вецка кніжки цо описую шицки краї дзе бива наш вельки народ. [...]. Кед наш человек з Бачкей чи зос Сриму дозна ше,

яку ми маме славну историю, як наш народ бул могуци, мал вельку руску державу, славних князох Владимира Великого, цо покресцел руски народ Єрослава Мудрого, за котрого була руск киевска дуржава найвекша, кед ше дозна ше ми маме славних козацких гетьманох як Вогдан Хмельници, Иван Мазепа, котри ше славно борели за шлебоду руского народу, кед то шицко нашо людзе упознаю, теди ше не буду ганьбиц пред другими народами же ми немаме своєї историй своїх славних людзох»²¹.

Як зазначено, редактором газети та автором багатьох статей протягом кількох років був Михайло Фірак – священик з Галичини, який поширював серед русинів українську національну свідомість. Під його редакцією опубліковано багато статей про боротьбу галичан за свої права проти польських окупантів, про несправедливість яку терпіли українці на Закарпатті, про важке становище українців в УРСР тощо. Багато публікацій присвячено відомим українським постатям – І. Франку, С. Петлюрі, В. Гнатюку та іншим. Можна стверджувати, що для РН українська пропаганда була цілковито властивою протягом всього існування газети.

Звісно, РН не могли бути дзеркалом громади, коли б не відображали й інші погляди на таке важливе питання як національна ідентичність. Як свідчать інші публікації, окремі бачвансько-сремські русини сприймали свою громаду як відокремлену від будь-якого національного контексту спільноту. Вони вважали, що у своєму культурному розвитку слід сподіватись не на допомогу ззовні, а лише на власні зусилля та на оточуючі обставини²². Думки русинів про окрему державу вважались такими авторами зайвими: «Ми не можеме ані думац на свою посебну державу. Кед тото не можеме мац, але зато шицко друге можеме при добрих народних преднякох себе прибавиц»²³.

Існувала в бачвансько-сремській громаді й великоросійська, тобто москвофільська тенденція. В окремих статтях в РН висловлювалась необхідність вивчати російську мову, щоб наблизити громаду до «руского велького народу, котри жие у Карпатскей Русії, у Галиції и у Русії»; в таких статтях зауважено: «Українци и Руси ведно чишла 100 мильони. Ми Українци з Русами браца, як цо браца Словаки и Чехи»²⁴. З 1934 року в бачвансько-сремській громаді виходила газета «Заря» з панславістським, москвофільським, антиукраїнським та атниуніатським світоглядом, проти якої русинські прихильники України вели зі сторінок РН жваву полеміку.

В 1933 році на Великдень в світ вийшов перший номер газети

«Рідне слово» (далі – РС) – україномовної газети для українців Югославії, редактором якої також був М. Фірак. В першому номері РС він розповідає про мету публікації та про її загальні характеристики:

«Рідне слово» це часопис народний український й Христі[ан]нсько католицький. Буде воно будити в наших людях народну свідомість, буде учити любити рідну мову і все що наше, українське. А буде теж поучати й утверджувати нас в нашій прадіддівській греко-католицькій вірі, без котрої нема для нас життя»²⁵.

Орієнтованість газети була, як свідчить цитата, відверто католицька, але й патріотично-українська. Свідченням патріотизму був надрукований в РС гімн «Ще не вмерла Україна», а також висловлена надія, «що наш рідний край Україна, воскресне як слава, вільна і самостійна держава, така яка була за наших князів і козацьких гетьманів, а разом заявляємо що ми готові на всякі жертви для добра України, бо ми потомки славних українських козаків, котрі буйні свої голови клали в обороні України від Татар, Москалів і Поляків»²⁶.

Як і РН, РС подавало читачу різномірну та комплексну інформацію. Багато статей було присвячено релігійній тематиці (напр., «Свято Христа Царя», «Новочасне безвірство», «Правда про нашу «Прадіду віру» тощо), не бракувало матеріалів історичного («Українська революція», «Галичина самостійною державою» тощо), просвітницького («Сила друкованого слова», «Наша мова і наша назва», «Просвіти нам треба» тощо), політичного («Що таке капіталізм і буржуазія», «Чи можна бути правдивим комуністом?» тощо) та іншого змісту. Багато сторінок присвячено постатям українських вчених, істориків, письменників, політиків, священників. Інколи з'являлись публікації творів місцевих українських та русинських авторів.

Про популярність нової газети серед боснійсько-славонських українців свідчить така цитата:

«...люди хотіли би щось більше знати, вони відчувають голод за наукою, за просвітою. Тому доказ і те, що наше “Рідне Слово” знайшло несподівано багато передплатників і читачів і в найглухших закутках нашої Босни, що передплачують його й такі, котрі читати самі не вміють і просять других, щоби їм “Рідне Слово” перечитали»²⁷.

Не дивлячись на важкі часи загальної економічної кризи, українці намагались придбати для себе власний примірник, оскільки для

багатьох ця газета стала символом приналежності до української громади в Югославії. Отже, соціальна роль цього видання була не менш важливою ніж інформативна.

Багато сторінок РС присвячено українській культурі, історії, літературі, політичному життю українців в цілому світі. Зі сторінок газети боснійсько-славонська громада спостерігала події в Польщі, Чехословаччині, Румунії, СРСР. Викликає окреме зацікавлення стаття під назвою «Українська культура», а окремо її параграф «Народна словесність», де українську народну творчість порівняно з польською і московською. Як висновок, автор статті закликає українців оберегати рідну культуру від чужого впливу і стосовно цього питання зауважує:

«Подивіться на Українця з московською культурою. Який він чужий нам душою. Його цілий спосіб думання инакший як у нас і в інших європейських народів. Який він нездалий для праці на народній ниві. Вічно балакає про «партію», «соціалізм», «поневолений люд», а думає тільки про баламучене людей, про наживу й якби то за народна проші попанувати собі як слід. Дома нехарний як усякий москаль – українська господиня вигналаб із хати – родинного життя не шанує, от живе як худібка на пастівнику. Ось такі то культурно змосковщені Українці тепер занастали Україну»²⁸.

Цікаво, що в цій статті висловлювалась концепція належності «справжньої» української культури до європейського культурного контексту, тоді як в УРСР, вважалось, українська культура була зіпсованою впливом чужого народу у чужої політики.

РС також стало на захист принципів русинсько-української єдності. В одній зі статей стосовно бачвансько-сремських русинів зазначено: «Може й не всі наші читачі знають, що в Югославії крім нас Українців в Босні і Славонії жиє ще коло 25.000 наших братів в Бачці і Сримі, котрі себе називають Руснаки, і говорять говором дуже подібним до словацької мови, але зате вони наші брати Українці, лише звать себе Руснаками»²⁹.

Траплялось, що в РН та СР паралельно публікувались ті самі статті, перекладені з одної мови на другу та адаптовані до змісту газети – це, звичайно, пояснювалось єдиною редакцією обох газет. Так, у опублікованій в РН статті «Руснаци у Югославії»³⁰ описано й українців з Боснії – які є, пише автор, «дзечи тей истей рускей матери, синове єдного руского народу» (звісно, мався на увазі український народ). В статті йдеться про присутність в Югославії 40 тисяч русинів – 25-ти тисяч в Бачці й Сремі і 15-ти в Боснії і

Славонії. В РС в той самий період опубліковано статтю «Українці в Югославії»³¹, де так само описано 40-тисячну громаду українську громаду Югославії. Таким чином, в РН під етнонімом «русини», або «руснаки», описано боснійсько-славонських українців, тоді як в РС українцями названо русинів. Все ж, зауважено, що мова дуже різнить ці дві громади:

«Бо хоч всі ми члени одного народу, але Українці в Босни і Славонії походять з Галичини і говорять правильною книжною українською мовою, а бачванські Українці, або Русини населились до Бачки перед 180 літами з полудневої тоді (мадярської) сторони Карпат і мають свій окремиий говір, що дуже подібний до словацької мови»³².

Для порівняння, наведемо той самий текст в бачвансько-сремському варіанті:

«Ми Бачване и Сримчане походзиме зос наших руских крайох на Горніци – Подкарпатскей Руси, а нашо браца у Босни и Славонії походза з наших руских жемох у Галиції. Наша бешеда ше дакус розликуе една од другей, бо вони бешедую по литературней рускей бешеди, а ми зос нашим бачванским нариційом»³³.

Обидва варіанти є фактично перекладами одного, адаптованого під відповідний контекст тексту. Чітко просліджується паралель «український = руски / русинки / руснаки», що свідчить про повну тотожність сенсу та про лише етнонімічну відмінність. Цікаво, що в українському варіанті М. Фірак використав порівняння зі словацькою мовою, тоді як такого порівняння немає в русиномовній цитаті; напевно, в українському тексті це мало лише метафоричний сенс, а в русинському його не використано з причини можливого небажання робити порівняння зі словацьким контекстом (слід зауважити, що окремі словацькі вчені часто висловлювались про належність русинів до словацької нації, що викликало обурення в громаді русинів).

Як в РН публікувалась інформація про життя боснійсько-славонської громади, так і в РС багато публікацій присвячено бачвансько-сремським русинам. В окремих статтях РС, коли йшлося про успіхи русинів у галузі культури і просвіти, робились такі пропозиції: «Чи ж не могли би і ми в Босни і Славонії створити собі свої просьвітно-народні організації і разом з нашими братами в Бачці поступати вперед?»³⁴. Це ще раз свідчить про бажання спільної культурницької організації та діяльності.

В одній зі статей РС йшлося про «Бачванську Україну» та описувався русинський «твердий нарід»³⁵. З величезним ентузіазмом в цій українській газеті описано незламану століттями та чужинським

впливом русинську громаду:

«Малесенька Бачванська Україна – се неначе живий кусень, вирваної з нашої етнографічної особовості, вирваний перед двіста роками і кинений байдужо на поталу долі. Сей живий кусень нашого тіла і нашої крові не завмер, але силою своєї расової енергії жив, ріс і творив своє власне малесеньке, бо замкнене житте, продовжував на ґрунті своєї початкової, прадідної культури нову, свою власну, бачванську... Наша звязь з ними, наші культурні впливи і спільнота нашої традиції зірвалися точно перед 191 роками. А проте витримали! Витримали і перемогли, даючи тим блискучий, радісний доказ життєвої невмирущої сили нашого народу»³⁶.

Енергійність, з якою русини відстоювали свою національну ідентичність, часто ставились на сторінках РС у приклад українцям:

«Коби то ми Галичани були такі тверді! На жаль наші люди в Славонії так легко і без ніякого примусу залишають свою мову, що то дійсно ганьба. Бо не лише молоді, але й старі стидаються своєї рідної мови, калічать по чужому, забувають свої народні звичаї і стають якимись відлюдками «галіціянами» без чести і слави і без свого імени»³⁷.

Остання цитата свідчить про швидкий процес асиміляції українців, особливо у Славонії. Зі сторінок РС упорядники газети постійно закликали українців до заснування читалень та товариств, до передплати РС, до громадської єдності. В РС також описувався процес боротьби з відступництвом, яке було в певних межах поширеним в Боснії та Славонії. Як і у випадку РН, не можна сказати, що українська газета повністю відображала світогляд всіх представників громади, однак, можна сміливо стверджувати, що вона вбирала настрої більшості боснійсько-славонських українців, які були й сьогодні залишаються основою галицько-української діаспори в Югославії.

Коротке, але інтенсивне існування Карпатської України в 1939 році стало ще одним спільним моментом у житті двох громад і двох видань. В обох газетах карпатські події стали основною темою. Прийом біженців був світлою сторінкою у взаєминах між закарпатськими українцями та югославською громадою. Коли президент Карпатської України Августин Волошин прибув до Крижевської єпархії і з ним прибули декілька сот біженців, було оголошено, що всі села повинні організувати збори на допомогу прибулим³⁸. В РН та РС опубліковано списки тих русинів і українців, які з різних місцевостей Югославії дарували пожертви на їх фонд.

Видання обох газет припинилось з німецько-фашистською оку-

пацією Югославії в 1941 році. Українці в Боснії і Славонії потрапили під владу хорватів-усташів, а русини в Бачці і Сремі опинились під угорцями. Слідували важкі роки війни, після чого було засновано Соціалістичну Югославію, в який про життя русинів і українців розповідали вже інші видання.

На сьогодні обидві газети є першорядним за важливістю матеріалом до вивчення історії української діаспори в Югославії. Цінність цих видань полягає і в тому, що з їх сторінок можна дослідити взаємини між бачвансько-сремськими русинами та боснійсько-славонськими українцями в міжвоєнний період, а також окремо розглянути питання національної ідентичності русинської громади. Останнє питання є актуальним, оскільки обидві громади сьогодні існують на пост-югославських теренах та є визнаними Урядом України як діаспора, хоча відношення до свого українського походження з боку бачвансько-сремських русинів не є однозначним. Провідні кола русинської інтелігенції завжди вважали себе частиною української спільноти, однак, сьогодні в громаді є поширеною думка про автохтонність русинської культури. Таке ставлення є відносно новим і пояснюється демонізацією українського контексту з боку антиукраїнських русинських кіл Югославії після Другої світової війни. У процесі вирішення питання ідентичності русинів протягом існування Соціалістичної Югославії впливовими виявлялись не наукові досягнення русинських та інших дослідників, які завжди обґрунтовано пов'язували ідентичність громади з культурною спадщиною старої батьківщини, але позиції антиукраїнських політичних сил, якими в 1974 році було навіть наказано вилучити з русинської культури всі українські елементи (що означало знищити культуру бачвансько-сремських русинів) і припинити всі контакти з українським світом. Представники такого політизованого ставлення стверджували, що русини ніколи не сприймали українську культуру як свою. В цьому випадку, газети «Руски новини» та «Рідне слово» виступають важливими свідками наявності в міжвоєнний період в обох українських громадах свідомості карпатсько-українського походження русинів та існування зв'язків між бачвансько-сремською громадою та русько-українським світом.

Джерела та література:

¹ Кошич М.М. Підручний термінологічний словник сербо-хорватсько-русько-український / М.М. Кошич. – Новий Сад: «Руске слово», 1972. – С. 16-17.

² Русини! // Руски новини (далі – РН). – 4.12.1924. – С.1.

- ³ Там само.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Няради Д. Читательомъ «Руских новиных» даскельо слови / Д. Няради // РН. – 4.12.1924. – С. 1.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Русин-Керестурец. Дописи / Русин-Керестурец // РН. – 4.12.1924. – С. 4.
- ⁸ Зос наших валалох / Козарац (Босна) // РН. – 23.04.1925. – С. 4.
- ⁹ Зос наших валалох / Козарац (Босна) // РН. – 21.05.1925. – С. 3.
- ¹⁰ Зос наших валалох / Деветина // РН. – 9.03.1928. С. 3; Зос наших валалох / Козарац (Босна) // РН. – 18.01.1929. – С. 4.
- ¹¹ Преосв. владика Дионисий у Босни // РН. – 26.09.1930. – С. 3.
- ¹² Манифестациј украинско-рускеј едноци у Шиду // РН. – 1.02.1929. – С. 3-4.
- ¹³ Зос наших валалох / Деветина (Босна) // РН. – 11.06.1925. – С. 4.
- ¹⁴ Янков М.О. Требования організації Руских школярох / М.О. Янков // РН. – 22.07.1927. – С. 1; Б. Наш школски вопрос (II) / Б. // РН. – 25.11.1927. – С. 1.
- ¹⁵ М. Ч. Основни школи народних меншосцох / М.Ч. // РН. – 18.12.1925. – С. 1.
- ¹⁶ Біндас Ю. Напрям Р. Новиных / Ю. Біндас // РН. – 8.04.1927. – С. 1.
- ¹⁷ Важност и потреба народней свідомости // РН. – 4.06.1925. – С. 2.
- ¹⁸ Наша народна свідомост // РН. – 11.06.1925. – С. 1.
- ¹⁹ Фірак Мих. Наша народна свідомост / Михайло Фірак // РН. – 18.06.1925. – С. 1.
- ²⁰ Ф[ірак] М[ихайло]. Народ и народносц / Михайло Фірак // РН. – 11.12.1925. – С. 1.
- ²¹ Ф[ірак] М [ихайло]. Цо треба читац / Михайло Фірак // РН. – 2.04.1925. – С. 2.
- ²² Костелник О. История и людзе / О. Костелник // РН. – 5.03.1925. – С. 1.
- ²³ Там само.
- ²⁴ М. В. Розвивайме нашу народну свідомост / М.В. // РН. – 24.12.1925. – С. 1.
- ²⁵ До читачів «Рідного слова» // Рідне слово (далі – РС). – Великдень, 1933. – С. 7.
- ²⁶ Український національний гимн // РС. – Липень, 1933. – С. 2.
- ²⁷ Закладаймо читальні // РС. – Вересень, 1933. – С. 1.
- ²⁸ Українська культура. Народна словесність // РС. – Листопад, 1934. – С. 4.
- ²⁹ Загальні збори товариства «Просьвіти» бачвансько-сримських Ру-

синів // РС. – №8. – 1933. – С. 5-6.

³⁰ М-к. Руснаци у Югославії / М-к // РН. – 08.10.1937. – С. 1.

³¹ Українці в Югославії // РС. – 10.10.1937. – С. 1.

³² Там само.

³³ М-к. Руснаци у Югославії / М-к // РН. – 08.10.1937. – С. 1.

³⁴ Наші дописи / Руски Керестур // РС. – 10.09.1937. – С.4.

³⁵ Твердий нарід // РС. – 25.12.1937. – С. 1.

³⁶ Там само.

³⁷ Бачвансько-Сримські Русини // РС. – Червень, 1935. – С. 1.

³⁸ Геройська боротьба за свободу Карп. України / Героїчна боротьба з мадярами // РС. – 25.03.1939. – С. 1-2.

Лариса Антощук
Острого

СТРУКТУРА ЖУРНАЛУ «THE UKRAINIAN QUARTERLY» (1957 – 1991 РР.)

У даній статті розглядається одне із періодичних видань української діаспори в США – «*The Ukrainian Quarterly*» (видається Українським Конгресовим Комітетом Америки). Журнал був заснований у 1944 році як видання, що представляє Україну та українську спільноту перед англомовним світом. У статті подано аналіз структурних змін часопису протягом 1957 – 1991 рр.

Ключові слова: Український Конгресовий Комітет Америки, періодичне видання діаспори, трансформація журналу.

This article reviews one of the periodicals published by the Ukrainian community in the USA – The Ukrainian Quarterly (published by the Ukrainian Congress Committee of America). The journal was established in 1944 as a representative periodical of Ukraine and Ukrainian community behind the English-speaking world. The article describes structural changes of The Ukrainian Quarterly during 1957 – 1991.

Key words: *The Ukrainian Congress Committee of America, periodical published by Diaspora, journal's transformation.*

Періодичні видання української діаспори в США на своїх сторінках закарбували унікальну інформацію про події та факти, до вивчення яких все частіше звертаються сучасні історики. Дослідження, що ґрунтуються на періодиці північноамериканської держави, присвячені цілому ряду наступних питань: історії української діаспори, вивченню розвитку наукової думки колег зарубіжжя, введенню в науковий обіг нових джерел та ін. Саме тому сьогодні відбувається поступове залучення нового кола журналів та газет, які всебічно репрезентують особливості наукового та соціального розвитку зарубіжного українства.

Періодика представників діаспори становить одне із головних джерел інформації про особливості історичного розвитку українців закордоном. Унікальність даного виду інформації дозволяє використовувати публікації в періодиці у якості джерел первинного (primary) та вторинного (secondary) характеру для наукових досліджень у різних галузях, і зокрема, історичної науки (слід зазначити, що вказаний поділ джерел використовується західними істориками).

Водночас використання такого багатоаспектного джерела як періодика вимагає врахування декількох важливих факторів, які впливають на підбір матеріалів для публікації в газетах чи журналах (і відповідно, на об'єктивність висвітлення поточних політичних подій, історичних подій чи іншої інформації). До таких факторів слід віднести: а) статус, ідеологічні засади діяльності видавця/засновника видання; б) мету заснування досліджуваного журналу/газети; в) джерела фінансування видання; г) ареал поширення та цільову аудиторію читачів; д) склад редакторів та авторського колективу; е) ступінь об'єктивності при висвітленні поточних політичних/соціальних подій, пов'язаних із життям окремої етнічної спільноти у порівнянні зі схожими (якщо наявні) засобами масової інформації. Даний перелік не є вичерпним, проте може стати важливим інструментом для вчених, що займаються дослідженням періодики США, (що видавалася представниками української діаспори), або реконструкції історичних подій у середовищі української діаспори зарубіжжя на основі аналізу газет чи журналів.

Серед присвячених діаспорі досліджень сьогодні все частіше зустрічаються праці з історії періодики, яка видавалася представниками української діаспори в Північній Америці. До таких наукових напрацювань варто віднести роботи Л. Винара¹, В. Гарасима², О. Гриценко³, В. Губарця⁴, Л. Завойської⁵, Я. Сеника⁶, І. Сковронської⁷ та інших. Варто відмітити, що цілий ряд досліджень присвячені історії розвитку або окремим аспектам наступних видань діаспори: «Український історик» (А. Атаманенко⁸, Л. Винар⁹, Я. Калакура¹⁰, Л. Сакада¹¹ та ін.), «The Ukrainian Weekly» (І. Держко¹²), «Свобода» та «Америка» (Я. Сеник, В. Гарасим), «Аляска Геральд» (В. Гарасим), «Український Голос» (О. Дзвінчук¹³) та ін. Водночас тема преси української діаспори вимагає подальших ґрунтовних досліджень та одночасного залучення ширшого кола джерел (наприклад, не достатньо ще досліджених періодичних видань, що видавалися українською, англійською мовами чи двомовних в Північній Америці).

Дана стаття присвячена одному із важливих джерел для дослідження розвитку історичної думки і водночас недостатньо вивченому виданню – періодичному органу Українського Конгресового Комітету Америки (далі – УККА) – журналу «The Ukrainian Quarterly» («Український Квартальник»).

На сьогодні комплексне та ґрунтовне дослідження журналу «The Ukrainian Quarterly» відсутнє, що свідчить про необхідність праці в даному напрямку. Невелика кількість статей про видання належить

в основному редакторам або активним дописувачам самого журналу, який можна охарактеризувати як політичне видання. Такі праці, як правило, були приурочені до річниці виходу «The Ukrainian Quarterly» та друкувалися безпосередньо на сторінках цього журналу. Їх авторами були І. Головінський¹⁴, Л. Добрянський¹⁵, В. Душник¹⁶, В. Стойко¹⁷, М. Чубатий¹⁸. Варто згадати і про коротку рецензію на видання авторства Анни Винар в журналі «Етнічний Форум» («Ethnic Forum»)¹⁹. Окремо слід відзначити праці про статті О. Оглоблина²⁰ та І. Огієнка²¹ на сторінках досліджуваного журналу, які теж надають інформацію про змістовне наповнення «The Ukrainian Quarterly».

Актуальність даної теми зумовлена також необхідністю долучити до наукового обігу таке кумулятивне джерело, як видання «The Ukrainian Quarterly». Матеріали, які представлені в журналі, завдяки своїй різноманітності (широке коло авторів із різних країн, тематика, ін.) заслуговують на увагу дослідників у галузі українознавства, всесвітньої історії, історії України, періодики.

При написанні даної статті використано документи із архіву Інституту дослідження української діаспори Національного університету «Острозька академія» (фонд УККА) та архіву Українського Діоцезіального Музею і Бібліотеки (Стемфорд, США: фонд М. Чубатого), а також документів із особистого архіву автора статті (інтерв'ю із колишнім редактором видання Т. Гунчаком, зібрані документи, що стосуються видання).

Вивчення журналу проводиться на основі повного комплекту видання, номери якого зберігаються в Інституті дослідження української діаспори Національного університету «Острозька академія» (м. Острог), у фондах відділу україніки Національної бібліотеки ім. Вернадського (м. Київ) та бібліотеки ім. О. Ольжича (м. Київ), приватній колекції автора статті.

Метою даної статті є висвітлити розвиток структури видання в період 1957 – 1991 рр. Обраній меті підпорядковано наступні завдання: 1) прослідкувати історію розвитку видання у період 1957 – 1991 рр.; 2) проаналізувати особливості структури та її змін протягом зазначеного періоду; 3) прослідкувати взаємозв'язок зміни структури видання із призначенням нового редактора; 4) охарактеризувати причини трансформації структури журналу (збільшення кількості постійних рубрик та появи тимчасових) в 70-х рр. ХХ ст.

Досліджуваний журнал не є фаховим історичним виданням, проте на його сторінках із перших номерів провідні позиції займали

публікації на історичну тематику.

Від початку заснування журналу «The Ukrainian Quarterly», в ньому публікували свої напрацювання науковці та спеціалісти з різних галузей, які стали біженцями з батьківщини в період встановлення та зміцнення радянського режиму. На сторінках видання знайшли місце статті на історичну, економічну та політичну тематику. Водночас в журналі містяться дослідження зі сфери соціології, літератури та культури. Детальніший аналіз змісту видання за період, що розглядається, буде подано нижче.

Для характеристики видання слід коротко звернутися до історії його появи і умов, за яких це відбулося. Перший номер журналу вийшов у 1944 році в м. Нью-Йорк. Його видавцем став УККА. Із моменту свого заснування у 1940 р. УККА став головним центром українських організацій у США і вже більше шести десятиліть відстоює інтереси американців українського походження, емігрантів із України. Як благодійна, просвітницька та філантропічна організація, УККА має великий досвід активної праці над вирішенням питань, що цікавлять українсько-американську громаду особливо у сфері відносин між США та Україною.

До роботи у новоствореному журналі «The Ukrainian Quarterly» на початках його становлення долучилися науковці, які емігрували до США та Канади в період між двома світовими війнами, після закінчення Другої світової війни та в останнє десятиліття ХХ ст. Характерною особливістю повоєнної еміграції був «досить високий відсоток в її рядах інтелігенції, людей з вищою і спеціальною освітою, а також різнопланове представництво всіх соціальних верств тогочасного українського суспільства»²². Як відомо, в цей період стрижнем діяльності більшості громадських та наукових організацій, заснованих представниками даної хвилі еміграції був «рішучий протест проти насильства з боку радянського режиму»²³. Такий протест, а також бажання оборонити інтереси українських емігрантів в США лягли в основу відновлення діяльності УККА в 1944, про що згадує в своїй автобіографії історик церкви і права Микола Чубатий²⁴. Саме останній став ініціатором заснування періодичного органу УККА – журналу «The Ukrainian Quarterly». М. Чубатий стверджував, що «заснування англомовного журналу про Україну в ЗДА вважав я за найспішнішу зброю, щоби випростувати американську публичну опінію на справу українського народу»²⁵. М. Чубатий став першим редактором видання і перебував на цій посаді до 1957 року. Можливість друкуватися на сторінках журналу була відкрита не

лише для українських еміграційних вчених, а й для представників наукових кіл інших країн – дописувачами стали науковці із Західної Європи, Південної Америки та Азії.

«The Ukrainian Quarterly» був «призначений для вищої верстви англосаксонського світу – політичного, журналістичного та наукового, себто тих кіл, що мали вирішальний вплив на міжнародну політику»²⁶. Саме тому було вирішено видавати журнал англійською мовою. Перші кроки на посаді редактора стали для М. Чубатого справжнім викликом через брак знань англійської літературної мови. Довелося залучати до роботи перекладачів та паралельно шукати помічників – членів авторського колективу, що добре володіли б англійською мовою. Пізніше редагуванням та підготовкою статей англійською мовою до друку на сторінках «The Ukrainian Quarterly» почали займатися Лев Добрянський (професор економіки, довголітній президент УККА, в досліджуваному журналі був призначений на посаду відповідального редактора – Associate Editor) та Кларенс Меннінг (в той час професор Колумбійського університету, факультету слов'янських та східноєвропейських мов та автор матеріалів до видання).

На фоні інших видань УККА, журнал «The Ukrainian Quarterly» вже в перші свої роки відрізнявся глибиною наукових підходів, більшим ареалом поширення та кількістю передплатників, що походили із різних країн. Основною причиною такого позиціонування слід назвати працю головних редакторів «The Ukrainian Quarterly», які, починаючи із 1944 року, і до сьогодні продовжують роботу над наповненням журналу якісними фаховими дослідженнями, поширенням видання серед представників наукової та політичної еліти.

Проголошена УККА в середині 40-их рр. XX ст. мета діяльності (оборона права українського народу на самостійність та захист релігійних свобод і культури) чудово поєдналася із завданнями, які поставив перед виданням його перший редактор Микола Чубатий. В статті «Історія «The Ukrainian Quarterly» («The Story of «The Ukrainian Quarterly») М. Чубатий наголошує на важливості захисту демократії та протистояння антидемократичним випадкам «Червоної Росії»²⁷. Перший номер «The Ukrainian Quarterly» був підготовлений та представлений перед другим Конгресом американських українців, що проходив у 1944 році, М. Чубатим особисто.

На основі завдань та цілей, що реалізовувалися колективом авторів «The Ukrainian Quarterly», пропонується виокремити в існуючій журналу два великих періоди, хронологічно поділених наступним

чином:

Перший – 1944 – 1991 рр. – (від року виходу першого номеру журналу до дати проголошення незалежності України). В цей час «The Ukrainian Quarterly» має підзаголовок «Журнал східноєвропейських та азіатських відносин» («A Journal of East European and Asian Affairs»);

Другий – 1991 рік – сучасний період – (від моменту проголошення незалежності України і до сьогодні). Із 1991 року підзаголовок видання звучить як «Журнал українських та міжнародних відносин» («A Journal of Ukrainian and International Affairs»).

Дана періодизація ґрунтується на зміні політичного становища України у 1991 році та проголошення нею незалежності. Закономірно, що після цих подій змінилися і завдання, поставлені перед виданням. Якщо до 1991 року головними завданнями журналу було поширити інформації про реальне становище українського народу у складі Радянського Союзу, а також висловити прагнення українського народу до самостійності, то вже із цього часу видання орієнтується на висвітлення подій в Україні та на світовій арені (де Україна стала повноправним суб'єктом міжнародного права).

Для ілюстрації першопочаткових завдань видання варто процитувати слова В. Душника (професора, спеціаліста у сфері східноєвропейських зв'язків та державного управління, довголітнього редактора досліджуваного журналу), який стверджує, що «метою періодичного видання є публікація правди про Україну, історії боротьби українського народу за свободу та здобуття незалежності, суверенності... УККА вирішив видавати журнал політичного характеру, який виконає завдання поширення знань про Україну по всьому світі»²⁸. Про те що даний задум був реалізований у повній мірі в перший період виходу видання говорить Михайло Ждан (відомий історик та член-засновник Українського Історичного Товариства)²⁹. Проте, як вже згадувалося вище, завдання і мета існування журналу змінилися після здобуття Україною незалежності.

Після 1991 історія «The Ukrainian Quarterly» пов'язана із його перетворенням у спільне видання представників діаспорних наукових кіл та науковців із України. Зміна авторського колективу, поява можливості для обміну досвідом та інформацією (зокрема, про поточні політичні події) суттєво вплинули на зміст видання. Як видно, перший період є хронологічно довгим (47 років), тому доцільним є його розподіл на підперіоди. Пропонується наступний поділ:

а) 1944 – 1957 рр. – час становлення видання та

б) 1957-1991 – час розвитку «The Ukrainian Quarterly».

Перший підперіод хронологічно збігається із часом перебування на посаді редактора «The Ukrainian Quarterly» Миколи Чубатого. Перший редактор доклав значних зусиль для того, аби журнал набув статусу видання, до думки якого прислуховуються політики, науковці, журналісти. Формування редакторського портфелю, залучення широкого кола науковців, листування із дописувачами, систематизація та відбір матеріалів, редагування статей – всі ці обов'язки виконувалися першим редактором та його помічниками.

Другий підперіод характерний постійним вдосконаленням змісту видання та більшою увагою авторського колективу до подій в Радянському Союзі, пов'язаних із політичним переслідуванням українських вчених, церкви, порушення прав людини і т.п. Під час другого підперіоду «The Ukrainian Quarterly» редагуванням журналу займалися Володимир Душник, Микола Богатюк та Микола Чирівський. Коротка характеристика розвитку видання за їх редагування виглядає наступним чином:

Володимир Душник (редагує протягом 1957 – 1984 рр.) продовжує розширювати наукові зв'язки і збільшувати кількість дописувачів видання. В даний період відбувається активне залучення української громади зарубіжжя до фінансування «The Ukrainian Quarterly». Видання розпочинає публікувати документи в окремій рубриці і на постійній основі. Розсилка журналу відбувається у більше, ніж 60 країн світу. Матеріали журналу цитуються політиками та науковцями США та інших країн. Редактор пропагує передплату, даючи інтерв'ю у засобах масової інформації щодо важливості і науковості журналу. Змінюється структура «The Ukrainian Quarterly» (збільшується кількість постійних рубрик, покращується змістовне наповнення існуючих у попередній підперіод).

Микола Богатюк (редагує протягом 1984 – 1986 рр.) – в даний період журнал зазнає незначних змін (вводиться декілька тимчасових рубрик). Існуючі рубрики стають більш інформативно наповненими. На сторінках видання з'являються нові імена. Особлива увага редактора націлена на висвітлення подій із життя української діаспори в США. Зменшується кількість вступних статей від імені редактора у річному томі.

Микола Чирівський (редагує протягом 1987 – 1994 рр.) – редактор відбирає матеріали, пов'язані із періодом перебудови в Радянському Союзі, тобто максимально концентрується на політичних та економічних подіях того часу. Редакторство М. Чирівського при-

падає на період проголошення незалежності України. Відповідно в даний період змінюється підзаголовок видання. До роботи залучаються вчені із України. Серед матеріалів видання домінують літературні, культурологічні, історичні дослідження.

Вважаємо доцільним також наголосити на тому, що перші два редактори, які керували політикою видання на етапі його становлення та розвитку, редагували журнал декілька десятиліть. Для порівняння варто подати інформацію про періоди роботи у виданні інших редакторів за весь час існування «The Ukrainian Quarterly»:

- а) Редакторство Миколи Чубатого (1944 – 1957 рр.) – 13 років;
- б) Редакторство Володимира Душника (1957 – 1984 рр.) – 27 років;
- в) Редакторство Миколи Богатюка (1984 – 1986 рр.) – 2 роки;
- г) Редакторство Миколи Чировського (1987 – 1994 рр.) – 7 років;
- д) Редакторство Володимира Стойка (1994 – 2004 рр.) – 10 років;
- е) Редакторство Тараса Гунчака (2004 – 2006 рр.) – 2 роки;
- є) Редакторство Леоніда Рудницького (2006 – до сьогодні (2009 р.)) – 3 роки.

Нескладні підрахунки свідчать, що М. Чубатий та В. Душник редагували видання в сукупності протягом сорока років (1944 – 1984 рр.). Цей факт пояснює причину того, що видання довгий час виходило без суттєвих змін в структурі чи політиці щодо відбору матеріалів. Встановлена першим і доопрацьована другим редакторами структура журналу стала для видання класичною і, з не значними змінами, збереглася до сьогодні. Більш детально про коригування у структурі та змісті видання буде сказано нижче.

В досліджуваний підперіод журнал виходив із такою ж періодичністю, як було заплановано першим редактором – шоквартально. Лише у 1970 (том XXVI), 1971 (том XXVII) та 1988 (том XLIV) номери 3 і 4 видання вийшли одним випуском (об'єднані). Подібне об'єднання номерів повторювалося лише після 1991 року.

Варто звернутися і до питання фінансування видання в період, коли В. Душника було призначено на посаду головного редактора. Врахування фактору фінансування дозволяє робити висновки не лише про потенціал видання (обсяги тиражу, територію поширення, складу редакційної колегії), а про об'єктивність та ідеологічне чи політичне забарвлення опублікованих матеріалів.

У 1962 році журналіст радіо «Свобода» задав питання щодо фінансування журналу головному редактору В. Душнику. Журналіст висловив думку, яка поширювалася в США прихильниками прав-

лячих кіл СРСР про те, що діяльність українських емігрантів повністю фінансується урядом США, і відповідно, видання, які видаються в діаспорі – є проурядовими з позицій США. В. Душник, зазначив, що «The Ukrainian Quarterly», «як і інші видання та діяльність УККА цілком фінансується за рахунок добровільних внесків та коштами передплатників»³⁰. Наголошуючи на об'єктивності і водночас на індивідуальній позиції щодо політичних інтриг періоду радянсько-американського протистояння, редактор журналу В. Душник стверджує, що «The Ukrainian Quarterly» «не отримує коштів від приватних чи державних організацій, і не отримував з самого початку заснування, як виразник незаангажованого українського мислення»³¹. Відомо, що від самого початку видання редколегія брала на себе відповідальність по безкоштовній передплаті журналу для наукових установ, органів влади і благодійників.

Підтвердження згаданих джерел фінансування журналу можна знайти і в листі-зверненні редакції «The Ukrainian Quarterly» до читачів, який був розісланий разом з четвертим номером журналу в 1974 році. Тут зазначено, що видання фінансується УККА «за рахунок добровільних внесків до Українського Національного фонду (Національного Датку)»³². Варто зазначити що Фонд був створений як фінансова база організації-засновника видання, коли зазначалося, що свої великі завдання УККА зможе виконати за умови наявності сильної фінансової бази³³. Проте, все-таки питання ідеологічних впливів на редколегію журналу залишається відкритим, зважаючи на характер відносин представників мельниківських та бандерівських напрямків гілок ОУН в середовищі УККА (слід зазначити, що дана тема потребує окремого дослідження).

Для детальнішого висвітлення питання фінансування та виходячи за хронологічні рамки даного дослідження, варто згадати лист-звернення за 2007 рік до читачів за авторства Лізи Шоній (Liza Shoniy)³⁴. У згаданому листі повідомлено, що даний том останній, який адресат отримає безкоштовно. Від імені редакторського колективу авторка листа стверджує, що витрати на пересилання поштою значно зросли і редколегія вже не зможе надавати безкоштовну підписку читачам. Відповідно, усім зацікавленим пропонується самостійно передплатити «The Ukrainian Quarterly».

Аналізуючи структуру видання в період 1957 – 1991 рр., варто зазначити наступне. Із 1944 року журнал мав декілька постійних рубрик: «Слово редактора» («Editorials»), «Статті» («Articles»), «Рецензії на книги» («Book reviews»), «Україніка в американ-

ський та зарубіжній періодиці» («Ucrainica in American and Foreign Periodicals»). Дані рубрики продовжували існувати і за наступників М. Чубатого в редакторському кріслі. Таку рубрикацію видання варто вважати класичною для «The Ukrainian Quarterly» протягом його існування. Далі буде подано інформацію про зміну такої рубрикації і причини нововведень.

У 80-их роках дещо трансформувалася одна із головних рубрик – «Слово редактора». Так, на першому підперіоді існування видання (1944 – 1957) вступне слово редактора було обов'язковою складовою кожного номеру «The Ukrainian Quarterly», тобто річний том нараховував чотири таких статті. Пізніше редактори готували 1-3 вступні статті (вкрай рідко зустрічаються всі чотири) від свого імені, і таким чином дещо змінили підхід до оформлення рубрики, задуманий першим редактором. До таких «скорочених» томів відносимо випуски журналу за 1985 – 1989 рр.

Із початку існування журналу в IV-VI томах (1948 – 1949 рр.) розміщувалася рубрика «Поточні українські хроніки» («Current Ukrainian Chronicle»), яка проте не була в подальшому оформлена М. Чубатим як постійна складова «The Ukrainian Quarterly». Слід зазначити, що апробацію даного розділу було зроблено ще в першому номері видання (том I), коли вийшла інформація під назвою «Українсько-американське життя» («Ukrainian-American Life»). В даній рубриці М. Чубатий розмістив матеріали про героїв Другої світової війни, співпрацю українців США та Канади, а також текст спільного комюніке УККА та Українського Канадського Комітету (Ukrainian Canadian Committee). Публікація останнього документу заклала підвалини, на основі яких пізніше було сформовано спеціальну рубрику.

До 1948 року виклад інформації хронологічних подій тимчасово зник зі сторінок журналу, а потім, як вже згадувалося, з'явилася нова рубрика «Поточні українські хроніки» («Current Ukrainian Chronicle»). Її було присвячено інформації та оголошенням, пов'язаним із життям української діаспори та новинам із Радянської України, тут же розміщені були і некрологи. Лише в досліджуваний підперіод, а саме із 1970 року (том XXVI) на сторінках видання закріплюється постійна рубрика під назвою «Хроніки поточний подій» («Chronicle of Current Events»).

Детальне вивчення згаданої рубрики свідчить про уважну підготовку редактора (на той час – В. Душника) до її введення на сторінках видання. Зокрема, «Хроніки» від початку появи поділи-

лися на три складових, відповідно до питань, що висвітлювалися: I. «Українське життя в Сполучених Штатах» («The Ukrainian Life in the United States»); II. «Українці в діаспорі» («Ukrainians in the Diaspora»); III. «В підневільній Україні» («In Captive Ukraine»). Така структура рубрики проіснувала протягом всього періоду редакторства В. Душника, тобто до 1984 року. Починаючи із 1985 року, рубрика втрачає підрозділи, але залишається із першопочатковою назвою – «Chronicle of Current Events».

Поодинокі та несистематизовані публікації документів англійською мовою чи в перекладі на англійську мову (переважно поточних листів, звернень, політичних маніфестів та законодавчих актів) у 1971 році оформлюють в окрему рубрику, відому як «Релевантні документи» («Pertinent Documents»). Рубрика відразу починає займати ледь не третину від обсягу кожного номеру річного тому «The Ukrainian Quarterly». Першопочатково в даній структурній одиниці видання з'являються публікації Меморандумів УККА (томи XXVII та XXIX) та відповіді урядових кіл США на них чи інші звернення УККА. Пізніше рубрика поповнюється зверненнями інших організацій, відкритими листами фізичних осіб та публікаціями законодавчих актів (виданих як в Україні, так і в США).

Із вищевказаного зрозуміло, що на початок 70-х років ХХ ст. журнал зазнав деяких структурних змін. Тому цей час можна назвати першим етапом змін. Вбачається, що пов'язані вони були із загальним процесом трансформації цілої системи засобів масової інформації. На думку О. Гриценко, 70-90-і рр. ХХ ст. в цілому характеризуються еволюцією преси Америки і Канади та розвитком альтернативних засобів масової комунікації. За словами вченої, одним із суперечливих наслідків таких процесів «можна вважати певне скорочення кількості україномовної періодики, її тиражів, передплатників і водночас поширення англомовних видань діаспори, розрахованих, зокрема, на громадян українського походження»³⁵. До таких англомовних видань відноситься і досліджуваний журнал «The Ukrainian Quarterly». Власне поява вищевказаних рубрик є переконливим свідченням того, що редактор видання та видавник поставили перед собою мету зацікавити якнайбільше коло читачів та зробити журнал конкурентноспроможним на фоні інших видань представників діаспори, що теж виходили англійською мовою.

Поряд із новими в досліджуваний період продовжували існувати і класичні для «The Ukrainian Quarterly» рубрики. Мова йде про розділ «Статті». Закономірно, що даній рубриці присвячується

найбільша увага редактора, як головному наповнювачу (за об'ємом) журналу. Найбільш активними дописувачами до 1984 рр. є сам редактор В. Душник, а також згадані вище Л. Добрянський та Кл. Меннінг. Матеріали інших авторів (в тому числі і представників українських наукових кіл) представлені поодинокими публікаціями.

Зі зміною редактора в 1984 році до публікації в журналі залучено ширше коло авторів, як українських вчених зарубіжжя, так і представників наукових кіл із інших країн. Варто вказати, що до початку редакторства М. Богатюка, журнал вмщував велику кількість рецензій під рубрикою «Рецензії на книги». Тематично рецензовані книги охоплюють цілий ряд галузей: від художньої літератури до фахових історичних видань. Із 1985 року редактор прискіпливіше ставиться до відбору рецензій, їх стає чисельно менше. Заслугою рецензентів у цей час слід назвати залучення до аналізу не лише україномовних чи англослов'янських праць, а й виданих французькою, німецькою, польською та іншими мовами наукових монографій, спогадів.

До 1991 року продовжує існувати і рубрика «Україніка в американській та зарубіжній періодиці», в якій подавалася інформація щодо згадок про українців та Україну в іноземній пресі. Фактично рубрика закріпилася і продовжує існувати і до сьогодні (у більш розширеному вигляді). Підбірка вказаної інформації з'являється на сторінках «The Ukrainian Quarterly» в кожному номері, тобто чотири рази на рік. Варто згадати і про зміну назви рубрики та, відповідно, її наповнення у наступні роки: 1988 р. (том XLV) – «Україніка в американській пресі» («Ucrainica in American Press»); 1990 р. (том XLVI) – «Україніка в американській (канадській) пресі» («Ucrainica in American (Canadian) Press»); 1991 р. (том XLVII) – «Україніка в американській та канадській (зарубіжній) пресі» («Ucrainica in American and Canadian (Foreign) Press»).

Назва даної рубрики змінювалася і в попередній підперіод існування журналу. До 1947 року вона називалася «Україніка в американській періодиці» («Ucrainica in American Periodicals») та «Україніка в американській та британській періодиці» («Ucrainica in American and British Periodicals»). Із першого номеру 1947 року перший редактор закріпив за рубрикою назву «Україніка в американській та зарубіжній періодиці» («Ucrainica in American and Foreign Periodicals»). Зазначені зміни були пов'язані із залученням періодичних видань інших країн для аналізу в рубриці. Зокрема, першопочатково досліджувалися американська преса, а пізніше – британська та канадська.

Другий етап змін у структурі видання, як про це було вже сказано, розпочався із приходом на посаду редактора М. Богатюка, тобто у 1984 р. Вже наступного року (том ХLI) журнал поповнився декількома новими рубриками: «Конференції» («Conferences»), «На вшанування» («In memoriam»). Щодо останньої рубрики, то варто зазначити, що некрологи на сторінках «The Ukrainian Quarterly» з'являлися і раніше – спочатку як складова частина хронік життя українців за кордоном, а у 1945 році (том II, № 2) під рубрикою «Некрологи» («Obituaries»).

Наступний редактор, М. Чировський, змінив нововведення попередника, залишивши лише рубрику «На вшанування» і журнал у 1987 році (том ХLIII) вийшов із класичною для нього структурою (із рубриками «Статті», «Рецензії на книги», «На вшанування», «Релевантні документи», «Слово редактора», «Хроніки поточних подій», «Україніка в американській та зарубіжній періодиці»). У 1987 році (том ХLIV) рубрика «На вшанування» зазнає змін у назві: перейменовано із «In memoriam» в «Ad memoriam».

Том ХLV за 1989 рік поповнюється рубрикою «Отримані публікації» («Publications received»), яка зникає у 1990 році, проте знову з'являється у 1991 році (том ХLVII). Водночас в 1990 році (том ХLVI) журнал доповнено рубрикою «Точка зору» («Viewpoint»), яка існувала і в 1991 році (том ХLVII).

Проаналізовані зміни в структурі та наповненні видання пов'язані із діяльністю головних редакторів журналу, яких протягом досліджуваного періоду було троє (В. Душник, М. Богатюк та М. Чировський). До сьогодні видання продовжує виходити і, відповідно до Звіту УККА за 2003 – 2008 рр. є «єдиним англomовним академічним журналом, який висвітлює політику та історію України та Східної Європи безперервно від 1944 року»³⁶.

Підсумовуючи другий підперіод існування видання, слід сказати, що структурно журнал змінився не суттєво. Задумані першим редактором рубрики продовжили існувати до 1991 року включно. До них було додано декілька нових рубрик, у тому числі і тимчасових. Структурні зміни були викликані необхідністю зацікавити виданням нових читачів та трансформувати журнал відповідно до вимог часу (в контексті загальної трансформації засобів масової інформації, зокрема, в 70 – 90-х рр. ХХ ст.).

З початку заснування журнал виконував важливу місію поширення знань в середовищі англomовного суспільства про український народ і його прагнення. В повоєнний період, а також в часи

загострення протистояння по американсько-радянському вектору, втілення таких задумів першого редактора було нелегким завданням. Водночас можна стверджувати, що редактори та дописувачі «The Ukrainian Quarterly» справилися із ним. На сторінках журналу публікувалися не лише авторські розвідки та спогади політичних в'язнів та емігрантів із Радянської України, а й документальні матеріали у вигляді звернень громадських організацій до політиків США та інших країн. Важливий пласт матеріалів у 1957 – 1991 рр. представлений науковим доробком вчених із Західної Європи, Азії та Південної Америки. Таким же широким був і ареал поширення видання, що давало змогу «The Ukrainian Quarterly» стати рупором північноамериканського українства.

Вже із проголошенням незалежності України, журнал «The Ukrainian Quarterly» перебирає на себе роль своєрідного орієнтиру в становленні та укріпленні української історичної науки, та історіографії зокрема (це зумовлено відкритістю видання для науковців з України). Не варто забувати, що видання не є фаховим і не може конкурувати із рядом спеціалізованих видань істориків, які виходять як за рубежем, так і в Україні (наприклад, «Український історик», «Український історичний журнал» та ін.). Водночас тема внеску проаналізованого видання у розвиток української історичної науки та українознавства вимагає окремого ґрунтовного дослідження.

Джерела та література:

¹ Wynar L. Ethnic Newspapers and Periodicals in the United States: Present Status and Problems of Bibliographic Control / L. Wynar // *Ethnic Forum: Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography*. – 1982, Volume 2, № 2. – P. 41; Wynar L. Past and Present Development of the Ukrainian Press in the United States / L. Wynar // *TUQ*, 1985. – Vol. XLI – P. 85-95.

² Гарасим В. Українська преса першої хвилі еміграції на теренах Північної Америки та її роль у національно-культурному житті нації / В. Гарасим // *Українська періодика: теорія і сучасність: допов. та повідомл. дев'ятої Всеукр. наук.-теорет. конфер., 28-29 жовт. 2005 р., Львів* / Ред. М.М. Романюка. – НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2005. – С. 92-96.

³ Гриценко О. Преса українців північноамериканського континенту як чинник збереження їхньої етнічної ідентичності (1990-ті роки): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. Гриценко. – К., 1997. – 22 с.

⁴ Губарець В. Українська етнічна преса у Північній Америці: історія і сучасність / В. Губарець. Режим доступу до ст.: <http://journlib.univ.kiev>.

ua/index.php?act=article&article=1451

⁵ Завойська Л. Видавнича діяльність української еміграції у Західній Європі та Канаді (20-ті – кінець 50-х рр. ХХ ст.) / Л. Завойська // Українська періодика: історія і сучасність: допов. та повідомл. дев'ятої Всеукр. наук.-теорет. конфер., 28-29 жовт. 2005 р., Львів / Ред. М.М. Романюка. – НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2005. – С. 162-165.

⁶ Сенік Я. До історіографії дослідження історії української іммігрантської преси США / Я. Сенік // Українська періодика: історія і сучасність: допов. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конфер., 24-26 жовт. 2003 р., Львів / Ред. М.М. Романюка. – НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2003. – С. 706-721; Сенік Я. Культурно-просвітницька діяльність перших редакторів української емігрантської преси в США / Я. Сенік // Українська періодика: історія і сучасність: допов. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конфер., 17-18 трав. 2002 р., Львів / Ред. М.М. Романюка. – НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2002. – С. 678-687.

⁷ Сковронська І. Матеріали до вивчення української еміграційної преси в англомовному середовищі (історіографічний аспект) / І. Сковронська // Українська періодика: історія і сучасність: допов. та повідомл. дев'ятої Всеукр. наук.-теорет. конфер., 28-29 жовт. 2005 р., Львів / Ред. М.М. Романюка. – НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2005. – С. 216-219.

⁸ Атаманенко А. Перше число журналу «Український історик» (1963) як джерело до вивчення української історичної науки на еміграції / А. Атаманенко // Наукові записки: Історичні науки. – Випуск 2. – Острог: В-во НУ «Острозька академія», 2002. – С. 241-247.

⁹ Винар Л. «Український Історик»: 40 років служіння науці, 1963 – 2003. Статті та матеріали [ред. Алла Атаманенко] / Л. Винар. – Нью-Йорк – Острог, 2003. – 422 с.

¹⁰ Калакура Я. «Український історик» в обороні національних традицій української історіографії / Я. Калакура // Український історик. – 2005. – Ч. 2-4 (166-168). – С. 90-107.

¹¹ Сакада Л. «Український історик» – журнал Українського Історичного Товариства / Л. Сакада // Український історик: покажчик змісту за рр. 1963 – 1997 / Заг. ред. Л. Винара. – 1999. – №1. – С. 11-23; Журнал «Український історик» в українській історіографії др. пол. ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Л. Сакада; Інститут укр. археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2002. – 21 с.; «Український історик»: генеза, тематика, постаті / Л. Сакада. – Нью-Йорк. – Київ: В-во ім. О. Теліги, 2003. – 328 с.

¹² Держдо І. «The Ukrainian Weekly» (1933 – 2003): до річниці ство-

рення / І. Держко // Українська періодика: історія і сучасність: допов. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конфер., 24-26 жовт. 2003 р., Львів / Ред. М.М. Романюка. – НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Львів, 2003. – С. 145-147.

¹³ Дзвінчук О. Часопис «Український Голос» – організатор громадського життя українців Канади (релігійно-церковний аспект) / О. Дзвінчук // Наукові записки. Історичні науки. – Острого: Вид-во НУ «Острозька академія», 2007. – Вип. 9. – С. 386-395.

¹⁴ Holowsky I. The «Ukrainian Quarterly's» Efforts to Confront America's Russo-centric Mentality / I. Holowsky // The Ukrainian Quarterly (далі – TUQ), 1994. – Vol. L – P. 364-367.

¹⁵ Dobriansky L. A Golden Jubilee for a Golden Literary Treasure / L. Dobriansky // TUQ, 1994. – Vol. L – P. 344-362; Dobriansky L. Ten Years of «The Ukrainian Quarterly» / L. Dobriansky // Chubaty N.D., editor, TUQ: Index to Volumes I (1944) – X (1954). – P. 11-21.

¹⁶ Dushnyck W. «The Ukrainian Quarterly»: A Continuing Quest for Freedom / W. Dushnyck // TUQ, 1974. – Vol. XXX. – P. 348-370; «The Ukrainian Quarterly» and Enslaved Ukraine (Interview with W. Dushnyck) // TUQ, 1962. – №3. – P. 261-264.

¹⁷ Stojko W. A Tradition of Commitment, A Vision for the Future: Fifty Years of «The Ukrainian Quarterly» / W. Stojko // TUQ, 1994. – Vol. L. – P. 341-343.

¹⁸ Editorial. Introducing «The Ukrainian Quarterly» // TUQ, 1944 – Vol. I. – P. 5-11; Chubaty N.D. The Story of «The Ukrainian Quarterly» / N.D. Chubaty // TUQ: Index to Volumes I (1944) – X (1954). [Ed. Chubaty N.D.]. – P. 3-10.

¹⁹ Wynar A. «The Ukrainian Quarterly»: A Journal of East European and Asian Affairs / A. Wynar // Ethnic Forum: Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography, 1983. – Vol. 3. – № 1-2. – P. 146.

²⁰ Стойко В. Статті проф. О. Оглоблина в «Українському Квартальнику» («The Ukrainian Quarterly») / В. Стойко // Український історик, 2006. – Ч. 1-3. – С. 169-173.

²¹ Антошук Л. Іван Огієнко на сторінках «The Ukrainian Quarterly» / Л. Антошук // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук : збірник доповідей між нар. наук.-практ. конф. 7-8 черв. 2007 р., Київ / М-во освіти і науки України, Національний Авіаційний університет [та ін.]. – К.: Національний Авіаційний університет, 2007. – С. 85-88.

²² Стрільчук Л. В. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Л.В. Стрільчук; Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 1999. – С. 10-11.

²³ Там само. – С. 11.

²⁴ Чубатий М. Коротка автобіографія // Архів Українського Діоцезіального Музею та Бібліотеки (Стемфорд, США). – Ф. М. Чубатого. – Спр. «Автобіографії». – Арк. 17 (Машинопис).

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – Арк. 18.

²⁷ Chubaty N.D. The Story of «The Ukrainian Quarterly» / N.D. Chubaty // TUQ: Index to Volumes I (1944) – X (1954). [Ed. Chubaty N.D.]. – P. 3-10.

²⁸ «The Ukrainian Quarterly» and Enslaved Ukraine (Interview with W. Dushnyck) // TUQ, 1962. – №3. – P. 262.

²⁹ Ждан М. Микола Чубатий (з нагоди 80-ліття) / М. Ждан. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1970. – 23 с.

³⁰ «The Ukrainian Quarterly» and Enslaved Ukraine (Interview with W. Dushnyck) // TUQ, 1962. – №3. – P. 262.

³¹ Там само.

³² Лист Українського Конгресового Комітету Америки, 1973 (Вкладиш до журналу) // Архів Інституту дослідження української діаспори Національного університету «Острозька академія». – Ф. «Український Конгресовий Комітет Америки». – Спр. «Вкладиші до журналу «The Ukrainian Quarterly». – Арк. 1.

³³ Український Народний Фонд – фінансова база УККА // Конгресові вісті. – 27 липня 1964. – №1. – С. 4-5.

³⁴ Liza Shonyi. A Letter (enclosed as a separate sheet to Vol. LXIII (2007), № 3-4) // Архів Інституту дослідження української діаспори Національного університету «Острозька академія». – Ф. «Український Конгресовий Комітет Америки». – Спр. «Вкладиші до журналу «The Ukrainian Quarterly». – Арк. 2.

³⁵ Гриценко О. Преса українців північноамериканського континенту як чинник збереження їхньої етнічної ідентичності (1990-ті роки).: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. Гриценко. – К., 1997. – С. 21.

³⁶ Звіт Українського Конгресового Комітету Америки (серпень 2003 – серпень 2008). – С. 12 / Режим доступу до звіту: http://www.ukrainianworldcongress.org/IX_Congress_SKU/Zvity/Centrali/UCCA.pdf

Наталя Марченко
Острог

КАНАДСЬКИЙ КВАРТАЛЬНИК “ЛОГОС”: СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ВИДАННЯ

В статті розглядається діяльність українського часопису “Логос” в Канаді впродовж другої половини ХХ століття, окреслюється структура видання та аналізується тематика його публікацій.

Ключові слова: *українська преса, кварталник “Логос”, публікації, українська еміграція, Українська Католицька Церква в Канаді.*

In the article the activity of Ukrainian periodical Logos in the Canada in the second half of the 20th century is discussed. The author highlights the structure of magazine and analyses the subjects of its articles.

Key words: *Ukrainian press, Logos quarterly, publications, Ukrainian emigration, Ukrainian catholic Church in Canada.*

Одним із найефективніших факторів становлення та розвитку української діаспори як етнокультурного феномену була і залишається етнічна преса. Українська преса Канади відображала генезу етнічних українських громад за океаном, боротьбу різних світоглядів у власному середовищі й в канадському суспільстві загалом, зберегла на своїх сторінках унікальні повідомлення про тогочасні події і факти. Українські часописи є важливим історичним джерелом, в якому висвітлюються усі аспекти суспільно-політичного, релігійного, культурного і просвітницького життя українських громад в Канаді. Адже періодика була своєрідним індикатором, який реагував на всі суспільно важливі події того часу. Українські періодичні видання не лише інформували, а й виховували читачів, сприяли утвердженню їхньої національної самосвідомості. Вони відігравали важливу роль у становленні церковних громад і національно-культурних осередків, були важливим чинником збереження етнічної, культурної і релігійної ідентичності та відмінності групи, забезпечували продовження існування етнічної громади. Для багатьох українців, які проживали відірвано від рідної землі, преса була чи не єдиною ланкою, що з'єднувала їх з українським світом.

До питань історії української преси в Північній Америці другої половини ХХ століття зверталось чимало дослідників, переважно зарубіжних. Перш за все, слід відзначити наукову працю Михайла Боровика¹, в якій комплексно аналізується преса української іммі-

грації в Канаді. Заслуговує на увагу і книга Юрія Тернопільського “Українська преса з перспективи 150-ліття”², яка містить статистичні дані про іммігрантську пресу різних років, а також абеткові списки української періодичної преси багатьох країн, включаючи Канаду і США, короткі нариси про редакторів та авторів іммігрантських видань, матеріали до бібліографічного покажчика публікацій про українську періодику. У післявоєнний період української преси торкаються бібліографічні збірники Олександра Фединського³. У радянській Україні українська закордонна періодика до 1990-х рр. практично не досліджувалася. Із проголошенням незалежної Української держави починають виходити у світ монографії, довідники та наукові публікації про українську діаспору, в яких можна знайти інформацію і про діаспорну пресу. З’являються дослідження, які стосуються окремих періодичних видань, які друкуються у “Записках” Львівської наукової бібліотеки (ЛНБ) ім. В. Стефаника та “Збірниках праць” Науково-дослідного центру періодики ЛНБ. У 2003 році вийшла монографія Людмили Сакади⁴, присвячена часопису “Український історик”, що є офіційним друкованим органом Українського історичного товариства, яке діє на від 1965 року. Але, на жаль, все ще поза увагою дослідників залишається значний масив періодичних видань діаспори, серед яких – український кварталник “Логос”, який видавав католицький орден отців редемптористів* в Канаді.

У даній статті ми маємо на меті розглянути структуру та зміст часопису “Логос” впродовж другої половини ХХ століття, дослідив-

---

* Редемптористами називають членів чернечого чину Найсвятішого Ізбавителя (ЧНІ). Сам термін “редемпторист” походить від латинського “redemptorist”, що означає Спаситель. Засновано орден у 1732 році в Неаполі учителем церкви св. Альфонсом Лігорі. Через 16 років редемптористи отримали визнання Апостольської Столиці: у 1749 році Папа Бенедикт XIV офіційно затвердив місійну спільноту Чин Найсвятішого Ізбавителя. Оскільки ЧНІ був тісно пов’язаний з єзуїтами і зобов’язував своїх членів вести активну пропаганду католицизму, то свою місіонерську діяльність редемптористи розгорнули спочатку на території низки країн Європи та Північної Америки, а згодом по всьому світу. На даний час є чотири обряди ЧНІ: латинський, візантійський (або східний), коптійський і сирійсько-малабарський. В Канаді перший дім редемптористів східного обряду богослужіння засновано в 1913 в Йорктоні заходами бельгійського священника Ахілла Деляре. Згодом центри діяльності редемптористів з’являються в Айтуні, Робліні, Торонто, Медовейлі, Вінніпезі. В США існують доми редемптористів у Ньюарку та Вашингтоні.

ши історію видання та проаналізувавши тематику його публікацій.

Квартальник “Логос” з’явився в 1950 році в м. Ватерфорд (неподалік Торонто), а з 1956 року виходить в канадському м. Йорктон, провінції Саскачеван. Видавала його Колегія Професорів Духовної Семінарії ордену отців редemptористів. Квартальник був розрахований на освічену та досить вимогливу аудиторію богословів та науковців. Про спрямування та завдання часопису сказано в статті “Від Редакції”, яка була розміщена в його першому номері: “Перед нашими читачами перше число богословського квартальника “Логос”. Це періодик призначений для українського католицького духовенства в Канаді, Америці й інших краях. Його завдання інформувати своїх читачів про актуальні питання з ділянки богословських наук та душпастирського життя. Різні отже сучасні проблеми з Догматики Моральної, Святого Письма, Історії Церкви, Літургії, Патрології, Аскези, Містики, Філософії, Християнської Археології, Католицької Акції і дотичних ділянок знайдуть на його сторінках своє місце й те висвітлення, що дають його нині компетентні дисципліни. Бажання його ініціаторів є допомогти, по змозі своїх сил, нашим Отцям духовним вдержати все живим, а то й побільшити, їхнє зацікавлення богословськими науками, щоб могли в цей спосіб все досконаліше реалізувати той ідеал, що його начеркнув Христос своїм апостолам, коли сказав: “Ви є світло світу”⁵.

Засновником і першим редактором журналу був перший митрополит Української Католицької Церкви в Канаді Максим Германюк. Пізніше квартальник редагували Володимир Маланчук, Михайло Гринчишин та Степан Шавель. Про високий науковий рівень часопису свідчить його авторський склад. Квартальник постійно друкував праці таких відомих науковців, літературознавців, журналістів та громадських діячів, як Микола Андрусак, Євген Вертипорох, Володимир Дорошенко, Олександр Домбровський, Григорій Лужницький, Ісидор Нагаєвський, Іринея Назарко, Олександр Оглоблин, Микола Чубатий та ін.

Загалом редакція передбачила структуру, якої намагалась дотримуватись впродовж всього періоду виходу часопису. Постійними були три рубрики видання: “Вибрані питання”, “Хроніка” та “Рецензії”. Перша з них вміщувала різного роду звернення, промови та енцикліки глави католицької церкви, а також публікації з проблем моралі та релігійної етики. Крім того в рубриці друкувались критичні зауваження авторів часопису на релігійні видання. В 1960 р. в ній з’явилися матеріали, присвячені історії української еміграції

в Канаді. Рубрика “Хроніка” подавала інформацію про найважливіші події в житті української діаспори Америки та Західної Європи, та про діяльність греко-католицької церкви. В третій рубриці публікувались рецензії на тогочасні релігійні та наукові видання. На останніх сторінках кварталник вміщував інформацію про книги, які можна було замовити в адміністрації видавництва “Голос Спасителя”. Кожний номер журналу доповнювався “Гомілетичним додатком”, в якому друкувались молитви, проповіді, літургія, уривки з Євангеліїв і т.п.

Оскільки “Логос” був богословським виданням, чільне місце на його сторінках займали матеріали теологічного характеру. Читачі часопису отримували широку різнобічну інформацію з питань світоглядних підвалин католицизму, його догматики, обрядовості, канонів. Починаючи з першого номеру журналу, впродовж десяти років виходу, “Логос” друкує працю архієпископа Й. Сліпого “Догматика Вселенської церкви”⁶, в якій подано основні католицькі догми. Зasadничі елементи та підвалини українського католицького світогляду та віри розглядає історик та культуролог Г. Лужницький в статті “Історичні основи українського католицизму”⁷. Okремо слід відзначити низку публікацій отця М. Щудла⁸, в яких він доводить необхідність збереження українського обряду богослужіння. Наскрізною в його статтях є ідея дотримання власних традицій та обрядів як основних складових етносу, що є запорукою збереження українського народу та його культури.

На сторінках кварталника друкувалося чимало матеріалів з історії. Зокрема, знаходимо низку публікацій, присвячених давній історії України та історії доби Київської Русі, авторами яких є такі відомі історики, як І. Нагаєвський⁹, М. Андрусяк¹⁰, І. Назарко¹¹. Левова частка історичних розвідок належить публікаціям з історії релігії та християнської церкви різних періодів її існування. Квартальник “Логос” опублікував ряд статей О. Купранця, присвячених діяльності православної церкви на теренах Польщі в першій половині ХХ століття¹². В статті О. Домбровського проведено порівняння світоглядних ідей релігійних монотеїстичних систем – мозаїзму та павлінізму¹³. Впродовж більше року “Логос” друкував працю О. Галецькі¹⁴, в якій автор висвітлює події часів Берестейської унії. Дослідженню діяльності Львівського, Галицького та Кам’янець-Подільського православного (а згодом уніатського) єпископства у Львові присвячена стаття М. Андрусяка¹⁵. Автори часопису звертали також увагу і на події з історії релігійного життя на теренах Канади¹⁶.

Не раз знаходили відгук на сторінках часопису проблеми, які турбували католицькі правлячі кола, зокрема такі, як об'єднання Східної та Західної християнських церков, стан церкви в сучасному світі та т. д.

На шпальтах “Логосу” чимало місця було відведено матеріалам культурологічного, літературознавчого та мистецького характеру. Наукові статті даної тематики не лише знайомили аудиторію з досвідом минулого України, а й ще раз підкреслювали думку про те, що саме релігія і художня творчість у тісному взаємозв'язку можуть служити морально-духовному відродженню нації та її консолідації. Журнал не оминув увагою і філософську проблематику. Це цілком зрозуміло, якщо брати до уваги той факт, що духовництво пильно стежило за всіма подіями в суспільно-громадському житті. Проте філософські публікації мали чітку смислову парадигму: філософсько-теоретичне осмислення проблем на сторінках квартильника відбувалося лише з християнських позицій.

Редакція “Логосу” знайомила своїх читачів з усіма найважливішими подіями суспільного та релігійного життя української діаспори. Переважна більшість публікацій, присвячених даній тематиці, розміщувалась на сторінках рубрики “Хроніка”. Сюди відносяться статті, які описували епохальні події в історії української греко-католицької церкви в Канаді та США. Публікації цієї тематики повідомляли про саму подію (створення нового екзархату, єпархії чи митрополії, призначення митрополита, єпископа тощо), подавали історичні дані про ту чи іншу церковно-адміністративну одиницю, інформували про її становище на той час та описували урочистості з нагоди даної події. Окрему групу складають матеріали, які містили інформацію про історію, діяльність та становище різних гілок християнської церкви та чернечих орденів католицької церкви в Північній Америці. Зокрема, знаходимо статті присвячені православній¹⁷ та католицькій¹⁸ церквам, ордену сестер служебниць¹⁹, ордену отців редemptористів²⁰, ордену сестер вєдєдєкєтєнок²¹.

Нєзєкє публїкєцїє в “Хронїцї” пєвїдємлєє про пєрвєдєннє конгрєсїєв екзархєтїєв, унїєнїєтїчнїєх конгрєсїєв, конгрєсїєв мєнєрєшнїєх чїнїєв, є тєкєж про тєкє нєпєрєсїчнїє дєє єєкєрдєннїєх укрєїнцїєв пєдїєє, єк конгрєсє укрєїнцїєв Кєнєдїє є євїтєвїєй конгрєс вїлнїєх укрєїнцїєв. Рєзпєвїдєєчїє про нїєх, рубрїкє пєдєє дєтєлннє єнформєцїє про єєхєдїє, єкїє вїдбувєлїєсь пїд єєс конгрєсїєв, про учєснїкїєв тє єїє дєпєвїдїє, про прїєєннєтїє рєзєлєцїєє. Конгрєсєє тєкєє єєпє є є мєтє єб'єднєтїє укрєїнцїєв, єєє пєржїєвєлїє пєзє мєжємє рїднєє єєкєє, єпрїєєлїє єбє-

реженню етнічної та культурної ідентичності української нації. Для забезпечення розвитку української культури Четвертий Конгрес Українців Канади доручив президії комітету українців Канади організувати, затверджену Третім Конгресом, Культурну Раду, “яка мала б своїм завданням у найближчі три роки зібрати й об’єднати всі наукові установи, культурно-творчі особи, щоб бути духовним резервуаром культурно-творчої та організаційної ініціативи й конкретної праці. Для розгорнення цієї праці створити при Комітеті Українців Канади Культурний Фонд, як матеріальну базу із 25 % усіх грошових сум, що поступають до Українського Громадського Фонду. Четвертий Конгрес Українців Канади доручає Культурній Раді поробити заходи в справі організації центральної українсько-канадської бібліотеки, музею, архіву. Розробити картотеку всіх бібліотек у Канаді як складових організацій Комітету Українців Канади, так і приватних. Заохочувати до поширення і заснування бібліотек на місцях...”²²

Редакція “Логосу” активно вболівала за функціонування та розвиток української католицької преси. На сторінках часопису регулярно з’являються повідомлення про загальні збори Асоціації Української Католицької Преси, серед членів управи якої було чимало авторів “Логосу”. Крім того в 1957 році журнал друкує заклик організаторів виставки української католицької преси, яка відбувалась з нагоди світового конгресу католицької преси в Відні, до видавництва українських християнських органів на еміграції надіслати в якості експонатів зразки своїх видань, а також стислу інформацію про них за поданим зразком. В зверненні зазначено, що “зібрані матеріали матимуть значення не тільки для плянованої виставки, але також будуть використані при редагуванні ЕУ2 [Енциклопедії українознавства]”²³.

Хвилювало авторів часопису і питання освіти українців Канади. Оскільки, “Логос” був богословським виданням, то, природно, що в ньому постійно друкувалися матеріали, в яких йшлося про духовні освітні заклади. В рубриці “Хроніка” знаходимо публікації, присвячені навчанню в Колегії св. Володимира в Робліні (провінція Манітоба), Академії в Анкастер (провінція Онтаріо), Малій семінарії в Кастель Гандольфо (неподалік Риму), Духовній семінарії у Вашингтоні, Григоріянському університету в Римі, а також відкриттю українських студій у Гарвардському університеті та ін.

Оскільки “Логос” орієнтувався на високоосвічене коло читачів, він не міг оминати події, які відбувалися в науковій сфері. В квар-

тальнику друкувалися повідомлення про наукові конференції канадського відділу Наукового товариства ім. Шевченка з зазначенням кількості учасників та тем найважливіших доповідей. Також у виданні можна знайти інформацію про дискусії на міжнародних конгресах істориків, на міжнародних філософських конгресах, про проблеми, які порушувались на студудійних днях Академічного товариства “Обнова”. В матеріалах, присвячених відкриттю Українського наукового інституту ім. В. Липинського (УНІЛ) в Торонто та його першій організаційній конференції, подано завдання, які повинні виконувати установи такого типу. “УНІЛ в Торонто вважається зеном Католицької Акції з наміром Апостольства світських людей серед і для громадян українського походження в Новому Світі і для того стремітиме передусім виробляти в нашій інтелектуальній еліті нового типа, українця західньої геміосфери: а) героїчного католика – ясного заступника своєї св. віри і отвертого оборонця українського обряду – це задля своєї душі і запевнення будучности своїх нащадків, б) усвідомленого громадянина в християнсько-суспільних справах – ентузіяста діяча – це для суспільности серед якої працює, та в) патріота-державника у відношенні до нашої старої батьківщини-України”²⁴. Як бачимо, в даній постанові робиться наголос на необхідності збереження канадійськими українцями етнічної та релігійної ідентичності, що повністю співпадає з засадничими ідеями, які провадила редакція “Логосу”.

Часопис докладно інформував про зустріч українських та німецьких психологів, організовану Психологічним інститутом Українського вільного університету, яка відбулася в Мюнхені в березні 1953 року. На зустрічі розглядалось, актуальне і нині, питання протистояння Сходу і Заходу, зокрема його психологічний аспект. В публікації, присвяченій цій зустрічі, сказано, що “важливо вже тепер зайнятися питаннями, які саме психічні питоменності Заходу і Сходу, що саме лучить народи й що їх розділяє, які народи можна причислити до Заходу, а які до Сходу, де біжить границя між Заходом і Сходом, тощо. Це все в майбутньому дозволить скріпити фронт народів психічно однорідних чи споріднених і розхитувати відпорність бльоку народів, насильно приневолених стояти спільно в одному ряді”²⁵. Не міг кварталник оминати таку вагому подію науково-релігійного життя, як відновлення Українського Богословського Наукового Товариства (УБНТ) в Римі. Слід зазначити, що керівником канадської секції товариства став редактор “Логосу” Володимир Маланчук²⁶.

Події культурно-мистецького плану теж знайшли своє відображення в рубриці „Хроніка” кварталника „Логос”. Повідомляючи про зустріч українських митців в Торонто в липні 1954 року, часопис подає інформацію про виставку українського мистецтва, концерт, публічну сесію науковців та видання „Книги Мистців і Діячів Української Культури”²⁷.

Впродовж другої половини ХХ століття „Логос” постійно публікував інформацію про різні католицькі організації та об’єднання, з’їзди та конгреси, які ними проводилися. Серед матеріалів „Логосу” можна знайти, присвячені діяльності Братства українських католиків (БУК), Ліги українських католицьких жінок (ЛУКЖ), Українського католицького юнацтва (УКЮ), Союзу українських університетських студентів Канади, Федерації товариств українських студентів католиків „Обнова”, Українського католицького комітету для скитальців та ін.

Видання „Логос” було багатим на публікації біографічного характеру, які можуть бути використані у дослідженні життя та діяльності тієї чи іншої особистості. Зокрема, в другій половині ХХ століття часопис друкував матеріали про діяльність Т. Амараля, С. Барана, К. Богачевського, Ю. Буцманюка, І. Бучка, І. Велигорського, П. Вергуна, М. Германюка, А. Глинки, П. Гойдича, П. Голинського, М. Гриника, В. Гаргіль, Ф. Годро, Й. Де Вохта, І. Зятика, А. Каткова, О. Кисілевську, П. Корнилка, К. Королівського, В. Кубійовича, В. Кушніра, А. Лівицького, О. Малиновського, Й. Маркевича, П. Миря, О. Моха, А. Нокса, Н. Полонську-Василенко, М. Скоропадську-де Монтрезор, Р. Смаль-Стоцького, К. Шептицького, В. Щербаківського та ін.

Особливо багато матеріалів в „Логосі” присвячено постаті митрополита Андрія Шептицького. З нагоди дев’яносторіччя від дня народження А. Шептицького „Логос” друкує окремий номер, що містить цілу низку статей, які торкаються різних сторін діяльності цієї непересічної особистості. Крім матеріалів згаданого випуску відзначимо статтю Б. Казимири, в якій вміщено документи архіву української католицької митрополії у Вінніпегу, зокрема сторінки з щоденника архієпископа Василя Ладики та його лист спомин про відвідини митрополитом Монтреалю (провінція Квебек) в жовтні 1910 року, в яких знайшла своє відображення оцінка А. Шептицьким тогочасної релігійної свідомості українців Канади²⁸.

Отже, як показує здійснений аналіз, видання „Логос” досягло високого наукового рівня, про що свідчить як редакційно-авторський

склад часопису, так і характер статей, що в ньому друкувалися. Часопис вмщував ґрунтовні, аналітичні матеріали як релігійно-теоретичного, так і історично-наукового змісту з посиланнями на джерела інформації, аналізом та цитуванням праць релігійних діячів та науковців. Видання не оминуло жодної вагомої події в релігійному, суспільно-культурному та науковому житті українських католицьких громад Канади та США. Оцінюючи в цілому інформативне значення кварталника, слід відзначити, що видрукувані на його сторінках статті безсумнівно представляють інтерес для дослідників, несучи в собі вагомий пізнавальний потенціал у дослідженні питань з історії суспільно-громадського та наукового життя української діаспори.

Джерела та література:

¹ Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді / М. Боровик. – Мюнхен, 1977. – 344 с.

² Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття / Ю. Тернопільський. – Джерсі-Сіті: В-во М.П. Коця, 1974. – 176 с.

³ Фединський О. Бібліографічний показник української преси поза межами України: Р. 3/4 за 1968 – 1969 / Ю. Фединський. – Клівленд, Огайо, 1970; Р. 7/9 за 1972 – 1974. – Клівленд, Огайо, 1975.

⁴ Сакада Л. «Український історик»: генеза, тематика, постаті / Л. Сакада. – Нью-Йорк; Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 328 с.

⁵ Логос. – 1950. – Кн. 1. – С. 3.

⁶ Сліпий Й. Догматика Вселенської Церкви / Й. Сліпий // Логос. – 1950. – Кн. 1-4. – С. 5-12, 81-87, 161-168, 249-256; Його ж. Догматика Вселенської Церкви // Логос. – 1951. – Кн. 1-4. – С. 14-21, 88-95, 168-175, 241-247; Його ж. Догматика Вселенської Церкви // Логос. – 1953. – Кн. 1-4. – С. 4-14, 84-91, 164-168, 247-255; Його ж. Догматика Вселенської Церкви // Логос. – 1954. – Кн. 1-4. – С. 5-11, 84-93, 164-16, 249-256; Його ж. Догматика Вселенської Церкви // Логос. – 1955. – Кн. 3, 4. – С. 177-187, 257-264; Його ж. Догматика Вселенської Церкви // Логос. – 1956. – Кн. 1-4. – С. 4-6, 84-92, 162-168, 244-250; Його ж. Догматика Вселенської Церкви // Логос. – 1957. – Кн. 2-4. – С. 81-88, 161-169, 241-245; Його ж. Догматика Вселенської Церкви // Логос. – 1950. – Кн. 1, 2. – С. 5-9, 88-91.

⁷ Лужницький Г. Історичні основи українського католицизму / Г. Лужницький // Логос. – 1954. – Кн. 3. – С. 196-202.

⁸ Щудло М. Значення «Обряду» в канонічному праві / М. Щудло // Логос. – 1953. – Кн. 1-4. – С. 29-37, 106-110, 183-186, 262-269; Його ж. Значення «Обряду» в канонічному праві // Логос. – 1954. – Кн. 2, 3. – С. 94-104, 176-181; Його ж. До якого обряду мають повертати нез'єднані // Логос. – 1954. – Кн. 4. – С. 277-279; Його ж. Значення «Обряду» в

канонічним праві // Логос. – 1956. – Кн. 1. – С. 23-28; Його ж. Неслушні закиди проти східних обрядів // Логос. – 1956. – Кн. 2. – С. 120-126; Його ж. Загроза винародовлення в ЗДА і Канаді // Логос. – 1956. – Кн. 3. – С. 211-215; Його ж. Як зберігати і посилювати рідну традицію // Логос. – 1956. – Кн. 4. – С. 289-292; Його ж. Як зберігати і посилювати рідну традицію // Логос. – 1957. – Кн. 1, 2. – С. 42-47, 114-119.

⁹ Нагаєвський І. Київський Князь Дмитро-Ізяслав і Петрів Престол в Римі / І. Нагаєвський // Логос. – 1956. – Кн. 2-4. – С. 99-110, 177-180, 255-264; Його ж. Заходи Ізяслава в Генрікка IV і Папи Григора VII та відповідь на них // Логос. – 1957. – Кн. 1-4. – С. 18-25, 96-102, 200-203, 246-254; Його ж. Передісторичні часи в Україні // Логос. – 1959. – Кн. 1-4. – С. 14-29, 102-118, 206-212, 256-263; Його ж. Стародавня Україна в світлі історичних пам'яток // Логос. – 1960. – Кн. 1-4. – С. 44-51, 116-124, 194-197, 287-291.

¹⁰ Андрусяк М. Вибрані проблеми з історії княжої України / М. Андрусяк // Логос. – 1950. – Кн. 4. – С. 291-294; Його ж. До етимології назви «Україна» д-ра Ярослава Рудницького // Логос. – 1951. – Кн. 4. – С. 225-226; Його ж. Княжі знаки на Україні // Логос. – 1951. – Кн. 4. – С. 226-227; Його ж. Походження слова «Русь» // Логос. – 1953. – Кн. 1. – С. 59-60.

¹¹ Назарко І. Первочини Християнства на Русі-Україні / І. Назарко // Логос. – 1954. – Кн. 1. – С. 16-24; Його ж. Християнство на Русі до Володимира // Логос. – Кн. 2, 3. – С. 99-110, 169-176.

¹² Купранець О. Перші роки Православної Церкви в новій Польщі / О. Купранець // Логос. – 1953. – Кн. 1-4. – С. 38-46, 116-123, 192-202, 270-279; Його ж. Унійна праця Польщі посеред православних // Логос. – 1954. – Кн. 2-4. – С. 111-118, 187-195, 266-276; Його ж. Унійна праця Польщі посеред православних // Логос. – 1955. – Кн. 1. – С. 17-26; Його ж. Насильне навертання православного населення на римо-католицизм // Логос. – 1955. – Кн. 3, 4. – С. 196-207, 277-283; Його ж. Ревіндикація і нищення православних церков й церковного майна // Логос. – Кн. 1, 3. – С. 29-39, 187-194; Його ж. Національне питання в Православній Церкві // Логос. – 1957. – Кн. 2. – С. 103-107.

¹³ Домбровський О. Від мозаїзму до павлінізму / О. Домбровський // Логос. – 1960. – Кн. 2, 3. – С. 88-92, 167-172.

¹⁴ Галецькі О. Унія Берестейська в світлі сучасних грецьких документів / О. Галецькі // Логос. – 1960. – Кн. 1-4. – С. 15-25, 93-101, 173-182, 265-268.

¹⁵ Андрусяк М. Львівське, Галицьке й Кам'янець-Подільське православне (в 1539 – 1700 рр.) та уніатське (в 1700 – 1808 рр.) єпископство у Львові / М. Андрусяк // Логос. – 1959. – Кн. 3, 4. – С. 201-205, 256-263; Його ж. Львівське, Галицьке й Кам'янець-Подільське православне

(в 1539 – 1700 рр.) та уніатське (в 1700 – 1808 рр.) єпископство у Львові // Логос. – 1960. – Кн. 1. – С. 30 – 36.

¹⁶ Хом'як Р. Українська Греко-Православна Церква в Канаді // Логос. – 1950. – Кн. 3. – С. 146 – 149; Іжик С. Братство Українців Католиків Канади // Логос. – 1953. – Кн.3. – С. 208 – 211.

¹⁷ Українська Православна Церква в ЗДА // Логос. – 1952. – Кн. 3. – С. 142 – 143.

¹⁸ Церква Українців Католиків у 60-річчя поселення українського народу в Канаді // Логос. – 1951. – Кн. 4. – С. 296 – 298.

¹⁹ 50-річчя Сестер Служебниць в Канаді // Логос. – 1952. – Кн. 3. – С. 140 – 141.

²⁰ Йорктон – осередок українського життя в Саскачевані // Логос. – 1953. – Кн. 2. – С. 137 – 142.

²¹ Сестри Венедиктинтки Східнього Обряду // Логос. – 1954. – Кн. 4 – С. 144.

²² IV Конгрес Українців Канади // Логос. – 1953. – Кн. 3. – С. 222 – 223.

²³ Об'єднання Української Католицької Преси Український Християнський Рух // Логос. – 1957. – Кн. 2. – С. 150 – 151.

²⁴ Відкриття і посвячення Українського Наукового Інституту ім. В. Липинського в Торонто // Логос. – 1953. – Кн. 4. – С. 300 – 301.

²⁵ Зустріч українських і німецьких психологів // Логос. – 1953. – Кн. 3. – С. 226 – 227.

²⁶ Відновлено Українське Богословське Наукового Товариство // Логос. – 1960. – Кн. 3. – С.231 – 232.

²⁷ Зустріч Українських Мистців у Торонто // Логос. – 1953. – Кн. 3 – С. 226.

²⁸ Казимира Б. Становище канадських українців в оцінці митрополита Андрія Шептицького // Логос. – 1960. – Кн. 3. – С. 216 – 221.

**ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СХІДНОЇ
І ЗАХІДНОЇ ДІАСПОРИ**

У статті здійснено порівняльний аналіз особливостей українського шкільництва західної і східної діаспори на сучасному етапі, розкрито питання реалізації українського шкільництва за кордоном.

Ключові слова: *східна діаспора, західна діаспора, етнічна ідентичність, шкільництво, освіта.*

The focus of this article is in comparative analysis of the peculiarities of contemporary Ukrainian education in western and eastern diaspora and Ukrainian education abroad.

Key words: *eastern diaspora, western diaspora, ethnical identity, education.*

Освіта є одним із пріоритетів як поступу людства в цілому, так і кожної нації зокрема. Формуючи українську людину, актуалізуючи історичний досвід, саме освіта стає запорукою цілісності українського світу, еднаючи всіх українців і підтримуючи таким чином національні традиції. В такому аспекті безпосередня освітянська практика, її системність та спрямованість стають дотичними до розвитку національної стратегії України.

Основними завданнями сьогодення як громадської, так і державно-суспільної сторін є ширення українського, української національної ідеї у світі. Носіями цієї ідеї є світове українство – українці в Україні і закордонні українці (західна та східна діаспори). Цілком поділяємо точку зору Вдовенка С.М., який, досліджуючи роль закордонного українства в національному державотворчому процесі, зазначає, що серед множини факторів розбудови держави «одним із найважливіших є закордонне українство, яке в духовному відношенні єдине з українством, яке проживає в Україні, в кількісному – майже співставне з ним, представлене в більшості країн світу, має для цього достатньо ефективних засобів»¹. Будучи важливою інтегральною частиною українського народу, протягом десятиліть, особливо за часів панування радянського режиму в Україні, саме

діаспора поширювала знання про Україну в світі, розвивала різні аспекти культури та науки.

Українська діаспора, особливо західна, робить вагомий внесок у розвиток культури, науки, мистецтва – і українського народу, і народів тих країн, де вона проживає. Тому цілком зрозуміло, що важливою складовою державної політики України є встановлення та всебічний розвиток зв'язків з українською діаспорою, піклування про забезпечення її національно-культурних, освітніх, інформаційних потреб як бази збереження самотності українства.

Сьогодні українці проживають у 130 країнах світу. Серед них є такі, де представники України давно мають свої поселення, а є й такі, що приймають перших громадян, проте компактні громади мають у Північній та Південній Америці, у країнах Європи, в Австралії та Новій Зеландії, у країнах Близького і Далекого Сходу і в так званій східній діаспорі – республіках колишнього Радянського Союзу. Більш як у 60 державах нині діють українські національно-культурні громадські об'єднання. Світове українство є неоднорідним за своїм політичним, соціально-економічним становищем, культурно-освітнім розвитком, релігійним сповіданням, рівнем національної свідомості.

Поділ закордонних українців на західних і східних відбувається за політичною ознакою. Відмінність у становищі і проблемах українців у державах, що виникли на пострадянському просторі, та в українців, які проживають в інших країнах світу, дозволяє виокремити дві великі підгрупи української діаспори – східну і західну.

У зв'язку з тим, що умови перебування українців за межами етнічної батьківщини різні, виникає питання врахування специфіки відносин між Україною і державами проживання українців. Їх ступінь залежить від політики обох країн, зокрема, двосторонньої договірної бази.

На сьогодні більш досліджене і вивчене українство західної діаспори, яке має вагомі культурні та науково-освітні здобутки. Багато цікавих і важливих досліджень історії та теоретичних питань розвитку закордонного українства належить таким відомим дослідникам як В. Маркус, М. Марунчак, В. Маруняк, В. Євтух, В. Трощинський, М. Мушинка, С. Наріжний, К. Кейданський, Ю. Бачинський, О. Воловина та ін.

Менш вивченим є східне українство. Після розпаду СРСР і утворення на його колишній території нових суверенних держав виникає по суті нове соціальне явище – східна українська діаспора. Активне

дослідження та всебічне вивчення її життєдіяльності розпочинається на початку 90-х рр. минулого століття такими науковцями як В. Сергійчук, Ф. Заставний, І. Винниченко, В. Євтух, В. Троцинський, А. Попок, А. Шевченко, М. Траф'як, Б. Лановик. Появу зацікавленості до східної діаспори як з боку науковців, так і з боку української держави на початку 90-х рр. ХХ століття засвідчує і огляд української періодики. Проведений нами аналіз матеріалів українських газет «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Освіта» за період з 1991 і до 2006 рр. включно засвідчує кількісне зростання інформації про закордонне українство взагалі, і про східну українську діаспору, зокрема. Найбільше інформації припадає на перші два роки існування незалежної України – 1992 – 1993 рр.

Огляд статей дає нам можливість зробити певні висновки та означити найважливіші завдання, які необхідно було вирішувати східній українській діаспорі на початках свого становлення. Головна ж проблема східної діаспори на початку 90-х рр. минулого століття полягала, передовсім, у відродженні етнічної ідентичності. Саме в цей період найбільш інтенсивно створювалися та розвивалися організаційні структури українських громад, налагоджувалися контакти з історичною батьківщиною (Перша українська діаспора в Латвії // Голос України. – 1992. – 10 січня; Ми не в діаспорі // Голос України. – 1992. – 13 травня; Нашого цвіту по всьому світу // Урядовий кур'єр. – 1992. – 21 серпня; Ми всі твої діти, Україно // Урядовий кур'єр. – 1993. – 18 вересня; Наші на Чукотці // Голос України. – 1993. – 26 листопада; Хто вони, російські українці? // Голос України. – 1993. – 26 жовтня).

Без сумніву, що в подальшому пріоритету набуватиме розбудова диференційованої системи відносин української держави із західним і східним закордонним українством, які мають внутрішню специфіку й особливості та посилення сприяння східному українству з боку української держави і західного українства щодо національного відродження, реального забезпечення громадських прав, задоволення національно-культурних та освітніх потреб.

Необхідно також зазначити, що сьогодні західна українська діаспора практично не потребує створення додаткових механізмів міжнародно-правового захисту її інтересів (за винятком необхідності забезпечення прав новітніх економічних емігрантів – вихідців з України). Вона є достатньо зорганізована й, особливо, якщо йдеться про представників другої-третьої хвиль, національно свідомо.

Серед першочергових проблем сьогодення, які стоять перед за-

хідною діаспорою – збереження етнічної ідентичності. За даними Світового Конгресу Українців, лише 20% громадян українського походження на американському континенті, в Австралії та Західній Європі вільно володіють українською мовою².

Тенденція «старіння» переважної більшості організацій через похилий вік її членів, що намітилася на Заході, має наслідком послаблення зв'язків між старим і молодшим поколінням діаспори та пов'язане з цим зниження активності діаспорних організацій.

Попри невтішну в цілому статистику (результати переписів населення в багатьох країнах світу свідчать про зменшення в них української людності, за винятком США, Канади, Угорщини) маємо і певні позитивні явища, які стосуються, насамперед, західної української діаспори. Візьмемо, наприклад, США. За даними соціологічних досліджень професора Олега Воловини (США) за рахунок четвертої хвили (1989 – 2004 рр.) української еміграції зросла не лише чисельність американських українців майже на 200 тис. осіб, а й, що дуже важливо, зросло число україномовних українців у цій державі.

Якщо проблема західної української діаспори полягає у збереженні етнічної ідентичності, то східної діаспори – насамперед у відродженні такої ідентичності. Це пов'язано перш за все з відмінністю передумов та самого процесу формування східної діаспори – українців в пострадянських країнах.

Аналіз соціологічного опитування делегатів II Всесвітнього форуму українців (20-25 серпня 1997 р.) засвідчив необхідність комплексної всебічної допомоги східній діаспорі в її зусиллях налагодити організоване українське суспільно-громадське життя в країнах поселення – від створення додаткового механізму міжнародно-правового захисту її інтересів і до матеріально-фінансової допомоги³. Східна українська діаспора потребує від України значної державної підтримки в організації української освіти, наукового життя, засобів інформації, громадських організацій і тут вже дещо зроблено. Тим більше, що на пострадянському просторі практично завершилося формування національно-культурних осередків, які наполегливо вимагають істотної уваги з боку державних і громадських організацій української держави.

Серед значного кола проблем, які потребують першочергового розв'язання спільними зусиллями української держави та громадських організацій українців поза її межами – задоволення культурних, інформаційних, мовних та освітніх проблем закордонного українства.

Безперечно, ключем до майбутнього української спільноти у країнах поселення є активний культурний розвиток, адже людина твориться та самостворюється в культурі як певному знаково-символічному середовищі. Самоусвідомлення людини і нації відбувається «в традиції і культурі». Тому культура кожного етносу, окремої нації є важливим чинником «у боротьбі за існування». Національна культура є свого роду «свідомством життєздатності»..., що найголовніше, показником його зрілості. Не диво, що кожний нарід присвячує власним культурним питанням велику увагу, відповідно оцінюючи її вартість і значення в державному житті»⁴.

Міркуючи про майбутнє нації, етносу, культури, а отже – й проблеми націо- та етнозбереження в сучасному світі, необхідно наголосити на значенні національної культури в боротьбі проти асиміляції та збереженні українського культурного простору.

Маємо також враховувати й своєрідну специфіку буття української культури «як цілісності в двох іпостасях: безпосередньо в Україні та діаспорі». Йдеться одночасно як про взаємодію з усім, так би мовити, зовнішнім світом, так і про «забезпечення внутрішньої цілісності» як такої.

Найважливішими галузями культурного розвитку є освіта, культура, спілкування. Кожна етнічна група передає та відновлює свою культуру та вартості через освіту. Школа та інші освітні інституції виконують функцію своєрідного легітимізаційного чинника, вони є важливими засобами збереження етнокультурної самобутності, про що засвідчує досвід західної української діаспори. Звідси – чітке визначення суті, мети і засобів виховання молодого покоління в діаспорних громадах, які аж ніяк не зводяться тільки до завдань інтелектуального та фізичного виховання: «Для нас основними і важливими вартостями є вартості української національної культури. Головною основою є тут велика кількість цінних та різномірних культурних дібр, що їх придбав український народ упродовж довгих сторіч. Ці вартості є сталі, непроминаючі, а одночасно це першорядні чинники виховання характерів, тривка основа формування особовості; на цих дібрах формуються нові покоління для активної і творчої в них участі, з настановою збагачувати духовні вартості українського народу»⁵.

Отже, система національної освіти не лише дає знання рідної мови, історії та культури, але й забезпечує національне виховання. Школа не тільки вчить, але і виховує, значить плекає характер і національну свідомість.

Аналіз наявних джерел і наукової літератури дає підстави стверджувати, що саме рідна школа була тим осередком, довкола якого гуртувалася етнічна спільнота, який закладав надійний фундамент національної свідомості в силу виконання ряду специфічних завдань: по-перше, навчання дітей рідної мови; по-друге, виховання дітей в українському патріотичному дусі, в любові до українського народу, його культури, його звичаїв; по-третє, прищеплення дітям історико-державницького світогляду.

Проживання в кожній країні має свої особливості, що спричинило до існуючих розбіжностей, переважно світоглядних, між західною та східною українською діаспорами. А відтак – це вплинуло на умови навчання і виховання українців у країнах їхнього поселення.

Західна українська діаспора (Західна Європа, Америка та Австралія) зробила надзвичайно багато для збереження і розвитку української національної культури, а відтак – української національної школи. Протягом десятиліть українці в західному світі творили власну систему національної освіти. Першою ланкою освітньої системи українського зарубіжжя, як засвідчує досвід закордонних українців, є шкільництво, яке включає в себе дошкільні заклади, рідні елементарні школи, які дають початкову освіту, курси українознавства, позашкільні заклади (освітньо-виховні інститути, літні оселі, табори), що діють при громадських організаціях та церквах як приватні установи.

Візьмемо для прикладу США, де українська громада є досить чисельною і нараховує понад 893 тис. осіб (станом на березень 2005 р.)⁶. Вона має свої школи, вищі навчальні заклади, культурологічні та наукові установи. В США діють три типи українських шкіл: католицькі – їх понад 60 з 16 тис. учнів; суботні школи українознавства – їх близько 50 з 4 тис. учнів та 200 викладачів; недільні школи українознавства, де вивчаються релігійні предмети, українська мова, історія, культура. Крім того, українська католицька система освіти в цій країні має 6 вищих навчальних закладів і 2 коледжа⁷.

Усвідомлення загрози з боку асиміляційних процесів, необхідність узагальнення і поширення досвіду недільних шкіл українознавства і тих закладів освіти в США, більшість предметів у яких викладається українською мовою, потреба вчителів українознавства, покликали до життя Шкільну Раду при Українському Конгресовому Комітеті Америки (УККА).

Нині у системі Шкільної Ради УККА існує 36 шкіл з 2750 учнями та 400 учителями (за даними 2003/2004 навчального року)⁸.

Слід зазначити, що більшість шкіл українознавства в США працюють тепер за програмами від садочка до 11-го класу, а у п'яти школах діють 12-ти класові програми. Головними предметами навчання в цих школах є українська мова, література, культура, історія та географія України. Через українське шкільництво в діаспорі відроджуються традиції, культурні й духовні надбання українського народу. Українознавчі знання, отримані в українських школах стають важливим засобом самовизначення українців на поселеннях поза межами України. Так протягом 50-ти років українські школи в США закінчили понад 30 тис. осіб української молоді. Саме ця молодь і надалі зберігає українську мову і ніколи не зречеться своєї історії та культури.

Особливої уваги заслуговує життєдіяльність української громади в Канаді, яка нараховує понад 1 млн. осіб. Як етнонаціональний феномен вона існує вже понад сто років. І саме національна освіта, система двомовного навчання є запорукою існування української спільноти в Канаді й в майбутньому. На сьогодні в цій країні склалася система національної освіти всі ланки якої, починаючи з освіти шкільного рівня, університетської освіти та діяльності українознавчих науково-дослідних інституцій включно, сприяють вирішенню проблем науки та рідномовної освіти українських канадців.

Сучасна освітня діяльність української громади в Канаді спрямована на підготовку нових програм, підручників і посібників з усіх українознавчих дисциплін, вдосконалення фахового рівня вчителів українських освітніх закладів, запровадження в навчальний процес рідномовного шкільництва педагогічних інновацій, а також створення умов для співпраці між українською спільнотою і урядом Канади з одного боку та Міністерством освіти і освітніми інституціями України з іншого боку в освітній галузі.

З метою забезпечення українських шкіл з програмою двомовного навчання необхідною навчальною та методичною літературою створюються науково-методичні центри. Це, насамперед, Відділ мовних програм Міністерства Освіти Альберти та Методичний кабінет української мови (МКУМ), що був заснований у 1987 р. при Канадському Інституті Українських Студій. Найбільш вагомими доробками канадських науковців-україністів стали розробки в галузі методичного забезпечення викладання української мови як другої мови: зорово-слухова методика професора Яра Славутича та україномовна серія навчальних матеріалів для вчителів і учнів «Нова», яку розробив Методичний кабінет української мови КІУС-у під ке-

рівництвом Олени Білаш.

Цей навчально-методичний комплекс для двомовних шкіл, який допомагає дітям вивчати українську мову за принципом взаємодії, впроваджено в усіх українських двомовних державних школах провінцій Альберта, Манітоба, Онтаріо та Саскачеван. Станом на кінець 90-х рр. минулого століття програму «Нова» закінчили понад три тисячі учнів від першого до шостого класу⁹.

Питання збереження мови є нагальним і для Великобританії, оскільки розвиток і живання української мови у цій країні поступово занепадає.

Після 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст., які позначились деяким занепадом українського шкільництва і були викликані асиміляційними процесами і поступовим «англізуванням» молоді, спостерігається певне пожвавлення, пов'язане із здобуттям Україною незалежності. Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. у Великобританії діяли 14 суботніх шкіл українознавства із 400 учнями¹⁰.

Непростий шлях пройшло українське шкільництво в Австралії: від імпровізацій (1951 р.) до чіткої організації та створення українсько-австралійської освітньої моделі. На початок 2003 року у столиці та п'яти штатах Австралії під керівництвом Української Центральної Шкільної Ради діяли 11 українських шкіл, в яких навчалося біля 350 учнів¹¹.

На кінець 90-х рр. ХХ століття у провідних зарубіжних країнах, де є українська діаспора, виникли і плідно працюють Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада (СКВОР), Українська Центральна Шкільна Рада Австралії, Шкільна Рада Українського Конгресового Комітету Америки, Спілка українських вчителів та виховників Великої Британії, Об'єднання українських педагогів Канади, Головна Шкільна Рада УАП Церкви Америки, Науково-освітнє товариство Бельгії, інші творчі, управлінські та громадські об'єднання українських освітян і педагогів діаспори. Головною метою цих чисельних товариств та організацій є піднесення українознавчого шкільництва, сприяння збереженню та розвитку української культури в діаспорі, ширення українського освітнього досвіду.

Проте, аналіз стану справ західної української діаспори свідчить про поглиблення проблем в середовищі українців зарубіжжя. Насамперед – це зменшення чисельності україномовних всередині української громади, особливо серед молоді.

Природні асиміляційні процеси, незацікавленість певних державних чинників у низці країн проживання (Росія, Румунія, Поль-

ща, Словаччина та ін.), а також розчарування діаспори сучасними українськими реаліями створюють негативні передумови для подальшого розвитку світового українства поза межами історичної батьківщини. Вихід – пристосування форм і методів роботи до реалій сьогодення як у країнах поселення українців, так і безпосередньо в Україні.

Поділяємо точку зору відомих дослідників української діаспори, авторів першого в Україні ґрунтового навчального посібника «Закордонне українство» (вийшов у світ наприкінці 2005 р.) В. Євтуха, В. Трощинського і А. Попка, які пов'язують перспективи подальшого розвитку української діаспори взагалі й західної, зокрема, з рядом обставин: по-перше, пошуком нової надії існування діаспори; по-друге, залучення молоді та нової еміграції до діяльності українських громад; по-третє, зміщення акценту діяльності з політичного виміру на культурницький; по-четверте, вироблення «оптимального механізму співпраці з історичною батьківщиною»¹². А саме: конкретизація напрямів у яких здійснюються зв'язки з українцями, що проживають за межами України відповідно до пріоритетів і завдань, які постають на сучасному етапі.

Значної уваги потребує автохтонне українське населення в країнах Східної Європи (Польща, Румунія, Словаччина). Так у Словацькій республіці в 2001 р. було зареєстровано майже 35 тис. русинів-українців. З них близько 11 тисяч віднесли себе до українців. За останні шість десятиліть кількість автохтонного українсько-русинського населення у цій державі зменшилася майже втричі. Особливу тривогу викликає сучасний стан національної освіти русинів-українців, яка перебуває фактично у стані розпаду. З понад 250 основних і середніх шкіл з українською мовою навчання, або з вивченням української мови як предмета, сьогодні залишилося лише кілька¹³.

Та найбільшу увагу, на нашу думку, слід приділити східній українській діаспорі. Саме вона потребує створення дієвих механізмів підтримки з боку історичної батьківщини. Українці в державах, що виникли на пострадянському просторі перебувають у процесі самоорганізації і створення інфраструктури для задоволення національно-культурних, інформаційних, мовних та освітніх проблем. Східному закордонному українству необхідна комплексна допомога в його зусиллях налагодити організоване українське суспільно-громадське життя в країнах поселення.

Крім того, виходячи із своїх можливостей, потужний внесок

у підтримку східної діаспори може здійснити і західна діаспора. Конкретним виявом такої підтримки у галузі освіти стала діяльність Світової Координаційної Виховно-Освітньої Ради (СКВОР) – одного з підрозділів Світового Конгресу Українців (СКУ). З початків свого заснування (1967) СКВОР мала на меті «пов'язувати, узгіднювати та підносити українознавче шкільництво» в усіх країнах проживання українців. З проголошенням незалежної України СКВОР розпочала активну співпрацю з українською державою, яка поступово поширилася і на східну українську діаспору.

На сучасному етапі взаємодія СКВОР з Україною та східною українською діаспорою здійснюється за таким основними напрямками:

- ознайомлення українських педагогів із західним досвідом викладання, новими здобутками психології й методами педагогіки;
- забезпечення українознавчою літературою й писемними джерелами, які українські педагоги західної діаспори збирали упродовж десятиліть і які досі були недоступні молоді та освітянам України й східної української діаспори.

Основним засобом передачі професійного досвіду стала організація курсів підвищення кваліфікації для українських вчителів. При СКВОР створюється Інститут професійного розвитку вчителів, який організовує щорічні літні курси в Україні. На сьогодні вже було проведено 13 таких курсів на яких пройшли перепідготовку освітяни з Казахстану, Латвії, Молдови (Придністров'я), Румунії та Польщі. Їх програма передбачає вивчення методики навчання в початкових класах української мови як другої, краєзнавства, історії, психології, економіки.

Іншою формою допомоги СКВОР стала передача підручників та посібників для українських недільних шкіл східної діаспори. Понад 600 комплектів (кожен з яких складається з 40-50 книжок) було надіслано в Україну та українські осередки східної діаспори. На 400 адрес розсилається журнал СКВОР «Відгукніться»¹⁴.

Нового імпульсу пошукам ефективних механізмів взаємодії української діаспори й України, а відтак – реалізації державної політики в галузі збереження та розвитку освіти в українському зарубіжжі надали міжнародні науково-практичні конференції. У 2000 – 2003 рр. відбулися три конференції «Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи». Започатковано важливий діалог вчених і освітян України й українського зарубіжжя з таких актуальних, надзвичайно важливих, насамперед для східної діаспори

спори, питань: навчання закордонних українців рідної мови, історії української держави, звичаїв і традицій. Обговорення існуючих проблем в освіті українського зарубіжжя сприяло всебічному вивченню та аналізу стану української освіти за межами України, узгодженню ефективних засад розвитку національної освіти в українській діаспорі та розробці рекомендацій стосовно участі державних органів, громадських організацій та окремих громадян у розв'язанні важливих питань, що стоять перед освітянами української діаспори¹⁵.

Взаємодія України зі східною діаспорою здійснюється на різних рівнях – як на індивідуальному, так і груповому. Вони можуть бути безпосередніми та опосередкованими через засоби масової інформації, літературу, мистецтво, освітні програми. На груповому рівні найпоширеніші контакти зі східною діаспорою здійснюються в процесі обміну делегаціями, наукових обмінів. Має місце позитивний досвід безпосередніх контактів та налагодження співпраці між молодіжними та студентськими організаціями, між навчальними закладами України та українського зарубіжжя.

Візьмемо для прикладу регіональний аспект такої взаємодії. Так, у м. Києві успішно діє проект «Закордонна українська школа», започаткований рішенням Київської міської державної адміністрації 5 лютого 2002 року. Цим проектом передбачено: встановлення безпосередніх зв'язків між закладами освіти столиці України і української діаспори; надання допомоги в забезпеченні підручниками, методичною літературою, навчальними програмами; обмін педагогами й учнями; проведення спільних науково-практичних конференцій, семінарів; організація літнього відпочинку школярів. Станом на грудень 2005 року у проекті «Закордонна українська школа» були задіяні 58 загальноосвітніх закладів м. Києва, які встановили зв'язки і співпрацювали з 77 освітніми закладами українського зарубіжжя. Географія їх дуже широка – це країни східної (Молдова, Білорусь, Росія, Литва, Латвія, Казахстан, Придністровська Молдавська республіка, Грузія, Естонія) і західної (Канада, Німеччина, Великобританія, Австралія, Франція) діаспори¹⁶.

Важливою формою опіки освітою і шкільництвом східної української діаспори сучасною українською державою є перепідготовка науково-педагогічних та педагогічних кадрів для освітніх установ зарубіжжя. На виконання Національної програми «Закордонне українство» на період до 2005 року спільними зусиллями Центру українознавства та Товариства «Україна-Світ» на базі Київського національного університету ім. Тараса Шевченка протягом 2001 –

2005 рр. було проведено шість навчально-методичних семінарів для освітян українського зарубіжжя з метою підвищення методичного рівня викладання українознавчих предметів. Цікавість таких семінарів полягає у тому, що їх організатори вдало поєднали і наукову роботу, і методичну, і практичну в школі.

Аналіз наявних джерел дає нам підстави робити певні висновки щодо сучасного стану української освіти в східній українській діаспорі. Маємо, на жаль, констатувати, що у переважній більшості українці у державах колишнього СРСР, поза межами України, практично позбавлені можливості задовольняти свої культурно-національні, мовні, освітні проблеми.

До сьогодні у цих країнах не склалася система української національної освіти. Українська освіта фактично відсутня у школах та позашкільних закладах і носить безсистемний характер. І хоча в ряді держав, що виникли на пострадянському просторі (Російська Федерація, Білорусь, Республіка Молдова) розроблені відповідні нормативно-правові документи, проте вони не розв'язують проблем забезпечення культурно-освітніх та інформаційних потреб українського населення. Ці документи мають швидше декларативний характер, тоді як для реалізації проголошених прав потрібні ще й організаційні кроки та відповідне фінансування.

Не завжди сусідні країни розуміють проблеми українців, які проживають на їхніх землях, і розв'язують їх адекватно розв'язанню національних проблем на державному рівні в Україні. Якщо в Україні діє 1.411 шкіл з російською мовою навчання та 2.109 шкіл – з двома мовами¹⁷, то ідентична освітянська політика має здійснюватися в Росії, де досі немає жодної державної української школи.

За інформацією Міністерства освіти Російської Федерації на сьогоднішній день в Росії діють 8 загальноосвітніх шкіл, 1 педагогічний коледж, 3 недільних школи, де українська мова вивчається як предмет. Також в Москві в Лінгвістичному лицейі №1555 при Московському державному університеті діє клас з вивчення української мови. Серед останніх досягнень російських українців у галузі розвитку українського шкільництва – відкриття 2 жовтня 2005 р. при Культурному центрі України в Москві української недільної школи для дітей віком від 7 до 14 років. Навчальним планом школи передбачається вивчення предметів українського циклу: української мови та літератури, історії України, українознавства, української пісні¹⁸.

У Російській Федерації, крім автономних республік із власним бюджетом, немає жодної української школи, що фінансується дер-

жавою.

Окрім того, більш активною у відстоюванні своїх національно-культурних потреб має бути і сама українська громада. Здійснивши у вересні 2004 р. поїздки до Росії з метою ознайомлення з життям української діаспори п'яти регіонів Росії – Тюменської, Омської, Іркутської, Новосибірської областей та Ханті-Мансійського автономного округу, голова УВКР Михайло Горинь зазначив, що «... власне проблема з українськими школами в значній мірі залежить від українців. Чимало з них не хочуть віддавати своїх дітей до шкіл, де вивчають українську мову та літературу. Їх влаштовує така ситуація, адже вони переконані, що українська мова їхнім дітям в Росії не знадобиться»¹⁹.

Подібна ситуація з українською освітою спостерігається в Республіці Білорусь. На 237 тис. українців (за переписом 1999 р.) там діє 2 відділення україністики при вищих навчальних закладах, а українська мова як факультативна вивчається лише в шести школах м. Бреста²⁰. Отже, поки що освіта українською мовою в Республіці Білорусь не носить системного характеру. І не лише тому, що білоруське українство знаходиться в російському освітньому просторі, а ще й тому, що сама українська громада недостатню увагу приділяє шкільництву, концентруючи свої зусилля на культурно-мистецькій діяльності.

Значно вагоміші успіхи мають українці Казахстану, де українська громада є більш активною і дієвою. Згідно статистичних даних, тепер на території Казахстану проживає близько 460 тис. українців (2004 р.) Хоча фактично їх тут – біля мільйона осіб. Координує роботу 12 регіональних громадських об'єднань Асоціації «Українці Казахстану». У своїй діяльності українські громадські об'єднання тісно співпрацюють з органами виконавчої влади, насамперед з Малими Асамблеями народів Казахстану, які працюють при всіх обласних акіматах.

Згідно зі стратегією Асамблеї народів Казахстану утримання недільних шкіл національних меншин покладені на державні відділи освіти. Це дало можливість відкрити у Казахстані 12 недільних шкіл, в яких навчається українській мові понад 200 учнів. У містах Павлодарі та Петропавловському українські відділення відкриті при школах національного відродження. У 2002 р. філії павлодарської «Школи національного відродження» відкриті ще в 2-х районах області, в м. Ріддер Східно-Казахстанської області, де понад 20 дітей отримали можливість вивчати українську мову.

У м. Астані з 1995 р. працює єдиний у Середній Азії Український навчальний комплекс, у складі якого є дитячий садок, гімназія, недільна школа, де виховується і навчається понад 200 дітей українців²¹.

Попри певні досягнення українська освіта в Казахстані не набуває подальшого розвитку в силу ряду існуючих проблем: брак вчителів, необхідних підручників і посібників, адаптованих до державних стандартів програм недільних шкіл. І чи не найголовніша проблема – у ставленні до української освіти самих українців. «Признаюся, що мені соромно перед казахами, що маємо велику проблему з відкриттям нових та роботою існуючих недільних шкіл. І проблема ця у нас самих. Ми не можемо залучити до цих закладів наших дітей та онуків. І то не дивно. Адже немало батьків та дідів тих дітей самі прохолодно ставляться до рідної мови ...»²² – констатує Михайло Парипса, голова Асоціації «Українці Казахстану».

Досить проблемною є ситуація в Латвії, де українці нараховують 59 тис. осіб, займаючи четверте місце після латишів, росіян і білорусів. В цій країні процес асиміляції відбувається досить активно про що красномовно свідчать існування лише двох українських освітніх закладів – однією середньої державної школи у Ризі та однієї недільної школи. Ризька середня школа, відкрита у 1991 році, була найбільшим українським навчальним закладом за межами України з повним курсом навчання. Але якщо у 2002/2003 навчальному році там навчалися більше 300 дітей, то у 2005/2006 навчальному році її відвідувало лише 200 дітей з українських або з напівукраїнських сімей²³. Наведені дані свідчать про швидкі темпи «деукраїнізації» української громади Латвії, яка за оцінкою голови товариства «Україна-Латвія» Костянтина Гупало є «найаполітичнішою громадою» у цій країні.

На основі аналізу приведених даних, а також факторів, які впливають на розвиток української освіти східної української діаспори, можна зробити висновок: навіть при наявності необхідної законодавчої бази і розроблених нормативно-правових документів, освіта українською мовою поки що не носить системного характеру. Це по-перше. По-друге, недостатньо уваги освіті приділяється з боку українських громад. Там, де українські громади діють активно і наполегливо в аспекті відстоювання своїх національно-культурних потреб, там успіхи більш вагоміші в галузі українського шкільництва. По-третє, відсутня послідовна підтримка з боку історичної батьківщини, стабільна політика України щодо української діаспо-

ри. Тому оптимізація подальшої співпраці з закордонним українством висуває потребу вдосконалення не лише відповідної нормативно-правової бази, а й організаційно-функціональної структури державного управління у цій сфері етнополітики. По-четверте, з метою подальшого розвитку східної української діаспори і більш повного забезпечення її національно-культурних і освітніх потреб, необхідно формувати широку інфраструктуру українського національного життя в країнах поселення, яка б включала в себе Центри української культури у всіх регіонах, школи, мас-медійні засоби – газети, радіо- і телепередачі, функціонування молодіжних, дитячих, спортивних товариств.

Джерела та література:

¹ Вдовенко С.М. Закордонне українство в національно-державотворчому процесі: ідентифікація, організація, взаємовідносини / С.М. Вдовенко. – Чернігів, 2004. – С. 5.

² Див.: Лупул Т. Сучасне закордонне українство: основні джерела та етапи становлення / Т. Лупул // Український вимір: Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ч. 4. – Кн. 2. – Ніжин, 2005. – С. 59.

³ Євтух В., Трощинський В., Попок А., Швачка О. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії / В. Євтух, В. Трощинський, А. Попок, О. Швачка. – К., 2003. – С. 66-72.

⁴ Верига В. За межами батьківщини: Збірник наукових статей і доповідей / В. Верига. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – С. 5.

⁵ Жарський Е. Виховання: суть, мета, засоби організації / Е. Жарський // Курс працівників дошкілля: Збірник матеріалів. – Зошит 2. – Нью-Йорк – Філадельфія, 1967. – С. 14.

⁶ Євтух В.Б., Трощинський В.П., Попок А.А. Закордонне українство: Навчальний посібник / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, А.А. Попок. – К., 2005. – С. 104.

⁷ Тригубенко В. Розвиток української освіти в діаспорі / В. Тригубенко // Відродження. – 1998. – №1. – С. 14.

⁸ Твардовський П. Всеамериканська українська вчительська конференція 17-19 червня 2005 р. / П. Твардовський // Рідна школа. – №142. – С. 17.

⁹ Заячук Ю. Освітня діяльність вищих українознавчих інституцій Канади: історичний контекст і тенденції сьогодення / Ю. Заячук // Український вимір: Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Ч. 4. – Кн. 2. – Ніжин, 2005. – С. 125.

¹⁰ Покальчук Ю. Українці у Великій Британії / Ю. Покальчук. – Львів, 1998. – С. 56-57.

¹¹ Євтух В.Б., Трощинський В.П., Попок А.А. Вказ. праця. – С. 151.

¹² Там само. – С. 158.

¹³ Лаба І. Союз русинів-українців Словаччини: минуле, сьогодні, перспективи / І. Лаба // Український форум. – 2002. – 7 червня.

¹⁴ Євтух В., Трощинський В., Попок А., Швачка О. Вказ. праця. – С. 65.

¹⁵ Освіта в українському зарубіжжі: досвід, становлення і перспективи: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 1-4 листопада 2000 р. / Редкол.: В.В. Скопенко та ін. – К., 2001. – С. 4.

¹⁶ Програма «Столична освіта» (2001 – 2005 рр.): моніторинг результативності / Головне управління освіти і науки виконавчого органу Київради; Керівник моніторингової групи Кір'ян В.А. – К., 2006. – С. 103.

¹⁷ Україна та Росія: на часі освітянський діалог // Освіта. – 2005. – 24-31 серпня.

¹⁸ Мельник Л. Просвітницько-культурологічна робота української діаспори в Москві / Л. Мельник // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: Матеріали Першої міжнародної наукової конференції 8-10 березня 2006 р. – Львів, 2006. – С. 233.

¹⁹ Варич М. Як вам живеться, емігранти? / М. Варич // Освіта. – 2004. – 27 жовтня – 3 листопада.

²⁰ Дорошко Л. Просвітницько-культурологічна і наукова робота української науково-педагогічної спілки Берестейщини «Берегиня» і її роль у формуванні сучасного іміджу України в Білорусі / Л. Дорошко // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: Матеріали Першої міжнародної наукової конференції 8-10 березня 2006 р. – Львів, 2006. – С. 160-161.

²¹ Євтух В., Трощинський В., Попок А. Вказ. праця. – С. 200.

²² Парипса М. «Чужому начайтесь, й свого не цурайтесь...» / М. Парипса // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: Матеріали Першої міжнародної наукової конференції 8-10 березня 2006 р. – Львів, 2006. – С. 38.

²³ Гупало К. Українці Латвії. Перспективи розвитку громади (За матеріалами 2-ї Міжнародної науково-практичної конференції «Українці в Балтії» Рига, 2005) / К. Гупало // Там само. – С. 11; Косих Г. У Ризі є українська школа, де навчають п'ятьох мов / Г. Косих // Урядовий кур'єр. – 2003. – 29 травня.

Юлія Заячук
Львів

УКРАЇНОЗНАВЧА ОСВІТА В КАНАДСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТАХ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

В статті проаналізовано сучасний стан, специфіку, методологію та перспективи українознавчих дисциплін у канадських університетах на основі аналізу їх особливостей, результатів спостережень автора за процесом навчання та анкетування студентів, що вивчають українознавчі курси в канадських університетах, здійснених у листопаді 2007 року в рамках науково-дослідного проекту, підтриманого Канадським Інститутом Українських Студій.

Ключові слова: *українознавчі курси, освіта, Канада, університети, анкетування, КІУС.*

The point of this article is to analyse a contemporary condition, specificity, methodology and prospectives of Ukrainistic studies in Canadian universities. The analysis done on the basis of their peculiarities, and the results of author's observations of the studying process and pollings of students who take Ukrainistic courses in Canadian universities made in November, 2007 within the framework of research projects supported by the Canadian Institute for Ukrainian Studies.

Key words: *ukrainistic courses, education, Canada, universities, polls, CIUS.*

Початок вищим українознавчим студіям у Канаді як якісно новому рівню в організації рідношкільної освіти українських канадців було покладено в Саскачеванському університеті у 1943 р., коли в результаті практичних зусиль діячів української канадської спільноти та дії різних факторів з'явилася перша на північноамериканському континенті кафедра українознавства і перша можливість вивчати українську мову на університетському рівні. Українознавчі інституції в системі вищої освіти Канади у своєму розвитку пройшли декілька послідовних етапів від поодиноких курсів до розгалуженої системи навчальних програм і науково-дослідних центрів. На загал у різний час ті чи інші курси з україністики пропонувало 18 канадських університетів. На сьогодні різні українознавчі курси (мови, літератури, історії, географії, культури, фольклору, економіки, політології тощо) пропонують університети Альберти, Манітоби, Саскачевану і Торонто.

Мета даної роботи – проаналізувати сучасний стан, методологію та перспективи українознавчих дисциплін у канадських університетах на основі аналізу їх особливостей, результатів власних спостережень автора за процесом навчання та анкетування студентів, що вивчають українознавчі курси в канадських університетах, здійснених у листопаді 2007 року в рамках науково-дослідного проекту, підтриманого Канадським інститутом українських студій. Проект було сфокусовано на дослідженнях україністики в канадських університетах. Він здійснювався у чотирьох університетах, в яких зараз функціонують українознавчі програми та курси, – Манітоському університеті (м. Вінніпег), Саскачеванському університеті (м. Саскатун), Альбертському університеті (м. Едмонтон), Торонтському університеті (м. Торонто).

Крім того, сучасний стан та перспективи українознавчих дисциплін у канадських університетах розглянуто на основі аналізу особливостей Літніх українознавчих курсів, що організовуються канадськими університетами (Манітоським, Альбертським та Саскачеванським) в Україні, та результатів анкетування студентів – слухачів Літніх курсів, здійснених у Львові та Києві протягом 2003 – 2005 років.

Сучасному етапу розвитку вищих українознавчих студій в Канаді характерна, зокрема, перебудова їхніх українознавчих програм. Наприклад, найбільш успішний розвиток українознавчої програми Альбертського університету, який на даний час має найстабільнішу ситуацію з україністики серед університетів Канади, можна перш за все пояснити змістовими нововведеннями.

Прикладами організаційно-дидактичних ініціатив славістичних департаментів є робота над осучасненням методики викладання та над оновленням на вимоги часу українознавчих програм. Так, трактуючи мову як чинник, що постійно змінюється, департамент сучасних мов і культурологічних студій Альбертського університету працює над розробкою нових курсів, які підпорядковуються новим потребам та зацікавленням студентів – з 2001 – 2002 н. р. пропонуються такі нові курси, як україномовний світ, українська мова в контексті, українська мова в медіа та Internet, дитяча література українською мовою, переклад з української на англійську мову тощо. Пристосовуючи свої українознавчі програми до вимог часу, університети Манітоби та Торонто запровадили, зокрема, курси, присвячені українцям в Канаді, аспектам літературного перекладу з української мови, культурі й цивілізації тощо. Спостерігається та-

кож розширення мережі літніх українознавчих курсів в Україні, що впроваджуються Манітобським, Альбертським та Саскачеванським університетами.

Останніми роками в основу реформування своєї українознавчих програм закладається також ідея необхідності знання мови не тільки майбутніми філологами, які спеціалізуються з української мови та літератури, а й представниками інших спеціальностей – медиками, адвокатами, політиками тощо.

У рамках вищих українських студій вивчення українознавчих дисциплін реалізується трьома шляхами: через українознавчі програми спеціалізації, міждисциплінарні програми, а також через елективні українознавчі курси. Виконавши українознавчу чи міждисциплінарну програму спеціалізації, студент має можливість здобути ступінь бакалавра та магістра гуманітарних наук з основною або додатковою спеціалізацією з української мови, літератури, фольклору, слов'янської лінгвістики, а також ступінь доктора філософії. Як елективні українознавчі курси слухають студенти різних спеціальностей, щоб виконати кредитні вимоги гуманітарних і мовних складових своїх навчальних програм, та/або для підвищення середньої оцінки за навчання.

Так, наприклад, сьогоднішня українознавча програма Департаменту германських і слов'янських студій Манітобського університету включає курси української мови початкового, середнього і підвищеного рівнів, курс діалог культур: Росія, Україна і Польща, літературних курсів – українські оповідання та українська поезія. Структура програми міног – курси української мови початкового і середнього рівнів та діалог культур: Росія, Україна і Польща; структура програми мајог – курс української мови підвищеного рівня з літературою, українська література в оригіналі та українська література в перекладі. Курси програми можуть слугувати також для виконання міждисциплінарних програм – таких, як центральні і східноєвропейські студії, я також українська канадська спадщина.

Крім того, українознавча програма Манітобського університету включає українознавчі курси, що пропонуються через Центр українських канадських студій. Її становлять такі курси, як історія України, створення сучасної України, українці в Канаді (історичні курси), історія східного християнства (релігієзнавчий курс), ранне візантійське мистецтво і архітектура (мистецький курс), економіка України (економічний курс), уряд, політика і суспільство України (політологічний курс).

Я спостерігала за організацією навчального процесу на різних українознавчих курсах у канадських університетах і була присутня на навчальних заняттях з української мови початкового, середнього, підвищеного рівня, вступ до української художньої літератури, проведених Іриною Константюк (Манітобський університет), проф. Наталією Пилип'юк, проф. Олегом Ільницьким, Світланою Крис, Романом Івашківим (Альбертський університет) та Іриною Меккей (Саскачеванський університет) з метою безпосереднього практичного знайомства з методикою викладання українознавчих дисциплін, підходами різних викладачів до викладання. Щодо питання змісту вищої українознавчої освіти в Канаді, зазначу перш за все, що у кожному канадському університеті викладання має свої особливості, що залежать, з одного боку, від традицій університету, а з іншого, – від викладача, який розробляє навчальний курс.

Вивчення мовних курсів всіх рівнів ведеться в контексті реальних життєвих ситуацій з акцентуванням основної уваги на живому спілкуванні, тобто розмовному компоненті мови. Значне місце у процесі вивчення мови посідає участь у дискусіях, написання творчих робіт, студентські усні презентації на різні теми, чільне місце серед яких посідають, зокрема, теми, пов'язані з сучасною Україною. Вивченні нової теми, тобто нової лексики відбувається методами діалогу викладача зі студентами з використанням нової лексики у різних конструкціях речень, роботи студентів у парах і мікрогрупах, письмових тренувальних вправ з теми, вправ з перекладу на англійську, усних презентацій на різні теми. Для кращого розуміння сучасної розмовної мови використовуються фільми та відеокліпи. На курсах української мови підвищеного рівня, зокрема курсі «Українська в медіа та Інтернет», що викладається в Альбертському університеті, крім означених методів і прийомів навчання, практикується застосування в навчальному процесі критичних дискусій, творчих журналістських есе, а також використання сучасних статей з популярних українських журналів і газет, живих радіо- й телепрограм, які готуються викладачем і використовуються для вступних дискусій та приносять українські сучасні події в студентську аудиторію, та мультимедійних україномовних джерел, включаючи Інтернет. У сучасних умовах Інтернет використовується не тільки як засіб доставки навчального матеріалу студентам, а й як необмежене джерело різноманітної інформації, яка може бути ефективно використана з навчальною метою.

Крім того, значне місце у забезпеченні навчального процесу за-

ймають обладнані комп'ютерами лінгвістичні кабінети (мовні лабораторії), які використовуються для виконання практичних вправ, мовних тренінгів, прослуховування студентами лекційного матеріалу. Тут можна через комп'ютер виконувати завдання з мови як усні, так і письмові, виконання яких одразу може перевіряти викладач. Викладач може прослідкувати скільки студентів працювало в мовній лабораторії і скільки часу кожен з них працював.

Нова перспективна форма організації навчального процесу вищих українознавчих інституцій Канади, яка поступово набуває популярності і яка стала можливою з набуттям Україною державної незалежності – Літні українознавчі курси канадських університетів в Україні. Першим канадським університетом, який започаткував їх 13 років тому, був Манітобський, останні 6 років курси інтенсивно впроваджує Альбертський університет, а з 2003 р. – і Саскачеванський. Така форма навчання дає можливість вдосконалювати мовні навички через залучення у “живе” україномовне середовище сучасної України, атмосферу української мови та культури.

Спостереження занять, спілкування зі студентами, що вивчають курси української мови різного рівня (від першого до четвертого) у Манітобському, Саскачеванському і Альбертському університетах і їх анкетування, а також анкетування студентів – слухачів Літніх українознавчих курсів канадських університетів в Україні виявили деякі цікаві результати, які допомагають краще зрозуміти причини інтересу і вивчити мотивацію тих студентів, які вивчають курси української мови в сьогоdnішній Канаді, та загалом оцінити і глибше зрозуміти питання сучасності та перспектив українознавчих студій в канадських університетах.

Цей методологічний підхід у дослідженні було обрано тому, що нам видається, що для того, щоб оцінити і глибше зрозуміти сучасний стан і перспективи розвитку українознавчих студій в канадських університетах, необхідно спочатку вивчити і проаналізувати думки і мотивацію тих студентів, які вивчають українознавчі курси в сьогоdnішній Канаді. Анкетування виявило деякі цікаві результати, які допомагають краще зрозуміти причини інтересу канадських студентів до вивчення української мови (в даній роботі подаватимуться лише результати анкетування студентів, що вивчають у канадських університетах курси української мови різного рівня).

Найцікавіші результати означеного анкетування узагальнено в таблиці, а їх аналіз запропоновано у даній роботі.

Загалом було проанкетовано 69 студентів у Манітобському, Сас-

качеванському і Альбертському університетах, які вивчають у трьох названих канадських університетах курси української мови першого, другого, третього і четвертого рівня, а також 46 слухачів Літніх українознавчих курсів, організованих Манітобським, Саскачеванським і Альбертським університетами в Україні.

1. Несподіваним результатом анкетування виявилось те, що серед 69 студентів тільки 4,9% визначили своє етнічне походження як канадське (це студенти, що вивчають українську мову першого рівня. Решта ідентифікували себе представниками національностей, пов'язаних з етнічним походженням батьків. Як українське своє етнічне походження визначило 34,1% студентів, що вивчають українську мову першого рівня, 50% студентів, що вивчають українську мову другого рівня менше, 64,3% студентів, що вивчають українську мову третього рівня і 50% студентів, що вивчають українську мову четвертого рівня; змішане українське – ще 46,3%; 40%; 28,6% та 50% відповідно, решта заявили себе представниками інших етнічних груп.

Аналогічними є і результати анкетування слухачів Літніх українознавчих курсів. Серед 15 студентів-слухачів Літніх курсів 2003 року, народжених у Канаді, тільки двоє студентів визначили своє етнічне походження як канадське. Решта ідентифікували себе представниками національностей, пов'язаних з етнічним походженням батьків (як українське своє етнічне походження визначило менше половини слухачів курсів – сім студентів, змішане українське – ще чотири, решта заявили себе представниками інших етнічних груп). Ця тенденція підтвердилася і в наступні роки. Зокрема, у 2004 році, коли значну частину з 23 анкетованих слухачів Літніх курсів, організованих канадськими університетами, становили вже не тільки студенти канадських, а й американських університетів та університетів інших країн. Серед п'яти студентів, що народилися в Канаді, та дванадцяти, що народилися в США, лише по одному студенту визначило своє етнічне походження як канадське та американське відповідно. Натомість із 23 анкетованих того року студентів, десять визначили своє етнічне походження як українське чи українське змішане, одинадцять ідентифікували себе з іншими етносами.

Це, очевидно, свідчить про те, що, не зважаючи на певні асиміляційні впливи у канадському суспільстві, серед молоді – нащадків емігрантів вже у четвертому-п'ятому поколінні зберігається відчуття українського батьківського коріння.

2. Дослідження виявило і складності, які має українська спіль-

нота Канади у збереженні рідної мови. Зокрема, серед 14 студентів, що вивчають перший рівень мови, які визнавали своє етнічне походження як українське, лише один вважає українську рідною мовою (це 2,4%), решта 95,2% визначили рідною мовою англійську. (Серед слухачів Літніх курсів ті ж самі результати: у 2003 році із 7 студентів, які визнавали своє українське етнічне походження, тільки двоє вважали рідною мовою українську, ще троє – українську на рівні з англійською, решта – лише англійську, у 2004 році жоден із студентів, що визначили своє етнічне походження як українське, українську мову рідною не означив).

Разом з тим, відсоток студентів, що вважають українську рідною мовою, суттєво зростає з підвищення рівня курсу української мови. Так, 30% студентів, що вивчають курси української мови другого рівня, визначили своєю рідною мовою українську. Серед студентів, що слухають курси української мови третього рівня, українську рідною вважають уже 35,7%, серед студентів, що слухають курс четвертого рівня, цей відсоток становить 75. Натомість відсоток студентів, що вважають рідною мовою англійську зменшується з підвищенням рівня курсу і становить відповідно 95,2%; 70%; 50%; 25%. Це, очевидно, означає, що ті, що продовжують вивчати мову на вищих і вищих рівнях, – це ті, хто визнає її рідною, бажає зберігати і передавати наступним поколінням.

Окремими рядками в таблиці зазначено що читають і що пишуть студенти українською мовою.

3. Майже половина, 48,9% студентів з курсів мови першого рівня, 40% – другого рівня, 7,1% – третього рівня і 0% – четвертого вперше зіткнулися з українською мовою лише в університеті і почали вивчати її вже як частину своєї університетської навчальної програми. Тут треба сказати, що загалом, на нашу думку, це характерна особливість українських мовних курсів, які пропонують канадські університети – їх можуть слухати студенти, які не мають жодних попередніх знань з української мови. Програми вивчення мови розробляються таким чином, щоб дати можливість охочому, навіть починаючи з “нуля”, але послідовно вивчаючи мовні курси щоразу вищого рівня, протягом трьох-чотирьох років досягнути достатнього ступеня володіння мовою.

4. Щодо питання якою мовою студенти переважно спілкуються вдома. Українською вдома спілкуються лише 4,8% студентів, що вивчають курси української мови першого рівня (як уже було сказано, етнічне походження як українське визначило 34% і ще 46% мішане

українське). Користуються вдома українською мовою 20% студентів, що вивчають курси другого рівня, 35,7% – третього рівня і 50% – четвертого.

На запитання «Чи користуєтеся Ви своїми знаннями української мови у повсякденному житті, як і за яких обставин?» одна з анкетованих слухачів Літніх українознавчих курсів відповіла так: «Я хотіла користуватися українською мовою в Канаді у повсякденному житті, але це не виходить, це не практично».

На загал, студенти користуються українською мовою у повсякденному житті тією чи іншою мірою, головним чином у родині, в церкві, в громаді, спілкуючись з друзями-українцями, я також в класі зі студентами, що також вивчають українську мову і з викладачами української мови. На нашу думку, отримані результати засвідчують, як нелегко зберігати рідну мову в чужомовному етнокультурному середовищі й яку потрібну і непросту роботу зі збереження української мови, культури, традицій виконують вищі українознавчі інституції Канади.

5. Загалом 65,9% анкетованих студентів, що вивчають курси української мови першого рівня, 90% студентів, що вивчають курси другого рівня, 92,9% студентів, що вивчають курси третього і 75% – четвертого рівня зазначили, що беруть участь у житті й діяльності української спільноти Канади.

Виходячи з цього, а також з відповідей студентів на запитання анкети «Чому ви вивчаєте українознавчі курси в університеті», можна зазначити, що мотивацією до вивчення курсів української мови є як бажання виконати мовну складову своєї програми і отримати «мовний» кредит, вивчати різні мови, забезпечити спеціалізацію тієї чи іншої з української мови та літератури, добре викладання мовних курсів, так і визнання свого українського коріння, визначення українського етнічного походження і бажання знати про нього більше, бажання зберегти батьківську мову і культурну спадщину та передати її дітям, покращити свій рівень володіння мовою, вдосконалити мовні навички, поїхати в Україну, де спілкуватися з родиною та друзями українською мовою. Деякі відповіді студентів щодо мотивації вивчати українську мову цитую окремо: «Українська мова – велика частина мого життя в плані культури, історії, політики», «Це є частина того, хто я є і дуже важливо для мене», «Я хочу мати змогу висловити свої думки українською мовою».

Повертаючись до питання про участь студентів у діяльності спільноти, зазначу, що вони більшою мірою (і це збільшується з

підвищенням рівня курсу) активні в українській спільноті, беруть участь у різних заходах, організованих спільнотою, фестивалях, концертах, є членами Спілки української молоді Канади, членами і керівниками українських студентських клубів в університетах, університетських студентських товариств, відвідують танцювальні ансамблі, фольклорні ансамблі, хори тощо.

6. Щодо оцінки своїх знань з історії України, то більшість студентів зазначила, що має середні знання – відповідно 51,3%; 30% і 57,1% зі збільшенням рівня мовного курсу. Дуже добрі знання з історії у 7,2% студентів з курсу української мови початкового рівня, 40% – другого рівня, 35,7% – третього рівня і 100% – четвертого рівня. Щодо читання студентами творів українських письменників, то відсоток студентів, що їх читають українською чи англійською мовою збільшуються з підвищенням рівня курсу – з 9,8% серед студентів, що вивчають курси мови першого рівня, 50% тих, що вивчають курси другого рівня, до 64,3 % тих, що вивчають курси третього рівня і 100% студентів з курсу мови четвертого рівня.

7. Студенти спеціалізуються в університетах не обов'язково в українознавстві, а в різних напрямках – європейські студії, історія України, інформатика, медицина, психологія, бізнес, географія, міжнародні зв'язки, філософія, література, політологія, освіта тощо. Дехто із них планує використати знання української мови для майбутньої науково-дослідної, перекладацької роботи, роботи в архіві чи роботи вчителя у двомовній школі, бізнесових зв'язків з Україною, політичної чи громадської діяльності, роботи в Україні.

8. Особливо слід наголосити на тому, що переважна більшість опитаних студентів, що вивчають курси української мови різного рівня в канадських університетах (серед них і неукраїнського походження) – 95,1% тих, що вивчають курси першого рівня і 100% тих, що вивчають курси інших рівнів – вважають збереження рідної мови українською етнічною спільнотою в умовах сучасного канадського суспільства вкрай необхідним або бажаним. Цей висновок стосується і студентів – слухачів Літніх українознавчих курсів. Переважна більшість (85%) опитаних протягом трьох років слухачів Літніх українознавчих курсів канадських університетів в Україні (серед них й неукраїнського походження) вважають збереження материнської мови українською етнічною спільнотою в умовах сучасного канадського суспільства вкрай необхідним або бажаним. Це, на нашу думку, ще раз доводить необхідність і велике як культурно-освітнє, так і прагматичне значення діяльності вищих укра-

їнознавчих інституцій в Канаді та їх перспективу. Заслужують на увагу і пояснення студентами причин цього. Цитую лише деякі: «Бо це частина нашої спадщини, якщо втратимо українську мову, то втратимо важливу частину української канадської культури», «Канада – це мозаїка, а не плавильний казан», «Сильна діаспора повинна зберігати свою культуру і традиції країни походження, а знання мови – основа збереження цих традицій», «Це чудова мова і ключ до збереження нашої культури в Канаді».

Таким чином, наведені результати наукового дослідження, проведеного на основі власних спостережень ті аналізу даних анкетування студентів, на нашу думку, свідчать про те, що такі студії мають свій попит і є на часі. Вони надають змогу вивчати українську мову різного рівня й інші українознавчі дисципліни, сприяють збереженню рідної мови українською етнічною спільнотою в умовах сучасного канадського суспільства.

Дані дослідження проведено в рамках науково-дослідного проєкту, підтриманого Канадським інститутом українських студій (м. Едмонтон, Канада).

Ольга Зубко
Вінниця

ВИКЛАДАЧІ-ПОДОЛЯНИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЩОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМ. М. ДРАГОМАНОВА В ПРАЗІ (1923 – 1933 РР.)

У статті проаналізовано діяльність викладачів-подолян в Українському Вищому Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова в Празі у міжвоєнний період. Зокрема подано стислі біографічні дані та окреслено окремі напрямки їхньої активної громадської та викладацької діяльності в еміграційному середовищі.

Ключові слова: українська еміграція, освіта, шкільництво, Інститут ім. М. Драгоманова, педагогічний склад, Поділля.

In this article author analyzes the work of lecturers from Podillya in the Dragomanov's Ukrainian High Pedagogical Institute in Prague during interwar time. Author also provides condensed biographical information and characterizes their social and educational work.

Key words: Ukrainian emigration, education, Dragomanov's Institute, pedagogics, Podillya.

Повноцінна та успішна інтеграція українських емігрантів в європейське суспільство була неможлива без створення і розвитку системи початкової, середньої, вищої й спеціальної освіти, курсів професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації: іншими словами – цілісного україномовного освітнього середовища, без якого входження українців в нове для них соціокультурне середовище було б неможливим.

Події Першої світової війни та 1917 – 1921 років посприяли тому, що в Україні віднайшлося покоління молодих людей, позбавлених можливості вчитися й отримати громадянську професію. Опинившись в еміграції, вони стали найбільш соціально незахищеною частиною емігрантської спільноти, оскільки могли розраховувати тільки на низькооплачувану роботу в промисловості та в сільському господарстві.

За межами Батьківщини опинилася і велика кількість дітей шкільного віку, котрі гостро потребували освіти рідною мовою.

Емігранти зрілого віку, поступово позбулися ілюзій щодо тимчасового характеру їх вигнання, чітко вже усвідомили необхідність ґрунтовного облаштування на новому місці: прогудувати свої сім'ї

і заробити на прожиття в нових, зовсім незнайомих галузях господарства. А це, в свою, чергу вимагало досить швидкої переорієнтації та перекваліфікації, доступу до системи професійної освіти, яка б могла надати комплекс необхідних знань та умінь, і бажано б рідною мовою.

Не в кращому становищі опинилися й професійні військові та студенти; ті, котрі не встигли закінчити вищі навчальні заклади і прагнули продовжити навчання за кордоном. Становище цих категорій емігрантів було особливо складним. Відсутність засобів до існування спонукала молодих людей шукати роботу, що часто тягло за собою повне припинення здобуття освіти.

Освіта стала рятівним колом від деградації та психологічного нищення і для української інтелігенції.

Тому за таких умов і з врахуванням підтримки чехословацького керівництва, котре не полишало сподівань, що ліві українські емігрантські кола прийдуть на зміну більшовизму або підуть на співпрацю з радянською владою, на пражькому терені постали не тільки професійні спілки, гуртки та курси, а й ряд вищих навчальних закладів, одним із яких і був Український вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова.

УВПІ ім. М. Драгоманова функціонував з 1923 по 1933 роки, проложивши життєвий шлях близько стап'ятидесяти особам. Тут готували майбутніх істориків, філологів, музикознавців, етнографів, фізиків й математиків, біологів і географів. Перегляд навчальних планів та програм, що зберігаються в архівному фонді інституту, свідчить про високий професійний рівень його викладацького колективу, який з червня 1923 року по березень 1933 року нараховував 92 особи. Серед них чехи та італійці становили 12 осіб, тоді як 80 – буковинці, волиняни, галичани, кубанці та подоляни.

Представляючи етнографічно Поділля, а конкретніше Вінниччину, я б хотіла зупинитися детальніше на тих, кого виростила життєдайна, щедра вінницька земля. Серед таких: Федір Сумневич, Петро Савицький, Ніна Дяченкова-Гордаш, Микола Тимченко, Трохим Пасічник.

Найповніші відомості збереглися про Петра Савицького, доцента кафедри геології та мінералогії. «Ямпільчанин» Петро Савицький (точне місце народження – село Біла Ямпільського району) розпочав свою діяльність в стінах закладу 2 червня 1923 року спершу на посаді асистента. Остання була звичною для Савицького, оскільки протягом 1915 – 1918 років, тобто за три роки навчання в стінах Ві-

ницького вчительського інституту, він допомагав викладачам природознавства та фізики «завідувати» природознавчим та фізичним кабінетами, а також проводити практичні та лабораторні роботи¹.

Ще до вступу у Вінницький вчительський інститут в 1911 – 1914 роках Петром Савицьким було прослухано навчальний курс Вінницької церковно-приходської школи. Якщо брати до уваги те, що роком народження Савицького є 1898 рік, то кар'єрними сходами він просувався напрочуд швидко. В 1925 – 1926 роках Петра Савицького призначають на посаду викладача, а з 1927 року, після захисту магістерської дисертації, – на посаду доцента, на якій він працює до 1 січня 1933 року.

Власне, автобіографія Савицького, скупа та лаконічна за об'ємом, розпочинається з 1921 року, з часу еміграції з Меджибожу до Чехословаччини, і тому унеможливує з'ясування його політичних уподобань. Згідно даних «Ямпольского уездного воинского начальника по части строевой» від 25 вересня 1915 року, мобілізація до армійських лав Савицькому була відстрочена в зв'язку із вступом до вузу, а в цілому вона розповсюджувалася до 24-ліття, оскільки «по собранным сведениям господин Савицкий в нравственном и политическом отношениях ни в чем предосудительном не замечен»².

В 1936 році Петро Савицький виїздить до Польщі. Подальша його доля, як і інших вінничан, – невідома.

Голова Української селянської спілки у Празі в 1923 – 1926 роках Федір Сумневич родом з Муровано-Куриловецького району³. В стінах інституту Сумневич пропрацював з 1 серпня 1926 року по 31 жовтня 1929 року на посаді асистента кафедри економіки і правознавства. За ним був закріплений курс соціології. Закріплення саме цього курсу за Сумневичем, вочевидь, було викликано певними міркуваннями лідера українських соціалістів в ЧСР Микитою Шаповалом. На нашу думку, довіра Сумневичу обґрунтовувалася наступними причинами: по-перше, його належністю до лав Закордонного осередку Української партії соціалістів-революціонерів. Звідси, переконання в правильності ідейно-теоретичних пошуків моделі суспільно-політичного розвитку нової, майбутньої України крізь «соціалістичну» призму бачення. Зокрема, в розробленому Сумневичем навчальному курсі соціології для студентів усіх чотирьох факультетів інституту, чітко поділяються викладені Шаповалом позиції щодо «Соціології українського відродження»: переходу усіх суспільних функцій (промисловості, державності, релігії, частково сільського господарства, за виключенням землеробства, які ра-

ніше перебували в руках чужинців), до рук українського трудового люду, а, отже, створення власних культурних сил для перетворення української нації з напівдержавної в державну⁴. По-друге, до уваги бралися активна громадська позиція Сумневича та ряд його психологічних якостей, таких як комунікабельність, відповідальність, моральна стійкість, вміння стратегічно й тактично мислити. Тому не випадково, що за головування Сумневича на базі Української селянської спілки функціонували понад 15 різноманітних курсів, видавництво, бібліотека, хор, а також відбувалися різноманітні тематичні вечори. За умови того, що до 1925 року Спілка мала понад 30 філій, (з 1926 року їх залишилось лише 12), тільки у Празі за особистого сприяння її голови було відкрито автотракторні курси, (аналог сучасних курсів по підготовці водіїв різних категорій) та курси по підготовці інструкторів-організаторів професійно-освітньої праці.

Якщо розглядати автобіографію Сумневича в доеміграційний період, то його життя тісно пов'язане не тільки з Поділлям, а й з Волиню, зокрема, з Рівненщиною. Так, з липня по грудень 1917 року, (за часів Центральної Ради), Сумневич обіймає посаду повітового комісара Рівненської повітової громадської ради; з грудня 1917 року по грудень 1918 року, (за часів Центральної Ради та Гетьманщини), він – голова Рівненського повіту. А вже в добу Директорії, з грудня 1918 по липень 1920 року його призначено губернським комісаром Волині. З липня 1920 року Сумневичу надано звання армійського прифронтового цивільного комісара при армії УНР. Згодом, протягом місяця, з жовтня по листопад 1920 року, він виконує обов'язки начальника Подільської губернії. А вже з 20 листопада 1920 року повертається на Волинь, звідкіля остаточно емігрує до Чехословаччини в 1921 році⁵.

Ніна Дяченкова-Гордаш, лектор класу вокального співу з 1 травня 1925 року по 30 жовтня 1930 року, родом з села Слобідки Вінницького повіту (нині – Літинщина). У 1917 році закінчила Тульчинську парафіяльну школу, згодом протягом двох років вчителювала в селах Літинщини. В кінці 1919 року поповнила ряди студентів Кам'янець-Подільського, (в автобіографії Кам'янецького), університету; була однією із солісток Української республіканської капели ім. Кошиця, з якою й емігрувала за кордон⁶.

За політичним переконанням Дяченкова-Гордаш – вочевидь, прихильниця радикал-демократів. Як відзначає С. Наріжний, вона неодноразово брала участь в діяльності Українського республікансько-демократичного клубу в Празі⁷. На нашу думку, основу її

співпраці з прихильниками Української радикально-демократичної партії складало не політичне уподобання як таке, а виключно бажання суто фізичного виживання. Адже ще з перших років діяльності Клубу на його теренах функціонувала «Комісія для підшукання праці своїм членам», яка допомагала водночас і «нерадикалам».

Політична програма УРДП була близькою по духу іншому подоянину, професору та завідувачу кафедри класичних мов та письменства, Миколі Тимченку. На відміну від інших колег по етнографічному регіону, він пропрацював в педагогічному закладі впродовж усіх десяти років його діяльності. Автобіографія Тимченка, як й інші автобіографії, написана виважено та стисло: «В 1917 році – викладач Вінницького вчительського інституту. З 1 січня 1918 року по 1 жовтня 1919 року – вчитель Української гімназії для дорослих в Білій Церкві. В 1921 – 1923 роках – вчитель приватної гімназії в Луці (Галичина)»⁸.

До Чехословаччини Тимченко потрапив із Тарнівського осередку (Польща), що дозволяє стверджувати про його вихід на еміграцію з військовими частинами С. Петлюри. Тут в січні 1921 року за сприяння Культурно-освітньої комісії було організовано гімназію для дітей українських емігрантів, яка проіснувала до 1923 року. Одним із викладачів цієї гімназії було призначено Тимченка.

У Тарнівській, а спершу у Лучанській гімназії доля звела його ще з одним земляком, Трохимом Пасічником. Останній працював в одній із дочірніх установ Вищого педагогічного інституту, Українській реформованій гімназії в Ржевицях впродовж 1926 – 1937 років. Директор гімназії, професор і завідувач кафедри математики УВПІ Євген Іваненко щодо особової справи Пасічника, кандидата на лектора українського письменства, писав: «Цей життєпис складений на підставі інформацій, поданих професором Миколою Тимченком».

«Трохим Іванович Пасічник. Народився 23 липня 1896 року на Поділлі. Закінчив Вінницьку вчительську семінарію, згодом завідував двохкласною школою в Сарненському повіті на Волині.

В 1915 – 1916 роках вступив до Вінницького реформованого вчительського інституту, по закінченні якого був учителем Вінницької семінарії з дисциплін: українське письменство та історія; ще був керівником зразкової при семінарії школи.

Після року служби, вступив дійсним студентом у Київський державний університет, де й перебував аж до часу еміграції, до 1921 року.

З 1921 року – «прикомандірований» до Міністерства освіти УНР, а з 1922 року по запрошенню Українського Педагогічного товариства у Львові прийняв посаду професора українського письменства та історії у класичній гімназії в м. Луці (Галичина). Тут же викладав співи і керував шкільним хором аж до 1923 року.

З 1923 року – слухач Матуральних курсів у Празі.

Громадський стаж:

Член УПСР, працював у справі військової пропаганди і українізації війська. Тому, під час свого студентства був головою Українського Товариства юнаків Київської Константинівської військової школи. Під час більшовицької окупації свої політичні переконання (незалежність) переховував. А у Вінниці під керівництвом Чехівського приймав діяльну участь в українізації церкви, як засіб боротьби з русифікацією.

Під час вчителювання в Луці був організатором Товариства Пролетарів та головою Національного хорового товариства⁹.

Отже, освітня діяльність української еміграційної спільноти в цілому та окремо кожного з названих емігрантів була по суті моральним виправданням їх існування як таких. «...Як не тяжке наше життя і поневіряння по чужих людях, – писалося в одному із звернень Головної української еміграційної ради, – не забуваймо, що ми все ж живемо серед культурних обставин фізичних, що ми не зазнали тут холоду і голоду, і всіх тих чисто фізичних мук, яких так багато доводиться мати нашим людям на Україні. Ми не живемо серед тих диких обставин, коли кожного дня можна чекати арешту, тюрми, висилки і просто смерті.

Як не тяжко нам за кордоном, ми все ж привілейовані і за свої привілеї мусимо чесно заплатити своєму народові. Мусимо енергійно і твердо виконувати свій громадський обов'язок і виповнити все те, що ставить перед нами життя»¹⁰.

Джерела та література:

¹ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Д-54. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк. 143, 223.

² ДАВО. – Ф. Д-54. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 235, 240.

³ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / С. Наріжний. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – С. 80-81.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі

– ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1735. – Арк. 12.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 3972. – Оп. 1. – Спр. 289. – Арк. 1-3.

⁶ ЦДАВО. – Ф. 3972. – Оп. 1. – Спр. 253. – Арк. 1-2.

⁷ Наріжний С. Вказ. праця. – С. 86.

⁸ ЦДАВО. – Ф. 3972. – Оп. 1. – Спр. 291. – Арк. 1-6.

⁹ ЦДАВО. – Ф. 3801. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 12.

¹⁰ Наріжний С. Вказ. праця. – С. 144.

Марія Васильченко
Острог

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ ПІСЛЯ 1945 РОКУ

В публікації висвітлено особливості розвитку українського шкільництва в Східній Словаччині після II Світової війни. Проаналізовано низку проблем, що призвели до втрати національної ідентичності українців на означеній території, основною з яких автор вважає русифікацію шкільної освіти.

Ключові слова: Східна Словаччина, українська мова, шкільництво, патріотичне виховання, русифікація.

The focus of this article is to elucidate the peculiarities of the Ukrainian Education development in Eastern Slovakia after World War II. Author also analyzes series of reasons that led to the loss of the Ukrainian national identity in the region, the main of which author considers to be a russification of the school education.

Key words: Eastern Slovakia, Ukrainian language, education, patriotic upbringing, russification.

Українське шкільництво у Східній Словаччині після 1945 року пройшло складним, внутрішньо-суперечливим шляхом – від бурхливого піднесення у перші післявоєнні 1945 – 1948 роки, до різкого занепаду після 1960 року. Така ситуація, з одного боку, була спричинена спадщиною минулого, а з іншого – загальним становищем української національної меншини у Словаччині в повоєнні роки.

Одразу після утворення Чехословаччини і приєднання до неї південнокарпатської української етнічної території колишньої Угорщини, українське питання у Східній Словаччині стало політичною проблемою – спірним територіальним питанням, яке негативно впливало на культурно-політичне життя громадян цього регіону. З такої точки зору оцінювали державні органи всі культурно-політичні вимоги українського населення. Зокрема їм приписували ворожий характер, спрямований до загрози неподільності Словаччини. Для відсунення рішення настійливих шкільних і культурних вимог використовувалися внутрішні протиріччя закарпатоукраїнського суспільства з усіма його проблемами – важким соціальним становищем переважної більшості населення, його національною невизначеністю (т.зв. мовне питання), конфесійними суперечками та полі-

тичною роз'єднаністю.

Перші українські школи до 1945 року виникали за надзвичайно несприятливих політичних умов, без найменшої педагогічної та психологічної підготовки¹. Політика денаціоналізації кінця 30-х – поч. 40-х років у відношенні до українського населення в галузі шкіл і культури стала інтенсивною під час Словацької держави². Наприкінці існування цієї держави, а саме в кінці 1939 року, українське шкільництво нараховувало один дитсадок, 165 народних шкіл із 368 класами, одну горожанську школу (філіал словацької) із шістьма класами, одну гімназію із вісьмома класами та одну вчительську семінарію із п'ятьма класами³.

Проте, після 1945 року українське питання у Східній Словаччині розглядалося зовсім з іншої позиції. Нова, більш сприятлива політична ситуація створила умови для усунення майже всіх перешкод у шкільній політиці, які гальмували розвиток українських шкіл. Після того, як було утворено Відділ для українських шкіл виникли інституціональні передумови для заснування шкіл у всіх селах і містечках Східної Словаччини. Незважаючи на матеріальні проблеми та нестачу кадрів у 1945 – 1948 рр. мережа українських шкіл набула нового поштовху до розвитку.

Характеризуючи післявоєнний період розвитку української культури та шкільництва вцілому варто зазначити, що він позначений русифікацією суспільного життя українців Східної Словаччини. Саме тому більшість новоутворених шкіл носили назву «російська». Цьому було ряд причин. Перш за все, Радянський Союз та його армія були до тої міри зрусифіковані, що виступали перед світом як Росія та російська армія. Цей факт призвів до великої популярності всього російського серед українців Східної Словаччини. Тому, після 1945 року викладання в школах, зокрема середніх, провадилось російською мовою.

Так, у лютому 1945 року було засновано російську гімназію у Меджилабірцях (пізніше її було перенесено у Гуменне, а згодом розформовано). В цей же період була заснована російська торгова академія у Пряшеві. Незабаром були створені російські гімназії у Свиднику, Снині, Бардієві, Стрпкові, Старій Любовні, педагогічна школа у Пряшеві, Будівельна промислова школа у Бардієві, Сільськогосподарська технічна школа у Меджилабірцях, Здоровельна школа та Школа спільного харчування у Пряшеві, цілий ряд «російських» середніх шкіл⁴. Таким чином, вже на перше вересня 1947 року нараховувалося 272 початкові школи, 25 неповних середніх шкіл і

п'ять повних середніх шкіл для потреб українського населення східної Словаччини. На початок 50-их років число неповних середніх шкіл зросло на 43, а повних середніх шкіл на 11⁵. Проте в назвах окремих установ, які виникали після 1945 року, незважаючи на русифікацію, містилось означення «український». Як приклад можна навести назви організацій: Українська Народна Рада Пряшівщини, Український народний театр, Український народний ансамбль та ін.

Русифікація українського населення Східної Словаччини залежала одразу від кількох причин, серед яких дослідник Ю. Бача виділяє кілька основних:

1. На Пряшівщині, ще з минулого століття існували доволі сильні традиції москвофільства, які не ослабли і за попередні десятиліття XX століття.

2. Існуючі традиції значно підсилювались із приходом до Словаччини радянської (фактично – російської) армії.

3. В Україні, де формально все було «українським», також активно реалізовувались заходи з посиленої русифікації населення.

Політика русифікації була спрямована на істотне послаблення позицій української мови як у повсякденному, так і громадському та політичному житті. Так, яскравим прикладом може слугувати той факт, що учні середніх шкіл не мали права вживати жодного діалектичного українського слова⁶.

Ще однією причиною русифікації суспільного життя українців можна вважати діяльність Української Народної Ради Пряшівщини (далі – УНРП), яка діяла у перші повоєнні роки та займалася організацією життя українського населення, зокрема і шкільництвом. Прикладом поширення російської мови всередині організації може слугувати те, що друкований орган УНРП «Пряшівщина» виходив російською мовою⁷. Деякі дослідники вважають, що УНРП свідомо підтримувала проросійський напрям, який негативно відобразився на суспільному житті українців Пряшівщини⁸.

Після лютневого перевороту у 1948 році, Комуністична партія Чехословаччини вирішувала національні питання за «радянським зразком» – грубим адміністративним шляхом: русини державним декретом були проголошені українцями, а російські школи Постановою ЦК КПЧ від 28 червня 1952 року перетворені на українські⁹.

Таким чином, можна говорити про початок другого періоду в житті українців Пряшівщини, позначений акціями «православізація», «колективізація» та «українізація», які також вплинули на розвиток українського шкільництва у Східній Словаччині.

Внаслідок цих акцій післявоєнний розвиток українських шкіл було припинено у 1949 році. Цьому сприяли ряд причин. По-перше, це політика УНРП. Внаслідок змін політичного режиму в Чехословаччині дійшло до ліквідації революційних здобутків українців Словаччини. Намагання УНРП досягнути правової кодифікації та законного закріплення існуючих інституцій українців викликало у політичних колах певне незадоволення, яке в ситуації тривалого недовір'я до національних рухів нацменшостей неминуче виявилось і в політичній практиці. Вже в грудні 1948 року Президія Центрального Комітету Комуністичної партії Чехословаччини засудила УНРП і прийняла рішення замінити її культурною спілкою¹⁰. Це досить негативно відбилося на діяльності українських шкіл, адже УНРП виступала не лише як політична репрезентація, але й культурно-освітня.

По-друге, у 1949 році було скасовано Відділ для українських шкіл при Відомстві уповноваженого СНР в справах шкіл, науки і мистецтва (далі – ВШНМ) та чотири українських шкільних і культурно-освітніх інспекторатів. Як наслідок, управління українськими школами перейшло у компетенцію відділів шкіл крайових і окружних національних комітетів. Скасуванням згаданих установ було нанесено перший удар організаційній структурі українських шкіл, який означав перший важливий крок до їх поступової ліквідації.

Як зазначається у дослідженні І. Ваната, у лютому 1949 року уповноважений СНР у справах шкіл Ладіслав Новомеський пред'явив політичному секретаріату ЦК КПС пропозицію щодо рішення українського шкільного питання у Східній Словаччині, в якій було ряд заходів, спрямованих проти подальшого розвитку українських шкіл. До них передусім належали:

1. Безумовне виконання розпорядження шкільного Закону про «районізацію» середніх шкіл згідно з яким діти шкільного віку тої або іншої національності повинні були виключно відвідувати тільки ту середню школу своєї національності, яка знаходилася в районі їхнього місця проживання. Це розпорядження було спрямоване проти існування російських гімназій у Гуменному та Пряшеві.

2. Скасування шкіл нижчої організаційної структури при школах вищої структури, що на практиці означало об'єднання українських однокласних шкіл з неповною кількістю учнів із повноорганізованою школою з словацькою мовою навчання. Учням української національності мала бути надана можливість вивчення рідної мови в гуртках української мови.

3. Прийняття принципу, згідно з яким батьки можуть посилати свою дитину у таку школу, яку вони обрали під час запису. Але цей, на вигляд демократичний, принцип переріс у кампанію т.зв. комісійних записів, якою керували працівники ВШНМ у справах освіти Отто та Штам за допомогою деяких словацьких шкільних інспекторів у окраїнних районах словацько-української мовної межі Собранецького, Снинського, Гуменського, Стропківського, Пральтівецького, Воронівського, Бардіївського, Сабинівського, Старолюбовнянського, Левоцького, Списько-Нововеського та Списько-Старовеського округів. Ця кампанія, супроводжувана психічним тиском на батьків, щоб записували своїх дітей у словацькі школи, бо у протилежному випадку їх вивезуть у Радянський Союз, принесла перші успіхи у словакізації українських, а тоді ще російських шкіл. Варто зазначити, що застрашування батьків насильним вивезенням у Радянський Союз стало і в наступних десятиріччях дійовим засобом при зміні мови викладання в українських школах¹¹.

По-третє, ще одним негативним явищем, яке супроводжувало післявоєнний розвиток українського шкільництва, була диспропорція між його кількісним зростанням і якістю педагогічного процесу, який визначався порівняно високим ступенем некваліфікованості вчителів і недостатнім матеріально-технічним обладнанням шкіл. Нестача кваліфікованих вчителів в українських школах виявилася ще у 1945 році. Кількість шкіл і класів поступово зростала, але кваліфікованих вчителів, зокрема вчителів української мови та підручників українською мовою не вистачало. Українську мову викладали переважно люди, які самі нею не володіли, і внаслідок цього калічили її, або спотворювали так, що це викликало в дітей зневагу¹². Нестачу кваліфікованих вчителів частково заповнювали вчителі-оптанти із західної України та особи без належної педагогічної підготовки. Варто зазначити, що багато кваліфікованих вчителів внаслідок несприятливих соціальних умов (незадовільні житлові умови, харчування, погане сполучення із центром культури і т.п.) шукали собі місце в інших галузях державного управління.

Внаслідок вищенаведених причин і негативних заходів з боку шкільної політики, за висновками І. Ваната, стан кваліфікованості вчителів, українських шкіл у 1951 – 1952 навчальному році виглядав так¹³:

Школи	Число вчителів			Некваліфікованість, %
	кваліфікованих	некваліфікованих	разом	
дитсадки	15	55	70	78
народні	180	169	349	47
середні	21	228	249	91
гімназії	14	27	41	65
середні проф.	3	1	4	25
разом	233	474	707	67

При заснуванні українських шкіл не завжди бралися до уваги матеріальні можливості. Під час другої світової війни було зруйновано приблизно 200 шкільних будинків і майже все матеріальне устаткування. Не вистачало навчальних класів, учнівських та вчительських бібліотек, спортзалів, а також квартир для вчителів. Всі ці чинники негативно впливали на якість педагогічного процесу у Східній Словаччині.

До проблем українського шкільництва, які вимагали комплексного рішення належало і питання мови викладання. Керуючись політичними мотивами, шкільне управління свідомо підтримувало всі три напрямки мови викладання: російську, українську та австро-хтонну (т. зв. карпаторуську, яка переважала в основному у Східній Словаччині).

Хоча УНРП декларативно заявляла про національну єдність українців Східної Словаччини з українцями Закарпаття, на ділі до реалізації проголошуваних принципів, особливо запровадження єдиної літературної мови, не доходило, тому що до цього не було підготовлено ані місцеве населення, ані його інтелігенція, яка переважно володіла «язичієм» і російською мовою. Саме тому у школах, особливо новозаснованих – у Гуменській російській гімназії, Меджилабірській педагогічній гімназії та в інших, а також у неповних середніх школах навчання відбувалося російською мовою, а в початкових школах ще часто і «язичієм»¹⁴.

Враховуючи культурні традиції населення та культурно-національну орієнтацію (русофільську та народовецьку) місцевої інтелігенції і намагаючись зберегти національну єдність, УНРП санкці-

онувала мовний дуалізм (рівноправність російської та української мов) в школах і культурно-освітніх установах Пряшівщини.

Зважаючи на це РУШ при ВШНМ ще у 1945 році пред'явив УНРП проект викладання української і російської мов у початкових, горожанських і середніх школах Пряшівщини. Проект передбачав: 1. У початкових школах з російською мовою навчання ввести від третього класу українську мову в такій кількості годин, яку відведено для російської мови. В школах з українською мовою навчання відвести аналогічну кількість годин російській мові; 2. В горожанських школах з російською мовою навчання для вивчення української мови відвести половину годин, присвячених російській мові, а в школах з українською мовою навчання – аналогічну кількість годин російській мові; 3. В гімназіях з російською мовою навчання тимчасово (в навчальних роках 1945 – 1946, 1947 – 1948) ввести українську мову з третього класу; 4. В середніх спеціальних школах з російською мовою навчання вивченню української мови відвести таку ж кількість годин, як і російській¹⁵.

Як бачимо, проект ставив за мету досконале оволодіння учнями українських шкіл обома мовами. Проте УНРП зумовила реалізацію проекту РУШ укладенням і виданням нових підручників. Але при таких умовах, за такий короткий час, не можна було власними силами підготувати і видати потрібну кількість підручників. Внаслідок цього ця справа посунулась у 50-ті роки, коли було скасовано РУШ та українські шкільні інспекторати.

Обговорюючи стан українського шкільництва на активі педагогічних працівників, що відбувся 6 червня 1949 року в Пряшеві, його учасники прийняли постанову про введення української мови як обов'язкового предмету в школах II і III ступенів (молодших і старших класів середніх загальноосвітніх і фахових шкіл) від 1 вересня 1949 року. У зв'язку з цим було доручено комісії, що її обрав актив, підготувати навчальні програми для окремих класів та скласти нові підручники з російської і української мов. Водночас актив звернувся до ВШНМ з проханням організувати літні курси для вчителів російської та українських мов та суспільствознавства. Проте відповідній шкільній владі не вдалося домогтися здійснити прийняті активом рішення, внаслідок чого введення української мови як обов'язкового предмету в двох тижневих годинах знову було відкладено. В 1950 році мовним питанням в українських (на той час ще в переважній більшості російських) школах займались трудовий комітет УНРП, президія Пряшівського Крайкому Кому-

ністичної партії Словаччини та секретаріат ЦК КПС. Констатуючи приналежність українського населення Східної Словаччини до українського народу і тотожність його говірок із суміжними закарпатськими говірками, було погоджено з рішенням шкільного питання, зокрема питанням мови викладання за закарпатським прикладом 1945 року: поступовим запровадженням української мови викладання в школах та залишенням однієї середньої школи з російською мовою навчання (така школа залишалась в Гуменному). Для вивчення закарпатського досвіду рекомендувалось відрядити в Закарпатську область України кілька членну делегацію педагогів¹⁶. Водночас були прийняті рішення про організацію літніх курсів для вчителів української мови всіх типів шкіл. Після цього обговорення мова навчання в українських школах була затверджена постановою уповноваженого відомства СНР в справах освіти, науки і мистецтва. Українську мову було запроваджено як мову викладання у першому класі народних шкіл в 1950/51 навчальному році, водночас і з введенням нового букваря, в другому півріччі в школах другого і третього ступеня як другий обов'язковий предмет у двох, а в педагогічній гімназії – в трьох тижневих годинах. Починаючи 1953/54 навчальним роком мовою викладання в колишніх російських школах усіх ступенів стала українська літературна мова¹⁷. Однак подальше існування Гуменської російської гімназії наштовхнулось на перешкоди з боку міської ради та уповноваженого СНР у справах освіти, науки і мистецтва Л. Новомеського¹⁸.

У зв'язку з переходом із російської на українську мову навчання виникали нові проблеми: перепідготовка вчителів, своєчасне вироблення учбових планів і навчальних програм та видавання підручників, методичних посібників і наочних приладь. До того ж ситуація ускладнювалася й частими реформами всієї чехословацької системи освіти. Всі ці проблеми приходилось вирішувати кадрам, які мали невисокий професійний рівень.

Українську шкільну систему, яка частково стабілізувалась у 1955 – 1958 рр., повністю підірвали у 1960 році територіальна адміністративна реформа та зміна шкільної політики.

Скасування українського відділення Відділу шкіл КНК та традиційних Снинського, Меджилабірського і Свидницького округів з переважною більшістю українського населення порушило управління школами з одного центру. І. Ванат вважає, що постанови ЦК КПЧ «До деяких питань дальшого політичного і економічного розвитку Східнославацького краю» та «Дотеперішні результати і по-

дальші завдання у роботі серед громадян української національності в ЧССР» означали корінний поворот у шкільній політиці щодо української меншини і створювали ідеологічні та політичні передумови для їх поступової денационалізації¹⁹.

Такої самої думки притримувався Ю. Бача, вважаючи, що укрупнення адміністративних округів та злиття Пряшівського і Кошицького КНК в один Східнославацький край для українського населення не принесло подальшого політичного та культурного розквіту. Навпаки відбувалася його стагнація. В деяких галузях суспільною життя українського населення, зокрема шкільництва, особливо в 1960 – 1964 роках був зазначеним небувалий в історії українців Східної Словаччини занепад кількості українських шкіл. Однією з причин такого занепаду можна також вважати наслідки методів культу особи по відношенню до української національної меншини Східної Словаччини²⁰.

Основою цієї згубної політики стала симпліфікація, тобто спрощення, права батьків вибирати мову викладання для своїх дітей. Це «право» згодом перетворилось в кампанію за ліквідацію українських шкіл. На практиці це означало, що 1-2 ініціатори зорганізували в українському селі збір підписів під заяву за зміну викладової мови з української на словацьку. Хоч переважна більшість батьків не мала наміру змінювати мову навчання своїх дітей, однак під психологічним тиском ініціаторів цієї кампанії були змушені на загальних зборах голосувати за зміну. На основі таких заяв шкільна влада «дозволяла» зміну мови викладання. Цим процесом керував заступник уповноваженого відомства у справах шкіл СНР Юліус Лігоцький за допомогою активу партійного і державного апарату. Про ефективність цієї кампанії свідчить той факт, що протягом чотирьох років на словацьку мову навчання перейшла 161 українська школа: у 1960 – 38, 1961 – 63, 1962 – 40, а в 1963 – 25 шкіл. Увага «консолідаторів» зосереджувалася, насамперед, на повноорганізовані основні школи, які зміною мови викладання змусили і решту основних шкіл із 1-5-им класами у своїх районах пристосуватися до нововиниклої ситуації. Цей перевірений метод використовувався у «новій шкільній політиці» не тільки в наступні роки, але й десятиріччя²¹. Власне з цим процесом розпочинається ще один період в суспільному житті українського населення Східної Словаччини, який характеризується посиленням словакізації в даному регіоні.

Яскравим прикладом словакізації можуть слугувати також дані наведені М. Марунчаком у своїй праці. Зокрема, як відзначав автор,

у той час як перед першим вересня 1968 року було 68 українських основних дев'ятирічних шкіл та 3 середні загальноосвітні українські школи, то після 1 вересня нараховувалося лише 48 українських шкіл²².

У згадуваних партійних документах (постанови ЦК КПЧ «До деяких питань дальшого політичного і економічного розвитку Східно-словацького краю» та «Дотеперішні результати і подальші завдання у роботі серед громадян української національності в ЧССР») за-суджувалися власні постанови «керівної сили суспільства» від 1955 року, тому що вони однобічно акцентували на вихованні української національної свідомості на шкоду класової свідомості та пролетарського інтернаціоналізму. Якщо перед тим наголошувалося на ролі материнської мови як основи патріотичного виховання, то у новому розумінні національної шкільної політики на перший план висувалась вимога засвоєння учнями державної, тобто словацької мови. Для її підсилення рекомендувалося українським школам викладати словацькою мовою й інші, спочатку природознавчі, а потім і гуманітарні, предмети, що звужувало функціонування української мови як предмету, не говорячи вже про її виховне завдання. Ф. Ковач наводить як національний парадокс ту ситуацію, що в 60-их роках, в силу різних причин, батьки масово відмовлялися посилати своїх дітей у школи з материнською мовою навчання (тобто українською – Авт.)²³.

Також причиною непопулярності українських шкіл на Пряшівщині було й те, що частина недавно ще неграмотних селян вбачала в українській школі вину економічної відсталості старих і непридатних до навчання шкіл. Цей процес, як зазначає дослідник життя українців Словаччини Й. Сірка, намагалися підсилити і словацькі націоналісти²⁴.

Водночас із заходами, спрямованими на укріплення словацької мови в українських школах, реалізувалися і дальші заходи для виховання вчителів і учнів у дусі чехословацької державності та пролетарського інтернаціоналізму, як об'єднання словацьких і українських шкіл під спільною дирекцією, спільне поселення учнів і студентів вищих учбових закладів у гуртожитках, введення єдиної навчальної програми для всіх шкіл та інше. У 1961 – 1963 рр. в національні (мадярські, польські, українські) школи було введено нові підручники. Зокрема це були переклади чеських і словацьких підручників. Підручники з мови вводилися, як правило, на рік пізніше, бо їх нове розуміння в дусі намічених ідеологічних постулатів

вимагало довшої підготовки.

У зв'язку з цим слід відмітити, що тлумаченню «нової шкільної політики» було надано вільний простір, внаслідок чого українське шкільництво стало беззахисним перед свавільним порушенням основних шкільних правових норм. Як приклади можна навести наступні факти. Середня сільськогосподарська школа з українською мовою навчання в Меджилабірцях, заснована згідно з постановою Уряду ЧСР від 3 червня 1952 року, в 1962/63 навчальному році стала словацькою із паралельними українськими класами, в яких усі предмети, крім української мови, викладалися словацькою мовою. В українській гімназії у Свиднику, заснованій декретом міністра освіти, за усною директивою окружного партійного секретаря по сільському господарству були засновані паралельні словацькі класи, а природознавчі предмети в українських класах почали викладатися словацькою. Подібна ситуація спостерігалася у гімназії в Меджилабірцях і в Снині та ряді інших шкіл.

Українську інтелігенцію, яка стала на захист своєї школи, партійні працівники на різних активах публічно суворо засуджували за неправильні антипартійні погляди на марксистське рішення національного питання.

Внаслідок вищенаведених та інших політичних причин кількість українських основних шкіл після 1968 – 1969 рр., як свідчать дані таблиці, постійно зменшувалась²⁵.

Навчальний рік	Кількість		
	основних шкіл	класів	учнів
1966-67	58	225	5 154
1969-70	41	133	2 686
1972-73	40	134	2 532
1973-74	40	133	2 400
1976-77	34	124	2 222
1980-81	21	99	1 674
1985-86	19	84	1 343
1990-91	15	70	908

Для повноти аналізу треба додати, що однією із подальших причин різкого зниження кількості основних шкіл було поступове

зникнення малочисельних однокласних шкіл з учнями 1-5 класів, кількість яких в останні десятиріччя у цьому регіоні постійно зростала. Внаслідок того чимало українських сіл залишилось без школи. Шкільні реформи після 1948 року позначилися і на розвитку сітки українських середніх загальноосвітніх і професійних шкіл. Новостворені гімназії (одинадцятирічні та дванадцятирічні середні школи) та середні професійні школи з українською мовою навчання поступово зникали, а відкривалися паралельні класи з українською мовою викладання у словацьких середніх школах.

Отже можна зробити висновок, що таким був результат понад сорокарічної шкільної політики колишнього режиму, який проголошував, що тільки він компетентний справедливо вирішувати національне питання.

Навряд чи могло в такій політичній атмосфері українське шкільництво – якщо про таке взагалі можна говорити – виконувати своє основне покликання: виховувати українську молодь в дусі національної гордості й прогресивних культурних традицій, коли постійно наголошувалося на принципі, що для школи не є вирішальною форма, тобто мова викладання, але соціалістичний зміст – інтернаціональне виховання із нігілістичним ставленням до національних культурних цінностей, до власної історії. А без історичної свідомості не можна говорити про національну свідомість.

Джерела та література:

¹ Бача Ю. За і проти. Про умови розвитку української літератури в Чехословаччині після 1945 року / Ю. Бача. – Кошиці, 1990. – С. 12; Бача Ю. З історії української літератури Закарпаття та Чехо-Словаччини / Ю. Бача. – Presov: Filozoficka fakulta v Presove Presovka univerzita, 1998. – С. 163.

² Чума А. 30 років тому / А. Чума // Школа і життя. – 1968 – 1969. – №9. – С. 2-3.

³ Ванат І. До питання післявоєнного розвитку сучасного стану та перспективи українського шкільництва в Словаччині / І. Ванат, М. Ричалка, А. Чума / Наукове товариство Союзу русинів-українців ЧСФР. – б.м., б.р. – С. 3.

⁴ Дуцар А. 20 років педагогічних шкіл / А. Дуцар // Народний календар. – Пряшів, 1970. – С. 80.

⁵ Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, Коли і Як? Запитання і відповіді з історії і культури русинів-українців Чехословаччини / Ю. Бача, А. Ковач, М. Штець. – Пряшів – Київ: «Інтел», 1992. – С. 46-47; Становище русинів-українців на Словаччині. – Пряшів, 1994. – С. 3; Баран О. На-

риси з історії Пряшівщини / О. Баран. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1990. – С. 108.

⁶ Бача Ю. З історії української літератури Закарпаття та Чехо-Словаччини / Ю. Бача. – Presov: Filozofická fakulta v Presove Presovka univerzita, 1998. – С. 233.

⁷ Follichová Mária. Fakty z histórie ukrajinskej žurnalistiky v Československu / Mária Follichová / In: Vedecký zborník. – Prešov, KZUP ČSSR, 1985. – S. 117-131.

⁸ Магочий П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / П.Р. Магочий: Авторизов. пер. з англ. – Ужгород, 1994. – С. 162.

⁹ Vajcura I. Ukrajinská otázka v ČSSR / I. Vajcura. – Кошиці, 1967. – С. 159.

¹⁰ Ванат І. До питання післявоєнного розвитку сучасного стану та перспективи українського шкільництва в Словаччині... – С. 4.

¹¹ Ванат І. Вказ. праця. – С. 5.

¹² Сірка Й. Розвиток національної свідомості лемків Пряшівщини у світлі української художньої літератури Чехословаччини / Й. Сірка. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1980 (Серія: Монографії). – Ч. 31. – С. 21.

¹³ Ванат І. Вказ. праця. – С. 7.

¹⁴ Ганудель З. Шлях української літературної мови на Пряшівщину / З. Ганудель // Пам'ятки України. – 1992. – №1. – С.105-106; Внезок української еміграції у розвиток національної та світової культури: Навч. посібник / Б.Д. Лановик, М.В. Траф'як та ін. / за ред. проф. Б.Д. Лановика. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – С. 220.

¹⁵ Ванат І. Вказ. праця. – С. 19.

¹⁶ АЦК КСУТ. – Ф. УНРП. – Спр. 1683; SNA. – F. ÚV KŠS, GT – 10.

¹⁷ АЦК КСУТ. – Ф. УНРП. – Спр. 1628.

¹⁸ SNA. – F. ÚV KŠS, 04, a. j. 10.

¹⁹ Ванат І. Вказ. праця. – С. 11.

²⁰ Бача Ю. Умови розвитку української культури в ЧСРР після 1945 року / Ю. Бача // Дукля. – 1968. – №2. – С. 122.

²¹ Ванат І. Вказ. праця. – С. 12.

²² Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії / М. Марунчак. – Вінніпег, 1969. – С. 29-30.

²³ Ковач Ф. Наші національні парадокси / Ф. Ковач. – Пряшів: Вид. Союзу Русинів-українців ЧСФР, 1991. – С. 14.

²⁴ Сірка Й. Вказ. праця. – С. 23.

²⁵ Ванат І. Вказ. праця. – С. 13.

Марат Закіров
Луганськ

УКРАЇНЬСЬКА ОСВІТА В УРАЛО-СИБІРСЬКОМУ РЕГІОНІ У 1920 – 1933 РОКАХ

У розвідці коротко проаналізовано становлення та розвиток української освіти в Урало-Сибірському регіоні у міжвоєнний період. Автором здійснено спробу простежити тенденції поживлення та спаду українського шкільництва в окремих містах та районах Уралу та Сибіру, що мало важливе значення для збереження культурної ідентичності українців.

Ключові слова: українська освіта, українське шкільництво, Урало-Сибірський регіон, політика «коренізації».

The focus of this article-investigation is to analyze formation and development of the Ukrainian education in the Ural-Siberian region in interwar time. Author made an attempt to follow the tendencies of revival and abatement of Ukrainian education in individual cities and regions of Ural and Siberia, which had great significance for Ukrainian's cultural identity preservation.

Key words: Ukrainian education, Ural-siberian region, politics of "rootization"

***

Революційні події 1917 р. сприяли поживленню політичного, суспільного і культурного життя всього населення Росії. Прагнення до національного будівництва українців Урало-Сибірського регіону проявилось вже в перші післяреволюційні місяці.

В Омську почало роботу Українське вільне товариство, в Томську – Окружна рада, в Каїнську – Алтайська губернська рада. Українські організації були створені у Славгороді, Кургані, Бійську та інших містах регіону. Почали виходити українські газети, зокрема, «Український голос» в Омську та «Українське слово» у Томську. На початку серпня 1917 р. відбувся Перший Український з'їзд Сибіру, що заснував Головну Українську Раду Сибіру й вислав делегата до Центральної Ради у Києві¹.

За ініціативою населення і частини вчителства, починаючи з 1917 р., у районах компактного мешкання українців, школи сотнями переходили на українську мову. Особливо активно цей процес відбувався у південних областях Урало-Сибірського регіону, де знаходилися цілі райони компактного розселення українців. Проте сер-

йозних успіхів у становленні національної освіти в той період досягнуто не було. Вчителі, що бралися викладати в українських школах, не завжди були підготовлені до подібної роботи, не було підручників і взагалі літератури українською мовою. Негативно впливала на становлення української освіти і відсутність єдиного керівного або координуючого центру. У результаті цього українські школи, що не мали підтримки й відповідного забезпечення, як відкривалися, так і закривалися².

По закінченні громадянської війни і початком мирного будівництва перед більшовиками постала проблема просування своїх ідей в широкі маси й не лише російськомовного населення. Цю проблему мала вирішити політика коренізації. Відродження української культури, що проводилося у її межах, одержало назву українізації й відразу почало втілюватися в життя. Політика українізації впроваджувалася не лише на території УРСР, а і в районах компактного розселення українців у інших республіках СРСР.

У рамках політики українізації в Урало-Сибірському регіоні була розпочата робота з організації навчання українською мовою. Наприклад, під час боротьби з неписьменністю лише в Бугурусланському окрузі діяло три українських лікпункти³. Почали відкриватися школи в інших місцях компактного мешкання українців на Південному Уралі. Почала роботу українська школа в с. Карпівка Акбулакського району, в якій діти з навколишніх сіл вивчали рідну мову. У самому Акбулаці був створений український драматичний колектив, що ставив вистави навіть за класичним репертуаром⁴. Починається поступовий розвиток української освіти і в Сибіру. Зокрема, у 1926 – 1927 рр. загальна кількість українських навчальних закладів у регіоні виросла з 22 до 56. Станом на перше грудня 1927 р. українською мовою проводилися заняття у 13 пунктах ліквідації неписьменності⁵.

Проте, не дивлячись на певні успіхи, вирішення проблеми організації української освіти в Урало-Сибірському регіоні просувалося вкрай повільно. Загальний стан у сфері національно-культурного розвитку української національної меншини регіону наочно ілюструє проведення українізації у Троїцькому окрузі Уральської області, що був одним з самих найдавніших місць оселення українців в Урало-Сибірському регіоні.

Джерела свідчать, що у 1925 – 1926 рр. в окрузі функціонували всього чотири українські школи, в яких чотири вчителі вчили 140 дітей. У 1926 – 1927 рр. кількість шкіл зросла до п'яти, а вчителів

в українських школах працювало вже сім. Більш відчутно в тому навчальному році зросла кількість учнів – їх налічувалося вже 240. Наступного року кількість українських шкіл і вчителів не змінилася, а учнів було вже 270. У цьому ж році в окрузі з'являється перша хата-читальня⁶. Проте цієї кількості українських шкіл катастрофічно не вистачало, оскільки на території округу у 1927 – 1928 рр. проживало 1.195 українських дітей шкільного віку⁷. Отже, лише 22,6% українських дітей мали нагоду дістати освіту рідною мовою.

Слід зазначити, що в указаний період виявилися серйозні відмінності у забезпеченні прав національних меншин. Так, усього у Троїцькому окрузі станом на 15 січня 1927 р. проживало 47.287 осіб різних національних меншин, з яких українці склали 28,2%, поступаючи за кількістю лише татарам, які склали 32,3% від загальної кількості неросійського населення округу. У той самий час, коли українці мали лише п'ять шкіл, в окрузі діяло 18 татарських, а нагайбаки, яких було майже удвічі менше, ніж українців, мали сім шкіл⁸. Проте, навіть і відкриті українські школи не вирішували проблеми навчання рідною мовою. Справа у тому, що навіть оголошені українськими школи насправді були російськомовними. Зокрема, у докладі Троїцького окрвиконкому від 12 листопада 1927 р. повідомлялося: «Школи, що обслуговують українське населення, працюють на російській мові, окрім однієї, що лише з осені 1927 р. перейшла на рідну мову. У той же час в чотирьох школах округу навчаються виключно українські діти, але і в них викладання ведеться російською мовою»⁹.

Проте, хоча й дуже повільно, але українська освіта в Урало-Сибірському регіоні продовжувала розвиватися. Певну увагу місцева влада Уральської області приділяла й національній освіті дорослого населення. Зокрема, Троїцький окружний відділ народної освіти одержав у 1927 р. доручення відкрити ліквідаційні пункти неписьменності в українських селах: у Троїцькому районі – 25, Верхньо-Уральському – 25, Каракульському – 75, Увельському – 25, Степовому – 25¹⁰.

Мережа дитячих шкільних закладів Троїцького округу в 1928 – 1929 рр. включала вже 13 українських шкіл, в яких навчалося 406 дітей. По окремих районах вони розподілялися таким чином: Варненський район всього мав 10 шкіл, чотири з яких були українськими і мали 122 учні, Нагайбакський район – всього п'ять шкіл, з яких одна українська з 24 учнями, Полтавський район – всього три школи, всі українські і 100 учнів, Троїцький район – п'ять українських шкіл

з десяти, в яких навчалось 160 дітей¹¹. Проте, потреба в національній освіті, як і у попередні роки, залишалася далекою від задоволення, оскільки загальна кількість українських дітей шкільного віку в окрузі в цьому навчальному році складала вже 2.600 осіб¹². Отже, усього лише 15,6% українських дітей навчалися рідною мовою.

Складається на перший погляд парадоксальна ситуація. Кількість учнів в українських школах у 1928 – 1929 навчальному році порівняно з попереднім збільшилася на 136 осіб, а у відносних цифрах навпаки відбулося зменшення на 7%. У 1927-28 навчальному році відповідно – 22,6%, а 1928 – 29 навчального року – лише 15,6%. Але цю ситуацію легко пояснити. Проведення українізації в Урало-Сибірському регіоні збіглося у часі з початком планових переселень селян зі страждаючих від аграрного перенаселення областей України, а розвиток системи української освіти не встигав за зростанням українського населення у краї, що відбувалося за рахунок нових переселенців.

З тих же причин не краще йшли справи з українською освітою і в інших районах Урало-Сибірського регіону. Так, у Славгородському окрузі було всього 25 українських шкіл, які відвідували 1.605 дітей, у той самий час, як російські школи відвідувало понад 10 тисяч українських дітей¹³. Тобто, рідною мовою навчалось лише 13,8% українських школярів округу. Утім, українська освіта в регіоні все ж таки поступово розвивалася і у певній мірі сприяла національно-культурному розвитку української національної меншини регіону.

Проте розпочате національне відродження було несподівано перервано. Подальше пробудження національної самосвідомості вже могло скласти загрозу існуючому режиму. Активісти національного руху, і зокрема, українського, були оголошені буржуазно-націоналістичними елементами. У засобах масової інформації почали з'являтися статті, де засуджувалися «перегини» коренізації. У деяких з них засуджувалася «штучна коренізація шкіл». Так, у першому числі журналу «Революція і національності» за 1933 р. повідомлялося: «Це торкається, зокрема, українських шкіл Західного Сибіру. Там намагаються школи коренізувати проти бажання населення, яке давно забуло свою мову, що стала, особливо для нового покоління, чужою і незнайомою. Це є викривленням і порушенням політики партії про коренізацію і рідну мову»¹⁴.

Унаслідок розпочатих процесів знищення національно-культурного життя неросійських народів за межами України були закриті всі українські школи, ліквідовані культурні та громадські

об'єднання, українські творчі колективи, припинилося друкування українських газет і радіомовлення українською мовою. Більшість активістів національного руху було репресовано, а українське населення було піддано активній асиміляції.

Джерела та література:

¹ Енциклопедія Українознавства. – Львів: Наукове товариство Т.Шевченка, 1998. – Т. 7. – С. 2790.

² Сергійчук В.І. «Українізація Росії». Політичне ошукаство українців російською більшовицькою владою в 1923 – 1932 роках / В.І. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – С. 10.

³ Федорова А.В. Украинцы в контексте оренбургской истории / А.В. Федорова // Украинцы в Оренбургском крае: Материалы научно-практической конференции, посвященной 150-летию со дня прибытия Т.Г. Шевченко в Оренбургский край. – Оренбург, 1997. – С. 34.

⁴ Гордиенко А. Украинское население Акбулакского района / А. Гордиенко // Украинцы в Оренбургском крае: Материалы научно-практической конференции, посвященной 150-летию со дня прибытия Т.Г. Шевченко в Оренбургский край. – Оренбург, 1997. – С. 152.

⁵ Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С. 152.

⁶ Отчет Троицкого окрисполкома о работе среди нацменьшинств за 1928/29 год. – ОДАЧО. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 236. – Арк. 32.

⁷ Циркулярные распоряжения, отчеты, доклады окрисполкома по работе среди национальных меньшинств Троицкого округа за октябрь 1926 – май 1928 гг. – ОДАЧО. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 31.

⁸ Отчет Троицкого окрисполкома о работе среди нацменьшинств за 1928/29 год. – ОДАЧО. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 236. – Арк. 2; Доклады уполномоченных Уральского облисполкома о работе среди национальных меньшинств Троицкого округа за 1928 – 1930 гг. – ОДАЧО. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 376.

⁹ Цит за: Отчет Троицкого окрисполкома о работе среди нацменьшинств... – Арк. 127.

¹⁰ Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С. 152.

¹¹ Отчет Троицкого окрисполкома о работе среди нацменьшинств за 1928/29 год. – ОДАЧО. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 236. – Арк. 31.

¹² Циркулярные распоряжения, отчеты, доклады окрисполкома по работе среди национальных меньшинств Троицкого округа за октябрь 1926 – май 1928 гг. – ОДАЧО. – Ф. Р-421. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 7зв.

¹³ Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С. 268.

¹⁴ Цит за: Сергійчук В.І. Вказ. праця. – С. 34.

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ ВИПУСК 11

Відповідальні редактори:

Ігор Пасічник та Любомир Винар

Редактор:

Алла Атаманенко

Відповідальний секретар:

Наталія Конопка

Верстка:

Андрій Атаманенко

Інститут дослідження української діаспори
Національного університету “Острозька академія”
e-mail: diaspora@uosa.uar.net

Формат 42x30/4
Папір офсетний. Друк різнографія.
Ум. друк. арк. 12,5. Гарнітура Peterburg
Наклад 100 прим.

Видавництво Національного університету
“Острозька академія”
Віддруковано СПД Свинарчук Р.В.,
свідоцтво РВ №1 від 8 серпня 2000 р.
вул. Семінарська, 2, м. Острог Рівненської обл., 35800 Україна
Тел./факс: (03654) 229-49